శ్రీ రస్తు.

కావ్యప్రకాశః

అలంకారగ్రంథః

శ్రీమన్మమ్మటభట్టవిరచితః

శ్రీ మల్లాది, లక్ష్మణశాస్త్రివిరచిత

బుధమనోరంజన్యాఖ్యవ్యాఖ్యానేన

సహితః

వావిళ్ల॥ రామస్వామిశాస్త్రిణా

ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలాయామ్

ముద్రాపితో విజయతే.

౧౮౯౧ సం॥ ఏప్రెల్ నెల.

MadraS

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీగణాధిపతయేనమోనమః.

కావ్యప్రకాశికామూలసూత్రాణి.

ప॥ నియతికృతనియమరహితాం హ్లాదైకమయీమనన్యపరతం
త్రామ్।నవరసరుచిరాం నిర్మితిమాదధతీభారతీకవే ర్జయతి॥ ౧ ॥కా
వ్యంయశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదేశివే తరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృత
యే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ౨॥శక్తిర్నిపుణతా లోకశా
స్త్రకావ్యాద్యవేక్షణాత్ । కావ్యజ్ఞశిక్షయాభ్యాస ఇతిహేతుస్తదు
ద్భవే॥ ౩॥ తదదోషౌశబ్దార్థౌ సగుణావనలంకృతీ పునఃక్వాపి।ఇదము
త్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైఃకథితమ్॥౪॥ అతాదృశి
గుణీభూతవ్యంగ్యంవ్యంగ్యేతుమధ్యమమ్।శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్య
మపరంస్మృతం॥౫॥స్యాద్వాచకో లాక్షణిక శ్శబ్దోఽత్రవ్యంజకస్త్రిధా।
వాచ్యాదయ స్తదర్థాః స్యుస్తాత్పర్యార్థోఽపికేషుచిత్॥ ౬ ॥సర్వే
షాంప్రాయశోఽర్థానాం వ్యంజకత్వమపీష్యతే। సాక్షాత్సంకేతితంయో
ఽర్థమభిధత్తేసవాచకః॥౭ ॥ సంకేతితశ్చతుర్భేదో జాత్యాదిర్జాతిరేవ
వా। సముఖ్యోఽర్థ స్తత్ర ముఖ్యో వ్యాపారోఽస్యాభిధోచ్యతే ॥ ౮ ॥
ముఖ్యార్థబాధే తద్యోగే రూఢితోఽథప్రయోజనాత్ । అన్యోఽర్థోల
క్ష్యతే యత్సా లక్షణారోపితాక్రియా॥ ౯ ॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః ప
రార్థంస్వసమర్పణమ్।ఉపాదానంలక్షణంచేత్యుక్తా శుద్ధైవసాద్వి
ధా॥౧౦॥సారోపాన్యాతుయత్రోక్తౌ విషయీవిషయ స్తథా। విషయ్యం
తఃకృతేన్యస్మిం త్సా స్యాత్సాధ్యవసానికా॥ ౧౧ ॥భేదావిమౌచసా
దృశ్యాత్సంబంధాంతరత స్తథా । గౌణౌశుద్ధౌచవిజ్ఞేయా లక్షణాతేన
షడ్విధా॥ ౧౨ ॥ వ్యంగ్యేనరహితారూఢౌ సహితాతుప్రయోజనే। త
చ్చగూఢమగూఢంవా తదేషాకథితాత్రిధా॥తద్భూలాక్షణిక స్తత్రవ్యా

పారోవ్యంజనాత్మకః । యస్యప్రతీతిమాధాతుం లక్షణాసముపాస్య
తే॥౧౪॥ ఫలే శబ్దైకగమ్యేఽత్ర వ్యంజనాన్నాపరా క్రియా । నాభిధా
సమయాభావా ద్ధేత్వభావాన్నలక్షణా॥౧౫॥లక్ష్యంనముఖ్యం నాప్యత్ర
బాధోయోగఃఫలేననో।నప్రయోజనమేతస్మి న్నచశబ్దః స్ఖలద్గతిః॥౧౬॥
ఏవమప్యనవస్థాస్యా ద్యామూలక్షయకారిణీ । ప్రయోజనేన సహితం
లక్షణీయం నయుజ్యతే॥ ౧౭ ॥ జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యః ఫలమన్యదు
దాహృతమ్ । విశిష్టే లక్షణానైవం విశేషాస్స్యుస్తులక్షితే॥ ౧౮ ॥
అనేకార్థస్యశబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే। సంయోగాద్యైరవాచ్యా
ర్థ ధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమ్॥ ౧౯ ॥ తద్యుక్తోవ్యంజకశ్శబ్దో యత్సో
ర్థాంతరయుక్తథా । అర్థోఽపివ్యంజక స్తత్రసహకారితయామతః॥
౨౦ ॥ అర్థాఃప్రోక్తాఃపురాతేషా మర్థవ్యంజకతోచ్యతే । వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః॥౨౧॥ప్రస్తావదేశకాలాదే
ర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషామ్।యోర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారో
వ్యక్తిరేవసా॥౨౨॥ శబ్దప్రమాణవేద్యోర్థో వ్యనక్త్యర్థాంతరంయ
తః।అర్థస్యవ్యంజకత్వే త చ్ఛబ్దస్యసహకారితా॥౨౩॥ అవివక్షితవాచ్యో
య స్తత్రవాచ్యంభవేద్ధ్వనౌ। అర్థాంతరేసంక్రమితమత్యంతంవాతిరస్కృ
తమ్॥౨౪॥వివక్షితంచాన్యపరంవాచ్యంయత్రాపరస్తుసః।కోప్యలక్ష్యక్రమ
వ్యంగ్యో లక్ష్యవ్యంగ్యక్రమఃపరః॥౨౫॥రసభావతదాభాసభావశాంత్యా
దిరక్రమః।భిన్నోరసాద్యలంకారా దలంకార్యతయాస్థితః॥౨౬॥ కారణా
న్యథకార్యాణి సహకారీణియాని చ।రత్యాదే స్థాయినోలోకేతాని చే
న్నాట్యకావ్యయోః॥విభావా అనుభావా స్తత్కథ్యంతేవ్యభిచారిణః। వ్య
క్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోరసస్స్మృతః॥ ౨౮॥ శృంగారహా
స్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతసంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌనా
ట్యేరసాస్స్మృతాః ॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహౌభయంత
థాజుగుప్సావిస్మయశ్చేతి స్థాయిభావాఃప్రకీర్తితాః॥౩౦॥ నిర్వేదగ్లాని
శంకాఖ్యా స్తథాసూయామదశ్రమాః। ఆలస్యంచైవదైన్యంచ చింతా
మోహస్స్మృతిర్ధృతిః॥వ్రీడాచపలతాహర్ష ఆవేగోజడతాతథా।గ

ర్వోవిషాదఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మారఏవచ॥౩౨॥ సుప్తంవిబోధోమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా। మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథామరణమేవచ।త్రాసశ్చైవవితర్కశ్చవిజ్ఞేయావ్యభిచారిణః। త్రయస్త్రింశదమీభావా స్సమాఖ్యాతాస్తునామతః॥౩౪॥ రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీతథాంజితః।భావః ప్రోక్తస్తదాభాసాఅనౌచిత్యప్రవర్తితాః॥భావస్యశాంతిరుదయస్సంధిశ్శబలతాతథా।ముఖ్యేరసేపితేంగిత్వం ప్రాప్నువంతికదాచన॥౩౬॥అనుస్వానాభసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్థితిస్తుయః। శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థస్త్రిధాసకథితోధ్వనిః॥ అలంకారోథవస్త్వేవ శబ్దాద్యత్రావభాసతే। ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధా॥అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వతః।ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధోవా కవేస్తేనోదితస్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్।వస్త్వలంకారమథవా తేనాయంద్వాదశాత్మకః॥౪౦॥శబ్దార్థోభయభూరేకో భేదాఅష్టాదశాస్యతత్।రసాదీనామనంతత్వాద్భేదఏకోహిగణ్యతే॥ వాక్యేద్వ్యర్థఃపదేప్యన్యేప్రబంధేప్యర్థశక్తిభూః।పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపిరసాదయః॥౪౨॥ భేదాస్తదేకపంచాశత్తేషాంచాన్యోన్యయోజనే।సంకరేణత్రిరూపేణసంసృష్ట్యాచైకరూపయా॥౪౩॥వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాశ్శరేషుయుగఖేందవః। అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటమ్॥సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరమ్।వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌభిదాస్స్మృతాః॥౪౫॥తేషాంభేదాయథాయోగంవేదితవ్యాశ్చపూర్వవత్।సాలంకారైర్ధ్వనేస్తైశ్చ యోగస్సంసృష్టిసంకరైః।అన్యోన్యయోగాదేవం స్యాద్భేదసంఖ్యాతిభూయసీ।శబ్దార్థచిత్రంయత్పూర్వం కావ్యద్వయముదాహృతమ్॥గుణప్రాధాన్యతస్తత్ర స్థితిశ్చిత్రార్థశబ్దయోః॥ ముఖ్యార్థహతిర్దోషోరసశ్చ ముఖ్యస్తదాశ్రయాద్వాచ్యః। ఉభయోపయోగినస్స్యుశ్శబ్దాద్యాస్తేన తేష్వపిసః॥౪౬॥దుష్టంపదంశ్రుతికటుచ్యుత సంస్కృత్యప్రయుక్తమసమర్థమ్। నిహతార్థమనుచితార్థం నిరర్థకమవాచకంత్రిధాశ్లీలమ్॥౪౭॥సందిగ్ధమప్రతీతంగ్రామ్యం నేయార్థమథభవేత్క్లిష్టమ్।అవి

మృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్సమాసగతమేవ॥౫౦॥ అపాస్యచ్యుత
సంస్కారమసమర్థంనిరర్థకమ్।వాక్యేపిదోషాస్సంత్యేతేపదస్యాంశే
పికేచన॥ ప్రతికూలవర్ణముపహతలుప్తవిసర్గంవిసంధిహతవృత్తమ్।
న్యూనాధికకథితపదం పతత్ప్రకర్షంసమాప్తపునరాత్తమ్॥౫౨॥ అ
ర్ధాంతరైకవాచకమభవన్మతయోగమనభిహితవాచ్యమ్।అపదస్థపద
సమాసంసంకీర్ణం గర్భితంప్రసిద్ధిహతమ్॥ భగ్నప్రక్రమమక్రమ మమ
తపరార్థంచవాక్యమేవతథా । అర్థోఽపుష్టఃకష్టోవ్యాహత పునరుక్త
దుష్క్రమగ్రామ్యాః॥౫౪॥సందిగ్ధోనిర్హేతుఃప్రసిద్ధివిద్యావిరుద్ధశ్చ।అన
వీకృతస్సనియమానియమవిశేషావిశేషపరివృత్తాః॥౫౫॥ సాకాంక్షోఽపద
ముక్తస్సహచరభిన్నః ప్రకాశితవిరుద్ధశ్చ । విధ్యనువాదాయుక్త స్త్య
క్తఃపునస్స్వీకృతోఽశ్లీలః॥౫౬॥కర్ణావతంసాదిపదేకర్ణాదిధ్వనినిర్మి
తిః! సన్నిధానాదిబోధార్థం స్థితేష్వేతత్సమర్థనమ్। ఖ్యాతేఽర్థేని
ర్హేతోరదుష్టతానుకరణేతుసర్వేషామ్। వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషో
పిగుణఃక్వచిత్క్వచిన్నోభౌ॥ ౫౯ ॥ వ్యభిచారిరసస్థాయి భావానాంశ
బ్దవాచ్యతా।కష్టకల్పనయావ్యక్తి రనుభావవిభావయోః॥ప్రతికూలవిభా
వాదిగ్రహోదీప్తిఃపునఃపునః।అకాండేప్రథనచ్ఛేదావంగస్యాప్యతివిస్తృ
తిః॥౬౦॥ అంగినోఽననుసంధానం ప్రకృతీనాంవిపర్యయః। అనంగస్యాభి
ధానంచరసదోషాస్స్యురీదృశః॥౬౧॥నదోషస్స్వపదేనోక్తావపిసంచారి
ణఃక్వచిత్।సంచార్యాదేర్విరుద్ధస్య బాధ్యత్వోక్తిర్గుణావహా॥౬౨॥ఆశ్ర
యైక్యేవిరుద్ధోయస్సకార్యోభిన్నసంశ్రయః।రసాంతరేణాంతరితో నై
రంతర్యేణవారసః॥ స్మర్యమాణోవిరుద్ధోపి సామ్యేనాథవివక్షితః। అం
గిన్యంగత్వమాప్తౌయౌ తౌనదుష్టౌపరస్పరమ్॥ ౬౪॥యేరసస్యాంగినోధ
ర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః। ఉత్కర్షహేతవస్తేస్యు రచలస్థితయో
గుణాః॥ ఉపకుర్వంతితంసంతం యేంగద్వారేణజాతుచిత్।హారాదివద
లంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః॥౬౬॥మాధుర్యౌజఃప్రసాదాఖ్యాస్త్ర
యస్తేనపునర్దశ।ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యంశృంగారే ద్రుతికారణమ్॥క
రుణేవిప్రలంభేతచ్ఛాంతేచాతిశయాన్వితమ్। దీప్త్యాత్మవిస్తృతేర్హేతు

రోజోవీరరసస్థితి॥౬౮॥ బీభత్సరౌద్రరసయోస్తస్యాధిక్యంక్రమేణచ।శు
ష్కేంధనాగ్నివత్స్వచ్ఛజలవత్సహసైవయః॥౬౯॥వ్యాప్నోత్యన్యత్ప్రసా
దోఽసౌసర్వత్రవిహితస్థితిః। గుణవృత్త్యాపునస్తేషాం వృత్తిశ్శబ్దార్థయో
ర్మతా॥౭౦॥కేచిదంతర్భవంత్యేషు దోషత్యాగాత్పరే శ్రితాః।అన్యేభ
జంతిదోషత్వంకుత్రచిన్నతతోదశ॥ తేననార్థగుణావాచ్యాః ప్రోక్తాశ్శబ్ద
గుణాశ్చయే। వర్ణాస్సమాసోరచనాతేషాంవ్యంజకతామితాః॥౭౧॥
మూర్ధ్నివర్గాంత్యగాస్స్పర్శా అటవర్గారణౌలఘూ।అవృత్తిర్మ
ధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యేఘటనాతథా॥ యోగఆద్యతృతీయాభ్యామంత్య
యోరేణతుల్యయోః। టాదిశ్శషౌవృత్తిదైర్ఘ్యంగుంభఉద్ధతఓజసి॥౭౪॥
శ్రుతిమాత్రేణశబ్దానాంయత్రార్థప్రత్యయోభవేత్।సాధారణస్సమగ్రా
ణాంసప్రసాదోగుణస్స్మృతః॥వక్తృవాచ్యప్రబంధానామౌచిత్యేనక్వ
చిత్క్వచిత్।రచనావృత్తివర్ణానామన్యథాత్వమపీష్యతే॥౭౬॥యదుక్త
మన్యథావాక్యమన్యథాన్యేనయోజ్యతే। శ్లేషేణకాక్వావాజ్ఞేయాసావ
క్రోక్తిస్తథాద్విధా॥ ౭౭ ॥ వర్ణసామ్యమనుప్రాసశ్ఛేకవృత్తిగతోద్వి
ధా।సోఽనేకస్యసకృత్పూర్వఏకస్యాప్యసకృత్పరః॥౭౮॥మాధుర్యవ్యంజ
కైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తుపరుషాకోమలాప
రైః॥౭౯॥కేషాంచిదేతావైదర్భీప్రముఖారీతయోమతాః । శాబ్దస్తులా
టానుప్రాసోభేదేతాత్పర్యమాత్రతః॥ ౮౦॥ పదానాంసపదస్యాపివృ
త్తావన్యత్రతత్రవా। నామ్నస్సవృత్త్యవృత్త్యోశ్చతదేవంపంచధామతః॥
అర్థేసత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసాపునశ్శ్రుతిః। యమకంపాదత
ద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతామ్ ॥ ౮౨ ॥వాచ్యభేదేనభిన్నాయద్యుగప
ద్భాషణస్పృశః।శ్లిష్యంతిశబ్దాశ్శ్లేషోసావక్షరాదిభిరష్టధా॥౮౩॥ భేదా
భావాత్ప్రకృత్యాదేర్భేదోఽపినవమోభవేత్ । తచ్చిత్రంయత్రవర్ణా
నాంఖడ్గాద్యాకృతిహేతుతా॥౮౪॥ పునరుక్తవదాభాసోవిభిన్నాకార
శబ్దగా। ఏకార్థతేవయత్రస్యాత్తదాశబ్దార్థయోరయమ్॥సాధర్మ్య
ముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా । శ్రౌత్యార్థీచభవేద్వాక్యే
సమాసేతద్ధితేతథా॥ ౮౬॥ తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపు

నః। ఉపమానానుపాదానే వాక్యగాథసమాసగా। వాదిలోపే సమా
సే సా కర్మాధారక్యచి క్యఙి । కర్మకర్త్రోర్ణముళి వా తల్లోపే క్విప్స
మాసగా॥౮౮॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే । క్య
చి వాద్యుపమేయాసే త్రిలోపే చ సమాసగా॥౮౯॥ ఉపమానోపమేయత్వ
ఏకస్యైవైకవాక్యగే । అనన్వయో విపర్యాస ఉపమేయోపమా తయోః॥
౯౦॥ సంభావనమథోత్ప్రేక్షా ప్రకృతస్య సమేన యత్। ససందేహస్తు భేదో
క్తౌ తదనుక్తౌ చ సంశయః॥౯౧॥ తద్రూపకమభేదో య ఉపమానోపమేయ
యోః। సమస్తవస్తువిషయం శ్రౌతా ఆరోపితా యదా॥౯౨॥ శ్రౌతా ఆర్థా
శ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తత్। సాంగమేతన్నిరంగం తు శుద్ధం మాలా
తు పూర్వవత్॥౯౩॥ నియతారోపణోపాయస్స్యాదారోపః పరస్య యః।
తత్పరంపరితం శ్లిష్టే వాచకే భేదభాజి వా॥౯౪॥ ప్రకృతం యన్నిషిధ్యాన్య
త్సాధ్యతే సా త్వపహ్నుతిః । శ్లేషస్స వాక్య ఏకస్మిన్యత్రానేకార్థతా భ
వేత్॥౯౫॥ పరోక్తిర్భేదకైశ్శ్లిష్టైస్సమాసోక్తిర్నిదర్శనా। అభవద్వస్తు
సంబంధ ఉపమాపరికల్పకః॥౯౬॥ స్వస్వహేత్వన్వయస్యోక్తిః క్రియయై
వ చ సాపరా। అప్రస్తుతప్రశంసా యా సా సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా॥౯౭॥ కా
ర్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి। తదన్యస్య వచస్తుల్యే తుల్యస్యేతి చ
పంచధా॥౯౮॥ నిగీర్యాధ్యవసానం తు ప్రకృతస్య పరేణ యత్ । ప్రస్తుతస్య
యదన్యత్వం యద్యర్థోక్తౌ చ కల్పనమ్॥౯౯॥ కార్యకారణయోర్యశ్చ పౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయః । విజ్ఞేయాతిశయోక్తిస్సా ప్రతివస్తూపమా తు సా ॥
సామాన్యస్య ద్విరేకస్య యత్ర వాక్యద్వయే స్థితిః। దృష్టాంతః పునరేతేషాం
బింబస్య ప్రతిబింబనమ్ ॥ ౧౦౧ ॥ సకృద్వృత్తిస్తు ధర్మస్య ప్రకృతా
ప్రకృతాత్మనాం। సైవ క్రియాసు బహ్వీషు కారకస్యేతి దీపకమ్॥౧౦౨॥ మా
లాదీపకమాద్యం చేద్యథోత్తరగుణావహమ్। నియతానాం సకృద్ధర్మస్సా
పునస్తుల్యయోగితా॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ సః । హేత్వో
రుక్తావనుక్తీనాం త్రయే సామ్యే నివేదితే॥౧౦౪॥ శబ్దార్థాభ్యామథాశ్లే
షాచ్ఛ్లేషాత్తద్వ్యతిరష్టతత్ । నిషేధో వక్తుమిష్టస్య యో విశేషాభిధిత్స
యా॥ వక్ష్యమాణోక్తవిషయస్స ఆక్షేపో ద్విధా మతః । క్రియాయాః ప్రతి

షేధేపిఫలవ్యక్తిర్విభావనా॥౧౦౬॥ విశేషోక్తిరఖండేషుకారణేషుఫలావచః। యథాసంఖ్యంక్రమేణైవక్రమికాణాంసమన్వయః॥ సామాన్యంవావిశేషోవాతదన్యేనసమర్థ్యతే।యత్రసోర్థాంతరన్యాససాధర్మ్యేణేతరేణవా॥౧౦౭॥విరోధస్సోవిరోధేపివిరుద్ధత్వేనయద్వచః। జాతిశ్చతుర్భిర్జాత్యాద్యైర్విరుద్ధాస్యాద్గుణైస్త్రిభిః। క్రియాద్వాభ్యామథద్రవ్యంద్రవ్యేణైవేతితేదశ।స్వభావోక్తిస్తుడింభాదేస్స్వక్రియారూపవర్ణనమ్॥౧౧౦॥ వ్యాజస్తుతిర్ముఖేనిందాస్తుతిర్వారూఢిరన్యథా। సాసహోక్తిస్సహార్థస్యబలాదేకంద్వివాచకమ్॥వినోక్తిస్సావినాన్యేనయత్రాన్యస్సన్ననేతరః।పరివృత్తిర్వినిమయోయోర్థానాంస్యాత్సమాసమైః॥౧౧౧॥ప్రత్యక్షాఇవయత్రార్థాఃక్రియంతేభూతభావినః।తద్భావికంకావ్యలింగంహేతోర్వాక్యపదార్థతా॥ ౧౧౩॥ పర్యాయోక్తంవినావాచ్యవాచకత్వేనవస్తుయత్।ఉదాత్తంవస్తునస్సంపన్మహతాంచోపలక్షణమ్॥౧౧౪॥ తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్యత్రాన్యత్తత్కరోభవేత్।సముచ్చయోన్యస్సత్వన్యోయుగపద్యాగుణక్రియాః॥౧౧౫॥ఏకంక్రమేణానేకస్మిన్పర్యాయోన్యస్తతోన్యథా।అనుమానంతదుక్తంయత్సాధ్యసాధనయోర్వచః॥౧౧౬॥ విశేషణైర్యత్సాకూతైరుక్తిఃపరికరస్తుసః। వ్యాజోక్తిశ్ఛద్మనోద్భిన్నవస్తురూపనిగూహనమ్॥ కించిత్పృష్టమపృష్టంవాకథితంయత్ప్రకల్ప్యతే। తాదృగన్యవ్యపోహాయపరిసంఖ్యాతుసాస్మృతా॥౧౧౭॥యథోత్తరంచేత్పూర్వస్యపూర్వస్యార్థస్యహేతుతా। తదాకారణమాలాస్యాత్క్రియయాతుపరస్పరమ్॥౧౧౮॥వస్తునోర్జననేన్యోన్యముత్తరంశ్రుతిమాత్రతః। ప్రశ్నస్యోన్నయనంయత్రక్రియతేతత్రవాసతి॥౧౨౦॥అసకృద్యత్రసంభావ్యముత్తరంస్యాత్తదుత్తరమ్। కుతోపిలక్షితస్సూక్ష్మోప్యర్థోన్యస్మైప్రకాశ్యతే ॥ ధర్మేణకేనచిద్యత్రసూక్ష్మంతత్పరిచక్షతే। ఉత్తరోత్తరముత్కర్షోభవేత్సారఃపరావధిః॥౧౨౨॥ భిన్నదేశతయాత్యంతంకార్యకారణభూతయోః।యుగపద్ధర్మయోర్యత్రఖ్యాతిస్సాస్యాదసంగతిః॥ సమాధిస్సుకరంకార్యంకారణాంతరయోగతః। సమోయోగ్యతయాయోగోయదిసంభావితఃక్వచిత్॥౧౨౪॥ క్వచిద్యదతివైధర్మ్యాన్నశ్లేషోఘటనామి

యాత్।కర్తుః క్రియాఫలావాప్తిర్నైవానర్థశ్చయద్భవేత్ ॥ గుణక్రియా
భ్యాంకార్యస్యకారణస్యగుణక్రియే। క్రమేణచవిరుద్ధేయత్సఏషవిషమో
మతః॥౧౨౮॥ మహతోర్యన్మహీయాంసావాశ్రితాశ్రయయోః క్రమాత్।
ఆశ్రయాశ్రయిణౌ స్యాతాంతనుత్వేప్యధికంతుతత్॥ప్రతిపక్షమశక్తేనప్ర
తికర్తుంతిరస్క్రియా। యాతదీయస్యతత్స్తుత్యై ప్రత్యనీకంతదుచ్యతే॥
౧౨౯॥సమేనలక్ష్మణావస్తువస్తునాయన్నిగూహ్యతే। నిజేనాగంతునావా
పితన్మీలితమితిస్మృతమ్॥ స్థాప్యతేపోహ్యతేవాపియథాపూర్వంపరంప
రం।విశేషణతయావస్తుయత్రసైకావళీద్విధా॥౧౩౦॥ యథానుభవమర్థ
స్యదృష్టేతత్సదృశేస్మృతిః। స్మరణంభ్రాంతిమాంస్తత్సంవిత్తిస్తత్తుల్యద
ర్శనే॥౧౩౧॥ఆక్షేపఉపమానస్యప్రతీపముపమేయతా।తస్యైవయదివా
కల్ప్యాతిరస్కారనిబంధనా॥౧౩౨॥ ప్రస్తుతస్యయదన్యేనగుణసామ్యవివ
క్షయా।ఐకాత్మ్యంబోధ్యతేయోగాత్తత్సామాన్యమితిస్మృతమ్॥౧౩౩॥
వినాప్రసిద్ధమాధారమాధేయస్యవ్యవస్థితిః।ఐకాత్మ్యాద్యుగపద్వృత్తిరే
కస్యానేకగోచరా॥౧౩౪॥ అన్యత్ప్రకుర్వతఃకార్యమశక్యస్యాన్యవస్తునః।
తథైవకరణంచేతివిశేషస్త్రివిధస్మృతః॥౧౩౫॥ స్వముత్సృజ్యగుణంయో
గాదత్యుజ్జ్వలగుణస్యయత్ । వస్తుతద్గుణతామేతిభణ్యతేసతుతద్గుణః॥
౧౩౬॥తద్రూపాననుహారశ్చేదస్యతత్స్యాదతద్గుణః। యద్యథాసాధితంకే
నాప్యపరేణతదన్యథా॥౧౩౭ ॥ తథైవతద్విధీయేతసవ్యాఘాతఇతిస్మృ
తః।సైషాసంసృష్టిరేతేషాంభేదేనయదిహస్థితిః॥౧౩౮॥ అవిశ్రాంతిజుషా
మాత్మన్యంగాంగిత్వంతుసంకరః । ఏకస్యచగ్రహేన్యాయదోషాభావా
దనిశ్చయః॥౧౩౯॥స్ఫుటమేకత్రవిషయేశబ్దార్థాలంకృతిద్వయమ్।వ్యవస్థి
తంచతేనాసౌత్రిరూపఃపరికీర్తితః॥౧౪౦॥ ఏషాందోషాయథాయోగం
సంభవంతోపికేచన।ఉక్తేష్వంతఃపతంతీతినపృథక్ప్రతిపాదితాః॥ ౧౪౧॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశమూల
సూత్రాణి సంపూ
ర్ణాని.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీ మహా సరస్వత్యై నమః.

కావ్యప్రకాశ ప్రారంభః.

గ్రంథారంభే విఘ్నవిఘాతాయ సముచితేష్టదేవతాం గ్రంథకృత్పరామృశతి॥ ప ॥ నియతికృతనియమరహితాం హ్లాదైకమయీమనన్యపరతంత్రామ్। నవరసరుచిరాం నిర్మితిమాదధతీ భారతీ కవేర్జయతి॥ నియతి

శుభమస్తు.

శ్రీ మహాగణాధిపతయే నమః.

కావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాన ప్రారంభః.

వరదం రమయా సమేయివాంసం కరుణార్ద్రం వరవస్మకైర్తైధమానం। ప్రణతార్తిహరం పరం పుమాంసం ప్రణమామో వయమంజసాత్మనీనమ్॥ అథవృత్తికారస్స్వకర్తృకకారికావ్యాఖ్యాతుకామ ఆదిమాం కారికామితికర్తవ్యతయా వ్యాఖ్యాతుం పీరికామాహ ॥ గ్రంథారంభ ఇతి॥ విఘ్నవిఘాతాయ విఘ్నవిఘాతం కర్తుమిత్యర్థః- సముచితేతి- సముచితత్వం కావ్యలక్షణారంభే వాగ్దేవ్యానంతర్యత్వాత్ -ఇష్టత్వమభిమతత్వంచ-పరామృశతి-అనుసంధత్తే॥ నియతీతి॥ నియమ్యతే కమలసౌగంధ్యాదికమనయేతి కమలత్వాదిజాతిర్నియతిః - తయాకృతో యోనియమస్తద్రహితాం-ముఖాదేః కమలాదిరూపేణారోపాత్ - ఏకం ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతమస్యామిత్యేకమయీ-హ్లాదైనైకమయీ-తాం- అన్యథా ఏకశబ్దస్య పూర్వనిపాతస్స్యాత్ - కవేరన్యస్యపరమాణ్వాదేః కారణస్యాధీనా న భవతీతి తాం-యద్వా - అన్యపరో భారతీపరాఙ్ముఖస్స న భవతీత్యనన్యపరః-స తంత్రం ప్రధానం యస్యాస్తాం- నవరసాయస్యాం సా - సాచ సారుచిరాచ- తాం-సమాహారేతు నవరసీరుచిరేతి స్యాత్ - ఏతాదృశీం నిర్మితిం నిర్మాణం- ఆదధతీ కుర్వాణా కవేః భారతీ జయతి సర్వోత్క

శక్త్యానియతరూపాసుఖదుఃఖమోహ స్వభావాపరమాణ్వాద్యుపాదా నకర్మాదిసహకారికారణపరతంత్రాషడ్రసా। నచహృద్యైవతైర్బ్రహ్మణోనిర్మితినిర్మాణం।ఏతద్విలక్షణాతుకవివాఙ్నిర్మితిః । అతఏ

షేణవర్తతే - భారతీకృతేఃబ్రహ్మకృత్యపేక్షయా- భారత్యాశ్చబ్రహ్మాపేక్షయా - ప్రతీయమానోవ్యతిరేకఃప్రతియోగినోర్బ్రహ్మకృతిబ్రహ్మణో రనుపాదానా ద్వ్యంగ్యఇత్యలంకారధ్వనిం మనసినిధాయోపమానభూతబ్రహ్మకృత్యపేక్షయోపమేయభూత భారతీ కృతేర్వైశేషం ప్రతిపాదయితుంమానస్వరూపంతావదాహ॥నియతిశక్త్యేతి ॥ నియతిస్తత్వాంతరం - తదేవశక్తిస్తయా - నియతమన్యోన్యాసంకీర్ణం తయావ్యవస్థాపితంరూపమాకారోయస్యాస్సేతి- అథవా-నియతిశబ్దో ఽదృష్టవచనః - తద్రూపశక్త్యేతిపూర్వవదర్థః॥అయంభావః॥ పద్మాదావేవసౌరభాదినిర్మాణహేతుభూతేన తత్త్వాంతరేణాదృష్టేనవా కృతనియమనవిషయా బ్రహ్మకృతిః - భారతీకృతిస్తునతాదృశీ - పద్మాదివ్యతిరిక్తేకామినీముఖాదావపి సౌరభవర్ణనాత్ - ద్వితీయవిశేషణకృత్యంబ్రహ్మకృతేరాహ - సుఖదుఃఖమోహ స్వభావేతి - యద్యేకైవకామినీకామినంసుఖీకరోతి సపత్నీందుఃఖీకరోతి తామలభమానంమోహయతీతిభావః - తృతీయవిశేషణస్యతదాహ - పరమాణ్వేతి-ఆదిపదేనప్రధానాదికంతదేవోపాదానకారణం- కర్మాదీతిచదేశకాలాది -సహకారిపదేన అసమవాయికారణం - తథాచ - బ్రహ్మకృతిః పరమాణ్వాద్యుపాదానతత్సంయోగాద్యసమవాయికారణ కాలాదినిమిత్తకారణసాపేక్షేత్యర్థః - చతుర్థవిశేషణస్యతదాహ - షడ్రసేతి - నచహృద్యైవతైరితి - షడ్భిరసైరిత్యర్థః - కటాద్వాదీనామహృద్యత్వాదితిధ్యేయం-ఉపమానేబ్రహ్మనిర్మాణేవిశేషణచతుష్టయస్యాపివైపరీత్యముక్త్వోపమేయకవివాఙ్నిర్మాణేవిశేషణానిప్రతిపాదయతి - ఏతద్విలక్షణాతుకవివాఙ్నిర్మితిరితి - ఏవంకారకప్రపంచంపరీక్ష్య తం క్రియాయాస్సంఘటయతి-అతఏవేతి- అత్రకవివాఙ్నిర్మితిర్నియతినియంత్రణా

పజయతి। జయత్యర్థేనసమస్కారఆక్షిప్యతఇతితాంప్రత్యస్మిప్రణత ఇతిలభ్యతే ॥ ఇహాభిధేయంసప్రయోజనమిత్యాహ॥ప॥కావ్యంయశసే ర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాస మ్మితతయోపదేశయుజే॥ కాళిదాసాదీనామివయశః। శ్రీహర్షాదే ర్ధావకాదీనామివధనం।రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం। ఆదిత్యా దేర్మయూరాదీనామివానర్థనివారణం। సకలప్రయోజనమౌళిభూ తం।సమనంతరమేవరసాస్వాదనసముద్భూతం।విగళితవేద్యాంత రమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధానవేదాదిశాస్త్రేభ్యస్సుహృత్సంమి

తిక్రాంతాసుఖైకస్వభావా - పారతంత్ర్యగంధానభిజ్ఞా - శృంగారా ద్యనేకరస వైచిత్ర్యశాలినీ - అతఏవ జయతీత్యర్థః - జయతేరక ర్మకస్యసర్వోత్కర్షోహ్యర్థః - తతఃకింఫలితమిత్యతఆహ - జయ త్యర్థేనేతి-ఆక్షిప్యతేఅనుమీయతఇత్యర్థః - ఉపాస్యదేవతోత్కర్ష స్యోపాసకజనప్రహ్వీభావేనావినాభావత్వాత్- కవిభారతీస్తుత్యాఅ త్రప్రబంధేకావ్యమభిధేయమితిధ్వనితం॥ఇహాభిధేయస్యకావ్యస్యప్రయో జనాకథనేప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యయోగాత్ప్రయోజనమాహేత్యాహ॥ ఇ హేతి॥అభిధేయంకావ్యం-కావ్యమితి-కృతే-విదే-యుజేశబ్దాఃభావక్తిబం తాః - భవతీతిసర్వత్రాధ్యాహారః- శ్రీహర్షాదే-రాజ్ఞస్సకాశాద్ధా వకాదీనాంకవీనాం-వ్యవహారవిదఇత్యంశంవ్యాచష్టే - రాజాదీతి-ఇదం చోద్ధవనీతౌమాఘేసువ్యక్తం-పరనిర్వృతయఇత్యంశంవ్యాచష్టే ॥ సక లేతి- సమనంతరం - రసోల్లసితశబ్దార్థశ్రవణసమనంతరమిత్యర్థః. ఉద్భూతమితి ॥ విభావాద్యనుసంధానాభివ్యక్తం - విగళితవేద్యాంత రం - విగళితానిజీర్ణపర్ణపరిపాట్యా పరిత్రుటితానివేద్యాంతరా ణితద్వ్యతిరిక్తప్రమేయభాగాయత్రేతి - విషయాంతరసంస్పర్శరహిత మితియావత్- వేదాదిశబ్దఃప్రభుసమ్మితః - శబ్దప్రధానేతి- అధ్యయ నమాత్రా దభ్యుదయశ్రవణాత్ - క్వచిద్వర్ణపద స్వరస్ఖలనశం కాయా మనదస్యత్వప్రసంగా త్ప్రత్యవాయ దర్శనాచ్చ - సుహృ

తార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్యశ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన
రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయా విలక్షణం యత్కావ్యం లోకోత్తర
వర్ణనానిపుణకవికర్మ । తత్కాంతేవ సరసతాపాదనేనాభిముఖీకృత్య
రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశం చ యథాయోగం కవే
స్సహృదయస్య చ కరోతీతి సర్వథా యతనీయం ॥ ఏవమస్య ప్రయోజన
ముక్త్వా హేతుమాహ ॥ ప ॥ శక్తిర్నిపుణతా లోకశాస్త్రకావ్యాద్యవేక్షణా

త్సంమితేతి - పురాణానామర్థవాదరూపత్వాత్ - అర్థతా
త్పర్యేతి - వాచ్యార్థతాత్పర్యవద్భ్యః - ఇతిహాసో భారతాదిః - తద్వై
లక్షణ్యం కావ్యస్యాహ - శబ్దార్థయోరితి - గుణభావేన - అప్రాధా
న్యేనేత్యర్థః - రసానామంగభూతో యో వ్యాపారో వ్యంజనాఖ్యః - తత్ర
ప్రవణతా తాత్పర్యం - తయా విలక్షణం - అనేన శబ్దప్రధానాద్వేదాద
ర్థప్రధానాత్పురాణాదేశ్చ రసప్రవణస్య కావ్యస్యాతిశయో దర్శితః -
కావ్యశబ్దార్థనిర్వక్తి - లోకోత్తరేతి - మందానిలకోకిలాలాపాదీనాం
భావాదీనాం చ యా లోకస్వభావాతిలంఘివర్ణనా శిల్పశాలినీ భణితిస్త
త్రనిపుణో వ్యుత్పన్నః కవిః - ఉక్తం చ ॥ ప ॥ ప్రజ్ఞా నవనవోన్మేషశాలినీ ప్రతి
భామతా । తదనుప్రాణనాజీవద్వర్ణనానిపుణః కవిరితి ॥ కౌతి శబ్దా
యతే విమృశతి రసభావాదికమితి కవిః - తస్య కర్మ కావ్యం - బ్రాహ్మణా
దిత్వాత్ ష్యఞ్ - తత్కావ్యం - కాంతేవేత్యనేన సమ్మితశబ్దో వ్యాఖ్యాతః -
తత్ర సాధర్మ్యమాహ - సరసతేతి - సారస్యాకారచమత్కారాపాద
నముఖేన అభిముఖీకృత్య - అర్థాదుపదేశవ్యంజనమితి లభ్యతే - నను కి
ముభయోరపి ప్రత్యేకం ప్రయోజనషట్కలాభః - నేత్యాహ - యథా
యోగమితి - యోగో యుక్తిరౌచిత్యం - తమనతిక్రమ్య - యశోర్థా
వనర్థక్షతిశ్చ ద్వయోరపి - వ్యవహారోపదేశౌ సహృదయస్యైవ - ని
ర్వృతిర్ద్వయోరపి - నిర్వృతిసమయే కవేరపి సహృదయత్వాత్ - అ
త్ర కావ్యే - అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్కావ్య
స్య ఫలభూతం కీర్త్యాదికమేవ తదంగమీమాంసాయా అపీతి భావః ॥ శక్తి

త్। కావ్యజ్ఞశిక్షయాభ్యాస ఇతి హేతుస్తదుద్భవే॥ శక్తిః కవిత్వబీజభూత స్సంస్కారవిశేషః। యాంవినా కావ్యంనప్రసరేత్ । ప్రసృతంవా ఉపహసనీయంస్యాత్। లోకస్య స్థావరజంగమాత్మకలోకవృత్తస్య। శాస్త్రాణాం ఛందోవ్యాకరణాభిధాన కోశకళాచతుర్వర్గగజతురగఖడ్గాదిలక్షణ గ్రంథానాం। కావ్యానాంచ మహాకవిసంబంధినాం। ఆదిశబ్దాదితిహాసాదీనామవేక్షణాద్విమర్శనాత్॥ నిపుణతా వ్యుత్పత్తిః । కావ్యంకర్తుం విచారయితుం వా యేజానంతి । తదుపదేశేనకరణేయోజనేచ పౌనఃపున్యేనప్రవృత్తిరితి త్రయస్సముదితాః॥ నతువ్యస్తాః। తస్య కావ్యస్యోద్భవే । నిర్మాణేసముల్లాసేచ। హేతుః। నతుహేతవః। ఏవమస్య కారణముక్త్వా స్వరూపమాహ॥ ప॥ తదదోషౌ శబ్దార్థౌ సగుణావనలంకృతీ పునః క్వాపి॥ దోష

రితి॥ కవినైవవ్యాకృతం- శాస్త్రాణామితి- కలాశ్చైనగీతాది- నృత్యేతి తత్ప్రతిపాదకంచశాస్త్రం భరతమునిప్రణీతం - చతుర్వర్గశబ్దేనధర్మార్థకామమోక్షాః కథ్యంతే - తత్ప్రతిపాదకాని క్రమేణమన్వాది స్మృతి నీతిశాస్త్రవాత్స్యాయనశాస్త్రశారీరకశాస్త్రాణి- త్రయ ఇతి - శక్తి వ్యుత్పత్త్యభ్యాసాః - నతుహేతవ ఇతి - ఏతేష్వన్యతమవిపక్షేతత్త్వాదితి- త్రయోమిలితా ఏకైవసామగ్రీ కావ్యనిర్మాణే - వ్యస్తాస్తు స్వరూపయోగ్యా అపినసామగ్రీ - తత్రఏకైకవసానంతహేతుశబ్దః నిర్మాణం- స్వరూపమితి - స్వమనన్యసాధారణమవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిరహితలక్షణమిత్యర్థః- తదదోషావితి॥ తదితికావ్యంలక్ష్యం - శబ్దార్థావితిద్వంద్వనిర్దేశాత్పరస్పరసాపేక్షత్వప్రతీతేర్న్నదోషః తాదృశశబ్దార్థయుగళత్వమేవకావ్యం - కమనీయశ్శబ్దఏవవా అర్థఏవవా కావ్యమితిపక్షద్వయంపరాకృతం॥ దోషగుణాలంకారాణామపరిజ్ఞానేతద్ఘటితలక్షణాజ్ఞానాదాహ- దోషేతి॥ వక్ష్యంతే - సప్తమోల్లాసాదావితిశేషః - సదోషేపిగుణే అనలంకారేచాతివ్యాప్తివారణాయక్రమేణవిశేషణత్రయం- అనలంకృతీఇతి - ఈషదర్థేనఞ్- అనుదరాకన్యేతివత్ - అస్ఫుటాలంకారావిత్యర్థః - అదోషావిత్యాదావగ్రహణం సత్యపిగుణాలంకారబాహు

గుణాలంకారావక్ష్యంతే। క్వాపీత్యనేనైతదాహ। యత్సర్వత్రసాలంకారౌ। క్వచిత్తుస్ఫుటాలంకారవిరహేఽపినకావ్యత్వహానిః॥ యథా॥ ప॥ యః కౌమారహరస్సఏవహివరస్తాఏవచైత్రక్షపాస్తేచోన్మీలితమాలతీసురభయః ప్రౌఢాః కదంబానిలాః। సాచైవాస్మితథాపి తత్రసురతవ్యాపారలీలావిధౌ రేవారోధసి వేతసీతరుతలేచేతస్సముత్కంఠతే॥ అత్రస్ఫు

ల్యైదోషలేశేఽపి కావ్యంపరిత్యాజ్యమితి ప్రదర్శయితుం - క్వచిత్స్ఫుటాలంకారరాహిత్యేఽపిరసాభివ్యంజకస్యశబ్దార్థయుగళస్యనకావ్యత్వహానిరిత్యుదాహరతి॥య ఇతి॥ ఏషాహిబాల్యఏవ క్వచిద్గుణశీలాదిగుణోల్బణేయూనిగూఢరూఢాభిలాషాయాః పశ్చాదాచార సంరక్షణార్థమజ్ఞాననాటితకరీత్యామాతాపితృభ్యాంతేనైవ పాణింగ్రాహితాయాః కుటుంబినీపదమధివసంత్యాః ప్రియసంకథాయాంప్రాచీనవాసనావశంవదాయాఃకస్యాశ్చిదుక్తిః- కౌమారంకుమారీభావస్తస్యహరణం - ఇదంప్రాథమిక సంభోగోపదేశః - యోలజ్జావిశిష్టామపిమాంసంభోగేచ్ఛాముత్పాద్యోపభుక్తవాన్ - అనేననాయకస్యలోకోత్తరసౌందర్యచాతుర్యాదికంవ్యజ్యతే - సఏవహివరః - తాఏవచైత్రక్షపాః-యాశ్చంద్రికావ్యాప్తతయా ఉద్దీపికావాసంతికరజన్యస్తాఏవేత్యర్థః - తేచేతి- చకారోఽవధారణార్థః-అతోనప్రక్రమభంగః - యేప్రాగుద్దీపకాస్తఏవేత్యర్థః - యద్యపిమాలతీకదంబయోర్వార్షికతయా నవాసంతికత్వం- తథాప్యున్మీలితమాలతీవత్సురభయః నమాలత్యాసురభయఇతి- కదంబపదేనచవాసంతికోఽభూత్కదంబఏవోచ్యతే - ప్రౌఢాఇత్యనేనచోద్దీపనే అన్యనిరపేక్షతోచ్యతే-సాచైవేతి - అస్మీత్యహమర్థేఽతిజంతప్రతిరూపకమవ్యయం - చకారోఽభిన్నక్రమః - తథాచ - అహంచసైవ-యాకౌమారఏవతస్మిన్తథానురక్తేత్యర్థః-తథాపితత్రప్రచ్ఛన్నకాముకచ్ఛాయాపన్నేసురతార్థం యోవ్యాపారఃప్రీతిసంప్రేక్షణాదిః సఏవలీలాతస్యాఃకాలవినోదనరూపాయాః - విధావనుష్ఠానే - రేవారోధసి - వేతస్యాఃబాలవంజులతరోః తలేమూలే - సప్తమీపరంపర

టోనకశ్చిదలంకారః - రసస్యహిప్రాధాన్యాన్నాలంకారతా॥ తద్భేదానక్రమేణాహ॥ ప॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యేవాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైఃకథితం॥ ఇదమితికావ్యం - బుధైఃవైయాకరణైః - ప్రధానభూతస్ఫోటరూపవ్యంగ్యవ్యంజకస్యశబ్దస్యధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతః॥ తతస్తన్మతానుసారిభిరన్యైరపిన్యగ్భావితవాచ్యవ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశ

యాస్మర్యమాణస్యరమణీయస్యార్థస్య వైచిత్ర్యంసూచ్యతే - అనలంకారతాంవివరీతుమాహ-అత్రేతి॥స్ఫుటఇతి ॥ సహృదయైకవేదనీయేప్రయోగేసంరంభగోచరత్వంస్ఫుటత్వం-తాదృశశ్చాలంకారోనాత్రాస్తి॰ అత్రవరాదిసామగ్ర్యాంసత్యామప్యుత్కంఠాలక్షణకార్యానుత్పత్తిరితివిశేషోక్త్యలంకారః-సచాస్ఫుటః-కార్యానుత్పత్తికోటేరకథనాత్-రేవాతీరేచోక్తకారణాభావేప్యుక్తకార్యోత్పత్తిరితివిభావనాలంకారః- సోప్యస్ఫుటః - రేవారోధసి సామగ్ర్యభావకోటేరవర్ణనాత్ - ననురసస్యప్రతీయమానత్వాద్రసవదలంకారోస్త్విత్యాశంక్యాహ - రసస్యహీతి - ప్రధానభూతోరసాదిరలంకార్యః - అప్రధానభూతస్త్వలంకారఇతివివేకః- తద్భేదానితి - కావ్యభేదానిత్యర్థః - క్రమేణేతి - ఉత్తమాదిపరిపాట్యా - ఇదమితి - ఇదమితికావ్యం- అత్రాతిశయోవాచ్యాతిక్రమణమర్థః - తద్వతివ్యంగ్యేసతి - యత్కావ్యంతదుత్తమంధ్వనిరితివ్యపదిశ్యతే - అతిశయశ్చాయం వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యం - నతువాచ్యస్యప్రతిషేధః - నహివ్యంగ్యప్రతీయమానేవాచ్యబుద్ధిదూరీభావః ధ్వనౌవాచ్యంగుణః - వ్యంగ్యంప్రధానమితివివేకః- ఇతరత్రవిపర్యయః- ప్రాధాన్యంచవ్యంగ్యస్యోపేయత్వాచ్చారుత్వాదుపకార్యత్వాచ్చ - అప్రాధాన్యంచవాచ్యస్యతద్విపర్యయాదితి - బుధైరితి విద్వత్సామాన్యవాచినోబుధశబ్దస్య ధ్వనివాదప్రణేతృ లక్షణేవిశేషేపర్యవసానమిత్యాహ - వైయాకరణైరితి - ప్రథమేహివిద్వాంసోవైయాకరణాఃవ్యాకరణమూలత్వాత్సర్వవిద్యానాం - ప్రధానభూతేతి - ప్రాధాన్యంచస్ఫోటవ్యంజకేభ్యోవర్ణేభ్యస్స్ఫుటస్యార్థప్రత్యాయకత్వాత్ స్ఫుటత్వస్యా

బ్దార్థయుగళస్య॥ యథా॥ ప॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరా
గోధరో నేత్రే దూరమనంజనే పులకితా తన్వీ తవేయం తనుః । మిథ్యావా
దిని దూతి బాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న
పునస్తస్యాధమస్యాంతికమ్॥ అత్ర తదంతికమేవ రంతుం గతాసీత్యధమప

దధః ... ప్రధానభూతోఽస్ఫుటస్తద్రూపం యద్వ్యంగ్యం
తద్వ్యంజకస్య శబ్దస్యార్థస్య చ ... ధ్వనిత్వమంగీకృతం- యతో
వ్యంజకానాం ధ్వనివ్యవహారః కృతో వైయాకరణైస్తత ఏవ హేతోస్తన్మ
తానుసారిభిరన్యైరాచార్యానందవర్ధనప్రభృతిభిరపి న్యగ్భావితంవాచ్యం-
యేన వ్యంగ్యేన తస్య న్యగ్భావితవాచ్యం- తాదృశం యద్వ్యంగ్యం తద్వ్యంజ
నక్షమస్య శబ్దార్థయుగళస్య ధ్వనిరిత్యేవ వ్యవహారః కృతః- వైయాకరణైః కే
వలశబ్దః స్ఫోటరూపో ... -ఉత్తమం కావ్యముదాహరతి- యథా ని
శ్శేషేతి - ఏషా హి ప్రేషితనాయికానాయకం ... ప్రేషితవత్యా దూతీం ప్ర
తి ... నాయకోపభుక్తామవగచ్ఛంత్యాః కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయా ఉ
పాలంభోక్తిః - అయమేవ హి వాచ్యాద్వ్యంగ్యస్యాతిశయః - యద్వా
పీం స్నాతుమితో గతాసీతి విధౌ వాచ్యే న గతాసీతి నిషేధో వ్యంగ్యః- యచ్చ
న పునస్తస్యాధమస్యాంతికమితి నిషేధే వాచ్యే తదంతికమేవ రంతుం గతాసీ
తి విధిర్వ్యంగ్య ఇతి విధినిషేధౌ చ పరస్పరవిరుద్ధావితి ఘంటాపథః - అత్ర
వాపీం స్నాతుం గతాసి న తు తత్సకాశమితి వాచ్యార్థే సిద్ధే తత్సకాశమేవ
రంతుం గతాసీత్యధమపదేన వ్యజ్యతే - తథా హి - అధమత్వం జాత్యా
కర్మణా వా వక్తవ్యం- తత్రోత్తమనాయికానాయకస్య జాత్యధమత్వం
న వదతీతి కర్మణైవాత్రాధమత్వం - తచ్చ కర్మ న పూర్వకృతం- తతోఽస్యా
స్త్వేవ దూతీప్రేషణాత్ - కింతు దూతీప్రేషణానంతరకృతం దూతీసం
భోగరూపమేవ - అన్యస్యాభావాత్ - తచ్చ సంభోగచిహ్నజ్ఞానం తు
ముగ్ధాయాః ... యోగ్యమితి తత్పర్యవసాయినా అధమపదేన తత్సకా
శమేవ గతాసీతి వ్యజ్యతే - నిశ్శేషేత్యాదివాక్యాని తు సంభోగచిహ్నా
ఖ్యాపనేన తత్ర సాహాయ్యకమాచరంతి - తథా హి -తత ఉత్తరీయకర్ష

దేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే ॥ అతాదృశి గుణీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యే తు మధ్యమమ్॥ అతాదృశి వాచ్యాదనతిశాయిని- యథా॥ ప॥ గ్రామతరుణం తరుణ్యా నవ వంజులమంజరీసనాథకరమ్ । పశ్యంత్యా భవతి ముహు ర్నితరాం మలినా ముఖచ్ఛాయా॥ అత్ర వంజుల లతాగృహే దత్తసం

ణైవ చందనచ్యుతే రన్యథాసిద్ధిపరిహారాయ నిశ్శేషేతి స్నానసాధారణ్యావ్యావృత్తయే చ్యుతస్తనతటపదాని- స్నానేన హి చందనస్య సర్వత్ర క్షాళనమేవ స్యాత్ - నతు స్తనయోస్తటే ఉపరిభాగ ఏవ చ్యుతిః - అత ఇయమాశ్లేషకృతైవేతి - తథా తాంబూలచర్వణవిలంబాత్ ప్రాచీనరాగస్య మృష్టతే త్యన్యథాసిద్ధిపరిహారాయ నిర్మృష్టేతి- స్నానవ్యావర్తనాయాధర ఇతి- స్నానేన హ్యుత్తరోష్ఠస్యాపి నిర్మృష్టరాగతా స్యాత్ ॥ అత ఇయం చుంబనకృతైవేతి - తథా కాలవిలంబాత్ స్నానతో వా సర్వత్ర సమం నిరంజనతా స్యాత్- తవ తు నేత్రయోః దూరం ప్రాంతభాగ ఏవేత్యతశ్చుంబనకృతైవేయమితి- తన్వీతి సహజతానవాతిరేకేణ మాపా తతః-పులకితాపి తన్వీతి హృదయస్థితో ర్థః- తేన స్నానేన పులకితా తనుః కించిదుచ్ఛ్వసితా భవతి - ఇయం తు న తథేతి సంభోగకృతావేవ తాదృశపులకావితి గమ్యతే - ఏవమేభిర్వాక్యైః పరిష్కృతేనా ధమపదేన తస్యాంతికం రంతుమేవ గతాసీతి వ్యజ్యత ఇతి న్యగ్భావితవాచ్యతయా వ్యంగ్యస్య వాచ్యాతిశాయిత్వాదుత్తమం కావ్యం- మధ్యమం నిరూపయతి- అతాదృశీతి-అతాదృక్త్వం వాచ్యానతిశాయిత్వం-ఉదాహరతి-గ్రామతరుణమితి-ఏషా చ గ్రామణీపుత్రానురాగిణీం వ్యంజులలతాగృహే దత్తసంకేతాం శ్వశ్రూపారతంత్ర్యేణ తదానిగంతుమసమర్థాం తరుణేచ తస్మిన్ శూన్యం సంకేతస్థానముపగమ్య ప్రతినివృత్తే తజ్జ్ఞాపనాయ వంజులపుష్పమంజరీమాదధానే విషణ్ణహృదయాం నాయికాముద్దిశ్య సఖ్యోః పరస్పరముక్తిః - గ్రామతరుణమితి గ్రామే అయమేక ఏవ తరుణ ఇత్యవగతే బహువల్లభత్వం - తరుణ్యా ఇతి రతౌత్కంఠ్యాతిశయః - నవవంజులేత్యాదినా మంజర్యాః కరగ్రహణయోగ్యతాప్రదర్శనేన వంజులస్యభూ

కేతానాగతేతి వ్యంగ్యం గుణీభూతం । తదపేక్షయా వాచ్యస్యైవ చమత్కారిత్వాత్ ॥ శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమపరం స్మృతం॥ చిత్రమితి గుణాలంకారయుక్తం- అవ్యంగ్యమితి స్ఫుటప్రతీయమానార్థరహితం-అపరమధమం॥ యథా॥ ప॥ స్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయ వః । భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీర్ఘా దరిద్రద్రుమ

తలస్పర్శితయా తన్మూలస్యైవోపభోగయోగ్యతా - పశ్యంత్యా ఇతి వర్తమానవ్యపదేశేన దర్శనసమయ ఏవ ముఖమాలిన్యం- ముహురిత్యౌత్సుక్యం- జనాంతరావలోకనభయేన దర్శనస్య విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యకరణం చ - నితరామితి స్వాపరాధశ్చ వ్యజ్యతే - అత్రాసౌందర్యలక్షణం గుణీభావోపాధిముపపాదయతి - తదపేక్షయేతి - తస్య వ్యంగ్యస్యాపేక్షయా - వాచ్యం ముఖచ్ఛాయామాలిన్యం అనుభావరూపతయా సాక్షాద్విప్రలంభవ్యంజకత్వాచ్చమత్కారి- అధమం లక్షయతి- శబ్దేతి-గుణాలంకారయోశ్చిత్రత్వం - శబ్దచిత్రం - శబ్దగుణాలంకారయుక్తం- అర్థచిత్రమర్థగుణాలంకారయుక్తం - స్ఫుటేతి - స్ఫుటేన కవిసంరంభగోచరేణ ప్రతీయమానేనాచరేణ ప్రతీయమానేనార్థేన రహితం - న తు సర్వథా వ్యంగ్యవాసనాశూన్యం - తస్మాదవ్యంగ్యత్వమల్పవ్యంగ్యత్వే పర్యవసన్నం - అపరమితి శబ్దశక్త్యా మధ్యమమితి ప్రతీతేస్తన్నిరాకరణాయాహ - అపరమధమమితి - శబ్దచిత్రమితి- స్వచ్ఛందేతి-స్వచ్ఛందం వాతాద్యుపాధిరహితం యథా తథా ఉచ్ఛలంత్యః అచ్ఛా నిర్మలాః కచ్ఛకుహరేషు తటసమీపగర్తేషు ఛాతేతరా అచ్ఛిన్నా యా అంబుచ్ఛటాస్తాభిర్మూర్ఛన్మోహా విగళదజ్ఞానా యే మహర్షయస్తైర్హర్షేణ విహితే స్నానాహ్నికే యస్యాం సా తథా- ఉద్యంత ఉద్గచ్ఛంత ఉదారా ఉద్భటా దర్దురా మండూకా యాసు తాసు దరీషు తటకందరాసు దీర్ఘా- దరిద్రా అవీర్యా యే ద్రుమాస్తైః సాంద్రో హి యాద్రేక ఉన్మూలనాతిశయస్తత్ప్రచురైః మర్మహారిభిర్మేదురోధికో మహో యస్యాస్సా

ద్రోహోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మందాకినీ మందతామ్॥ ౪॥ వినిర్గ
తం మానదమాత్మమందిరాద్భవత్యుపశ్రుత్య యదృచ్ఛయాపి యమ్। ససం
భ్రమేంద్రద్రుతపాతితార్గళా నిమీలితాక్షీవ భియామరావతీ॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే కావ్యప్రయోజనకారణ
స్వరూపవిశేషనిర్ణయో నామ
ప్రథమోల్లాసః.

మందాకినీ గంగా - వః యుష్మాకం మందతాం మాంద్యం - అహ్నాయ భిద్యాత్ - హరత్విత్యర్థః - అత్రానుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః - తదనుగుణమోజస్త్వం గుణః - తస్మాచ్ఛబ్దచిత్రం - అత్ర యద్యపి మందాకినీవిషయభక్తిరూపో భావో వ్యజ్యతే - తథాపి కవివివక్షా వైధుర్యాదధమత్వం - అర్థచిత్రముదాహరతి - వినిర్గతమితి॥ మానదం మానం ద్యతి దదాతీతి వా శత్రూణాం స్వపక్షాణాం చ మానదం - యం హయగ్రీవం యదృచ్ఛయా లీలయా నతు యుయుత్సయా - ఆత్మమందిరాద్వినిర్గతం - నత్వమరావతీసమీపమాగతం - ఉపశ్రుత్య నతు దృష్ట్వా - ససంభ్రమేణేంద్రేణ ద్రుతం పాతితార్గళా సంఘటితకవాటా అమరావతీ భియా నిమీలితాక్షీవ భవతీవ వర్తతే - అత్రోత్ప్రేక్షాలంకారః - తదనుగుణమాధుర్యం గుణః - అతోర్థచిత్రం - అత్ర శృంగారాభాసశాలినో వీరరసస్య సంభావనయోత్కర్షప్రాప్తిః - నఖలు జేతవ్యయా నగర్యా సహ నాయకస్య శృంగారౌచిత్యం - అనయోః కవివివక్షా వైధుర్యాదధమకావ్యానిక్షేపః - ఏతచ్చోదాహరణద్వయం శబ్దార్థాలంకారయోరేకైకపక్షాపేక్షయా - మేళనపక్షస్తు గుణప్రధానభావనిర్వహణీయః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాయాం
బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం
ప్రథమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

అథద్వితీయోల్లాసప్రారంభః.

క్రమేణశబ్దార్థయోస్స్వరూపమాహ॥ ప ॥ స్యాద్వాచకోలాక్షణికశ్శబ్దోఽత్రవ్యంజకస్త్రిధా ॥ అత్రేతికావ్యే - ఏషాంస్వరూపంవక్ష్యతే॥ ప ॥ వాచ్యాదయస్తదర్థాస్స్యుః - వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాః- తాత్ప

శుభమస్తు.

శ్రీగణేశాయనమః.

అథోల్లాసాంతరంసంగమయతి॥ క్రమేణేతి॥తదదోషావిత్యత్రదోషహానాదివిశిష్టౌ శబ్దార్థౌకావ్యమిత్యుక్తం - తతశ్శబ్దార్థగుణాదిషు సతిధర్మిణి ధర్మాశ్చింత్యంతఇతిన్యాయేన శబ్దార్థచింతాధీనత్వాత్తద్ధర్మదోషాదిచింతాయాస్తయోస్స్వరూపందర్శయిష్యన్నర్థస్య శబ్దాయత్తతయా అర్థాపేక్షయా శబ్దస్యప్రాధాన్యాచ్ఛబ్దస్వరూపంవిభజతఇత్యాహ- శబ్దార్థయోరితి-నహ్యభ్యర్హితత్వమంతరేణశబ్దస్యపూర్వనిపాతేనిమిత్తమస్యదస్తి - శబ్దభేదానుద్దిశతి- స్యాద్వాచకఇతి॥ అత్రకావ్యేవాచకోలాక్షణికస్తథావ్యంజక ఇతి శబ్దస్స్యాదితియోజనా - శాస్త్రేద్వివిధఏవశబ్దోవ్యవహ్రియతే - నతృతీయోవ్యంజకఇతిశాస్త్రవ్యావృత్త్యర్థమత్రేతివిశేషణంకావ్యపరమిత్యాహ - అత్రేతికావ్యఇతి - క్వచిత్త్రిధేతిపాఠోదృశ్యతే - తత్ర- అత్రకావ్యేవాచకోలాక్షణికోవ్యంజకఇతి త్రిధాస్యాదితియోజనా - విభాగాదేవత్రైవిధ్యసిద్ధావప్యధికసంఖ్యా వ్యవచ్ఛేదాయ త్రిధేత్యుక్తిః - వాచకాదిశబ్దనిర్దేశానంతరం తల్లక్షణముక్త్వా పశ్చాదర్థనిర్దేశో యుక్తః నతువైపరీత్యేనేత్యతఆహ - ఏషామితి - వక్ష్యతఇతి- అర్థనిర్దేశానంతరమత్రైవోచ్యతే-స్వరూపశబ్దోలక్షణపరః - వాచకాదిల

ర్యార్థోఽపి కేషుచిత్ ॥ ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధి వశాద్వక్ష్యమాణ
స్వరూపాణాంపదార్థానాం సమన్వయే తాత్పర్యార్థో విశేష వపు
రపదార్థోఽపి వాక్యార్థస్సముల్లసతీత్యభిహితాన్వయవాదినాం మ
తం॥ వాచ్యఏవవాక్యార్థ ఇత్యన్వితాభిధానవాదినః॥ప ॥ సర్వేషాం
ప్రాయశోఽర్థానాం వ్యంజకత్వమపీష్యతే॥ తత్రవాచ్యస్య యథా॥ప ॥

క్షణానామర్థ ఘటితతయా తత్స్వరూపాపరిజ్ఞానే తత్పరిజ్ఞానస్యాదు
ర్లభత్వాత్పశ్చాన్నిరూపణమితి భావః - క్రమాత్తేషామర్థాన్నిర్దిశ
తి-వాచ్యాదయ ఇతి॥ తేషాంవాచకలాక్షణికవ్యంజకానామర్థాస్తదర్థాః-
ఆదిశబ్దార్థమాహ - వాచ్యేతి- ఏషాంచశక్తిలక్షణావ్యంజనేతిక్రమే
ణవృత్తయోవ్యాచక్ష్యంతే - నను వాక్యార్థస్యోక్తత్రైవిధ్యానంతర్భా
వాద్విభాగన్యూనతేత్యత ఆహ - తాత్పర్యార్థోఽపీతి - కేషుచిత్ - మ
తేష్విత్యర్థః - తథాచ తాత్పర్యవిషయోవాక్యార్థస్తురీయోఽస్తి - నను
కథమపదార్థస్సముల్లసతీత్యత ఆహ - ఆకాంక్షేతి - వక్ష్యమాణేతి -
జాత్యాదిర్జాతిరేవ వేతివక్ష్యమాణస్వరూపాణాం - విశేషవపుర్విలక్ష
ణః - అపూర్వ ఇతి యావత్ - అపదార్థః అవాచ్యః - ఏతాదృశోవా
క్యార్థఏవ తాత్పర్యార్థః - అభిహితాన్వయవాదినాంభాట్టానాం -
తర్హి కేషాంమతే వాక్యార్థస్య వాచ్యార్థత్వమిత్యాకాంక్షాయా
మాహ - వాచ్యఏవేతి - వాక్యార్థఏవ వాచ్యఇత్యన్వితాభిధానవాది
నః ప్రాభాకరాః - ఆహురితి శేషః - ఏతద్వివేచనంతు పంచమోల్లాసేభ
విష్యతి- నను ప్రథమోల్లాసే శబ్దార్థయోర్గుణభావేనేత్యాదినా వ్యంజ
నప్రాధాన్యంప్రతిపాదితంఅత్రతదనుసారేణవ్యంజకశబ్దోఽంగీకృతః - అ
తో వ్యంజకస్యైవ కావ్యోపయోగిత్వాద్వాచకలాక్షణికయో రుపాదా
నంకిమర్థమిత్యాశంక్యాహ - సర్వేషామితి- తత్ర ప్రథమంవాచ్యస్యవ్యం
జకత్వముదాహరతి - మాఏఇతి॥ ఛాయా॥ మాతర్గృహోపకరణంఅ
ద్యఖలునాస్తీతిసాధితంత్వయా - తద్భణకింకరణీయం ఏవమేవనవాస
రస్తిష్ఠతి- శ్వశ్రూంప్రతికాచిదుక్తిరియం మాతః గృహోపకరణంనదీజ

మాఏఘరోపఅరణంఅజ్జహుణత్థి త్తిసాహిఅంతుమఏ। తాభణకింకరణిజ్జం
ఏమేఅణవాసరోఠాఇ॥ ఛా॥ మాతర్గృహోపకరణం అద్యఖలునాస్తీ
తిసాధితంత్వయా। తద్భణ కింకరణీయం ఏవమేవనవాసర స్తిష్ఠతి ॥అత్ర
స్వైరవిహారార్థినీతి వ్యజ్యతే - లక్ష్యస్యయథా॥ ప॥ సాహేంతీసహి
సుహఅంఖణేఖణేదూమిఆసిమజ్జకిఏ। సబ్భావణేహకరణిజ్జసరిసఅం
దావవిరఇఅంతుమఏ॥ ఛా ॥ సాధయంతీసఖి సుభగంక్షణేక్షణే దూనా
సిమత్కృతే। సద్భావస్నేహకరణీయసదృశంతావద్విరచితంత్వయా॥
అత్రమత్ప్రియం రమయంత్యాత్వయాశత్రుత్వ మాచరితమితిలక్ష్యం। తే
నచకాముకవిషయ సాపరాధత్వప్రకాశనంవ్యంగ్యం - వ్యంగ్యస్యయ

లాదిరూపంవా స్త్రీతి త్వయాసంప్రతికథితేకిల - తత్కింవాకర్తవ్యం-
వాసర ఏవమేవనతిష్ఠతి - తద్భణకింకరణీయమిత్యాద్యర్థేన వాచ్యేనవ
క్తృవైశిష్ట్యాద్గృహోపకరణసంపాదనవ్యాజేనస్వైరవిహారాదరో వ్య
జ్యత ఇత్యాహ- అత్రేతి - తత్రాపి మాతరితివృద్ధతా వ్యజ్యతే - తయా
చతస్యా జలాహరణాద్యసామర్థ్యం - గృహోపకరణమిత్యావశ్యక
త్వం - అద్యఖల్విత్యస్యఫలాపానహర్తా - త్వమేతివిస్మరణశీలతా -
నమయా వ్యాజస్సంపాద్యత ఇతిచ - తద్భణకింకరణీయ మిత్యజ్ఞానాభిన
యః - ఏవమేవనవాసర స్తిష్ఠతీతివిలంబాసహర్తా - వాసరావసా
నేమాదృశీనాంకులాంగనానాంబహిర్గమనానోచితమిత్యాత్మన శ్శుద్ధ
త్వంచవ్యజ్యతే-లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి-లక్ష్యస్యేతి- వ్యంజకత్వ
మితి శేషః - సాహేంతీతి॥ఛా॥సాధయంతీసఖిసుభగంక్షణేక్షణేదూనా
సిమత్కృతే- సద్భావస్నేహకరణీయసదృశంతావద్విరచితంత్వయా॥
హేసఖిమమకృతేమదర్థం - సుభగంనాయకం సాధయంతీసంఘట
యంతీక్షణేక్షణేదూనాసిక్లాంతాసి - సద్భావస్యసహృదయతాయా
స్నేహస్యచయత్కరణీయంతత్సదృశంత్వయాకృతమితివాచ్యార్థః -
అత్రసఖ్యాఅపకారిత్వావగమాన్ముఖ్యార్థబాధే శత్రుత్వమాచరితమి
తివిపరీతలక్షణయా ప్రతీయత ఇత్యాహ - అత్రేతి - త్వమేతిదూత్యే

ఛా॥ ప ॥ ఉవణిచ్చలణిప్పందా బిసిణీపత్తమ్మి రేహఇబలాఆ। ణిమ్మళ
మరఅఅభాఅణపట్టిఆసంకసుత్తివ్వా॥ ఛా ॥ పశ్యనిశ్చలనిష్పందా బిసి
నీపత్రే రాజతే బలాకా । నిర్మలమరకత భాజన ప్రతిష్ఠితాశంఖశుక్తిరి
వ॥ అత్రనిష్పందత్వేనాశ్వస్తత్వం- తేనజనరహితత్వమతస్సంకేతస్థానమే
తదితికయాపి కంచిత్ప్రత్యుచ్యతే ॥ అథవామిథ్యావదసి నగత్వాగతో
భూరితివ్యజ్యతే॥ వాచకాదీనాంక్రమేణ స్వరూపమాహ॥ ప॥ సాక్షాత్సం

త్యర్థః - లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి - సాపరాధత్వేతి - దూ
తీసంగమరూపమిత్యర్థః - తస్మాదథఇతి- వ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వం ద
ర్శయతి-వ్యంగ్యస్యేతి - అత్రాపివ్యంజకత్వమితిశేషః - ఉవేతి॥ ఛా॥
పశ్యనిశ్చలనిష్పందాబిసినీపత్రేరాజతేబలాకా । నిర్మలమరకతభాజన
ప్రతిష్ఠితాశంఖశుక్తిరివ ॥ సంకేతాధిష్ఠానంనాయకంప్రతినాయికావచ
నం- హేనిశ్చలఅలసస్వభావ - నలినీదళేనిష్పందాబలాకా - ఒకీని
ర్మలమరకతభాజనేవిమలమరకతపాత్రే - స్థితా-శంఖశుక్తిరివ- రా
జతే - పశ్యేత్యన్వయః. అత్రవ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వప్రకారందర్శయ
తి - అత్రేత్యారభ్యోచ్యత ఇత్యంతేన - నిష్పందత్వేనవాచ్యేనాశ్వస్త
త్వం - విశ్వాసయుక్తత్వం - వ్యంగ్యం - తేనజనరహితత్వంవ్యజ్య
తే - ఫలితమాహ- అతఇతి - ప్రకారాంతరేణఆశ్వస్తత్వరూపవ్యం
గ్యస్యవ్యంజకత్వమాహ-అథవేతి - సంకేతస్థానమగత్వైవగతోऽసీతిమి
థ్యావదంతంనాయకంప్రతినాయికావచనమిదం అత్రాపినిష్పందత్వే
నాశ్వస్తత్వం-తేన- త్వంతత్రనగతోగతోऽసీతిమిథ్యావదసిగతశ్చేదియం
బలాకానిష్పందంనవర్తేతేతి వ్యజ్యతఇత్యాహ॥ మిథ్యావదసీతి - అ
త్రపక్షేనిశ్చలేతిసాభిప్రాయసంబోధనం - ఏవమర్థస్యవ్యంజకత్వము
క్త్వానంతరమవసరంగత్వావాచకాదీనాంలక్షణమాహేత్యాహ- వాచ
కాదీనామితి - క్రమేణేతి - వాచకలక్షకవ్యంజకక్రమేణేత్యర్థః-సా
క్షాదితి - యస్సాక్షాత్సంకేతితోऽర్థస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్త
స్యేత్యర్థః - అత్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం -

కేతితం యోఽర్థమభిధత్తే స వాచకః ॥ ఇహాగృహీతసంకేతస్య శబ్దాదర్థవిశేషప్రతిపత్తేరభావాత్సంకేతసహాయ ఏవ శబ్దోఽర్థవిశేషం ప్రతిపాదయతీతి యస్య శబ్దస్య యత్రార్థేఽవ్యవధానేన సంకేతో గృహ్యతే స తస్య వాచకః ॥ ౮ ॥ సంకేతితశ్చతుర్భేదో జాత్యాదిర్జాతిరేవ వా । యద్యప్యర్థక్రియాకారితయా ప్రవృత్తినివృత్తియోగ్యా వ్యక్తిరేవ । తథాప్యా

సంకేతశ్చేత్తస్మాచ్ఛబ్దాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇత్యభిప్రాయః - సతీశ్వరాభిప్రాయమాత్రం - యదృచ్ఛాశబ్దస్యాపి సంగ్రాహ్యత్వాత్ - అభిధత్త ఇతి చ ప్రతిపాదనమాత్రపరం - న త్వభిధావ్యాపారేణ బోధకత్వపరం - తథాత్వే తావన్మాత్రస్య చారితార్థ్యాద్విశేషణాంతరవైయర్థ్యాత్ - లాక్షణికపదే అతివ్యాప్తివారణాయ సాక్షాదితి - సాక్షాత్సంకేతితార్థబోధకత్వస్య కాలాదావతిప్రసక్తత్వేన శబ్దత్వేనాపి విశేషణీయం - సంకేతసహాయ స్సంకేతగ్రహసహాయ ఏవేత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్య సంకేతగ్రహాభావాన్నార్థప్రతిపత్తిరితి భావః - అయం భావః - యథా చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయబోధసామర్థ్యే లక్షణశక్తౌ సత్యామపి సన్నికర్షాదివిలంబాద్బోధవిలంబస్తథా శబ్దస్యాపి సంకేతగ్రహవిలంబాదర్థబోధకత్వవిలంబ ఇతి - సంకేతితాః కతీత్యాకాంక్షాయామాహ - సంకేతిత ఇతి ॥ జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేన చతుర్విధస్సంకేతవిషయ ఇత్యర్థః - జాతిరేవ వేతి పక్షాంతరం - నను గామానయ సర్పోఽయం నివర్తస్వేత్యాదివాక్యేషూత్తమవృద్ధేనోదీరితేషు ప్రయోజ్యస్య గవానయనాదివ్యవహారం పశ్యన్ వ్యుత్పిత్సుస్సర్వో వ్యవహారవిషయీభూతాయాం వ్యక్తావేవ శక్తిం గృహ్ణాతి - న తు జాత్యాదావతద్విషయ ఇత్యాశంకతే - యద్యపీతి అర్థానాం యా ఆనయనాదిక్రియా తత్కారితయా ప్రవృత్త్యా వా దానే నివృత్త్యా హానే చ సముచితా వ్యక్తిరేవ - పరిహరతి - తథాపీతి ఆనంత్యాద్వ్యక్తిబాహుళ్యాత్ ॥ అయం భావః - వ్యక్తేశ్శబ్దార్థత్వే ఏకైవ వ్యక్తిరర్థశ్చేద్వ్యక్త్యంతరే శబ్దప్రయోగో న స్యాత్ - సర్వాశ్చ వ్యక్తయస్సర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దప్రయోగో న స్యాత్ - తత

నంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చతత్రసంకేతఃకర్తుంనశక్యతఇతి॥ గౌశ్శుక్లశ్చలో
డిత్థఇత్యాదీనాం విషయవిభాగో నప్రాప్నోతీతిచతదుపాధావేవసంకే
తః॥ ఉపాధిశ్చద్వివిధః - వస్తుధర్మోవక్తృయదృచ్ఛాసన్నివేశితశ్చ
వస్తుధర్మోఽపిద్వివిధః - సిద్ధస్సాధ్యశ్చ॥ సిద్ధోఽపిద్వివిధః - పదార్థ

స్సర్వాసువ్యక్తిషుప్రత్యేకంశక్తిగ్రహావాచ్యః - సచనసంభవతి- ఆనం
త్యాద్వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేనశక్తిగ్రహాసంభవాత్ - సామాన్య
ప్రత్యాసత్తేశ్చ మానాభావాచ్చేత్యర్థః - ననుయత్రక్వచిదేవవ్యక్తౌశ
క్తిగ్రహోఽస్తుకారణం - శాబ్దబోధేత్వగృహీతశక్తికైవవ్యక్తిర్భాసతఇ
తిస్వీక్రియతఇత్యతఆహ - వ్యభిచారాచ్చేతి॥ అయంభావః - యద్యేవం
తర్హిశక్తిగ్రహఃకారణమేవనస్యాత్ - శక్తిగ్రహావిషయస్యాపి శాబ్ద
బోధవిషయత్వాద్గోపదాదేరశ్వాదేరపిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంత
రమాహ॥ గౌశ్శుక్ల ఇతి - గోశుక్లాదిశబ్దానాం వ్యక్తిమాత్రవిశ్రాంతౌ
జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేన విషయవిభాగోనస్యాదితిచ - వాచ్యనిష్ఠ
విభాగాసంభవాత్పాణిహస్తాదివత్పర్యాయతాస్యాదితి - ఉభయత్రే
తిశబ్దోహేతువచనః-యతోహేతోరానంత్యవ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తౌసం
కేతఃకర్తుంనయుజ్యతే యతశ్చగోశుక్లాదీనాంవిషయ విభాగోనప్రా
ప్నోతీతిపర్యాయతాపత్తిశ్చేత్యర్థః- తదుపాధావితి - తస్యావ్యక్తేరు
పాధిస్తదుపాధిః - జాత్యాదిధర్మః - తత్రైవసంకేతః - ఏవకా
రేణజాత్యాది విశిష్టవ్యక్తావపినశక్తిరితిదర్శితం - లాఘవాత్ప్రథమో
పస్థితత్వాచ్చజాతావేవశక్తిః-వ్యక్తిలాభస్త్వాక్షేపాల్లక్షణయావా.అ
నన్యలభ్యస్యైవశబ్దార్థత్వాదితిభావః-ఉపాధింవిభజతే- ఉపాధిశ్చేతి-
వస్తుభూతస్స్వాభావికోధర్మః-వక్త్రావ్యవహర్త్రా- యదృచ్ఛయాని
ర్నిబంధనతయాసన్నివేశితశ్చ-ఆదిమముపాధింవిభజతేవస్త్వితి-సిద్ధో
నిష్పన్నఃసాధ్యఉత్పాద్యః-సిద్ధంద్విధావిభజతే-సిద్ధోఽపీతి-పదార్థస్య-అ
ర్థాద్వ్యక్తిరూపస్యప్రాణప్రదఃప్రాణప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభ
హేతురితియావత్-విశేషాధానహేతురితి-విశేషోవైలక్షణ్యంతస్యసమ

స్యప్రాణప్రదోవిశేషాధానహేతుశ్చ - తత్రాద్యోజాతిః ఉక్తంహి
వాక్యపదీయే॥గౌస్స్వరూపేణనగౌర్నాప్యగౌర్గోత్వాభిసంబంధాత్తు
గౌరితి॥ ద్వితీయోగుణః- శుక్లాదినాహిలబ్ధసత్తాకం వస్తువిశిష్యతే॥ సా
ధ్యఃపూర్వాపరీభూతావయవక్రియారూపః । డిత్థాదిశబ్దానామంత్యవ
ర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూపంవక్త్రా యదృచ్ఛయా
డిత్థాదిష్వర్థేషూపాధిత్వేన సన్నివేశ్యతఇతి సంజ్ఞారూపోయదృచ్ఛా
త్మకఉపాధిరితి॥ గౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థ ఇత్యాదౌచతుష్టయీశబ్దానాంప్ర

పర్ణహేతురిత్యర్థః - తత్రప్రాణప్రదోధర్మః క ఇత్యాకాంక్షాయా
మాహ - తత్రేతి- ఆద్యః - ప్రాణప్రదోధర్మఇత్యర్థః - అత్రభర్తృ
హరిసమ్మతిమాహ - ఉక్తంహీతి- స్వరూపేణవ్యక్త్యాత్మనాస్వలక్షణే
నచగౌఃగోత్వజాత్యనాక్రాంతత్వాత్ - సర్వస్యాపిగోప్రసంగాత్ -
నాప్యగౌః - మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాత్ - తద్గోత్వా
భిసంబంధాదేవగౌః - తురవధారణే - సిద్ధభేదేవిశేషాధానాది హే
తుర్ద్వితీయఃగుణఇత్యాహ - ద్వితీయోగుణఇతి - తస్యవిశేషాధానత్వ
ముపపాదయతి - శుక్లాదినేతి - లబ్ధాసత్తాసద్భావో యేనతల్లబ్ధస
త్తాకం - జాత్యేతిశేషః - హిహేతౌ - యతోలబ్ధసత్తాకంవస్తుశు
క్లాదినావిశిష్యతేవ్యావర్త్యతే - తతోవిశేషాధానహేతుర్గుణ ఇత్య
ర్థః - సిద్ధంద్వివిధమపినిరూప్యసాధ్యం నిరూపయతి - సాధ్యఉపాధిః
క్రియారూపఇత్యన్వయః - క్రియాచకీదృశీత్యతఆహ - పూర్వేతి॥ పూ
ర్వాపరీభూతాః పౌర్వాపర్యేణవర్తమానా అవయవాస్స్వావయ
వకల్పాః -చుల్లిసమ్మార్జనాద్యవస్రావణాంతాః యాఃక్రియాస్తద్రూ
పః - వస్తుధర్మంనానావిధం నిరూప్యవక్త్రాయదృచ్ఛాసన్నివేశితము
పాధింనిరూపయతి - డిత్థాదిశబ్దానామితి - అంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రా
హ్యం పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటం చరమవర్ణ బుద్ధ్యాస్ఫుటతరమ
భివ్యక్తం - సంహృతఉపసంహృతః అవిద్యమానఃక్రమోయస్యతత్ -
స్వరూపండిత్థాదిస్వరూపం - ఉపాధిత్వేనశక్తిగ్రహోపాధిత్వేనేత్య

వృత్తిరితిమహాభాష్యకారః - పరమాణ్వాదీనాంతు గుణమధ్యేపాఠా
త్పారిభాషికంగుణత్వమ్- గుణక్రియాయదృచ్ఛా ధారాణాంవస్తుత ఏ
కరూపాణామప్యాశ్రయభేదాద్భేదఇవలక్ష్యతే-యథైకస్యముఖస్యఖడ్గ
ముకురతైలాద్యాలంబనభేదాత్ - హిమపయశ్శంఖాద్యాశ్రయేషు పర

ర్థః - ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ - గౌరితి - గౌరితిజాతిశబ్దః - శుక్ల
ఇతిగుణశబ్దః- చలతీతిక్రియాశబ్దః - డిత్థఇతిసంజ్ఞాశబ్దః - యదృచ్ఛాశబ్దై
ర్ద్రవ్యముపాధిరితి - ననుభిన్నాసుగోవ్యక్తిషుగౌర్గౌరిత్యాద్యనుగతప్ర
తీతిప్రయోగవిషయత్వంహిజాతిత్వం - తచ్చపరమాణుత్వేతి వ్యాప్తం
నచతస్యాపిజాతిత్వం - గుణమధ్యేపాఠాదతఆహ - పరమాణుత్వా
దీనామితి - పారిభాషికంవైశేషికమతసంకేతసిద్ధం - గుణత్వం - వ
స్తుతోజాతిరేవపరమాణుత్వమితినాతివ్యాప్తిరితిభావః - నన్వానంత్య
వ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తౌసంకేతగ్రహోనసంభవతీతి జాత్యాదావశక్తిగ్ర
హఇత్యుక్తమయుక్తం - జాతిశబ్దేష్వేవంపరిహారేపిగుణక్రియాయదృ
చ్ఛాశబ్దేషుఘటస్యశుక్లః - పటస్యశుక్లః - ఓదనస్యపాకః - గుడస్య
పాకః - డిత్థస్యయదృచ్ఛా - డపిత్థస్యయదృచ్ఛేత్యానంత్యాది దోష
స్యాపరిహారాదతఆహ - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణామితి - వ
స్తుతస్తత్త్వవృత్త్యా - ఆశ్రయభేదాదితి - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారా
ణాం వైలక్షణ్యాద్భేదఇవేతి - నవస్తుతోభేదః - ఏకరూపస్యమేవస్వ
భావః - భేదస్త్వౌపాధికఇత్యర్థః - అయంభావః॥ శుక్లాదివ్యక్తయః
ప్రత్యేకమేకైకాఏవనిత్యాశ్చ- ఏకత్వేచభేదప్రతీతిస్తత్తదాశ్రయాణాం
భిన్నత్వాత్ - నిత్యత్వేకదాచిదప్రతీతిస్తు వ్యంజకాభావాత్ - వినాశో
త్పాదధీస్తుసంబంధాదివిషయేతి॥అత్రదృష్టాంతమాహ-యథేతి - ఆలం
బనభేదాత్ - ఉపాధిభేదాదిత్యర్థః - అనంతరంజాతిరేవవేతి కా
రికాంశేన గవాదిశబ్దానామివ శుక్లాదిశబ్దానామపిగుణాదివ్యక్తీనాంభి
న్నత్వేవతత్రసంకేతఃకర్తుం నయుజ్యతఇతిజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితి
పక్షంప్రస్తౌతి - హిమపయశ్శంఖాదీతి - అయమర్థః - శుక్లాదయో

మార్థతో౽భిన్నేషు శుక్లాదిషుయద్వశేన శుక్లశ్శుక్ల ఇత్యాదిరభిన్నా
భిధానప్రత్యయోపపత్తి స్తచ్ఛుక్లత్వాదిసామాన్యం- గుడతండులాది
పాకాదిష్వప్యేవమేవపాకాదిత్వం- బాలవృద్ధశుకాద్యుదీరితేషు డిత్థా
దిశబ్దేషుచ ప్రతిక్షణం భిద్యమానడిత్థాద్యర్థేషువా డిత్థాది త్వమ
స్తీతిసర్వేషాం శబ్దానాం జాతిరేవ ప్రవృత్తి నిమిత్త మిత్యన్యే - త
ద్వానపోహోవాశబ్దార్థః కైశ్చిదుక్తఇతిగ్రంథగౌరవ భయాత్పరిష్కృ

గుణాఃప్రతివ్యక్తిభిన్నాఏవ - హిమపయశ్శంఖాద్యాశ్రయభేదా దు
త్పాదవినాశప్రతీతేశ్చ - బాధకంవినాతత్సంబంధవిషయా యోగాద్భి
న్నేషుచశుక్లాదిషు శుక్లశ్శుక్లఇత్యాది ప్రయోగప్రత్యయయోరనుగత
మాలంబనంవినాఅనుపపత్తేరస్తిశుక్లత్వంనామజాతిరితి - శుక్లత్వాదీతి-
పీతత్వాదికమాదిశబ్దార్థః- ఉక్తన్యాయంక్రియాగతజాతావతిదిశతి-గు
డతండులాదిపాకాదిష్వితి-తత్తత్పాకక్రియాస్విత్యర్థః-ఏవంక్రియాణాం
భిన్నత్వేపియద్వశేనపాకఃపాకఇత్యభిన్నయోరభిలాపప్రతీత్యోరుపపత్తి
స్తత్పాకత్వంనామసామాన్యమిత్యర్థః- గుణశబ్దానాంక్రియాశబ్దానాం
చజాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వాయదృచ్ఛాశబ్దానాంశబ్దగతజాతిర్వా
పిండగతావేతిమతభేదానాహ - బాలేతి॥ అత్రడిత్థాదిశబ్దానాముదీరణ
భేదాద్భేదఇత్యేకఃపక్షః - అత్రోదీరణభేదేచప్రమాణం బాలవృద్ధేత్య
నేనోపదర్శితంవైలక్షణ్యం - ఏవంచశబ్దనిష్ఠజాతిసిద్ధిః - అర్థగతాం
సాధయితుమర్థభేదం దర్శయతి - ప్రతిక్షణమితి - బాల్యయౌవనా
ద్యవస్థాభేదేనద్రవ్యభేదే ప్రమాణసిద్ధేయద్వశేనసో౽యండిత్థఇతిప్రత్యభి
జ్ఞా-తత్ డిత్థత్వాదిసామాన్యం-ఏవంచశబ్దగతమర్థగతంచసామాన్యమ
స్తీతిభావః-జాతింసర్వత్రసంస్థాప్యతదేవవాచ్యమితిపక్షముపసంహరతి-
సర్వేషామితి-యథాగవాదిశబ్దానాంజాతిఃప్రవృత్తినిమిత్తమేవంగుణక్రి
యాయదృచ్ఛాశబ్దానామపిజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః-నను జాతి
విశిష్టవ్యక్తివాచ్యత్వపక్ష స్తదితరవ్యావృత్తివాచ్యత్వపక్షశ్చకిమిత్యనుద్ఘా
టితఇత్యాశంక్యాహ-తద్వానపోహోవాశబ్దార్థఇతి- జాతివిశిష్టవ్యక్తి
ర్వాతదితరవ్యావృత్తిర్వేత్యర్థః - కైశ్చిదితి- నైయాయికసౌగతాదిభి

తానుపయోగాచ్చవర్ణితమ్॥ ప॥ సముఖ్యోऽర్థ స్తత్రముఖ్యో వ్యాపారోऽస్యాభిధోచ్యతే॥ సఇతిసాక్షాత్సంకేతితః అస్యేతిశబ్దస్య॥ ప॥ ముఖ్యార్థబాధే తద్యోగే రూఢితోऽథప్రయోజనాత్। అన్యోऽర్థో లక్ష్యతే యత్సా లక్షణారోపితా క్రియా ॥ కర్మణికుశల ఇత్యాదౌ దర్భగ్రహణాద్య

రిత్యర్థః - గ్రంథగౌరవమేకో హేతురుక్తః - సనహేతురతిప్రసంగాదత ఆహ - ప్రకృతేతి- వ్యంజనానిరూపణస్య ప్రకృతతయా తదనుపయోగాదిత్యర్థః - వాచకం నిరూప్య తద్వ్యాపారభూతామభిధాం లక్షయతి - స ముఖ్య ఇతి - అస్య వాచకశబ్దస్య - స సాక్షాత్సంకేతితోऽర్థో ముఖ్యః ప్రాథమికః - తత్ర ముఖ్యో యః శబ్దనిష్ఠో వ్యాపారస్సోऽభిధేత్యర్థః - ముఖ్యత్వం చ వ్యాపారస్యార్థప్రతీతౌ వ్యాపారాంతరానపేక్షత్వం- అభిధాం నిరూప్య వ్యాపారప్రసంగాల్లక్షణాశ్రయత్వేన లాక్షణికాన్నిరూపయితుం లక్షణాం లక్షయతి- ముఖ్యార్థ బాధ ఇతి - బాధః ప్రమాణపరాహతత్వం - తద్యోగే ముఖ్యార్థేన సహ లక్షయితుమభిమతస్య సంబంధే చ - యస్యతో వ్యాపారాదన్యోऽర్థశ్శక్యాభిన్నోऽర్థః లక్ష్యతే సా లక్షణా - సా చ ద్వివిధా - రూఢితః ప్రసిద్ధేః - ప్రయోజనాచ్చ - ఏవం చ రూఢిలక్షణా ప్రయోజన లక్షణేతి సామాన్యతో ద్వివిధేత్యర్థః - అత్ర ముఖ్యార్థబాధ ఇతి తద్యోగ ఇతి చ సాధారణ్యేన - ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనం వా వికల్పేన లక్షణాబీజం - లక్షణా సంగ్రహస్తూత్తరార్థేనేతి ద్రష్టవ్యం అయమత్ర లక్షణా నిష్కర్షః - తాత్పర్య విషయీభూతార్థాన్వయానుపపత్తౌ శక్యాభిన్నార్థధీహేతుర్వ్యాపారో లక్షణేతి - అత్రాభిధాయామతివ్యాప్తివారణాయ శక్యాభిన్నేతి - వ్యంజనాయాం తద్వారణాయాన్వయానుపపత్తేరితి ॥ తత్ర ముఖ్యార్థాన్వయానుపపత్తేరభావాత్ - తావత్యుక్తే ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యత్రావ్యాప్తిః - తత్ర ముఖ్యార్థానాం ఛత్రిణాం గమనాన్వయయోగ్యత్వేన తదనుపపత్త్యభావాత్ - అత ఉక్తం తాత్పర్యవిషయీభూతేతి - తత్ర హి ఛత్ర్యచ్ఛత్ర్యుభయకర్తృకగమనమేవ తాత్ప

యోగాద్గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ చ గంగాదీనాం ఘోషాద్యధికరణ
త్వాసంభవాన్ముఖ్యార్థబాధే వివేచకత్వాదౌ సామీప్యే చ సంబంధే
రూఢితః ప్రసిద్ధేః- తథా గంగాతటే ఘోష ఇత్యాదిప్రయోగాద్యేషాం
తథా న ప్రతిపత్తిస్తేషాం పావనత్వాదీనాం ధర్మాణాం తథా ప్రతిపా

ర్యవిషయీభూతం. తేనచ ఛత్రిమాత్రస్య వాన్వయయోగ్యతేతి నావ్యాప్తి రితి- కారికార్థం విశదం వ్యాకుర్వన్ లక్షణాబీజప్రదర్శనపూర్వకం లక్షణాద్వయస్యాప్యుదాహరణం దర్శయతి॥ కర్మణి కుశల ఇత్యాదావితి- ఇయం చ రూఢిలక్షణా- అత్ర ముఖ్యార్థబాధం లక్షణాబీజమాహ- దర్భేతి కుశం లాతి గృహ్ణాతీతి కుశలః- న హి గమనాదౌ కర్మణి దర్భగ్రహణమస్తీతి భావః - అతో ముఖ్యార్థబాధః - గంగాయామిత్యత్ర ప్రయోజనలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధమాహ - గంగాయామిత్యారభ్య ముఖ్యార్థబాధ ఇత్యంతేన - ఉభయత్ర క్రమేణ శక్యసంబంధమాహ - వివేచకత్వాదౌ సామీప్యే చేతి - కారికాస్థరూఢిపదస్య వివక్షితార్థమాహ - ప్రసిద్ధేరితి - కారికాస్థాథశబ్దం వ్యాకుర్వన్ వాచకశబ్దప్రయోగే ఫలప్రతిపాదనాభావం లాక్షణికపదే చ ఫలప్రతిపాదనం చాహ - తథా గంగాతట ఇతి - అయం భావః - స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాద్గంగాతటే ఘోష ఇతి ప్రయోక్తవ్యే గంగాయాం ఘోష ఇతి ప్రయోక్తుర్గంగాగతపావనత్వాది ధర్మాణాం తీరనిష్ఠతయా ప్రతిపాదనం ప్రయోజనమితి - తథేత్యథశబ్దో వ్యాకృతః - ప్రయోగాన్ముఖ్యభూతాత్ - తథా ప్రతిపాదనేతి- యథా స్రోతసి తథా తటేపి యత్ప్రఖ్యాపనం తద్రూపాత్ఫలాదిత్యర్థః - ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపార ఇతి - వ్యాపారపదేన క్రియాశబ్దో వ్యాకృతః - శక్యసంబంధరూపస్యాస్యార్థనిష్ఠతయా శబ్దవృత్తిత్వం కథమితి శంకాపరిహారాయారోపిత ఇతి - శబ్దనిష్ఠతయారోపిత ఇత్యర్థః - సాంతరార్థనిష్ఠ ఇతి వ్యాపారవిశేషణం - అంతరం వ్యవధానం తత్సహితస్సాంతరః - స చాసావర్థశ్చ - వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిః - తత్రార్థనిష్ఠా తాత్పర్యం

వనాత్మనః ప్రయోజనాచ్చ ముఖ్యేనాముఖ్యోఽర్థో లక్ష్యతే యదారోపితశ్శబ్దవ్యాపార స్సాంతరార్థనిష్ఠో లక్షణా॥ ౯ ॥ స్వసిద్ధయే పరాక్షేపః పరార్థం స్వసమర్పణమ్ । ఉపాదానం లక్షణం చే త్యుక్తా శుద్ధైవ సా ద్విధా ॥ కుంతాః ప్రవిశంతి యష్టయః ప్రవిశంతీత్యాదౌ కుంతాదిభిరాత్మనః ప్రవేశసిద్ధ్యర్థం స్వసంయోగినః పురుషా ఆక్షిప్యంతే - తత ఉపాదానేనేయం లక్షణా - గౌరనుబంధ్యఇత్యాదౌ శ్రుతిచోదితమను

〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰

యస్యేతి - శక్యార్థాన్వవహితతాత్పర్యక ఇతి యావత్ - ఫలలక్షణాం విభజతే - స్వసిద్ధయ ఇతి- స్వస్యవాచ్యస్యాన్వయసిద్ధయె - పరస్యవాచ్యసంబంధినోఽన్యస్య ఆక్షేప ఆకర్షణం - తథా- పరార్థం స్వసమర్పణం- పరస్యవాచ్యాదన్యస్య తీరాదేర్ఘోషా ద్యధికరణతా సిద్ధ్యర్థం స్వసమర్పణం - స్వస్యవాచ్యస్య సమర్పణం-తీరాద్యర్థాంతరప్రతీతి వ్యాపకతామాత్రేణస్వార్థప్రతీతి జనకత్వమితియావత్ - ఉపాదానం లక్షణంచేతి - యథాక్రమముపాదానలక్షణా - లక్షణలక్షణా చేత్యుచ్యతె - ఉక్తాద్వివిధాపి లక్షణా సా శుద్ధైవ-సాదృశ్యానిమిత్తకత్వాత్ - ఆద్యా స్వార్థముపాదాయాన్య ల్లక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా - ద్వితీయాతువాచ్యమర్థ మన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయోగ్యమర్థంతత్సంబంధినం లక్షయతీతిలక్షణ లక్షణేత్యుచ్యతె - ఆద్యామజహల్లక్షణాం ద్వితీయాంజహల్లక్షణాంచ తాంత్రికావ్యవజహ్రుః - తత్రోపాదానలక్షణాయా ఉదాహరణందర్శయన్ స్వసిద్ధయెపరాక్షేపఇత్యంశేనప్రతిపాదితంలక్షణార్థందర్శయతి - కుంతాఇతి - కుంతా ఆయుధవిశేషాః- ఆత్మనఃకుంతాదేరిత్యర్థః-అచేతనత్వాత్ప్రవేశాయోగ్యత్వం - స్వసంయోగినఃకుంతసంయోగినః - ఆక్షిప్యంతేలక్షణాశక్తైరానీయంతె - ప్రవేశసిద్ధ్యర్థంకుంతైర్య త్పురుషాణాముపాదానంతదేవశరీరమస్యాలక్షణాయా ఇతి తెనైవవ్యపదేశః - తత ఇతి ఉక్తలక్షణసత్వం - కేచిత్తుగౌరనూబంధ్యః - గామాలభతే - ఇత్యాదౌ గవాదిపదవాచ్యాయా గోత్వాదిజాతేః శ్రుతిచోదితానుబంధ నాలంభనా

బంధనం కథం స్యాదితి జాత్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యతే - నతుశబ్దేనోచ్యతే॥ వ॥ విశేష్యం నాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇతి న్యాయాదిత్యుపాదాన లక్షణానోదాహర్తవ్యా - నహ్యత్రప్రయోజనమస్తి - నహిరూఢిరియం - వ్యక్త్యవినాభావిత్వా జ్జాత్యావ్యక్తిరాక్షిప్యతే॥ యథా క్రియతామిత్యత్రకర్తా - కుర్వి త్యత్రకర్మ - ప్రవిశపిండీమిత్యాదౌ గృహం

ద్యన్వయాయోగ్యతయా తత్సంబంధివ్యక్తిలక్షణోపాదానలక్షణేతివదంతి- తదుపాదానాభాసతయా దూషయతి - గౌరనుబంధ్య ఇత్యాదావితి - అనుబంధనం కర్మవిశేషః - జాత్యేతిజాత్యా గోత్వాకారయా - వ్యక్తిరితి - అనుబంధనయోగ్యః పిండవిశేషః - ఆక్షిప్యతే అర్థసామర్థ్యాదనుమీయతే - నతులక్షణయోపస్థాప్యత ఇత్యర్థః - ననుశబ్దాన్వయానువిధానాత్ కల్ప్యప్రమాణాంశానుసరణమయుక్తమిత్యాశంక్యాకిమభిధాయుతలక్షణేతివికల్ప్య ద్వితీయేపి ప్రయోజనలక్షణారూఢి లక్షణా వేతివికల్ప్య త్ర్యప్రమాణం దూషయతి-నతుశబ్దేనోచ్యత ఇత్యారభ్య నచరూఢిరియమిత్యంతేన - ఆద్యం పరాకరోతి॥ నత్వితి - ఉచ్యత ఇతి-శక్త్యా ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః - తత్రోపపత్తిం దర్శయతి - విశేష్యమితి- జాతిర్విశేషణం- వ్యక్తిర్విశేష్యం గౌరితిహిగోత్వవిశిష్టప్రతీతిః - జాతౌ సంకేతగ్రహస్యప్రతిపాదితతయా ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాంవ్యక్తౌతదసంభవస్యచోక్తత్వేన ఆకృత్యధికరణన్యాయేనజాతౌ సమాప్తసమస్తసామర్థ్యా శక్తిర్వ్యక్తిం స్ప్రష్టుంనసమర్థేతిభావః - ద్వితీయేపిప్రథమందూషయతి - నహ్యత్రేతి - కుంతాఇత్యత్రపురుషాణాం శీఘ్రప్రహర్తృత్వాదికంఫలమస్తి - నాత్రతాదృశం ప్రయోజనమస్తీతిభావః - ద్వితీయం దూషయతి - నవేతి - ముఖ్యార్థభంగాభావాదితిభావః - కర్మణికుశలఇత్యత్రగమరాదౌదర్భగ్రహణమయోగ్యం- వ్యక్తౌతుగమనరూపధాత్వర్థస్యనాయోగ్యతా - గచ్ఛతీతిగౌరితి - కథంతర్హి వ్యక్తిప్రతీతిరతఆహ - వ్యక్తీతి - అవినాభావోవ్యాప్తిః - సోస్యాస్తీత్యవినాభావీ- తస్యభావస్తత్వం - తస్మాత్ - వ్యక్తివ్యాప్యత్వాదిత్యర్థః-

భక్షయేత్యాదిచ పీనోదేవదత్తోదివా న భుంక్త ఇత్యత్ర రాత్రిభోజనంన లక్ష్యతే శ్రుతార్థాపత్తేర్దృష్టార్థాపత్తే ర్వాతస్య విషయత్వాత్- గంగాయాంఘోషఇత్యత్ర తటస్య ఘోషాధికరణతాసిద్ధయేగంగాశబ్ద స్స్వార్థమర్పయతీత్యేవ మాదౌలక్షణేనైషాలక్షణా - ఉభయరూ

యథాకథంచి దన్యలభ్యస్యాపి శబ్దార్థత్వేఅతిప్రసంగంమనసినిధాయ దృష్టాంతమాహ - యథాక్రియతామిత్యత్రకర్తేతి - సర్వత్రాక్షిప్య తఇత్యనుషంగః - సామాన్యతఉక్త్వా విశేషతోప్యాహ - ప్రవిశపిండీ మిత్యాదౌగృహం భక్షయేత్యాదిచేతి - ప్రవిశేత్యత్రగృహం - పిండీమి త్యత్రభక్షయేతిచయోజ్యం- పిండీంఖర్జూరీవిశేషమిత్యర్థః - అయం భావః - అన్యలభ్యస్యాపివృత్తిసాధ్యత్వే ఉక్తస్థలేక్రియాకారకయోరవి నాభావాదన్యతర ప్రతీతావన్యతరానుమితి సంభవేపి క్రియతామిత్యస్య కర్తరికుర్విత్యస్యకర్మణిప్రవిశేత్యస్యకర్మవిశేషేపిండీమిత్యస్యక్రియా విశేషేచలక్షణావృత్తిః కల్ప్యస్యాదితి - ఉక్తన్యాయంప్రమాణాంత రవిషయేపిసంచారయతి - పీనోదేవదత్తఇతి - నలక్ష్యతఇతిలక్షణయాన ప్రకాశ్యతే - ప్రమాణాంతరగమ్యత్వాత్ - ప్రమాణాంతరందర్శయ తి - శ్రుతేతి - అనుపపద్యమానార్థే నార్థాంతరకల్పనమర్థాప త్తిః- అర్థస్యాపత్తిఃకల్పనమర్థాపత్తిరిత్యవయవార్థః - అనుపద్య మానార్థస్యపీనత్వాదేః - శబ్దప్రమాణాధీనత్వే శ్రుతార్థాపత్తిః- ప్రత్యక్షాదిగమ్యత్వేదృష్టార్థాపత్తిరితివివేకః - తస్యరాత్రిభోజనస్యే త్యర్థః - ఏవముపాదానంసాభాసం నిరూప్యలక్షణలక్షణాం నిరూప యతి - గంగాయామితి - పరార్థంస్వసమర్పణ మిత్యత్రవివక్షితం ప రశబ్దార్థమాహ - తటస్యేతి - స్వసమర్పణ మిత్యత్రవివక్షితమర్థ మాహ - గంగాశబ్దస్స్వార్థమితి - స్వస్యగంగాశబ్దస్యార్థ స్స్రో తోరూప స్తమర్పయతీత్యర్థః- వస్తుత స్తటస్యస్రోతస్త్వేన ప్రతీత్యర్థ మితితాత్పర్యం - ఇతరథాపావనత్వాది ధర్మాప్రతీతేః - శుద్ధాంని రూపయతి-ఉభయరూపాచేతి-ఉపాదానలక్షణరూపేత్యర్థః - నగా

పావేయోంశస్తద్వైవ - ఉపచారేణామిశ్రితత్వాత్- అనయోర్భేదయో
ర్లక్ష్యస్యలక్షకస్యచనభేదరూపంతాటస్థ్యంతటాదీనాంగంగాదిశబ్దైః
ప్రతిపాదనే - తత్త్వప్రతిపత్తౌహిప్రతిపిపాదయిషితప్రయోజనసంప్ర
త్యయః - గంగాసంబంధమాత్రప్రతీతౌతుగంగాతటేఘోషఇతిముఖ్యశ
బ్దాభిధానాల్లక్షణాయాఃకోభేదః॥ ప॥ సారోపాన్యాతుయత్రోక్తావిష

ణేతిభావః - తత్రహేతుః - ఉపచారేణేతి- తదేవాహ - అనయోరితి -
లక్ష్యస్యతటాదేర్లక్షకస్యస్రోతః ప్రభృతేశ్చభేదరూపమన్యోన్యాభావ
రూపంతాటస్థ్యంమాధ్యస్థ్యంనవిద్యతే- ఏతదేవోపచారేణామిశ్రణం-
యల్లక్షణీయవాచ్యయోరభేద ప్రతిపత్తిరితిభావః- అభేదప్రతీతౌహేతు
మాహ-తటాదీనామితి - తత్త్వప్రతిపత్తావితి-తస్యభావ స్తత్త్వంతా
దాత్మ్యం - తటాదేర్గంగాత్వాది రూపమిత్యర్థః - తస్యప్రతిపత్తౌ
ప్రతిపిపాదయిషితస్య - ప్రతిపాదయితుమిష్టస్య ప్రయోజనస్య పావ
నత్వాదిరూపస్య - హి హేతౌ - యతోహేతు స్తటాదేర్గంగా
త్వాదినాప్రతీతావేవ ప్రతిపిపాదయిషిత ప్రయోజనసిద్ధిరతోనయోర్న
భేదరూపం తాటస్థ్యమిత్యర్థః- లక్షణాస్థలే తాంత్రిక మతరీత్యాము
ఖ్యార్థసంబంధమాత్ర ప్రతీతౌబాధకమాహ - గంగాసంబంధమాత్ర
ప్రతీతావితి - తాదాత్మ్యసంబంధనిరాసేన గంగా సంబంధస్య పా
వనత్వాదినిరపేక్షస్య ప్రతీతౌవివక్షితాయామిత్యర్థః - లక్షణాయాఇ
తి - గంగాయాంఘోషఇత్యేవం రూపాయాఇత్యర్థః - అయంభావః
గంగాసంబంధమాత్ర ప్రతీతౌతు స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగే కిమిత్యవాచ
కంప్రయోక్తవ్యమితి న్యాయేనగంగాతటేఘోషఇతివాచకశబ్దేప్రయో
క్తవ్యే తంవిహాయలాక్షణికశబ్దప్రయోగేహేత్వభావాద్వృత్త్యంతర
ప్రయోగపరిగ్రహ ప్రయాసఏవఫలంస్యాదితి - గౌణీమపి లక్షణాయా
మంతర్భావయితుం తాంవిభజతే - సారోపేతి - అయమర్థః - య
త్రవిషయీ ఆరోప్యమాణోగవాదిః - విషయఆరోపవిషయశ్చవాహీక
ప్రభృతిః - అత్రానపహ్నుతభేదావితి సాధ్యవసానికాయామతివ్యాప్తి

యీ విషయ స్తథా ॥ ఆరోప్యమాణ ఆరోపవిషయశ్చ యత్రానపహ్నుత
భేదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతే సా లక్షణా సారోపా ॥ ప ॥ విషయ్యం
తఃకృతే ఽన్యస్మింస్తత్స్యాత్సాధ్యవసానికా ॥ విషయిణా ఆరోప్యమాణే
నాంతఃకృతే నిగీర్ణే - అన్యస్మిన్ ఆరోపవిషయే సతి సా సాధ్యవసానా ॥
ప ॥ భేదావిమౌ చ సాదృశ్యాత్సంబంధాంతరత స్తథా । గౌణౌ శుద్ధౌ చ వి
జ్ఞేయౌ ॥ ఇమౌ సారోపసాధ్యవసానరూపౌ సాదృశ్యహేతూ భేదౌ గు
ణౌ - గౌర్వాహీక ఇతి గౌరయమితి చ ॥ అత్ర హి స్వార్థసహచారిణో

వారణాయ - విషయివిషయ శబ్దార్థావాహ - ఆరోప్యమాణ ఆ
రోపవిషయశ్చేతి-తథా శబ్దార్థమాహ-అనపహ్నుత భేదావితి-సాలక్ష
ణా సారోపా-ఏతద్విపర్యయలక్షణామన్యామపి గౌణీం లక్షణాయామం
తర్భావయతి-విషయీతి-విషయీ ఆరోప్యమాణో గవాదిః- తేన ఆరోప
విషయే వాహీకాదౌ కబళితే సాధ్యవసానికా నామ లక్షణేతి కారికార్థః-
అనయోః ప్రత్యేకం గౌణశుద్ధవిభాగం దర్శయతి-భేదావితి- ఇమౌ సారో
పసాధ్యవసానరూపౌ యథాక్రమం సాదృశ్యాద్గౌణౌ-సంబంధాంతరతః
సాదృశ్యేతర సంబంధాచ్ఛుద్ధావిత్యర్థః-సారోపసాధ్యవసానరూపౌ గౌ
ణభేదౌ దర్శయతి-గౌర్వాహీక ఇతి గౌరయమితి చ- ఆరోప్యమాణారో
పవిషయయోర్గోర్వాహీకయోరనపహ్నుతభేదయోః స్సామానాధికర
ణ్యేన నిర్దేశాత్సారోపా-సాదృశ్యనిమిత్తకత్వాచ్చ గౌణీ - ఆరోప్యమా
ణేన గవా ఆరోపవిషయస్య వాహీకస్య కబళితత్వాత్సాధ్యవసానా- సా
దృశ్యనిమిత్తకత్వాచ్చ గౌణీ-గౌర్వృషభః-వాహీకో నామ దేశవిశేషః-తత్ర
త్యః పురుషో వాహీకః-గౌర్వాహీక ఇతి గౌణసారోపాయాః గౌరయమితి
గౌణసాధ్యవసానాయాశ్చ క్రమేణోదాహరణమితి బోధ్యం_అత్ర గౌర్వా
హీక ఇత్యాదౌ గోశబ్దః గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్లక్షణ
యా ప్రతిపాదయతి- తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వాహీకమభిధత్తే-నతు
వాహీకం లక్షయతీత్యేకం మతం-గోత్వసహచారిగుణాభేదేన వాహీకగత
జాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యంతే నతు వాహీకోఽభిధీయత ఇతి ద్వితీయం -

గుణా జాడ్యమాంద్యాదయో లక్ష్యమాణా అపి గోశబ్దస్య పరార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపయాంతీతి కేచిత్ ॥ స్వార్థసహచారిగుణాభేదేన పరార్థగతా గుణా ఏవ లక్ష్యంతే॥ న తు పరార్థోభిధీయత ఇత్యన్యే సాధారణగుణాశ్రయత్వేన పరార్థ ఏవ లక్ష్యత ఇత్యపరే ॥ ఉక్తం చాన్యత్ర॥ ప॥ అభిధేయావినాభూతప్రవృత్తిర్లక్షణేష్యతే । లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టా తు గౌణతేతి॥ అవినాభావోఽత్ర సంబంధమాత్రం- న తు నాంతరీయకత్వం॥ తథాత్వే హి మంచాః క్రోశంతీత్యాదౌ లక్షణైవ న

గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయత్వేన పరార్థో లక్ష్యత ఇతి తృతీయం - తాని క్రమేణ ప్రతిపాదయతి - అత్ర హీత్యారభ్య పరార్థ ఏవ లక్ష్యత ఇత్యపర ఇత్యంతేన- అత్ర ప్రథమపక్షే గోశబ్దస్యైవ జడిమాదిగుణేషు లక్షణా - వాహీకరూపార్థే పునరభిధేతి యత్నగౌరవం - అసంకేతితార్థే పునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితి చాస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ లక్ష్యమాణా అపీత్యపి శబ్దేన పరార్థాభిధాన ఇత్యనేన చ ద్యోతితం - ద్వితీయే తు పక్షే పరార్థ ప్రతీతిరనిబంధనా స్యాదిత్యస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ గుణా ఏవ లక్ష్యంతే న తు పరార్థోభిధీయత ఇత్యనేన ద్యోతితం - తృతీయే తు పరార్థ ఏవేతి న తు జడిమాదయో గుణాః - లక్ష్యంత ఏవేతి - న కదాచిదభిధీయత ఇత్యుభయతో ముఖమవధారణం - ఏవం చ న పూర్వోక్తదోషావకాశ ఇతి సూచితం - అత్ర స్వశబ్దో గోపరః - పరశబ్దస్తు వాహీకపర ఇతి వివేకః - ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ - అభిధేయేతి॥ అభిధేయావినాభూతే ప్రవృత్తిశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణా॥ ప్రతీతిరితి పాఠాంతరం - లక్ష్యమాణైస్సాధారణ్యేనోభయత్రాపి దృశ్యమానై గుణైః - అత్ర మాత్రశబ్దస్సామాన్యవాచీ - న తు నాంతరీయకత్వమితి - యేన వినా యన్న భవతి తన్నాంతరీయకం తస్య భావస్తత్త్వం - నియతసంబంధ ఇత్యర్థః - ముఖ్యార్థస్వీకారే బాధకమాహ - తథాత్వ ఇతి - తథాత్వే నాంతరీయకత్వే సతి- లక్షణా న స్యాదితి- మంచమంచస్థయోర్దైశికస్య కాలికస్య వా అవినాభావస్యాభావాదితి భావః - నన్వ

స్యాత్ ॥ అవినాభావేచాక్షేపేణైవసిద్ధలక్షణాయానోపయోగఇత్యుక్తం - ఆయుర్ఘృతం - ఆయురేవేదమిత్యాదౌ సాదృశ్యాదన్యత్కార్యకారణభావాదిసంబంధాంతరం - ఏవమాదౌచ కార్యకారణభావాదిలక్షణసంబంధపూర్వకమారోపాధ్యవసానే॥ అత్రగౌణభేదయోర్భేదేపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్సర్వథైవాభేదావగమశ్చప్రయోజనం॥ శుద్ధభేద

స్త్వేవక్రోశనకాలే మంచమంచస్థయోరవినాభావ ఇత్యతఆహ - అవినాభావేచేతి - లక్షణాయాఅప్యుపయోగోస్త్యేవాక్షేపాప్రవృత్తౌ విత్యతఉక్తం - ఏవేతి - అనన్యలభ్యస్యైవశబ్దార్థత్వాదాక్షేపలభ్యత్వేవృత్తివిషయత్వం నస్యాదిత్యర్థః - సాదృశ్యేతిమిత్రౌగౌణౌ భేదావుదాహృత్యశుద్ధాభేదావుదాహరతి శుద్ధయోస్తయోస్సాదృశ్యాన్యసంబంధనిమిత్తకత్వాద్బహువిధత్వమిత్యాహ - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదావితి - ఇంద్రార్థాస్థూణేత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - కార్యకారణభావాదీతి - తాదర్థ్యస్వస్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః- ఏవమాదావితి - ఆయుర్ఘృతమిత్యాదావిత్యర్థః - ఆరోపాధ్యవసానేఇతి - ఆయుర్ఘృతమిత్యత్ర విషయివిషయయోరుభయోరుపాదానాత్సారోపా - సాదృశ్యాన్య సంబంధనిమిత్తకత్వాచ్చశుద్ధా- ఆయురేవేదమిత్యత్రవిషయ నిగరణాత్సాధ్యవసానా - సాదృశ్యాన్యసంబంధనిమిత్తకత్వాచ్చ శుద్ధేతిభావః - ఫలలక్షణాముపాదాన లక్షణభేదేన ద్వేధావిభజ్యపునస్సారోపసాధ్య వసానభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - ఏతల్లక్షణాచతుష్టయే ఫలందర్శయతి - అత్రగౌణభేదయోరితి - సారోపసాధ్యవసానయోరితిశేషః - తాద్రూప్యప్రతీతిస్సారోపగౌణ్యాం- అభేదావగమశ్చసాధ్యవసాన గౌణ్యామితిధ్యేయం - భేదేపి-ఉపాదాన లక్షణ లక్షణాభ్యాంభేదేపీత్యర్థః - అయంభావః - పూర్వోదాహృతోపాదాన లక్షణలక్షణాభ్యాంవైలక్షణ్యే స్యేతచ్ఛేదచతుష్టయస్యాపి ఫలభేదాత్ప్రయోజనలక్షణాయా మేవాంతర్భావఇతి - శుద్ధభేదయోః ఫలమాహ - శుద్ధభేదయోస్త్వితి - తువిశేషే - అత్రాపిసారోప

యోస్తస్య వైలక్షణ్యాదవ్యభిచారేణ చ కార్యకారిత్వాదీతి ॥ క్వచిత్తాదర్థ్యాదుపచారః॥ యథా॥ ఇంద్రార్థా స్థూణా ఇంద్రః - క్వచిత్స్వస్వామిభావాత్ - యథా - రాజకీయః పురుషో రాజా॥ క్వచిదవయవావయవిభావాత్॥ యథా॥ హస్త ఇత్యత్రాగ్రమాత్రేహస్తావయవే హస్తః - క్వచిత్తాత్కర్మ్యాత్ - యథా - అతక్షా తక్షా॥ లక్షణా తేన షడ్విధా॥ ఆద్యభేదాభ్యాం సహ సా చ - వ్యంగ్యేన రహితా రూఢౌ సహితా తు ప్రయోజనే॥ ప్రయోజనం హి వ్యంజనావ్యాపారగమ్యమేవ ॥ తచ్చ గూఢమగూఢం

సాధ్యవసానయోరితి శేషః - అన్యవైలక్షణ్యేన కారణాంతరవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః - అవ్యభిచారేణేతి - నియమేనేత్యర్థః - అత్రాపి యథాక్రమం ప్రయోజనం బోధ్యం - తాదర్థ్యేనోదాహరతి - ఇంద్రార్థేతి - అత్ర తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజనం - స్వస్వామిభావసంబంధేనాపి తదాహ - క్వచిదితి - రాజేతి - అత్రాపి తాద్రూప్య ప్రతీతిస్తయా చానతిలంఘనీయ శాసనత్వధీశ్చ ప్రయోజనం - అవయవావయవిభావేన తదాహ - హస్త ఇతి - తాద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం - తాత్కర్మ్యేణాపి తదాహ - అతక్షేతి - అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః - సామర్థ్యాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం - సాధ్యవసానాయాం త్వభేదధీర్బోధ్యా - ఉపసంహరతి - లక్షణా తేన షడ్విధేతి - ఫలలక్షణాభిప్రాయేణేవం కథం షాడ్విధ్యం - చాతుర్విధ్యస్యైవోక్తత్వాత్ తదాహ - ఆద్యేతి - ఉపాదానలక్షణాభేదాభ్యామిత్యర్థః - ప్రకారాంతరేణ ఫలలక్షణాయా భేదం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థం కథయతి - సా చేతి - రూఢిలక్షణా వ్యంగ్యరహితా - ప్రయోజనలక్షణా వ్యంగ్యసహితైవ - ప్రయోజనస్య వ్యంజనావృత్తిగమ్యత్వమిత్యాహ - ప్రయోజనం హీతి - వ్యంగ్యం విభజతే - తచ్చేతి - గూఢత్వం సహృదయైకవేద్యత్వం - అగూఢత్వం చ సహృదయాసహృదయోభయవేద్యత్వం - అగూఢవ్యంగ్యం తు వక్ష్యమాణగుణీభూతవ్యంగ్యాంతర్భూతమేవ - ఏవం చ ఫలలక్షణా షడ్విధాపి గూఢాగూఢవ్యంగ్యభేదేన ద్వాదశవి

వా॥తచ్చేతివ్యంగ్యం॥గూఢంయథా॥ ప ॥ ముఖంవికసితస్మితంవశితవక్రిమప్రేక్షితంసముచ్ఛలితవిభ్రమాగతిరపాస్తసంస్థామతిః। ఉరోముకుళితస్తనంజఘనమంసబంధోద్ధురంబతేందువదనాతనౌతరుణిమోద్గమో

దితిధ్యేయం - గూఢవ్యంగ్యముదాహరతి - ముఖమితి - ముఖంవికసితస్మితం - అత్రవికాసఃపుష్పధర్మః - సచఆంతరభాగద్యోతకత్వాదిసాదృశ్యేనస్మితేసమారోప్యతే - సౌరభవత్త్వాదికంవ్యంగ్యం - వశితవక్రిమప్రేక్షితం - వశితోవశీకృతఃవక్రిమాయేనతద్వశితవక్రిమ - తచ్చతత్ప్రేక్షితంచ - వశితత్వంచేతనగతమచేతనేవక్రిమ్ణిఅధీనత్వసాదృశ్యేనసమారోప్యతే - తేనచనసార్వత్రికఃప్రేక్షణస్యవక్రిమా - కింత్వభిమతవిషయఏవేత్యుచితపురుషానురాగోవ్యంగ్యః - సముచ్ఛలితవిభ్రమాగతిః- సముచ్ఛలనంమూర్తధర్మః - సచవిభ్రమేఅతిశయితత్వ సాదృశ్యేనసమారోప్యతే - తేనచవిభ్రమాణామయత్నసాధ్యత్వంసకలకాముకమృగవాగురాత్వంవావ్యంగ్యం - అపాస్తసంస్థామతిః - సంస్థాయథావస్థితవిషయప్రకాశీకరణం- తదపాసనంచేతనధర్మః సచోచితవిషయత్వసాదృశ్యేనమతౌసమారోప్యతే - గురుజనాదిసమీపేభావగోపనంవ్యంగ్యం - ఉరోముకుళితస్తనం - ముకుళనంపుష్పధర్మః - సచోజ్జృంభణౌన్ముఖ్యసాదృశ్యేనస్తనయోస్సమారోప్యతే - పరిరంభణయోగ్యత్వంవ్యంగ్యం - జఘనమంసబంధోద్ధురం - అంసబంధేనోద్ధురత్వం దేహధర్మః - సచమాంసలత్వసాదృశ్యేన జఘనేసమారోప్యతే - ఉపభోగయోగ్యవయస్కత్వంవ్యంగ్యం - బతేందువదనాతనౌతరుణిమోద్గమః- ఉద్గమోమూర్తధర్మః - సచోద్భూతత్వసాదృశ్యేనతరుణిమ్నిసమారోప్యతే - విభక్తావయవత్వంవ్యంగ్యం - అత్రమోదతఇతిగూఢవ్యంగ్యమిత్యర్థః - తథాహి - మోదశ్చేతనధర్మః - సచతరుణిమ్నిసముల్లసితత్వసాదృశ్యేనసమారోప్యతే - తరుణిమ్నఃపరాకాష్ఠాసౌందర్యాతిశయశ్చవ్యంగ్యః - క్వచిత్తోఽశే సౌరభవత్త్వముచిత పురుషాభిలాషిత్వంసకలకాముకమృగవాగురాత్వమనురాగాతిశయః ఆలింగనయోగ్య

మోదతే॥ అత్రవికాసాదీనాంపుష్పాదిధర్మాణాంస్మితాదిభిస్సహసము
ఖ్యేనసంబంధః - కింత్వారోపేణ॥ఆరోపోహిలక్షణావిశేషోదర్శితః-
అత్రసౌరభవత్త్వాదికంవ్యంగ్యం - అగూఢంయథా॥ప॥ శ్రీపరిచయాజ్జ
డాఅపిభవంత్యభిజ్ఞా విదగ్ధచరితానామ్। ఉపదిశతికామినీనాం యౌవ
నమదఏవలలితాని॥ అత్రోపదిశతీత్యనాయాసేన శిక్షాదానమభిధేయ

త్వంసురతక్షమత్వంస్పృహణీయత్వంచవ్యంగ్యమితిపర్యతే- తచ్చోక్తరీ
త్యేతిబోధ్యం - తదేతత్సర్వేషాం సహృదయైర్వేద్యమితిగూఢం - అగూ
ఢముదాహరతి - శ్రీపరిచయాదితి - ఇయంచ నాయికాయాః కథం
శిక్షాగ్రహణసామర్థ్యమితి రాజ్ఞాపృష్టస్య నాయికామధ్యాపయతో
నాట్యాచార్యస్యోక్తిః - జడాబుద్ధిహీనాఅపిపురుషాఃశ్రీపరిచయాదు
పదేశం.వినైవవిదగ్ధచరితానాంవిలాసానామభిజ్ఞాభవంతి - అస్త్వేవం
పుంసాంస్త్రీణాంవిదగ్ధచరితాభిజ్ఞతాకుతఇత్యాకాంక్షాయామాహ -
ఉపదిశతీతి - స్త్రీణాంతారుణ్యగర్వఏవ విలాసానుపదిశతి-అత్రోపదే
శోనామాజ్ఞాతార్థజ్ఞాపక ఆచార్యేణోచ్చార్యమాణశ్శబ్దః - సచప్ర
కృతే అజ్ఞాతార్థజ్ఞాపనమాత్రే లక్షణయాప్రవర్తతే - నాయికా
యాఅనాయాసేన శిక్షాగ్రహణంవ్యంగ్యం- తచ్చసహృదయాసహృద
యసాధారణ్యేన ప్రతీయత ఇత్యేవమతాదృశిత్వాదగూఢం- తచ్చమధ్య
మం - అగూఢమపరస్యాంగమిత్యాదినా వక్ష్యమాణత్వాత్ - గూఢ
వ్యంగ్యంతూత్తమమితిజ్ఞేయం - ఉక్తరీత్యాబహువిధాం లక్షణాంబుద్ధి
సౌకర్యాయత్రిధాసంగృహ్ణాతి - తదేషేతి - తత్తస్మాత్ - యస్మాద్గూ
ఢాగూఢభేదేనద్వివిధం వ్యంగ్యంతస్మాదిత్యర్థః - త్రిధాశబ్దార్థమా
హ - అవ్యంగ్యేతి - అవ్యంగ్యావ్యంగ్యరహితారూఢిలక్షణైకా గూఢ
వ్యంగ్యాఅగూఢవ్యంగ్యాచేతిప్రయోజనలక్షణాద్వివిధేత్యర్థః - లక్ష
ణాంనిరూప్యలాక్షణికం లక్షయతి - తద్భూర్లాక్షణికఇతి - విశేష్యా
కాంక్షాయామాహ - శబ్దఇతిసంబధ్యతఇతి - స్యాద్వాచకోలాక్షణి
కశ్శబ్దఇత్యతః - తద్భూరిత్యత్రతచ్ఛబ్దోలక్షణాపరః - భూశబ్దఆశ్రయ

వత్స్ఫుటంప్రతీయతే॥ తదేషాకథితాత్రిధా॥ అవ్యంగ్యాగూఢవ్యంగ్యా
అగూఢవ్యంగ్యాచ॥ తద్భూర్లాక్షణికః - శబ్దఇతిసంబధ్యతే॥తద్భూస్త
దాశ్రయః॥తత్రవ్యాపారోవ్యంజనాత్మకః॥తత్రేతిప్రయోజనే ॥ కుతఇ
త్యాహ॥ప॥ యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే।ఫలేశబ్దైక
గమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియా॥ప్రయోజనప్రతిపిపాదయిషయాయ

పరఇత్యాహ - తదాశ్రయఇతి - వృత్తిత్రయవ్యతిరేకేణ వ్యంజనాఖ్య
వ్యాపారాంతరంనాస్తీతివదంతంప్రతి క్వచిద్వ్యంజనాంగికార్యేత్యా
హ - తత్రవ్యాపారోవ్యంజనాత్మకఇతి - తత్రప్రయోజనే - ప్రతిపా
దనీయఇతిశేషః - వ్యాపారః ఫలప్రతిపత్తిహేతుభూతో వ్యాపారః
వ్యంజనాత్మకఇత్యర్థః - అనేనయదివ్యంజనా నస్యాత్తదాలాక్షణిక
స్థలేపావనత్వాది ప్రతీతిర్నస్యాత్ - తథాచతత్ప్రతీత్యన్యథానుపప
త్త్యావ్యాపారాంతర మాశ్రయణీయమిత్యుక్తంభవతి - స్యాదేవంగం
గాయామిత్యత్ర ఫలంప్రతిపాదనీయంస్యాత్ - తదేవనాస్తి - అస్తు
వాఫలం - తథాపితత్ప్రతీతిరనుమానాదేవభవతు - కింవ్యంజనయేతి
శంకాద్వయనిరాకరణపరతయాకారికామవతారయతి - కుతఇత్యా
హేతి - ఫలాభావాత్కుతో వ్యంజనాఖ్యవ్యాపారః - ఫలసత్త్వేప్య
నుమానేన గతార్థత్వాత్కుతోవ్యంజనాఖ్యవ్యాపారఇతితాత్పర్యం -
యస్యప్రతీతిమితిపూర్వార్ధేనప్రథమాశంకా- ఫలేశబ్దైకగమ్యఇత్యుత్త
రార్ధేనద్వితీయాశంకాచనిరస్తా-తథాహి- యదిఫలంనస్యాత్స్వయత్తే
శబ్దప్రయోగేకిమిత్యవాచక మితిన్యాయాద్గంగాతీరే ఘోషఇత్యేవప్ర
యుంజీతనగంగాయామితి-తీరాధారకఘోషప్రతీతిరప్యవిశిష్టేతి- తస్మా
ల్లాక్షణికశబ్దప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యాఫలమంగికార్యమితిప్రథమశం
కానిరాసః-నన్వస్తుఫలం- తత్ప్రతీతిరనుమానాద్భవత్వితిద్వితీయశంకా
యాఃఫలేశబ్దైకగమ్య ఇత్యనేననిరాసః - అయంభావః - వ్యాప్త్యాది
ప్రతిసంధానంవినాపి ఫలప్రతీతేశ్శబ్దైకగమ్యత్వం - ఫలశబ్దస్యచవ్యా
పారంవినాప్రతిపాదకత్వాభావాచ్ఛబ్దవ్యాపారత్వేన వ్యంజనాంగికర

త్రలక్షణాశబ్దప్రయోగస్తత్రనాన్యతస్తత్ప్రతిపత్తిః॥ అపితుతస్మాదేవశబ్దాత్ - నచాత్రవ్యంజనాదృతేన్యోవ్యాపారః - తథాహి॥ నాభిధాసమయాభావాత్ ॥ గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ యేపావనత్వాదయోధర్మాస్తటాదౌప్రతీయంతేనతత్రగంగాదిశబ్దాస్సంకేతితాః ॥ హేత్వభావాన్నలక్షణా॥ ముఖ్యార్థబాధాదిత్రయంహేతుః - తథాచ - లక్ష్యంనముఖ్యం - నాప్యత్రబాధోయోగఃఫలేననో॥ నప్రయోజనమేతస్మి

ణమేతి - తదేవాహ - ప్రయోజనేత్యారభ్యశబ్దాదిత్యంతేన- నన్వథామీనవ్యంజనావ్యాపారః - కింత్వభిధా - లక్షణావా - భవత్వితిశంకాపరిహారార్థతయోత్తరకారికాఅవతారయతి - నచాత్రేతి- అన్యః- శక్తిర్లక్షణావేత్యర్థః - శక్తింనిరాకరోతి - నాభిధేతి - లక్షణాంనిరాకరోతి - హేత్వభావాదితి- హేతుశబ్దార్థమాహ- ముఖ్యార్థేతి - ముఖ్యార్థయోగఃప్రయోజనంచాదిశబ్దార్థః - హేతుత్రయాభావమేవప్రతిపాదయతి - తథాచేతి - లక్ష్యమితి-గంగాయామిత్యత్రనీరేబాధాత్తీరేలక్షణాప్రవృత్తా యదితీరేపిబాధాస్యాత్తదా పావనత్వాదికేలక్షణాప్రవర్తేత - పూర్వప్రతీతార్థబాధం వినాలక్షణాయాఅప్రవృత్తేః - అన్యథాగంగాశబ్దస్య స్రోతసిబాధాభావేపితీరేలక్షణాపత్తేః - నచతీరేబాధాదేవఫలే లక్షణేతివాచ్యం - తథాపిముఖ్యార్థబాధరూపహేత్వభావాదిత్యాహ - లక్ష్యం నముఖ్యం నాప్యత్రబాధఇతి లక్ష్యంతీరంనముఖ్యం - నాప్యత్రతీరేబాధఇత్యర్థః- నను నబాధోలక్షణాబీజం కింతు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవేత్యతఉక్తం - యోగఃఫలేననో ఇతి - ఫలేనపావనత్వాదినా - తీరస్యయోగస్సంబంధోపి నాస్తీత్యర్థః - అనేనముఖ్యార్థసంబంధరూపోపి జ్ఞాప్యార్థసంబంధరూపోవాద్వితీయో హేతురపినాస్తీత్యుక్తం - తృతీయహేత్వభావముపపాదయతి - నప్రయోజనమేతస్మిన్నితి - ఏతస్మిన్పావనత్వాదౌ లక్ష్యేసతిప్రయోజనమావశ్యకం తచ్చనాస్తీత్యర్థః - కించ - గంగాశబ్దోలక్షణయాతీరం ప్రతిపాద్యపునశ్చతయా ప్రయోజనంప్రతిపాదయితు మ

న్నచశబ్దస్ఖలద్గతిః॥ యథాగంగాశబ్దస్స్రోతసిసబాధఇతితటంలక్షయతి॥ తద్వద్యదితపెసబాధస్స్యాత్తత్ప్రయోజనంలక్షయేత్॥ నచతటంముఖ్యార్థః - నాప్యత్రబాధః - నచగంగాశబ్దార్థస్యతటస్యపావనత్వాద్యైర్లక్షణీయైస్సంబంధః - నాపిప్రయోజనేలక్ష్యేకించిత్ప్రయోజనం॥ నాపిగంగాశబ్దస్తటమివప్రయోజనంప్రతిపాదయితుంసమర్థః॥ ఏవమప్యనవస్థానస్యాద్యామూలక్షయకారిణీ॥ఏవమపీతిప్రయోజనంచేల్లక్ష్యతే - తత్ప్రయోజనాంతరేణ తదపిప్రయోజనాంతరేణేతిప్రతీతాప్రతీతికృదనవ

స్థమర్థఇత్యాహ - నచశబ్దఇతి - విరమ్యవ్యాపారదోష ప్రసంగాదితి భావః - తదేతదాహ - యథేతి - అత్రయథేత్యారభ్యనాప్యత్రబాధ ఇత్యంతేన లక్ష్యంనముఖ్యంనాప్యత్రబాధ ఇత్యంశోవ్యాఖ్యాతః - తత్ర తత్ప్రయోజనమితి - తత్రతదేత్యర్థః - నచేత్యారభ్యలక్షణీయైస్సంబంధఇత్యంతేనయోగః ఫలేననేత్యంశః - నాపీత్యారభ్యకించిత్ప్రయోజనమిత్యంతేన నప్రయోజనమేతస్మిన్నిత్యంశః - నాపీత్యారభ్యసమర్థఇత్యంతేననచ శబ్దఃస్ఖలద్గతిరిత్యంశశ్చ వ్యాఖ్యాతః - ననుయదుక్తంనప్రయోజనమేతస్మి న్నితి తదయుక్తం- తత్రదానయోగ్యత్వాదిరూపప్రయోజనాంతరకల్పన సంభవాదిత్యతఆహ - ఏవమప్యనవస్థేతి ఏవమపీత్యస్యార్థమాహ - తత్ప్రయోజనమితి - పావనత్వాదౌలక్ష్యే యత్ప్రయోజనంకల్ప్యతే తదపిచేల్లక్ష్యేతేత్యర్థః- తత్ప్రయోజనాంతరేణేతి - లక్ష్యత్వావిశేషాదితిభావః - బీజాంకురవదనవస్థానదోషాయేత్యుక్తంమూలక్షయకారిణీతి - తదర్థమాహ - ప్రతీతాప్రతీతికృదనవస్థేతి - ప్రతీతస్యప్రసిద్ధస్య పావనత్వాదిరూపస్యాప్రతీతికృదిత్యర్థః - ననుతీరప్రతీతిసమయఏవ పావనత్వాదివిశిష్టంతీరం ప్రతీయతే లక్షణయా - నచప్రయోజనవిశిష్టతీర లక్షణయాప్రయోజనాంతరకల్పనా-గంగాయాస్తటేఘోషఇతి ముఖ్యశబ్దప్రయోగాద్గంగాయామితిప్రయోగస్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరప్రతీతిఫలకతయాస్వాయత్తఇతిన్యాయాప్రసరణాదితిశంకాపరతయా ప్రయోజనేనేత్యాదికారికార్థం వ్యాచ

స్థాస్యాత్॥ నను పావనత్వాదిధర్మయుక్తమేవ తటం లక్ష్యతే-గంగాయాం
స్తటే ఘోష ఇత్యతోధికస్యార్థస్య ప్రతిపత్తిశ్చ ప్రయోజనమితి విశిష్టే లక్ష
ణా -తత్కిం వ్యంజనేనేత్యత ఆహ॥ ప॥ ప్రయోజనేన సహితం లక్షణీయం న
యుజ్యతే॥ కుత ఇత్యత ఆహ॥ ప॥ జ్ఞానస్య విషయో హ్యన్యః ఫలమన్యదుదా
హృతం॥ ప్రత్యక్షాదేర్నీలాదిర్విషయః - ఫలంతు ప్రకటతా - సంవి
త్తిర్వా॥ విశిష్టే లక్షణా నైవం॥ నిగదేనైవ వ్యాఖ్యాతం॥ విశేషాస్స్యుస్తు లక్షి
తే॥ తటాదౌ తు విశేషా యే పావనత్వాదయస్తే చాభిధాతాత్పర్యలక్షణా
భ్యో వ్యాపారాంతరేణ గమ్యాః॥ తచ్చ వ్యంజనధ్వననద్యోతనాదిశబ్దవా
చ్యమవశ్యమేషితవ్యం॥ ఏవం లక్షణామూలవ్యంజనముక్తం - అభిధామూ

ష్టే - నన్వితి - కింవ్యంజనేనేతి - ఉభయవాదిసిద్ధతీరలక్షణయైవ ప్రతీ
తేరితి భావః - న యుజ్యత ఇత్యుక్తం - తత్ర హేతుప్రతిపాదనపరత
యా కారికాశేషమవతారయతి - కుత ఇతి - విశిష్టం లక్షణీయం న యు
జ్యత ఇత్యర్థః - జ్ఞానస్యేతి - అయమర్థః - జ్ఞానస్య చక్షురాదిజన్య
స్య విషయో రూపాదిరన్యః - ఫలం చాన్యత్ - జ్ఞానవిషయాద్రూపాదేర
న్యదితి - ప్రకటతేతి - జ్ఞాతతేత్యర్థః - సంవిత్తిరితి - హానోపాదా
నాదిబుద్ధిః - తథా లాక్షణికశబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపి స్వవిషయభిన్నమేవ ఫ
లం వాచ్యం - తచ్చ ఫలవిశిష్టలక్షణాయాం న సంభవతి - పావనత్వాదేర
పి లాక్షణికశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయతయా తద్భిన్నత్వాభావాత్ - అతో న
ఫలవిశిష్టలక్షణేతి- కారికాశేషేణ విశిష్టలక్షణాపక్షనిరాసముపసంహ
రతి - విశిష్టే లక్షణేతి-నిగదేనేతి - పాఠేనేత్యర్థః - పర్యాయపదా
నపేక్షయైవ వ్యాఖ్యాతమితి భావః - విశేషా ఇతి - తు భిన్నక్రమః -
వ్యాఖ్యాతి - తటాదౌ త్వితి - లక్షణయా బోధితే తటాదౌ తు విశేషాః
ప్రతీయంతే - న తు విశేషవిశిష్టతయా లక్షణయా తీరప్రతీతిరిత్యర్థః -
తే చేతి - పావనత్వాదయః-వ్యాపారాంతరేణేతి- వ్యంజనాఖ్యేనేత్య
ర్థః - లక్షణామూలవ్యంజనముక్త్వా అభిధామూలమాహ - లక్షణా-
మూలం-యస్య తత్-ఏవం లక్షణేతి - అనేకార్థస్యేతి-అనేకార్థస్య శబ్దస్య

లంత్వాహ॥ ౯॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయోగాద్యై
రవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనం॥ ౧౦॥ సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహ
చర్యంవిరోధితా । అర్థః ప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః॥ సామ
ర్థ్యమౌచితీ దేశఃకాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః॥ శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశే
షస్మృతిహేతవఇత్యుక్తదిశాసశంఖచక్రోహరిరశంఖచక్రోహరిరిత్యు
చ్యతే - రామలక్ష్మణావితి దాశరథౌ॥ రామార్జునగతిస్తయోరితిభా

హరిరామాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైర్వక్ష్యమాణైః వాచకత్వేప్రకృతార్థ
సాధకత్వేనియంత్రితేనియమితేసతి ఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వేకృతేసతీ
తియావత్-అవాచ్యార్థధీకృత్ అర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్యావ్యాపృతిర్వ్యా
పారస్సాంజనం-అయంభావః-యదినవ్యంజనావృత్తిరంగీక్రియతేతదాఅ
నేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తేఃప్రకృతార్థమాత్రస్మృతౌనియమితత్వాద
ప్రకృతార్థస్మృతిరనుభవసిద్ధానస్యాత్-అతస్తదన్యథానుపపత్త్యావ్యంజ
నాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవప్రమాణంతత్రేతి-సంయోగాదీనాం
శక్తినియామకత్వంహారిణోక్తమనువదతి- సంయోగఇతి- శబ్దార్థస్యహరి
రామాదినానార్థశబ్దార్థస్య - అనవచ్ఛేదేఅపిశేషేఽస్మరణేప్రాప్తేసం
యోగాదయఃవిశేషస్యఏకార్థమాత్రస్యస్మృతేర్హేతవఇతి- ఇత్యుక్తమి
తి-హరిణేతిశేషః- క్రమేణోదాహరతి-సశంఖచక్రఇతి-హరిశబ్దస్యేంద్రా
దిసాధారణస్యశంఖచక్రసంబంధేననారాయణేనియమ్యతేఅభిధా- విప్ర
యోగస్యాహ-అశంఖచక్రఇతి॥ విప్రయోగస్తునిరుక్తసంయోగాభావః-
శంఖచక్రసంయోగాభావేనవిప్రయోగేనహరిశబ్దార్థస్యనారాయణేఅభి
ధానియమ్యతే-విప్రయోగస్యతత్త్వంతు- ప్రతిషేధస్యప్రసక్తిపూర్వకత్వే
ననారాయణాదన్యస్మిన్ శంఖచక్రప్రసక్తేరభావేనప్రతిషేధాసంభవా
త్-సాహచర్యస్యాహ-రామలక్ష్మణావితి- రామలక్ష్మణావిత్యత్రబలభ
ద్రాదిసాధారణస్యరామశబ్దస్యసౌమిత్రిసాహచర్యాద్దాశరథావభిధా
నియమ్యతే విరోధితాయాస్తదాహ- రామార్జునేతి-విరోధిత్వంనామస
హానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావోవా-అత్రద్వితీయస్యోదాహరణమిదం- అ

ర్గవకార్తవీర్యయోః॥ స్థాణుంభజభవచ్ఛిదఇతిహరే - సర్వంజానా తిదేవఇతియుష్మదర్థే॥ కుపితోమకరధ్వజఇతికామే - దేవస్యపురారా తేరితిశంభౌ॥ మధునామత్తఃకోకిలఇతివసంతే - పాతువోదయితాముఖ మితిసాంముఖ్యే - భాత్యత్రపరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రా

త్రరామపదస్యభార్గవే - అర్జునపదస్యకార్తవీర్యేచాభిధానియమనంబో ధ్యం-బభూవభీమబకయోరితిపూర్వపాదేదార్ష్టాంతికయోర్భీమసేనబ కాసురయోర్విరోధాత్తద్దృష్టాంతయోరామార్జునపదవాచ్యయోః విరో ధస్యనిశ్చయసంభవాద్రామపదస్యభార్గవే - అర్జునపదస్యకార్త వీర్యేచాభిధానియమనాన్నాన్యోన్యాశ్రయఇత్యాశయః - ప్రథమస్య దినంనిశాచేత్యాదికముదాహరణం-నిశాశబ్దస్యహరిద్రాసాధారణ్యాద స్యరాత్రావభిధానియమనం-అర్థస్యతదాహ-స్థాణుంభజేతిఅర్థః ప్ర యోజనం అత్రసంసారచ్ఛేదనరూపప్రయోజనేనస్థాణుశబ్దస్య శాఖాది శూన్యవృక్షసాధారణస్యశంకరేఅభిధానియమనం ప్రకరణస్యతదాహ- సర్వంజానాతిదేవఇతి-అత్రప్రకరణంనామవక్తృశ్రోతృబుద్ధిస్థతా-తేనచాత్రదే వపదస్యఅమాత్యాదిసాధారణస్యసంబోధ్యేఅభిధానియమనం-లింగస్య తదాహ-కుపితోమకరధ్వజఇతి-కోపస్యాచేతనేధ్వజభేదే అసంభవాన్మ న్మథేఅభిధానియమనం-శబ్దాంతరసన్నిధేస్తదాహ-దేవస్యేతి- అత్రదేవ శబ్దస్యఇంద్రాదిసాధారణస్యనియతార్థకపురారాతిశబ్దసామానాధిక రణ్యరూపేణశబ్దాంతరసన్నిధానేనశంభావభిధానియమనం-సామర్థ్యస్య తదాహ-మధునేతి-సామర్థ్యమత్రకారణత్వం-కోకిలమదేకారణత్వరూ పసామర్థ్యాత్సమకరందాదిసాధారణస్య మధుశబ్దస్యవసంతేభిధానియ మనం-ఔచిత్యాత్తదాహ - పాత్వితి- అత్రౌచిత్యమన్వయయోగ్యతా- అత్రపాత్వితి పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్య సుఖదానదుఃఖనివర్తనా నుకూలవ్యాపారసాధారణస్య దయితాముఖస్వరూపేణరక్షణరూపసా ధార్యయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సాంముఖ్యరూపేసమభివ్యాహృత పదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం - దేశస్యత

జసి॥ చిత్రభానుర్విభాతీతిదినేరవౌ॥ రాత్రౌవహ్నౌ - మిత్రంభాతీతి సు
హృది॥మిత్రోభాతీతిరవౌ॥ ఇంద్రశత్రురిత్యాదౌ వేదఏవనకావ్యేస్వరోర్థ
విశేషప్రతీతికృత్॥ ఆదిగ్రహణాదనుకారాపదేశనిర్దేశసంజ్ఞేంగితాకా
రాః॥అభినయోనుకారః - స్పర్శనమపదేశః -పరదర్శనంనిర్దేశః-సం
జ్ఞాస్వకల్పితా॥సాభిప్రాయాచేష్టేంగితం - నిరభిప్రాయాత్వాకారః॥ప॥
ఏద్దహమెత్తత్థణిఆఎద్దహమెత్తేహిఁఅచ్ఛిపత్తేహిం । ఎద్దహమెత్తావద్ధా
ఏద్దహమెత్తేహిందివఏహిం॥ఛా॥ ఏతావన్మాత్రస్తనీఏతావన్మాత్రాభ్యామ
క్షిపత్రాభ్యాం । ఏతావన్మాత్రావస్థాఏతావన్మాత్రైర్దివసైః॥ ఇత్యా

దాహ - భాతీతి - అత్ర దేశోనగరాదిః - అత్రపరమేశ్వరశబ్దస్యశం
భ్వాదిసాధారణస్యరాజధానీరూపదేశాద్రాజన్యభిధానియమనం- కా
లస్యతదాహ - చిత్రభానురితి - కాలోదినాదిరూపః - అత్రదినరూ
పకాలేనవహ్న్యాదిసాధారణస్య చిత్రభానుపదస్యరవావభిధానియమ
నం - రాత్రావహ్నావితి - పూర్వవద్విపర్యయఇత్యర్థః - వ్యక్తిస్తదా
హ - మిత్రంభాతీతి - అత్రవ్యక్తిర్లింగం - అత్రమిత్రశబ్దస్యసూర్యా
దిసాధారణస్య నపుంసకలింగేనసుహృద్యభిధానియమనం - పుంలింగే
నరవావభిధానియమనమితివివేకః - స్వరస్యాభిధానియామకత్వంవేదఏ
వ - నలౌకికఇతిసంయోగాద్యపేక్షయా విశేషమాహ - ఇంద్రశత్రు
రిత్యాదావితి - శత్రుశబ్దశ్శాతయిత్రర్థకః - తథాచేంద్రశత్రుపదేయదీ
కారస్యోదాత్తత్వం - తదాబహువ్రీహౌప్రకృత్యాపూర్వపదమిత్యను
శాసనాద్బహువ్రీహ్యర్థే చేంద్రస్యశాతయితృత్వం-యద్యుకారస్యోదా
త్తత్వంతదాతత్పురుషస్యేత్యనుశాసనాత్ షష్ఠీతత్పురుషార్థేవృత్రస్య
శాతయితృత్వంనిర్ణీయత ఇతిస్వరభేదేనార్థభేదే ప్రాప్తేఆద్యోదా
త్తస్వరేణేంద్రస్యశాతయితృత్వే అభిధానియమనం - నకావ్యఇతి -
అత్రస్వరఉదాత్తాదిః - నకావ్యే ఇతి- స్వరాదయఇత్యత్రాదిపదవివ
క్షితంచేష్టాదికమిత్యాహ-ఆదిగ్రహణాదితి-ఉదాహరతి-ఏద్దేతి॥ఛా ॥ ఏ
తావన్మాత్రస్తనీ ఏతావన్మాత్రాభ్యామక్షిపత్రాభ్యాం-ఏతావన్మాత్రావ

దావభినయాదయః ॥ ఇత్థం సంయోగాదిభిరర్థాంతరాభిధాయకత్వే ని
వారితేప్యనేకార్థస్య శబ్దస్య యత్క్వచిదర్థాంతర ప్రతిపాదనం తత్ర
నాభిధా॥ నియమనాత్తస్యాః- నాపిలక్షణా॥ ముఖ్యార్థబాధాద్యభావా
త్॥ అపితువ్యంజనం - వ్యంజనమేవ వ్యాపారః॥ యథా॥ ప॥ భద్రాత్మనో దుర
ధిరోహతనోర్విశాలవంశోన్నతేః కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య । యస్యాను
పప్లుతగతేః పరవారణస్య దానాంబుసేకసుభగస్సతతం కరోభూత్ ॥

స్థాపితావన్మాత్రైర్దీర్ఘవస్త్రైః - అత్రస్థౌల్యవైశాల్యాది ప్రదర్శకహస్త
వ్యాపారైః రేతావన్మాత్రపదస్యస్థౌల్యాది విశేషేభిధానియమనం- అంజ
నం పరిశేషయతి - నాభిధేత్యాదినా - ప్రకరణేననానార్థశబ్దస్య అ
ర్థాంతరాభిధాయకత్వే నివారితే యత్రక్వచిదర్థాంతర ప్రతిపాద
నం అంజనవ్యాపారగమ్యం తదుదాహరతి-భద్రాత్మనఇతి-భద్రాత్మనో
భవ్యస్వభావస్య - దురధిరోహతనోః - వ్యూఢోరస్కత్వాదినాదుర్ధ
ర్షవపుషః - విశాలవంశోన్నతేః - విశాలాబహుళసంతానా వంశో
న్నతిర్వంశమహత్తా యస్యతస్య - కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య-సంగృహీత
శరజాలస్య- అనుపప్లుతగతేరనవధూతజ్ఞానస్య - అసంకీర్ణవర్ణా
శ్రమమర్యాదస్యవా - పరవారణస్య శత్రునివారకస్య యస్యరాజ్ఞః-
కరః పాణిః - దానాంబుసేకేనఉత్సర్గజలసేచనేన సుభగోభూదిత్యే
భిధయాప్రతిపాద్యమానే భద్రజాతిప్రసూతస్య అత్యున్నతతయా దు
రారోహతనోర్విశాలపృష్ఠాస్థిసముచ్ఛ్రయస్య కృతభ్రమరసంగ్రహస్య
నిర్విరోధగమనస్య యస్యపరస్యోత్కృష్టస్య వారణస్యగజస్యశుండా
దండః మదజలసేకసుభగో భూదిత్యప్రకృతార్థశ్శబ్దశక్తిమూలవ్యం
జనయాభద్రాదిపదైః ప్రతిపాద్యతే - వ్యంజనాం నిరూప్యవ్యంజకం
లక్షయతి - తద్యుక్తఇతి - తచ్ఛబ్దార్థమాహ - వ్యంజనేతి - ఉ
దాహృతశ్లోకే భద్రాదిశబ్దా వ్యంజనయుక్తాః - ననుశబ్దస్యవ్యంజక
త్వేయస్తస్యార్థస్సకిమజాగళస్తనన్యాయేనాస్తే - నేత్యాహ - య
త్సఇతి - సఇతి వ్యంజకశబ్దః- అర్థాంతరయుక్ - అభిధేయేన-

తద్యుక్తో వ్యంజకశ్శబ్దః-తద్యుక్తో వ్యంజనయుక్తః॥ యత్సోఽర్థాంతరయుక్తథా॥ అర్థోఽపి వ్యంజకస్తత్ర సహకారితయా మతః॥ తథేతి వ్యంజకః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే శబ్దనిర్ణయో

నామ ద్వితీయోల్లాసః

లక్షణయా వా యదర్థోచితేన కేనచిదర్థేన యుక్తః యద్వ్యతోఽహాతోఽశేషం తతోఽర్థోఽపి వ్యంజనే సహాయతయా మతోఽభ్యుపగతస్తతశ్చ ప్రధానకారణత్వేనాంగీకృతస్య శబ్దస్య సహకారితయా అర్థోఽప్యుపకరోతీతి నాజాగళస్తనన్యాయతా తస్యేతి భావః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

ద్వితీయోల్లాసః.

శుభమస్తు ❁ అవిఘ్నమస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే తృతీయోల్లాసప్రారంభః.

అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషామర్థవ్యంజకతోచ్యతే॥ అర్థా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాః॥ తేషాం వాచకలాక్షణికవ్యంజకానాం- అర్థవ్యంజకతోచ్యతే॥ కీదృశీత్యాహ॥ ప॥ వక్తృబోద్ధవ్యకాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశకాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషామ్॥ యోఽర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారో వ్యక్తిరేవ సా॥ బోద్ధవ్యః ప్రతిపాద్యః - కాకుర్ధ్వనేర్వికారః- ప్రస్తావః ప్రకరణం- అర్థస్య వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్య

శుభమస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే - తృతీయోల్లాసప్రారంభః.

సంగతిప్రదర్శన పూర్వక మేతదుల్లాస ప్రతిపాద్య మాహ - అర్థా ఇతి - అర్థవ్యంజకతేతి- యద్యపి పూర్వోల్లాసే అర్థానాం వ్యంజకత్వముక్తం - తథాపి తత్రాసంభవ నిరాసాయ ప్రాధాన్యేన దిఙ్మాత్రం ప్రాదర్శి - ఇహ తు ప్రాధాన్యేన సప్రపంచముచ్యతే - అథ వా ఉక్తమపి వ్యంజకత్వం సహకారివిశేషప్రదర్శనాయ పునః ప్రస్తూయత ఇతి ధ్యేయం - కీదృశీతి - అర్థవ్యంజకతేతి శేషః - వక్తృబోద్ధవ్యేతి॥ బోద్ధవ్యః శ్రోతా - వాక్యార్థజ్ఞానానంతరం వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సహృదయానామర్థాంతరధీహేతుః - అర్థస్య వాచ్య లక్ష్య వ్యంగ్యభేదభిన్నస్య - వ్యక్తిరేవ వ్యంజనైవేత్యర్థః - అత్రైవకారేణ వ్యాప్త్యాదినిరాసః - సత్వభిధాలక్షణయోః - అథైతయోః ప్రసక్త్యభావేనాప్రసక్తప్రతిషేధాపత్తేః - ఏవం చ యద్యర్థానాం వ్యంజకతా న స్యాత్తదా వాక్యార్థప్రతీత్యనంతర మర్థాంతరధీర్న స్యాత్ - న చ వ్యాప్త్యాదినా తద్ధీః - తన్నిరాసస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - అతో వ్యక్తిరేవ సా- న చ సర్వేషాం సర్వత్ర తత్ప్రతీత్యాపత్తిః- వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ప్రతిభోద్బోధకతయార్థానాం వ్యంజకత్వే సహకారిత్వాదితి

త్మనః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అఇపిహుళంజళకుంభం ఘేత్తూణ సమాఅదమ్హి సహితురిఅం । స్సమసేఅసలిలణీసాసణిస్సహా వీసమామి ఖణం॥ ఛా॥ అతిపృథులం జలకుంభం గృహీత్వా సమాగతాస్మి సఖి త్వరితమ్। శ్రమస్వేదసలిలనిశ్వాసనిస్సహా విశ్రమామి క్షణమ్॥ అత్ర చౌర్యరతగోపనం గమ్యతే॥ ప॥ ఉణ్ణిద్దం దోబ్బల్లం చింతా అలసత్తణం సణీససిఅం । మహ మందభాఇణీఏకి దెసహి తుహ వి అహహ పరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యం దౌర్బల్యం చింతాలసత్వం సనిశ్వసితమ్ । మమ మందభాగ్యా

ధ్యాయం- క్రమేణేతి- ఉద్దేశక్రమేణేత్యర్థః - వక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానస్య వ్యంజనాసహకారిత్వ ముదాహరతి- అఇఇతి- ఛా - అతిపృథులం జలకుంభం గృహీత్వా సమాగతాస్మి సఖి త్వరితమ్ । శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రమామి క్షణమ్॥ అత్రాతిపృథులమితి కేవలస్యైవ దుర్వహత్వం - జలకుంభమితి జలపూర్ణత్వేకైముతికన్యాయేన దుర్వహతరత్వం - గృహీత్వేత్యనేన మయైవ గృహీతో న త్వన్యయా సాహాయ్యకమాచరితమిత్యాయాసాధిక్యం చ వ్యజ్యతే - త్వరితమితి శ్రమావిర్భావే నిదానోపన్యాసః-ఇదం చోపపతినా నదీతీరే సద్యోభుక్తముక్తాయాః కస్యాశ్చిద్వచనం- అత్ర తాదృశవక్తృవైలక్షణ్యజ్ఞానవతాం ప్రతిభా శాలినాం చౌర్యరతగోపనం వ్యజ్యతే-బోద్ధవ్యవైశిష్ట్య జ్ఞానస్య సహకారితా మాహ-ఉణ్ణిద్దమితి-ఛా - ఔన్నిద్ర్యం దౌర్బల్యం చింతాలసత్వం సనిశ్వసితమ్। మమ మందభాగ్యాయాః కృతే సఖి త్వామప్యహహ పరిభవతి ఔన్నిద్ర్యమ్ ఉత్సృష్టనిద్రతా - నిద్రారాహిత్య మిత్యర్థః- ఏతేన నయన రాగ జృంభాదికం వ్యజ్యతే - దౌర్బల్యం నిద్రాభావ ప్రయుక్తదుర్బలత్వం - చింతాధ్యానం - సనిశ్వసితం - నిశ్వాససహితం చింతాజనితమలసత్వం చ - మందభాగ్యాయామమకృతే - మన్నిమిత్తం హే సఖి త్వామపి పరిభవతి - బాధతే-అహహేతి ఖేదే- ఇదం స్వనాయికాభిలాషిణీం దూతీం ప్రతినాయికావచనం-అత్ర స్వనాయికాభిలాషిదూతీరూపబోద్ధయితవ్య వైశిష్ట్య జ్ఞానవతాం దూత్యా నాయకోప

యాఃకృతే సఖిత్వామప్యహహా పరిభవతి॥ అత్రదూత్యాస్తత్కాముకోపభోగో వ్యజ్యతే॥ ౭ ॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవనేవ్యాధైః సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః । విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభనిభృతంగురుః ఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపి కురుషు॥ అత్రమయినయోగ్యఃఖేదః - కింతుకురుషుయోగ్యఇతికాక్వా ప్రకాశ్యతే- నచవాచ్యసిద్ధ్యంగమత్ర కాకురితి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వం

భోగోవ్యజ్యతఇత్యాహ - అత్రేతి - కాకువైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారితామాహ - తథాభూతామితి - ఇదంసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం - నృపసదసినయత్రకుత్రాపి వివిక్తస్థలే - పాంచాలతనయాం- నత్వజ్ఞాతకులగోత్రాం - తథాభూతాం - కేశాంబరాకర్షణాదిపరిభవవతీం- దృష్ట్వాపీత్యపిశబ్దోధ్యాహార్యః - నతుశ్రవణమాత్రం - వల్కలధరైః నతుయథావస్థితవేషైః - అస్మాభిరితిశేషః - వ్యాధైఃకిరాతైస్సహ - సుచిరంనత్వల్పకాలం - వనేఉషితంస్థితం - నకేవలమేతావన్మాత్రం - కింతువిరాటస్యగృహే - పాకాద్యనుచితకార్యారంభేణనిభృతమజ్ఞాతంయథాతథా - స్థితం - ఏవమపిగురుర్జ్యేష్ఠః - ఖిన్నేపీత్యధ్యాహారః - మయి- ఖేదం-ఖిద్యతేఅనేనేతిఖేదోమన్యుః - తంభజతి- కురుషు- దుర్యోధనాదిషు - అద్యాపినభజతీతి - అత్రమయీతికురుష్వితిచపదద్వయంకాకుస్థానం -తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమభివ్యజ్యకాకౌ విశ్రాంతాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతః ప్రతిభాజుషఃఖిన్నేకోపస్యాయోగ్యత్వాత్ ఖిన్నఇతిపదార్థేన మయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థః - తథాఅపకారిషుకోపస్యోచితత్వా దనేకాపరాధకత్వేన కురుష్వితిపదార్థేన నకురుషుకోపోయుక్త ఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే - నన్వస్యవాక్యస్యకుపితోద్ధతభీమవక్తృకత్వా ద్విపర్యయే పర్యవసానంవాచ్యం - తచ్చకాకువ్యంగ్యేన ప్రశ్నరూపార్థేన వినానసంభవతీతి కాకువ్యంగ్యస్యప్రశ్నస్యవాచ్యసిద్ధ్యంగత్వా ద్గుణీభూతవ్యంగ్యతైవాత్రేతినప్రధానధ్వనిప్రస్తావేఽస్యోదాహరణత్వమితిశంకతే - నచవాచ్యేతి- కాకురితి - కా

శంక్యః॥ ప్రశ్నమాత్రేణాపి కాకోర్విశ్రాంతేః॥ గ॥ తఇఆమమగండత్థలణి
మిఅం దిట్ఠిం ణ ణేసి అణ్ణత్తో । ఏణ్హిం స చ్చేఅ అహం తే అ కవోలా ణ సా
దిఠ్ఠీ॥ ఛా॥ తదా మమ గండస్థలనిమగ్నాం దృష్టిం నానైషీరన్యతః । ఇదానీం
సైవాహం తౌ చ కపోలౌ న సా దృష్టిః॥ అత్ర మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం
పశ్యతస్తే దృష్టిరన్యైవాభూత్ - ప్రచలితాయాం తు తస్యామన్యైవ జాతే

కువ్యంగ్యః ప్రశ్న ఇత్యర్థః - పరిహరతీతి - ప్రశ్నేతి - అయం భావః - అ
లంఘనీయశాసనస్య గుర్వాద్యధిష్ఠితస్య కోపావిషయత్వేన విపర్యయే ప
ర్యవసానాభావాత్ కాకోః ప్రశ్నమాత్ర ఏవ విశ్రాంతిరితి - అత ఏవా
త్ర శ్లోకే న్యూనపదత్వం దోషం వక్ష్యతి సప్తమోల్లాసే - అన్యథా కో
పావిష్టవక్తృకత్వేనాస్య న్యూనపదతాయా దోషతా న స్యాత్ - అత్ర కాకో
స్సాక్షాద్వ్యంజకత్వాభావాత్ మధ్యాహ్నికారవశతః సమరేన కోపాది
త్యత్రైవ సకాక్వాక్షిప్తత్వేన రూపం గుణీభూతవ్యంగ్యత్వమితి - అయం
భావః - మధ్యాహ్నమిత్యత్ర తు భణ్యమానేన వచనేన - న మధ్యాహ్నమిత్యసంభ
వాతాక్షమర్థాంతస్యైవేతి వ్యంగ్యవిశ్రాంతిద్వారా వాక్యార్థముప
పాదయతీతి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వం - అత్ర తు వ్యంగ్యవిశ్రాంతిం వినైవ ప్ర
శ్నమాత్రవిశ్రాంతిద్వారా కాకుర్వాక్యార్థముపపాదయతీతి న గుణీ
భూతవ్యంగ్యత్వమితి - వాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య సహకారిత్వాదాహ - త
ఆఇతి॥ ఛా॥ తదా మమ గండస్థలనిహితాం దృష్టిం నానైషీరన్యత్ర - ఇ
దానీం సైవాహం తౌ చ కపోలౌ న సా దృష్టిః - ఇయం ప్రత్యక్షదృష్టస్వక
పోలప్రతిబింబితసఖీదర్శనసంజాతౌత్సుక్యం నాయకం ప్రతి నాయికో
క్తిః. తదా సఖ్యా మమ గండస్థలే ప్రతిబింబితత్వదశాయాం మదీయకపోల త
లాసక్తాం దృష్టిమన్యత్ర నానీతవానసి - ఇదానీం తు - సఖీప్రతిబింబా
భావదశాయాం - అహం సైవ - కపోలౌ తావేవ - దృష్టిస్తు న సా - కపోలతలాస
క్తా న భవతీత్యర్థః - అత్ర తదేదానీమితిపదద్వయాత్మకవాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞా
నాత్ప్రకృతవాక్యార్థేన వ్యంగ్యమర్థం దర్శయతి - అత్ర మత్సఖీమితి -
అన్యైవేతి - అనురాగశాలినీత్యర్థః - ప్రచలితాయాం - అన్యత్ర

త్యకాయా ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం తవేతి వ్యజ్యతే॥ ౫॥ ఉద్దేశోయం సరసకదళీ శ్రేణిశోభాతిశాయీ కుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీ విభ్రమో నర్మదాయాః । కించైతస్మిం త్సురతసుహృద స్తన్వి తేవాంతి వాతా యేషామగ్రే సరతి కలితా కాండకోపో మనోభూః॥ అత్రరతార్థం ప్రవిశేతి వ్యంగ్యం॥ ౬॥ ణోఅఇఅణల్లమణోఅత్తా మంఘరభరమ్మి సఅళమ్మి । ఖణమత్తంజ ఇసంఝాఏ కేవళం హోఇణవ హోఇవిస్సామో॥ఛా॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్శ్వశ్రూర్మాం గృహభరే సకలే। క్షణమాత్రం యది సంధ్యా

చలితాయామిత్యర్థః - అన్యైర్వజాతేతి - తాటస్థ్యశాలినీ జాతేత్యర్థః - వాచ్యవైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - ఉద్దేశోయమితి - ఇయం సౌందర్యాభిమానినో నాయకస్య నాయికాం ప్రత్యుక్తిః - నర్మదాయా అయముద్దేశః - ఉద్దిశ్యత ఇత్యుద్దేశః - ఏతేన దూరాదేవాయం ప్రదేశో జనైర్నిర్దిశ్యతే - నతు నికటాదితి - జనరాహిత్యం వ్యజ్యతే - సరసకదళీపఙ్క్తీనాం శోభాభిరతిశాయీ ఏతేనోద్దీపకతా వ్యజ్యతే - కుంజానాముత్కర్షేణాంకురిత ఆవిర్భూతః తరుణీనాం విభ్రమో యస్మింత్సః - ఏతేన కుంజాంతరేషు రమణ్యో రమంత ఇత్యుద్దీపకతాతిశయః - కించ - అత్ర తన్వితే సురతసుహృదః - సురతజనితశ్రమాపనయనేన సుహృత్కార్యకారిత్వాత్ - ఏతేన చిరకాలసంభోగసారస్యం వ్యజ్యతే - యేషాం వాతానామగ్రే కలితాస్థానకోపః - ఏతేన రిరంసాతిశయో వ్యజ్యతే - మనోభూస్సరతి గచ్ఛతి - అత్ర బహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానానాం వ్యంగ్యం దర్శయతి - అత్రరతార్థమితి - అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - ణోఇతి॥ఛా॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్శ్వశ్రూర్మాం గృహభరే సకలే। క్షణమాత్రం యది సంధ్యాయాం కేవలం భవతి నభవతి విశ్రామః - ఇయం తటస్థం కాముకముద్దిశ్య కస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యా ఉక్తిః - అత్ర తటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం నిష్కరుణా శ్వశ్రూస్స్వస్మిన్గృహకృత్యే మాం ప్రేరయతి - తస్మాద్విశ్రాంతిరేవ నభవతి - యది భవతి సంధ్యాయామేవ - తత్రాపి క్షణమాత్రం - కదాచిత్తు నభవతీతి - వా

యాం కేవలం భవతి న భవతి విశ్రామః ॥ అత్ర సంధ్యాసంకేతసమయ ఇతి తటస్థం ప్రతి కయాచిద్ద్యోత్యతే ॥ ప ॥ సువ్వఇ సమాఅమిస్సది తుజ్ఝ పిఓ అజ్జ పహరమెత్తేణ । ఏమేఅ కిత్తి చిట్ఠసి తా సహి సజ్జేసు కరణిజ్జం ॥ ఛా ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతి తవ ప్రియోఽద్య ప్రహరమాత్రేణ । ఏవమేవ కిమితి తిష్ఠసి తత్సఖి సజ్జయ కరణీయం ॥ అత్రోపపతిం ప్రత్యభిసర్తుం ప్రస్తుతా న యుక్తమితి నివార్యతే ॥ ప ॥ అన్యత్ర యూయం కుసుమావచాయం కురుధ్వమత్రాస్మి కరోమి సఖ్యః । నాహం హి దూరం భ్రమితుం సమర్థా ప్రసీదతాయం రచితోఽఞ్జలిర్వః ॥ అత్ర వివిక్తోఽయం దేశ ఇతి ప్రచ్ఛన్నకాముకస్త్వయా విసర్జనీయ ఇత్యాశ్వస్తాం ప్రతి కయాపి నివేద్యతే ॥ ప ॥ గురుఅణ

క్యార్థేన వ్యజ్యమానమర్థం దర్శయతి - సంధ్యాసంకేతకాల ఇతి - ప్రకరణజ్ఞానస్య సహకారితామాహ - సువ్వఇతి ॥ ఛా ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతి తవ ప్రియోఽద్య ప్రహరమాత్రేణ । ఏవమేవ కిమితి తిష్ఠసి తస్మాత్సఖి సజ్జయ కరణీయం - ఇయం సఖీం ప్రతి సఖ్యా ఉక్తిః - అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞానవతాం ప్రకృతవాక్యార్థేన వ్యజ్యమానమర్థం దర్శయతి - అత్రోపపతిమితి - దేశవైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - అన్యత్రేతి - సఖ్యా నివారితా అహమేకైవాత్రస్థితేతి సమాశ్వస్తాం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిరియం - అస్మీత్యహమర్థేఽవ్యయం - హే సఖ్యః యూయం దూరం భ్రమితుం సమర్థాః - అన్యత్ర యత్ర కుత్రాపి కుసుమావచాయం కురుధ్వం - అహం త్వత్ర కరోమి - తత్ర నిదానం దర్శయతి - నాహం హి దూరం భ్రమితుం సమర్థేతి - హి ప్రసిద్ధౌ - అశక్తేస్సర్వవిదితత్వాదితి భావః - అయమఞ్జలిః - వో యుష్మభ్యం రచితః - ప్రసీదతేతి వాచ్యార్థః - అత్ర వాచ్యార్థస్సాధారణసహచరీమాత్రవిషయః - అత ఏవ సఖ్య ఇతి బహువచననిర్దేశః - వ్యంగ్యార్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః - తథా చైవంవిధేన వాక్యార్థేన దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయ ఇతి వ్యజ్యతే - తదేతదాహ - అత్రేతి - ఆశ్వస్తామితి - విస్రంభపాత్రభూతామిత్యర్థః - కాలవైశిష్ట్యస్య సహకా

పరవస పిఅ కిం భణామి తుహ మందభాఇణీ అహఅం। అజ్జ పవాసం వచ్చసి
వచ్చ సఅం చ్చేఅ ముణసి కరణిజ్జం॥ ఛా॥ గురుజనపరవశ ప్రియ కిం భణామి
త్వాం మందభాగినీ చాహం। అద్య ప్రవాసం వ్రజసి వ్రజ స్వయమేవ జానాసి
కరణీయం॥ అత్రాద్య మధుసమయే యది వ్రజసి తదహం తావన్న భవామి।
తవ తు న జానామి గతిమితి వ్యజ్యతే॥ ఆదిగ్రహణాచ్చేష్టాదేః॥ తత్ర చే
ష్టాయా యథా॥ ద్వారోపాంత నిరంతరే మయి తయా సౌందర్యసా
రశ్రియా ప్రోల్లాస్యోరుయుగం పరస్పరసమాసక్తం సమాపాదితం। ఆ

రితా వాహా - గురుజ॥ ఇతి॥ ఛా॥ గురుజనపరవశ ప్రియ కిం భణామి
త్వాం మందభాగినీ చాహం- అద్య ప్రవాసం వ్రజసి వ్రజ స్వయమేవ జానాసి
కరణీయం - స్పష్టో వాచ్యార్థః - అత్ర గురుజన పరవశేతి విపరీతలక్ష
ణా- తతశ్చ - గురుజనపారవశ్యాభావే స్వైరం గచ్ఛసి అహో తే నీరాగతే
తి వ్యజ్యతే - ప్రియేత్యనేన మమైవ త్వం ప్రియః న తు తవాహం ప్రియేతి - కిం
భణామీతి - ఉపాలంభస్యాప్రయోజకత్వం - మందభాగినీ అహమితి- త
వానురాగవిషయాః ఖలు మహాభాగాః అహం తు దాసీ నైవ త్వయ్యనురక్తా
స్మీతి వ్యజ్యతే - ప్రవ్రజసి వ్రజేత్యనేన కోపాతిశయః - స్వయమేవేతి స్వస్య మర
ణోత్సాహశ్చ వ్యజ్యతే అత్రాద్యేతి మధుసమయవైశిష్ట్యావగమాద్వ్యం
గ్యం దర్శయతి అత్రాద్యేతి - న భవామీతి సత్తాభావావగమాన్న జీ
వామీత్యర్థః - ప్రస్తావదేశకాలాదేరిత్యత్రాదిశబ్దార్థం వదన్ తస్య స
హకారిత్వం దర్శయతి - ఆదిగ్రహణాదితి - ద్వారోపాంతేతి - ద్వా
రోపాంతే ద్వారసమీపే నిరంతరే వ్యవధానరహితే సతి అత్ర స్త్రీ చేష్టావ
లోకనమన్యేషాం న సంభవతీతి లభ్యతే - సౌందర్యస్య సారభూతా శ్రీ
లావణ్యసంపద్యస్యాస్తయా- తయా ఊరుద్వయం ప్రోల్లాస్య విస్తార్య ప
శ్చాత్ - మిథః శ్లిష్టం కృతం- ఏతేన ఊరుభ్యాం గాఢపీడనం కరిష్యమాణం
వ్యజ్యతే - శిరోంశుకం శిరః ప్రావరణీకృతం వాసః పురత ఆనీతం - శిరో
వగుంఠనాంశుకేన ముఖమావృతమితి యావత్ - అనేన చంద్రాస్తమ
యసమయస్సంకేతకాల ఇతి వ్యజ్యతే- చలే చంచలే లోచనే అధః భూమౌ

నీతంపురతశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనే వాచస్తచ్చనివారితంప్రస
రణంసంకోచితేదోర్లతే॥ అత్రచేష్టయాప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయఆకూ
తవిశేషోధ్వన్యతే॥ నిరాకాంక్షప్రతిపత్తయేప్రాప్తావసరతయాపునఃపు
నరుదాహ్రియతే॥ వక్త్రాదీనాంమిథస్సంయోగద్వికాదిభేదేఅనేనక్రమే
ణలక్ష్యవ్యంగ్యయోశ్చవ్యంజకత్వముదాహార్యం ॥ ద్వికభేదేవక్తృబోద్ధ
వ్యయోగేయథా॥ప॥ అత్తాతద్ధణిమజ్జఇఏద్ధఅహందిఅహసఏవ్వవిలోఏసు।

క్షిప్తే - భూమిమవలోకితవతీతియావత్ -ఏతేనచకోరనేత్రసదృశయో
ర్నేత్రయోరధఃక్షేపరూపచేష్టయాచటులాశ్చకోరా యదానిరాశాభూ
మౌప్రతిష్ఠితాభవంతి తదానీమాగంతవ్య మితివ్యజ్యతే - వాచస్తచ్చ
ప్రసరణంనివారితం - అనేనజనకథోపశమసమయేసమాగంతవ్య మి
తివ్యజ్యతే - దోర్లతేసంకోచితే - ఏతేనాలింగనందాస్యామీతివ్యజ్య
తే-ఆకూతమనురాగవిశేషః - ననుద్వితీయోల్లాసఏవార్థానాంవ్యంజ
కత్వముదాహృతంపునరిహోదాహరణం పౌనరుక్త్యగ్రస్తమిత్యాశం
క్యాహ॥నిరాకాంక్షేతి ॥ అయంభావఃతత్రసామాన్యత ఉదాహరణేపి
వక్త్రాదివైశిష్ట్య సహకారితయా విశిష్యానుదాహరణాదాకాంక్షా
శాంత్యభావేననైరకాంక్ష్యప్రతిపత్త్యర్థంపునరిహోదాహరణమితి॥
తర్హితత్రైవవిశిష్యకింనోదాహృత మిత్యాశంక్యాహ - ప్రాప్తావ
సరతయేతి - తత్రశబ్దవ్యంజకత్వస్యైవప్రకృతత్వేన అత్రైవావసర
ప్రాప్త్యా అర్థవ్యంజకత్వస్య సహకారివైశిష్ట్యోదాహరణౌచిత్యాదితి
భావః - ననువక్త్రాదీనాం ప్రత్యేకంవ్యంజకత్వేపిద్వయోస్త్రయాణాం
వాసమాశేద్విత్రాదీనామపి వ్యంజకత్వంవాచ్యార్థస్యైవ వక్త్రాది స
హాయేనలక్ష్య వ్యంగ్యయోశ్చ వ్యంజకత్వమస్త్విత్యాకాంక్షాయామా
హ - వక్త్రాదీనామితి - వ్యంజకత్వముదాహార్యమితి - ద్వికాదిభేదేల
క్ష్యవ్యంగ్యయోశ్చేత్యుభయత్రసంబధ్యతే - వక్తృబోద్ధవ్యాదీనాంమి
థో ద్వయోర్యోగేద్వికవైశిష్ట్యం - త్రయాణాంయోగే త్రికవైశిష్ట్య
మిత్యాదిజ్ఞేయం - అత్రద్వయోర్వైశిష్ట్యాద్వ్యంజకత్వస్యోదాహరణ

మాపథిఅరత్తిఅంధఅశజ్జాఏమహాశయిస్ససిహి॥ ఛా॥ శ్వశ్రూస్తత్రనిషే
ధతిఅత్రాహందివసఏవ విలోకయ । మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయా
మావయోశ్శయిష్యసి ॥ అత్రవక్తృబోద్ధవ్య వైశిష్ట్యాన్మమైవశయ్యా

మాహ - అత్తాతద్ధేతి॥ ఛా ॥ శ్వశ్రూస్తత్రనిషీదతి అత్రాహందివసఏ
వవిలోకయ । మాపథికరాత్ర్యంధ శయ్యాయామావయోశ్శయిష్యసి ॥
కాచిత్ప్రోషితభర్తృకా- విదగ్ధా-వసతింప్రార్థయమానం సంజాత
కామంపథికంప్రతిససూచనంకథయతి - శ్వశ్రూస్తత్రనిషీదతి - దూరే
శేతే - సుప్తాచనజ్ఞాస్యతీతిభావః - అత్రాస్మింశ్ఛయనేఅహంశయిష్యా
మి - దివసఏవవిలోకయ - దివసమధ్యఏవసర్వం ద్రష్టవ్యందృశ్యతామి
త్యర్థః - మా-గేహాంతరంప్రతిమాగచ్ఛ - హేపథిక - రాత్ర్యంధ-రా
త్రౌవిభాగానభిజ్ఞతయా అద్యైవశయ్యాయాం మాశయిష్ఠాః - ఆవ
యోశ్శయ్యాయాంశయిష్యసి - నిశ్శంకంవిహరిష్యసీత్యాకూతం - అ
త్రవ్యభిచారిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యయోర్వైశిష్ట్యం- మమశయ్యా
యామేవపతేతివ్యజ్యతే-ద్వికాదీత్యాదిశబ్దగ్రహణా ద్వక్త్రాదీనాంయో
వత్సంభవతితావద్యథా ॥ ప ॥ దృష్టింహేప్రతివేశినిక్షణ మిహాప్యస్మ
ద్గృహేదాస్యసి ప్రాయేణాస్యశిశోః పితానవిరసాఃకౌపీరపఃపాస్యతి-
ఏకాకిన్యపియామితద్వనమితస్స్రోతస్తమాలాకులంనీరంధ్రాస్తనుమా
లిఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః ॥ హేప్రతివేశినిసమీపగృహవేధిని ఇ
హాప్యస్మద్గృహేపి క్షణమాత్రందృష్టింకురు- అస్యశిశోఃపితాపతిరిత్యర్థః-
విరసాఃకూపసంబంధినీరపః - ప్రాయేణనియమేననపాస్యతి - అతఏ
కాకిన్యపిఅహంస్రోతోభిస్తమాలైశ్చవ్యాప్తంతద్వనంగచ్ఛామి- తత్ర
నీరంధ్రానిబిడాఃజరఠచ్ఛేదాశ్చిరకాలచ్ఛిన్నానలానాంతృణవిశేషాణాం
గ్రంథయస్తను మాలిఖంతునామ - నదీజలాహరణస్యావశ్యకత్వాదే
వంవిధబహూపప్లవేసత్యపియామీతివాచ్యార్థఃస్థితే - ప్రసిద్ధాతిచా
రాయావక్త్ర్యాః క్షణమితికాలస్య - ఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితిదేశ
స్యనీరంధ్రాస్తనుమిత్యాదివాక్యస్యచవైశిష్ట్యావగమాత్స్వంకేతదేశకాల

యాంశయిష్యసీతివ్యంగ్యం॥ఏవంత్రికాదిభేదేష్వప్యూహ్యం॥స॥శబ్దప్రమాణ
వేద్యోఽర్థోఽవ్యనక్త్యర్థాంతరం యతః । అర్థస్యవ్యంజకత్వేతచ్ఛ

జిజ్ఞాసుంకాముకంప్రతీదానీమేవతస్మిన్వనేసమాగంతవ్యం తత్రనలగ్రంథిలేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకంయథేచ్ఛముపభోగఃకర్తుం శక్యతఇతివ్యజ్యతే - లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ వత్సమాగచ్ఛ సహసాహాలికస్యనివేశనమ్ । తత్రదృష్టివిషాకాపి ఫణిన్యాస్తఇతిశ్రుతం ॥ అత్రహాలికబాలికాయాం ఫణినీతి లక్షణయావ్యపదేశః - తతశ్చతస్యాస్సర్వథా పరిహరణీయత్వంవ్యంగ్యం - తాదృశవ్యంగ్యప్రతీతౌ మాతుర్వక్త్ర్యాఃపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచవైశిష్ట్యావగమస్సహకారీ - వ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయోయథా॥ ప ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివేశ్యమణిబంధనే । బింబోష్ఠిచుంబనైరేవ మాళిలాలయమాశుకమ్॥ హే బింబోష్ఠిఆళిఏవంచుంబనైః శ్శుకంమాలాలయ - అత్రబింబఫలభ్రాంత్యాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తతస్తేనపత్యురన్యథాప్రతీతిర్భవిష్యతీతివ్యంగ్యం- తాదృశవ్యంగ్యప్రతీతౌ సఖ్యావక్త్ర్యానాయికాయాబోధయితవ్యాయా శ్శుకలాలనప్రస్తావస్య బింబోష్ఠీతివాచ్యస్య చవైశిష్ట్యావగమస్సహకారీ - నన్వత్రశబ్దార్థయోర్వ్యంజకత్వేసమానేకథమర్థమాత్రస్యవ్యంజకతోచ్యతఇత్యతఆహ-శబ్దప్రమాణేతి- శబ్దప్రమాణేనవిదితోఽర్థః యతోఽర్థాంతరంవ్యనక్తితతోఽర్థస్య వ్యంజకత్వేతచ్ఛబ్దస్య సహకారిత్వమిత్యర్థః- యద్యర్థమాత్రస్యవ్యంజకతాతదాప్రమాణాంతరవిదితస్యాప్యర్థస్య వ్యంజకతాస్యాన్నతథా స్త్రీతిశబ్దస్యసహకారిత్వమేషితవ్యమితిభావః - తదేవాహ - నహిప్రమాణాంతరేతి - నచార్థస్యేవశబ్దస్యాపి వ్యంజకత్వాదర్థవ్యంజకతావ్యపదేశఃకథమితివాచ్యం- శబ్దప్రమాణబోధ్యార్థస్య వ్యంజకత్వేపిపర్యాయసహత్వేనార్థస్య ప్రాధాన్యాత్తథావ్యపదేశః - ప్రధానేనవ్యపదే

బ్దస్యసహకారితా॥ శబ్దేతినహిప్రమాణాంతరవేద్యోర్థో౽వ్యంజకః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే అర్థనిర్ణయో

నామ తృతీయోల్లాసః.

శుభమస్తు ❁ అవిఘ్నమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే చతుర్థోల్లాసప్రారంభః.

యద్యపిశబ్దార్థయోర్నిర్ణయేకృతే॥ దోషగుణాలంకారాణాం స్వరూపమభిధానీయం । తథాపిధర్మిణిప్రదర్శితే ధర్మాణాంహి

శాభవంతీతిమహాభాష్యాదావుక్తత్వాదితిధ్యేయమ్॥ ❁

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

తృతీయోల్లాసః.

శుభమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే- చతుర్థోల్లాసప్రారంభః.

చతుర్థోల్లాసస్యపూర్వోల్లాసైస్సహసంగతిపరిహారాయపూర్వోల్లాసప్రమేయసంగ్రహపూర్వకంసంగతిందర్శయతి - యద్యపీతి- శబ్దార్థయోర్నిర్ణయేకృతఇతి - నిర్దుష్టంగుణాలంకారయుక్తంశబ్దార్థయుగళంకావ్యమితికావ్యలక్షణే ప్రథమంవిశేష్యభూతయోశ్శబ్దార్థయో ర్నిరూపణస్యాకాంక్షితతయా ద్వితీయతృతీయయో స్తన్నిర్ణయేకృతఇత్యర్థః - దోషగుణాలంకారాణామితి - సాక్షాచ్ఛబ్దార్థవిశేషణతయా గుణాలంకారయోః - తద్విశేషనిర్దుష్టత్వవిశేషణతయా దోషాణాంచాకాంక్షితత్వాదితిభావః - సమాధత్తే - తథాపీతి - ధ

యోపాదేయతాజ్ఞాయత ఇతి ప్రథమం కావ్యభేదానాహ॥ ౪॥ అవివక్షితవాచ్యోయ స్తత్ర వాచ్యం భవేద్ధ్వనౌ । అర్థాంతరే సంక్రమితమత్యంతం వాతిరస్కృతమ్॥ లక్షణామూలగూఢవ్యంగ్యప్రాధాన్యే సత్యవివక్షి

మిణీతి - తత్తదవాంతరసకలభేదవిశిష్టతయా ధర్మిణః కావ్యస్య నిరూపితే సత్యేవ తద్ధర్మజిజ్ఞాసోదయాత్ తద్ధర్మభూతనిర్దుష్టత్వప్రతియోగినాం దోషాణాం తద్ధర్మభూతానాం గుణాలంకారాణాం చ జిజ్ఞాసితతయా కావ్యభేదనిరూపణమేవోచితమితి భావః - హేయోపాదేయతేతి- దోషాణాం హేయతా - గుణాలంకారాణాముపాదేయతా చేతి బోధ్యం- కావ్యభేదానితి - ధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యచిత్రభేదానిత్యర్థః - చతుర్థపంచమషష్ఠేష్వితి శేషః - తత్ర ధ్వనిస్తావద్ద్వివిధః - అవివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యభేదేన- అవివక్షితవాచ్యోపి వాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమణాత్యంతతిరస్కృతిభ్యాం ద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధః - వాచ్యార్థస్యానుపయోగేర్థాంతరసంక్రమణం - అనుపపత్తౌ చ తిరస్కృతిరితి వివేకః- తత్రాద్యం లక్షణామూలధ్వనిం ద్వితీయం వివక్షితాన్యపరవాచ్యమభిధామూలం చాచక్షతే - తత్రావివక్షితవాచ్యస్వరూపం వదన్వాచ్యభేదః బంధవం తద్భేదమాహ - అవివక్షితవాచ్య ఇతి - అయమర్థః - అత్యంతం వేతి వా శబ్దస్సముచ్చాయకోభిన్నక్రమశ్చ - ఏవం చ అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సః అవివక్షితవాచ్యః - అన్యపదార్థశ్చ ధ్వనిః - అస్తీత్యధ్యాహారః - అవివక్షితవాచ్యధ్వనౌ వాచ్యమర్థాంతరే సంక్రమితమత్యంతతిరస్కృతం చేతి ద్వివిధం భవతీతి - ఆద్యం లక్షయతి - లక్షణామూలేతి - లక్షణామూలత్వే సతి గూఢవ్యంగ్యప్రధానకత్వం లక్షణం - అవివక్షితవాచ్యధ్వనిత్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం - గూఢవ్యంగ్యప్రధానకత్వమభిధామూలవివక్షితవాచ్యధ్వనావతిప్రసక్తమితి తన్నిరాసాయ లక్షణామూలేతి- అగూఢమపరస్యాంగమితి వక్ష్యమాణే గుణీభూతవ్యంగ్యే తన్నిరాసాయ గూఢేతి - రసవదాద్యలంకారతయా గుణీభూతవ్యంగ్యే తద్వారణాయ ప్రధానవిశేషణం - అవివక్షితం వాచ్యం యత్రేతి బహువ్రీహిణా వ్యంగ్యార్థ

తంవాచ్యంయత్ర । ధ్వనావిత్యనువాదాద్ధ్వనిరితిజ్ఞేయః॥ తత్రవాచ్యంక్వచిదనుపయుజ్యమానత్వాదర్థాంతరేపరిణమితం॥యథా॥ త్వామస్మివచ్మివిదుషాంసమవాయోత్రతిష్ఠతి । ఆత్మీయాంమతిమాదాయస్థితిమత్రవిధేహితత్॥అత్రవచనాద్యుపదేశాదిరూపతయాపరిణమతి॥ క్వ

స్యప్రాధాన్యంధ్వనితం - ఆద్యస్యావివక్షితవాచ్యస్య అనుపయోగాద్వాచ్యస్య యోభేదఉక్తస్తముదాహర్తుమాకాంక్షతి - తత్రేతి-ఉదాహరతి - త్వామితి - ఇదంనటీంప్రతిసూత్రధారవచనం - అస్మీత్యహమర్థేఽవ్యయం - అహంత్వాంవచ్మి - అత్రసభాయాంవిదుషాం సమవాయస్సమాజస్తిష్ఠతి - తత్తస్మాదాత్మీయాంమతిమాదాయఆస్థాయాస్థితిం విధేహీతివాచ్యార్థేస్థితే - త్వామహంవదామీత్యనుక్త్వాపికథనసంభవాద్వచ్మీత్యనుపయుక్తం సద్వచనవిశేషోపదేశంలక్షయతి - తథాత్వామిత్యస్యార్థాదేవ సిద్ధత్వాత్త్వామిత్యనుపయుక్తం సన్నిత్యసావధానవత్త్వాంలక్షయతి॥ తథా॥ అహమిత్యపివచ్మీత్యనేనైవ సిద్ధత్వాదనుపయుక్తంసదల్పకార్యేష్వనియోక్తృత్వంలక్షయతి - తథాఆత్మీయామితి అన్యతరమతేరాదానాయోగా దనుపయుజ్యమానంసద్గురూపదేశంవినాప్యతిగహనేష్వర్థే అకుంఠితప్రసరతాంలక్షయతి - తథా - మతిమాత్రమనుపయుజ్యమానం సన్నాట్యపరిశీలనశాలినీంమతింలక్షయతి - తతశ్చ - త్వామస్మివచ్మీత్యనేనఅల్పకార్యేష్వనియోజకోఽహం - స్వతస్సావధానామపిత్వాముపదిశామీతిపరిణామాన్మద్వచనమవశ్యమనుష్ఠేయమితివ్యజ్యతే - ఆత్మీయామిత్యనేనాతిగహనేష్వర్థేష్వకుంఠితప్రసారాంనాట్యశాస్త్రపరిశీలన శాలినీంమతిమితి పరిణామాత్తాదృశమత్యాదానేనైవ విద్వజ్జనానురంజనంభవేన్నాన్యథేతివ్యజ్యతే - ఆదాయేతి మూర్తద్రవ్యస్యైవాదానయోగ్యత్వాన్మతౌ తదసంభవేనాదానపదమత్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యంప్రాప్తింలక్షయతి-తేనచప్రాప్తస్యాత్యాగాద్యోగా త్తదాతన్మతియుక్తతయైవస్థాతవ్యమితివ్యజ్యతే - ద్వితీయమాకాంక్షతి - క్వచిదితి - అనుపపద్యమానత్వాదితి - వాచ్యార్థ

చిదనుపపద్యమానత్వాదత్యంతతిరస్కృతః॥ యథా ॥ ఉపకృతం బహు యత్ర కిముచ్యతే సుజనతా ప్రథితా భవతా పరమ్ । విదధదీదృశమేవ సదా సఖే సుఖితమాస్స్వ తతశ్శరదాం శతమ్॥ ఏతదపకారిణం ప్రతి విపరీతలక్షణయా కశ్చిద్వక్తి॥ వివక్షితం చాన్యపరం వాచ్యం యత్రాపరస్తు సః ॥ అన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం । ఏష చ కోఽప్యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో లక్ష్యవ్యంగ్యక్రమః

స్యార్థాంతరపరిణతత్వాద్వా స్యాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః - అతఏవాద్యే ఆకాంక్షావిరహాద్ద్వితీయే యోగ్యతావిరహాచ్చ - ఉదాహరతి - ఉపకృతమితి॥ ఇదమత్యంతాపకారిణం ప్రతి కస్యచిద్గాఢహృదయస్య వచనం - బహు అధికం ఉపకృతం - ఉపకారః కృతః - యత్రోపకారే బహు వక్తవ్యమస్తీతి విస్తరసంరంభాద్యత్రేత్యుక్తిః - ఉపక్రాంతస్య విస్తరకథనస్య విచార్య కిముచ్యత ఇతి - ఉపక్రాంతస్య నిషేధాదాక్షేపాలంకారః - భవతా సుజనతా పరం ప్రథితా ప్రకటితా - హే సఖే తతః ఈదృశముపకారమేవ సదా విదధత్త్వం శరదాం శతం సంవత్సరాణాం శతం సుఖితమాస్స్వేతి వాచ్యార్థే స్థితే - విరోధిని వాచ్యార్థస్యాయోగ్యతయానుపపద్యమానత్వేన విరోధిలక్షణయా ఉపకారేణాపకారః - సౌజన్యేన దౌర్జన్యం - విధానేనావిధానం - సఖ్యేన శాత్రవం - సుఖేన దుఃఖం - సంవత్సరశతపదేనాల్పకాలం - అవస్థానేనానవస్థానం చ లక్ష్యతే - తేన చైవమపకారిణ్యపి మయా సాంత్వమేవోచ్యత ఇతి స్వస్య మహత్త్వం వా సర్వాత్మనోపకారికే మయ్యపకర్తుస్తవ సపద్యేవ విపదుత్పద్యత ఇతి వా వ్యజ్యతే - అత్ర విరోధిన్యపకారాది బాధాన్ముఖ్యార్థలేశస్యాప్యభావాజ్జహల్లక్షణా - లక్షణామూలధ్వనిం నిరూప్యాభిధామూలధ్వనిం నిరూపయతి - వివక్షితం చాన్యపరమితి - వాచ్యం యత్ర వివక్షితం సదన్యపరం తత్రాపరస్సః అభిధామూలధ్వనిరిత్యర్థః - అయమత్ర నిష్కర్షః - వివక్షితవాచ్యకః గూఢవ్యంగ్యప్రాధాన్యకోఽభిధామూలధ్వనిరితి - లక్షణామూలధ్వనౌ అగూఢరూపగుణీభూతవ్యంగ్యే వాచ్యసిద్ధ్యంగగుణీభూతవ్యంగ్యే చాతిప్రసక్తివారణాయ యథాక్రమం విశేషణ

ప॥ అలక్ష్యేతి॥ నఖలు విభావానుభావవ్యభిచారిణ ఏవ రసః । అపితు రసస్తైరిత్యస్తిక్రమః। సతు న లక్ష్యతే॥ తత్ర॥ ప॥ రసభావతదాభాసభావ

~~~~~~

త్రయం - అభిధామూలం విభజతే - ఎష చేతి - అభిధామూలధ్వనిరిత్యర్థః - చకారఉక్తసముచ్చయార్థః - లక్షణామూలధ్వనివదేషోపద్వివిధ ఇత్యర్థః - ద్వైవిధ్యం దర్శయతి - కోపీతి - అపిశ్చిదర్థే - కశ్చిదసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - పరఃలక్ష్యవ్యంగ్యక్రమ ఇతి యోజనా - నను విభావాదీనాం ప్రతీతేరసాభివ్యక్తేశ్చక్రమోయత్ర నలక్ష్యతే తత్రాలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య ఇతి - తర్హి విపక్షితమేతచ్చ విభావాదీనాం రసస్యచ భేదే తేషాం చక్రమవత్త్వేచ ఘటేత తదుభయం - మానాభావాదిత్యత ఆహ - అలక్ష్యేత్యాదినా - నఖల్విత్యారభ్య రస ఇత్యంతేన ప్రథమశంకానిరస్తా - అపిత్వారభ్య అస్తిక్రమ ఇత్యంతేన ద్వితీయశంకా చ - అయంభావః - విభావాది ప్రతీతివద్రసాభివ్యక్తేశ్చ పహ్నోతుమశక్యత్వాదస్తి రసోతిరిక్తః - తథాహి॥ ప ॥ శిథిలశిథిలం న్యస్య స్వైరం ధనుశ్శిఖరే శిరో నయనసలిలైః కుర్వన్నార్ద్రాం లతామపరామివ - అహహ వికలశ్శ్రీవంశ్రావం ఘనస్తనితధ్వనింకిమపికిమపిధ్యాయన్నార్యోనయాతి నష్టతీత్యత్ర శిథిలశిరోన్యసననయనసలిలవైకల్యనిరుద్దేశధ్యానగతిస్థిత్యాదయోనుభావాః - యేచ ఘనస్తనితాదయ ఉద్దీపనవిభావాః - యేచానుభావాభివ్యక్తాశ్చింతాదయో వ్యభిచారిణస్త ఏవాత్ర నానుభూయంతే - కింతు విభావాదిభిర్విప్రలంభశృంగారోప్యనుభూయతే - అత్ర చ సహృదయహృదయమేవ ప్రమాణమితి - యౌగపద్యాశంకాం పరిహరతి - అపిత్వితి - అయంభావః - యది యౌగపద్యం - నిర్హేతుకరసాభివ్యక్తిప్రసంగః - యది శబ్దమాత్రస్య హేతుతా - తదా శబ్దశ్రవణానంతరం సర్వత్ర తదభివ్యక్తిప్రసంగః - విభావాది ప్రతిపాదకశబ్దస్య హేతుత్వే చావశ్యకత్వాద్విభావాది ప్రతీతిరేవ హేతురస్తు - వస్తుతో విభావాది ప్రతీతిం వినా రసాభివ్యక్తిర్నాస్తీతి - అత్రాపి సహృదయా ఏవ ప్రమాణమితి - తథా చ విభావాదీనాం రసస్య చ భిన్నత్వాత్క్రమవత్త్వాచ్చ తత్
~~~~~~

శాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారా దలంకార్యతయాస్థితః॥
ఆదిగ్రహణాద్భావోదయభావసంధిభావశబలత్వాని । ప్రధానతయా
యత్రస్థితోరసాదిస్తత్రాలంకార్యః । యథోదాహరిష్యతే । అన్యత్ర
తుప్రధానేవాక్యార్థే యత్రాంగభూతోరసాదిస్తత్రగుణీభూతవ్యం
గ్యేరసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహితాదయోలంకారాః । తేచగుణీ

త్వప్రతీతిగర్జితశ్రవణఘనానుమితిక్రమవన్నసంలక్ష్యత ఇత్యసంలక్ష్య
క్రమత్వం - నత్వవిద్యమానక్రమత్వమితిభావః - తత్రప్రథమోద్దిష్టమ
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంలక్షయతి - తత్రేతి. తయోర్మధ్యఇత్యర్థః - ర
సభావేపి - రసోవక్ష్యమాణలక్షణలక్షితశ్శృంగారాదిః- భావఃదేవాది
విషయారతిః - నిర్వేదాదయస్త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారిణశ్చ - తథా
చానుపదంవక్ష్యతి ॥ రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీతథాంజితః । భా
వఃప్రోక్తఇతి - తదాభాసేతి - తయోరాభాసః - రసాభాసోభావా
భాసశ్చ - భావశాంతిర్భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా - ఏవమాదిర్యత్ర
ప్రాధాన్యేన స్ఫురతితత్రరసాద్యలంకారాద్భిన్నస్సః అక్రమఃఅసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనిః - ఇతికారికార్థః - కారికాగతాదిశబ్దార్థమా
హ - ఆదిగ్రహణాదితి - భావస్యోద్గమావస్థాభావోదయః - ద్వయో
ర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పరస్పర్ధాభావసంధిః - బహూనాంభా
వానాం పూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తి భావశబలత్వం - అలం
కార్యతమేత్యస్యార్థమాహ - ప్రధానతయేతి - తదుదాహ్రియతా
మిత్యతఆహ - యథేతి - ప్రాప్తావసరంరసాది స్వరూపంనిరూప్యతఇ
త్యర్థః - క్వతర్హ్యలంకారత్వమేతేషామిత్యాశంక్యాలంకార్యపద
వ్యావర్త్యతయా తం నిరూపయతి- అన్యత్రత్వితి - అంగభూతోరసాది
రితి - యత్రరసఃపరస్యాంగంభవతి - తత్రరసవదలంకారః - యత్రభా
వఃపరస్యాంగం - తత్రప్రేయోలంకారః - రసాభాసోభావాభాసోవా
యత్రపరస్యాంగం- తత్రోర్జస్వి - యత్రభావశాంతిఃపరస్యాంగంత
త్రసమాహితం - ఆదిశబ్దగ్రాహ్యా భావోదయాదయస్త్రయః. తేషాం

భూతవ్యంగ్యాభిధానేఉదాహరిష్యంతే । తత్రరసస్వరూపమాహ॥ ప॥
కారణాన్యథకార్యాణి సహకారీణియానిచ। రత్యాదేస్థ్సాయినోలోకే
తానిచేన్నాట్యకావ్యయోః॥విభావాఅనుభావా స్తత్కథ్యంతేవ్యభిచారి
ణః॥ వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్థ్సాయీభావోరసస్స్మృతః॥ ఉక్తంహి
భరతేన॥ విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితి॥ఏతద్వివృ
ణ్వతే ॥ విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైస్థ్సాయీర

పరాంగత్వేచభావోదయాదయస్త్రయోలంకారా ఇత్యర్థః - తేషా
ముదాహరణానిత్వత్రానాకాంక్షితత్వాత్పంచమోల్లాస ఇత్యాహ -
తేచేతి - రసాదీనాంప్రాధాన్యేన స్ఫురణేఅసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వము
క్తం - తత్రరసస్వరూపమాహ - రసేతి - కారణానీతి - లోకేనాట్య
కావ్యవ్యతిరిక్త నాయకవ్యవహారస్థలే - స్థాయినోరత్యాదేః - యాని
కారణానినాయికా నాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమల
యానిలాదీని - అథయానికార్యాణి - రత్యాదేరేవ - కటాక్షభుజాక్షే
పస్తంభప్రళయరోమాంచాదీని - రత్యాదెస్సహకారీణి - పరిపోషహే
తుభూతానినిర్వేదాదీని - తానినాట్యేనటవ్యాపారే కావ్యేకవివ్యాపా
రే - యదిస్యురిత్యధ్యాహారః - తత్తదేత్యర్థేఽవ్యయం - తదా
యథాక్రమం కారణానివిభావాః - కార్యాణ్యనుభావాః - సహకా
రీణి వ్యభిచారిణఇతి కథ్యంతే - తైర్విభావానుభావ వ్యభిచారిభిఃవ్య
క్తః - నతూత్పాదితః - స్థాయీరత్యాదికోభావః - రసఇతిస్మృతఇ
త్యర్థః - ఉక్తార్థేభరత మునింసంవాదయతి - ఉక్తంహీతి - అ
త్రసూత్రేసంయోగనిష్పత్తి పదయోస్స్వాభిమతమర్థంపరిశేషయితుం
మతభేదందర్శయతి - ఏతదిత్యాదినా - తత్రాదౌభట్టలోల్లటమతం
విభావాదిశబ్దార్థ ప్రతిపాదనపూర్వకందర్శయతి - విభావైరిత్యా
దినా - లలనోద్యానాదిభిరితి - అయమర్థః - విభావోద్వివిధః- ఆ
లంబనముద్దీపనంచేతి - యత్రయదాలంబ్య రత్యాదిజాయతేతదాలం
బనం - శృంగారేనాయకోనాయికాచ - రౌద్రేవైరీ - భయానకే

త్యాదికో భావో జనితో నుభావైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైః ప్ర
తీతియోగ్యో వ్యభిచారిభిః నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభి రుపచితో ముఖ్యయా

వ్యాఘ్రాదిః - ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం - ఉద్దీపనంచతుర్ధా - ఆలం
బనగుణా స్తచ్చేష్టాః తదలంకృతిః - తటస్థాశ్చేతి - తథాప్యుక్తం ॥
ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా స్తదలంకృతిః । తటస్థాశ్చేతివిజ్ఞేయాశ్చ
తుర్థోద్దీపనక్రమాః ఇతి - తత్రాలంబనగుణా రూపయౌవనలావణ్యా
దయః - తచ్చేష్టాయౌవన ప్రభవాభావాదయః ॥ భావో హావశ్చ హే
లాచమాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలావిలాసౌవిచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలికిం
చితం ॥ మోట్టాయితంకుట్టమితం బిబ్బోకోలలితంతథా । కుతూ
హలంచచకితం విహృతంహాసఇత్యపి - అథతదలంకృతిః॥ విభూషణంచ
మాల్యంచవస్త్రచందనలేపనే। స్నానసంభోగచిహ్నానిపత్రభంగక్రియా
దయఇత్యుక్తాః - అథతటస్థాః - చంద్రోదయోఘనధ్వానః కోకిలారణి
తంమధు । వనానివాప్యః కర్పూర మృతవో మలయానిలః ॥ కేళీగృహా
శ్చవీణాచశారికావచనానిచ । గీతశీతాంబుతాంబూల దూతీసల్లప
నాదయఇత్యుక్తాః - ఏతై రాలంబనోద్దీపనకారణైరితి - ఆలంబనో
ద్దీపనరూపైః కారణైరిత్యర్థః - కారణత్వమేవస్ఫోరయతి - జనితఇతి-
యద్యపిరత్యాదిజనకత్వ మాలంబనస్యైవ-నోద్దీపనస్య-తథాపి-జాతంర
త్యాదిక మభిలాషాద్యాకారేణోద్దీపయతిపరిణమయతీతి విశేషాకారే
ణపరిణామహేతుత్వా త్తస్యాపికారణత్వమితిధ్యేయం - విశేషేణర
త్యాదికం భావయంత్యుత్పాదయంతీతి వ్యుత్పత్తేః - రత్యాదికార్యా
ణాం - కావ్యేనిబద్ధానాం నాట్యే అభినీయమానానాంచానుభావశబ్ద
వాచ్యత్వముక్తం - తదాహ - అనుభావైరిత్యాదినా - కటాక్షభుజా
క్షేపప్రభృతిభిః ॥ భ్రూతారాదృగ్వికారాశ్చ వాగన్యాశ్చాంగ విక్రి
యాః । హస్తపాదవికారాశ్చ ముఖరాగోష్ఠకంపనం ॥ ఇత్యాదినో
క్తాః - అనుభావయంతిజ్ఞాపయంతిరత్యాదికమితివ్యుత్పత్తే రేతేషామను
భావత్వం - యద్యప్యుక్తవ్యుత్పత్త్యా స్తంభప్రళయరోమాంచా స్స్వేదో

వృత్త్యా రామాదావనుకార్యేతద్రూపతానుసంధానాన్నర్తకేపి ప్రతీయమానో రస ఇతి భట్టలోల్లటప్రభృతయః॥ రామ ఏవాయమయమేవ రా

వైవర్ణ్యవేపథూ । అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః॥ ఇత్యుక్తానామష్టానామప్యనుభావత్వమస్తి - తథాపి సత్వసముత్పన్నత్వాత్సాత్త్వికా ఇత్యుచ్యంత ఇత్యవధేయం - ప్రతీతియోగ్య ఇతి - రత్యాదేశ్చేతోవికారరూపతయా సాక్షాద్దురధిగమత్వేన కార్యైరేవానుమేయత్వాదితి భావః - వ్యభిచారిభిరితి - వ్యభిచారిణో నిర్వేదాదయో వక్ష్యమాణాస్త్రయస్త్రింశద్భావాః - ఉపచిత ఇతి - పరిపుష్టః - ఉత్తరోత్తరముజ్జృంభణముపచయః - రత్యాదౌ వారిధిస్థానీయే - స్థాయిని - చేతోవికారరూపా నిర్వేదాదయః కల్లోలస్థానీయా జాయంతే - తథాచ - సూత్రే సంయోగపదం - విభావైః కార్యకారణసంబంధపరం అనుభావైర్జ్ఞాప్యజ్ఞాపకసంబంధపరం - వ్యభిచారిభిశ్చ పోష్యపోషకరూపసంబంధపరం - నిష్పత్తిపదంచ యథాక్రమముత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరం బోధ్యం - తదేతదాహ - జనితః ప్రతీతియోగ్యః ఉపచిత ఇతిచ - ఏతాదృశో రసః కిం నిష్ఠ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ - ముఖ్యయా వృత్త్యా రామాదావనుకార్య ఇతి - అయంభావః - అభినేతవ్యో రసః ముఖ్యయా వృత్త్యా రామాదావర్తతే - ప్రతీయతే చ నర్తకేషు రామాదివేషాపన్నేషు - తత్రాసన్నపి రామాదితాదాత్మ్యారోపాద్గౌణ్యాత్ప్రతీయత ఇతి - శ్రీశంకుకాదయస్తు - సంయోగనిష్పత్తిపదయోరర్థత్రయపరత్వకథనమయుక్తమితి మత్వాన్యథా వ్యాకుర్వతే - తద్దర్శయతి - రామ ఏవాయమిత్యాదినా - లోకే ప్రతీతిశ్చతుర్విధా - సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యభేదాత్ - తద్విలక్షణా ప్రతీతీ రసానుకూలేతి ప్రతిపాదయితుం ప్రతీతేశ్చాతుర్విధ్యం తావద్వక్తుం సమ్యక్ప్రతీతిం ప్రథమం దర్శయతి - రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి - అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితి యథాక్రమం సంబధ్యతే - విధేయస్యేతి శేషః - విధేయసంగతత్వే అయోగవ్యవచ్ఛేదః - ఉద్దేశ్యసంగతత్వే అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః - ఇదముపలక్షణం - రామో భవత్యేవేత్యత్ర

మఇతి నరామోయమిత్యుత్తరకాలికేబాధే రామోయమితి రామస్స్యా
ద్వా నవాయమితి రామసదృశోయమితిచ సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య
ప్రతీతిభ్యో విలక్షణయా చిత్రతురగన్యాయేన రామోయమితిప్రతీత్యా
గ్రాహ్యేనటే॥ ౫॥ సేయంమమాంగేషుసుధారసచ్ఛటాసుపూరకర్పూ

తాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాఃప్రతీతేః - ఉక్తంచాభియుక్తైః॥౫॥ అయో
గంయోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ । వ్యవచ్ఛినత్తి ధర్మస్యనిపా
తోవ్యతిరేచకఇతి ॥ ధర్మస్యవిధేయస్యేత్యర్థః - మిథ్యాప్రతీతిందర్శ
యతి - నరామోయమిత్యుత్తరకాలికేబాధే రామోయమితి - ఇదంచ
విశేషణంవస్తుతోరామేనరామోయమితిప్రతీతివ్యావృత్తయే - సంశయ
ప్రతీతిందర్శయతి - రామస్స్యాద్వా నవాయమితి- సాదృశ్యప్రతీతిందర్శ
యతి - రామసదృశోయమితి - రసానుకూలాముక్తచతుర్విధప్రతీ
తివిలక్షణాంప్రతీతిందర్శయతి - రామోయమితి ప్రతీత్యేతి - అత్రనిద
ర్శనమాహ - చిత్రతురగేతి - ఆలేఖ్యవర్తియస్తురగస్తత్రజాయమా
నాతురగోయమితిప్రతీతిరలౌకికీ - తథాహి - నసాసమ్యక్ప్రతీతిః - అ
వధారణాద్యగోచరత్వాత్ - వస్తుతోతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా-ఉ
త్తరకాలికబాధాభావాత్ - నేదంరజతమితిబాధేసతిశుక్తౌరజతప్రతీతి
వదుత్తరకాలికబాధాభావాదితిభావః - నాపిసంశయః- కోట్యంతరా
నవగాహిత్వాత్ - నాపిసాదృశ్యప్రతీతిః - గోగవయయోరివ సత్యచి
త్రతురగయోర్బాహ్యావయవసామ్యాయోగాత్ - యథాచిత్రతురగ
ప్రతీతిఃప్రతీత్యంతరవిలక్షణాతథానటేరామప్రతీతిరితిభావః - ననుకథం
నటేనవిభావప్రకాశనం - కథంవాతత్కార్య వ్యభిచార్యాదిపదవాచ్య
నిర్వేదాది ప్రకాశనం తత్కారణవిభావాద్యభావాదిత్యాశంక్యాహ-
సేయమిత్యారభ్యసత్యాదికావ్యానుసంధానబలాదిత్యంతేన - శ్లోకద్వ
యం యథాక్రమం సంభోగవిప్రలంభ శృంగారయోరుదాహరణం -
సేయమితి- యద్వియోగాత్తాదృశందుఃఖమనుభూతమితి-మమేతి-తాదృ
శసంతాపసంతప్తస్య- అంగేష్వితి-బహువచనేనసర్వావయవసంతాప

రశలాకికావృశోః । మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీప్రాణేశ్వరీలోచనగోచ
రంగతా॥ ప॥ దైవాదహమద్యతయాచపలాయతనేత్రయావియుక్తశ్చ
అవిరళవిలోలజలదఃకాలస్సముపాగతశ్చాయమ్॥ ఇత్యాదికావ్యానుసం
ధానబలాచ్ఛిక్షాభ్యాసనిర్వర్తితస్వకార్యప్రకటనేనచనచేన్నైవ ప్రకా
శితైః కారణకార్యసహకారిభిః కృత్రిమైరపితథానభిమన్యమానైర్విభా

నిర్వాపణక్షమత్వం - సుపూరేతి - సుఖేనపూరయితుంశక్యా - నిర్మ
లేత్యర్థః - కర్పూరశలాకికాయాస్స్నిగ్ధత్వశీతలత్వాదయః - నాయి
కాయాః కర్పూరశలాకికాభేదారోపేణ లోచనానందకందళనహేతు
త్వంచప్రతీయతే - మనోరథశ్రీరితి - మనోరథానామాలింగనాదివిష
యాణామిచ్ఛావిశేషాణాం - శ్రీఃమూర్తిమతీసమృద్ధిరిత్యర్థః - అత్ర
మనోరథానాంమనోమాత్రధర్మత్వేపిమనసఇత్యుక్త్యాతద్విషయకమనో
రథైస్సర్వథామనసః అయోగవ్యవచ్ఛేదోగమ్యతే - ప్రాణేశ్వరీత్య
నేన ప్రాణానాం ప్రత్యాసత్తిర్వ్యజ్యతే - విప్రలంభముదాహరతి -
దైవాదితి - దైవాద్దురదృష్టవశాద్వియుక్తశ్చ - కాలో వర్షాకాల
శ్చ సముపాగతఇతి చకారాభ్యాం వియోగస్యవర్షాకాలస్యచయౌ
గపద్యప్రతీతేరనర్థస్యాతిదుస్సహత్వంప్రతీయతే - ఏవంచ - ఏతా
దృశానాం సంభోగవిప్రలంభ శృంగారవిషయాణాముద్దీపనవిభావాది
విషయాణాం వా కావ్యానామనుసంధానబలాత్స్వస్మిన్ స్థాయ్యభావె
పితత్కార్యాణాం రోమాంచాదీనాంచ నబైప్రకాశనముపపద్యత ఇ
త్యర్థః - అయంభావః - రసవిషయ కావ్యపరిశీలన బలాత్ - శి
క్షయోపదేశేనయోభ్యాసః పౌనఃపున్యేనప్రవృత్తిస్తేనచ నివర్తి
తంస్వకార్యం రతికార్యం రోమాంచాదితి - తస్యప్రకటనేనాభినయే
నచ కారణాదీనాం ప్రకాశనముపపన్నమేవేతి - కార్యకారణసహ
కారిభిరితి - ఆలంబనోద్దీపనకారణైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతికార్యై
నిర్వేదాదిసహకారిభిశ్చేత్యర్థః - విభావాదీనాంనచైవస్తుతో భా
వాత్కథంతై రిత్యాద్యనుమితిరిత్యాశంక్యాహ - కృత్రిమైరపీతి - కృత్రి

వాదిశబ్దవ్యపదేశ్యైస్సంయోగాద్గమ్యగమకభావరూపాదను మీయమా
నోపివస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీయమాన విలక్షణస్థా
యిత్వేన సంభావ్యమానో రత్యాదిర్భావ స్తత్రాసన్నపిసామాజికా
నాంచర్వ్యమాణోరసఇతిశ్రీశంకుకః॥ నతాటస్థ్యేననాత్మగతత్వేనరసః

మత్వేన తజ్జ్ఞానేఽనుమితివిరోధాదాహ - తథాఽనభిమన్యమానైరితి-
తథా కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః - విభావాదీతి - నాట్యేఽభినీయమాన
తాదశాయాం కారణకార్యసహకారిణాం విభావానుభావ వ్యభిచా
రిపదవాచ్యత్వా దిత్యర్థః - సూత్రస్థ సంయోగపదస్యాత్రితయ సా
ధారణమేకరూపమర్థమాహ - గమ్యేతి-వ్యాప్యవ్యాపకలక్షణ సంబం
ధస్సంయోగశబ్దార్థ ఇత్యర్థః-అనుమీయమానఇతి - అనేనసూత్రస్థనిష్ప
త్తిపదమనుమితిపరమిత్యుక్తంభవతి- రామోఽయంసీతావిషయకప్రీత్యా
శ్రయః-తద్విభావాదిమత్త్వాత్-యన్నైవంతన్నైవం-ఇతివ్యతిరేకి- య
థాహంస్వకాంతావిషయక ప్రీత్యాశ్రయ ఇత్యన్వయీతిచద్రష్టవ్యం- న
న్వనుమానగోచరత్వేఅనుమీయమానవహ్న్యాదిసాధారణ్యాచ్చమత్కా
రకారితానస్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌందర్యేతి - అయంభావః-
నహిసారస్య వైరస్యాద్యనుమానాధీనం - కింత్వనుమీయమానవస్తు
స్వరూపాయత్తం - అతఏవానుమీయమానాపి కామిన్యాత్మానందా
యప్రభవతి - అనుమీయమానశ్చ వ్యాఘ్రోవిభీషయాయప్రభవతి - ప్ర
కృతేచవస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యతఇతి -
అతఏవాహ - అన్యానుమీయమానవిలక్షణఇతి- తత్రాసన్నపీతినటేఽవి
ద్యమానోఽపీత్యర్థః - నను నటేరసస్యాభావేతత్సత్తాయాఅప్రామాణికా
స్యాదిత్యాహ - సామాజికానాంచర్వ్యమాణఇతి - సంబంధసామా
న్యేషష్ఠీ-సామాజికైశ్చర్వ్యమాణఇతితాత్పర్యార్థః- తత్సత్తాయాం
చర్వణైవప్రమాణమితిననిష్ప్రామాణికత్వమితిభావః-తథాచాస్మిన్పక్షేఅ
యమర్థః - ఉక్తచతుర్విధప్రతీతివిలక్షణయారామోఽయమితి ప్రతీ
త్యావిషయీకృతేన నటేనకావ్యానుసంధానబలా చ్ఛిక్షాబలాచ్చాభిని

ప్రతీయతే॥ నోత్పద్యతే। నాభివ్యజ్యతే । అపితుకావ్యేనాట్యేచాభిధాతో
ద్వితీయేనవిభావాదిసాధారణీకరణాత్మనాభావకత్వవ్యాపారేణభావ్య
మానస్స్థాయీ సత్త్వోద్రేక ప్రకాశానందమయసంవిద్విశ్రాంతిసతత్త్వేన

తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభి స్తత్రావిద్యమానోపి రత్యాదిరనుమీయ
మానఃసామాజికైశ్చర్వ్యమాణోరస ఇతి - తతశ్చాస్మిన్మతే భరత
సూత్రస్థసంయోగపదంవ్యాప్తిరూపసంబంధపరం - నిష్పత్తిపదంచాను
మితిరూపసామాజిక చర్వణాపరంబోధ్యం - భట్టనాయకమతంసంచా
రయతి - నతాటస్థ్యేనేత్యాదినా - నాత్మగతత్వేనేతి - అనుకార్యో
రామాదిరనుకర్తానటశ్చాత్మ శబ్దవాచ్యౌ - ఏవంచ తటస్థ గతత
యా అనుకార్యగతతయా అనుకర్తృగతతయావానప్రతీయతే - ప్ర
తీతిపక్షం నిరస్యోత్పత్తి పక్షం నిరస్యతి - నోత్పద్యత ఇతి - అభివ్యక్తి
పక్షంనిరస్యతి - నాభివ్యజ్యత ఇతి- సర్వపక్షనిరాసేప్రతీత్యుత్పత్త్యభి
వ్యక్తిహేతూనాంవిభావాదీనామభావోహేతుః - హేత్వంతరంచాభిన
వగుప్తాచార్యమతోపన్యాస ప్రస్తావేమూలఏవస్పష్టం - తర్హికాగ
తిరిత్యాశంక్యాహ - అపిత్వితి - అభిధాత ఇతి - అభిధాభావనాభో
గీకృతిరితిత్రయోవ్యాపారాః - తత్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దా
ర్థాలంకారాదివిషయం - భావకత్వంశృంగారాదిరసాదివిషయం -
అభిధాతోభిధాయకత్వవ్యాపారాత్ - ద్వితీయేనభావకత్వ వ్యాపా
రేణ - నటంప్రేక్షకాన్ప్రతిచ విభావాదీనాంసాధారణీకరణమాత్మా
స్వరూపంయస్యతేన - తాదృశస్వభావేనేత్యర్థః - రజస్తమోభ్యా
మస్పృష్టంమనస్సత్త్వమిహోచ్యత ఇతి లక్షితస్యసత్త్వస్యోద్రేకాత్ప్రకాశ
తేయ ఆనంద స్తత్స్వరూపా యా సంవిత్తస్యాంవిశ్రాంతిః - విగళితవే
ద్యాంతరతా - తయాసతత్త్వేన తత్త్వయుక్తేన - భోగేనభుజ్యతేవి
షయీక్రియత ఇత్యర్థః - అస్మిన్మతేసంయోగపదం సాధారణీకరణ
పరం - నిష్పత్తిపదంభోగపరంచేతిబోధ్యం - ఏవంబహూనిమతానిప్ర
దర్శ్యస్వాభిమతతయాభినవగుప్తాచార్యమతమనుసరతి - లోక ఇత్యాది

భోగేనభుజ్యత ఇతిభట్టనాయకః। లోకేప్రమదాదిభిః కారణాదిభిస్థాయ్యను మానేభ్యాసపాటవవతాంకావ్యేనాట్యేచ తైరేవకారణత్వాదిపరిహారేణవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకికవిభావాది శబ్దవ్యవహార్యైర్మమైవైతే। శత్రోరేవైతే।తటస్థస్యైవైతే।నమమైవైతే। నశత్రోరేవైతే। నతటస్థస్యైవైత ఇతి సంబంధివిశేషస్వీకారపరిహారనియమానవసాయా

నా-లోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తస్థలే- ప్రమదాదిభిరితి-ప్రమదాపదంనాయకస్యాప్యుపలక్షణం-ఆదిశబ్దగ్రాహ్యంతచ్చేష్టాదికం- కారణాదిభిరితి-కారణశబ్దేననాయకోనాయికాచేతి-ఆదిశబ్దేనతచ్చేష్టాదిరూపం కార్యం తదనుమితచింతౌత్సుక్యాదికంసహకారిచ గృహ్యతే-స్థాయ్యనుమానేఅభ్యాసపాటవవతామితి సామాజికానామిత్యనేనసంబధ్యతే - స్థాయీరత్యాదిః - తదనుమానేఅభ్యాసపాటవవతాం - అనేనచానుమితిపక్షస్యైతావానుపయోగఇత్యుక్తంభవతి - కావ్యేనాట్యేచేతి - యథాక్రమంసంరబ్ధైరభినీతైశ్చేతి శేషః-తైరేవప్రమదాదిభిః కారణాదిభిరేవేత్యర్థః - అలౌకికేతి - అలౌకికాయే విభావానుభావవ్యభిచారిశబ్దాస్తైర్వ్యవహార్యైః - అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరిగృహీతత్వాత్ - తత్తచ్ఛబ్దవ్యవహార్యత్వేహేతుమాహ - విభావనాదీతి - అనుభావనంవివిధమభితశ్చరణంచాదిశబ్దగ్రాహ్యం - విభావనంవాసనాత్మతయా స్థితస్యరత్యాదేస్థాయినోంకురావస్థాపత్తిః - అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచరణంచవిశేషేణాభిచరణమితియేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాదిత్యర్థః - సాధారణ్యేనప్రతీతైరితి - కావ్యేనాట్యేచేత్యత్రాపిసంబధ్యతే - తత్రహేతుఃసంబంధివిశేషేతి - సంబంధినస్త్రివిధాః - స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతి- తేషాంస్వీకారేపరిహారేచనియమస్తస్యానవసాయాదనిశ్చయాత్ - సంబంధివిశేషత్రయస్వీకారప్రకారంమమైవైతఇత్యారభ్యతటస్థస్యైవైతఇతిపర్యంతం- తత్పరిహారప్రకారంనమమైవైత ఇత్యారభ్య నతటస్థస్యైవైతఇతిచ దర్శయతి- సామాజికానామితి - నాట్యేప్రేక్షకాణాం కావ్యే।శ్రోతౄణా మిత్య

త్సాధారణ్యేనప్రతీతైరభివ్యక్తస్సామాజికానాం వాసనాత్మతయాస్థిత
స్థాయీరత్యాదికోనియతప్రమాతృగతత్వేన స్థితోపిసాధారణోపాయ
బలాత్తత్కాలవిగళితప్రతినియతప్రమాతృతావశోన్మిషిత వేద్యాంతర
సంపర్కశూన్యాపరిమితభావేనప్రమాత్రాసకలహృదయసంవాదభాజా
సాధారణ్యేన స్వాకారఇవాభిన్నోపి గోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రా
ణోవిభావాదిజీవితావధిః పానకరసన్యాయేనచర్వ్యమాణఃపురఇవపరి
స్ఫురన్హృదయమివప్రవిశన్సర్వాంగీణమివాలింగన్నన్యత్సర్వమివతిరో

ర్థః - వాసనాత్మతయా సంస్కారరూపతయా స్థితఇతిస్థాయినో
నిర్వచనం - స్థాయీరత్యాదికో భావః - శృంగారాదికోరస ఇతి
సంబంధః- నియతోయః ప్రమాతా అనుకార్యో రామాదిస్తద్గతత్వే
న - సాధారణోపాయబలాదితి - అత్రవిభావనాదయ స్సాధారణో
పాయాస్తద్బలాత్ - తత్కాలెవిభావాద్యనుభవకాలె విగళితాయాః
ప్రతినియతప్రమాతృతాయాఃవశాత్ - ఉన్మిషితఃప్రకటితఃవెద్యాంత
రసంపర్కశూన్యఃఅపరిమితభావః అపరిమితత్వంయస్యతేన - తాదృ
శేనప్రమాత్రా - అస్యగోచరీకృతఇత్యనేన సంబంధః - సకలహృద
యసంవాదభాజేతిసాధారణ్యేనేత్యస్యవిశేషణం-స్వాకారఃప్రమాత్రా
కారః - సఇవాభిన్నోపిగోచరీకృతఇతి - రసస్యసాధారణ్యేన గోచరీక
రణేచ విభావనాదీనాం సాధారణ్యంహేతుః - వ్యాప్యసాధారణ్యా
ద్వ్యాపక సాధారణ్యస్య యుక్తత్వాదిత్యర్థః - చర్వ్యమాణతైక
ప్రాణఇతి - అనుభవైకరస ఇత్యర్థః - విభావాదీతి - యావద్విభా
వాదిస్ఫురణంతావద్రసచర్వణేతిభావః - పానకేతి- యథాపానకరస
శ్శర్కరా మరిచకర్పూరాదిమాధుర్యసౌరభాది సహితోనపహ్నుతమి
థశ్చమత్కార ఆస్వాదనీయస్తద్వదయ మపీతిభావః - అలౌకికచమ
త్కారకారిత్వందర్శయతి - పురఇవపరిస్ఫురన్నిత్యాదినా- సర్వాం
గీణ మిత్యాలింగనవిశేషణం - సర్వాంగీణమాలింగనం కుర్వన్నివేత్య
ర్థః . సురతమివాన్యత్సర్వంవిగళితవెద్యాంతరత్వేనతిరోదధత్ - బ్ర

దధద్బ్ర)హ్మానందాస్వాదమివానుభావయన్న లౌకికచమత్కారకారీ శృంగారాదికోరసః।సచనకార్యః। కారణవిభావాదినాశేపితస్యసంభవప్రసంగాత్।నావిజ్ఞాప్యః।సిద్ధస్యతస్యాభావాత్।అపితువిభావాదిభిర్వ్యంజితశ్చర్వణీయః। కారకజ్ఞాపకాభ్యామన్యత్కారణంక్వదృష్టమితిచేన్నక్వచిద్దృష్టమిత్యలౌకికత్వసిద్ధేర్భూషణమేతన్నతుదూషణం॥ చర్వణానిష్పత్త్యాతస్యనిష్పత్తిరుపచర్యతఇతికార్యోప్యుచ్యతాం॥ లౌకికప్రత్యక్షాదిప్రమాణతాటస్థ్యావబోధశాలిమితయోగిజ్ఞానవేద్య సంస్పర్శరహితస్వాత్మమాత్రప

హ్మానందేతి - బ్రహ్మానందాస్వాదమనుభావయన్నివ - తస్య బ్రహ్మానందసరూపత్వాదితిభావః - తతశ్చ - సూత్రస్థసంయోగపదం సంవలనపరం - నిష్పత్తిపదంచాభివ్యక్తిపరం - అభివ్యక్తిపక్షంస్థాపయితుం కార్యజ్ఞాప్యపక్షౌప్రతిక్షిపతి- సచేత్యాదినాసిద్ధస్యతస్యాభావాదిత్యంతేన-కార్యపక్షేదూషణమాహ - విభావాదినాశేపీతి - దండాదినాశేపి ఘటాది సద్భావవదితిభావః - జ్ఞాప్యపక్షంప్రతిక్షిపతి - నాపీతి - సిద్ధస్యేతి - జ్ఞాప్యత్వేరసస్యధూమాదిజ్ఞాప్యస్యేవవహ్న్యాదేః పూర్వసిద్ధత్వంవక్తవ్యం - నచతదస్తి - సూక్ష్మరూపేణస్థితస్యస్థాయినః రసతయాభివ్యక్త్యావిభావాదెరుపయోగేనపూర్వసిద్ధస్యతస్యాభావాత్ - అపిత్వితి - విభావాదిభిర్వ్యంజితస్సన్ - చర్వణీయః - ఆస్వాదనీయః-ననుకారకంజ్ఞాపకంచేతి ద్వివిధమేవకారణం ప్రసిద్ధం తత్కథముభయకోటివైలక్షణ్యమితిశంకతె - కారకేతి - పరిహరతి - నక్వచిదితి - తర్హిరసోత్పత్తివ్యవహారస్య విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యభాక్తోవ్యవహారఇత్యాహ - చర్వణేతి- తర్హిజ్ఞాప్యత్వవ్యవహారో నుపపన్నఇత్యాశంక్యసోప్యౌపచారికఇత్యాహ - లౌకికేత్యాదినా- లౌకికంయత్ప్ర)త్యక్షాదిజ్ఞానంఘటపటాదివిషయకం - లౌకికత్వంచ బాహ్యపదార్థమాత్రవిషయకజ్ఞానత్వేన - యచ్చ తాటస్థ్యావబోధశాలిమితయోగిజ్ఞానం- తచ్చ భిన్న జగద్విషయకం - యచ్చ వెద్యసంస్పర్శరహితం స్వాత్మమాత్రపర్యవసితం పరిమితేతర యోగిసంవేదనం - అపరిపక్వ

త్యభాసితపరిమితేతరయోగిసంవేదనవిలక్షణలోకోత్తరస్వసంవేదనగోచ
రఇతిప్రత్యేయోప్యభిధీయతాం॥ తద్గ్రాహకంచప్రమాణంననిర్వికల్పకం।
విభావాదిపరామర్శప్రధానత్వాత్।నాపిసవికల్పకం।చర్వ్యమాణాలౌకి
కానందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాత్॥ఉభయాభావరూపస్యోభ

యోగినఏవమితయోగినఇతి - యుంజానపదవాచ్యాఇతిచోచ్యంతే- తే
షాంధ్యేయవిషయకజ్ఞానం - పరిపక్వయోగినఏవపరిమితేతరయోగిన ఇ
తి - యుక్తపదవాచ్యాఇతిచోచ్యంతే - తేషాం స్వాత్మమాత్రగోచ
రంజ్ఞానం - ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానత్రితయవిలక్షణం లోకోత్తరంచయత్స్వ
సంవేదనంతద్గోచరస్తద్విషయ ఇత్యుపచారాత్ప్రత్యేయః జ్ఞాప్యోప్యభి
ధీయతాం - వేద్యస్యఘటపటాదేస్సంస్పర్శేన విషయీకరణేనరహి
తం - లౌకికేతివిశేషణేనప్రత్యక్షాదిజ్ఞానాదలౌకికస్యరసస్యవైలక్షణ్య
ముక్తం - తాటస్థ్యేనద్వైతరూపేణావబోధోజగద్గ్రాహక ప్రమా
ణంతేనశాలినోమితయోగిజ్ఞానాత్ స్థాయ్యభిన్నతయైవవిభావాది విష
యాయా రసప్రతీతేర్వైలక్షణ్యముక్తం-వేద్యాంతరసంస్పర్శశూ
న్యాత్పరిమితేతరయోగిజ్ఞానాద్విభావాది సంభిన్నతయా రసస్యవైల
క్షణ్యముక్తం-ఏతాదృశాలౌకికప్రతీతౌప్రకాశమానత్వాజ్జ్ఞప్యత్వవ్యవ
హారోప్యౌపచారికఇతిబోధ్యం-ఔపచారికత్వమేవవక్తుంతద్గ్రాహకంప్ర
మాణంనిర్వికల్పకంవాసవికల్పకంవేతివికల్ప్యాద్యంనిరస్యతి- ననిర్వికల్పక
మితి- తత్రహేతుమాహ - విభావాదీతి - విభావాద్యవగాహిత్వేన
నిర్వికల్పకత్వాసంభవాదిత్యర్థః - ద్వితీయం దూషయతి - నాపి
సవికల్పకమితి - తత్ర హేతుమాహ - చర్వ్యమాణేతి - చర్వ్య
మాణస్యాలౌకికానందమయస్యచ - తస్యరసస్యేత్యర్థః - అయం
భావః - యదిసవికల్పకం తద్గ్రాహకం తర్హిచర్వణైక సారతా
స్వసంవేదనమాత్ర సిద్ధతాచనస్యాదితి- నన్వేవంజ్ఞానస్య నిర్వికల్పక
సవికల్పక భిన్నస్యాభావాదితరనిషేధస్యతదితర విధినాంతరీయకత్వా
దుభయనిషేధోభయ విధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వంపరస్పరవిరు

యాత్మకత్వమపి పూర్వవల్లోకోత్తరతామవగమయతి॥ నతు విరోధమితి శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదాః॥ వ్యాఘ్రాదయో విభావా భయానకస్యేవ వీరాద్భుతరౌద్రాణామశ్రుపాతాదయోऽనుభావాశ్శృంగారస్యేవ కరుణభయానకయోశ్చింతాదయో వ్యభిచారిణశ్శృంగారస్యేవ వీరకరుణభ

ద్భయాపస్మారేత్యత ఆహ- ఉభయేతి- నన్వత్ర భరతసూత్రే విభావానుభావవ్యభిచారీతి ద్వంద్వనిర్దేశాన్మిళితానామేవాన్వయః- తథా చ సముదాయస్యైవాభివ్యంజకత్వముక్తం స్యాత్తదనుపపన్నం- వియద్వళికలితాంబుగర్భమేఘమిత్యాదౌ కేవలవిభావైః- పరిమృదితమృణాళీమ్లానమంగమిత్యాదౌ కేవలానుభావైః- దూరాదుత్సుకమాగత ఇత్యాదౌ కేవలవ్యభిచారిభిశ్చ రసప్రతీతేర్విభావైర్వా అనుభావైర్వా వ్యభిచారిభిర్వా రసనిష్పత్తిరితి వక్తవ్యమిత్యాశంక్య తత్ప్రయోజనం దర్శయతి - వ్యాఘ్రాదయ ఇత్యారభ్య మిళితాస్సదిష్టా ఇత్యంతేన - అయం భావః - విభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యే ఏకైకస్యానేకరససాధారణత్వేనానైకాంత్యాదేకస్యాపి రసస్యానభివ్యక్తిరితి మిళితానామేవ రసాభివ్యంజకత్వం వక్తవ్యమితి - తత్ర ప్రథమం విభావవ్యభిచారం దర్శయతి - వ్యాఘ్రాదయ ఇతి- అయం భావః- కశ్చిన్మృదుప్రకృతిర్వ్యాఘ్రాదీన్ దృష్ట్వా బిభేతి- కశ్చిద్వీరో హంతుముత్సహతే- కశ్చిత్తు ధీరోదాత్తో విస్మయతే- కశ్చిద్ధీరోద్ధతః క్రుధ్యతి- అతో వ్యాఘ్రాదయో విభావా భయానకస్యేవ వీరాద్భుతరౌద్రాణామపీతి పృథగనైకాంత్యమితి- అనుభావానామనైకాంత్యం దర్శయతి- అశ్రుపాతాదయ ఇతి- అయం భావః - అశ్రుపాతాదిశ్శృంగారస్యేవ కరుణభయానకయోరప్యనుభావః - యథా కశ్చిద్రతిమనుభవన్నానందాతిరేకాదశ్రు ముంచతి - కశ్చిత్పరదుఃఖం దృష్ట్వా శోచన్నశ్రు ముంచతి - తథా కశ్చిద్భయహేతోర్వ్యాఘ్రాదేర్భీతోऽశ్రు ముంచతీత్యనుభావానామనైకాంతికత్వమితి - వ్యభిచారిణామనైకాంతికత్వం దర్శయతి - చింతాదయ ఇతి - అత్ర శృంగారపదం విప్రలంభశృంగారపరం

యానకానామితిపృథగనైకాంతికత్వాత్సూత్రేమిళితానిర్దిష్టాః॥ ప॥ వియ
దళిమలినాంబుగర్భమేఘంమధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాంశ్రీః।ధరణిరభి
నవాంకురాంకటంకాప్రణతిపరేదయితేప్రసీదముగ్ధే॥ఇత్యాదౌ॥ ప॥ పరి
మృదితమృణాళీమ్లానమంగంప్రవృత్తిఃకథమపిపరివారప్రార్థనాభిః క్రి

బోధ్యం - అథవాభావివియోగ శంకయావాసంభోగపరమపి - అయం
భావః - యథావిప్రలంభాదినాచింతా తథోత్సాహేనశోకేన భయేన
చేతివ్యభిచారిణో మనైకాంతికత్వమితి - ననుమిళితానామేవ రసాభి
వ్యంజకత్వమితినయుక్తం - వియదళిమలినేత్యాదౌ ప్రత్యేకంవిభావైర
నుభావైర్వ్యభిచారిభిశ్చ రసాభివ్యక్తేస్సర్వానుభవసిద్ధత్వాదితిశంకతే-
వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘ మిత్యారభ్య కేవలానామేవావస్థితిరిత్యం
తేన - తత్రప్రథమశ్లోకః కేవల విభావానాంరసాభివ్యంజకత్వ ఉదాహ
రణం - ఇయంచరూఢమదనాంప్రసాదకాలానభిజ్ఞాం కాంచిన్నాయి
కాంనాయకేనభేదం గమితాయాస్సఖ్యా ఉక్తిః - హేముగ్ధేఅవసరాన
భిజ్ఞే - ప్రసీదప్రసన్నాభవ - యతోనభః - భ్రమరశ్యామజలగర్భమే
ఘం - మేఘస్యవిశేషణద్వయేనోద్దీపకతాద్యోత్యతే - దిశాంశ్రీఃభ్రమ
రాణాంకోకిలానాంచ కూజితైరుపలక్షితా - వర్షాకాలేపికోకిలరు
తంకవిసమ్మతమేవేతినవిరోధః - భూశ్చఅభినవాంకురవ్యాజ పాషాణ
దారణవతీ - అతోనక్వాపిదృష్టిప్రసరణంభవతీతి ప్రాణధారణేసందే
హోవ్యజ్యతే- ననుప్రాణాగచ్ఛంతు నామ మానోన్నతంనాయకంద్ర
ష్టుంనశక్నోమీత్యపి నాస్తీత్యాహ - ప్రణతిపరఇతి- అత్రదయితఆలం
బనవిభావః - వియదిత్యాద్యుద్దీపనవిభావశ్చ నిబద్ధః - నత్వనుభావవ్యభి
చారిణావితికేవల విభావస్యైవరసాభి వ్యంజకత్వందృశ్యతఇతిభావః -
కేవలానుభావస్యరసాభివ్యంజకత్వం దర్శయతి - పరిమృదితేతి - అం
గంశరీరంనిరంతరసంతాపేనపరిమృదితబిసవత్ మ్లానం- క్రియాస్వాహా
రాదిషు పరివారప్రార్థనాభిఃప్రవృత్తిః - నస్వతఇతిభావః - నవక్లృ
ప్తగజదంతఖండసదృశఃకపోలశ్చ నిష్కళంకచంద్రశోభాంవహతి- అత్ర

యాసు। కలయతి చ హిమాంశోర్నిష్కలంకస్య లక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుః కపోలః॥ ఇత్యాదౌ॥ ప॥ దూరాదుత్సుకమాగతే వివలితం సంభాషిణి స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతమ్। మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణేక్షణం చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచచతురం జాతాగసి ప్రేయసి॥ ఇత్యాదౌ చ యద్యపి విభావానామనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాం చ కేవలానామేవావస్థితిః ॥ తథాప్యేతేషామసాధారణత్వమిత్యన్యతమస్య ద్వయాక్షేపకత్వే సతి నానైకాంతికత్వమితి ॥ తద్వి

ప్రథమతృతీయవిశేషణాభ్యాం వైవర్ణ్యాంమధ్యమేనానాదర ఇతి కేవలానుభావో నిబద్ధః - న తు విభావవ్యభిచారిణౌ- రసాభివ్యక్తిశ్చ పుష్కలేతి భావః- కేవలవ్యభిచారిణాం రసాభివ్యంజకత్వం దర్శయతి- దూరాదుత్సుకమితి - దూరత ఏవ ప్రియే దృష్టే సత్యౌత్సుక్యమౌత్సుక్యవత్ - ఆగతే వివలితం లజ్జాభివ్యంజకవ్యాపారవత్ - సంభాషిణి స్ఫారితం హర్షాభివ్యంజకవ్యాపారవత్ - సంశ్లిష్యత్యరుణం - కోపాభివ్యంజకరక్తిమవత్ - గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతం - అసూయాభివ్యంజకసంకోచయుక్తం - చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణం - ప్రసాదాభివ్యంజకబాష్పాంబుయుక్తం - చక్షుర్జాతం - అత్రౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షక్రోధాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణామేవ నిబంధనం రసాభివ్యక్తిశ్చ పుష్కలేతి భావః- తదేతదాహ- విభావానామిత్యాదినా - కేవలానామిత్యనంతరం రసాభివ్యంజకానామితి శేషః- కేవలానామితి చ ప్రత్యేకం సంబంధః - యద్యపి వ్యభిచారిషు పరిసాదో న గణ్యతే - తథాపి కారణే కార్యోపచారాదుక్తిః - యతో మణిం వినా పరిసాదాభావాన్మతివిజవక్షితా - సమాధత్తే తథాపీతి - ఏతేషాం విభావాదీనామసాధారణత్వమితి - అన్యతమస్యేతి- విభావానుభావ వ్యభిచారిణాం మధ్యే ఏకస్యేత్యర్థః- ద్వయాక్షేపకత్వమితి- యత్ర రసాసాధారణో విభావోనుభావో వ్యభిచారీ వా నిబద్ధః తదన్యతమస్య తత్ర రసాసాధారణతదితరద్వయా

శేషానాహ॥ప॥శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః। బీభత్సాద్భుతసంజ్ఞౌచేత్యష్టౌనాట్యేరసాస్స్మృతాః॥ తత్రశృంగారస్యద్వౌభేదౌసంభోగోవిప్రలంభశ్చ।తత్రాద్యఃపరస్పరావలోకనాలింగనాధరపానపరిచుంబనాద్యనంతభేదత్వాదపరిచ్ఛేద్యఇత్యేకఏవగణ్యతే॥యథా॥౬॥

క్షేపకత్వమిత్యర్థః-తథాచమిళితానామేవరసాభివ్యంజకతా-ఏవంసామాన్యతోనిరూప్యవిశేషంనిరూపయతి-తద్విశేషానితి-శృంగారేతి నాట్యగ్రహణాత్కావ్యేష్వపరో రసో స్తీత్యవగమ్యతే - అయంభావః - నాట్యేభినయేన చమత్కారిణో ష్టావేవరసాః - శాంతాభినయస్యతు న చమత్కారిత్వం - కావ్యేనిబంధస్తు స్వాదత ఇతి - తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం శృంగారంవిభజతే - తత్రశృంగారస్యేతి - తత్ర తేషాంమధ్యే-అపరిచ్ఛేద్యఇతి - ఆనంత్యేనగణయితుమశక్యఇత్యర్థః - ఏవమవాంతరభేదానామానంత్యేపి సామాన్యతో నాయకారబ్ధో నాయికారబ్ధశ్చేతి ద్వైవిధ్యం మనసి నిధాయ ప్రథమం నాయికారబ్ధముదాహరతి - శూన్యమితి - అత్రశయనగృహవిజనతావిలోకనముత్థానస్య-ఉత్థానం ముఖనిర్వర్ణనస్యతచ్చవిస్రబ్ధపరిచుంబనస్య - తచ్చనాయకగండస్థలీపులకోద్గమస్య తదవలోకనంచ లజ్జాయాస్సాచ ముఖావనతేస్సాచ ప్రియచుంబనస్య కారణభావమాలంబత ఇత్యాలంకారికబుద్ధిగోచరోర్థః - వైచిత్ర్యమపి రసికాగ్రేసరాణాం సంభోగ శృంగారోపిచ వర్ణనాపదవీమధ్యాస్తే - తథాహి- శూన్యమితివాసగృహవిశేషణేన విజనతార్థకేన విస్రబ్ధ చుంబన యోగ్యతా - వాసగృహమిత్యనేనస్రక్చందనాదిసామగ్రీసమగ్రతాప్రయుక్తోద్దీపకతా - విలోక్యేత్యనేనమౌగ్ధ్యాతిశయః - కించిదుత్థాయేతిపూర్వకాయమాత్రేణోత్థానవాచినానాయికానుసంఘటితోరుకాండత్వం - శనైరిత్యనేనమిథస్సందానితోరుకాండతయా పత్యురుత్థానహీనతాచనిద్రావ్యాజముపాగతస్యేతివ్యాజనిద్రామపితదానీంప్రాప్తస్తయావ్యాజనిద్రోపక్రమసమయఏవచుంబితుముపక్రాంతఇత్యనురాగాతిశయఃసుచిరంనిర్వర్ణ్యేతి-సుచిరనిర్వర్ణ

శూన్యంవాసగృహంవిలోక్యశయనాదుత్థాయకించిచ్ఛనైర్నిద్రావ్యాజ
ముపాగతస్యసుచిరంనిర్వర్ణ్యపత్యుర్ముఖమ్ । విస్రబ్ధంపరిచుంబ్యజా
తపులకామాలోక్యగండస్థలీంలజ్జానమ్రముఖీప్రియేణహసతా బాలాచి
రంచుంబితా॥ తథా॥ త్వంముగ్ధాక్షివినైవకంచుళికయాధత్సేమనోహారి

ణీమపివ్యాజనిద్రాయాఅనిశ్చయాంతత్వాన్మౌగ్ధ్యాతిశయః-నాయకస్యకపటని
ద్రాగోపనచాతుర్యంచ-విస్రబ్ధమితిఅవిమృశ్యకారితాయాఃపరాకాష్ఠా-
పరిచుంబ్యేతిపరితశ్చుంబనేనచుంబనస్థానాతిక్రమస్తేనానురాగోత్కర్షః-
జాతపులకామితిపులకానామవిశదావిర్భావః- ఆలోక్యేతీషదవలోక
నమాత్రార్థకేనలజ్జాయాఃకాష్ఠా- నమ్రముఖీననమితముఖీత్యనేన ల
జ్జాతిశయాదస్యాః ముఖానమనేపిస్వాతంత్ర్యాభావేన లజ్జయాస్వయ
మేవనమితమిత్యర్థశ్చ - పూర్వంపత్యురితినిర్దిష్టస్య పశ్చాత్ప్రియేణే
తినిర్దేశాత్తదానీం పరమప్రేమాస్పదత్వంహసతేతి నాయికాయాగా
ఢానురాగపరిజ్ఞానాద్వ్యాజనిద్రాఫలప్రాప్తేశ్చనాయకస్యహర్షాతిశ
యః- బాలేతిచుంబనచౌర్యాసామర్థ్యం - చిరమితియావతాకాలేనల
జ్జాంశిథిలీకృత్యసంభోగాంగీకారస్తావచ్చుంబితేతిచవ్యజ్యతే - అత్రనా
యకవిషయకరతేర్నాయికాఆలంబనం - వాసగృహశూన్యత్వాదిక
ముద్దీపనం - కించిదుత్థానాదికమనుభావః తదనుమితాశ్చౌత్సుక్యాద
యోవ్యభిచారిణః - నాయికావిషయకరతౌ నాయకఆలంబనంహాసోను
భావః - తదనుమితాశ్చహర్షాదయో వ్యభిచారిణఇత్యనుసంధేయం -
అత్రసంభోగస్యోభయారబ్ధత్వాన్ననాయికామాత్రారబ్ధత్వం - తథా
పినాయికయాప్రథమమారబ్ధత్వాన్నాయికారబ్ధమేవేతి మత్వానాయి
కారబ్ధముదాహరతి - త్వంముగ్ధాక్షీతి- హేముగ్ధాక్షిత్వంకంచుళికయా
వినైవవినాపిమనోహారిణీం లక్ష్మీంధత్సే - ఇత్యభిధాయినిప్రియతమే త
ద్వీటికాసంస్పృశి - తస్యావీటికాం కంచుకగ్రంథిం - సంస్పృశతి॥ని॥
వీట్యాంకంచుళికాగ్రంథౌ వీటికాపరికీర్తితేతిమాతాండః - రిరంస
యాశయ్యోపాంతేనివిష్టాయాస్సస్మితాయా వధ్వానాయికాయా నే

ణేంలక్ష్మీమిత్యభిధాయిని ప్రియతమే తద్వీటికాంసంస్పృశతి । శయ్యోపాం
తనివిష్టసస్మితవధూనేత్రోత్సవానందితో నిర్యాత శ్శనకైరలీకవచనోప
న్యాసమాళీజనః॥ అపరస్త్వభిలాషవిరహేర్ష్యాప్రవాసశాపహేతుక ఇ
తి పంచవిధః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ ప్రేమార్ద్రాః ప్రణయస్పృశః

త్రోత్సవేన నేత్రోల్లాసేన - ఆనందితః ఆళీజనస్సఖీజనః అలీకవచనోపన్యా
సం ॥ దశత్యసౌ పరభృతస్సహకారస్య మంజరీమ్। తమహం వారయిష్యా
మి యువాభ్యామాస్యతామిహేత్యాదిమిథ్యాభూతవచనోపన్యాసం - శ
నకైః పర్యాయేణ - నిర్యాతః - యుగపన్నిర్గమనస్య శంకావహత్వా
దితి భావః - అత్ర నాయకవిషయకరతేర్నాయికా ఆలంబనం - తద్వీటి
కాస్పర్శాదికమనుభావః - అభిధాయిని సంస్పృశతీతి అభిధానస్పర్శయో
రేకకాలత్వప్రతీతేస్తదనుమితకాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం వ్యభిచా
రిభావ ఇతి సంభోగో వ్యజ్యతే - విప్రలంభం విభజతే - అపర ఇతి - విప్ర
లంభ ఇత్యర్థః - అభిలాషహేతుకముదాహరతి - ప్రేమార్ద్రా ఇతి -
ప్రాగసంగతయోరనురాగే సమగ్రే సత్యపి పారతంత్ర్యాదినా అసమా
గమ అభిలాషహేతుకో విప్రలంభః - అయంచ ద్వివిధః - నాయికారబ్ధో
నాయకారబ్ధశ్చేతి - తత్ర నాయకారబ్ధస్యోదాహరణమిదం - అభిలాష
హేతుకే విప్రలంభే ॥ చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథ ప్రజాగరః ।
అరతిస్సంజ్వరః కార్శ్యం లజ్జాత్యాగోథ విభ్రమో మృతిరితి దశావస్థా భవం
తి - తత్ర సంకల్పదశాం ప్రాప్తస్య మాధవస్యేయం ప్రార్థనా - యా
సు చేష్టాసు - ఆశంసాపరికల్పితాస్వపి - మనోరథమాత్రవిషయీభూ
తాస్వపి మనసో బాహ్యేంద్రియప్రవృత్తినిరోధీ లయః నిర్వ్యాపారతా-
క్షణాద్భవతి - మూర్ఛాసాధారణ్యవ్యావృత్తయే ఆనందసాంద్ర ఇతి
లయవిశేషణం - తాః ప్రసిద్ధాస్తాశ్చేష్టావిలాసాః- మయి ప్రేమార్ద్రా
కింభవేయుః- ప్రేమ చ శ్రవణాద్వా దర్శనాద్వా జాతా ప్రీతిః- ఉక్తం
హి॥ సందర్శనాదిజనితా రతిః ప్రీతిర్నిగద్యత ఇతి - తథా ప్రణయస్పృ
శశ్చ భవేయుః - ప్రేమోత్కర్షః ప్రణయః - తదుక్తం॥ ప్రేమనీతం ప్ర

పరిచయా దుర్గాఢరాగోదయాస్తాస్తాముగ్ధదృశో నిసర్గమధురాశ్చేష్టా భవేయుర్మయి। యాస్వంతఃకరణస్య బాహ్యకరణవ్యాపారరోధీక్షణా దాశంసాపరికల్పితాస్వపి భవత్యానందసాంద్రోలయః॥౫॥ అన్యత్రవ్రజతీతికాఖలుకథా నాప్యస్య తాదృక్సుహృద్యోమాం నేచ్ఛతినాగతశ్చసహాసాకోయంవిధేఃప్రక్రమః। ఇత్యల్పేతరకల్పనాకబళితస్వాంతానిశాంతాంతరే బాలావృత్తవివర్తనవ్యతికరానాప్నోతినిద్రాంనిశి ॥ ఏషావిరహోత్కంఠితా॥౬॥ సాపత్న్యఃప్రథమాపరాధసమయే సఖ్యోపదేశంవినానో జానాతిసవిభ్రమాంగవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్। స్వచ్ఛైరచ్ఛకపోల

కర్షణంచేత్తదాప్రణయఉచ్యతఇతి - తథా - ఉద్గాఢరాగోదయాశ్చ కింభవేయుః-ప్రణయఏవనిత్యానురంజనత్వమోరాగః-తముక్తం॥ రాగోభిధీయతే గాఢః ప్రణయోరంజనక్షమఇతి - విరహహేతుకం విప్రలంభముదాహరతి - అన్యత్రేతి - లక్షణంతు - సంగతయోఃకయోశ్చిద్యూనోర్మాన ప్రవాసశాపాతిరిక్తా ద్ధేతోర్విశ్లేషః విరహహేతుకఇతి - అన్యత్ర సపత్నీగృహే గచ్ఛతీతికాకథా - తచ్ఛాంకైవనాస్తీత్యర్థః - తర్హిసుహృత్సమాగమేన విలంబతఇత్యపిశంకానేత్యాహ - నాప్యస్యేతి - యోమాంనేచ్ఛతితాదృక్సుహృదపినాస్తి - యస్సుహృన్మయ్యప్రీతితః ప్రియంస్వగృహేవస్థాప్యమాంవిరహయతీతి - నాగతః - తస్మాద్విధేరేవాయమపరాధఇతి - ఏవంఅనల్పకల్పనానిరంతరహృదయాప్రవృత్తవిలుఠనాతిశయాబాలానిశినిద్రాంనాప్నోతి- అత్రచ-చిరయత్యధికంకాంతేవిరహోత్కంఠితోమనాఇతి-అత్రనాయికాగతతైర్నాయకఆలంబనం - అంగవివర్తనాదిరనుభావః - చింతాదిర్వ్యభిచారీతిబోధ్యం- ఇదంనాయకంప్రతిదూతీవచనం- ఈర్ష్యాహేతుముదాహరతి - సాపత్న్యరితి - లక్షణంతు ॥ ఈర్ష్యాహేతుర్విప్రలంభోవిశ్లేషస్సాంగసిప్రియఇతి - సఖ్యాకృతముపదేశం వినాసవిభ్రమంసవ్యాజం అంగానాంవలనాంపరాఙ్ముఖీకరణం - వక్రోక్తీనాంసోల్లుంఠవచనానాం సంసూచనంచనజానాతి - కింతుస్వచ్ఛైరంజనకాలుష్యరహితైః - ఏతేనమానాత్ప్రసాధనవైముఖ్యం వ్యజ్యతే - అచ్ఛైరితికపోల

మూలగలితైః పర్యస్తనేత్రోత్పలా బాలా కేవలమేవ రోదితి లుఠల్లోలాలకైరశ్రుభిః॥ ప॥ ప్రస్థానం వలయైః కృతం ప్రియసఖైరస్రైరజస్రం గతం ధృత్యా న క్షణమాసితం వ్యవసితం చిత్తేన గంతుం పురః। యాతుం నిశ్చితచేతసి ప్రియతమే సర్వైస్సమం ప్రస్థితం గంతవ్యే సతి జీవిత ప్రియసుహృత్సార్థః కిముత్సృజ్యతే॥ ప ॥ త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శిలా

విశేషణేన మానకృతవిప్రలంభేనాపి క్షణాద్వైవర్ణ్యం జాతమితి వ్యజ్యతే - కపోలమూలం కంఠహనుప్రదేశః - తత్ర గళితైరిత్యనేన విప్రలంభకృతతాపాసహతయా స్థాతుమసమర్థా శయ్యాయాం లుఠతీతి వ్యజ్యతే - అన్యథా అశ్రూణాం కపోలమూలగళనాసంభవాత్ - అత ఏవ లుఠల్లోలాలకైరితి - అశ్రుభిః పర్యస్తే పతితోపరుద్ధే నేత్రోత్పలే యస్యాస్సా - బాలా మానోపాయానభిజ్ఞా - కేవలం రోదితి - అత్ర నాయికాగతవిప్రలంభస్య నాయక ఆలంబనం - అశ్రుపాతాదయోऽనుభావాః - మానో వ్యభిచారీతి ధ్యేయం - ప్రవాసహేతుకముదాహరతి - ప్రస్థానమితి - లక్షణంతు ॥ ప్రవాసజో విప్రలంభః ప్రియే దేశాంతరోన్ముఖ ఇతి - నాయకే ప్రయాణోన్ముఖే సతి కస్యాశ్చిత్సద్యస్సంజాతకార్శ్యాయాస్స్వజీవితం ప్రత్యుక్తిరియం - హే జీవిత - ప్రియతమే - నతు ప్రియమాత్రే - గంతుం నిశ్చితచేతసి - చేతస్యేవ నిశ్చయం కృతవతి - నపునర్మాం ప్రతి యామీత్యుక్తవతి - నగతవతి చ - వలయైః ప్రస్థానం కృతం - నతు క్రియతే - కుత ఇత్యాహ - ప్రియసఖైరితి - ప్రియే తిష్ఠతి తిష్ఠద్భిః గచ్ఛతి గచ్ఛద్భిరతః ప్రియసఖిత్వం వలయానాం - ఏతేన శరీరసాదో వ్యజ్యతే - అస్రైరశ్రుభిః - అజస్రం నియమేన గతం - నతు గమ్యతే- ఏతేన ప్రియతమస్యాగమనం ప్రతి మనోనిశ్చయక్షణ ఏవ నిశ్శేషమస్రైర్గళితమితి వ్యజ్యతే - తథా ధృత్యా క్షణమపి నాసితం న స్థితం - చిత్తేన పురో గంతుముద్యోగః కృతః - ఏవం సర్వైర్వలయాదిభిస్సమం యుగపత్ప్రస్థితం - తద్వలయాదిరూపః ప్రియసుహృద్గణః - కిముత్సృజ్యతే - ఏతేషాం చ ప్రియసుహృత్త్వమేకత్ర సహావాసాదినా బోధ్యం - ఏకాకితయా గమనే కో హేతుః -

యామాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుమ్। అస్రైస్తావన్ముహురుపచితై ర్దృష్టిరాలుప్యతే మే క్రూర స్తస్మిన్నపి న సహతే సంగమం నౌ కృతాంతః॥ హాస్యాదీనాం క్రమేణోదాహరణాని॥ ౫॥ ఆకుంచ్య పాణిమశుచిం మమ మూర్ధ్ని వేశ్యా మంత్రాంభసాం ప్రతిపదం పృషతైః పవిత్రే। తారస్వనం ప్రహితథూత్కమదాత్ప్రహారం హా హా హతోఽహమితి రోదితి విష్ణుశర్మా॥ ౫ ॥ హా మాత స్త్వరితాసి కుత్ర కిమిదం హా దేవతాః క్వాశి

ఆగమనం చ నాస్త్యేవేత్యాహ - గంతవ్యే సతీతి - నాయకే గంతుం నిశ్చితచేతసి సతి నాయికాయా ఇయం స్థితిః - గతే తు కథం వా భవేదితి భావః - శాపహేతుకం విప్రలంభముదాహరతి - త్వామాలిఖ్యేతి - లక్షణం తు ॥ మున్యాదికోపజనితో విప్రలంభస్తు శాపజ ఇతి - గైరికాదిభిః శిలాయాం త్వాం ప్రణయకుపితామాలిఖ్య ఆత్మానం మాం త్వచ్చరణానతం లిఖితుం యావదిచ్ఛామి తావన్ముహురుపచితై రభివృద్ధై రశ్రుభి ర్మే దృష్టిరాలుప్యతే - తస్మిన్నాలేఖ్యేఽపి క్రూరః సర్వప్రకారై రపి దుఃఖప్రదానశీలః - కృతాంతో విధిర్నౌ ఆవయోస్సంగమం న సహతే - అత్ర మునిశాపజో విశ్లేషః - యద్యప్యయం ప్రవాసహేతుకో విప్రలంభ ఇత్యపి వక్తుం శక్యతే - తథాపి పాండోర్మాద్రీసన్నిధానేపి శాపవశాద్వియోగేన శాపహేతుకః ప్రవాసజాసంకీర్ణస్సంభవతీతి శాపహేతుకస్య పృథగుక్తిరితి బోధ్యం - అథ హాస్యముదాహరతి - ఆకుంచ్యేతి - లక్షణంతు హాసస్థాయికత్వం బోధ్యం - విష్ణుశర్మాభిధానః కశ్చిత్ శ్రోత్రియః - హా హా హతోఽహమితి - రోదితి - కుతః - వేశ్యా - అశుచిం పాణిమాకుంచ్య ప్రతిపదం మంత్రపూతానామంభసాం శీకరైః పవిత్రే మమ శిరసి - తారస్వనముచ్చస్వనం యథా తథా - ప్రహితథూత్కం ఓష్ఠసంపుటేన దత్తథూత్కారం యథా తథా - ప్రహితశూత్కమితి పాఠాంతరం - ప్రహారమదాత్ - పంచాంగుళిప్రహారం కృతవతీతి యావత్ - అత్ర విష్ణుశర్మా ఆలంబనం - రోదనాదికముద్దీపనం - శిరోధూననతాడనాదికమనుభావః - లజ్జాదిర్వ్యభిచారీ - కావ్యనిబద్ధై రేతైస్సంవలితతయా హాసాఖ్యస్థాయీ సహృదయైశ్చర్వ్యమాణో హాస్యర

షోఽధిక్ప్రాణాన్పతితోఽశనిర్హుతవహస్తేఽంగేషు దగ్ధే దృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘర
మధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపి రోదయంతి శతధా కు
ర్వంతి భిత్తీరపి॥౫॥ కృతమనుమతందృష్టంవా యైరిదంగురుపాతకంమను
జపశుభిర్నిర్మర్యాదైర్భవద్భిరుదాయుధైః। నరకరిపుణా సార్ధంతే

సక్షతద్వ్యయం - నాట్యేశ్వభినీతైరేతైరపవేకః॥ అథకరుణముదాహర
తి॥ హామాతరితి - లక్షణంతుశోకస్థాయికత్వంబోధ్యం - ప్రమీతాం
రాజ్ఞీంప్రతిశోచంతీః పౌరాంగనాః ప్రేక్ష్యశోచతఃకస్యచిదుక్తిరియం-
హామాతః కుత్రత్వరితాసి - కిమిదం - అనుచితమాపన్నమిత్యర్థః-
హాదేవతాః - హాఅతికష్టం - ఆపతితమితిశేషః- ఆశిషఃబ్రాహ్మణానా
మాశీర్వాదాః - క్వగతాః - ప్రాణాన్ధిక్ - మృత్వాయుగతాయామ
పితిష్ఠంతి - అకాండఏవాశనిఃపతితః - దుఃఖమశనిత్వేనాధ్యవసీయతే-
హామాతఃయుతస్తేంగేషుహుతవహం - ప్రజ్వలతీతిశేషః - దృశౌచదగ్ధే
ఇతఃపరందృష్టిగోచరానభవసీత్యర్థః - ఇత్థం - ఘర్ఘరంసగద్గదంయ
థాతథా - మధ్యేరుద్ధాఃఅతఏవకరుణాశ్శోకావహాః - పౌరాంగనా
నాంగిరఃవిలాపవాచః - చిత్రగతానపిజనాన్రోదయంతి - భిత్తీరపి శ
తధాకుర్వంతి - అత్రమృతారాజ్ఞీఆలంబనం - హుతవహప్రజ్వలనా
దికముద్దీపనం - ప్రలాపాదికమనుభావః - తద్వ్యంజితాశ్చింతాదయో
వ్యభిచారిణః - శోకస్థాయీ - ఏవమేభిః కావ్యనిబద్ధైరభినీతైర్వాసం
వలితతయాసహృదయైఃకరుణరసశ్చర్వ్యతే॥ రౌద్రరసముదాహరతి॥
కృతమనుమతమితి - లక్షణంతుక్రోధస్థాయికత్వంబోధ్యం - ఇదంహిపి
తృవధామర్షోద్దీపితస్యాశ్వత్థామ్నోవచనం - ఇదంద్రోణవధరూపం
మహాపాతకం - మనుజపశుభిః పశుప్రాయైః - నిర్మర్యాదైరతి
క్రాంతధర్మశాస్త్రైః - ఉదాయుధైః - నివారణసమర్థైరితి భావః-
యైర్భవద్భిః - దృష్టంవాదృష్టమేవ - అత్రవా శబ్దోఽవధారణార్థః-
తైఃకృతంఅనుమతమంగీకృతంచ - తేషాంభీమార్జునసహితానాం- న
రకరిపుణాసమంభవతాం - అసృఙ్మేదోమాంసైర్దిశాంబలింకరోమి-

షాంస భీమకిరీటినామయమహామసృక్ష్మైదోమాంసైః కరోమి దిశాం బలిమ్॥

ప ॥ క్షుద్రాస్సంత్రాసమేనం విజహత హరయో భిన్నశక్రేభకుంభా యు
ష్మద్గాత్రేషు లజ్జాం దధతి పరమమీ సాయకాస్సంపతన్తః । సౌమిత్రే తిష్ఠ
పాత్రం త్వమపి న హి రుషో నన్వహం మేఘనాదః కించిద్భ్రూభంగలీలానియ
మితజలధిం రామమన్వేషయామి॥ ప ॥ గ్రీవాభంగాభిరామం ముహురనుప
తతి స్యందనే దత్తదృష్టిః పశ్చార్ధేన ప్రవిష్టశ్శరపతనభయాద్భూయసా
పూర్వకాయమ్ । దర్భైరర్ధావలీఢైః శ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిః కీ
ర్ణవర్త్మా పశ్యోదగ్రప్లుతత్వాద్వియతి బహుతరం స్తోకముర్వ్యాం ప్ర

అత్ర ధృష్టద్యుమ్న ఆలంబనవిభావః - గురువధాదయ ఉద్దీపనవిభావః-
స్వాలాపాదయోనుభావాః - ఉగ్రతాదయో వ్యభిచారిణః - క్రోధస్థా
యీతి బోధ్యం - అథ వీరరసముదాహరతి॥ క్షుద్రా ఇతి॥ లక్షణం తూత్సా
హస్థాయికత్వం - ఇదం హి స్వైరయోద్ధుమభిముఖాన్సుగ్రీవాదీన్వీక్ష్య లక్ష్మ
ణం ప్రతీంద్రజిద్వచనం - హే క్షుద్రాః యుద్ధానభిజ్ఞాః హరయో వానరాః
ఏనం సంత్రాసం విజహత ముంచత - కుతః భిన్నశక్రేభకుంభా మదీయాశ్శ
రాః యుష్మద్గాత్రేషు సంపతన్తస్సన్తః లజ్జాం దధతి - వహంతి - హే సౌ
మిత్రే తిష్ఠ నిర్భయమాస్స్వ - కుతః మమ రుషః క్రోధస్య త్వం పాత్రం నాసి-
యతోహం మేఘనాదః - నన్వితి ప్రసిద్ధౌ - తర్హి కస్త్వయా యోద్ధుమ
ర్హ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ - కించిద్భ్రూభంగేతి - రామమన్వేష
యామి - అత్ర మేఘనాద ఆలంబనవిభావః - జలనిధినియమనాదిరుద్దీపన
విభావః - రామాన్వేషణాదిరనుభావః - తదనుమితాగర్వాదయో వ్య
భిచారిణః - ఉత్సాహస్థాయీ॥ భయానకరసముదాహరతి ॥ గ్రీవాభం
గేతి - తల్లక్షణం తు భయస్థాయికత్వం - అనుపతతి పశ్చాదాగచ్ఛతి -
స్యందనే రథే - గ్రీవాభంగేన కంధరావలనేన అభిరామం యథా త
థా - ముహుర్దత్తదృష్టిః - బద్ధదృష్టిరితి పాఠాంతరం - శరః పశ్చా
ద్భాగే పతిష్యతీతి భయాద్భూయసా పశ్చార్ధేన పూర్వకాయం ప్రవి
ష్టః - అల్పే పూర్వకాయే అధికమపరకాయం సంకుచ్య స్థిత ఇతి భావః-

యాతి॥ ఉత్కృత్యోత్కృత్యకృత్తింప్రథమమథపృథూచ్ఛ్వనభూయాంసి
మాంసాన్యంసస్ఫిక్పృష్ఠజంఘాద్యవయవసులభాన్యుగ్రపూతీనిజగ్ధ్వా। ఆ
ర్త్తస్నాయ్వాంత్రనేత్రఃప్రకటితదశనఃప్రేతరంకఃకరంకాదంకస్థాదస్థిసం
స్థంస్థపుటగతమపిక్రవ్యమవ్యగ్రమత్తి॥ ప॥ చిత్రంమహానేషబతావికారః
క్వకాంతిరేభాభినవైవభంగే । లోకోత్తరంధైర్యమహోప్రభావఃకా

అర్ధావలీఢైరర్ధచర్వితైః - శ్రమవివృతాన్ముఖాద్భ్రంశిభిర్దర్భైః
కీర్ణవర్త్మా - ఆకీర్ణమార్గః - ఉదగ్రప్లుతత్వాన్నభస్యధికంప్రయా
తి - ఉర్వ్యామల్పంప్రయాతి - అత్రస్యందనఆలంబనవిభావః - తదనుప
తనముద్దీపనవిభావః - పూర్వకాయ ప్రవేశశ్రమ వివృత ముఖత్వా
దయోఽనుభావాః-తదనుమితాశ్శంకాత్రాసాదయోవ్యభిచారిణః. ఏతైర్భ
యాఖ్యస్స్థాయినః పరిపోషాద్భయానకరసః-అథబీభత్సరసముదాహ
రతి-ఉత్కృత్యేతి-లక్షణంతుజుగుప్సాస్థాయికత్వంబోధ్యం- ప్రేతభూమి
ష్ఠస్యకస్యచిచ్ఛవకళేబరస్యకృత్తించర్మ-ప్రథమముత్కృత్యోత్కృత్యా
థానంతరం-పృథూచ్ఛ్వనభూయాంసి - పృథూన్యుత్సేధభూయాంసి-
అంసయోస్స్ఫిచోరూరుసంధిప్రదేశయోః - పృష్ఠపీఠాద్యవయవేషు -
సులభానిసుగ్రహాణి - ఉగ్రపూతీనిదుస్సహ దుర్గంధానిమాంసానిజ
గ్ధ్వా - భక్షయిత్వా - ఆర్త్తానిస్నాయూని - అస్థిబంధశిరాః - ఆంత్రా
ణిశిరాంతరాణిచ - యయోస్తే - తాదృశేనేత్రేయస్యసః- ప్రేతరంకః-
పిశాచేషుదరిద్రః - అంకస్థాదంతికస్థాత్- కరంకాత్ - శవశరీరాస్థిసం
ధిషుగతంస్థితం-క్రవ్యంమాంసం-అవ్యగ్రంబహుమాంస భక్షణాదత్వరం
ప్రకటితదశనస్సన్ - అత్తిభక్షయతి - అత్రప్రేతరంక ఆలంబనవిభా
వః - కృత్త్యుత్కర్తనముద్దీపనవిభావః - విశిష్టమాంసభక్షణాదిరను
భావః - తదనుమితాస్త్రాసావేగాదయో వ్యభిచారిణః- ఏభిర్జుగుప్సా
ఖ్యస్యస్థాయినఃపరిపోషాద్బీభత్సరసః - అద్భుతరసముదాహరతి - చి
త్రమితి - లక్షణంతువిస్మయస్థాయికత్వంబోధ్యం - ఇదంచయుద్ధసన్న
ద్ధంకుశమవేత్య శ్రీరామవచనం - ఏషబాలోపిమహానివభాతి - చిత్రమ

ష్యాకృతిర్నూతనఏషసర్గః॥ఏషాంస్థాయిభావానాహ॥౫॥ రతిర్హాస
శ్చశోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌభయంతథా । జుగుప్సావిస్మయశ్చేతి స్థా

స్యావికారః - బతఆశ్చర్యం - ఏషాకాంతిఃక్వ - నక్వాపీత్యర్థః- భం
గీరీతిః - అభినవైవఅననుభూతపూర్వా - అస్యధైర్యంలోకోత్తరం - అ
స్యప్రభావఃఅహోఆశ్చర్యం - ఆకృతిరవయవ సంస్థానవిశేషః - కాపి
వాఙ్మానసాతీతా - తస్మాదస్యైషసర్గః -నూతనః-లోకసృష్టివిలక్షణః-
అత్రకుశఆలంబనవిభావః - తదీయమహాత్మ్యాదయ ఉద్దీపనవిభావః - త
దాలోకనజనితా శ్రీరామస్యముఖవికాసాదయోనుభావాః - తదనుమి
తాహర్షాదయో వ్యభిచారిణః - ఏభిర్విస్మయస్యస్థాయినః పరిపోషా
దద్భుతోరసః - విభావానుభావవ్యభిచారిభిరభివ్యక్తస్థాయీరస ఇత్యు
క్తం - తత్రకస్యరసస్యకస్థాయీకతివాస్థాయినఇత్యాకాంక్షాయాము
దాహరణక్రమేణాష్టానాంరసానామష్టౌస్థాయినఆహ॥ ఏషాంస్థాయి
భావానాహేతి - రతిరితి - స్పష్టమితి-నిగదవ్యాఖ్యానమిత్యర్థః-తత్ర
స్థాయిసామాన్యలక్షణంతు ॥ సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూ
ర్తిమాన్ । యావద్రసంవర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి- స
జాతీయైఃపురుషాంతరజనితరత్యాదిభిః - విజాతీయైఃక్రోధాదిభి ర్న్నా
య్యాంతరైః - అతిరస్కృతమూర్తిః రనపహ్నుతస్వభావఃరత్యాదిస్థా
యీత్యర్థః - ఇదమేవభంగ్యంతరేణాప్యుక్తం ॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధై
ర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః । ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ సస్థాయీ ల
వణోదవదితి - అతఏవమాలతీపరిణయార్థం మహామాంసవిక్రయప్ర
సక్తాశ్మశానవాటంగతస్య మాధవస్యప్రేతరంకాదిదర్శనేన జుగుప్సా
యాముద్భూతాయామపిమాలతీవిషయకరతేర్నవిచ్ఛేదఇతిబోధ్యం- అ
న్యాన్విభావాదీనాత్మభావమాత్మనాసహాస్వాదవిషయతాంనయతిసస్థా
యీత్యర్థః - రతిర్నామభావవిశేషః-ఉక్తంచ-మనోనుకూలేష్వర్థే
షుసుఖసంవేదనంరతిరితి - వాగాదిదర్శనశ్రవణాదిజన్యో మనోవికా
రోహాసః - ఇష్టవిరహేణానిష్టప్రాప్త్యాసుహృదో మఃఖదర్శనాదినా

యిభావాఃపరికీర్తితాః - స్పష్టం - వ్యభిచారిణోబ్రూతే॥ ప ॥ నిర్వే
దగ్లానిశంకాఖ్యా స్తథాసూయామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచ

వాదుఃఖోద్రేకశ్శోకః - పరనిరాకరణాదినాచిత్తప్రోజ్జ్వలనం క్రోధః-
లోకోత్తరేషుకార్యేషుస్థేయాన్ప్రయత్నఉత్సాహః - మహత్యపిసం
కటేప్రాప్తేయశ్చిత్తస్యప్రారబ్ధకార్యస్యనిర్వహణౌత్సుక్యం సోప్యుత్సా
హః ॥ అనిష్టశంకనంభీతీరౌద్రసందర్శనాదిభిః ॥ జుగుప్సా నింద్యతా
జ్ఞానందోషసందర్శనాదిభిః ॥ విస్మయశ్చిత్తవిస్తారఃపూర్వాదృష్టవిలో
కనాత్ - అథసహకారిణోవ్యభిచారిణఆహ - వ్యభిచారిణఇతి॥ దుః
ఖస్యార్తత్త్వబోధాదనిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః। తత్రచింతాశ్రునిశ్శ్వా
సదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ బలస్యాపచయోగ్లానిర్వైవర్ణ్యారతి కార
ణమ్।అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోషాదికారణమ్॥పరోత్కర్షా
సహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితా।సంమోహానందసంభేదోమదిరాదికృ
తోమదః॥స్ఖలద్వచనతాతత్రనేత్రయోఘూర్ణమానతా। శ్రమఃఖేదో
ధ్వరత్యాదేస్స్వేదోస్మిన్మర్దనాదయః ॥ పరాధీనప్రవృత్తిస్స్యాదా
లస్యంకృత్యవస్తుషు । సత్వత్యాగాదినాజన్యందైన్యంకార్శ్యరుగాదికృ
త్ ॥ధ్యానంచింతాహితానాప్తేశ్శూన్యతాశ్వాసతాపకృత్ । మో
హస్తుమూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ తత్రాజ్ఞానత్వరాపా
తఘూర్ణనాదర్శనాదయః । పూర్వానుభూతవిషయవిజ్ఞానంస్మృ
తిరుచ్యతే ॥ ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృహ్యంజ్ఞానాధిష్టాగమాదిభిః । చేత
సోమీలనంవ్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః ॥ మాత్సర్యద్వేషరాగాదేశ్చా
పలంత్వనవస్థితిః । ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహర్షస్స్వేదాశ్రుకంప కృ
త్॥ శత్రుతోవాయుతోవాగ్నేరుత్పాతేష్టాగమాదిభిః । ఆవేగస్సంభ్ర
మస్తత్రప్రలాపభ్రమణాదయః॥ అప్రతిపత్తిర్జడతాస్యాదిష్టానిష్టదర్శ
నశ్రుతిభిః । అనిమెషనయనవీక్షణతూష్ణీంభావాదయస్తత్ర॥ ఆత్మోత్క
ర్షోన్యధిక్కారోలావణ్యబలభూతిభిః। తత్రస్యాద్ద్వేషణావజ్ఞాసవిలా
సాంగవీక్షణమ్। విషాదస్త్వేతసోభంగ ఉపాయాభావకారితః ॥ కా

చింతా మోహస్స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా
తథా । గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ । సుప్తం విబోధో
మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా ॥ మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథా మర
ణమేవ చ । త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః ॥ త్రయస్త్రిం
శదమీ భావాస్సమాఖ్యాతాస్తు నామతః ॥ నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్య

లాఘుమత్వమౌత్సుక్యముత్కంఠేత్యపరే విదుః । మనస్సంమీలనం నిద్రా
చింతాలస్యశ్రమాదిభిః ॥ తత్ర జృంభాంగభంగాక్షిమీలనోచ్ఛ్వాసనా
దయః । ఆవేగగ్రహదుఃఖాద్యైరపస్మారోఽంగతాపకృత్ ॥ భూపాతకంప
ప్రస్వేదలాలావికృతవీక్షణైః । సుప్తిర్నిద్రా సముద్రేకశ్శ్వాసోచ్ఛ్వా
సక్రియాత్ర చ ॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృంభాక్షిపరిమర్దనే । క్రో
ధః కృతాపరాధేషు స్థిరోఽమర్ష ఇతీర్యతే ॥ అవహిత్థా హి లజ్జాదేర్హ
ర్షాద్యాకారగోపనమ్ । దృష్టే పరాధే దౌర్ముఖ్యశౌర్యచండత్వము
గ్రతా ॥ తత్ర స్వేదశ్శిరఃకంపస్తర్జనం తాడనాదయః । తత్త్వమా
ర్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥ విరహాదేర్మనస్తాపో జ్వ
రాదిర్వ్యాధిరుచ్యతే । ఉత్కంఠోత్కంపశోకాదేరున్మాదశ్చిత్తవిభ్ర
మః ॥ అస్మిన్నస్థానరుదితగీతిహాసప్రలాపితాః । మరణం మరణోద్యో
గో రసపుష్టౌ న కీర్త్యతే - యథా ॥ చంద్రముద్వీక్షతే బాలా నిజజీవితనిస్పృ
హా । త్రాసశ్చిత్తస్య విక్షోభ ఆకస్మికభయాదిభిః ॥ సందేహాత్కల్పనా
నంత్యం వితర్కః పరికీర్తితః । అన్యే చేతోవికారాస్స్యురేష్వేవాంత
ర్గతా మతాః ॥ స్థాయిన్యున్మగ్ననిర్మగ్నాః కల్లోలా ఇవ వారిధావితి-
ఇతి నిర్వేదాదినిరూపణం- ఏవం స్థితే- విభావైర్వర్ధమానస్తు స్థాయీ
నానానుభావవాన్ । సద్భిరాస్వాద్యమానత్వాద్రస ఇత్యభిధీయ
తే - ఇత్యభిహితస్య రసస్య బీజమంకురః పల్లవో వృద్ధిర్విస్తారశ్చేతి పం
చావస్థాః- తథా చోక్తం ॥ బీజాంకురౌ పల్లవశ్చ వృద్ధిర్విస్తార ఏవ చ । అ
వస్థాభిర్విభావ్యోఽసౌ చతూరాగాదిభిః క్రమాత్ -ఇతి- చతూరాగాదయ
శ్చక్షుః ప్రీతిమనస్సంగాదయః - ఏవం కావ్యనాట్యసాధారణ్యాత్సర్వ

ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానంవ్యభిచారిత్వేపి స్థాయిత్వాభిధా
నార్థం ॥ తేననిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోస్తినవమోరసః॥ యథా ॥
అహౌవాహారేవాకుసుమశయనేవా దృషదివా మణౌవాలోష్టేవాబల
వతిరిపౌవా సుహృదివా।తృణేవాస్త్రైణేవా మమసమదృశోయాంతు
దివసాః క్వచిత్పుణ్యారణ్యేశివశివశివేతిప్రలపతః ॥ రతిర్దేవాదివిషయా

సమ్మతానష్టౌరసాన్నిరూప్యనవమంశాంతరసంస్థాపయితుమాహ - ని
ర్వేదస్యామంగళప్రాయస్యేతి - తత్త్వజ్ఞానజనితవైషయికనిష్ఫలత్వా
దిరూపోనిర్వేదస్థాయీ।తత్స్థాయికశ్చనవమోరసశ్శాంతోవశ్యమంగీక
రణీయః-నచతస్యస్థాయిత్వమానాభావఇత్యాహ - అమంగళప్రాయ
స్యేతి॥ మంగళపర్యాయేష్వౌత్సుక్యాదిషువిద్యమానేషునిర్వేదస్యామం
గళరూపస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానంవ్యభిచారిత్వస్థాయి
త్వోభయరూపతాప్రతిపాదనార్థమితిభావః - ఏవంనవమంరసం పరి
స్థాప్యోదాహరతి-అహౌవితి-నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః- అత్రసర్పహార
యోస్సమదృష్టితయాపరిక్రమణనిస్పృహతా - కుసుమశయనశిలాత
లయోస్సమదృష్టితయాభోగోపకరణనిస్పృహతా-రత్నలోష్టయోస్సమ
దృష్టితయాధనేషణారాహిత్యం - శత్రుమిత్రాదిసమదృష్టితయాపుత్రైష
ణారాహిత్యం - తృణస్త్రైణసమదృష్టితయా దారైషణారాహిత్యంచేతి
శాంతరసాభివ్యక్తిస్సహృదయసాక్షికేతిధ్యేయం - నచానాదిసిద్ధరాగ
ద్వేషకలుషచిత్తైరయంనవర్ణనీయ ఇత్యరసత్వమాశంక్యం - వీతరా
గాదిభిశ్శృంగారస్యాప్యవర్ణనీయతయాఅరసత్వప్రసంగాత్ - నచ
రసాభివ్యంజకవిభావాద్యభావశ్శంక్యః - అధ్యాత్మశాస్త్రాభ్యాస స
త్పురుషసేవాదీనాముద్దీపనవిభావత్వాత్ - యమనియమాదీనా మను
భావత్వాత్ - స్మృతిధృతిమతి చింతావితర్కాదీనాం వ్యభిచారిత్వా
చ్చేతిసుస్థంరసత్వం॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదీనామభివ్యక్తావ
సంలక్ష్యక్రమత్వముక్తం - తత్రరసస్వరూపంనిరూప్యప్రాప్తావసరత
యాభావస్వరూపంనిరూపయతి - తదాభాసస్వరూపంతుతదాభాసా

వ్యభిచారీ తథాఞ్జితః । భావః ప్రోక్తః॥ ఆదిశబ్దాన్మునిగురునృపపుత్రా
దివిషయా॥ కాన్తాదివిషయా తు వ్యక్తశ్శృఙ్గారః॥ ఉదాహరణే॥ ప॥
కణ్ఠకోణవినివిష్టమీశ తే కాలకూటమపి మే మహామృతమ్। అప్యుపాత్తమ
మృతం భవద్వపుర్భేదవృత్తి యది రోచతే న మే ॥ హరత్యఘం సంప్రతి హే
తురేష్యత శ్శుభస్య పూర్వాచరితైః కృతం శుభైః । శరీరభాజాం భవదీ
యదర్శనం వ్యనక్తి కాలత్రితయేపి యోగ్యతామ్॥ ఏవమన్యదప్యుదాహా

ఇత్యాదినా నిరూపయిష్యతి - దేవాదివిషయా రతిర్వ్యఞ్జితా తథా వ్య
క్తో వ్యభిచారీ చ భావః ప్రోచ్యత ఇత్యర్థః - దేవాదివిషయేత్యత్రాది శ
బ్దార్థమాహ - ఆదిశబ్దాదితి - పుత్రాదీత్యత్ర మిత్రాదిరాది శబ్దా
ర్థః - క్వ వా రతేశ్శృఙ్గారరసత్వమిత్యత ఆహ - కాన్తాదివిషయా త్వి
తి - నన్వేవం లక్ష్మ్యాదీనాం విష్ణ్వాదివిషయకరతిరపి భావ ఏవ స్యాన్న శృం
గార ఇతి వాచ్యం - కారికాయాం రతిశబ్దేనన్మథానుద్దిశ్య రతేరేవ వి
వక్షితత్వాత్ - తత్ర దేవవిషయాం రతిముదాహరతి - కణ్ఠకోణేతి -
హే ఈశ కాలకూటమపి - దర్శనమాత్రాద్దేవఘాతుకత్వేన ప్రసిద్ధమ
పి - భవతః కణ్ఠకోణవినివిష్టం - హేతుగర్భవిశేషణమిదం - కణ్ఠకోణవినివిష్ట
త్వాద్ధేతోః - మే మహామృతం - భవద్వపురేకదేశస్థితత్వాత్పరమప్రేమాస్ప
దం - దేవానాం జరామరణాదిశూన్యతాసంపాదకమమృతముపాత్తం స్వ
యమేవ లబ్ధమపి - భవద్వపుర్భేదవృత్తి - ఇదమపి హేతుగర్భం - భవద్వ
పురేకదేశప్రవేశాభావాద్ధేతోః - మే మహ్యం - న రోచతే - అత్ర కస్య
చిద్భక్తస్య శివవిషయా రతిర్వ్యజ్యమానా భావ ఇత్యుచ్యతే - మునివిష
యాం రతిముదాహరతి - హరతీతి - నారదం ప్రతి శ్రీకృష్ణవచనం - సం
ప్రతీదానీం - అఘం పాపం హరతి - ఏష్యతో భవిష్యతశ్శుభస్య హేతుః కారణ
భూతం పూర్వాచరితైః - శుభైస్సుకృతైః - కృతం సంపాదితం - భవదీయ
దర్శనం - శరీరిణాం - కాలత్రితయేపి - యోగ్యతామభీష్టార్థప్రా
ప్త్యర్హతాం - వ్యనక్తి ప్రకటీకరోతి - అత్ర శ్రీకృష్ణస్య మునివిషయా
రతిర్వ్యజ్యమానా భావ ఇత్యుచ్యతే - అనేన క్రమేణ పుత్రాది విషయాప్యు

ర్యం - వ్యభిచారీయథా॥ప॥ జానేకోపపరాఙ్ముఖీప్రియతమా స్వప్నే
ద్యదృష్టామయా మామాసంస్పృశపాణినేతిరుదతీగంతుంప్రవృత్తాతతః।
నోయావత్పరిరభ్యచాటుకశతై రాశ్వాసయామిప్రియాంభ్రాతస్తావద
హంశఠేన విధినానిద్రాదరిద్రీకృతః॥ అత్రవిధింప్రత్యసూయా - తదాభా
సాఅనౌచిత్యప్రవర్తితాః॥ తదాభాసా రసాభాసాభావాభాసాశ్చ।

దాహార్యా - ఇత్యతిదిశతి - ఏవమితి - తత్రపుత్రవిషయాయథా ॥ ఆల
క్ష్యదంతముకుళాననిమిత్తహాసానవ్యక్తవర్ణరమణీయవచఃప్రవృత్తీన్।
అంకాశ్రయప్రణయినస్తనయాన్వహంతోధన్యాస్తదంగరజసామలినీభ
వంతి - వ్యభిచారీవ్యజ్యమానో భావఇత్యుక్తం - తముదాహరతి - వ్య
భిచారీయథేతి - జానఇతి - ఇదంవయస్యం ప్రతికస్యచిద్విరహిణోవచ
నం - హేభ్రాతస్సఖే - అద్యాస్మిన్నహని - స్వప్నే - ప్రియతమాకో
పపరాఙ్ముఖీసతీమయాదృష్టా- తతఃమయుస్ప్రష్టుంఉద్యుక్తేమామాం-
పాణినామాసంస్పృశేతిరుదతీసతీ - గంతుంప్రవృత్తాదృష్టా- తథాగం
తుంప్రవృత్తాంప్రియాంపరిరభ్య - చాటుకశతైస్సాంత్వవచనై ర్యావ
న్నాశ్వాసయామి - తావదేవాహం - శఠేనాసహనశీలేన - విధినా
నిద్రాదరిద్రీకృతః - అత్రఝడితినిద్రావిఘాతుకం విధింప్రత్యసూయా వ్య
జ్యతఇతిశేషః - జానఇతివాక్యార్థకర్మకంతిఙంతప్రతిరూపకమవ్య
యం - మామేత్యత్రఏకం ప్రతిషేధవాచకం - అపరంద్వితీయాంతం- త
త్రాపిప్రథమమవ్యయం - ద్వితీయం - మాంమేత్యస్యచ్ఛబ్దాదేశరూపం-
నతువై పరీత్యం - పాదాదిత్వేనాదేశాభావప్రసంగాత్ -అవ్యయమ
పినమాఙ్ - కింతుమాశబ్దోనిరనుబంధః - అన్యథాలుఙ్ప్రసంగాత్ -
యావన్నాశ్వాసయామీతిచ యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యద
ర్థేలట్బోధ్యః - ఏవమన్యేపివ్యభిచారిణో వ్యజ్యంతఇతిబోధ్యం - ర
సభావతదాభాసేత్యాదినోక్తాసంలక్ష్యక్రమ విషయేరసంభావంచ ని
రూప్యక్రమప్రాప్తం రసాభాసంభావాభాసంచనిరూపయతి - తదా
భాసాఇతి - కారికాగత తచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితభావమాత్రపరామ

తత్రరసాభాసోయథా॥ ప ॥ స్తుమఃకంవామాక్షిక్షణమపి వినాయంనర
మసేవిలేభేకః ప్రాణాన్రణమఖముఖేయంమృగయసే । సులగ్నేకోజాత
శ్శశిముఖి యమాలింగసిబలాత్తపశ్శ్రీఃకస్యైషా మదననగరిధ్యాయసి
తుయమ్॥ అత్రానేకకాముకవిషయ మభిలాషంతస్యాస్స్తుమ ఇత్యాద్య
నుగతంబహువ్యాపారోపాదానంవ్యనక్తి॥ భావాభాసోయథా॥ ప ॥
రాకాసుధాకరముఖీతరళాయతాక్షీ సాస్మేరయౌవనతరంగితవిభ్రమ

శ్రీత్వభ్రాంతింవారయతి - తదాభాసాఇతి - రసాభాసముదాహ
రతి - తత్రేతిస్తుమఇతి - హేవామాక్షికంస్తుమః - యంవినాక్షణమ
పినరమసే - సకోవారణమఖముఖప్రాణాన్విలేభేవిముక్తవాన్ - ర
ణాభిముఖ మరణజనితపుణ్య విభవేనజాతఇత్యర్థః - ప్రాణప్రాప్తేః
ప్రాణత్యాగపూర్వకత్వాద్రణముఖస్థిత్వా ప్రాణాన్పరిత్యజ్యోత్పన్న
ఇతిభావః - యంమృగయసే కోవాసులగ్నేజాతః - హేశశిముఖి -
యంత్వమేవంబలాదాలింగసి - కస్యైషాతపశ్శ్రీస్తపస్సమృద్ధిః- యం
త్వంధ్యాయసి-అత్రమదననగరీతిసంబోధనేనానేకోపభోగ్యత్వప్రతీతిః-
అత్రైకస్యా అనేకవిషయానురాగప్రతీతే రసాభాసోయం - ఉక్తం
చ ॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చ తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుస
క్తిశ్చరసాభాస స్త్రిధామతఇతి - నచస్తుతివిషయత్వాది నానావ్యా
పారవానేకఏవనాయకః- కింనస్యాదితివాచ్యం - ధ్యాయసితుయమితి
తుశబ్దోపాదానేన పూర్వవ్యాపారవిశిష్టాన్యత్వ ప్రతీతేర్మదననగరీ
త్యనేకోపభోగ్యత్వప్రతీతేశ్చ - తదేవాహ-అత్రానేకేతి-స్తుమఇత్యాద్య
నుగతమనుక్రాంతంబహువ్యాపారోపాదానం - కర్తృ - తస్యానా
యికాయాః - అనేకకాముకవిషయమభిలాషం వ్యనక్తిప్రకటయతీత్య
ర్థః - భావాభాసముదాహరతి - భావాభాసోయథేతి - రాకేతి -
రాకాసుధాకరఇవముఖంయస్యాస్సా - తరళేఆయతే అక్షిణీయస్యా
స్సా - త్రిపదబహువ్రీహిః - స్మేరంప్రవృద్ధంయద్యౌవనంతేనతరంగి
తానిమర్యాదావిభ్రమాణాం విలాసానాంశ్రీస్సమృద్ధిర్యస్యాస్సా -

శ్లో॥ తత్రాహంకరోమి విదధే కథమత్ర మైత్రీంతత్స్వీకృతివ్యతికరే క ఇహాభ్యుపాయః॥ అత్ర చింతానౌచిత్యప్రవృత్తా - ఏవమన్యేప్యుదాహార్యాః॥ సూ॥ భావస్య శాంతిరుదయస్సంధిశ్శబలతా తథా॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ సూ॥ తస్యాస్సాంద్రవిలేపన స్తనతటప్రశ్లేషముద్రాంకితం కింవక్షశ్చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన గోపాయ్యతే। ఇత్యుక్తే క్వ తదిత్యుదీర్య సహసా తత్సంప్రమార్ష్టుం మయా సాశ్లిష్టా రభసేన తత్సుఖవశాత్తన్వ్యా చ తద్విస్మృతమ్॥ అత్ర కోపస్య॥ సూ॥ ఏకస్మిన్ శయనే విపక్షరమణీనామగ్రహే ముగ్ధయా

తత్రాహంకరోమి - అత్రాస్యాం - మైత్రీం - కథం విదధే - తత్స్వీకృతి వ్యతికరే కో వా అభ్యుపాయః - అత్ర రావణస్య సీతాం ప్రతి చింతాయా అనుచితాయా ఆభాసత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి - ఏవం రసాభాస భావాభాసం చ నామాన్య అన్యేవ్యభిచారిణోపి ఏవమనౌచిత్యే నోదాహార్యా ఇత్యాశయేనాహ - ఏవమన్యేపీతి - క్రమప్రాప్తాం భావశాంతిముదాహరతి - తస్యా ఇతి - తస్యాస్సపత్న్యాస్సాంద్రవిలేపనయో స్తనతటయోః ప్రశ్లేషేణ గాఢాలింగనసంపర్కేణ ముద్రాంకితం - వక్షః - పాదయోరానమనవ్యాజేన కిం గోపాయ్యతే - కిం న గృహ్యత ఇతి మానిన్యా ఉక్తే సతి తన్ముద్రాంకనం క్వేత్యుదీర్య - సహసా ఝడితి - తన్ముద్రాంకనం సంప్రమార్ష్టుం - మయా సా సమాలింగితా - రభసేనాశ్లిష్టా - తత్సుఖవశాదాలింగనజన్య సుఖపారవశ్యాత్ - తన్వ్యా తన్ముద్రాంకనం విస్మృతం - అత్రైకస్య భావస్య శాంతిరిత్యత ఆహ- అత్రేతి- కోపస్య- శాంతిరిత్యనువర్తతే - నన్వత్ర తత్సుఖవశాదితి మోహాదయాభివ్యక్తేర్భావోదయస్యాప్యుదాహరణం కిం న స్యాదితి వాచ్యం - భావోదయస్య భావశాంత్యంగతయా ప్రాధాన్యాద్భావశాంతిరేవేయమితి ధ్యేయం - ఆనంతర్యాద్భావోదయముదాహరతి - ఏకస్మిన్నితి- ఏకస్మిన్ శయనే నాయికయా సహైకశయ్యాశయనే - విపక్షరమణ్యాస్సపత్న్యాః - నామగ్రహే సతి సద్యః కోపేన పరాఙ్ముఖం యథా తథా - గ్లపితయా సంతప్తచిత్తయా ముగ్ధయా - చాటూని ప్రార్థనావాక్యాని కుర్వ

సద్యఃకోపపరాఙ్ముఖం గ్లపితయా చాటూని కుర్వన్నపి। ఆవేగాదవధీరితః ప్రియతమస్తూష్ణీంస్థిత స్తత్క్షణం మాభూత్సుప్త ఇవేత్యమందవలితగ్రీవం పునర్వీక్షితమ్॥ అత్రౌత్సుక్యస్య॥ ప॥ ఉత్సిక్తస్య తపఃపరాక్రమనిధేరభ్యాగమాదేకతస్సత్సంగప్రియతా చ వీరరభసోన్మాదశ్చ మాం కర్షతః। వైదేహీపరిరంభ ఏవ చ ముహుశ్చైతన్యమామీలయన్నానందీహరిచం

న్నాలపన్నపి ఆవేగాత్ - మానోత్కర్షాత్ అవధీరిత స్తిరస్కృతః - ప్రియతమః- కాలేనైవ కోపశ్శమయితవ్య ఇతి తత్క్షణం తూష్ణీంస్థితః- వస్తుతో నస్వపితి - కింతు మదాశయపరిజ్ఞానాయేతి సంచింత్య సుప్త ఇవ నిశ్చేష్టో మాభూదితి పునర్వీక్షితః - అత్ర పునశ్శబ్దేన ప్రథమం కించిద్వలితగ్రీవం వీక్షితోనంతరం నాయకేన తదాశయశోధనార్థం మజ్ఞాత్వైవస్థితే అమందవలితగ్రీవం పునర్వీక్షిత ఇతి ప్రతీయతే - అత్ర ప్రియోక్తిసమయ ఏవధీర్యతూష్ణీం ప్రసన్నతయా ముగ్ధమేత్యుక్తం - ఏకస్మిన్ శయన ఇతి చ సపత్నీనామగ్రహణస్య అత్యంతానౌచిత్యం వ్యజ్యతే - స్వయమేవ ప్రసన్నతయా కాలాక్షమత్వలక్షణస్యౌత్సుక్యస్యోదయాద్భావోదయ ఇత్యాహ- అత్రేతి॥ అత్ర యద్యపి కోపస్యభావస్య శాంతిరప్యస్తి - తథాపి పూర్వవత్కోపశాంతేరౌత్సుక్యాంగతయా తదుదాహరణమితి ధ్యేయం- అథ భావసంధిముదాహరతి॥ ఉత్సిక్తస్యేతి - భార్గవసంరంభం శ్రుతవతోంతఃపురగతస్య దాశరథేర్వచనమిదం- ఉత్సిక్తస్య గర్వితస్య - తపసాం పరాక్రమాణాం చ నిధేరాశ్రయస్య భార్గవస్యాగమాత్ - సత్సంగప్రియతా చ - వీరాణాం యోరభస ఆవేగ స్తస్యోన్మాద ఉచ్ఛ్రయశ్చ - మాం ఏకతః బహిః కర్షతః - తపోనిధిత్వాత్సత్సంగప్రియతా చ పరాక్రమనిధిత్వాద్వీరరభసోన్మాదశ్చేతి భావః - ఆనందీ ఆనందకరణశీలః- ముహురత్యంతం చైతన్యమామీలయన్ - ఉజ్జృంభయన్- హరిచందనేందుశిశిరః- హరిచందనేందూ ఇవ శీతలః - స్నిగ్ధః గాఢః- ఏష అనుభూయమానః- వైదేహ్యాః పరిరంభః- అన్యతః అంతఃపురే రుణద్ధి- అత్ర పూర్వార్ధే వీరరసవ్యభిచారిణ ఆవేగస్య - ఉత్తరార్ధే శృంగారరసవ్యభిచారిణో హ

దనేంమశిశిరస్స్నిగ్ధోరుణద్ధ్యస్యతః॥ అత్రావేగహర్షయోః॥ప॥ క్వాకా
ర్యంశశలక్ష్మణః క్వనుకులంభూయోపిదృశ్యేతసాదోషాణాముపశాంత
యేశ్రుతమహోకోపేపికాంతంముఖమ్।కింవక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధి
యస్స్వప్నేపిసాదుర్లభాచేతస్స్వాస్థ్యముపేహికఃఖలుయువాధన్యో
ధరంధాస్యతి॥ అత్రవితర్కౌత్సుక్యమతిస్మరణశంకాదైన్యధృతిచింతా
నాం॥ భావస్థితిస్తూక్తాచోదాహృతాచ॥ప॥ముఖ్యేరసేపితేంగిత్వం ప్రా

షణస్యచవ్యంజనాద్భావసంధిః - తదేవాహ-అత్రావేగేతి॥ భావశబల
తాముదాహరతి - క్వాకార్యమితి- ఇదంశుక్రకన్యాదర్శనోత్కంఠిత
స్యయయాతేర్వచనం - అకార్యంబ్రాహ్మణకన్యకాభిలాషరూపంక్వ -
శశలక్ష్మణశ్చంద్రస్యకులంక్వ - ఇతియుక్తాయుక్త విచారాత్మకోవిత
ర్కః-భూయఃపునరపిదృశ్యేతసేత్యౌత్సుక్యం - దోషాణాముపశాంత
యేశ్రుతంశాస్త్రశ్రవణం- అతోదోషహేతుత్వాదత్రాభిలాషోనయు
క్తఇత్యర్థనిర్ధారణాత్మికామతిః - అహోకోపేపి కాంతంముఖం-
ఇత్యనుభూతార్థజ్ఞానాత్మికాస్మృతిః- కృతధియః - అతఏవాపకల్మ
షాఃసత్పురుషాఃకింవక్ష్యంతీతిసత్పురుషనిందారూపానిష్టోత్ప్రేక్షణేనశం
కా - స్వప్నేపిసాదుర్లభేతికృపణతారూపందైన్యం-హేచేతః- స్వా
స్థ్యంధైర్యముపేహీతిధృతిః - ధన్యఃకోవాయువా అధరంధాస్యతీతిచిం
తాచవ్యజ్యతే-తదేతదాహ-అత్రేతి-చింతానామిత్యంతరంశబలతేతిశే
షః- ననుభావస్యోదయవచ్ఛాంతివచ్చభావస్యస్థితిఃకిమితినోక్తా - నో
దాహృతాచేత్యతఆహ-భావస్థితిస్తూక్తేతి - అయంభావః- భావస్థితే
ర్భావస్వరూపానతిరేకాద్భావస్వరూపోదాహరణేనైవనిరూపితా-
జానేకోపపరాఙ్ముఖీత్యుదాహరణేనైవోదాహృతాచేతి నపృథగుక్త్య
వసరఇతి-ననూక్తేషూదాహరణేషురసస్యాపిప్రతీతేఃకథంభావశాంత్యా
ద్యుదాహరణతేత్యతఆహ-ముఖ్యేరసేపీతి-అంగిత్వంప్రాధాన్యం- కదా
చనవిభావాద్యసంవలనదశాయాం - రసాపేక్షయైషాం సాతిశయోచ
మత్కారేసతివా - తత్కేవలనేతురసస్యప్రాధాన్యమేవ - ననురస

పుష్ణవంతికదాచన ॥ తేభావశాంత్యాదయః ॥ అంగిత్వంరాజానుగతవి వాహప్రవృత్తభృత్యవత్॥ ప ॥ అనుస్వానాభసంలక్ష్య క్రమవ్యంగ్యస్థి తిస్తుయః । శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థ త్రిధాసకథితోధ్వనిః ॥ శబ్దశక్తి మూలానురణనరూప వ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యఉ భయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతిత్రివిధః ॥ తత్ర ॥ ప ॥ అలం

స్యైవముఖ్యత్వేజాగరూకేకథంభావశాంత్యాదీనాంప్రాధాన్యమిత్యత ఆహ-అంగిత్వమితి-రాజానుగతేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృ త్తోభృత్యోరాజ్ఞిముఖ్యేపిప్రాధాన్యమాలంబతేతద్వదితిభావః- భృత్యవ దితిప్రాప్తిక్రియాతౌల్యేనతుల్యమితివతిః-ఏవమసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంని రూప్యక్రమప్రాప్తంసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంనిరూపయన్తద్భేదం దర్శయ తి-అనుస్వానాభేతి- స్వానఃఘంటాదివాదనానంతరభవఃప్రాథమికశ్శబ్దః తస్యానుతత్సమీపవర్తీ-తత్పృష్ఠభావీయస్స్వనః-అనుస్వానం- తదాభ స్తత్సదృశః-వాచ్యార్థప్రతీత్యవ్యవహితప్రతీతికఇత్యర్థః- అనుస్వానా భత్వంశేనలక్షణముక్తం - లక్ష్యాంశందర్శయతి - సంలక్ష్యేతి - సం లక్ష్యక్రమావ్యంగ్యస్థితిర్యస్యేతివిగ్రహః - ఏతాదృశఃయస్సంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్యధ్వనిస్సశబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థభేదేన త్రివిధఇతికారికార్థః-అ వ్యవహితవిశేషణేన అవివక్షితవాచ్యవ్యావృత్తిః - తత్రబాధప్రతిసం ధానాదినావాచ్యార్థప్రతీతే ర్వ్యంగ్యప్రతీతేశ్చవ్యవధానాత్ - అను స్వానసదృశేన్యనేన అసంలక్ష్యక్రమవ్యావృత్తిః-తత్రవిభావాదిసంవలిత తయావ్యంగ్యప్రతీతేః- శబ్దార్థోభయశబ్దానాం ద్వంద్వేతదంతశ్రూ యమాణస్యసామర్థ్యవాచిన శ్శక్తిశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధాత్పర్యవ సన్నంప్రకారత్రయందర్శయతి-శబ్దశక్తిమూలేత్యాదినా-తత్రశబ్దశక్తి మూలత్వం-యత్రపర్యాయాసహిష్ణుతా- తంవిభజతే-తత్రేతి - తత్రతే షాంమధ్యే-శబ్దాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్-అలంకారోవావస్తుమాత్రంవా య త్రప్రాధాన్యేనావభాసతేసశబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనిస్తన్మూలవస్తు ధ్వనిశ్చేతిద్వివిధఇత్యర్థః-కారికాగతైవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-అనలం

కారోధవస్త్వేవ శబ్దాద్యత్రావభాసతే । ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయ శ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధా ॥ వస్త్వేవేత్యనలంకారం వస్తుమాత్రం ॥ ఆద్యోయథా॥ ప ॥ ఉల్లాస్యకాలకరవాలమహాంబువాహం దేవేనయేనజరఠోర్జితగర్జితేన। నిర్వాపితస్సకలఏవరణే రిపూణాంధారాజలైస్త్రిజగతిజ్వలితఃప్రతాపః ॥ అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకతామాప్రసాంక్షీదిత్యప్రాకరణిక ప్రాకరణికయోరుపమానోపమేయ భా

కారమితి-ఆద్యముదాహరతి॥ ఉల్లాస్యేతి-జరఠోర్జితగర్జితేన - గంభీరస్థిరసింహనాదేన యేనదేవేనరాజ్ఞా - కాలకరవాల మహాంబువాహం - కాలశ్శ్యామలోయఃకరవాలఃఖడ్గః - తస్యయోమహానంబువాహఃఅంబువహతీతివ్యుత్పత్త్యాధారాప్రదేశః - తముల్లాస్యచాలయిత్వా ధారాజలైః ధారాప్రదేశగళితైస్తజ్జలైశ్శత్రుకంఠచ్ఛేద క్షరితరుధిరప్రవాహైః - రిపూణాంశత్రూణాం త్రిజగతిజ్వలితఃప్రతాపః - రణేనిర్వాపితఃప్రశమితఇతిప్రాకరణికార్థః - వ్యంగ్యార్థస్తు- జరఠోర్జితగర్జితేన శ్రవణపరుషవికటస్తనితేన - యేనదేవేనపర్జన్యేన - కాలకరఃశ్యామలకాంతిః - వాలఃవబయోరభేదాద్బాలః - వృద్ధ్యున్ముఖః - నూతనోవా - యోమహానంబువాహః మేఘస్తముల్లాస్య - ధారాజలైః ధారాసారవృష్టిపాతైః - రిపూణాందావానలానాం - పర్జన్యనాశ్యత్వేన తేషాంతద్రిపుత్వాత్ - ప్రతాపస్సంతాపః - నిర్వాపితశ్శమితఇత్యప్రాకరణికపర్జన్య విషయోర్థఃప్రతీయతే - నచశక్త్యైవాప్రాకరణికార్థోపిప్రతీయతాం- కాలకరవాలాదిపదానాంనానార్థత్వాదితివాచ్యం - తత్ర రాజప్రకరణేనశక్తేః రాజ్ఞినియంత్రణేన పర్జన్యవిషయేకుంఠితతయాసామర్థ్యాభావాద్వ్యంజనయైవతత్ప్రతీతేః-ఇదంచభద్రాత్మనఇతివ్యంజనోదాహరణేస్పష్టముక్తం - అత్రేతి - రాజ్ఞాశత్రూణాంప్రతాపోనిర్వాపితఇతి వక్తవ్యే మేఘేనదావాగ్నిసంతాపోనిర్వాపితఇత్యున్మత్తోపినవక్తి - తస్మాదుభయోరుపమానోపమేయ భావోనియమేనకల్పనీయః ఇత్యుపమాలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం - ఉపమ లం

పః కల్పనీయ ఇత్యత్రోపమాలంకారో వ్యంగ్యః॥ ప॥ తిగ్మరుచిరప్రతా పో విధురనిశాకృద్విభో మధురలీలః । మతిమానతత్త్వవృత్తిః ప్రతిపదప క్షాగ్రణీర్విభాతి భవాన్॥ అత్రైకపదస్య ద్విపదత్వే విరోధాభాసః॥ ప॥ అమితస్సమితః ప్రాప్తైరుత్కర్షైర్హర్షద ప్రభో । అహిత

కాంధ్వనిముక్త్వా అలంకారాంతరధ్వనిముదాహరతి - తిగ్మరుచిరితి - తి గ్మస్తిగ్మరశ్మిస్తీక్ష్ణః - రుచిరో మిత్రేషు హృద్యశ్చ ప్రతాపో యస్య స తథో క్తః - విధురాపన్నః శత్రూణాం నిశాకృత్ భయంకరః - శోకాంధకా రకారీతి వా - మధురా మనోహారిణీ లీలా యస్య సః - తథా మతిమానయో బుద్ధిచిత్తసమున్నతోఽ స్తత్త్వే సారాంశే వృత్తిర్వర్తనం యస్య సః - త థా ప్రతిపదం పదే పదే పక్షస్య బలస్యాగ్రణీర్నేతా - హే విభో ఏ తాదృశో భవాన్విభాతీతి ప్రాకరణికార్థే అభిధయా ప్రతీతే పదభంగమ వలంబ్య తిగ్మరుచిః - చండభానురపి - అప్రతాపః ప్రతాపశూన్యః - వి ధుశ్చంద్రోఽప్యనిశాకృత్ అరజనీకరః - మధువసంతోఽప్యలీలః విలాసర హితః - మతిమానపి అతత్త్వవృత్తిః రపరమార్థవృత్తిః - ప్రతిప త్ - ప్రథమా తిథిరపి - అపక్షాగ్రణీః పక్షాదిర్న భవతీతి విరోధో వ్య జ్యతే - న చాత్ర విరోధో వాచ్య ఏవాస్త్వితి వాచ్యం - ఏకపద్యప్రతిభా నదశాయాం ప్రాకరణికార్థ ఏవాభిధాయా నియంత్రణాత్ - వ్యంజన యైవ తత్ప్రతీతేర్వక్తవ్యత్వాత్ - న చాత్రాప్రకృతసూర్యాదిప్రతీతేః ప్ర కృతసూర్యాదిప్రకృతయోరుపమాభావాద్విరోధ ప్రతీత్యపేక్షైవ నేతి వా చ్యం - తథా సతి తదనుకూలార్థశబ్దరచనాప్రయాసానుపపత్తేః - తి గ్మరుచిరప్రతాప ఇతి తిగ్మరుచ్యాది నిరూపణేన తదభేద ప్రతీ త్యా అతిశయితప్రతాపశాలిత్వాద్యభివ్యక్తేః ఫలత్వకల్పనాదితి బోధ్యం- అతోఽపివాక్యే నాలంకారధ్వనిః - అముమర్థం దర్శయతి - అత్రై కేతి - ద్విపదత్వే విరోధః - ఏకపదత్వే చ తత్పరిహార ఇతి విరోధాభా స ఇతి భావః - ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇత్యన్వర్థ ఇతి లక్షణం - పదభంగేన విరోధస్ఫురణస్యైకపద్యేన తత్పరిహారస్య చోదాహరణ

స్సహితస్సాధుయశోభిరసతామసి॥ అత్రాపివిరోధాభాసః॥ ప ॥ నిరుపాదానసంభారమభిత్తావేవతన్వతే । జగచ్చిత్రంనమస్తస్మై కలాశ్లాఘ్యాయశూలినే॥ అత్రవ్యతిరేకః । అలంకార్యస్యాపి బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యాయేనాలంకారతా॥ వస్తుమాత్రంయథా॥ ప॥ పంథిఅ ణఏత్థసంథరమత్థిమణంపత్థరత్థలేగ్గామే । ఉణ్ణఅపఓహరంపెక్ఖిఊణజఇవససిదా

ముక్త్వా పదభంగం వినైవతదుదాహరణం దర్శయతి - అమితఇతి ॥ సమితస్సంగ్రామాత్ - ప్రాప్తైరుత్కృష్టైః - అమితైః - అసతాంఖలానాం అహితోననుకూలః - సాధుయశోభిస్సహితః - అసీత్యభిధయా ప్రతీయమానే అమితోమితరహితోపి సమితోమితయుక్తః - అహితోహితరహితోపి సహితోహితయుక్తఇతిచ విరోధాభాసో వ్యజ్యతే - అత్రచవిరోధప్రతిపాదకాపిశబ్దాద్యభావాద్వ్యంగ్యత్వం - అత్రకస్యవాలంకారస్యస్ఫుటేత్యత ఆహ - అత్రాపీతి - పూర్వోదాహరణాపేక్షయా సముచ్చయః - ఇయాంస్తువిశేషః - పూర్వోదాహరణేపదభంగాభంగాభ్యాంవిరోధపరిహారః - అత్రతుపదభంగేనవినైవేతి - వ్యతిరేకాలంకారధ్వనిముదాహరతి - నిరుపాదానేతి - నిరుపాదానసంభారముపకరణసమూహనిరపేక్షమేవ - చిత్రంనానావిధంజగత్ - అభిత్తౌ అనధికరణఏవతన్వతే - కలయాసర్వవిషయకజ్ఞానశక్త్యాచంద్రకలయావా - శ్లాఘ్యాయశూలినేహరాయనమఇత్యత్ర ప్రసిద్ధచిత్రకారాపేక్షయాశూలినోవిశేషప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారోవ్యజ్యతే - ఉపమానాపేక్షయాఉపమేయస్యోపమేయాపేక్షయోపమానస్యవావిశేషప్రతీతౌ వ్యతిరేకఇతి - తదేతదాహ - అత్రేతి - అత్రచిత్రకలాదిశబ్దానాంశ్లిష్టత్వేనపర్యాయాసహత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం అలంకార్యస్యేతి - యథాబ్రాహ్మణశ్రమణశ్శ్రమణీభూతస్యాపి భూతపూర్వగత్యాబ్రాహ్మణఇత్యుచ్యతే - తథాఅలంకారోపివ్యంగ్యపదవీమధిరూఢస్సన్నలంకార్యతాముపగతోపి క్వచిదలంకారత్వేనదృష్టత్వాత్ప్రకృతేప్యలంకారఇత్యుచ్యతఇతిభావః ॥ శబ్దశక్తిమూలంవస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ పంథఅణఏత్థసంథరమత్థిమణంపత్థర

వసను॥ ఛా ॥ పాంథనాత్రసంస్తరో౽స్తి మనాక్ప్రస్తరస్థలే గ్రామే । ఉన్నతపయోధరం ప్రేక్ష్య పునర్యది వససి తద్వస॥ అత్ర యుద్యుపభోగక్షమో౽సి తదాస్వేతి వ్యజ్యతే॥ ప ॥ శనిరశనిశ్చ తముచ్చైః హంతి కుప్యసి నరేంద్ర యస్మై త్వమ్। యత్ర ప్రసీదసి పునస్స భాత్యుదారో౽నుదారశ్చ॥ అత్ర విరుద్ధావపి త్వదనువర్తనార్థమేకం కార్యం కురుత ఇతి వస్తుధ్వన్య

ద్ధ లెగ్గామె । ఉణ్ణఅపఓహరం పెక్ఖిఅ ఉణజఇవససి ద వససు॥ ఛా॥ పాంథనాత్రసంస్తరో౽స్తి మనాక్ప్రస్తరస్థలే గ్రామే । ఉన్నతపయోధరం ప్రేక్ష్య పునర్యది వససి తద్వస॥ పంథఅణావ ద్ధేతి॥ హే పాంథ ప్రస్తరస్థలే పాషాణమయ ప్రదేశే - అస్మిన్గ్రామే - మనాగీషదపి సంస్తరశ్శయనీయం - నాస్తి పాషాణ ఏవ సుఖేన శయితుం శక్యత్వాన్న శయనీయాపేక్షేతి భావః - ఉన్నతం వర్షోన్ముఖం పయోధరం ప్రేక్ష్య పునర్యది వససి - తద్వసేత్యస్మిన్నర్థే అభిధయా ప్రతీయమానే వ్యాజనయా స్వగసికజనబహుళే స్మిన్గ్రామే సంభోగయోగ్యః కదాపి న లభ్యతే - మదీయమున్నతం స్తనమండలం దృష్ట్వా యది సంభోగేచ్ఛా తద్వసేతి వస్తు ప్రతీయతే - తదేతదాహ - అత్రేయదీత్యాదినా - అత్రోన్నతం పయోధరమితి పదద్వయమహిమ్నా అస్యార్థస్య లాభాద్వాక్యే శబ్దశక్తిమూలతా అథవా - సమస్తపదత్వేనైకపద్యేపి పదద్వయ శ్లేషమహిమ సహకృతేన వాక్యేనాన్యార్థలాభాత్ప్రస్యాయా సహితయా శబ్దశక్తిమూలతా - శబ్దశక్తిమూలయా వస్తుధ్వనేరుదాహరణాంతరమాహ - శనిరశనిశ్చేతి॥ హే నరేంద్ర త్వం యస్మై కుప్యసి తం శనిశ్శనైశ్చరః - శనిగ్రహపీడేత్యర్థః - అశనిర్వా అశనిపాతాదిర్దైవవిపత్తిశ్చ - తం నిహంతి నాశయతి - యత్ర యస్మిన్ - త్వం ప్రసీదసి స పునరుదారశ్చౌదార్యవాన్ - అనుదారో౽నుకూలకళత్రశ్చ - భవతీత్యభిధయా ప్రతిపాద్యమానే శనిరశనిశ్చేత్యనేన విరుద్ధావపి త్వదనువర్తనార్థమేకం కార్యం కురుత ఇతి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ అత్ర పూర్వార్ధమేవ వస్తుధ్వనేరుదాహరణం - ద్వితీయార్ధం త్వలంకారధ్వనేరుదాహరణమితి బోధ్యం - తత్ర విరోధాలంకారస్యైవ వ్యంగ్యత్వాత్ - అత్ర యస్మై కుప్యసీతి క్రుధ

తే॥ ప ॥ అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తి మాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదితస్య వా ॥ వస్తు వాలంకృతి ర్వేతి షడ్భేదో సౌ వ్యనక్తి యత్ । వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మకః॥ అర్థస్స్వతస్సంభవీ । ఇదం ప్రథమకల్పితస్య । తత్రాద్యో న కేవలం భణితి మాత్రనిష్పన్నో యావద్బహిరప్యౌచిత్యేన సంభావ్యమానః । కవినా ప్రతిభామాత్రేణ బహిరసన్నపి నిర్మితః। కవినిబద్ధేనవా వక్త్రేతి ద్వితీయో

ద్రుమహోపాధ్యాయార్థానాం యం ప్రతికోప ఇతి చక్రవర్తి దానత్వేచ్ఛ తుర్థ - ఏవం శబ్దశక్త్యుద్భవం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం నిరూప్యార్థశక్త్యుద్భవం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం సప్రపంచం నిరూపయితుం వ్యంజకార్థభేదేన షాడ్విధ్యం - వ్యంగ్యభేదేన ద్వైవిధ్యం చేతి ద్వాదశ విధత్వం మనసి నిధాయ షడ్భేదో సౌ వ్యనక్తి యత్ తేన వ్యంజక భేదమాహ॥ అర్థశక్త్యుద్భవోపీతి॥ అర్థశక్త్యుద్భవోప్యసౌ షడ్భేద ఇత్యన్వయః - తమేవోపపాదయితుం - అర్థ ఇతి - వ్యంజకోర్థో ద్వివిధః - స్వతస్సంభవ్యేకః కవికల్పనసిద్ధో ద్వితీయః॥ కవికల్పితోపి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధశ్చేతి ద్వివిధ ఇత్యర్థః - ప్రథమకారికాయాం వర్ణితః - సచార్థః అనలంకారవస్తు రూపో లంకారరూపశ్చేతి ద్వైవిధ్యాత్ షడ్విధ ఇత్యర్థః - అసౌ షడ్విధోప్యర్థః కేవలవస్తు చాలంకారంచ యద్వ్యనక్తి తేనాయం అర్థశక్తిమూలధ్వని ద్వాదశవిధః - అయంభావః - షడ్విధస్యాప్యర్థస్య వస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధవ్యంగ్యవ్యంజకత్వాద్ద్వాదశవిధత్వమితి - తత్ర స్వతస్సంభవిశబ్దార్థమాహ - న కేవలమితి॥ ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేరిత్యంశం వ్యాచష్టే - కవినా ప్రతిభామాత్రేణేతి - నిర్మిత ఇత్యంతేన తేనోదితస్య వేత్యంశం వ్యాచష్టే - కవినిబద్ధేనవా వక్త్రేతి - ద్వివిధోపర ఇతి - అపరః కవికల్పితః - ఉక్తరీత్యా ద్వివిధ ఇత్యర్థః - వస్తు వాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదో సావిత్యంశం వ్యాచష్టే - వస్తువాలంకారో వా సావితి - ఏతావతాంశేన నిష్కృష్టమర్థమాహ - షోఢా వ్యంజక ఇతి - వ్యంజకభేదేన షాడ్విధ్యముక్త్వా వస్త్వలంకారభేదేన వ్యంగ్యస్య ద్వైవిధ్యాద్ద్వాదశవిధత్వ మి

ర్థోపర ఇతి త్రివిధః । వస్తువాలంకారో వాసావితి షోఢా వ్యంజకః । తస్య వస్తువాలంకారో వా వ్యంగ్య ఇతి ద్వాదశభేదోర్థశక్త్యుద్భవో ధ్వనిః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ అలసశిరోమణిధుత్తాణం అగ్గిమో పుత్తిధణసమిద్ధిమఅ । ఇఅభణిఏణ ణఅంగీ ప్పఫుల్లవిలోఅణా జాఆ॥ ఛా॥ అలసశిరోమణిర్ధూర్తానామగ్రిమః పుత్రి ధనసమృద్ధిమయః। ఇతి భణితేన నతాంగీ ప్రఫుల్లవిలోచనా జాతా ॥ అత్ర మమైవోపభోగ్య ఇతి వస్తు

త్యాహ - తస్య వస్తువాలంకారో వేత్యాదినా - అయమత్ర నిష్కర్షః- అర్థస్తావద్వ్యంజకః - స చ స్వతస్సంభవీ - కవికల్పితః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తికల్పితశ్చేతి త్రివిధః - తత్ర స్వతస్సంభవీ వ్యంజకః వస్తురూపోలంకారరూపశ్చేతి ద్వివిధః - తథా వ్యంగ్యోఽపి వస్తురూపోఽలంకారరూపశ్చేతి ద్వివిధః - ఏవం చ స్వతస్సంభవీ చతుర్విధః - వస్తునా వస్తుధ్వనిః - వస్తునా అలంకారధ్వనిః-అలంకారేణ వస్తుధ్వనిః-అలంకారేణాలంకారధ్వనిశ్చేతి-ఏవం కవికల్పితే కవికల్పితవక్తృకల్పితే చ బోధ్యం - అనేనైవ క్రమేణోదాహరణాన్యుచ్యంత ఇత్యాహ - క్రమేణేతి ॥ స్వతస్సంభవి కవికల్పిత వక్తృకల్పిత క్రమేణ - తత్రాపి వస్తునా వస్తునః - వస్తునా అలంకారస్య - అలంకారేణ వస్తునః - అలంకారేణాలంకారస్య చేతి క్రమశబ్దార్థః - వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ అలసశిరోమణిఇ ఇతి॥ ఛా॥ అలసశిరోమణిర్ధూర్తానామగ్రిమః పుత్రి ధనసమృద్ధిమయః- ఇతి భణితేన నతాంగీ ప్రఫుల్లవిలోచనా జాతా ॥ ఇయం చ కస్యాశ్చిద్వేశ్యామాతుః పుత్రీం ప్రత్యుక్తిః - అత్రాలసత్వేన గ్రామాంతరాగమనం - ధూర్తాగ్రిమత్వేన రతౌ వైదగ్ధ్యం - ధనసమృద్ధిమయ ఇత్యనేన బహుప్రదానయోగ్యతా చ వ్యజ్యతే - తదుపశ్రుతవత్యాః పుత్ర్యాః యత్ప్రఫుల్లవిలోచనత్వరూపం వస్తు - తేన వస్తునా మమైతాదృశధనవాన్నాయకో లబ్ధ ఇతి హర్షాఖ్యం వస్తు వ్యజ్యతే - తదేతదాహ-అత్రేతి॥ వస్తునేతి-ప్రఫుల్లవిలోచనత్వాదినా-వస్తు-హర్షరూపం - తత్ర హేతుః - మమైవోపభోగ్య ఇతి॥ వస్తునాఽలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ ధన్యాసీతి॥ ఇయం స్వ

మస్తు వా వ్యజ్యతే ॥ ప ॥ ధన్యాసి యా కథయసి ప్రియసంగమేపి విస్రబ్ధచాటుకశతాని రతాంతరేషు । నీవీం ప్రతి ప్రణిహితే తు కరే ప్రియేణ సఖ్యశ్శపామి యది కించిదపి స్మరామి ॥ అత్ర వస్తునా త్వమధన్యా అహంతు ధన్యేతి వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ప ॥ దర్పాంధగంధగజకుంభకవాటకూట సంక్రాంతిదిగ్ధఘనశోణితశోణరోచిః । వీరైర్వ్యలోకి యుధి రోషకషాయ కాంతిః కాళీకటాక్ష ఇవ యస్య కరే కృపాణః ॥ అత్రోపమాలంకారేణ సకలరిపు బలక్షయః క్షణాత్కరిష్యత ఇతి వస్తు ॥ ప ॥ గాఢకాంతదశనక్షతవ్యథాసంకటాదరివధూజనస్య యః । ఓష్ఠవిద్రుమదళాన్యమోచయన్నిర్దశన్యు

ప్రియసంగమవృత్తాంతం కథయంతీం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయా ఉక్తిః - యా త్వం ప్రియస్య ప్రేమాస్పదస్య - న తు భర్తృమాత్రస్య - సంగమేపి - న తు తదీయవార్తాశ్రవణాదిమాత్రం - తత్రాపి - రతాంతరేషు - రతిభేదేషు ॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే ఇతి కోశః ॥ విస్రబ్ధాని - సవిస్రంభాణి - చాటుకశతాని యావంతి జాతాని - తావంతి సర్వాణ్యపి కథయసి - తతస్త్వం ధన్యాసి - అహం తు ప్రియేణ నీవీం ప్రతి - కరే ప్రణిహితే ప్రసారితే సతి - తదైవ న కించిదపి స్మరామి - హే సఖ్యః - యది స్మరామి తదా శపామీతి వాక్యార్థేన వస్తునా త్వమధన్యా ప్రియసంగమేపి పారవశ్యాభావాత్ - అహం తు ధన్యా - ఆనందాబ్ధిమగ్నత్వాదితి సఖ్యపేక్షయా వ్యతిరేకస్య వ్యంజనాద్వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ అత్రేతి - అలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ దర్పాంధేతి ॥ దర్పాంధానాం గంధగజానాం మత్తేభానాం కుంభా ఏవ కవాటాన్యరరాణి - తేషాం కూటేషు సమూహేషు యా సంక్రాంతిస్సంక్రమణం అంతః ప్రవేశ ఇతి యావత్ - తేన దిగ్ధం లిప్తం ఘనం సాంద్రం యచ్ఛోణితం తేన - అరుణం రోచిః కాంతిర్యస్య సః - ఏవంవిధః యస్య రాజ్ఞః కరే కృపాణః - రోషేణ కోపేన కషాయ కాంతిరరుణః - కాళీకటాక్ష ఇవ వీరైర్యుద్ధే వ్యలోకి - విలోకితః - అత్ర కాళీకటాక్ష ఇవేత్యుపమయా సకలరిపుబలక్షయః క్షణాత్కరిష్యత ఇతి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ అత్రోపమాలంకారేణే

ధీరుషానిచాధరమ్॥ అత్రవిరోధాలంకారేణాధరనిదంశనసమకాలమే వశత్రవో వ్యాపాదితా ఇతితుల్యయోగితా ॥ మమతుత్వ్యాప్యవ్యస్యతుతి నివర్తతామితి తద్బుద్ధిరుత్ప్రేక్ష్యతఇత్యుత్ప్రేక్షాచ॥ ఏషూదాహారణేషుస్వతస్సంభవీవ్యంజకః॥ ప॥ కైలాసస్య ప్రథమశిఖరే వేణుసమ్మూర్ఛనాభిశ్శ్రుత్వాకీర్తింవిబుధరమణీగీయమానాం యదీయామ్॥

తి॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - గాఢకాంతేతి॥ యోరాజాయుధిరుషారోషేణనిజాధరంనిదంశన్ అరివధూజనస్యోష్ఠవిద్రుమదళానిగాఢకాంతదశనక్షతవ్యథాసంకటాత్ - అమోచయత్- మోచయామాసేత్యత్ర కేనకస్యధ్వనిరిత్యతఆహ - అత్ర విరోధాలంకారేణేతి - విరోధమూలాసంగత్యలంకారేణేత్యర్థః- తథాచోక్తం-విరుద్ధంభిన్నదేశత్వంకార్యహేత్వోరసంగతిరితి॥ యత్రకార్యహేత్వోర్భిన్నదేశత్వంవిరుద్ధంతయోస్తన్నిబంధనమసంగతిః॥ అత్రస్వాధరనిదంశనకారణస్యదయితదంతక్షతవ్యథామోచనరూపకార్యస్యచభిన్నదేశత్వకథనాద్విరోధమూలాసంగత్యలంకారేణేతిభావః- తేనాలంకారేణవ్యజ్యమానమలంకారమాహ॥తుల్యయోగితేతి॥ తుల్యయోగితా కార్యకారణయోరేకకాలత్వమిత్యర్థః - తద్దర్శయతి- అధరనిర్దంశనసమకాలమేవశత్రవోవ్యాపాదితాఇతి - తేనచక్రమాతిశయోక్తి స్స్వాత్సహత్వే హేతుకార్యయోరిత్యుక్తలక్షణాతిశయోక్తి వ్యజ్యతఇత్యర్థః - అథవాప్రకారాంతరేణాత్రాలంకారధ్వనిమాహ ॥ మమతుత్వాపీతి - తద్బుద్ధిః - తస్యరాజ్ఞోబుద్ధిరుత్ప్రేక్ష్యతఇతి - అత్రయద్యప్యన్యస్యఅన్యతాదాత్మ్యసంభావనముత్ప్రేక్షేత్యుత్ప్రేక్షాలక్షణంనఘటతే - తథాపి - అన్యథావస్థితావృత్తిశ్చేతరస్యేతరస్యవా । అన్యథోత్ప్రేక్ష్యతేయత్రతాముత్ప్రేక్షాంవిదుర్బుధా ఇత్యుత్ప్రేక్షాత్వంబోధ్యం - స్వతస్సంభవినోర్థస్యవ్యంజకత్వేచాతుర్విధ్యం నిరూప్యతేనైవక్రమేణకవికల్పితార్థవ్యంజకత్వంనిరూపయన్ తత్రవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి - కైలాసస్యేతి - కైలాసస్యప్రథమశిఖరఇతిదిఙ్మాతంగానాం సంచారానుకూలతమే

ప్రస్తాపాంగా స్సరసబిసినీకాండసంజాత శంకాదిఙ్మాతంగా శ్శ్రవణపులినేహస్తమావర్తయంతి ॥ అత్రవస్తునా యేషామర్థాధిగమోనాస్తితేషామప్యేవమాదిబుద్ధిజననేన చమత్కారోతితత్కీర్తిరితి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ కేసేసుబలామోడిఅతహాఽడేణ సమరమ్మిజఅస్సిరిగ్గహిఆ । జహకంధరాహింవిహంరాత స్సదిఢంకంఠఅమ్మిసంఠావిఆ॥ ఛా॥ కేశేషుబలాత్కృత్యతథా తేనసమరేజయశ్రీర్గృహీతా। యథా

ష్టతాసూచనార్థం - వేణుసంమూర్ఛనాభిః - సంమూర్ఛనా - రాగవిశేషః - తదుక్తం - స్వరస్సంమూర్ఛితో యత్రరాగతాంప్రతిపద్యతే। మూర్ఛనామితితాంప్రాహుర్గీతతత్వవిదోజనాఇత్యుక్తత్వాద్వేణుగానైరిత్యర్థః - విబుధరమణీగీయమానాం యదీయాంకీర్తింశ్రుత్వా- దిఙ్మాతంగాదిగ్గజాః-ప్రస్తాపాంగాఃప్రసారితకటాక్షాస్సంతః-సరసబిసినీకాండాఇతిసంజాతా శంకావితర్కోయేషాంతే- శ్రవణపులినే-శ్రవణస్య పులినత్వరూపణం బిసకాండసంబంధయోగ్యతా సూచనార్థం - హస్తంకరంఆవర్తయంతి పునఃపునఃప్రసారయంతి

వర్తనంస్వాభావ్యాత్ - బిసలుబ్ధతాచ తేషాంసహజైవ - అ
శ్రవణానంతరం హస్తినాంహస్తావర్తనంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధం - అత్రకేనకింవావ్యజ్యత ఇత్యతఆహ - అత్రవస్తునేతి - వస్తునాకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రసిద్ధేన - ధవళకీర్తిసందర్శనసంజాత హస్తావర్తనరూపేణేత్యర్థః - యేషామర్థాధిగమోనాస్తీతి - విజయాదిగుణప్రశంసారూపాకీర్తిరిత్యర్థావగమోనాస్తీత్యర్థః - తేషాంతిరశ్చామపి - ఏవమాదిబుద్ధిజననేన - బిసకాండాదిబుద్ధ్యుత్పాదనేన - చమత్కారిణీతత్కీర్తిరితివస్తుధ్వన్యతఇత్యర్థః - యద్యప్యత్రబిసినీకాండ సంజాతశంకాఇతిభ్రాంతిమదలంకారఏవ వ్యంజకస్సంభవతీత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిరితివక్తుంశక్యం - తథాపి - బిసినీకాండసంజాతశంకా ఇత్యంశవ్యతిరేకేణాపివాచ్యార్థస్య ప్రకృతవ్యంగ్యోపస్కారకత్వమస్త్యేవేతి వస్తునావస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమవిరుద్ధం - కవికల్పితార్థస్యాలంకార

కంధరాభిర్విధురా స్తస్యదృఢం కంఠే సంస్థాపితాః ॥ అత్ర వస్తునా కేశ
గ్రహణావలోకనోద్దీపితమదనా ఇవ కందరా స్తద్విధురా నర్కంఠే గృ
హ్ణంతీత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ఏకత్ర సంగ్రామే విజయదర్శనా త్తస్యారయః ప
లాయ్య గుహాసు తిష్ఠంతీతి కావ్యహేతుః ॥ న పలాయ్య గతా స్తద్వైరిణః
అపితు తతః పరాభవం సంభావ్య తానర్కంధరాః త్యజంతీత్యపహ్నుతిశ్చ ॥
ప ॥ గాఢాలింగణరహసుజ్జ అమ్మి దయిఏ లహుసమోసరంది। మణిసిణీ

వ్యంజకత్వముదాహరతి - కేసేసు ఇతి॥ ఛా ॥ కేశేషు బలాత్కృత్య తధా
తేన సమరే జయశ్రీర్గృహీతా । యథా కంధరాభిర్విధురా స్తస్యదృ
ఢం కంఠే సంస్థాపితాః ॥ సమరే జయశ్రీ స్తేన రాజ్ఞా కేశేషు బలాత్కృత్య
తథా గృహీతా - శత్రుకేశగ్రహణమేవ జయశ్రీకేశగ్రహణత్వేనాధ్యవ
సీయతే - యథా తస్య రాజ్ఞో విధురాశ్శత్రవః - కందరాభిర్గుహాభిః
కంఠే దృఢం సంస్థాపితాః - శత్రవః కందరాస్సమధిగమ్య కంఠే సంస్థాపిత
ప్రాణా జాతా ఇతి భావః - అత్ర జయశ్రియః కందరాణాంచ నాయికా
త్వం ప్రతీయతే - తథాచ - జయశ్రీరూపనాయికా కేశగ్రహణం రా
జ్ఞా కృతమవేక్ష్య ఉద్దీపితమనస ఇవ కందరా శ్శత్రూణాం కంఠాలింగ
నం కుర్వంతీత్యుత్ప్రేక్షా ధ్వన్యత ఇత్యాహ - అత్రేతి - వస్తునా కవికల్పితే
న - జయశ్రీకేశగ్రహణరూపేణేత్యర్థః - తేన వ్యజ్యమానమలంకా
రం దర్శయతి॥ కేశగ్రహణేత్యారభ్య ఇత్యుత్ప్రేక్షేత్యంతేన - అత్రైవ
వప్రకారాంతరేణాలంకారవ్యంజకత్వం దర్శయతి - ఏకత్రేతి - ఏక
త్ర ఏకస్మిన్ - సంగ్రామే తస్య రాజ్ఞః - విజయదర్శనం గుహాసు తచ్ఛ
త్రూణామవస్థానం ప్రతిహేతురితి కావ్యలింగాలంకార ఇత్యర్థః - కిం
చ - గుహాసు శత్రూణామవస్థానస్య సమర్థనీయత్వాత్ - అథవా - ప్ర
కారాంతరేణాలంకారవ్యంజకత్వమిత్యాహ - న పలాయ్యేతి- తద్వై
రిణ స్తస్య శత్రవస్స్వయమేవ పలాయ్య గుహాసు న తిష్ఠంతి - కింతు తతో
రాజ్ఞః పరిభవం సంభావ్య గుహా ఏవ స్వయం తాన్ సంస్థాపయంతీతి శత్రు
కర్తృక పలాయనస్యాపహ్నవా దపహ్నవాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యర్థః -

ఏమాణో పీళణభీరువ్వహిఅఆదో॥ ఛా॥ గాఢాలింగనరభసోద్యతే ద
యితే లఘుసమపసరతి । మనస్విన్యామానః పీడనభీరురివహృదయాత్॥
అత్రోత్ప్రేక్షయా ప్రత్యాలింగనాది తత్రజృంభత ఇతి వస్తు ॥ ౫ ॥ జా
థే ంపహసంతీక ఇవ అణంబురుహబద్ధపిణివేసా । దావేఇభువణమం
డళమణ్ణంవిఅజఅఇసావాణీ ॥ ఛా ॥ యాస్థవిరం ప్రహసంతీకవివద
నాంబురుహబద్ధవినివేశా । దర్శయతిభువనమండల మన్యదివ జయతి సా
వాణీ॥ అత్రోత్ప్రేక్షయా చమత్కారైక కారణంనవంనవంజగదజలజా
సనస్థాపినిర్మితమితి వ్యతిరేకః॥ ఏషుకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నః॥ ౫ ॥

అథకవిప్రౌఢోక్తి కల్పితేనాలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి - గాఢా
లింగణేతి॥ ఛా ॥ గాఢాలింగనరభసోద్యతేదయితే లఘుసమపసరతి ।
మనస్విన్యామానః పీడనభీరురివహృదయాత్ ॥ స్పష్టం॥ అత్రకాంతేపరిరంభ
ణోన్ముఖే సతి హృదయస్థితస్యమానస్యపీడపశంకయేవ మనస్విన్యామానః
హృదయాత్ ఝుడితి నిశ్శేషమపసరతీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధమానగత భీత్యు
త్ప్రేక్షయానాయికాయాః ప్రత్యాలింగనాదికం వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥
అత్రోత్ప్రేక్షయేతి॥ స్వచ్ఛందసంభోగానుమత్యాదిరాదిశబ్దార్థః॥ అథక
విప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి ॥ జాథేరంఇ
తి॥ ఛా॥ యాస్థవిరమివహసంతీకవివదనాంబురుహబద్ధవినివేశా । దర్శ
యతిభువనమండలమన్యదివజయతిసావాణీ ॥ యావాణీస్థవిరం బ్రహ్మాణం
హసంతీవకవివదనాంబురుహబద్ధవినివేశాసతీ అన్యదివభువనమండలంద
ర్శయతిసావాణీజయతి - అత్ర కేనకస్యవ్యతిరిత్యత ఆహ॥ అత్రేతి॥ స్థవిరం
బ్రహ్మాణంహసంతీవేతికవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధవాణీగతహాసోత్ప్రేక్షయా బ్రహ్మా
పేక్షయావాణ్యావ్యతిరేకో వ్యజ్యతే - వ్యతిరేకమేవదర్శయతి॥ చమ
త్కారైకకారణంనిర్మితమితి - వాణ్యాబ్రహ్మాపేక్షయా చమత్కా
రకారణవిచిత్రశబ్దార్థప్రపంచస్రష్టృత్వరూపో వ్యతిరేక ఇత్యర్థః - కవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థవ్యంజకత్వముపసంహరతి॥ ఏష్వితి॥ మాత్రేతి స్వతస్సం
భవిత్వకవికల్పితవక్తృకల్పితత్వయోర్వ్యావృత్తిః॥ అథకవినిబద్ధవక్తృ

జేళంకాగిరిమేహళాహి ఖలిదా సంభోఅకిణ్ణోరఈసారఫ్ఫుల్లఫణావ
ళీకబళణే పత్తాదరిద్దత్తణమ్ । తేఏహ్ణింమళఅణిళా విరహిణీ ణిస్సాస
సంపక్కిణోజాదాజత్తిసిసుత్తణే విబహళా తారుణ్ణపుణ్ణావివ॥ ఛా॥
యేలంకాగిరిమేఖలాతస్స్ఖలితాః సంభోగఖిన్నోరగీస్ఫారోత్ఫుల్లఫణా
వళీకబళనే ప్రాప్తా దరిద్రత్వం। త ఇదానీం మలయానిలా విరహిణీ నిశ్వా
ససంపర్కిణో జాతా ఝుడితి శిశుత్వేపి బహుళా స్తారుణ్యపూర్ణా ఇవ॥
అత్ర నిశ్వాసైః ప్రాప్తైశ్వర్యాః కిం కిం న కుర్వంతీతి వస్తునా వస్తు వ్యజ్యతే॥
ప॥ సహి విరఇఊణమాణ స్సమహ ధీరత్తణేణ ఆసాసం । పిఅదంసణ
మహావిహ్వళం తణఖణమ్మి సహసోత్తి తేణ ఓసరిదమ్॥ ఛా॥ సఖివిరచ

ప్రౌఢోక్తిసిద్ధానామర్థానాం మధ్యే వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ జే
లంకాగిరీతి॥ ఛా॥ యేలంకాగిరిమేఖలాతశ్చలితాస్సంభోగఖిన్నోర
గీస్ఫారోత్ఫుల్లఫణావళీకబళనాత్ప్రాప్తా దరిద్రత్వం । త ఇదానీం మల
యానిలా విరహిణీనిశ్వాససంపర్కిణో జాతా ఝుడితి శిశుత్వేపి బహుళా
స్తారుణ్యపూర్ణా ఇవ॥ స్ఖలితా ఇతి పాఠాంతరం ॥ ఇదం కస్యాశ్చిద్విదగ్ధా
యావచనం - లంకాగిరిః - లంకాసన్నిహితో మలయాద్రిః- తస్య నితం
బాత్ - చలితా ఉత్పన్నాః యే సంభోగఖిన్నానాం సురతశ్రాంతానా
మురగీణాం - పృథులవికస్వరఫణావళీభిః కబళనాత్పానాత్- దరిద్రత్వ
మల్పత్వం ప్రాప్తాః - తే మలయానిలాః- విరహిణీనిశ్వాససంపర్కిణస్సం
తః - శైశవేపి సంపూర్ణయౌవనా ఇవ బహుళా జాతా ఇత్యర్థః - అ
త్ర కేన వస్తునా కిం వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ॥ అత్రేతి ॥ నిశ్వాసైః ప్రాప్తైశ్వ
ర్యా ఇతి వ్యంజకం వస్తు - కిం కిం న కుర్వంతీతి వ్యంగ్యమితి వివేకః ॥ ప్రాప్తై
శ్వర్యా ఇతి - ఐశ్వర్యం ప్రాప్తా ఇతి ప్రాప్తాపన్నేతి ద్వితీయాసమాసః- మ
లయమారుతానాము ద్దీపకత్వాదితి భావః॥ అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి
సిద్ధేన వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ సహి విరఇ ఇతి॥ ఛా॥ సఖివిరచ
యిత్వా మానస్య మమ ధైర్యేణావకాశం । ప్రియదర్శనమహావిహ్వలత్వ
క్షణే సహసేతి తేనాపసృతః॥ ఇదం సఖీం ప్రతి నాయికావచనం - హే స

యిత్యుపహాసస్య మమధీరత్వేనాశ్వాసమ్ । ప్రియదర్శనమహావిహ్వల
త్వక్షణేసహసేతి తేనాపసృతమ్॥ అత్రవస్తునాఅకృతేపిప్రార్థనే ప్రస
న్నేతివిభావనా । ప్రియదర్శనస్య సౌభాగ్యబలం ధైర్యేణసోఢుంన
శక్యతఇత్యుత్ప్రేక్షా చేతి॥ ప ॥ అల్లాల్లకళఅదఅణఖండిహిం తుహాలో
అణేసుమహాదణ్ణో । రత్తంసుఅప్పసాఓకోవేణఅకంమిదే ॥ ఛా ॥
ఆర్ద్రార్ద్రకరజదశనక్షతైస్తవలోచనయోర్మదదత్తః॥ రక్తాంశు
కప్రసాదఃకోపేన పునరిమేనాక్రాంతే ॥ అత్రకమితిలోచనేకుపితేవ హ

ఖి - మానస్యావకాశంకథంధైర్యేణపరిచయ్యస్థితాయా ఇతిశేషః - మ
మప్రియదర్శనోత్సవపరవశత్వక్షణే - తేనమానేనసహసా- ఇత్యనుభూ
తప్రకారేణ - అపసృతం - గతం - అత్రకేనకింవ్యజ్యతఇత్యాహ - అ
త్రేతి - అత్రసఖీంప్రతినాయికావాక్యేవస్తునాకవినిబద్ధనాయికారూప
వక్తృకల్పితేనమానపలాయనరూపవస్తునా- వ్యజ్యమానమలంకారమా
హ - విభావనేతి॥ తాముపపాదయతి - అకృతేపీతి॥ స్త్రీణాంహిమా
నాపనయనేనాయకప్రార్థనాదికంకారణంప్రసిద్ధం - తేనవినాపిప్రస
న్నతారూపకార్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః - తదుక్తం॥విభావనావినాపి
స్యాత్కారణం కార్యజన్మచేదితి॥ అత్రైవప్రకారాంతరేణాలంకారధ్వ
నిందర్శయతి॥ప్రియదర్శనస్యేతి॥ఉత్ప్రేక్షా చేతి - చశబ్దోవార్థస్సము
చ్చయార్థోవా - ఉభయథాపిప్రకృతోదాహరణత్వంబోధ్యం॥ అథక
వినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధాలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి॥అల్లాల్లే
తి॥ ఛా। ఆర్ద్రార్ద్రకరజదశనక్షతైస్తవలోచనయోర్మదదత్తః॥ర
క్తాంశుకప్రసాదఃకోపేనపునరిమేనాక్రాంతే॥ అత్రనాయకంప్రతినా
యికోక్తిః॥ తవసపత్నీకృతానియాన్యార్ద్రార్ద్రాణి అభినవానినఖక్ష
తానితైర్మమలోచనయోః - రక్తాంశుకోరక్తపటః - తద్రూపఃప్ర
సాదఃదత్తః-తత్ప్రధానవశాదేవానయోరారుణ్యం- నపునఃకోపాత్.-ఇ
మేలోచనేఆక్రాంతే-ఇతినాయికాయాఉత్తరేణకిమితికోపేనారుణేలో
చనేవహసీతిప్రశ్నస్యోన్నయనాదుత్తరాలంకారః- ఏతదేవవివృణోతి

సీత్యుత్తరాలంకారేణ నకేవలమార్ద్రనఖక్షతాని గోపయసి । యావత్తేషామహం ప్రసాదపాత్రంజాతేతి వస్తు॥ ప ॥ మణిళాసహస్సభరిఏ తుహహిఅఏసుహఅసాఅమాఅంతీ। అణుదిణమణణ్ణకమ్మా అంగంతణుఅంపితణుఏఇ॥ ఛా ॥ మహిళాసహస్రభరితే తవహృదయేసుభగసాఅమాంతీ । అనుదినమనన్యకర్మా అంగంతన్వపి తనయతి॥ అత్ర హేత్వలంకారేణతనోస్తనూకరణేన తవహృదయేనవర్తత ఇతి విశేషో

అత్రేతికిమితిలోచనేకుపితేవహసీత్యుత్తరాలంకారేణ - సపునరిమేకోపేనాక్రాంతే ఇత్యుత్తరోన్నీతే తాదృశప్రశ్నకేనేత్యర్థః - లోచనేకుపితేకిమితి వహసీతిప్రశ్నాభినయః - తేనవ్యజ్యమానంవస్తుదర్శయతి - నకేవలమార్ద్రనఖక్షతానీత్యారభ్యప్రసాదపాత్రంజాతేత్యంతేన॥ అథకవినిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వని ముదాహరతి॥ మణిళాసహస్సేతి॥ఛా॥మహిళాసహస్రభరితేతవహృదయేసుభగసాఅమాంతీ । అనుదినమనన్యకర్మాఅంగంతన్వపితనయతి॥ ఇదంనాయకంప్రతిదూతీవచనం ॥ హేసుభగమహిళాసహస్రభరితేతవహృదయేసానాయికాఅమాంతీ అవకాశమలభమానాఅనన్యకర్మాఅనన్యవ్యాపారాసతీ - తన్వపిస్వభావతఃకృశమపి - అంగంతనయతి - తనూకరోతి॥ మహిళాసహస్రభరితత్వాత్తవహృదయస్యతత్రావకాశంసా నలభతే- తతస్స్వతః కృశమప్యంగంవ్యాపారాంతరరహితాసతీసర్వస్మిన్నపిదివసేతనూకరోతీతిమహిళాసహస్రభరితత్వస్యావకాశాభావేతస్యాచ తనుతనూకరణే హేతువిభక్తింవినైవ హేతుత్వప్రతీతేః కావ్యలింగమలంకారః - తేనచకవినిబద్ధదూతీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేనశరీరతనూకరణ రూపకారణే సత్యప్యవకాశలాభరూపకార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిర్వ్యజ్యత ఇత్యాహ - అత్రహేత్వలంకారేణేతి - అనేనవ్యంజకోలంకారః ప్రదర్శితః - తేనవ్యజ్యమానమలంకారందర్శయతి - విశేషోక్తిరితి- వ్యజ్యత ఇతిశేషః - విశేషోక్తిస్వరూపందర్శయతి - తనోస్తనూకరణేనేతి- అనేన కారణసద్భావఃప్రదర్శితః - కార్యాజనిందర్శయతి - తవహృదయే

క్తిః । ఏషు కవినిబద్ధ వక్తృ ప్రౌఢోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీరో వ్యంజకః । ఏవం ద్వాదశ భేదాః శబ్దార్థోభయభూరేకః ॥ యథా ॥ అతంద్రచంద్రాభరణా సముద్దీపితమన్మథా । తారకాతరళా శ్యామా సానందం నకరోతికిమ్ । భేదాఅష్టాదశాస్య తత్ అస్యేత్యధ్వనేః। నను

నవతే తఇతి॥ తదుక్తం॥ కార్యాజనివిశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణఇతి॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థస్యవ్యంజకత్వముక్తముపసంహరతి-ఏష్వితి॥ అవాంతరభేదంనిరూప్యనిరూపితమర్థశక్తిమూలధ్వనిభేదంనిగమయతి॥ ఏవమితి॥ శబ్దశక్తిమూలధ్వనిద్వివిధః - అర్థశక్తిమూలధ్వనిద్వాదశవిధః - ఉభయశక్తిమూలధ్వనిస్త్వేకవిధఇత్యాహ ॥ శబ్దార్థోభయభూరేకఇతి॥ శబ్దార్థోభయసామర్థ్యసముత్థోయస్తృతీయస్సఏకవిధఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ అతంద్రేతి॥ రాత్రిప్రసంగాత్ శ్యామా రాత్రిః - నవిద్యతేతంద్రాయస్యసః అతంద్రః - ఉజ్జ్వలః- చంద్రఃఆభరణం యస్యాస్సా-ప్రకాశమానచంద్రరూపాభరణేత్యర్థః- సముద్దీపితః - మన్మథఃయయాసా- తథోక్తా-రాత్ర్యాఉద్దీపనవిభావత్వాదితిభావః - తారకాభిఃనక్షత్రైస్తరళాసాశ్యామారాత్రిః - ఆనందంనకరోతికిమిత్యభిధయా ప్రతిపాద్యమానే ఉజ్జ్వలచంద్రాఖ్యశిరోభూషణాలంబనత్వాన్మన్మథోద్దీపికా - తారకయాకనీనికయాతరళా చంచలా అవయవనిష్ఠస్యతారళ్యస్యఅవయవిన్యారోపః- సాఅనుభూతాశ్యామా యౌవనమధ్యస్థాఆనందంనకరోతికిమితివ్యంజనయాప్రతీయతే- అత్రచంద్రాదిపదానాంశ్లిష్టతయాపర్యాయాసహిష్ణుత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలతా ॥ ఉద్దీపితాదిపదానాంపర్యాయసహిష్ణుత్వాదర్థశక్తిమూలతేత్యుభయశక్తిమూలత్వంబోధ్యం - యద్యప్యుభయశక్తిమూలేపివ్యంజకానాంస్వతస్సిద్ధత్వాదిభేదేనవ్యంగ్యానాంవస్త్వలంకారభేదేనచఅర్థశక్తిమూలఇవఅనేకవిధత్వంసంభవతి - తథాపిశబ్దార్థోభయశక్తి మూలత్వోపాధినైకీకరణాదేకఇత్యుక్తం - గ్రంథకృదిచ్ఛాయాఏవాత్ర నియామకత్వాత్ - ఉక్తధ్వనిభేదాన్నిగమయతి - భేదాఅష్టాదశాస్యతదితి - అ

రసాదీనాంబహుభేదత్వే కథమష్టాదశేత్యాహ॥ రసాదీనామనంతత్వా
ద్భేదఏకోహిగణ్యతే॥ అనంతత్వాదితి ॥ తథాహి॥ నవరసాః॥తత్రశృం
గారస్యద్వౌభేదౌ సంభోగోవిప్రలంభశ్చ । సంభోగస్యాపిపరస్పరద
ర్శనాలింగనపరిచుంబనాది కుసుమాపచయ జలకేళిసూర్యాస్తమయ
చంద్రోదయఋతుషట్కవర్ణనాదయోబహవోభేదాః । విప్రలంభస్యా
భిలాషాదయఉక్తాః ॥ తయోరపివిభావానుభావవ్యభిచారివైచిత్ర్యం ।

వ్యవహితపరామర్శిత్వాచ్ఛబ్దార్థోభయశక్తిమూలధ్వనిపరత్వంవార
యతి - అస్యేతిధ్వనేరితి - అయమత్రనిష్కర్షః - ధ్వనిస్తావద్ద్వివిధః-
లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి - తత్రలక్షణామూలోప్య వివక్షిత
వాచ్యః - సచార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చే
తిద్వివిధః - అభిధామూలస్తు - వివక్షితాన్యపరవాచ్యః - అసంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతిసోపిద్వివిధః- తత్రాసంలక్ష్యక్రమ
వ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిరేకవిధః - సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్తు - శబ్దశక్తిమూ
లోవస్తుధ్వనిరలంకారధ్వనిశ్చేతిద్వివిధః - అర్థశక్తిమూలస్తు- అర్థస్య
స్వతస్సంభవిత్వేనకవిప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేనకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి క
ల్పితత్వేనచత్రైవిధ్యాత్త్రివిధానామర్థానాంవస్త్వలంకారభేదేనద్వైవి
ధ్యాత్షడ్విధః - ఏవంవ్యంజకానాంషణ్ణామప్యర్థానాం వస్త్వలంకా
రాత్మకవ్యంగ్యద్వైవిధ్యాద్ద్వాదశవిధః - ఉభయశక్తిమూలస్త్వేకవిధ
ఇత్యష్టాదశభేదత్వంధ్వనేరితి॥నన్వసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యబహవోభేదా
స్సంభవంతికథమష్టాదశేతిసంఖ్యాపరిచ్ఛేదఇత్యతఆహ॥ రసాదీనామనం
తత్వాదితి॥ఆనంత్యమేవోపపాదయతి-తథాహీతి- విప్రలంభస్యభేదాన్
దర్శయతి॥విప్రలంభస్యాభిలాషాదయఇతి-ఉక్తాఇతి - అపరస్త్వభిలా
షవిరహేర్ష్యాప్రవాసశాపహేతుకఇత్యాదినాసోదాహరణం నిరూపి
తాఇత్యర్థః - నాయకయోరితి- నాయికాచనాయకశ్చేతిపుమాన్స్త్రి
యేతిపుంలింగశేషః॥ తత్రోత్తమాదిప్రకృతావస్థాంతరభేదాన్దర్శ
యతి॥తత్రాపీతి॥ఏకస్యైవరసస్యేతి- శృంగారస్యేత్యర్థః - ఏకస్యైవ

తత్రాపినాయకయోరుత్తమ మధ్యమాధమప్రకృతిత్వమ్ ॥ తత్రాపి దేశ కాలావస్థాభేదా ఇత్యేకస్యైవరసస్యానంత్యం । కాగణనాత్వస్యేషాం అసంలక్ష్యక్రమత్వం సామాన్యమాశ్రిత్య రసాదిధ్వనిరేకఏవగణ్యతే॥వాక్యేద్వ్యుత్థః ॥ ద్వ్యుత్థఇతిశబ్దార్థోభయశక్తిమూలః । పదేప్యన్యే అపిశబ్దాద్వాక్యే । ఏకావయవస్థితేన భూషణేన కామినీవ పదద్యోత్యేనవ్యంగ్యేన వాక్యరూపాపిభారతీభాసతే । తత్ర పదప్రకాశ్యత్వే క్రమేణోదాహరణాని ॥ ప ॥ యస్యమిత్రాణిమిత్రాణి శత్రవశ్శత్రవ

గణనాసంభవాదస్యేషాంగణనాదూరాపాస్తేత్యాహ - కాగణనేతి-ఏతేషుసర్వేష్వపిభేదేషు ప్రతిపదంగణనాసంభవాదసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వముపాధిమాశ్రిత్యరసాదిధ్వనిరేకఏవగణ్యతఇత్యష్టాదశత్వం నవిరుద్ధమిత్యాహ-అసంలక్ష్యక్రమత్వమితి - ఉభయశక్తిమూలధ్వనిర్వాక్యఏవేత్యాహ-వాక్యేద్వ్యుత్థఇతి - పదేశక్తిద్వయస్యాప్యవస్థానాసంభవాద్వాభ్యాముత్తిష్ఠతీతిద్వ్యుత్థఇత్యర్థః-అన్యేసప్తదశాపిభేదావాక్యఇవపదేపిసంభవంతీత్యాహ - పదేప్యన్యఇతి- అన్యే-ఉభయశక్తిమూలాదన్యే-అపిశబ్దసముచ్చితమాహ - అపిశబ్దాదితి - ననుకథమేకదేశభూతపదవిషయోర్ధ్వనిర్వాక్యఉపయుజ్యతఇత్యతఆహ - ఏకావయవస్థితేనేతి- తత్రప్రథమంలక్షణామూలధ్వనావపదేఅర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యాదిక్రమేణోదాహరణాన్యుచ్యంత ఇత్యాహ- తత్రపదప్రకాశ్యఇతి - క్రమేణేతి - అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యాదిక్రమేణేత్యర్థః - పదగతమర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యముదాహరతి - యస్యేతి - నిగదవ్యాఖ్యాతమేతత్ - భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - ఏవంచమిత్రాదిపదానాం మిత్రాదిపదైస్సామానాధికరణ్యప్రతీతేర్నిమిత్తభేదోవశ్యమంగీకర్తవ్యః - తేనచద్వితీయమిత్రాది పదాన్యర్థాంతరసంక్రమితానీతివక్తవ్యం - తథాచద్వితీయమిత్రపదస్యాశ్వస్తత్వే - ద్వితీయశత్రుపదస్య నిరస్యత్వేద్వితీయానుకంప్యపదస్య స్నేహపాత్రత్వేచలక్షణేత్యాహ -

స్తథా । అనుకంప్యోఽనుకంప్యశ్చ సజాతస్సచజీవతి ॥ అత్రద్వితీయమి
త్రాదిశబ్దా ఆశ్వస్తవ్యపర్యంత్రణీయత్వ స్నేహపాత్రత్వాద్యర్థాంత
రసంక్రమితవాచ్యాః॥ ప ॥ ఖలవవహారాదీసంది దారుణా జఝవిత
హావిధీరాణం । హిఅఅవఅస్సబహుమదా ణఖువవసాఆ విముజ్ఝంతి॥
ఛా॥ ఖలవ్యవహారాదృశ్యంతే దారుణా యద్యపితథాపిధీరాణామ్। హృద
యవయస్యబహుమతానఖలువ్యవసాయాః ముహ్యంతి॥ అత్రవిముహ్యం
తీతి॥ ప ॥ లావణ్యంతదసౌకాంతి స్తద్రూపంసవచఃక్రమః । తదాసు
ధాస్పదమభూదధునాతుజ్వరోమహాన్! అత్రతదాదిపదైరనుభవైకగో

అత్రేతి - మిత్రాదిశబ్దాఃప్రత్యేకముదాహరణం - ప్రత్యేకంవాక్యాంరి
సమాప్తైః- తేనపదప్రకాశ్యత్వభంగః- వాక్యత్రయేపిరాజ్ఞోమహత్త్వ
వ్యంగ్యం - అథాత్యంతతిరస్కృతవాచ్య ముదాహరతి - ఖలవ్యవహా
రాఇతి॥ ఛా ॥ ఖలవ్యవహారాదృశ్యంతే దారుణాయద్యపితథాపిధీరా
ణామ్। హృదయవయస్యబహుమతా నఖలువ్యవసాయాఃముహ్యంతి॥క
స్మింశ్చిత్కార్యేప్రవర్తమానేషు తత్ప్రవృత్తిదూషణపరాఃఖలవ్యవహా
రాయద్యపిదృశ్యంతే-తథాపిధీరాణాంహృదయమేవవయస్యఃసుహృత్-
తేనబహుమతాఆలోచ్య నిర్ధారితాఃతేషాంవ్యవసాయాః ప్రవృత్త
యః - నముహ్యంతి - అత్రచేతనధర్మస్యమోహస్య వ్యవసాయేషు
బాధితత్వాద్వాచ్యస్య అత్యంతతిరస్కృతతయావిముహ్యంతీతిపదం ప్ర
తిహతింలక్షయతి - సర్వథావ్యవసితకార్య నిర్వహణంవ్యంగ్యంతదా
హ - అత్రవిముహ్యంతీతి-ఏవంలక్షణామూలధ్వనింపదప్రకాశ్యముదా
హృత్యాభిధామూలేష్వ సంలక్ష్యక్రమవంగ్యంపదగత ముదాహర
తి - లావణ్యమితి - తదా తత్సమాగమకాలే- అధునాతద్విరహే -
జ్వరస్సంతాప హేతుః - అత్రతదాది సర్వనామపదై రనుభవైక
గోచరావిశేషాఃప్రకాశ్యంతే- తేనచలోకోత్తర చమత్కారితావ్యజ్య
తే - తథాచ - విప్రలంభశృంగారోవ్యజ్యతే - సర్వనామ్నాం బుద్ధిస్థ
వాచకత్వమేవ - నవ్యంజకత్వమితిమతే నాన్యదుదాహరణమాహ - ము

చరాఅర్థాః ప్రకాశ్యంతే । యథా వా॥ ప ॥ ముగ్ధే ముగ్ధతయైవ నేతు
మఖిలః కాలః కిమారభ్యతే । మానం ధత్స్వ ధృతిం బధాన ఋజుతాం దూ
రే కురు ప్రేయసి । సఖ్యైవం ప్రతిబోధితా ప్రతివచస్తామాహ భీతాననా
నీచైశ్శంస హృది స్థితో హి నను మే ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యతి ॥ అత్ర భీతాననే
త్యనేన నీచైశ్శంసనవిధానస్య యుక్తతా గమ్యతే । భావాదీనాం పదప్ర
కాశ్యత్వే అధికం న వైచిత్ర్యమితి న తదుదాహ్రియతే॥ ప ॥ రుధిరవిస

ర్గ ఇతి॥ నాయికాం ప్రతి సఖీవాక్యమిదం - హే ముగ్ధే స్వహిత సాధనజ్ఞా
నశూన్యే - ముగ్ధతయైవ - స్వేష్టసాధనజ్ఞానశూన్యతయైవ - సర్వ
మాయుర్నేతుం కిముద్యుక్తాసి - ఇదం న యుక్తం - మానం ధత్స్వ - క
థం మానధారణమిత్యాకాంక్షాయామాహ - ఋజుతాం దూరే కురు ఇతి -
కథమనార్జవం కర్తుం శక్యమిత్యత ఆహ - ధృతిం బధానేతి ఏవం సఖ్యోప
దిష్టా భీతాననా భీత్యభివ్యంజకనేత్రసంకోచముఖవైవర్ణ్యాదిచేష్టాశ్ర
యభూతవదనా - నిత్యం హృది సన్నిహితః ప్రియతమః శ్రోష్యతి - తస్మాన్నీచై
ర్మందం శంసేతి సఖీం ప్రత్యవోచత్ - అత్ర భీతాననేత్యనేన భయస్యోక్త్యా ప్రతి
మత్వప్రకాశనాన్నీచైశ్శంసనవిధానస్య యుక్తత్వం వ్యజ్యతే - న చ యుక్త
తాయా వస్తురూపత్వాత్తద్వ్యంజనేన రసాద్యభివ్యక్త్యభావాత్కథ
మసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోదాహరణతేతి వాచ్యం - తదానీమన్యహేతు
కభయాభావేన విప్రలంభశృంగారస్య ప్రేయసీరాగాతిశయస్య చాను
రణనన్యాయేన వ్యజ్యమానత్వాత్తదుదాహరణత్వమితి బోధ్యం - నను
రసస్యేవ భావాదీనామపి పదగతత్వముదాహర్తవ్యమిత్యత ఆహ - భా
వాదీనామితి॥ అధికం న వైచిత్ర్యమితి - న చమత్కార ఇత్యర్థః - తథా
పి దిక్ప్రదర్శనార్థముదాహ్రియతే - భావస్య పదప్రకాశ్యత్వం య
థా॥ ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ । లీలాకమలపత్రాణి
గణయామాస పార్వతీ॥ అత్రాధోముఖీతి పదేన లజ్జాఖ్యో భావో వ్యజ్య
తే- ఏవమన్యదప్యూహ్యం॥ అథ సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యభేదేషు శబ్దశక్తిమూ
లం పదే అలంకారధ్వనిముదాహరతి - రుధిరేతి - హే నృప - రుధిరస్య వి

రప్రసాధిత కరాళకరవాలరుచిరభుజపరిఘః । ఝుటితిభ్రుకుటివిటంకిత
లలాటపట్టో విభాతి నృపభీమః । అత్ర భీషణీయస్య భీమసేన ఉపమానం ॥
ప ॥ భుక్తిముక్తికృదేకాంత సమాదేశనతత్పరః । కస్య నానందనిస్యం
దం విదధాతి సదాగమః । అత్ర కాచిత్సంకేతదాయిన మేవం ముఖ్యయా
వృత్త్యా శంసతి ॥ ప ॥ సాయం స్నానముపాసితం మలయజేనాంగం స

సరఃపరిసరణం - తేన ప్రసాధితోలంకృతః కరాళో భీషణశ్చయః కరవా
లః ఖడ్గః - తేన రుచిరా మనోజ్ఞా భుజపరిఘా యస్య సః - ఝుటితి సద్యః -
భ్రుకుట్యా విటంకితః - భ్రూక్షేపేణ సంజాతవిటంకః లలాటపట్టో ఫాల
ఫలకో యస్య స తథోక్తః - నృపభీమః నృపేషు భయంకరః - అయం రా
జా విభాతి - భీమేపి విశేషణద్వయం యోజ్యం - అత్ర భీమపదేన నృపస్య భీమసే
నాపమ్యం గమ్యతే - నామైకదేశే నామగ్రహణాత్ - దేవదత్తో దత్తః -
సత్యభామా భామేతివత్ - తదేతదాహ - అత్రేతి - శబ్దశక్త్యుపదేవ
స్తుధ్వనిముదాహరతి - భుక్తీతి - భుక్తిముపభోగం - ముక్తిం మోచనం చ కరో
తీతి తత్కృత్ - తథా ఏకాంతే యాత్సమాదేశనమాహ్వానం తత్ర తత్పరః ప్రవ
ణః - సదాగమః - సతః ప్రియతమస్యాగమః - కస్యా వ్రజనస్యానందం వ
తనోతి ఇతి సంకేతదాయినం కాముకం కాచిన్ముఖ్యయా వృత్త్యా స్తౌతి ॥ త
స్య ప్రకృతత్వాత్తథా భుక్తిమైహికభోగం - ముక్తిమపవర్గం చ కుర్వన్ -
ఏకాంతసమాదేశనే నిర్విచికిత్సోపదేశే ప్రవణః సదాగమః - సన్నాగ
మో వేదః - కస్యానందం న తనోతి - ఇతి సదాగమపదేన వేదో వ్యజ్యతే - స
మీపస్థవంచనార్థం తత్రాపి తాత్పర్యాత్తదేతదాహ - కాచిత్సంకేతదా
యినమితి - ముఖ్యయేతి - అభిధయేత్యర్థః - వ్యంజనయా తు వేదః - శ
క్తేః ప్రకరణేన నియంత్రితత్వాత్ - అథార్థశక్తిమూలధ్వనిషు స్వతస్సం
భవిపదార్థప్రయుక్తభేదేషు చతుర్షూపదేవస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహర
తి ॥ సాయమితి ॥ సాయం స్నానం మజ్జనం - ఉపాసితం - మలయజేన చంద
నేనాంగం సమాలేపితం - అనులేపితం - అంబరమణిః సూర్యః - అస్తా
చలమౌళిమస్తాద్రిశిఖరం యాతః ప్రాప్తః - అత్రాగతిరాగమనం చ క్షిప్ర

మాలేపితం యయాతోస్తాచలమౌళిమంబరమణిః విస్రబ్ధమత్రాగతిః । ఆశ్చర్యం తవ సౌకుమార్యమభితః క్లాంతాసి యేనాధునా నేత్రద్వంద్వమమీలనవ్యతికరం శక్నోతి తే నాసితుమ్॥ అత్ర వస్తునా కృతపరపురుషపరిచయా క్లాంతాసీతి వస్త్వధునాపహ్నవేన ద్యోత్యతే॥ పం॥ తదప్రాప్తిమహాదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా । తచ్చింతావిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా తథా । చింతయంతీ జగత్సూతిం పరబ్రహ్మస్వరూపిణమ్ । నిరుచ్ఛ్వాసతయా ముక్తిం గతాన్యా గోపకన్యకా॥ అత్ర జన్మసహస్రైరుపభోక్తవ్యాని దుష్కృతసుకృత

ఘ్నం మందం - అథాపి - అథతః క్లాంతాసి - శ్రాంతాసి - యేన కారణేన తే నయనయుగం - అమీలనవ్యతికరం మీలనవ్యతికరరహితం - అత ఏవాసితుం స్థాతుం - అధునా న శక్నోతి - ఆశ్చర్యం అహో తవ సౌకుమార్యమితి అత్ర సాయమిత్యాదినా అంబరమణిరిత్యంతేన విశేషణత్రయేణ క్లమస్య ఘర్మప్రకర్షప్రయుక్తత్వశంకాం నివార్య విస్రబ్ధమత్రాగతిరిత్యనేన సత్వరాగమనప్రయుక్తత్వశంకాం చ నివార్య ఏవం క్లమహేత్వభావేఽపి క్లాంతాసీత్యహేతుకక్లమరూపేణ వస్తునా స్వతస్సంభవినా అత్రైవ పరపురుషముపభుజ్య స్నాతాస్యనులిప్తాసి చేతి వస్త్వధునాపదేన ద్యోత్యతే - తదేతదాహ - అత్రేతి - యద్యపీయం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిరితి కవినిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధార్థమూలకధ్వనిప్రస్తావ ఏవోదాహర్తుముచితం - తథాపి వస్తునోఽత్ర స్వతస్సంభవిత్వాద్వస్తునా వస్తుధ్వనిత్వమాత్రమవలంబ్యోదాహృతమితి జ్ఞేయం - అథ తత్రైవ పదే వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి - తదప్రాప్తీతి - తదప్రాప్త్యా భగవద్విరహేణ మహద్యద్దుఃఖం దుఃఖానుభవస్తేన విలీనం నష్టం - అశేషం సమస్తం పాతకం యస్యాస్సా - తచ్చింతయా భగవతో నిరంతరధ్యానేన విమలో దుఃఖామిశ్రః య ఆహ్లాదస్సుఖానుభవస్తేన - క్షీణః పుణ్యానాం చయో యస్యాస్సా - అన్యా కాపి గోపకన్యకా - నిరుచ్ఛ్వాసతయా జగత్సూతిం జగత్కారణం - బ్రహ్మ చింతయంతీ ముక్తిం గతా - అముం శ్లోకార్థం నిష్కర్షతి - అత్ర జన్మసహస్రైరితి - అశేషశబ్దేన చయశబ్దేన చ అసంకుచితత్వం ద్యోత్యతే - తేన చాతిశయో

సుకృతఫలాని వియోగదుఃఖచింతాహ్లాదాభ్యామనుభూతానీత్యుక్తమ్ ॥
ఏవంచాశేషచయశబ్దద్యోత్యే అతిశయోక్తీ॥ ౫ ॥ క్షణదాసావక్షణదా
వనమవనం వ్యసనమవ్యసనమ్ । బత వీర భవద్ద్విషతాం పరాఙ్ముఖే త్వయి
పరాఙ్ముఖం సర్వమ్ ॥ అత్ర శబ్దశక్తిమూలవిరోధాంగేనార్థాంతర

క్తిద్వయం వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ అశేషచయశబ్దద్యోత్యే అతిశయోక్తి ఇతి॥ వ్య
జ్యేతే ఇతి శేషః - తథాహి॥ శాస్త్రేషు హి తత్తత్పాపపుణ్యయోస్స్వస్వ
జన్యతత్తద్దుఃఖసుఖానుభవాభ్యామేవ నాశః - న తు పాపాంతరపుణ్యాం
తరజన్యదుఃఖసుఖానుభవాభ్యాం - దుఃఖాంతరసుఖాంతరజనకయోః
పాపపుణ్యయోరపీతి హి స్థితిః - తథాచ సత్యత్ర తద్విరహదుఃఖానుభవేన అ
శేషపాపవిలయప్రతిపాదనాదిదమవగమ్యతే - తద్విరహదుఃఖమేవ స
మస్తపాతకజన్యదుఃఖత్వేనాధ్యవసీయత ఇతి - తతశ్చేయమతిశయోక్తిరశే
షపదేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే - అశేషపదాభావే తు తద్విరహదుఃఖజ
నకపాతకస్యైవ తద్దుఃఖానుభవేన నాశప్రతీత్యా అతిశయోక్తేరనున్మే
షాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి తచ్చింతాజన్యసుఖస్య సకలపుణ్యజన్యసుఖత్వే
నాధ్యవసానాత్తచ్చింతా సుఖానుభవేన తజ్జనకపుణ్యనాశస్యాశేషపుణ్య
నాశత్వేనాధ్యవసానాదతిశయోక్తిశ్చయశబ్దేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే ॥
అథాలంకారేణ పదే వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ క్షణదేతి॥ హే వీర తవ ద్విష
తాం - క్షణదా రాత్రిః - క్షణదా రాత్రిర్న భవతీత్యక్షణదేతి విరోధః-
పరిహారస్తు - క్షణదా ఉత్సవప్రదా న భవతీతి॥ క్షణ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమ
రః - వనమరణ్యం - అవనం వనం న భవతీతి విరోధః - అవనం రక్షణమి
తి పరిహారః - వ్యసనం - అవ్యసనం - వ్యసితి న భవతీతి విరోధః - అవీ
నామసనం చాలనమితి పరిహారః - అవయశ్శైలమేషార్కా - ఇతి కోశః - ప
శుపాలనమేవ జీవనమితి యావత్ - అత్ర కేనాలంకారేణ కిం వస్తు వ్యజ్య
త ఇత్యాహ॥ అత్ర శబ్దశక్తిమూలేతి॥ అత్ర క్షణదాదిశబ్దశక్తిమూలో యో వి
రోధస్తదంగేన తత్సమర్థకేన అర్థాంతరన్యాసేన - అత్ర త్వయి పరా
ఙ్ముఖే సర్వం విపరీతం భవతీతి సామాన్యస్య క్షణదాసావక్షణదేత్యాది వి

న్యాసేనఃధిరపి త్వా మనువర్తత ఇతి సర్వపదద్యోత్యంవస్తు॥ ప ॥ తు
హావల్లహస్సగోసమ్మి ఆసీఅహరోమిళాణకమళదళో । ఇఅణవవహూ
ఆసోఊణ కరోఇవఅణంమహీసముహమ్॥ ఛా ॥ తవవల్లభస్యప్రభాతే
ఆసీదధరోమ్లానకమలదళమ్ । ఇతినవవధూశ్శ్రుత్వా కరోతివదనంమ
హీసమ్ముఖమ్ ॥ అత్రరూపకేణత్వయా ఆస్యపరిచుంబనంముహుర్ము
హుఃకృతమ్ । యేనమ్లానత్వమితిమిళాణాది పదద్యోత్యంకావ్యలింగం।
ఏషుస్వతస్సంభవీవ్యంజకః॥ ప ॥ రత్తిసుచందధవళా సులళిఅమప్ఫాళి
అజోచావం । ఏఅచ్ఛత్తంవిఅకుణఇ హుఅణరజ్జంవిజుంభంతో॥ ఛా ॥
రాత్రిషుచంద్రధవళా సులలితమాస్ఫాల్యయశ్చాపమ్ । ఏకచ్ఛత్రమివక

శ్లేషసమర్థనరూపత్వాదితిబోధ్యం - వ్యజ్యమానంవస్తుదర్శయతి- వి
ధిరపిత్వామనువర్తత ఇతి - కేనద్యోత్యత ఇత్యత ఆహ- సర్వపదద్యో
త్యమితి॥ అర్థాలంకారేణపదైఅలంకారధ్వనిముదాహరతి ॥ తుహావల్ల
హస్స ఇతి॥ ఛా॥ తవవల్లభస్యప్రభాతే ఆసీదధరోమ్లానకమలదళం । ఇతి
నవవధూశ్శ్రుత్వాకరోతివదనంమహీసమ్ముఖం ॥ మహీసమ్ముఖీకరణంల
జ్జయానమనం - నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః - అత్రకేనాలంకారే
ణ కస్యాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యత ఆహ ॥ అత్ర రూపకేణేతి ॥
అధరోమ్లానకమలదళమిత్యభేదరూపకేణేత్యర్థః - త్వయాస్యపరిచుం
బనంముహుర్ముహుః కృతమితినవవధూకర్తృకచుంబనస్యమ్లానత్వం
ప్రతిహేతుత్వప్రతీతేః కావ్యలింగాలంకారోవ్యజ్యత ఇత్యర్థః- తద్దర్శ
యతి- యేనమ్లానత్వమితి- కేనపదేనద్యోత్యత ఇత్యాహ - మిణాళేతి॥
ఆదిపదంచాత్రోదాహరణాంతరాభిప్రాయేణ - అత్రపదాంతరస్యా
భావాత్ - ఏవంస్వతస్సంభవినోర్థావ్యంజకాశ్చత్వారః పదగతాఉ
దాహృతా ఇత్యుపసంహరతి - ఏవమితి॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశ
క్తిమూలధ్వనిషువస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ రత్తిసుఇతి॥ ఛా॥ రాత్రి
షుచంద్రధవళాసులలితమాస్ఫాల్య యశ్చాపం - ఏకచ్ఛత్రమివకరోతి
భువనరాజ్యంవిజృంభమాణః॥ యోరాజామదనః - చంద్రేణధవళాసు

రోతి భువనరాజ్యవిజృంభమాణః ॥ అత్రవస్తునాయేషాంకామినామ
సౌరాజాస్మరస్తేషునకశ్చిదపితదాదేశపరాఙ్ముఖఇతిజాగ్రద్భిరుపభోగ
పరైరేవనిశాతివాహ్యతఇతి హువణరజ్జపదద్యోత్యంవస్తుప్రకాశ్యతే ॥
ప ॥ నిశితశరధియార్పయత్యనంగో దృశిసుదృశఃస్వబలంవయస్య రా
త్రే । దిశినిపతతియత్రసాచతత్ర వ్యతికరమేత్యసమున్మిషంత్యవస్థాః ॥ అ
త్రవస్తునాయుగపదవస్థాః పరస్పరవిరుద్ధాఅపిప్రభవంతీతి వ్యతికరపద
ద్యోత్యోవిరోధః॥ ప ॥ వారిజ్జంతోవిపుణో సందావకదద్ధిఎణపిఅఏణ।

రాత్రిషు - శుక్లపక్షక్షపాసు - విజృంభమాణస్సన్ -లలితంమనోజ్ఞం
చాపంఇక్షుమయమితియావత్ - ఆస్ఫాల్య - ఉల్లాస్య - అథవాలలిత
మిత్యాస్ఫాలనక్రియావిశేషణం-భువనమేవరాజ్యం - ఏకచ్ఛత్రమివస్వా
యత్తమివేతియావత్ - కరోతీతి-అత్రకేనవస్తునాకింవస్తువ్యజ్యతఇత్య
తఆహ॥ అత్రేతి॥ వస్తునామదనవృత్తాంతరూపేణకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనవ
స్తునేత్యర్థః - యెషాంకామినామితి - తదాదేశపరాఙ్ముఖః - మ
న్మథాజ్ఞాపరాఙ్ముఖః-మాభూదిత్యర్థః - అన్యచ్చవ్యజ్యమానందర్శ
యతి-జాగ్రద్భిరితి-కేనపదేనద్యోత్యమతఆహ-భువనరాజ్యేతి- కవిప్రౌ
ఢోక్తిసిద్ధేనవస్తునాపదగతమలంకారధ్వనిముదాహరతి నిశితేతి- అనంగ
స్సుదృశః - అరాళేవక్రేవయసి - యౌవనఇత్యర్థః - దృశి-శితశ
రధియాతీక్ష్ణబాణబుద్ధ్యాస్వబలంవిశ్వవిజయసామర్థ్యరూప మర్పయ
తి - సాదృశ్చ- యత్రదిశినిపతతితత్రదశాఅవస్థాఅపివ్యతికరంసమ్మర్ద
మేత్యసమున్మిషంతి - అత్రప్రకృత వాక్యార్థరూపేణ కవికల్పితవస్తు
నావిరోధాలంకారో వ్యజ్యతఇత్యాహ-వస్తునేతి- ప్రకృతవాక్యార్థరూ
పేణ - విరోధాలంకారమాహ-పరస్పరవిరుద్ధాఇతి-కేనపదేనేత్యతఆ
హ - వ్యతికరపదద్యోత్యఇతి॥ అయంభావః - సుఖదుఃఖరూపాణా
మభిలాషచింతాద్యవస్థానాంపరస్పరవిరుద్ధానాంయౌగపద్య మసంభా
వ్యమితివ్యతికరపదేనవిరోధాలంకారోవ్యజ్యతఇతి॥ అథఅలంకారేణపద
గతంవస్తుధ్వనిముదాహరతి॥వారిజ్జంతోవిఇతి॥ ఛా॥ వార్యమాణోపివున

థణహారవఅస్సవిఉణవిసుద్ధజాఈఉణచలఇసేహారో ॥ ఛా ॥ వార్యమా ణోపి పునస్సంతాప కదర్థితేన హృదయేన । స్తనభరవయస్యేవ విశుద్ధ జాతిర్నచలత్యస్యాహారః । అత్ర విశుద్ధజాతిత్వ లక్షణ హే త్వలంకారేణ హారోనవరతం కంపమానఏవా స్త ఇతినచలతీతి పద వ్యాఙ్గ్యంవస్తు॥ ప ॥ సోముద్ధసామలంగో ధమ్మిల్లోకలిఅలలిఅణిఅదే హో । తాఏకంధాహివలంగహీ అసరోసురఅసంగరమ్మి జఅఇ॥ ఛా ॥ సముగ్ధశ్యామలాంగోధమ్మిల్లఃకలితలలితనిజదేహః । తస్యాస్స్కంధా

స్సంతాపకదర్థితేనహృదయేన - స్తనభరవయస్యేనవిశుద్ధజాతిర్న చలత్యస్యాహారః - సంతాపకదర్థితేన - హారేణసహగాఢాలింగనె స్తనయోఃపీడాభవిష్యతీత్యనుశయవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - స్తనయోః పీడ యాకృతోస్యసంతాపఇత్యతఆహ - స్తనభరవయస్యేనేతి- స్తనభరసా హిత్యమేవతత్సఖ్యత్వేనాధ్యవసీయతె - తాదృశేనహృదయేనపునః పు నవార్యమాణోపి - మత్సమసుఖదుఃఖభాగిత్వేన మద్వయస్యస్తనభర ఏవసంతాపమనుభవతు - త్వంకిమిత్యనుభవసీతినివార్యమాణో పీత్య ర్థః - విశుద్ధజాతిర్నిర్మలోత్పత్తిఃఅస్యాహారఃనచలతి- స్వాశ్రయం పరిత్యజ్యాన్యత్రనగచ్ఛతి - కంపమానవాఏవాస్త ఇతియావత్ - ఇయం చవిపరీతరతావస్థేతిబోధ్యం - అత్రకేనాలంకారేణకింవస్తుద్యోత్యతఇ త్యాహ - అత్రేతి- విశుద్ధజాతిత్వలక్షణేహేత్వలంకారేణనచలతీత్యస్మి న్నర్థేవిశుద్ధజాతిత్వస్యహేతుత్వేనతత్సమర్థనరూపత్వాత్కావ్యలిం గాలంకారేణేత్యర్థః - వ్యజ్యమానంవస్తుదర్శయతి-అనవరతంకంప మానఏవాస్తఇతి - ద్యోతకంపందర్శయతి-నచలతీతి-అథకవిప్రౌఢోక్తి కల్పితాలంకారేణాలంకారధ్వనింపదగతందర్శయతి ॥ సోముద్ధసామ లంగోఇతి॥ఛా॥సముగ్ధశ్యామలాంగోధమ్మిల్లఃకలితలలితనిజదేహః - త స్యాస్స్కంధాద్బలంగృహీత్వాస్మరస్సురతసంగరేజయతి॥ ముగ్ధంసుంద రంశ్యామలమంగంయస్యసః - కలితమనోజ్ఞనిజదేహః - సధమ్మిల్లః- స్మరఇతివ్యస్తరూపకం - తస్యాస్స్కంధాదంసప్రదేశాత్సేనాసన్నివే

ద్బలం గృహీత్వా స్మరస్సురతసంగరే జయతి । అత్ర రూపకేణ మహా
రాకపక్షణేతథా కేశపాశస్స్కంధయోః ప్రాప్తః॥ యథా రతవిరతావప్య
నివృత్తాభిలాషః కాముకోభూదితి స్కంధపదద్యోత్యా విభావనా । ఏ
షు కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః॥ ప ॥ ణవపుణ్ణిమామిఅంకస్స
సుహఅ కో తుంసి భణసు మహ సచ్చమ్ । కా సోహగ్గసమగ్గా పఓసరఅ
ణివ్వ తుహ అజ్జ॥ ఛా ॥ నవపూర్ణిమామృగాంకస్య సుభగ కస్త్వమసి
భణ మమ సత్యమ్। కా సౌభాగ్యసమగ్రా ప్రదోషరజనీవ తవాద్య । అత్ర

త్వా - బలం లబ్ధ్వా - సురతసంగరే జయతి - అత్ర సురతే రంభసేనాంస ప్రదేశగళితం ధమ్మిల్లమవలోక్య రతివిరతిసమయేపి రతిః ప్రారబ్ధ ఇవ పునరంకురితాభిలాషోభూదితి భావః॥ అత్రైకేనాలంకారేణాన్యస్యాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యత ఆహ॥ అత్ర రూపకేణేత్యారభ్య విభావనేత్యంతేన - రూపకేణేతి॥ ధమ్మిల్లస్య ఇతి సురతసంగర ఇతి చ రూపకేణేత్యర్థః - తేన ద్యోత్యాం విభావనాముపపాదయతి ॥ మహామహా రాకపక్షణేనతథా కేశపాశస్స్కంధయోః ప్రాప్త ఇతి యథా రతవిరతావప్యనివృత్తాభిలాషః కాముకోభూదితి - అత్ర రతవిరతేరభిలాషనివృత్తిం ప్రతి హేతుత్వయా అభిలాషకారణాభావేపి అభిలాషప్రతీతేర్విభావనాలంకారః స్కంధపదద్యోత్య ఇత్యర్థః - కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థవ్యంజకత్వ ముపసంహరతి- ఏష్వితి- ఏవం కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధానామర్థానాం వ్యంజకత్వముదాహృత్య కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేష్వర్థేషు వస్తునా వస్తుధ్వని ముదాహరతి॥ నవపుంణిమేతి॥ ఛా॥ నవపూర్ణిమామృగాంకస్య సుభగ కస్త్వమసి భణ మమ సత్యం । కా సౌభాగ్యసమగ్రా ప్రదోషరజనీవ తవాద్య॥ నవశ్చాసౌ పూర్ణిమామృగాంకశ్చేతి తస్య - నవత్వవిశేషణం రాగావిలత్వద్యోతనార్థం - కోసీతి - కిం జ్యేష్ఠః - కనిష్ఠో వేతి మమ సత్యం భణ - పూర్వం మయి తథానురక్తోపీదానీమేవ నానురక్తోసీతి తాత్పర్యం- సౌభాగ్యేన సమగ్రా కా వా - తవాద్య ప్రదోషరజనీవత్త్వదనుకారిణీత్యర్థః - ప్రదోషరజనీక్షణమాత్రమేవ ససౌభాగ్యా భవతి - ఏతా

వస్తునామయీ వాన్యస్యామపి ప్రథమమనురక్తస్త్వం వతత ఇతి నవపుణ్డ్రమే త్యాదిపదద్యోత్యం వస్తు వ్యజ్యతే॥ ప ॥ సహిఆణవణిహువణసమరమ్మి అంకపాళిసహీఏ ణిబిడాఏ । హారో ణివారిదో ఉచ్చిఅ ఉచ్ఛరంతో తదో కహం రమిఅం॥ ఛా ॥ సఖినవనిధువనసమరే అంకపాళిసఖ్యా నిబిడయా। హారో నివారిత ఏవ ఉచ్ఛలం స్తతః కథం రమితమ్ । అత్ర వస్తునా హారచ్ఛేదానన్తరమన్యదేవ రతమవశ్యమభూత్తత్కథయ కీదృగితి వ్యతిరేకః కథం పదగమ్యః॥ ప ॥ ప్పవిసంతీ ఘరవారే వివళిఅవఅణా విలోఇఊణ పహమ్ । ఖంధే ఘేత్తూణ ఘుడం హాహా ణట్ఠో త్తి రోఅసి సహి కిం త్తి॥ ఛా ॥

దృశికావా - అత్ర కేన వస్తునా కిం వస్తు ద్యోత్యమిత్యత ఆహ - అత్ర వస్తునేతి- కవినిబద్ధనాయికానాయకరూపవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన ప్రకృతవాక్యార్థరూపవస్తునేత్యర్థః - అనేనవ్యఙ్గ్యమానం వస్తు దర్శయతి - మయీవాన్యస్యామితి- మయి యథా పూర్వం త్వమనురక్తో భూత్వా తత్క్షణ ఏవాన్యస్యామపి ప్రథమమనురక్తః నతత ఇత్యర్థః - ఇదం చ కేన ద్యోత్యమిత్యత ఆహ - నవపుణ్డ్రమేత్యాదినా - అథ కవికల్పితవక్తృవచస్సిద్ధేన వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి - సహిఆణవేతి॥ ఛా ॥ సఖినవనిధువనసమరే అంకపాళిసఖ్యానిబిడయా - హారో నివారిత ఏవ ఉచ్ఛలం స్తతః కథం రమితం - ఇదం నవోఢాం ప్రతి రాత్రివృత్తాన్తం పృచ్ఛన్త్యాస్సఖ్యా వచనం - హే సఖి - నవనిధువనసమరే నూతనసురతయుద్ధే - ఉచ్ఛలన్ హారః నిబిడయా గాఢయా - అంకపాళి రాలింగనమేవ సఖీ తయా। నిర్భరసౌఖ్యాపాదకత్వాదంకపాళ్యాస్సఖీత్వేన రూపణం - తయా నివారిత ఏవ - విచ్ఛిన్నోఽభూదిత్యర్థః - తతో హారవిచ్ఛేదానన్తరం కథం రమితం - అత్ర కవినిబద్ధసఖీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేన ప్రకృతవాక్యార్థరూపేణ వస్తునా హారచ్ఛేదానన్తరం ప్రౌఢాంగనాయా ఇవ నవోఢాయా అపి తదారంభసమయ సురతాద్యలక్షణం రతమభూత్ తత్కథం కీదృక్కథయేతి వ్యతిరేకాలంకారః కథం పదద్యోత్యః - తదేతద్దర్శయతి - అత్రేతి - అథ కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణ వస్తుధ్వనిం శ్లోకద్వ

ప్రవిశంతీగృహద్వారంవివళితవదనావిలోక్యపంథానమ్ । సరంధ్రంగృ
హీత్వాఘటం హాహానష్టఇతిరోదిషిసఖికిమితి।అత్రహేత్వలంకారేణసం
కేతనికేతనం గచ్ఛంతందృష్ట్వాయదితత్రగంతుమిచ్ఛసి తదపరంఘటంగృ
హీత్వాగచ్ఛేతివస్తుకృతిపదవ్యంగ్యం॥ యథావా ॥ ప ॥ విహలంఖలం
తుమం సహిదట్ఠూణకుడేణతరలతరదిట్ఠిమ్ । దారప్పంసమిసేణఅత్తా
గురుఇత్తిపాడిఅవిచిణ్ణో॥ ఛా ॥ విహ్వలాంత్వాంసఖిదృష్ట్వా ఘటేన
తరళతరదృష్టిమ్ । ద్వారస్పర్శమిషేణాత్మా గురురితిపాతయిత్వావిభి

యేనోదాహరతి - పవిసందీఇతి॥ ఛా ॥ ప్రవిశంతీగృహద్వారం వివళి
తవదనావిలోక్యపంథానం । సరంధ్రంగృహీత్వా ఘటంహాహానష్టఇతి
రోదిషిసఖికిమితి - కాంచిత్ప్రతికస్యాశ్చిదుక్తిరియం - అత్రమార్గావ
లోకనస్యద్వారప్రవేశసమయేసరంధ్రేగ్రహణస్యచ ఘటనాశప్రతి
హేతుత్వప్రతీతేర్ఘటనాశస్యారోదనం ప్రతిహేతుత్వప్రతీతేః కా
వ్యలింగమలంకారః - తేనచసంకేతస్థానంప్రతి గచ్ఛంతందయితందృ
ష్ట్వాయదితత్రగంతుమిచ్ఛసి తదపరంఘటంగృహీత్వా గచ్ఛేతివస్తుకృ
తిపదేనవ్యజ్యతే - ఉదాహరణాంతరమాహ - విహలంఇతి॥ ఛా ॥ వి
హ్వలాంక్షణంత్వాంసఖిదృష్ట్వాఘటేనతరళతరదృష్టిం - ద్వారస్పర్శ
మిషేణాత్మా గురురితి పాతయిత్వావిభిన్నః । అయిసఖిస్వభారేణవి
హ్వలాం అతఏవతరళతరదృష్టింత్వాం దృష్ట్వాఘటేనైవస్వాత్మాగురితి
మత్వాద్వారస్పర్శవ్యాజేనపాతయిత్వావిభిన్నః - నతుత్వమేవద్వార
స్పర్శవ్యాజేనఘటస్యభంగంకృతవతీతిఅత్రనదీకూలలతాగృహేకృతసం
కేతత్వాద్గమనసమయే తత్రాప్రాప్తంగృహప్రవేశసమయే తత్రగచ్ఛం
తంకాముకందృష్ట్వా పునర్జలాహరణవ్యాజేన నదీగమనాయద్వారో
పఘాతేన బుద్ధిపూర్వకమేవత్వయా ఘటోవిభిన్నఇతిమయావిదితమేవ.
తత్కిమితిచాశ్వసిషిత్వత్సమీహితసిద్ధయేపునర్నదీంప్రయాహి - అ
హంతేశ్వశ్రూనికటేసర్వం సమీకరిష్యామీతివస్తుదారప్పంసమిసేణేతిక
వినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధయా అపహ్నుత్యావ్యజ్యతే॥ తత్రమిసేణే

న్యః । అత్ర నదీకూలే లతాగృహే కృతసంకేతమప్రాప్తం గృహప్రవేశావసరే పశ్చాదాగచ్ఛన్తం దృష్ట్వా పునర్నదీగమనాయ వ్యాఘ్రాతవ్యాజేన బుద్ధిపూర్వం వ్యాకులతయా ఘటః స్ఫోటిత ఇతి మయా విదితమ్ । తత్కిమితి వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గం ప్రత్యాయయిష్యసీతి సావరణం ప్రతి స్త్రీ కస్య వచనం సమర్థయిష్యత ఇతి దర్శనే సంగమనైపుణ్యం వ్యఙ్గ్యమ్ ॥ ప ॥ జోహ్నాఏ మహురసేణ అ విదిణ్ణ తారుణ్ణఉస్సుఅమణా సా । వుడ్ఢా వి ణవోఢవ్వ పరవహూ అహహ హరఇ తుహ హిఅఅం ॥ ఛా ॥ జ్యోత్స్నయా మధురసేన వితీర్ణతారుణ్యోత్సుకమనస్కా । వృద్ధాపి నవోఢేవ పరవధూరహహ హరతి తవ హృదయమ్ ॥ అత్ర కావ్యలిఙ్గేన వృద్ధాం పరవధూం త్వమస్మానుజ్ఝిత్వా అభిలషసి త్వదీయమాచరితం వక్తుమశక్యమిత్యాక్షేపః పరవధూపదప్రకాశ్యః ॥ ఏషు కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః ॥ వాక్య

తిపదప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జకం - తదేతదాహ - అత్ర నదీకూల ఇత్యారభ్య అపహ్నుత్యా ద్యోత్యం వస్త్వివ్యక్తేః స్ఫుటం - అథ కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వనిం పదగతముదాహరతి - జోహ్నాఏ ఇతి ॥ ఛా ॥ జ్యోత్స్నయా మధురసేన వితీర్ణతారుణ్యోత్సుకమనాస్యా । వృద్ధాపి నవోఢేవ పరవధూరహహ హరతి తవ హృదయమ్ - అత్ర జ్యోత్స్నయా మధురసత్వారోపః - జ్యోత్స్నారూపమధురరససేవయా దత్తతారుణ్యా అత ఏవోత్సుకమనాస్యా నాయికా వృద్ధాపి తరుణీవ పరవధూ త్వేవ తవ హృదయం హరతీతి - అత్ర హృదయహరణే పరవధూత్వస్య హేతుత్వోపపాదనాత్కావ్యలిఙ్గమలంకారః - తేన వ్యజ్యమానమలంకారమాహ - ఆక్షేప ఇతి - పదప్రకాశ్యత్వం దర్శయతి - పరవధూపదేతి - ఆక్షేపస్వరూపం దర్శయతి - వృద్ధాం పరవధూమిత్యాభిగ్రహశక్యమిత్యం తేన - మాముజ్ఝిత్వా వృద్ధామప్యభిలషసి - త్వదీయమాచరితం కిం వక్ష్యామీతి వక్తుమిష్టస్యాప్యర్థస్యాశక్యమితి నిషేధరూప ఆక్షేప ఇత్యర్థః - ఏవం కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరాశ్చత్వారో భేదా నిరూపితా ఇత్యుపసంహరతి - ఏష్వితి - వాక్యప్రా

ప్రకాశ్యేతు పూర్వముదాహృతం॥ శబ్దార్థోభయ శక్త్యుద్భవస్తుప
దప్రకాశ్యోనభవతీతి పంచత్రింశద్భేదాః॥ ప్రబంధే ప్యర్థశక్తిభూః॥
యథా గృధ్రగోమాయుసంవాదే ॥ తథాచ॥ ప॥ అలంస్థిత్వాశ్మశా
నేస్మిన్ గృధ్రగోమాయు సంకులే । కంకాళబహుళే ఘోరే సర్వ
ప్రాణిభయంకరే । నచేహజీవితఃకశ్చి త్కాలధర్మముపాగతః । ప్రి

భయగతాన్ ధ్వనిభేదాన్పరిగణయితుంవాక్యప్రకాశ్యమనువదతి- వాక్య
ప్రకాశ్యేత్వితి-ఉదాహృతమితి -పూర్వముదాహృతా అష్టాదశభేదాఇ
తిస్మారయతి॥ పదప్రకాశ్యాన్వాక్యప్రకాశ్యాంశ్చమేళనేనపరిగణయితుం
పదప్రకాశ్యేశబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవంవ్యావర్తయతి॥శబ్దార్థోభ
యశక్త్యుద్భవస్త్విత్యారభ్యనభవతీత్యంతేన-తథాచోక్తధ్వనిభేదాన్ని
ష్కర్షతి-పంచత్రింశద్భేదాఇతి-అయమత్రనిష్కర్షః-వాక్యప్రకాశ్యా
అష్టాదశభేదాః- శబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవస్తుపదప్రకాశ్యోనభవతీతి
పదప్రకాశ్యాస్సప్తదశభేదాః - ఏవంచమిళిత్వాపంచత్రింశద్భేదా ఇ
త్యర్థః - అథార్థశక్త్యుద్భవంప్రకారాంతరేణభినత్తి - ప్రబంధే
ప్యర్థశక్తిభూరితి - పదవాక్యయోరివ ప్రబంధేప్యర్థశక్త్యుద్భవో
ద్వాదశభేదస్సంభవతీత్యర్థః - తత్రఅర్థశక్త్యుద్భవేవస్తునా వస్తుధ్వ
నింప్రబంధేఉదాహరతి॥అలంస్థిత్వేతి-ప్రాణినాం గతిరీదృశీత్యేతావా నే
కఃప్రబంధః శ్మశానేశవశరీరంనిక్షిప్యబహుకాలంరుదతః - తద్బంధూ
న్ప్రతిసూర్యేస్తమితేశ్మశానేస్థిత్యసంభవేనశవశరీరభక్షణంనలభ్యతే-కిం
తుసృగాలస్యైవస్యాదితి మత్వాసూర్యాస్తమయాత్ప్రాగేవశవశరీరం
విసృజ్యతద్బంధుభిర్గంతవ్య మిత్యభిప్రాయేణగృధ్రేణేదంవాక్యజాతం
ప్రయుజ్యతే - అత్రగృధ్రగోమాయుసంకులఇత్యాదిశ్మశానవిశేషణాని
శీఘ్రంసాయంకాలాత్ప్రాగేవతన్నివర్తనేహేతుః - గోమాయుస్సృ
గాలః - ఇహభూలోకేకాలధర్మంమరణముపాగతఃకశ్చిజ్జీవితఃప్రత్యు
జ్జీవితః - నచేత్యత్యంతాసంభావితత్వాత్పునర్జీవనశంకానకార్యేతి-అ
నేనప్రబంధేనబంధుషునివృత్తేషు సమోపభోగాయభవత్వయంశవఇతిది

యోవాయదివాద్వేష్యః ప్రాణినాంగతిరీదృశీతి-దివాప్రభవతోగృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదంవచనం॥ ప॥ ఆదిత్యోఽయంస్థితోమూఢాః స్నేహంకురుతసాంప్రతమ్ । బహువిఘ్నో ముహూర్తోఽయం జీవేదపికదాచన । అముంకనక వర్ణాభం బాలమప్రాప్త యౌవనం॥ గృధ్రవాక్యాత్కథంలోలా స్త్యజధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశి విజృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తననిష్ఠంచేతి ప్రబంధ ఏవప్రధతే॥ అన్యేత్వే

వాబలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ఇతిదివాప్రభవతోగృధ్రస్యేతి॥ అథదివైవశవంవిసృజ్యబంధుభిర్గతంచేద్గృధ్ర ఏవభక్షయిష్యతి - స్వస్యోపభోగోనభవిష్యతీతిమత్వా బంధుభీరాత్రిపర్యంతంస్థాతవ్యమిత్యుత్తరః ప్రబంధోగోమాయోః - తత్ప్రబంధస్తు - ఆదిత్యోఽయమిత్యారభ్యత్యజధ్వమవిశంకితా ఇత్యంతః - ఆదిత్యోవ్యాపితిష్ఠతి - తతోనాత్రభీతిప్రసక్తిః - తస్మాన్నగంతవ్యమితి- ఇష్టప్రాప్తావనిష్టావాప్తావపివిఘ్నబాహుల్యేన దైవాజ్జీవేదపీతి కనకవర్ణాభమిత్యాదిబాలవిశేషణమత్యాగహేతుః - గృధ్రస్తు స్వయంభక్షితుమేవైవంవదతి - తథాచైతద్వాక్యేవిశ్వాసోనకార్య ఇత్యాశయః- ఏవంచ- రాత్రిపర్యంతంస్థితంచేన్మమైవోపభోగాయభవిష్యతీతిగృధ్రపురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యత ఇత్యాహ - ఇతినిశివిజృంభమాణస్యేతి - ప్రబంధ ఏవేతి - నపదం- నాపివాక్యం - కింతువాక్యజాతరూపః ప్రబంధ ఏవేత్యర్థః - అత్ర వ్యంజకస్స్వతస్సంభవి - యుగవిశేషేషుగృధ్రగోమాయ్వాదిసంవాదరూపస్యార్థస్యసంభవాదితికేచిత్ - కేచిత్తుకవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీర ఇత్యాహుః - వస్తునోవస్తువ్యంజకత్వందర్శితంప్రబంధే - అన్యేత్వేకాదశభేదావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే-ఏవంస్వయమూహ్యా ఇత్యాహ॥అన్యేత్వితి॥ సచావాంతరప్రబంధోమహాప్రబంధశ్చేతిద్వివిధః - తత్రావాంతరప్రబంధేతూదాహరణముక్తం - మహాప్రబంధేతు రామాదివద్వర్తితవ్యం - నరావణాదివదిత్యాదిబోధ్యం - ప్రబంధేష్య

కాదశభేదా గ్రంథవిస్తరభయాన్నోక్తాః॥ స్వయంతులక్ష్యతోఽనుసర్త వ్యాః । అపిశబ్దాత్పదవాక్యయోః॥ పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపి రసాద యః॥ తత్రప్రకృత్యాయథా॥ ప॥ రఇకేళిహిఅణి వసణకరకిసలఅరు ద్ధణఅణజుఅళస్స । రుద్దస్సతఇ అణఅణంపవ్వఈపరిచుంబి అంజఅఇ॥ ఛా॥ రతికేళిహృతనివసన కరకిసలయరుద్ధ నయన యుగళస్య । రుద్ర స్యతృతీయనయనం పార్వతీపరిచుంబితం జయతి॥అత్రజయతీతి నతుశో భత ఇత్యాది ॥ సమానేపిస్థగన వ్యాపారే లోకోత్తరేణైవ రూపే ణాస్యపిధానమితి తదేవోత్కృష్టం॥ తథా॥ ప॥ ప్రేయాంత్సాయమ

ర్థశక్తిభూరిత్యపిశబ్దసముచ్చయందర్శయతి॥ అపిశబ్దాదితి॥ పదవాక్య ప్రబంధేష్వివపదైకదేశరచనావర్ణేష్వపిరసాద్యభివ్యక్తిరిత్యాహ॥పదై కదేశేతి ॥ పదంసుబంతంతిజంతంచ - పదైకదేశాఃప్రకృతిప్రత్యయరూ పాః - రచనాసంఘటనా - వర్ణాఅక్షరాణి - తేష్వపిరసాదయః-ఆ దిశబ్దాద్భావాదయశ్చ - వ్యజ్యంతఇతిశేషః - తత్రతిజంతపదైకదేశప్ర కృత్యారసాభివ్యక్తిముదాహరతి - తత్రప్రకృత్యాయథేతి॥ రఈతి॥ఛా॥ రతికేళిహృతనివసనకరకిసలయరుద్ధనయనయుగళస్య - రుద్రస్యతృతీయ నయనంపార్వతీపరిచుంబితంజయతి - రతికేళిహృతంనివసన మంబరం యేనసః - కరకిసలయాభ్యాంరుద్ధంపిహితంనయనయుగళంయస్యసః ర తికేళిహృతనివసనశ్చాసౌ కరకిసలయరుద్ధనయనయుగళశ్చేతిసమానాధి కరణసమాసః - తస్యరుద్రస్య - పార్వత్యాపరిచుంబితంతృతీయనయ నంజయతి - అయంభావః - శివేపార్వతీ వసనంహరతిసతిసలజ్జాదేవీ కరద్వయేన శివస్యనయనద్వయం పిధాయతృతీయనేత్రపిధానేసాధనా భావాచ్చుంబనేనయన్మీలీచకారతస్యనయనస్యస్వేతరనయనద్వయా పేక్షయా చుంబనపిహితస్య తృతీయనయనస్యోత్కర్షప్రతిపాదనపర యాజయతీతిత్రిప్రకృత్యాత్రతృతీయనయనపిధానస్య సర్వాతిశాయిత్వం వ్యజ్యతే- తేనచసంభోగశృంగారస్యసామగ్ర్యాభివ్యక్తిః- నతుశోభత ఇ తి-ప్రకృత్యంతరోపాదానే-చుంబనేనపిధానస్యలోకోత్తరత్వమేవదర్శ

పాకృతస్సశపథం పాదానతఃకాంతయా ద్విత్రాణ్యేవపదానివాస భ
వనా ద్యావన్నయాత్యాత్మనాః । తావత్ప్రత్యుతపాణి సంపుటలస
న్నీవీనిబంధంధృతో ధావిత్వైవకృతప్రణామక మహో ప్రేమ్ణోవిచి
త్రాగతిః॥ అత్రపదానీతి నతుద్వారాణీతి॥ తిఙ్సుపోర్యథా॥ ప॥ ది
శిదిశిశుకచంచూ చారురాగాంకురాణాం పథిపథిపవమానో వీరుధాం
లాసకశ్చ । నరినరికిరతిద్రాక్సాయకాన్పుష్పధన్వా పురిపురిచ నివృ

యతి-సమానేపీత్యాదినా॥సుబంతప్రకృత్యాదర్శయతి॥ప్రేయానితి॥ప్రే
యాన్ప్రియతమః - నతుప్రీతివిషయమాత్రం - ప్రీతివిషయనిఖిలపదా
ర్థాపేక్షయా ప్రకర్షోద్యోత్యతే - సాయమిత్యుద్దీపనాతిశయః -
పాదానతశ్చకాంతయాసశపథమపాకృతః - నతువాఙ్మాత్రేణ - వాస
గృహాచ్ఛయనగృహాత్ - ద్విత్రాణ్యేవపదాని యావన్నయాతితావదేవ
నకేవలంప్రసన్నా - ప్రత్యుతనీవీశ్లథనభియాకర సంపుటధృతనీవీబం
ధంయథాతథా - ధావిత్వైవ - నతుమందంగత్వా - అథచకృతప్ర
ణామంయథాతథా - నత్వనునయమాత్రేణ - ఆత్మనాస్వయమేవ -
నతుదూతీముఖేన - ధృతః - పునఃపదాంతరమపి యథానచలతితథా
గాఢాలింగనేన బద్ధః - నతుకేవలంవారితః - అత్రపదానీతి ప్రకృత్యా
కాలాక్షమత్వలక్షణ మౌత్సుక్యంవ్యజ్యతే - నహ్యేతాదృశ మౌత్సు
క్యంపదం విహాయద్వారాది పదప్రక్షేపే వ్యజ్యత ఇత్యాహ - అత్రప
దానీతి-నతుద్వారాణీతి-తిఙ్సుపోర్వ్యంజకత్వందర్శయతి॥దిశిదిశీతి॥ దిశిది
శిపథిపథి- పవమానః - శుకచంచూవచ్చారురాగోయేషాంతే తథో
క్తాః- తాదృశాఅంకురాః పల్లవాయాసాంతాసాం - వీరుధాం లతా
నాం - లాసకోనర్తకః - చ- కించ- నరినరి - పురుషేపురుషే ద్రాక్
ఝడితి- పుష్పధన్వాసాయకాన్- కిరతి- పురిపురి- నగరేనగరే మానినీ
నాం- మానచర్చా మానకథాచనివృత్తా- అత్రలట్స్థానికేనతిఙాకిరణ
స్యథాత్వర్థస్య సాధ్యమానత్వంప్రతీయతే - తథానివృత్తేత్యత్ర క్త
పత్యయేన కిరణవ్యాపార కార్యభూతమానినీ మాననివృత్తేశ్చిరకాలసి

త్తా మానినీమానచర్చా॥ అత్రకిరతీతి కిరణస్య సాధ్యమానత్వం నివృత్తేతినివర్తనస్యసిద్ధత్వం । తిఙాసుపాచ॥ తత్రాపి క్త ప్రత్యయేనాతీతత్వంగమ్యతే॥ యథావా॥ ప॥ లిఖన్నాస్తేభూమిం బహిరవనతఃప్రాణదయితో నిరాహారాస్సఖ్య స్సతతరుదితో చ్ఛూననయనాః । పరిత్యక్తంసర్వంహసితపఠితం పంజరశుకై స్తవావస్థాచేయం విసృజ కఠినే మానమధునా ॥ అత్రలిఖన్నితినతులిఖతీతి । అపితుప్రసాద పర్యంతం। ఆస్తఇతి॥ తథాఆస్తఇతి । నత్వాసితఇతి । భూమిమితినతుభూమావి

ద్ధతాచగమ్యతే ॥ కారణభూతకిరణ వ్యాపారాపేక్షయా కార్యభూతమానినీ మాననివృత్తే శ్చిరకాల సిద్ధతా ప్రతిపాదనే నాతిశయోక్త్యా పౌర్వాపర్య విపర్యయ రూపయామాన రూపభావశాంతి ద్వారార సోత్కర్షః క్త ప్రత్యయాధీన ఇతిబోధ్యం - తదేతద్దర్శయతి - అత్రకిరతీతి॥ నివృత్తేతిచేతి - తిఙాసుపాచేతి - తత్రాపి సుప్యపీత్యర్థః- అతీతత్వంగమ్యతఇతి॥ తస్యసుబంతత్వా త్సుపేత్యుక్తం॥ స్ఫుటంతిఙ్సుబ్విభక్తివ్యంగ్య ముదాహరతి॥ లిఖన్నితి॥ ప్రాణాఇవదయితఇష్టః - ఉపమానానీతిసమాసః- బహిః- ద్వారి- అవనతః నమ్రీముఖస్సన్- భూమింలిఖన్నాస్తే - సఖ్యశ్చ - సతతరుదితేన ఉచ్ఛూనానినయనానియాసాంతాః - నతావన్మాత్రం - నిరాహారాశ్చ- పంజరశుకైశ్చ - హసితపఠితం- హాసకారివచనజాతం - పరిత్యక్తం- తవావస్థాచేయం-కంఠగతప్రాణా - తస్మాత్ - హేకఠినేఅధునా మానం విసృజ - అత్రలిఖన్నితి - శత్రుప్రత్యయేన లేఖనస్యతంతన్య మానతాప్రతీతేః ప్రసాదపర్యంతతా వ్యజ్యతఇత్యాహ - నతులిఖతీతి - అపితుప్రసాదపర్యంతతా - ఆస్తఇతి - ఆస్తఇతి ప్రకృత్యాసత్తామాత్రం ప్రతీయతే - తేనచ వ్యాపారాంతర వత్త్వాప్రతీతేః ప్రసాదైక ప్రయోజనతా సత్తాయాఃప్రతీయతే - లటాచసత్తాయా భూతతావ్యావర్త్యతే - తేనచ నతుగతఇతివ్యజ్యతే - తదేతదాహ - తథాఆస్తఇతి - నత్వాసితఇతి - నహ్యాసిత ఇత్యుక్తేన గతఇతి ప్రతీతిరస్తీత్యుక్తేతు తథా ప్రతీతిరితి-

తి॥ నబుద్ధిపూర్వకంకించిల్లిఖతీతి తిఙ్సుబ్వ్యంగ్యం॥ సంబంధస్య యథా॥ గామారుహమ్మి గ్గామే వసామిణఅరట్ఠిఇంణఆణామి। ణాఅరిఆణంపఇణోహరేమి జాహోమిసాహోమి॥ ఛా॥ గ్రామారుహాస్మి గ్రామేవసామి నగరస్థితిం నజానామి। నాగరికాణాంపతీన్ హరామి యా భవామిసాభవామి॥ అత్రనాగరికాణామితిషష్ఠ్యాః॥ రమణీయః

భూమిమితిద్వితీయయా భూమిమాత్రం లేఖనక్రియాకర్మేతి ప్రతీయతే - తతశ్చచింతాకులతయా బుద్ధిపూర్వకతాం వినైవ లిఖతీతివ్యజ్యతే- భూమావాలిఖన్నిత్యుక్తేతు సప్తమ్యా అధికరణత్వ ప్రతీతేరన్యత్కించిత్తత్రలిఖతీతి బుద్ధిపూర్వకతావ్యజ్యతే - తచ్చాయుక్తం- నైశ్చింత్యద్యోతకత్వాత్ - తదేతదాహ - నబుద్ధిపూర్వకంకించిల్లిఖతీతి - ఇదంచకిం వ్యంగ్యమిత్యతఆహ॥ తిఙ్సుబితి- లిఖన్నితిప్రథమా - భూమిమితిద్వితీయా - ఆస్తఇతితిఙ్ - ఇతితిఙ్సుబ్విభక్తిషు॥ షష్ఠ్యావ్యంజకత్వందర్శయతి॥ గామారుహమ్మీతి॥ ఛా॥ గ్రామారుహాస్మి గ్రామేవసామినగరస్థితింనజానామి। నాగరికాణాంపతీన్ హరామియాభవామిసాభవామి॥ అత్రస్వకాముకోపభోగకుపితయా నాగరికయా కయాపిగ్రామారుహాసీత్యుపలబ్ధాయాః కస్యాశ్చిదుక్తిరియం - గ్రామేజాతాగ్రామారుహాః గ్రామ్యా - నగ్రామేజననమాత్రంగ్రామేవసామి- సర్వంవాక్యంసావధారణమితిన్యాయాద్గ్రామఏవవసామిచ - గ్రామేస్థితాఅపినగరస్థితిజ్ఞా దృశ్యంతఇతి తద్వ్యావృత్తిమాహ - నగరస్థితింనజానామీతి - తథాపి నాగరికాణాం పతీన్హరామి - నగరేజాతా నాగరికాః యాః ప్రవీణాస్సంతి తాసాం పతీన్స్వీకరోమి - యాభవామిగ్రామ్యావా నాగరికావా - సాభవామీతి - అత్రచ నాగరికాస్సురత తంత్రకుశలాః - తాసామపి పతీన్స్వీకరోమీతి స్వస్య రతికౌశలాతిశయః - పరస్యాస్తత్రా కుశలత్వంచ నాగరికాణామితి షష్ఠ్యా ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ అత్ర నాగరికాణామితిషష్ఠ్యా ఇతి॥ లుప్త్రేత్యయస్య కాలవిశేషప్రతిపాదనద్వారావ్యంజ

క్షత్రియకుమార ఆసీదితి కాలస్య॥ ఏషావా భగ్నమహేశ్వర కార్ముకం దాశరథిం ప్రతికుపితస్య భార్గవస్యోక్తిః॥ వచనస్య యథా॥ ప॥ తాణంగుణగ్గహణాణం తాణుక్కంఠాణం తస్సపెమ్మస్స। తాణం భణిఆణం సుందర ఏరిసంజాఅం అవసాణం॥ ఛా॥ తేషాంగుణగ్రహణానాం తాసాముత్కంఠానాం తస్యప్రేమ్ణః। తేషాం భణితానాం సుందరైదృశం జాతమవసానం॥ అత్రగుణగ్రహణాదీనాం బహుత్వం

కతాముదాహరతి - రమణీయః క్షత్రియకుమార ఆసీదితి॥ అభివ్యక్తిందర్శయితుంవచనావతారప్రకారందర్శయతి॥ ఏషాహీతి॥ ప్రసిద్ధోయమర్థః - వ్యక్తిప్రకారస్తుఇత్థమాసీదితిలఙ్ - అసభువీత్యస్మాదనద్యతనేలఙితి భూతానద్యతనేలఙనుశిష్టః - తథాచ భగ్నభర్గధనుషో రాఘవస్యసత్తాంతదానీంవిద్యమానామప్యతీతత్వేన ప్రతిపాదయతా లఙాతదీయమతీతత్వమచిరాత్స్వేనసంపాదనీయమితివ్యజ్యతే - వర్తమానందాశరథింప్రతిభూతేవిహితఆసీదితిలఙ్ప్రయోగస్తద్ధననసుకరత్వప్రతిపాదనేనపరశురామస్యవీరరసోత్కర్షవ్యంజకత్వంకాలస్యేతిబోధ్యం - కాలేవిహితస్యలకారస్యేత్యర్థః - ఏకవచనాదేర్వ్యంజకత్వం దర్శయతి - వచనస్యయథేతి॥ తాణంఇతి॥ ఛా॥ తేషాంగుణగ్రహణానాంతాసాముత్కంఠానాంతస్యప్రేమ్ణః - తేషాంభణితానాంసుందరైదృశం జాతమవసానం - అత్రఅత్యంతానురక్తం కదాచిద్దైవాదపరాద్ధంనాయకంప్రతినాయికోక్తిరియం - గుణగ్రహణాదీనాంప్రేమ్ణశ్చైదృశంపర్యవసానం - అన్యానురాగపర్యవసాయిజాతం - అత్రగుణగ్రహణానామితి బహువచనేన బహుత్వప్రతిపాదనద్వారాఏకైకస్యాపితత్తద్గుణస్యబహుప్రకారైర్గ్రహణంద్యోత్యతే - ప్రేమ్ణశ్చేత్యేకవచనేన చైకత్వప్రతిపాదనముఖేనప్రేమ్ణస్సర్వకాలమేకరూపతాచద్యోత్యతే - తేనచానురాగాతిశయద్యోతనం - తదేతదాహ - అత్ర గుణగ్రహణాదీనామితి - వ్యత్యస్తపురుషస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి - పురుషవ్యత్యయస్యయథేతి॥ రేరేఇతి॥ చంచలలోచనాసుకాంతాసు - అంచితాలగ్నా రు

ప్రేమ్ణశ్చైకత్వం ద్యోత్యతే॥ పురుషవ్యత్యయస్య యథా॥ ప॥ రేరే
చంచలలోచనాంచితరుచే చేతః ప్రముచ్య స్థిరప్రేమాణం మహిమాన
మేణనయనా మాలోక్య కిం నృత్యసి । కిం మన్యే విహరిష్యసే బత హతాం
ముంచాంతరాశామిమా మేషా కంఠతటే కృతా ఖలు శిలా సంసారవా
రాంనిధౌ॥ అత్ర ప్రహాసః॥ పూర్వనిపాతస్య యథా॥ ప॥ యేషాం దో
ర్బలమేవ దుర్బలతయా తే సమ్మతాస్తైరపి ప్రాయః కేవలనీతిరీతిశర
ణైః కార్యం కిముర్వీశ్వరైః । యే క్ష్మాశక్ర పునః పరాక్రమనయస్వీకా
రకాంతక్రమాస్తే స్యుర్నైవ భవాదృశాస్త్రిజగతి ద్విత్రాః పవిత్రాః పరం॥

చిరాసక్తిర్యస్యతస్యసంబుద్ధిః - రేరేచేతః - స్థిరప్రేమాణంఆశ్రితేషుస్థి
రానుగ్రహం - మహిమానంహరిం - ప్రముచ్యత్యక్త్వా ఏణనయనాంకు
రంగాక్షీమాలోక్య - కిన్నృత్యసి - కింతుష్యసీతియావత్ - విహరిష్యసే
విహరిష్యఇతి - మన్యసేకిం - హతాంబాధితవిషయాం ఇమామంతరా
శాంముంచ - కుతః - ఏషాఏణనయనాసంసారవారాంనిధౌసంసారస
ముద్రే - ప్లవతాం - కంఠతటేకృతాబద్ధా - శిలాఖలుబత- అత్రప్రహా
సేవిషయేవిహరిష్యఇత్యుత్తమపురుషేప్రయోక్తవ్యేమధ్యమ పురుషస్య-
మన్యసఇతిమధ్యమేప్రయోక్తవ్యేచోత్తమపురుషస్యచ- ప్రహాసేచమన్యో
పపదేమన్యతేరుత్తమఏకవచ్చేతి మన్యోపపదేధాతౌమధ్యమః - మన్యతే
శ్చోత్తమఃప్రహాసేగమ్యే- ఇత్యర్థకేనవిహితేనపురుషవ్యత్యయేనపరిహా
సప్రతిపాదనద్వారాశాంతరసాభివ్యక్తిఃతదేతదాహ - అత్రప్రహాసఇ
తి- గమ్యఇతిశేషః - నచపరిహాసఏవపురుషవ్యత్యయానుశాసనాద్వాచ్య
ఏవేతినవ్యంగ్యత్వమితివాచ్యం - తథాపిప్రహాసఇత్యస్యప్రహాసేగమ్యేపు
రుషవ్యత్యయఇత్యేవార్థః - అతోనదోషః- పూర్వనిపాతస్య వ్యంజక
త్వందర్శయతిపూర్వనిపాతస్యయథేతి॥ యేషామితి- యేషాంరాజ్ఞాందో
ర్బలమేవ - అత్రైవకారేణనీతిర్వ్యవచ్ఛిద్యతే - నయానభిజ్ఞాబలశా
లినశ్చయేతేదుర్బలతయాసమ్మతాః- కేవలనీతిరీతిశరణైః-అత్రాపికేవల
పదేనబలంవ్యవచ్ఛిద్యతే- నీతిమాత్రపరైరితియావత్ -ఉర్వీశ్వరైస్తైరపి

అత్రపరాక్రమస్యప్రాధాన్యంగమ్యతే ॥ విభక్తివిశేషస్యయథా॥ ప్రధనాధ్వనిధీరధనుర్ధ్వనిభృతివిధురైరయోధితవదివసం । దివసేనతుభూ

కింకార్యంతేష్వప్రయోజకా ఇత్యర్థః- హేభూమీశక్రభూదేవేంద్ర - పరాక్రమశ్చనయశ్చేతిద్వంద్వః - తయోస్స్వీకారస్తేనకాంతః క్రమోవృత్తిర్యేషాంతేతథోక్తాః - తేభవాదృశానైవస్యుః- యదిస్యుస్తర్హిద్విత్రాఏవస్యురితియోజనా - అథవా - పరాక్రమనయోభయశాలినః ఏద్విత్రాఃపవిత్రాః - తేపిభవాదృశానస్యురిత్యన్వయః- అత్రపరాక్రమనయపదయోర్ద్వంద్వే - అల్పాచ్తరంపూర్వమితినయపదస్యపూర్వనిపాతేకర్తవ్యేపరాక్రమస్యపూర్వనిపాతేనతదుభయమధ్యేపరాక్రమస్యప్రాధాన్యంధ్వన్యతఇత్యాహ॥అత్రేతి॥ తేనవర్ణనీయస్యరాజ్ఞోవీరరసాభివ్యక్తిః - నచపూర్వనిపాతస్యపదధర్మత్వేనకథంతదేకదేశాభివ్యంజకేషూదాహరణమితిచేన్న - సమస్తస్యైకపదత్వేనతదేకదేశస్యపదైకదేశత్వావిరోధాదితిబోధ్యం॥అర్థవిశేషేవిహితస్యవిభక్తివిశేషస్యవ్యంజకత్వముదాహరతి॥విభక్తివిశేషస్యేతి॥ప్రధనాధ్వనీతి॥ ధీరధనుర్ధ్వనిభృతి - గంభీరచాపటంకారభరితే - ప్రధనాధ్వనిరణవర్త్మని- తవవిధురైశ్శత్రుభిః - దివసం-కృత్స్నేపిదివసే - క్షణమప్యవిరమ్యేత్యర్థః- ఆయోధియుద్ధంకృతం - హేభూపభవాంస్తువిధిసిద్ధసాధువాదపదం - విధినాయుద్ధశాస్త్రోక్తమార్గేణ - సిద్ధంకృతం - సాధువాదస్యశ్లాఘాయాఃపదంయథాతథాదివసేనాయుద్ధ - యుద్ధంకృతవాన్-విధిసిద్ధసాధువాదపదమితిరాజ్ఞోవిశేషణత్వేనవాయోజ్యం - యుద్ధసంప్రహారఇత్యస్యానుదాత్తత్వాల్లజిచ్లేస్సిచితస్యలోపేరూపం - అత్రదివసమితికాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతివిహితయాద్వితీయయాశత్రూణాం యుద్ధస్యనైష్ఫల్యంవ్యజ్యతే - ఫలలాభేయుద్ధవిరామప్రసంగేనకృత్స్నేపిదివసేయుద్ధాప్రసక్తేః - తేనశత్రూణామకౌశలంవ్యజ్యతే-దివసేనేత్యపవర్గేతృతీయేతిఫలప్రాప్తౌవిహితయాతృతీయయాఫలప్రాప్త్యవగమాత్ - ఫలప్రాప్త్యాచక్రియాపరిసమాప్తిద్యోతనాద్యుద్ధకౌశలంవ్యజ్యతే

పభవానయుద్ధవిధి సిద్ధసాధువాదపదం॥ అత్రదివసేనేత్యపవర్గే తృతీయాఫలప్రాప్తిం ద్యోతయతి॥ తద్ధితస్యయథా ॥భూయోభూయస్సవిధనగరీరథ్యాపర్యటంతం దృష్ట్వా దృష్ట్వాభవనవలభీతుంగవాతాయనస్థా॥ సాక్షాత్కామం నవమివరతి మాలతీమాధవంతం గాఢోత్కంఠాలలితలులితైరంగకైస్తామ్యతీతి॥ అత్రానుకంపావృత్తేః కరూపతద్ధితస్య॥ ప॥ పరిచ్ఛేదాతీతస్సకలకరణానామవిషయః పునర్జన్మన్యస్మిన్ననుభవపదంయోనగతవాన్ ॥ వివేకప్రధ్వంసా దుపచితమహా మోహ

ఇత్యాహ - అత్రదివసేనేతి॥అపవర్గశ్చఫలప్రాప్తౌక్రియాపరిత్యాగః॥ క్రియాఫలంత్వత్రవిజయః - తత్ప్రాప్తిస్తృతీయయాభవతి॥తద్ధితస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి॥భూయోభూయఇతి॥ రాజమార్గేణచరంతంనవంవపుష్మంతం - సాక్షాన్మన్మథమివస్థితం-మాధవందృష్ట్వా-గాఢాభిలాషారతిరివస్థితా -మాలతీలలితానిచతానిలులితానిచలలితలులితానితైః-అంగకైః- తామ్యతీతిశేషం సేతిక్రియాపదంప్రకరణాల్లభ్యతే॥ అత్రతామ్యతీతిప్రతీతిద్వారామాలత్యావిరహాసహిష్ణుతావ్యజ్యతఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ అనుకంపాయాంవిహితస్యకరూపతద్ధితస్యఅనుకంపార్థకతయా అనుకంపనీయై రంగైస్తామ్యతీతి మాలత్యాఃవిరహాసహిష్ణుతయావిప్రలంభశృంగారోవ్యజ్యతే॥ ఉపసర్గస్యవ్యంజకత్వమాహ॥పరిచ్ఛేదాతీతఇతి॥ఈదృగతావానితిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః - పరిచ్ఛేదమతీతః పరిచ్ఛేదాతీతఇతిద్వితీయాశ్రితేత్యాదినాద్వితీయాసమాసః - సకలకారణానామఖిలేంద్రియాణాం - అవిషయః-అగోచరః- అస్మిన్‌జన్మనిపునర్జన్మాంతరేవా-కదాప్యననుభూతపూర్వః - కించ-వివేకప్రధ్వంసాత్-ఉపచితఃప్రవృద్ధః - మహాన్‌మోహస్తేనగహనః- కింవాభవిష్యతీతికిమతఃపరమితిచభీతికరః - కోపిమనసాప్యనుల్లేఖ్యః-వికారః-అంతర్జడయతి-జడంకరోతి-తత్కరోతీతిణిచిఇతికర్తవ్యతామూఢంకరోతీత్యర్థః - తాపంచ తనుతే - తనువిస్తారఇతిధాతోర్మహాంతంతాపంకరోతీత్యర్థః-అత్రవివేకప్రధ్వంసాదిత్ర ప్రేత్యుపసర్గేణ వివేకస్యసంస్కారాత్మనాప్యనవ

గహనోఽవికారః కోఽప్యంతర్జడయతి చ తాపం చ తనుతే॥ అత్ర ప్రశబ్దస్యోపసర్గస్య॥ ప॥ కృతం చ గర్వాభిముఖం మనస్త్వయా కిమన్యదేవం నిహతాశ్చ నో ద్విషః। తమాంసి తిష్ఠంతి హి తావదంశుమాన్న యావదాయాత్యుదయాద్రిమౌళితామ్॥ అత్ర తుల్యయోగితాద్యోతకస్య చేతి నిపాతస్య॥ ప॥ రామోఽసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామస్మద్భాగ్యవిపర్యయాద్యది పరం దేవో న జానాతి తమ్। వందీవైష యశాంసి గాయ

స్థానం వ్యజ్యతే - న చ ప్రశబ్దవాచ్యోయమర్థః- ఉపసర్గాణాం వాచకత్వాభావాత్ ద్యోతకత్వమేవేతి భావః - తదేతదాహ- అత్రేతి- నిపాతస్య వ్యంజకత్వం దర్శయతి - కృతం చేతి॥ ఇదం భగవంతం ప్రతి దేవానాం వచనం॥ హే భగవన్ త్వయా మనః గర్వాభిముఖం దైత్యహననం కియదితి గర్వోన్ముఖం కృతం చ - ఏవం సతి- కిమన్యత్ -బహు కిముచ్యతే- నోఽస్మాకం ద్విషః - నిహతాశ్చ- యావదుదయాచలశేఖరతామయమంశుమాన్నాయాతి తావదేవ తమాంసి తిష్ఠంతీతి - అత్ర కృతం చ నిహతాశ్చేతి చకారద్వయేన సముచ్చయద్యోతకేన యస్మిన్ క్షణే భగవతా మనసో గర్వాభిముఖ్యం కృతం తస్మిన్నేవ క్షణే అసురాణాం హననమితి తుల్యకాలత్వప్రతీతేర్భగవతశ్శౌర్యోత్కర్షో వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ అత్రేతి తుల్యయోగితేత్యాది॥ యద్యప్యుపసర్గనిపాతయోస్సుబంతత్వేన పదత్వాన్న పదైకదేశత్వం - తథాపి పదయోరప్యేతయోః పదాంతరసంబంధేనైవ ద్యోతకత్వం న పృథక్త్వేనేతి పదైకదేశత్వోపచారః॥ అనేకేషాం ప్రకృతిప్రత్యయవచనానామేకవాక్యానుప్రవేశేన వ్యంజకత్వముదాహరతి॥ రామోఽసావితి॥ సువేలాచలే - కృతసన్నివేశం శ్రీరామసైన్యమవలోక్య అత్ర కో నామ రామ ఇతి పృష్టస్య చారస్య రావణం ప్రత్యుక్తిరియం - భువనేషు- భూర్భువస్సువర్లోకేషు - విక్రమగుణైః - విక్రమేణ గుణైర్దాక్షిణ్యాదిభిశ్చ పరాం ప్రసిద్ధిముపగతః - రామోఽసౌ- అసావిత్యంగుల్యా నిర్దిశ్యమాన ఏవ త్రిభువనప్రసిద్ధ ఇతి కథముచ్యతే- మయా అజ్ఞాతత్వాదితి వదంతం తం ప్రత్యాహ - తం త్రిజగత్ప్రసిద్ధం - దేవో భవాన్ న జానాతి యది - తదస్మ

తిమరుద్భ్యస్యైకబాణాహతి శ్రేణీభూతవిశాలసాలవివరోద్గీర్ణైస్స్వ
రైస్సప్తభిః॥ అత్రాసావితిభువనేష్వితిగుణైరితి సర్వనామవచనప్రాతిప
దికవచనానాం॥ నత్వదితినమదితిఅపిత్వస్మదిత్యస్య సర్వాక్షేపిణఃభాగ్య

ద్భాగ్యవిపర్యయాత్ - అస్మద్దురదృష్టవశాదేవ - యదిభవానపి జానీ
యాత్తదామైథిలీంనాపహరేత్ - అస్మాకమప్యేవంవిపత్తిశ్చనస్యాత్ -
తస్యప్రసిద్ధిమేవస్మారయతి - ఏకస్యబాణస్యఏకయైవాహత్యా - అత్రై
కత్వముభయవిశేషణం - శ్రేణీభూతాన్యేకరేఖాంతఃపాతితయాకృతా
నివిశాలానిచయానిసాలానాంవివరాణి తేభ్యఉద్గీర్ణైః రుద్భూతైః - స
ప్తభిస్స్వరైః - వివరసప్తకసద్భావాత్స్వరసప్తకావిర్భావఇతిభావః-
వివరసప్తకావిర్భూతాస్సప్తస్వరాఏవషడ్జాదిసప్తస్వరా ఇత్యభేదా
ధ్యవసాయః- త్రైరూపలక్షితతయాయశాంస్యేవమరుత్ - వందీవైతాళి
కఇవగాయతీతి- అత్రఅసావితిసర్వనామ్నాలోకోత్తరమహిమాతిశయ
శాలితాప్రతిపాదనద్వారాతవాయమజయ్యఇతివ్యజ్యతే-భువనేష్వితిభు
వనప్రాతిపదికేనక్వచిద్దేశవిశేషఏవాయంనప్రసిద్ధః-కింతుసర్వస్మిన్నపిదే
శఇతివ్యజ్యతే-తద్గతేనబహువచనేననభూలోకమాత్రేప్రసిద్ధః- కింతుత్రి
ష్వపిలోకేష్వితివ్యజ్యతే- విక్రమగుణైరిత్యత్రాపివిక్రమప్రాతిపదికేనవిక్ర
మైఃప్రసిద్ధిర్లభ్యతే- తేనచభవద్విజయివాలికార్తవీర్యనిహంతృ భార్గవ
విజయిత్వంవ్యజ్యతే-గుణరూపప్రాతిపదికేనదాక్షిణ్యాదిభిఃప్రసిద్ధిర్లభ్య
తే- తేనచాంతఃపురద్రోహిణమపిశరణాగతంకాకంరక్షితవాన్- తద్భవా
నపిశరణాగతశ్చేద్రక్షిష్యతీతివ్యజ్యతే - తద్గతేనబహువచనేనచైకైక
స్యైవగుణస్యబహుప్రకారతావ్యజ్యతే-తదేతదాహ-అత్రాసావితి- అ
సావితిసర్వనామ్నఃభువనేష్వితివచనస్య- గుణైరితిప్రాతిపదికవచనయో
శ్చేత్యర్థః-వ్యంజకత్వమితిశేషః-తత్ప్రకారస్తుప్రదర్శితఏవ-అస్మదిత్యనేనత
వతదజ్ఞానంతునకేవలంత్వద్భాగ్యవిపర్యయాత్-కింత్వస్మాకంసర్వేషామ
పిభాగ్యవిపర్యయాదితివ్యజ్యతే - తదేతదాహ - నత్వితి - నమదితి - స
ర్వమాక్షేప్తుమాక్రష్టుంశీలమస్యేతి సర్వాక్షేపి - తస్య - భాగ్యవి

విపర్యయాదితిఅన్యథాసంపత్తిముఖేన నత్వభావముఖేనాభిధానస్య॥ప॥
తరుణిమనికలయతికలా మనుమదనధనుర్భ్రువోః పఠత్యగ్రే । అధివసతి
సకలలలనామౌళిమియంచకితహరిణచలనయనా ॥ అత్రేమనిజవ్యయీ
భావకమర్థభూతాధారాణాంస్వరూపస్య । తరుణత్వఇతి ధనుషస్సమీ

పర్యయాదిత్యస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి - అన్యథాసంపత్తిముఖేనేతి -
అభిధానస్యేతిసంబధ్యతే - వ్యంజకత్వమితి శేషః - అత్రఅభాగ్యవశాది
త్యనుక్త్వాభాగ్యవిపర్యయాదిత్యభిధానేన భాగ్యస్యపుణ్యరూపస్య విప
ర్యయః అన్యథాత్వం- అభాగ్యఫలదాయిత్వమిత్రయావత్- పుణ్యస్యా
పివిపరీతఫలదాయిత్వం తదజ్ఞానాజ్జాతం - అభావముఖేనాభిధానస్య
తు నవ్యంజకత్వం - యద్యభాగ్యవశాదిత్యుచ్యతే తదాదురదృష్టవశా
ద్విపత్ - భాగ్యవశాత్సంపదపిస్యాదిత్యతః భాగ్యవిపర్యయాదిత్యుక్తే
ర్వ్యంజకత్వం-తదేతదాహ - నత్వభావముఖేనేతి భాగ్యవశాదిత్యభి
ధానస్యేత్యర్థః- ననువాచకత్వావిశేషేపి కస్యచిదేవవ్యంజకత్వం-క
స్యచిన్నేతికథం విశేషావధారణమిత్యాశంక్య తతోప్యుత్తరంవక్తుముదా
హరతి- తరుణిమనీతి- తరుణిమని తారుణ్యేకలామేకాంశం- కలయతిసతి-
యౌవనప్రారంభఇత్యర్థః-భ్రువోరగ్రప్రాంతే - కర్తరి-అనుమదన
ధనుః-మదనధనుషస్సమీపే- అత్రాపికాకాక్షిన్యాయేనకలామిత్యస్యాను
వృత్తిః-తథాచ-కలాంపఠతిసతి - సామర్థ్యాద్వక్రిమ్ణఇతిలభ్యతే- ఇ
యంచకితమృగేక్షణా సకలకాంతానాంమౌళిమధివసతి - మౌళ్యైవ
ర్తతఇత్యర్థః - యౌవనప్రారంభేప్యేవంజాతా - యౌవనోత్కర్షే
తుకథం వాస్యాదితిలభ్యతే - వాచకత్వేసమానేపి కస్యచిదేవవ్యంజక
త్వమితిసహృదయానుభవేనదర్శయతి-అత్రేతి॥ అ ॥ ఇమనిజవ్యయీభా
వ కమర్థభూతాధారాణామితి- తరుణశబ్దాత్తస్య భావస్త్వతలావితి
భావత్వప్రత్యయోనుశిష్టః - పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వేతీమనిచ్ - తథాఅను
మదనధనురిత్యనుర్యత్సమయేత్యవ్యయీభావ సమాసోవిభాషాధికారా
ద్వికల్పితః- మదనధనుష స్సమీపఇతివాక్యమపి - తథా మౌళిమధివసతీ

పణితిమౌళౌ వసతీతి త్వాదిభిస్తుల్యేప్యేతేషాం వాచకత్వే త్రికశ్చిత్స్వరూపస్య విశేషో యశ్చమత్కారకారీ సఏవ వ్యంజకః॥ ఏవమన్యేషామపి బోద్ధవ్యం। వర్ణరచనయోర్వ్యంజకత్వం గుణస్వరూపనిరూపణే ఉదాహరిష్యతే॥ అపిశబ్దాత్ప్రబంధేషు నాటకాదిషు। ఏవం రసాదీనాం పూర్వగణితభేదాభ్యాం సహ షడ్భేదాః॥ భేదాస్తదేకపంచాశత్॥ వ్యాఖ్యా

త్యేవాన్వధ్యావ్యవస ఇత్యేతత్పూర్వస్యవసతేరాధారస్య కర్మసంజ్ఞాయాంవిధానాత్తదర్థంచవాక్యంమౌళౌవసతీతి- తదేతదాహ-త్వాదిభిస్తుల్యేప్యేతేషాం వాచకత్వఇతి - భావసామీప్యాధారవాచకత్వే సమానేతీనుని జవ్యయీభావకర్మభూతాధారనిర్దేశే యశ్చమత్కారస్సప్రతీయతేన్యత్ర యాత స్తతోవ్యంజకత్వమపితదధీనమితిభావః- ఉక్తమర్థమన్యత్రాప్యతిదిశతి - ఏవమితి - తరుణిమాదిశబ్దవదన్యేషామపి వ్యంజకత్వంబోధ్యం- నను వర్ణరచనయోర్వ్యంజకత్వం నప్రదర్శితమిత్యతఆహ-వర్ణరచనయోరితి- పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపిరసాదయఇత్యత్రాపిశబ్దసముచ్చయందర్శయతి - అపిశబ్దాదితి- నాటకేష్వితి. తథాహి-రత్నావళ్యాంశృంగారఃప్రాధాన్యేనవ్యంగ్యః- వేణీసంహారాదౌవీరరసః-నాగానందాదౌకరుణరసః- వీరభద్రవిజయాదౌరౌద్రరసః-ప్రహసనేహాస్యరసః - ప్రబోధచంద్రోదయాదౌశాంతరసఇతి బోధ్యం - ఏవంరసాదీనాంపూర్వోక్తభేదాభ్యాం ప్రబంధేప్యర్థశక్తిమూలిత్యపిశబ్దేనసముచ్చితాభ్యాం పదవాక్యగతాభ్యాంప్రబంధభేదమాదాయ పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపిరసాదయ ఇత్యుక్తభేదైస్సహ షడ్భేదాఇత్యర్థః-తథాచాయమత్రనిష్కర్షః - వ్యాఖ్యాతాఇతి- తత్రైదంవ్యాఖ్యానం-పదగతః-వాక్యగతః - ప్రబంధగతః-పదైకదేశగతః-రచనాగతః - వర్ణగతశ్చేతిషడ్భేదాఇతి - అథబోద్ధృబుద్ధిసౌకర్యాయోక్తాన్శుద్ధభేదాన్సంకలయతి - భేదాస్తదేకపంచాశదితి - తథాహి - లక్షణామూలోఽవివక్షితవాచ్యధ్వనిరర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యభేదేనద్వివిధః - సచప్రత్యేకం పదప్రకాశ్య

తాః॥ తేషాంచాన్యోన్యయోజనే॥ సంకరేణత్రిరూపేణ సంసృష్ట్యాచై
కరూపయా॥ నకేవలంశుద్ధభేదాఏవైకపంచాశద్భవంతి। యావత్తేషాం
స్వప్రభేదైరేకపంచాశత్తా॥ సంశయాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహక
తయైక వ్యంజకానుప్రవేశేనచేతి త్రివిధేనసంకరేణ పరస్పరనిరపేక్షైక

త్వావాక్యప్రకాశ్యత్వాభ్యాం ద్వివిధస్సన్ చతుర్విధోభవతి - అభిధా
మూలేవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనౌ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాఖ్యరసధ్వ
నేఃప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశవర్ణరచనాగతత్వేనషడ్భేదాః - సం
లక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యాఖ్యధ్వనౌతు శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూప
వ్యంగ్యభేదేనప్రత్యేకం పదవాక్యప్రకాశ్యత్వేనచత్వారోభేదాః - అ
ర్థశక్తిమూలేతుస్వతస్సంభవిన్యర్థేవస్తునావస్తుధ్వనిః - వస్తునాఅలం
కారధ్వనిః - అలంకారేణ వస్తు ధ్వనిః - అలంకారేణాలంకారధ్వ
నిరితిచతుర్షుభేదేషుప్రత్యేకం పదవాక్యప్రబంధగతత్వేనత్రైవిధ్యాత్
ద్వాదశభేదాః - ఏవంకవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థస్యాపిద్వాదశభేదాః॥
తథాకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థస్యాపిద్వాదశభేదాః - ఏవమ
ర్థశక్తిమూలధ్వనౌ షట్త్రింశద్భేదాః - శబ్దార్థోభయ శక్త్యుద్భవ
స్త్వేకః - ఏవంశుద్ధధ్వనిభేదాఏకపంచాశదితివ్యాఖ్యాతాఇతి - ఉక్త
ప్రకారేణేత్యర్థః - అత్రమిశ్రభేదాన్వివిచ్యసంకలయతి- తేషాంచాన్యో
న్యయోజనే - సంకరేణత్రిరూపేణసంసృష్ట్యాచైకరూపయేతి- అయమ
ర్థః - సంశయాస్పదత్వేనాంగాంగిభావేనైకవ్యంజకానుప్రవేశేనచే
తిత్రిరూపస్సంకరః - ఏతత్త్రితయభిన్నాసంసృష్టిరితిసంబంధాశ్చత్వా
రః - ఏతేషుచతుర్షుసంబంధప్రకారేష్వన్యతమేనసంబంధేనైకపంచా
శతాశుద్ధభేదైర్యోజనేనైకైకస్యైకపంచాశత్తాభవతి - తదేతదాహ-
నకేవలంశుద్ధభేదాఏవ - తేషాంస్వప్రభేదైరేకపంచాశత్తేతి- ఏవంచఏ
కపంచాశదపిప్రత్యేకంప్రత్యేకమేకపంచాశత్సంపన్నాః - ఏవంచైకపం
చాశతోభేదానామేకైకసంబంధేనైకపంచాశతాభేదైర్యోగ హ్యేకాధి
కషట్ఛత్యధికద్విసహస్రభేదాభవంతి - ఏవమన్యైస్త్రిభిస్సంబంధైర్యో

స్వరూపయోః సంసృష్ట్యా చేతి చతుర్గుణనే॥ వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాః॥
౧౦౪౦౪॥ శుద్ధభేదైస్సహ॥ శరేషుయుగఖేందవః॥ ౧౦౪౫౫॥ అత్రది
జ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ ప॥ ఖణపాహుణిఆ దేఅరజాఆ ఏసుహఅ కింపి
దే భణిఆ। రుఅఇ పరోహరవలహీఘరమ్మి అణుణిజ్జఇ వరాఈ॥ ఛా॥ క్షణ
ప్రాఘుణికా దేవరజాయయా సుభగ కిమపి తే భణితా। రోదితి పురోగృ
హవలభిగృహే అనునీయతాం వరాకీ॥ అత్రానునయః కిముపభోగలక్షణే
ర్థాంతరే సంక్రమితః। కిమనురణనన్యాయేనోపభోగ ఏవ వ్యంగ్యవ్యా
జక ఇతి సందేహః॥ ప॥ స్నిగ్ధశ్యామలకాంతిలిప్తవియతో వేల్లద్బలాకా
ఘనా వాతాశ్శీకరిణః పయోదసుహృదామానందకేకాః కలాః। కామం
సంతు దృఢం కఠోరహృదయో రామోస్మి సర్వం సహే వైదేహీ తు క

జనేన సర్వేషాం భేదానాం - చతురధికశతుశ్శత్యధికదశసహస్రభేదాభ
వంతి - తదేతదాహ- వేదేతి- వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాః॥౧౦౪౦౪॥శుద్ధభే
దైస్సహయోజనే-శరేషుయుగఖేందవః॥౧౦౪౫౫॥ఏకపంచాశతశ్శుద్ధభే
దానాంచతురుత్తరచతుశ్శతాధికదశసహస్రసంఖ్యాకమిశ్రభేదానాంచ
యోజనే పంచపంచాశదుత్తరచతుశ్శతాధికదశసహస్రభేదాభవంతి-స్వ
తంత్రేచ్ఛానాం ప్రాచీనానాంనియోగపర్యనుయోగానర్హత్వాద్ధాధి
క్యన్యూనతయోరప్రసక్తిరితిబోధ్యం - సర్వేషాంభేదానాముదాహర
ణస్యవక్తుమశక్యతయాదిఙ్మాత్రంప్రదర్శ్యత ఇత్యాహ- అత్రదిఙ్మాత్రమితి-
అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్యావివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యచ సంశయరూ
పేణసంకరేణసంబంధేఉదాహరణమాహ॥ఖణపాహుణిఆఇతి॥ఛా॥ క్షణ
ప్రాఘుణికా దేవరజాయయాసుభగకిమపితేభణితా । రోదితి పురో
గృహావలభిగృహేనునీయతాంవరాకీ ॥ కస్యాంచిదనురక్తం దేవరంప్ర
త్యుత్సవవ్యాజేనప్రజావత్యాఃపరిహాసోక్తిః- హే దేవరతవజాయయా
క్షణప్రాఘుణికా క్షణఉత్సవః- తదర్థమాగతాకిమప్యనుచితంభణితా
సతీపురస్థితగృహావలభిగృహే రోదితి-అశ్రుముంచతి-రుదిర్ అశ్రువిమో
చనే - వరాకీ అతిదీనా అనునీయతాం - అతోజాయయాకిమపిభణితే

దఃఖవివృతిహహాహా దేవిధీరాభవ॥ అత్రలిప్తేతిపయోదసుహృదామితిచ
అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యయోఃసంసృష్టిః। తాభ్యాంసహరామోఽస్మీత్య

తి - ఈర్ష్యాకృతముపాలంభంసూచయతి-అతఃఅవమానమసహమా
నారోదితీతిభావః - అనేననాయికాయాః పరకీయాత్వం వ్యజ్యతే-
అత్రేతి- ఉపభుజ్యతామితిప్రతీతిస్తావద్భవత్యేవ - పరంతుప్రీతిజనకక్రి
యాత్మకస్యానునయస్య విశేషేఉపభోగే అనునయపదలక్షణయాకింత
త్రోద్ధాపసారణపూర్వకత్వంతద్వ్యంగ్యం - కింవా అనునీయతామి
తిపదాదనునయత్వే నైవాభిధయానునయోపస్థితాఉపభుజ్యతామితి త
ద్వ్యంగ్యమితిసంశయాదర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యలక్షణామూలధ్వని
నాసహాస్యతస్సంభవ్యర్థశక్త్యుద్భవవస్తువ్యంగ్యవస్తునఃపదప్రకాశ్యస్య
సంశయాస్పదత్వరూపసంకరధ్వనిరిత్యర్థః - వ్యంగ్యయో స్సంశయా
స్పదత్వేనతద్వతఃకావ్యస్యైవతన్నామకత్వంబోధ్యమిత్యుక్తమేవ - అ
న్యద్ద్వివిధసంకరస్య సంసృష్టిరూపైకవిధస్యచఏకముదాహరణ మాహ-
స్నిగ్ధశ్యామలేతి॥ వర్షాసుసీతావిరహిణో రామస్యోక్తిరియం - స్ని
గ్ధయాశ్యామలయాచకాంత్యాలిప్తంవియద్యైస్తాదృశః ప్రచలద్బలాకా
శ్చఘనాజాతాఇతిశేషః - తథావాతాశ్శీకరిణోంబుకణయుక్తాజాతా
ఇతిశేషః - తథాపయోదసుహృదాంమయూరాణామానందజన్యాఃకే
కాఃశబ్దాకలాగభీరాఇత్యర్థః - కేకాపదోపాదానాదేవమయూరశ
బ్దప్రాప్తావపి పయోదసుహృదామిత్యస్యోపాదానమానందసంబంధిత్వే
నైవేతికేచిత్-వస్తుతస్తు-కేకావాణీమయూరస్యేత్యనేనమయూరవాణ్యా
మేవకేకాశబ్దస్తత్రశబ్దాంతరేతాదృశప్రయోగాభావానుసంధానసాచి
వ్యాన్మయూరశబ్దోపస్థితిరితిబ్రూమః - యద్వామయూరాదిసమభివ్యా
హారసత్వేస్వార్థైకదేశే శబ్దమాత్రేకేకాదిశబ్దానిరూఢలాక్షణికాఇతి
బ్రూమః - ఏతేఉద్దీపకాఃకామంయథేష్టంసంతుమాంహంతుం నసమ
ర్థాఇతిభావః - ననుత్వామేతేహనిష్యంతీత్యత్రాహ-కఠోరేతి॥ రా
మోస్మిదుఃఖసహిష్ణురస్మి - అతస్సర్వమేతదుద్దీపకకృతంప్రకారం స

ర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్యానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేన రామపద లక్షణైకవ్యఞ్జకానుప్రవేశేనచార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యరసధ్వన్యోః సంకరః॥ ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం॥ ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశేధ్వనినిర్ణయోనామ

చతుర్థోల్లాసః.

హా - దుఃఖసహిష్ణుత్వమేవకథమిత్యత్రాహ.కఠోరేతి- సర్వంసహే ఇతివసుమతీసంబోధనమితిఋజుబుద్ధయః - అతఃకఠోరహృదయావైదేహీ తుకథంభవిష్యతికింప్రకారాభవిష్యతీత్యర్థః- అత్రేతి- ద్రవద్రవ్యకరణ వ్యాప్తేరేవలేపపదార్థత్వేన కాంత్యావ్యాప్తౌలక్షణైవ - తథాచైత స్యైవసుహృత్ హృదయశూన్యస్యపయోదస్యతుఉద్యానేనతిర్ణత్వేనరూ పేణలక్షణైవ - అనయోర్నిరహోద్దీపకత్వంసామాజికజ్ఞేయం వ్యంగ్యం - మేఘకాంత్యావియద్వ్యాపకస్యమయూరస్యనృత్యస్యచ విరహ దుఃఖోద్దీపకత్వాత్తయోఃపరస్పరనిరపేక్షత్వరూపాసంసృష్టిరిత్యర్థః - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యయోరిత్యత్రతన్మూలవ్యంగ్యయోరిత్యర్థః - తాభ్యాంసహేతిరామపదేనదుఃఖసహిష్ణుత్వేనరూపేణ రామస్యోపస్థానా దర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యలక్షణాతద్వ్యంగ్యంచదుఃఖేప్యమ్రియమా ణత్వేనరామస్యస్వావధీరణంతత్ప్రయోజనంగూఢరూపంవ్యంగ్యం - తస్యచతాభ్యాంతస్పదద్వయవ్యంగ్యాభ్యాంవిరహదుఃఖోద్దీపకత్వం వ్యక్తి భ్యాంసహానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేనేత్యర్థః - రామస్యస్వావధీర ణమనుగ్రాహ్యం- విరహదుఃఖోద్దీపకత్వేద్వయమనుగ్రాహకమిత్యర్థః- ఇమేవిరహదుఃఖోద్దీపకేఇతిరామేణజ్ఞాతే - తథాపిస్వామరణాత్ స్వా వధీరణాతిశయాత్ రామపదేతిదుఃఖసహిష్ణుత్వలాక్షణిక రామపదేనత త్స్వావధీరణమివతదీయవిప్రలంభోపిదుఃఖసహిష్ణుత్వబోధనద్వారావ్య జ్యతఇత్యేకస్మిన్ రామపదేవ్యంగ్యత్వేనతద్ద్వయానుప్రవేశఇత్యర్థాంత రసంక్రమితేతివాచ్యపదంతద్వ్యంగ్యపరమత్రరసధ్వనిపదంచ ధ్వన్యమా నరసపరమత్రబోధ్యం॥ ఇతిశ్రీ కావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం చతుర్థోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు-అవిఘ్నమస్తు.

అథపంచమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవంధ్వనౌనిర్ణీతే గుణీభూతవ్యంగ్యప్రభేదానాహ ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం। సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరం॥ వ్యంగ్యమేవం గుణీభూత వ్యంగ్యస్యాష్టౌభిదాః స్మృతాః । కామినీకుచకలశవత్ గూఢంచమత్కరోతి। అగూఢంతుస్ఫు

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు-అవిఘ్నమస్తు.

అథపంచమోల్లాసప్రారంభః.

అథపంచమోల్లాసే గుణీభూతవ్యంగ్యప్రభేదాన్ దర్శయితుం చతుర్థోల్లాసేనసంగతిందర్శయతి॥ఏవమితి॥ ధ్వనౌనిర్ణీతఇతి ॥ ప్రథమోల్లాసఏవ - అతాదృశిగుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యాదినాలక్షణస్యగ్రామతరుణమితి తదుదాహరణస్యచ ప్రదర్శితత్వాదత్రతద్భేదాఏవప్రదర్శనీయాఇతిభావః - తద్భేదాన్దర్శయతి-అగూఢమితి - వ్యంగ్యమిత్యస్యసర్వత్రాన్వయః-తథాచ-అగూఢవ్యంగ్యం-అపరాంగవ్యంగ్యం- వాచ్యసిద్ధ్యంగవ్యంగ్యం-అస్ఫుటవ్యంగ్యం-సందిగ్ధప్రాధాన్యవ్యంగ్యం- తుల్యప్రాధాన్యవ్యంగ్యం-కాక్వాక్షిప్తవ్యంగ్యం-అసుందరవ్యంగ్యంచేతి యోజనా అష్టౌభేదాఃస్మృతాః-శ్రోతృబుద్ధిసౌకర్యాయాష్టావిత్యుక్తిః - అగూఢత్వంసహృదయాసహృదయవేద్యతా - గూఢమేవచమత్కరోతి-నాగూఢం-కామినీకుచకలశవత్-తథాచాగూఢస్యగుణీభూతత్వం తదేతదాహ - కామినీకుచకలశవదితి-వాచ్యాయమానమితి- వాచ్యఇవాచరతీతివాచ్యాయమానం - వాచ్యవత్.స్ఫుటంప్రతీయమానమితియావత్॥

టతేయా వాచ్యాయమానమితి గుణీభూతమేవ॥ అగూఢం యథా॥ యస్యాసుహృత్కృతతిరస్కృతిరేత్య తప్తసూచీవ్యధవ్యతికరేణ యునక్తి కర్ణౌ । కాంచీగుణగ్రథనభాజనమేష సోఽస్మి జీవన్న సంప్రతి భవామి కిమావహామి॥ అత్ర జీవన్నిత్యర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యస్య॥ ఉన్నిద్రకోకనదరేణుపిశంగితాంగాః గాయంతి మంజు మధుపా గృహదీర్ఘికాసు । ఏతచ్చకాస్తి చ రవేర్నవబంధుజీవ పుష్పచ్ఛదాభముదయాచల

అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య వ్యంగ్యస్యాగూఢతాయా ముదాహరణమాహ-అగూఢం యథేతి॥ యస్యేతి - కీచకేనావమానితయా సైరంధ్ర్యా కీచకవధార్థం ప్రేరితస్య అజ్ఞాతవాసినోఽర్జునస్య వచనం - అసుహృదా కీచకేన కృతాయా తిరస్కృతిః - సా యస్య కర్ణావేత్య-తప్తసూచీవ్యధాయాః వ్యతికరేణ అతిశయేన-యునక్తి-ఏష సోఽహం- కాంచీగుణగ్రథనభాజనమస్మి (స్త్రీ) వేషంధృత్వా స్థితోఽస్మి-తతః-సంప్రతి-జీవన్నభవామి-న జీవామీత్యర్థః-త్వాం ప్రతి కిమావహామి - అత్ర జీవతస్సతః న జీవామీతి వచనం ముఖ్యార్థబాధా న్స్మరణోన్ముఖజీవన సదృశజీవనరూపార్థాంతరే సంక్రమితం సత్ప్రకృతకార్యానుపయోగిత్వం వ్యనక్తి - తచ్చ వాచ్యాయమానతయా అగూఢమిత్యాహ-అత్రేతి॥ జీవన్నిత్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య - అగూఢతేతి శేషః- కామినీకుచకలశవత్కించిద్గూఢమేవ చమత్కారకారి - తథా చోక్తమాలంకారికైః॥ నాంధ్రీపయోధర ఇవ ప్రకటో న కామం నో ఘూర్జరీస్తన ఇవాతితరాం నిగూఢః । అర్థో గిరామపిహితః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింద్ధ॥ ఇతి॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యస్యాగూఢతాయాముదాహరణమాహ॥ ఉన్నిద్రేతి॥ ఉన్నిద్రాణాం వికచానాం కోకనదానాం రక్తారవిందానాం రేణుభిః - పిశంగితాంగాః-మధుపాః-గృహదీర్ఘికాసు-మంజుమధురం గాయంతి - నవబంధుజీవపుష్పచ్ఛటాభం నవబంధూకకుసుమపుంజశోభం ఉదయాచలచుంబిరవేర్బింబం చకాస్తి-అత్ర చుంబీత్యేతత్పదం అత్యంతతిరస్కృత వాచ్యతయా ఈషత్సంబంధమాత్రం లక్షయ

చుంబిబింబం॥ అత్ర చుంబనస్యాత్యంత తిరస్కృతవాచ్యస్య ॥ అత్రాసీత్ఫణిపాశబంధనవిధిశ్శక్త్యా భవద్దేవరే గాఢం వక్షసి తాడితే హనుమతా ద్రోణాద్రిరత్రాహృతః । దివ్యైరింద్రజిదత్ర లక్ష్మణశరైర్లోకాంతరం ప్రాపితః కేనాప్యత్ర మృగాక్షి రాక్షసపతేః కృత్తా చ కంఠాటవీ॥ అత్ర కేనాప్యత్రేత్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపస్య । తస్యాప్యత్రేతి యుక్తః పాఠః॥ అపరస్య రసాదేర్వాచ్యస్య వాక్యార్థీభూతస్యాంగం॥ రసాద్యనురణనరూపం వా ॥ ప॥ అయం స రశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః।

త్రప్రతీయమానస్య తదానీంతనత్వం వ్యంజయతీత్యాహ-అత్రేతి॥ చుంబనస్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యస్య - అగూఢతేతి శేషః॥ అర్థశక్తిమూలానురణనధ్వనేరగూఢతాయాముదాహరణమాహ॥ అత్రాసీదితి॥ ఇదమయోధ్యాం ప్రత్యాగమనే సీతాం ప్రతి రామస్య వచనం ॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోఽయం శ్లోకః॥ చతుర్థపాదే రాక్షసపతేః కంఠాటవీ కేనాప్యత్ర కృత్తేత్యత్ర రావణశిరశ్ఛేత్తృతయా రామస్యోపస్థితివ్యంజనయా స్ఫుటైవేత్యర్థశక్తిమూలానురణనధ్వనేరగూఢతా॥ కింపదాదినా బుద్ధిస్థస్య సామాన్యేనైవ రూపేణోపస్థితిరితి పక్షావలంబనే వ్యంజనేనైవ రామత్వాకారస్యోపస్థాపనాత్వాదాహ-అత్ర కేనాపీతి॥ సర్వనామ్నా యేన రూపేణ బుద్ధిస్థతా తేనైవ రూపేణ రామత్వాదినోపస్థితిరితి పక్షే రామపదార్థస్య కింపదవ్యంగ్యత్వాభావాదాహ - తస్యాప్యత్రేతి ॥ యుక్తః పాఠ ఇతి- కేనాప్యత్రేత్యత్ర తస్యాప్యత్రేతి పఠిత్వా అగూఢవ్యంగ్యోదాహరణత్వం బోధ్యమితి భావః ॥ ప్రథమోద్దిష్టమగూఢవ్యంగ్యం నిరూప్యాపరస్యాంగం రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహిత భావోదయ భావసంధిభావశబలతాభేదేన సప్తవిధం మత్వా తత్రాపి రసవదపరాంగస్య రసస్య రసాంగత్వేన భావాంగత్వేనచ ద్వైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య రసస్య రసాంగతాయాముదాహరతి- అయమితి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిభిర్వ్యంజితో రతిహాసశోకాది చిత్తవృత్తివిశేషో రసః - సయత్రాపరస్యాంగం భవతి తత్ర రసవదలంకారః॥ విభావాను

నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీ నీవీవిస్రంసనః కరః॥ అత్రశృంగారః కరుణస్య॥
ప॥ కైలాసాలయఫాలలోచనరుచా నిర్వర్తితాలక్తకవ్యక్తిః పాదనఖద్యుతిర్గిరిభువస్సా వస్సదా త్రాయతాం। స్పర్ధాబంధసమిద్ధయేవసుదృఢం రూఢా యయా నేత్రయోః కాంతిః కోకనదానుకారసరసా సద్యస్సముత్సార్యతే॥ అత్రభావస్య రసః॥ ప॥ అత్యుచ్చాః పరితస్స్ఫురంతిగిర

భావాభ్యామభివ్యంజితో నిర్వేదాదిస్త్రయస్త్రింశద్వ్యభిచారీ దేవతా గురునృపద్విజపుత్రాదావభివ్యజ్యమానా రతిశ్చభావః - సయత్రాపరస్యాంగంభవతి తత్ర ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేనప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భావాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - సయత్రాపరస్యాంగంభవతి తత్రోర్జస్వి - భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా భావశాంతిః - తస్యా అపరాంగత్వే సమాహితం - భావస్యోద్గమావస్థా భావోదయః- ద్వయోర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పరస్పర్ధా భావసంధిః - బహూనాం భావానాంపూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తిర్భావశబలత్వం - ఏతేషామపరాంగత్వే యథాక్రమం భావోదయభావసంధిభావశబలతాఖ్యాస్త్రయో లంకారా బోధ్యాః - రణభువినిక్షిప్తం భూరిశ్రవసో భుజం విలోక్య తత్పత్న్యా విలాపోయం- రశనోత్కర్షీ - నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీతి చ బహులమాభీక్ష్ణ్యే ఇతి పౌనఃపున్యేణినిః - పీనస్తనవిమర్దనః - నీవీవిస్రంసన ఇతి విపూర్వాన్మర్దయతేః స్రంసయతేశ్చ క్రమాదధికరణయోశ్చైతి ల్యుడంతాభ్యాం కృద్యోగలక్షణేతి సమాసః॥ సకరః- అయం- అత్రకోవారసః కస్యవారసస్యాంగమిత్యత ఆహ॥ అత్రేతి॥ కరుణస్యేతి- అంగమితి శేషః॥ అథరసస్య భావాంగతాయామపరస్యాంగముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసాలయస్య శంభోః - యత్ఫాలలోచనం తస్య రుచా - నిర్వర్తితా నిష్పాదితా యా అలక్తకస్య వ్యక్తిః విశేషజ్ఞానం యస్యాస్సా - గిరిభువః పార్వత్యాః - పాదనఖద్యుతిస్సా సదా వస్త్రాయతాం రక్షతు - యయా ఫాలనేత్రరుచిరంజితయా పాదనఖకాంత్యా స్పర్ధాబంధసమిద్ధయేవ పార్వత్యా నేత్రకాంతిరపి మత్సదృశీ - అథవా

యస్స్ఫారాస్తథాంభోధయ స్తానేతానపి బిభ్రతీకిమపిన క్లాంతాసి
తుభ్యంనమః। ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుస్తుతిమితి ప్రస్తౌమి యావ
ద్భువ స్తావద్బిభ్రదిమాం స్మృత స్తవభుజో వాచ స్తతోముద్రితాః॥ అత్ర
భూవిషయో రత్యాఖ్యోభావో రాజవిషయస్య రతిభావస్య॥ బందీకృ
త్యనృపద్విషాంమృగదృశ స్తాః పశ్యతాంప్రేయసాం శ్లిష్యంతి ప్రణమంతి
లాంతిపరిత శ్చుంబంతి తే సైనికాః । అస్మాకంసుకృతైర్దృశో నిపతి

మత్త్వోప్యధికంరాగేణావర్తత ఇతి నేత్రకాంత్యైవ - దేవ్యానేత్రయో
స్స్వపృథంరూఢాశోకనదస్య రక్తారవిందస్య - అనుకారి అనుసరణే- స
రసాచతురా- కాంతిరరుణిమా - సద్యస్సముత్సార్యతే నిరాక్రియతే- సం
భోగఃప్రణామేన పార్వత్యాః కోపః ప్రశాంత ఇతి భావః - అత్రమానాప
నయనవిజృంభితో దేవయోస్సంభోగశృంగారో దేవీ విషయకరతిభావ
స్యాంగమిత్యాహ- అత్రేతి॥ భావస్య దేవివిషయకరతిభావస్యరసః సం
భోగశృంగారః- అంగమితి శేషః॥ భావస్యభావాంగత్వే రసాంగత్వేచ
ప్రేయఇతి- తదప్యపరాంగంద్వివిధం - తత్రభావస్య భావాంగతాయా
ముదాహరణమాహ- అత్యుచ్చాఇతి॥ కశ్చిద్రాజానంస్తౌతి- పరితస్స
మంతాత్- అత్యుచ్చాః గిరయస్స్ఫురంతి- స్ఫారావిస్తీర్ణాః అంభోధయ
శ్చతథా- పరితస్స్ఫురంతీత్యర్థః - తాన్గిరీన్- ఏతానంభోనిధీనపి - బి
భ్రతీవహంతీ- కిమపికించిదపినక్రాంతాసితుభ్యంనమ ఇతి - ఆశ్చర్యేణో
పలక్షితస్సన్ ముహుర్ముహుర్యావద్భువస్తుతిం ప్రస్తౌమికరోమి తావ
దిమాంసశైలసాగరాంభువం బిభ్రత్తవభుజః- స్మృతః - తతోనంతరం
వాచః- భూస్తుత్యర్థంప్రవృత్తా ఇతిభావః - ముద్రితాః- అత్రకవేర్భూ
విషయకోయోరతి భావస్సరాజ విషయకరతి భావస్యాంగమిత్యాహ-
అత్రేతి॥ భావస్యరసాంగతాయాంప్రేయోపరాంగంస్వయమూహ్యం॥
అథోర్జస్వినామకమపరాంగముదాహరతి॥ బందీకృత్యేతి॥ ఇదంరసా
భాసస్యభావాభాసస్యచ భావాంగతాయాముదాహరణం॥ హేనృప
తే సైనికాభటాః- ద్విషాంమృగదృశః ప్రేయసీః - బందీకృత్య - ప్రేయ

తోఽస్యౌచిత్యవారాంనిధే విధ్వస్తావిపదోఽఖిలాస్తదితి తైః ప్రత్యర్థిభిస్తూయసే॥ అత్ర భావస్య రసాభాసభావాభాసౌ ప్రథమద్వితీయార్ధద్యోత్యౌ॥ ప ॥ విరళైః కరవాలకంపనైర్భ్రుకుటీతర్జనగర్జనైర్ముహుః। దదృశే తవ వైరిణాం మదస్సగతః క్వాపి తవేక్షణాత్క్షణాత్॥ అత్ర భావప్రశమః॥ ప ॥ సాకం కురంగకదృశా మధుపానలీలాం కర్తుం సుహృద్భిరపి వైరిణి తే ప్రవృత్తే। అన్యాభిధాయి తవ నామ విభో గృహీతం కేనాపి తత్ర విషమామకరోదవస్థాం॥ అత్ర త్రాసస్యోదయః॥ ౹ ॥ అసోఢా

సాంతత్ప్రియతమానాంపశ్యతాంసతాం - ప్రేయసోనాదృత్యేతిషష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ- తాశ్చ శత్రువధూః-శ్లిష్యంతి- తాభిస్తిరస్కృతాః ప్రణమంతి-పునస్తాస్వన్యత్రయాంతీషు లాంతి ఆకర్షంతి తతస్సర్వాత్మనా అనిచ్ఛంతీస్తాః-బలాచ్చుంబంతి - తైః ప్రత్యర్థిభిస్తు- హే ఔచిత్యవారాంనిధే త్వమస్మాకం సుకృతైర్దృశోర్నిపతితోసి దృష్టోసి-తదఖిలా విపదః - స్వవధూపరిభవాదిరూపాః-విధ్వస్తా ఇతి స్తూయసే-అత్ర ప్రథమార్ధే శృంగారోననురక్తతద్ద్విషద్వధూవిషయత్వేనాభాసః కవినిష్ఠరాజవిషయకరతిభావస్యాంగం - ఉత్తరార్ధే ద్విషతాం రాజవిషయకో రతిభావ ఆభాసస్సన్ కవినిష్ఠరాజవిషయకరతిభావస్యాంగమితి రసాభాసస్య ప్రవృత్తిః - తస్యాశ్చ భావాంగత్వే భావశబలతాఖ్యమపరాంగం- ఇమమేవ భావశబలతాఖ్యమలంకారమాచక్షతే - హే పృథ్వీపరిబృఢ- హే రాజన్ అరణ్యవృత్తేః - రాజభ్రంశాత్తాన్వ్యాసితుమసమర్థస్యారణ్యవాసినః- భవద్రిపోః కన్యా- ఫలకిసలయాన్యాదధానాకంచిత్కామయమానమభిధత్తే-అభిధానరీతిం దర్శయతి- రేచపలకశ్చిత్పశ్యేత్ -అతశ్చలఅపసర॥ అథ తస్మిన్నగచ్ఛతి సతి పునరాహ- కాత్వరేతి॥ చలేత్యుక్తిమాత్రేణ కిమితి గచ్ఛసీతి భావః-పునస్తస్మిన్నాగతే సతి తమాహ-అహం కుమారీతి - అతః పిత్రాద్యధీనత్వాన్నస్వాతంత్ర్యమితి భావః - తతస్తస్మిన్యాతి సతి పునరాహ-హస్తాలంబం వితరేతి- తతస్తస్మిన్నుపసర్పతి సత్యాహ - హహాహా వ్యుత్క్రమ ఇతి - పునస్తస్మిన్స్వముఖే సత్యాహ - క్వాసి యాసీతి-

తతాఽలోల్లసదసహభావస్య తపసః కథానాంవిస్రంభేష్వథచరసిక
శ్శైలమహితుః । ప్రమోదంవోదిశ్యాత్కపటవటు వెషాపనయనత్వ
రా శైథిల్యాభ్యాంయుగపదభియుక్తస్స్మరహరః ॥ అత్రావేగధైర్యయోః
స్సంధిః॥౫॥ పశ్యేత్కశ్చిచ్చలచపలరెకాత్వరాహంకుమారీహస్తాలంబం
వితరహహహావ్యుత్క్రమః క్వాసియాసి। ఇత్థంపృథ్వీపరిబృఢభవద్విద్విషో
రణ్యవృత్తేః కన్యాకంచిత్ఫలకిసలయాన్యాదదానాభిధత్తే॥ అత్రశంకాసూ
యాధృతిస్మృత్యౌత్సుక్యశ్రమదైన్యవిబోధౌత్సుక్యానాంశబలతా॥ఏతేచ

అసీతిత్వమిత్యర్థః అస్మీత్యహమర్థఇవతిజంతప్రతిరూపకమవ్యయం -అ
త్రపశ్యేదితిశంకా-రేచపలచలేత్యసూయా - కాత్వరేతిధృతిః-అహంకు
మారీతిస్మృతిః-హస్తాలంబంవితరేత్యౌత్సుక్యం - హహేతిశ్రమః-హే
తిదైన్యం- వ్యుత్క్రమఇతివిబోధః- క్వాసియాసీత్యౌత్సుక్యంచవ్యజ్యతఇతి
భావశబలతా - సాచరాజవిషయకరతిభావస్యాంగమితిభావశబలతా
ఖ్యమపరాంగమిత్యాహ - అత్రేతి-శబలతేతి - రాజవిషయకరతిభావ
స్యాంగమితిశేషః॥కోఽప్యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోఽలక్ష్యవ్యంగ్యక్రమః పరఇతిప్ర
స్తుత్య-రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః। భిన్నోఽరసాద్యలంకా
రాదలంకార్యతయా స్థితఇత్యలంకార్యంరసాదికం చతుర్థోల్లాసేనిరూ
ప్యాస్యత్రప్రధానేవాక్యార్థఃయత్రాంగభూతోరసాదిస్తత్రగుణీభూ
తవ్యంగ్యేరసవదాదయోఽలంకారాస్తేచగుణీభూతవ్యంగ్యాభిధానేఉదా
హరిష్యంతఇత్యుక్తం-తదోప్బద్ధబుద్ధిసమాధానాయాహ - ఏతేచేతి॥ర
సవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహితాలంకారాఇత్యర్థః - ననుభావోద
యభావసంధిభావశబలత్వాని ప్రాచీనైర్నాలంకారతయోక్తానీతికథ
మేతేషామలంకారతేత్యాశంక్యాహ- యద్యపీతి - కశ్చిద్బ్రూయాదితి -
యుక్తిసామ్యాద్రసవదాదీనామివభావోదయాదీనామప్యలంకారత్వం-
కశ్చిద్బుద్ధికుశలఃప్రబ్రూయాదిత్యేవ మలంకారతయోక్తిః - అన్యథా
రసవదాదీనా మప్యలంకారత్వంనసిధ్యేదితిభావః- ననుధ్వనిగుణీభూత
వ్యంగ్యయో స్సంసృష్టిస్సంకరోవాస్వప్రభేదైస్సర్వత్రసంభవతి - త

రసవదాద్యలంకారాః - యద్యపిభావోదయభావసంధిభావశబలత్వా నినాలంకారతయోక్తాని - తథాపికశ్చిద్బ్రూయాదిత్యేవముక్తం॥ యద్యపిసనాస్తికశ్చిద్విషయః॥ యత్రధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యయోస్స్వప్రభేదాదిభిస్సంకరస్సంసృష్టిర్వానాస్తి - తథాపిప్రాధాన్యేనవ్యపదేశోభవతీతి క్వచిత్కేనచిద్వ్యవహారః॥౫॥ జనస్థానేభ్రాంతంకనకమృగతృష్ణాకులతయావచోవైదేహీతిప్రతిపదముదశ్రుప్రలపితమ్।కృతాలంకాభర్తుర్వద

త్రకథం తద్వ్యపదేశఇతిశంకతే - యద్యపీతి ॥ యత్రధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యయోస్సంకరస్సంసృష్టిర్వానాస్తితాదృశఃకశ్చిద్విషయోనాస్తీతి యోజనా - సర్వత్రసంకర స్సంసృష్టిర్వాస్త్యేవేత్యర్థః - సమాధత్తే - తథాపీతి ॥ యేనయత్రచమత్కారః పురస్స్ఫూర్తికస్తేనతత్రవ్యపదేశఇతిభావః - ఏవంసప్తవిధమప్యపరాంగ ముదాహృత్యశబ్దార్థోభయ శక్త్యుత్థధ్వనీనాంవాచ్యాంగత్వే అష్టమమపరాంగమితి మత్వాశబ్దశక్తిమూలధ్వనేర్వాచ్యాంగతా రూపమపరాంగముదాహరతి॥జనస్థానఇతి॥ జనస్థానేజనసన్నివేశే - జనస్థానాఖ్య దండకారణ్యప్రదేశేచ-కనకమేవమృగతృష్ణా - మరుమరీచికా- తయాఆకులధియావ్యాకులచిత్తేవ-అన్యత్రకనకస్యమృగః - మృగరూపధారీమారీచః- తస్మిన్యాతృష్ణావాంఛా-తదాకులధియాచ - భ్రాంతంపర్యటనంకృతం- వై ఇతినిపాతః-దేహీవితరేతి - అన్యత్రవైదేహీజానకీతిచ- వచఃప్రతిపదం ప్రతివర్ణసమూహం-ప్రతిచరణన్యాసంచ - ఉదశ్రుఉద్గతబాష్పంయథాతథా-ప్రలపితంప్రలాపఃకృతః - కాభర్తుఃకుత్సితనృపతేః- ఈషదర్థే చేతికోఃకాదేశః - వదనానాంస్తోత్రవచనానాంపరిపాటీషు ప్రకారేషు-ఘటనాయత్నః-అథవా - వదనపరిపాటీషు వచనసందర్భేషు-ఘటనా-అనుచితాంశస్యాప్యౌచిత్యేనసమర్థనం - అలమత్యంతం కృతా-అన్యత్ర - లంకాభర్తుర్దశాననస్య వదనపరిపాటీనాం వదనపాటనశీలాయఇషవశ్శరాస్తేషాం ఘటనాసంధానంకృతా - సుహృజ్జాతా విహితాశ్చైణేనిః - అతోమయారామధర్మాచరణాద్రామత్వం ప్రా

సపరిపాటీషుఘటనామయాప్తం రామత్వం కుశలవసుతా నత్వధిగతా॥ అ
త్రశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపో రామేణ సహోపమానోపమేయభా
వో వాచ్యాంగతాంనీతః॥ ప॥ ఆగత్యసంప్రతివియోగవిసంస్థులాంగీ మంభో
జినీంక్వచిదపిక్షపితత్రియామః । ఏతాంప్రసాదయతిపశ్యశనైః ప్రభాతే తే
న్వంగిపాదపతనేనసహస్రరశ్మిః॥ అత్రనాయకవృత్తాంతోర్థశక్తి మూ

ప్తం-కుశలవసుతా - కుశలం క్షేమసాధనం వసు ధనం యస్య తస్య భావస్త
త్తా-అన్యత్ర- కుశశ్చలవశ్చసుతౌ యస్యాస్సా సీతా - తనాధిగతా అత్ర
జనస్థాన ఇత్యాదిపదానాం పరివృత్త్యసహతయా శబ్దశక్తిమూలధ్వని
విషయో రామేణ సహోపమానోపమేయ భావో మయాప్తం రామత్వ
మితివాచ్యాంగతాంనీతఇత్యపరస్యాంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రశబ్దశక్తి
మూలేతి॥ శబ్దశక్తిమూలత్వంచజనస్థానఇత్యాదిపదానాం పరివృత్త్య
సహత్వమేవ - యద్యప్యత్రరామౌపమ్యంవినామయాప్తం రామత్వమి
తివాచ్యసిద్ధ్యసంభవాద్వక్ష్యమాణం వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వమేవేతి వక్తుంశ
క్యం- తథాపి॥ మయాథాపిప్రాప్తాకుశలవసుతా నత్వహహహేతిపా
తివ్యజ్యమానరామవృత్తాంత సమారోపోపస్కృతస్య వాక్యార్థస్య
ప్రతీతేరపరాంగోదాహరణత్వమవిరుద్ధమితిబోధ్యం॥ అథార్థశక్తిమూ
లధ్వనేర్వాచ్యాంగతాయామపరాంగత్వముదాహరతి॥ ఆగత్యేతి॥ క్వ
చిదపిమేరోరపరభాగే - నాయికాంతరసన్నిధౌ చక్షపితత్రియామః- నీ
తరాత్రిః-సహస్రరశ్మిస్సూర్యోనాయకశ్చ - సంప్రత్యాగత్య- వియో
గేనవిసంస్థులాంగీంవిహ్వలాంగీం - అంగకంఠగాత్రేభ్యఇతి వక్తవ్యమి
తివృత్తావుక్తత్వాత్ జీష్- తచ్చ- నాసికోదరోష్ఠేతి సూత్రేచకారస్యా
నుక్తసముచ్చయార్థత్వాద్బోధ్యం - యద్యపీదంభాష్యాదౌనదృశ్యత
ఇత్యప్రామాణికమేవేతి టాబంతపాఠోయుక్తః - అన్యాదేశవిషయ
త్వాభావేనవినాదేశాప్రసక్తేః - అంభోజినీంకమలినీం- ఖండితనాయి
కాంచ - పాదపతనేనకిరణప్రసారేణ - పాదయోఃపతనేననమనేనచ-
ప్రభాతేశనైఃప్రసాదయతి - హిమాపనయనేనవికాసయతి- అన్యత్ర

లోవస్తురూపోనిరపేక్షరవికమలినీవృత్తాంతాధ్యారోపేణైవస్థితః॥ వా
చ్యసిద్ధ్యంగం యథా॥ప॥భ్రమిమరతిమలసహృదయతాం ప్రళయం మూ
ర్ఛాంతమశ్శరీరసాదమ్। మరణంచ జలదభుజగజం ప్రసహ్యకురుతేవిషం
వియోగినీనాం॥అత్రహాలాహలంవ్యంగ్యం - భుజగరూపణస్య వాచ్యస్య

ప్రసన్నాంకరోతి- హేతన్వంగిపశ్య - అత్రార్థశక్తిమూలధ్వని విష
యోనాయకవృత్తాంతేన సహోపమానోపమెయభావశ్శనైః ప్రసా
దయతీతివాచ్యాంగతాంనీత ఇత్యపరస్యాంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రనా
యకవృత్తాంతోర్థశక్తిమూల ఇతి॥ అథవాచ్యసిద్ధ్యంగంతృతీయంగుణీ
భూతవ్యంగ్యముదాహరతి - వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథేతి-భ్రమిమితి॥ యే
నవ్యంగ్యేన వాచ్యంసిద్ధ్యతితద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం - నన్వపరాంగవాచ్యసి
ద్ధ్యంగయోఃకోభేదః - ఉభయోరపివాచ్యోపస్కారకత్వాత్-ఉచ్యతే-
నిరపేక్షవాచ్యోపస్కారకమపరాంగం - సాపెక్షవాచ్యోపస్కారకం
వాచ్యసిద్ధ్యంగమితితయోర్భేదాత్ - తత్రరవికమలినీవృత్తాంతస్యప్ర
తీయమాననాయకవృత్తాంతనిరపెక్షతయైవలబ్ధసత్తాకత్వాత్ - అత్ర
తునతథేతి॥ అయంభావః - రవికమలిన్యానాయకయోర్వృత్తాంతం
నాపెక్షతే-కింత్వధ్యారోపేణైక్యప్రతిపత్తిస్సాధ్యతె - నిరపేక్షత్వేన
సిద్ధస్యవాచ్యస్యయదుపోద్బలకంతదపరాంగం - యత్తువాచ్యోపపత్తా
వహోపకారకంతద్వాచ్యసిద్ధ్యంగమితి- భ్రమింశిరోభ్రమణం - అరతిం
విషయేష్వనాసక్తిం - అలసహృదయం హృదయవికాసరాహిత్యం -
ప్రళయంనష్టచేష్టతాం-మూర్ఛాం - బాహ్యజ్ఞానోపరతిం - తమఃఅంత
ర్నోపరతింశరీరసాదంగ్లానిం - మరణంచ జలదభుజగజం మేఘభుజంగజ
న్యం-విషం-జలం-కర్తృ - వియోగినీనాంకురుత ఇత్యత్రార్థే మేఘస్యభు
జగత్వరూపణలక్షణంవాచ్యం విషపదేభ్రమ్యాదికారణ విషప్రతీతిమం
తరేణనసిద్ధ్యతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రేతి - హాలా
హలంవ్యంగ్యమితి- అత్రయద్యపివిషపదంజలస్యేవ గరళస్యాపివాచకం-
తథాపిప్రకృతేనార్థేనకుంఠితత్వాద్వ్యంగ్యమితిబోధ్యం- ఇదంకవివా

సిద్ధికృత్॥ యథా వా॥ ప॥ గచ్ఛామ్యచ్యుతదర్శనేనభవతః కింతృప్తిరుత్పద్యతే
కింత్వేవంవిజనస్థయోర్హతజన స్సంభావయత్యన్యథా। ఇత్యామంత్రణ
భంగిసూచితవృథావస్థానఖేదాలసామాశ్లిష్యన్పులకోత్కరాంచిత త
నుంగోపీంహరిః పాతువః॥ అత్రాచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యమామంత్రణేత్యా
దివాచ్యస్య॥ ఏతచ్చైకత్రైకవక్తృగతత్వేనాపరత్రభిన్నవక్తృగతత్వేనే
త్యనయోర్భేదః॥ అస్ఫుటంయథా॥ అదృష్టేదర్శనోత్కంఠాదృష్టేవిశ్లే

క్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యంగత్వాదేకవక్తృగతత్వేనవాచ్యసిద్ధ్యం
గం - కవినిబద్ధవక్తృవాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యంగత్వే చోదా
హరణందర్శయతి॥ యథా వేతి॥ గచ్ఛామీతి॥ హే అచ్యుతభవతో దర్శ
నేనతృప్తిరుత్పద్యతేకిం-గచ్ఛామి- తృప్తిరనుత్పన్నేతిగచ్ఛామీతి భావః-
కింత్వితి-ఏవంవిజ స్థయోస్సతోః - హతజనః- పురోభాగిజనః- అన్య
థా సంభావయతి - ఇత్యేవంప్రకారేణగమనాభ్యనుజ్ఞాప్రార్థనావ్యా
జేనాచ్యుతేత్యామంత్రణేన సూచితంయద్వృథా వస్థానం - సంభోగ
సౌఖ్యమంతరేణవిఫలావస్థానం- తన్నిమిత్తేనఖేదేనఅలసాం-పులకోత్క
రేణవ్యాప్తశరీరాంగోపీమాశ్లిష్యన్ - హరిః శ్రీకృష్ణః- వోయుష్మా
న్పాతు-అత్రాచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యానామస్ఖలితత్వాదీనాం కవినిబద్ధవ
క్తృవాక్యార్థానాం వృథావస్థానేత్యాదికవివాక్యార్థసిద్ధిం ప్రతి
హేతుత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం- అత్రకస్యవాచ్యస్యకిమంగమిత్యతఆహ॥
అత్రేతి॥ అచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యమితి॥ అస్ఖలితత్వాదికం-ఆమంత్రణేత్యాది
వాక్యస్య - వృథావస్థానస్యేత్యర్థః-అంగమితిశేషః - ననుకిమిత్యుదా
హరణద్వయంప్రదర్శితమిత్యతఆహ ॥ ఏతచ్చైకత్రేతి॥ ఏకత్రప్రథమో
దాహరణే- ఏకవక్తృగతత్వేన-కవివాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యం
గత్వాదేకవక్తృగతత్వం-అపరత్రేతి- గచ్ఛామ్యచ్యుతే త్యుదాహరణే
భిన్నవక్తృగతత్వేనేతి - కవినిబద్ధవక్తృవాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థ
సిద్ధ్యంగత్వేనేత్యర్థః- భేదఇతి- తథాచానేనప్రకారేణవాచ్యసిద్ధ్యం
గంద్వివిధమిత్యర్థః - అథచతుర్థంగుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి-

షభీరుతా। నాదృష్టేననదృష్టేపభవతాలభ్యతేసుఖమ్ ॥ అత్రాదృష్టోయ
థానభవసివియోగభయంచయథానోత్పద్యతేతథాకుర్యాఇత్యస్ఫుటం॥
సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేయథా॥ ష॥ హరస్తుకించిత్పరిలుప్తధైర్యశ్చంద్రోద
యారంభఇవాంబురాశిః । ఉమాముఖేబింబఫలాధరోష్ఠే వ్యాపార
యామాసవిలోచనాని॥ అత్రపరిచుంబితుమైచ్ఛదితికి ప్రతీయమానం। కిం

అస్ఫుటంయథేతి॥ తల్లక్షణంతు॥ సహృదయస్యాప్యతికృఛ్రవేద్యతా-
అదృష్టఇతి - ఇయంచస్వనాయకస్యసౌభాగ్యంచాపలంచ ప్రకాశయం
త్యానాయికానాయకంప్రత్యుక్తిః - భవత్యదృష్టేసత్యుత్కంఠో
దయేనదుఃఖం - అనేననాయకస్యసౌభాగ్యందర్శితం - దృష్టేపిఝడితి
విశ్లేషోభవతీతిభయాన్నసుఖం - అనేనచాపలం-ఉభయథాపిభవతాసు
ఖంనాస్తీతివాచ్యోర్థఃస్ఫుటంప్రతీయతే - వ్యంగ్యస్తు-అదృష్టశ్చ య
థానభవసిదృష్టశ్చక్షణాదేవవియోగంనజనయసి తథామన్నికటఏవ స
ర్వదావర్తితవ్యమితిస్ఫుటం నప్రతీయతే - తదేతదాహ- అత్రాదృష్ట
ఇతి- అస్యైవనామాంతరమాహ॥ క్లిష్టమితి॥ అథపంచమంసందిగ్ధప్రా
ధాన్యముదాహరతి - సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథేతి- తల్లక్షణంతుయత్ర
వాచ్యాపేక్షయావ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యం సందిగ్ధం తత్సందిగ్ధ ప్రాధా
న్యం- హరస్త్వితి-చంద్రోదయసమయేయథాంబురాశిఃప్రశిథిలధైర్యో
భవతి - తథామదనేగృహీతధనుషిసతిహరః కించిత్ప్రశిథిలధైర్యస్సన్
బింబఫలసదృశాధరే - ఉమాముఖే- విలోచనానివ్యాపారయామాస-
అత్రబింబఫలాధరోష్ఠఇతివిశేషణమహిమ్నా విలోచనవ్యాపారణేన ప
రిచుంబితుమైచ్ఛదితివ్యజ్యతే - రత్యనుభావరూపంవిలోచన వ్యాపార
ణంచవాచ్యం - ఉభయోశ్చ కస్య ప్రాధాన్యమితి నిశ్చాయకాభావేన
సందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్యం-తదేతదాహ- అత్రేతి॥ కింప్రతీయమాన
మితి.అత్రప్రధానమితిసంబధ్యతే॥ అథషష్ఠంతుల్యప్రాధాన్యముదాహ
రతి- లక్షణంతు- వాచ్యేనతుల్యంప్రాధాన్యం యస్యవ్యంగ్యస్యతత్తుల్య
ప్రాధాన్యం - వాచ్యవ్యంగ్యయోర్యత్రతుల్యంచమత్కారజననం తది

వాలోచనవ్యాపరణంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహః॥ప॥ బ్రాహ్మణాతిక్ర
మత్యాగో భవతామేవభూతయే। జామదగ్న్యస్తథామిత్రమన్యథాదు
ర్మనాయతే॥అత్రజామదగ్న్యస్సర్వేషాంక్షత్రియాణామివరక్షసాంక్ష
యంకరిష్యతీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యస్యచసమంప్రాధాన్యం॥ కాక్వాక్షిప్తం
యథా॥ప॥ మథ్నామికౌరవశతంసమరేనకోపాద్దుశ్శాసనస్యరుధిరంనపి
బామ్యురస్తః।సంచూర్ణయామిగదయానసుయోధనోరూసంధింకరోతు

త్యర్థః - బ్రాహ్మణేతి- ఇదంరావణదూతంప్రతిభార్గవస్యసందేశవా
క్యం- బ్రాహ్మణానామతిక్రమస్యపరిభవస్య యస్త్యాగో వర్జనం సభవ
తాంరక్షసామేవభూతయే - శ్రేయసే-అన్యథా-బ్రాహ్మణాతిక్రమస్యా
వర్జనేవోయుష్మాకం - మహేశ్వరసంబంధాత్తథామిత్రమపి జామ
దగ్న్యః - దుర్మనాయతే-క్రుద్ధోభవతి-యద్వా-తథాతథాసతి- జా
మదగ్న్యః - అహమిత్యర్థః - మిత్రం-భవతీతిశేషః-అన్యథాబ్రాహ్మ
ణాతిక్రమస్యావర్జనే - దుర్మనాయతే-క్రుధ్యతి-ఇతివాచ్యం-దుర్మ
నాయతఇతికర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి దుర్మనాఇవాచరతీత్యర్థేక్యఙ్-
తత్సన్నియోగవిశిష్టస్సలోపశ్చ- విదగ్ధోక్తితయాజామదగ్న్యః మిత్రభా
వంపరిత్యజ్యక్షత్రియాణామివ రక్షసాం క్షయంకరిష్యతీతివ్యంగ్యం - అ
త్రవాచ్యేనసహవ్యంగ్యస్యచమత్కారజననే ప్రాధాన్యం తుల్యమితితు
ల్యప్రాధాన్యం - తదేతదాహ- అత్రేతి॥ అత్రసందేహసామ్యయోస్స
హృదయాఏవప్రమాణం॥కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి॥కాక్వేతి- లక్షణంతు
యత్రకాకోస్స్వాక్షేపద్వ్యంజకతా యత్రకాకుస్స్వాక్షేపద్వ్యంజికాతత్రకా
క్వాక్షిప్తం-శబ్దతఃప్రతీయమానోవిధిర్వానిషేధోవాయత్ర కాక్వాఆక్షి
ప్యతేయేనతత్కాక్వాక్షిప్తమితినిష్కర్షః॥మథ్నామీతి॥ క్రుద్ధస్యభీమస్యవ
చనమిదం-కోపాత్కౌరవశతంసమరేయుద్ధేనమథ్నామి-దుశ్శాసనస్య- ఉ
రస్తఃహృదయాత్-రుధిరంనపిబామి-సుయోధనస్యఊరూ-గదయానసం
చూర్ణయామి-భవతాంనృపతిర్యుధిష్ఠిరః- పణేనపంచగ్రామరూపేణసం
ధింకరోతు-అత్రప్రతినకారంకాకుః- క్రోధాతిశయేనక్రియాణాంవర్జ

భవతాంన్నృపతిః పఠౌన॥ అత్రమధ్యాహ్నేప్యాగతేత్యాదివ్యంగ్యంవాచ్యనిషేధస
హభావేనస్థితం॥అసుందరంయథా॥ప॥ వాణీరకుడుంగోడ్డీనసఉణికోలా
హలంసుణంతీఏ । ఘరకమ్మవావుడాయా వహుఏసీఅంతిఅంగాఇ॥
ఛా॥ వానీరకుడుంగోడ్డీనశకునకోలాహలంశృణ్వంత్యాః । గృహకర్మ

మానతాభిమానాల్లజ్జిద్రేశః-అత్రకాక్వావాచ్యోయః ప్రతిషేధస్తన్నిషే
ధరూపేణమధ్యాహ్నేప్యేవ-పిబామ్యేవ - సంచూర్ణయామ్యేవేతివ్యంగ్యం
వాచ్యనిషేధసహభావేనప్రతీయతే - తదేతదాహ- మధ్యాహ్నేప్యేవేత్యా
ది - వాచ్యనిషేధ సహభావేనేతి - వాచ్యస్య మథనాద్యభావరూపస్య
యోనిషేధోమథనాదిస్తత్సహభావేనేత్యర్థః - అత్రసాక్షాత్పద ప్ర
యోజనంతు - తథాభూతాంద్రృష్ట్వేతిప్రధానభూతధ్వని వ్యావృత్తిః-
తథాచోక్తంతృతీయోల్లాసేగ్రంథకారేణ - నచవాచ్యసిద్ధ్యంగ మత్ర
కాకురితిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వంశంక్యమిత్యుక్త్వాప్రశ్నమాత్రేణాపికాకో
ర్విశ్రాంతేరితి- తద్వాక్యస్యచప్రశ్నమభివ్యజ్యకాక్వాంవిశ్రాంతాయాం
తద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసహృదయానాంఖిన్నేకోపస్యాయోగ్యత్వాత్
ఖిన్నఇతిపదేనమయినకోపోయుజ్యతే - అపకారిషుకురుష్వేవసయుక్త
ఇతివ్యజ్యతఇతితత్రనకాకోస్సాక్షాద్వ్యంజకత్వమితి తాత్పర్యం - అత్ర
తుసాక్షాదేవేతితతోభేదః - నన్వేవంసతినిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతట
మితిప్రధానధ్వన్యుదాహరణే - వాపీంస్నాతుమితో గతాసీతి - తస్యా
ధమస్యాంతికంనేతిచకాక్వాతస్యాంతికమేవరంతుంగతాసీతివ్యంజన సం
భవాదుత్తమకావ్యత్వంనస్యాదితిచేన్న - తత్రాధమపదేనైవ వివక్షితా
ర్థవ్యంజనసంభవేకాక్వాంవ్యంజకత్వానంగీకారాత్ - అధమపదంప్ర
యుంజానస్యకవేస్తత్రైవతాత్పర్యావధారణాత్ - అథాష్ట మమసుంద
రముదాహరతి - అసుందరంయథేతి - తల్లక్షణంతు- వాచ్యాన్నికృష్టం
వ్యంగ్యంచేచ్చమత్కారిత్వసుందరమితి॥ వాణీరేతి॥ఛా॥ వానీరకుడుంగో
డ్డీనశకునికోలాహలంశృణ్వంత్యాః - గృహకర్మవ్యాపృతాయావధ్వా
స్సీదంత్యంగాని - వేతసనికుంజేదత్తసంకేతాకాచిత్తత్రత్యశకుంత కో

వ్యాపృతా యావద్ధ్వాస్సీదంత్యంగాని ॥ అత్రదత్తసంకేతః కశ్చిల్లతాగృహం ప్రవిష్ట ఇతి వ్యంగ్యాత్సీదంత్యంగానీతి వాచ్యం సచమత్కారం॥ ఏషాం భేదా యథాయోగం వేదితవ్యాశ్చ పూర్వవత్॥ యథాయోగమితి - వ్యజ్యంతే వస్తుమాత్రేణ యదాలంకృతయస్తదా । ధ్రువం ధ్వన్యంగతా తాసాం కావ్యవృత్తేస్తదాశ్రయాదితి ధ్వనికారోక్తదిశా వస్తుమాత్రేణ యత్రాలంకారో వ్యజ్యతే నతత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యత్వం ॥ సాలంకారైర్ధ్వ

లాహలం శృణ్వతీ తత్రికాముకగమనం శకుంతకోలాహలేనానుమాయ కార్యాతుమావయవా జాతేత్యత్ర కాముకో లతాగృహం ప్రవిష్ట ఇతి వ్యంగ్యం తస్మాచ్చ సీదంత్యంగానీతి వాచ్యమేవ చమత్కారకారి - అత్ర సహృదయహృదయం ప్రమాణం - తదేతద్దర్శయతి - అత్రిదత్తసంకేతః కశ్చిదితి॥ ఏవం గుణీభూత వ్యంగ్యాన్యష్టావుదాహృత్యైతేషాం ధ్వనివద్యథాసంభవం భేదా ఊహ్యా ఇత్యాహ॥ ఏషాం భేదా ఇతి॥ చకారో భిన్నక్రమః - ఏషాంచ గుణీభూతవ్యంగ్యానాం భేదాశ్శుద్ధాస్సంకర సంసృష్ట్యాయత్తాశ్చ యథాసంభవం పూర్వవద్ధ్వనేరివ - తత్ర తస్యేవేతి షష్ఠ్యర్థే వతిః - ధ్వనేరివ వేదితవ్యా ఇత్యర్థః - యథాయోగమిత్యుక్తా తద్వ్యావర్త్యం దర్శయతి - వస్తుమాత్రేణేత్యారభ్య నతత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యత్వమిత్యంతేన - తత్ర ధ్వనీనాం సమ్మతిం దర్శయతి - వ్యజ్యంతే వస్తుమాత్రేణేత్యారభ్య ధ్వనికారోక్తదిశేత్యంతేన - అత్ర కారికార్థః - శబ్దశక్తిమూలతయా అర్థశక్తిమూలతయా వా యత్ర వస్తుమాత్రేణ యదా ఉపమాద్యలంకృతయో వ్యజ్యంతే - తదా తాసామలంకృతీనాం ధ్వన్యంగతా ధ్వనిప్రభేదతైవ - నతు గుణీభూతవ్యంగ్యత్వమితి భావః - యతో వాచ్యకక్ష్యాయామపి కావ్యవృత్తేః కావ్యతాత్పర్యస్య తదాశ్రయాత్ - తాసామలంకృతీనామాశ్రయాత్ - కావ్యప్రవృత్తేరలంకార విషయత్వాదితి ఫలితార్థః - అలంకారాణాం విచిత్రత్వాద్వ్యంగ్యకక్ష్యాయాం ధ్వనిప్రభేదతైవేతి భావః - తదేతదాహ - వస్తుమాత్రేణ యత్రాలంకారో వ్యజ్యతే నతత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యత్వమితి - అయమత్ర నిష్కర్షః - చిత్రత్వం

నైస్తైశ్చయోగస్సంసృష్టిసంకరైః । సాలంకారైరితి తైరేవాలంకారైరలంకారయుక్తైశ్చ తైః॥ తదుక్తంధ్వనికృతా॥ ప॥ సగుణీభూతవ్యంగ్యైస్సాలంకారైస్సహప్రభేదైస్స్వైః। సంకరసంసృష్టిభ్యాంపునరప్యుద్యోతతే బహుధా॥ ఇతి ॥ అన్యోన్యయోగాదేవంస్యాద్భేదసంఖ్యాతిభూయసీ॥ ఏవమనేనప్రకారేణావాంతరభేదప్రభేదగణనేతిప్రభూతతరాగణనా ॥

వ్యంగ్యత్వంచచమత్కారప్రయోజకం - తతశ్చఅలంకారేణ వస్తుధ్వనౌ వ్యంగ్యత్వవివక్షయాధ్వనిత్వేపి చిత్రత్వవివక్షయాద్వయోస్తుల్యప్రాధాన్యాద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి - తథావస్తునావస్తుధ్వనౌవ్యంగ్యత్వవివక్షయాధ్వనిత్వే ప్యుభయోరచిత్రత్వవివక్షయా తుల్యప్రాధాన్యాద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి-తథాఅలంకారేణాలంకారధ్వనౌవ్యంగ్యత్వవివక్షయాధ్వనిత్వేప్యుభయోశ్చిత్రత్వవివక్షయాతుల్యప్రాధాన్యాద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి- వస్తునాఅలంకారధ్వనౌతువ్యంజకస్య వస్తునఃఅచిత్రత్వాదవ్యంగ్యత్వాచ్చతుల్యప్రాధాన్యవివక్షానసంభవతీతి నగుణీభూతవ్యంగ్యతాకింతుధ్వనిత్వమేవేతి ధ్వనేర్యథాస్వప్రభేదైర్యోగబహవోభేదాభవంతి-తథాసాలంకారై రలంకారయుక్తైర్గుణీభూతవ్యంగ్యైశ్చత్రివిధేనసంకరేణ సంసృష్ట్యాచయోగే అనంతాభేదాభవంతీత్యాహ-సాలంకారైరితి - నన్వత్రసాలంకారైరితిచ అలంకారయుక్తయోగేనభేదస్యైవోక్తత్వాత్స్వప్రభేదయోగేనాలంకారభేదేనచ భేదోనోక్తఇతిన్యూనతాస్యాదితి శంకాంపరిహరతి - తైరేవాలంకారైరితి - తైరేవస్వప్రభేదైరేవేత్యర్థః - యథాస్వప్రభేదైర్భేద స్తథాలంకారైరపిఅలంకారయుక్తైశ్చ తైరితినన్యూనతేతిభావః - చకారస్య సముచ్చయార్థతయాయమర్థోలభ్యతే - ఉక్తార్థేధ్వనికారసమ్మతిందర్శయతి - తదుక్తమిత్యారభ్యపునరప్యుద్యోతతే బహుధేత్యంతేన-కారికాయాంస ఇతిచ్ఛేదః - సచధ్వనిపరః- ధ్వనిర్బహుధోద్యోతత ఇత్యన్వయః - తర్హిధ్వనిభేదాఃపరిగణయ్యవక్తవ్యాఇత్యాశంక్య అనంతత్వాత్పరిగణనంచనసంభవతీత్యాహ- అన్యోన్యేతి- తదుపపాదయతి-

తథాహి ॥ శృంగారస్యైవభేదప్రభేదగణనాయామానంత్యంకాగణనా
సర్వేషాం॥సంకలనేనపునరస్యధ్వనేస్త్రయోభేదాః॥ వ్యంగ్యస్యత్రిరూప
త్వాత్॥తథాహి॥కించిద్వాచ్యతాంసహతే।కించిత్త్వన్యథా ॥ తత్రవా
చ్యతాసహమవిచిత్రంవిచిత్రమితి॥అవిచిత్రంవస్తుమాత్రం।విచిత్రంత్వలం
కారరూపం॥యద్యపిప్రాధాన్యేనవ్యంగత్వేనతదలంకార్యం॥ తథాపిబ్రా
హ్మణశ్రమణకన్యాయేనతథోచ్యతే॥రసాదిలక్షణస్త్వర్థస్స్వప్నేపి నవా

ఏవమనేనేత్యారభ్యప్రభూతతరాగణనా - కాగణనాసర్వేషామిత్యం
తేన- ప్రభూతత్వేహేతుః- శృంగారస్యైవేతి - ఏవంసంఖ్యావిహీన
స్యాపిరసధ్వనేర్బోద్ధృబుద్ధిసౌకర్యాయకేనచిద్ధర్మేణ సంకలనందర్శ
యతి- సంకలనేనేతి-సంకలనేనసంగ్రహేణ-వ్యంగ్యస్యత్రిరూపత్వేహే
తుమాహ. తథాహీత్యాదినాకించిద్వాచ్యతాంసహతే-కించిత్త్వన్యథే
తి వాచ్యతాంనసహతఇత్యర్థః-ఏవంచసామాన్యతోవ్యంగ్యం ద్వివిధం-
వాచ్యతాసహంతదసహంచేతి-తత్రవాచ్యతాసహంద్వివిధం- అవిచిత్రం
విచిత్రంచేతి-అవిచిత్రంవస్తురూపం విచిత్రమలంకారరూపమితి- తదస
హంతు-రసాదిరూపం-ఏవంచవ్యంగ్యత్రైవిధ్యాద్ధ్వనేస్త్రైవిధ్య మిత్య
ర్థః-ననువ్యంగ్యస్యాలంకారస్య ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వమేవ-కథమ
లంకారతేతిశంకతే - యద్యపీతి- పరిహరతి-తథాపీతి-బ్రాహ్మణశ్రమణ
కన్యాయేనేతి - యథాబ్రాహ్మణస్యైవ సతఃశ్రమణకత్వంతథా అలం
కారస్యసతోలంకారత్వమితిభావః - ననువ్యంగ్యయోర్వస్త్వలంకార
యోరివవ్యంగ్యస్యాపిరసాదేర్వాచ్యత్వం సంభవత్యేవ-తత్కథమవాచ్య
త్వమితిశంకాంపరిహరతి - రసాదిలక్షణస్త్వర్థఇతి - వ్యంగ్యయోర్వ
స్త్వలంకారయోరన్యత్రవాచ్యత్వం సంభవతి - అంతతోవస్త్వలంకార
శబ్దాభ్యామేవాభిధానాత్ - రసాదిస్తునతథేతిభావః-నను॥ ప ॥ గతస్తే
మంచత్వంద్రుహిణహరిరుద్రేశ్వరధృత శ్శివస్స్వచ్ఛచ్ఛాయాఘటితకప
టప్రచ్ఛదపటః । త్వదీయానాంభాసాంప్రతిఫలనరాగారుణతయా శరీ
రీశృంగారోరసఇవదృశోస్నాతికుతుకం ॥ హేశివేబ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వర

చ్యః। సహి రసాదిశబ్దేన శృంగారాదిశబ్దేన వాభిధీయేత। న చాభిధీయతే। తత్ప్రయోగేపి విభావాద్యప్రయోగే తస్యాప్రతిపత్తేస్తదప్రయోగేపి విభావాదిప్రయోగే తస్య ప్రతీతేశ్చేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాద్యన్వయిద్వారేణైవ ప్రతీయత ఇతి నిశ్చీయతే॥ తేనాసౌ వ్యంగ్య ఏవ ॥ ముఖ్యార్థ

రూపైశ్చతుర్భిః పాదైః - ధృతః- స్వచ్ఛస్వకీయప్రభావ్యాజప్రచ్ఛదపటాచ్ఛాదితస్తవ మంచతాం గతశ్శివః త్వదీయప్రభా ప్రతిబింబజనితరాగారుణతయా మూర్తిమానివ శృంగారో రసః - నయనయోః కౌతుకం కరోతీత్యత్ర శృంగారరసపదాభ్యాం రసప్రతీతేః కథమవాచ్యత్వమస్యేతి శంకామనూద్య పరిహరతి- నహీతి - అభిధీయేతేత్యంతేన శంకానువాదః - న చాభిధీయత ఇతి పరిహారః - అనభిధానే ప్రమాణం దర్శయతి- తత్ప్రయోగేపీతి - రసశృంగారాదిపదప్రయోగేపీత్యర్థః-తస్యేతి- రసస్యేత్యర్థః - అన్వయవ్యభిచారముక్త్వా వ్యతిరేకవ్యభిచారం దర్శయతి- తదప్రయోగేపీతి- రసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపీత్యర్థః-విభావాదిప్రయోగ ఇతి- సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః- మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరంగతేత్యాదావిత్యర్థః-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి-విభావాదిప్రయోగే రసప్రతీతిం తదప్రయోగే చ తదప్రతీతిరిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాదేరేవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః - అన్యథా కేవలం శృంగారహాస్యకరుణేత్యాదిరసోద్దేశవాక్యాదేవ సకలరసచర్వణాప్రసంగాదితి భావః ॥ నన్వేవం గతస్తేమంచత్వమిత్యాదౌ కథం రసప్రతీతిః పుష్కలేతి చేన్న-తత్రాపి దేవ్యాదిరూపవిభావాదిప్రయోగాదేవ రసప్రతీతేః - శృంగారరసపదే తు తదనుభావమాత్రపరే ఇతి ॥ ఉక్తార్థముపసంహరతి - తేనాసావితి-వ్యంగ్య ఏవేతి - న వాచ్యో న వా లక్ష్య ఇత్యర్థః - నను మాస్తు వాచ్యో రసాదిః- విభావాదివాచకపదైర్లక్షణయైవ రసాదిప్రతీతిరస్తు కిమతిరిక్తవ్యంజనయేత్యాశంకాం పరిహరతి - ముఖ్యార్థబాధేతి- ముఖ్యార్థబాధో హి లక్షణాబీజం - ప్రకృతే హి తదభావాన్న లక్షణేత్యర్థః- తథా స్వాయ

బాధాద్యభావాన్నలక్షణీయః॥ అర్థాంతరసంక్రమితాత్యంత తిరస్కృ
తవాచ్యయోర్వస్తుమాత్రరూపవ్యంగ్యంవినాలక్షణైవనభవతీతి ప్రాక్ప్ర
తిపాదితం । శబ్దశక్తిమూలేష్వభిధాయానియంత్రణేనా నభిధేయస్యా
ర్థాంతరస్య తేనసహోపమాదేరలంకారస్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వం
అర్థశక్తిమూలేపివిశేషేసంకేతః కర్తుంనయుజ్యతఇతిసామాన్యరూ
పాణాంపదార్థానామాకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్పరస్పరసం
సర్గే యత్రాపదార్థోఽపి విశేషరూపోవాక్యార్థస్తత్రాభిహితాన్వ

త్తైశబ్దప్రయోగేకిమిత్యవాచకమితిన్యాయేనావాచకపదప్రయోగా నప
పత్త్యాప్రయోజనమవశ్యంవక్తవ్యం - తచ్చప్రయోజనరూపం వస్తువ్యం
జనంవినానప్రతీయతఇతిద్వితీయోల్లాసోక్తంస్మారయతి - అర్థాంతరే
త్యారభ్యప్రతిపాదితమిత్యంతేన - వ్యంగ్యంవినేతిపృథగ్వినేతి ద్వితీయా-
కించ- శబ్దశక్తిమూలేపిభద్రాత్మనోదురధిరోహతనోరిత్యాదావ ప్రకృ
తంయద్గజాది రూపం ప్రతీయతేతదపి వ్యంజనాంవినా నసంభవతీత్యా
హ-శబ్దశక్తిమూలేష్వితి - ననుతత్రశబ్దశక్త్యైవగజస్యాపిప్రతీతేః కిమితి
వ్యంగ్యత్వంవక్తవ్యమతఆహ- అభిధాయానియంత్రణేనేతి- ప్రకృతేన
రాజవృత్తాంతేనశక్తేఃకుంఠితత్వేనేత్యర్థః - అనభిధేయస్యార్థాం
తరస్యగజరూపస్యేత్యర్థః- తేనసహోపమాదేరలంకారస్యచేతి- తే
నానభిధేయేన - గజేనేత్యర్థః - ఉపమాదేరలంకారస్యేతి- అన్యథా
ప్రకృతాప్రకృతయోరనన్వయేనకవి సంరంభ గోచరత్వాభావాదిత్య
ర్థః - అర్థశక్తిమూలేపి కైముతికన్యాయేన వ్యంజనాంగీకార్యే
త్యాహ - అర్థశక్తి మూలేపీతి - విశేషేవ్యక్తి విశేషే సంకేతః
కర్తుంనయుజ్యత ఇతి - ఆనంత్య వ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తీనాం సం
కేతగ్రహాన సంభవ తీత్యర్థః- సామాన్యరూపాణాం పదార్థా
నామితి॥ జాతిగుణక్రియాయదృచ్ఛా ధారరూపాణామిత్యర్థః - పర
స్పరసంసర్గే ఇత్యత్రాన్వయః- వాక్యార్థః అపదార్థః- తత్రహే
తుః-విశేషరూపఇతి- అపూర్వఇత్యర్థః- నన్వన్వితాభిధానవాదే అన్వ

యనాదే కావాతార్థవ్యంగ్యస్యాభిధేయతాయాం॥ యేప్యాహుః॥ శబ్దవృద్ధాభిధేయాంశ్చ ప్రత్యక్షేణాత్ర పశ్యతి। శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమనుమానేన చేష్టయా। అన్యథానుపపత్త్యాతు బుద్ధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం। అర్థాపత్త్యావబుధ్యేత్సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవదత్త గామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగాద్దేశాద్దేశాంతరం సాస్నాదిమంతమర్థం మధ్యమవృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధోర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్య వాక్యార్థ

యస్యాభిహితత్వాత్పదార్థత్వమేవేత్యాశంక్యాహ - అభిహితాన్వయవాద ఇతి- భాట్టమత ఇత్యర్థః- కావాతేతి- ప్రకృతపదార్థసంబంధశూన్యస్యేతి భావః- అన్వితాభిధానవాదపక్షేప్యన్వయస్యానభిధేయత్వం దర్శయితుం తన్మతముపపాదయతి - యేప్యాహురితి॥ అన్వితాభిధానవాదిన ఇత్యనేన సంబంధః - తన్మతముపపాదయితుం స్వకల్పితత్వశంకావారణాయ తదీయకారికాం దర్శయతి - శబ్దేతి - శబ్దం గామానయేత్యాద్యుత్తమవృద్ధోదీరితం వాక్యం-వృద్ధం - తద్వాక్యశ్రవణానంతరం వాక్యార్థం బుధ్వా ప్రవర్తమానం ప్రయోజ్యవృద్ధం - అభిధేయం ప్రయోజ్యవృద్ధానీతం-గోరూపపదార్థం - ప్రత్యక్షేణ- శ్రోత్రేణచక్షుషా చ- పశ్యతి జానాతి - తటస్థో వ్యుత్పిత్సుః- అనంతరం శ్రోతుః- ప్రయోజ్యవృద్ధస్య చేష్టయా ఆనయనరూపయా - అనుమానేన- చేష్టారూపేణ లింగేనేత్యర్థః - ప్రతిపన్నత్వం తద్వాక్యజ్ఞానజన్యగవానయన సంసర్గప్రతీతిమత్త్వం- పశ్యతీత్యత్రాప్యనువర్తతే - తతస్సంబంధం వినా తస్య వాక్యస్య తాదృగర్థప్రతీతిజనకత్వాన్యథానుపపత్త్యాత్మికయా అర్థాపత్త్యా ద్వయాత్మికాం వాచ్యవాచకోభయనిష్ఠాం - అఖండవాక్యవాక్యార్థయోర్వాచ్యవాచకభావోపపాదికాం శక్తిం - బుధ్యేత్- ఏవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తి రూపప్రమాణత్రయసాపేక్షం శబ్దార్థయోస్సంబంధమవబుధ్యేదితి కారికార్థః॥ ఇతి ప్రతిపాదితయా దిశా రీత్యా- అఖండయోరితి - నతు వాక్యైకదేశస్య పదస్య పదార్థస్య

యోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాల
స్తత్ర వ్యుత్పద్యతే॥ పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవద
త్త గాం బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శ

చేత్యర్థః-తదాహ॥ వాక్యవాక్యార్థయోరితి- బాలో వ్యుత్పిత్సుః-త
త్రవాక్యార్థే- తథాచాయమత్ర నిష్కర్షః॥ దేవదత్తగామానయే
తి ప్రయోజకవృద్ధోదీరితం వాక్యం శ్రుత్వా సాస్నాదిమంతం పదార్థం
ప్రయోజ్యవృద్ధే సమానయతి సతి తటస్థో వ్యుత్పిత్సుస్తదానయన రూప
యా తచ్చేష్టయా అస్మాద్వాక్యాదయమర్థోనేనావగత ఇత్యనయా రీ
త్యా అఖండస్య తస్య వాక్యస్యాఖండగవానయన రూపే వాక్యార్థే వాచ్య
వాచకభావసంబంధమవధారయతీతి - సాస్నాదిమంత మిత్యత్రాదిశ
బ్దేన శృంగిత్వపరిగ్రహః - అన్యథా సరటేఽతివ్యాప్తిస్స్యాత్ - సాస్నా
తు గళకంబళ ఇత్యమరః - పరతస్తదనంతరం- చైత్ర గామానయేతి దేవ
దత్తపదస్థానే చైత్రపదస్యావాపః - నిక్షేపః- దేవదత్తపదస్యోద్వా
పో నిరసనం - దేవదత్తాశ్వమానయేతి - గోపదస్థానే అశ్వపదస్యావా
పః - గోపదస్యోద్వాపః దేవదత్త గాం బధానేతి చ ఆనయపదస్థానే బ
ధానేత్యస్యావాపః - ఆనయపదస్యోద్వాపః - ఇత్యావాపోద్వాపా
భ్యాం గవాదిపదస్యానయనాదీతరాన్వితే తత్తదర్థే శక్తిమవధారయ
తి- సర్పోయం నివర్తస్వేతి నివృత్తివాక్యం - తతశ్చాన్వయ వ్యతిరేకా
భ్యాం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతర పరమేవ కవ్యాం ప్రయోగార్హం . న
తు పదమాత్రం - అర్థప్రతీత్యనుపయోగాత్ - ఇతివాక్యగతానామే
వ పదానామన్వితైః - పదార్థాంతరాన్వితైః- ఆనయనాదిపదార్థాం
తరాన్వితైరితియావత్॥ పదార్థైః గవాదిపదార్థైః సహ వాచ్యవాచ
కభావలక్షణస్సంబంధో గృహ్యతే - ఇతి హేతోరితరాన్వయవిశిష్టా ఏవ
పదార్థావాక్యార్థః - నతు పదార్థానాం వైశిష్ట్యం - పార్థక్యే
న పదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాత్పదార్థానాం వైశిష్ట్యం తు న వాక్యార్థ
ఇత్యర్థః - నను గామానయేతి వాక్యే యద్గోపదం ప్రయుజ్యతే త దేవ

బుద్ధ్యస్యతం తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి కారివాక్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవపదానామన్వితైః పదార్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న తు పదార్థానాం వైశిష్ట్యమ్ । యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతరమాత్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః॥ తథాపి సామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే॥ వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్యన్వితాభిధానవాదినః॥ తేషామ

గాం బధానేతి వాక్యాంతరేపి - నాన్యత్ర జవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞారూపేణ ప్రత్యయేన జ్ఞానేన తన్నిశ్చయః - ఏవం చ గామానయేతి వాక్యే ఆనయనాన్వితే గోపదార్థే శక్తిః - గాం బధానేతి చ బంధనాన్వితే శక్తిగ్రహ ఇతి నానార్థతాపత్తేస్సామాన్యత ఇతరపదార్థాన్వితే సాస్నాదిమత్త్వం ఞే శక్తిగ్రహో వాచ్యః - తథా ఆనయ బధాన పదయోరపీతరాన్వితే ఆనయనే బంధనే చ శక్తిగ్రహః - తథా చ గామానయేత్యత్ర గోకర్మకానయనప్రతీతిః కథం స్యాత్ కారణాభావాదితి శంకతే - యద్యపీత్యారభ్య సంకేతగోచర ఇత్యంతేన - పదార్థాంతరమాత్రేణ సామాన్యత ఇతరపదార్థేనేత్యర్థః - న త్వానయనాదివిశేషరూపేణ-తథాత్వే నానార్థతాపత్తిరితి భావః - నన్వేవం వస్తుత ఆనయనాదిపదార్థవిశేషాన్వితగోపదార్థస్యైవ సంకేతవిషయతయా తస్యైవ వాక్యార్థత్వేనావాచ్య ఏవ వాక్యార్థ ఇతి కథనమసంగతమితి శంకాం పరిహరతి-తథాపీతి-సామాన్యాచ్ఛాదితః-సామాన్యేన ఇతరపదార్థత్వేనాచ్ఛాదితః విశేష రూపః-ఆనయనాదిరూప ఏవ అర్థః ప్రతిపద్యతే ప్రతిపత్తిగోచరో భవతి నిర్విశేషం న సామాన్యమితి న్యాయాద్విశేషపర్యవసానాదితి భావః- అత్రోపపత్తిరూపేణ హేతుం దర్శయతి-వ్యతిషక్తానామితి-పదార్థాంతరైరన్వితానామిత్యర్థః - తథాభూతత్వాత్-సామాన్యాచ్ఛాదిత విశేషరూపత్వాదిత్యర్థః - ఇతి యే హ్యన్వితాభిధానవాదిన ఆహుః-తేషాం కథం

పిమతేసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపఃపదార్థస్సంకేతవిషయఇత్యతి వి
శేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతో సంకేతితత్వాదవాచ్యఏవయత్రప
దార్థఃప్రతిపద్యతే। తత్రదూరేర్థాంతరభూతస్యనిష్కషచ్యుతచందన
మిత్యాదావిధ్యాదేశ్చరూపా॥ అనన్వితోర్థోఽభిహితాన్వయే। పదార్థాం
తరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే। అన్వితవిశేషస్త్వవాచ్యఏవేత్యుభ
యమతేప్యపదార్థఏవవాక్యార్థః॥ యదప్యుచ్యతేనైమిత్తికార్థాను

వ్యంగ్యస్యావాచ్యత్వమిత్యాశంక్యపరిహరతి - తేషామభిమతఇతి- అన్వి
తాభిధానవాదినాంమతేపి - వస్తుతఆనయనాదిపదార్థానాంఇతర
పదార్థత్వేనాకారేణాన్వయవిశేషణత్వం సంకేతగ్రహేఽఫలీభూతే-
వాక్యార్థబోధేత్వానయనత్వాదిప్రకారేణైవేతి - అవాచ్యఏవపదా
ర్థః ప్రతిపద్యతే-ఇతిసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపఇతి- సామాన్యా
కారేణేతరపదార్థత్వాకారేణ ఆచ్ఛాదితవిశేషరూపః - ఆనయనా
దిపదార్థరూపయేవఅతివిశేషభూతఇతి-అతివిశేషాకారః - ఆనయన
త్వాద్యాకారేణైవానయనాదిపదార్థఇత్యర్థః - ఏతాదృశః పదా
ర్థఏవావాచ్యః-అనభిధేయః - ప్రతిపద్యతే-ప్రతిపత్తివిషయోభవతి-
తత్రమతే- దూరేఅర్థాంతరభూతస్యేతి - యథాగోపదస్యాశ్వో
ర్థాంతరంతథావిధేర్నిషేధోర్థాంతర మితిభావః - తాదృశస్య-
నపునస్తస్యాధమస్యాంతికమితినిషేధాత్ప్రతీయమానస్యతదంతికమేవరం
తుంగతాసీత్యాదికస్యవిధేరితియావత్- ఆదిశబ్దేనసిషేధస్యచగ్రహణం-
తథాచమతద్వయేప్యవాచ్యఏవవాక్యార్థఇత్యుపసంహరతి - అనన్వితో
ర్థఇతి - అభిహితాన్వయవాదేభాట్టమతే - అనన్వితః-అర్థఃవాచ్యఇ
త్యర్థః - పదార్థమాత్రంవాచ్యంఅన్వయాంశస్త్వవాచ్యఇతిభావః-అ
న్వితాభిధానవాదే-ప్రాభాకరమతేతు - సామాన్యతఃపదార్థాంతరా
న్వితస్స్వపదార్థః - అర్థఇత్యనువర్తతే - అన్వితవిశేషస్తు ఆనయ
నత్వాదివిశిష్టానయనాద్యన్వితస్యార్థస్తుఅవాచ్యఏవేతివాక్యార్థః- మ
తద్వయేప్యవాచ్యః - ఏవంచవ్యంగ్యస్యవాచ్యత్వకథాఅసంగతేతిభావః-

సారేణ నిమిత్తాని కల్ప్యంత ఇతి॥ తత్ర నిమిత్తత్వం కారకత్వం జ్ఞాపకత్వం వా। శబ్దస్య ప్రకాశకత్వాన్న కారకత్వం। జ్ఞాపకత్వం చాజ్ఞాతస్య కథం । జ్ఞాతత్వం చ సంకేతేనైవ॥ స చాన్వితమాత్రే । ఏవం చ నిమిత్తస్యానియతనిమిత్తత్వం యావన్న నిశ్చితం తావన్నైమిత్తికస్య ప్రతీతిరేవ కథమితి నైమిత్తికార్థానుసారేణ నిమిత్తాని కల్ప్యంత ఇత్యవిచారితాభిధానం। యేత్వభిదధ

(ప్రాభాకరైకదేశినాం మతం నిరాకరోతి- యదప్యుచ్యత ఇత్యాదినా-ప్రా)భాకరైకదేశినస్తు - నైమిత్తికానుసారేణ నిమిత్తాని కల్ప్యంత ఇతి న్యాయమనుసృత్య వ్యంగ్యోర్థో నైమిత్తికః - శబ్దస్తు నిమిత్తం- నైమిత్తికప్రతీతిం వినా న విరమతీతి నైమిత్తికార్థానుసారేణ నిమిత్తస్య కల్ప్యత్వాత్ శబ్దవ్యతిరిక్తస్యాన్యస్యాభావాత్తుర్యవృత్త్యంతరకల్పనమేతి వదంతి॥ తన్మతమనువదతి యదప్యుచ్యత ఇతి॥ నిమిత్తాని కల్ప్యంత ఇత్యంతేన తన్మతమనూద్య వికల్ప్య దూషయతి - తత్ర నిమిత్తత్వమిత్యాదినా - నిమిత్తశబ్దస్య కారకే కులాలాదౌ ప్రసిద్ధత్వాత్ - జ్ఞాపకే ధూమాదౌ వైవక్షికత్వాత్ పౌర్వాపర్యం బోధ్యం - ప్రథమపక్షం దూషయతి - శబ్దస్యేతి- నహి గామానయేతి శబ్దః గవాదికం జనయతి - కింతు శ్రోతుస్తత్ప్రతీతిం - ద్వితీయం దూషయతి- జ్ఞాపకత్వం చేతి - అయం భావః- యద్యేన నియత సంబంధవత్తయా జ్ఞాతం తత్తస్య జ్ఞాపకం - యథా ధూమోగ్నేః - ప్రకృతే తు-వ్యంగ్యేన శబ్దస్య నియత సంబంధో నాస్తి - నను సంకేత ఏవ తాదృశ స్సంబంధోస్తీత్యాశంక్య తాదృశసంబంధవత్తయా జ్ఞాతత్వం శబ్దస్యాస్త్యేవేత్యాశంక్యేతి యావత్ - దూషయతి-స చాన్వితమాత్ర ఇతి- ఇతరపదార్థాన్వితస్వార్థ ఏవ సంకేత ఇతి భవత్సిద్ధాంతస్య విరోధస్స్యాదితి భావః- ఏవం చ నైమిత్తికార్థానుసారేణ నిమిత్తకల్పనమిత్యేతదవిచారితాభిధానమిత్యాహ - నైమిత్తికార్థానుసారేణ నిమిత్తానీతి- ఏవం చేతి- నిమిత్తస్యేతి - నియతనిమిత్తత్వమితి- నైమిత్తికేన నియతసంబంధవత్త్వమిత్యర్థః- నైమిత్తికార్థప్రతీతిరేవ కథమితి- నియతసంబంధవత్తయా జ్ఞాతనిమిత్తాభావాదితి భావః - భట్టలోల్లటప్రభృతయస్తు- యథాస

తిసోయమిషోరివదీర్ఘదీర్ఘో వ్యాపారఇతియత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థ ఇ
తిచ విధిరేవాత్రవాచ్యఇతి ॥ తేతాత్పర్యజ్ఞా స్తాత్పర్యవాచో యుక్తై
ర్దేవానాంప్రియాః ॥ తథాహి ॥ భూతభవ్యసముచ్చారణే భూతంభ
వ్యాయోపదిశ్యతఇతికారకపదార్థాః క్రియాపదార్థేనా న్వీయమా
నాః ప్రధానక్రియానిర్వర్తకస్య క్రియాభిసంబంధాత్సాధ్యాయమాన

కృదేవప్రయుక్తస్సాయకః నోదనాతిక్రియావిశిష్టస్స నిక్రియావశా
ద్వేగావిష్టో వేగావేశా త్పునశ్చ వేగావిష్టః పరంపరయా శత్రోర్వర్మ
చ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణంచ కరోతి తథాసకృత్ప్రయుక్త
శ్శబ్దోపిస్మృత్యాదిపరంపరయా స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతర ప్రతీతిం
చజనయతీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యత్వమేవేత్యాహుః - తతశ్శబ్దస్యతాత్పర్య
రూపో వ్యాపారోస్తీత్యవివాదం - అన్యథాప్రతీయమానే తాత్పర్యా
భావేవ్యంజకాకల్పనవైయర్థ్యాత్- ఏవంచయత్పరశ్శబ్ద స్సశబ్దార్థ
ఇతిన్యాయేన నపున స్తస్యాధమస్యాంతికమిత్యాదౌ తదంతికమేవగతా
సీతిఃధిర్వాచ్యఏవేతి - యత్పరఃయత్తాత్పర్యకఇత్యర్థః- నిరాకరోతి-
తేఅతాత్పర్యజ్ఞాఇతి- యత్పరఇతిన్యాయస్య తాత్పర్యానభిజ్ఞా ఇత్య
ర్థః- తాత్పర్యవాచోయుక్తైరితి - యత్పరశ్శబ్దఇతి - వాగ్యోగస్యేత్య
ర్థః - వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యోయుక్తిదండహరేష్వితిషష్ఠ్యంతఅలుక్॥ దేవా
నాంప్రియాఇతి- మూర్ఖా ఇత్యర్థః - దేవానాంప్రియఇతిమూర్ఖఇ
తిమూర్ఖేవాచ్యేషష్ఠ్యాఅలుక్ - అన్యత్రదేవప్రియ ఇత్యేవ- నిరాకరణ
ప్రకారందర్శయతి-తథాహీతి - భూతభవ్యసముచ్చారణఇతి - భూ
తానాంసిద్ధవిషయాణాం భవ్యానాంసాధ్యవిషయాణాంచశబ్దానాంస
ముచ్చారణేభూతంసిద్ధరూపం-భవ్యాయసాధ్యాయ-ఉపదిశ్యత ఇతిన్యా
యేనేత్యర్థః-కారకపదార్థాః-క్రియాపదార్థేనాన్వీయమానాఇతి-
కారకాణాంక్రియాసంబంధనియమాదితిభావః-కథంవృత్త్యవిషయస్యవి
ధేయత్వమితి సాధ్యమానత్వంసంపాదయంతి-ప్రధానక్రియేతి-నిర్వర్త
కేతి-తదనుకూలేత్యర్థః-సాధ్యాయమానతా--సాధ్యవదాచరంతీతిసా

తాం ప్రాప్నువంతి॥ తతశ్చాదగ్ధదహనన్యాయేన 'యావదప్రాప్తం తావ
ద్విధీయతే - యథా ఋత్విక్ప్రచరణే ప్రమాణాంతరసిద్ధే లోహితోష్ణీ
షా ఋత్విజః ప్రచరంతీత్యత్ర లోహితోష్ణీషత్వమాత్రం విధేయం - హవ
నస్యాన్యతస్సిద్ధేర్దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ దధ్యాదేః కరణత్వమాత్రం వి
ధేయం॥ క్వచిదేకవిధిః క్వచిదుభయవిధిః క్వచిత్త్రివిధిరపి॥ యథా రక్తంప
టం వయేత్యాదావేకవిధిర్ద్వివిధిస్త్రివిధిర్వా॥ తతశ్చ యదేవ విధేయం తత్రై

ధ్యాయమానాస్తేషాంభావస్తత్తా- తాం- సాధ్యమానతామితిపాఠే సా
ధ్యరూపతామిత్యర్థః-యథా దేవదత్తః కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీ
త్యాదావోదనపాకశ్చ దన్యతస్సిద్ధస్తదా స్థాల్యా అధికరణత్వమాత్రం వి
ధేయం - తస్యైవ సాధ్యత్వం-తతశ్చ తథా సతి అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి-
యథాగ్నిరదగ్ధం దహతి న తు దగ్ధం - ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం గృహ్ణాతి న తు
ప్రాప్తమితి భావః - లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యే కిమప్రా
ప్తం విధీయత ఇత్యాశంక్య తద్దర్శయతి - యథా ఋత్విక్ప్రచరణ ఇతి-
ప్రమాణాంతరసిద్ధ ఇతి - సోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యాత్సిద్ధ ఇత్య
ర్థః- లోహితోష్ణీషత్వమాత్రం విధేయమితి - ఉష్ణీషేషు లౌహిత్యమా
త్రమితి - ఉష్ణీషాణామపి ప్రమాణాంతరసిద్ధత్వాల్లౌహిత్యమాత్రే విధే
స్తాత్పర్యమిత్యర్థః - అప్రాప్తే విధేస్తాత్పర్యమిత్యత్ర వైదికోదాహర
ణాంతరం దర్శయతి-హవనస్యేతి - అన్యతః-అగ్నిహోత్రం జుహో
తీతి వాక్యాత్ - దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ దధ్యాదేః కరణత్వమాత్రమితి-
దధ్నోపి లోకతః ప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః - ఉక్తమర్థం వేదవల్లోకేపి
దర్శయతి-క్వచిదితి॥ అయమర్థః-రక్తం పటం వయేత్యాది లౌకికవాక్యప
టస్య రక్తిమ్నః వయనస్య చేతి త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిః-ఉభయోరప్రా
ప్తౌ ద్వివిధిః-ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః-ఇత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ విధేస్తాత్ప
ర్యం దృష్టమిత్యుపాత్తశబ్దస్య వ్యాపారవిషయో యోయమర్థస్తత్రైవ తా
త్పర్యం- న తు శబ్దశ్రవణానంతరం ప్రతీయమానే సర్వత్రేతి-ఏవం చ శబ్దవ్యా
పారవిషయ ఏవ తాత్పర్యం నాన్యత్రేతి వ్యంజనాఖ్యవ్యాపారోఽవశ్య

వ తాత్పర్యమిత్యుపాత్తస్యైవశబ్దస్యార్థే తాత్పర్యం - నతుప్రతీతమా
త్రే । ఏవంహిపూర్వోధావతీత్యాదావపరార్థేపిక్వచిత్తాత్పర్యం
స్యాత్॥యత్తువిషంభుఙ్క్ష్వ।మాచాస్యగృహేభుఙ్క్ష్వ ఇత్యత్రైతద్గృహే
నభోక్తవ్యమిత్యత్ర తాత్పర్యమితిసఏవవాక్యార్థ ఇత్యుచ్యతే॥తత్రచకార
ఏకవాక్యతాసూచనార్థః॥నచాఖ్యాతవాచ్యయోరంగాంగిభావ ఇతి విష

మంగీకార్య ఇత్యాహ - నతుప్రతీతమాత్ర ఇతి-ప్రతీతమాత్రేతాత్పర్యం
చేదతిప్రసంగ ఇత్యాహ-ఏవంహీతి-ప్రతీతమాత్రేతాత్పర్యంచేదిత్యర్థః-
అపరార్థేపీతి - పూర్వత్వాపరత్వయోర్హ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోరివ
పరస్పరసాపేక్షత్వేనపూర్వత్వస్యాపరత్వప్రతీతిసాపేక్షతయా అపర
త్వప్రతీతేరావశ్యకత్వాదిత్యర్థః - ననూపాత్తస్యైవ శబ్దస్యార్థే
తాత్పర్యంనతుప్రతీతమాత్ర ఇతి యదుక్తంతదసంగతం - విషంభుంక్ష్వ-
మాచాస్యగృహేభుఙ్క్ష్వ ఇత్యత్రవ్యభిచారాదిత్యాశంక్యాహ - యత్త్వి
తి విషంభుంక్ష్వేతి వాక్యప్రయోక్తుస్సుహృత్త్వయాతద్వాక్యస్య విషభ
క్షణరూపార్థాసంభవాన్మాచాస్య గృహేభుఙ్క్ష్వ ఇత్యత్రతాత్పర్యాదు
పాత్తశబ్దార్థత్వాభావ ఇతిపూర్వపక్షాభిప్రాయః - అత్ర తాత్పర్య
మితి- అత్రతద్గృహభోజననిషేధ ఇత్యర్థః - సఏవతద్గృహభోజన
నిషేధఏవ - వాక్యార్థః-ఇత్యుచ్యత ఇతియత్ - తత్రేతిసంబంధః- తా
త్పర్యవిషయీభూతస్యైవవాక్యార్థత్వాత్తద్గృహభోజన నిషేధఏవ
వాక్యార్థ ఇతిభావః - చకారఏకవాక్యతా తాత్పర్యసూచనార్థ ఇతి-
అన్యథా చశబ్దప్రయోగవైయర్థ్యాదితిభావః - నన్వేకవాక్యత్వైకా
ర్థ్యంవాచ్యం - అర్థైకత్వాదేకంవాక్యమితి న్యాయాత్ - నచభక్ష
ణభోజనయోర్ద్వయోరంగాంగిభావే నార్థైకత్వమితివాచ్యం ఆఖ్యా
తపదవాచ్యత్వేనద్వయోః ప్రాధాన్యావగతేరితిశంకాపరిహార పూర్వ
కంకృద్వాచ్యత్వేనాంగతా కల్పనీయేత్యాహ- నచాఖ్యాత వాచ్యయో
రిత్యాదినా - అఖ్యాతవాచ్యయోర్భక్షణ భోజనయోరంగాంగిభావో
స్తియద్యేకవాక్యతాస్యాత్ - ద్వయోరపిప్రాధాన్యాదంగాంగి భావో

భక్షణవాక్యస్యసుహృద్వాక్యత్వేనాంగతాకల్పనీయేతివిషభక్షణాదపి దుష్ట
మేతద్గృహేభోజనమితిసర్వథామాస్యగృహేభుఙ్క్ష్వా ఇత్యుపాత్తశబ్దా
ర్థఏవతాత్పర్యం। యదిచశబ్దశ్రుతేరనంతరంయావానర్థోఽవగమ్యతే
తావతిశబ్దస్యాభిధైవవ్యాపారస్తత్కథం బ్రాహ్మణపుత్రస్తేజాతఃకన్యా
తేగర్భిణీత్యాదౌహర్షశోకాదీనామపినవాచ్యత్వం।కస్మాచ్చలక్షణా। ల
క్షణీయేప్యర్థేదీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారేణైవప్రతీతిసిద్ధేః।కిమితిచశ్రు

నసంభవతీతి- పరిహారస్తు - విషభక్షణవాక్యస్యేతి సుహృద్వాక్యత్వేన అం
గతాకల్పనీయేతి - తత్కల్పనంతు- ద్విషద్గృహభోజనం విషభక్షణమి
తితద్గృహభోజనేవిషభక్షణత్వారోపేణేతిబోధ్యం - ఏవంచఅంగాం
గిభావసిద్ధేరేకవాక్యతాభవతీతిభావః - ననుతద్గృహభోజన నివృత్తే
రేతద్వాక్యఫలతయామాస్యగృహేభుఙ్క్ష్వా ఇత్యేతావతైవతద్గృహ భో
జననివృత్తేస్సిద్ధతయావిషంభుంక్ష్వేత్యధిక మిత్యాశంక్యతద్గృహ భోజన
స్యవిషభక్షణాదప్యధికానిష్టసాధనత్వఖ్యాపన సాధనతయా సార్థక్య
మిత్యాహ - విషభక్షణాదపీతి॥ ఏవంచసర్వథాఉపాత్తశబ్దార్థ ఏవ
తాత్పర్యమితినిశ్చితమితిభావః - ననుయత్రద్విషద్గృహేభోక్తుం ప్రవృ
త్తంప్రతివిషంభుంక్ష్వేత్యేవప్రయుజ్యతేతత్రకథం తద్గృహభోజననిషే
ధప్రతీతిః - ఏవంచోపాత్తశబ్దార్థేతాత్పర్యమిత్యసంగతమేవేతిచేదు
చ్యతే- తత్రాపివిషపదస్యద్విషదన్నే- భుంక్ష్వేత్యస్యమా భుఙ్క్ష్వా ఇత్య
ర్థేచలక్షణాంపరికల్ప్యనిర్వాహఇతి తాత్పర్యాత్ - ఏతావతాయ
త్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతినిరస్తం - సోయమిషోరివేతియదుక్తం తన్ని
రాకరోతి-యదిచేతి-అతిప్రసంగందర్శయతి - తత్కథమితి॥ తదాకథ
మిత్యర్థః - కన్యాకుమారీ - హర్షశోకాదీనామపీతి - శబ్దశ్రవణా
నంతరంతటస్థేనావగమ్యమానత్వాదిత్యర్థః - బ్రాహ్మణపుత్రస్తేజాత
ఇత్యత్రహర్షాదీనాంకన్యాతేగర్భిణీత్యత్రశోకాదీనాంచేతివివేకః-దో
షాంతరమాహ - కస్మాచ్చలక్షణేతి-అవాచ్యత్వాచ్చన లక్షణేత్యర్థః-
తత్రహేతుమాహ - దీర్ఘదీర్ఘేతి-కించ-శబ్దశ్రవణసమనంతరంప్ర

తిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాంపూర్వపూర్వబలీయస్త్వ మి
త్యన్వితాభిధానవాదేపివిధేరపిసిద్ధంవ్యంగ్యత్వం ॥ కించకురురుచిమితిపద
యోరైక్యపరీత్యేత్వంతవర్తిఽనికథందుష్టత్వం॥ నహ్యత్రాసఖ్యోర్థః ప

తీయమానస్యదీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారవిషయత్వేభగవతా జైమిని
నాశ్రుతిలింగాదిసూత్రోక్తంపరంపరదౌర్బల్యం ప్రతీతివిప్రకర్షకృ
తమసంగతంస్యాత్ - అభిధాయాఅవిశేషాదిత్యాశయేనాహ- కేచి
చ్చేతి- అత్రాపిదీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారేణశేషశేషిభావాప్రతీతేస్స
ర్వసామ్యాత్పూర్వోత్తరదుర్బలభావోనస్యాదితిపూర్వతంత్రవిరోధో భవే
దితిభావః-అత్రసూత్రార్థోవిచార్యతే - శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థా
నసమాఖ్యానాంసమవాయేపారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్ - సమ
వాయేసమానవిషయత్వేనద్వయోర్విరోధే పరస్యదౌర్బల్యం- కుతః-అ
ర్థవిప్రకర్షాత్-స్వార్థసాధనేపరస్యపూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరి
త్యర్థః- అయమాశయః - ఏకత్రవినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర
వినియోగోనిరుద్ధఏవ - పరంతువినియోగప్రమాణయోస్సమబలత్వేఅన్య
తరవినియోగత్యాగాయోగాదగత్యాకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్తవిని
యోగస్స్వీక్రియతే-యథా - ఖాదిరోయూపోభవతి- ఖాదిరంవీర్యకా
మస్యయూపంకుర్యాదితి - వాక్యాభ్యాంక్రతావినియుక్తస్యఖాదిరత్వస్య
వీర్యఫలేవినియోగః - యత్రతుప్రమాణయోరతుల్యతాతత్రనస్వీక్రియ
తే-ప్రబలప్రమాణేనదుర్బలవినియోగబాధాత్ - యథా-ప్రథమంశ్రు
తిలింగయోశ్చింతా॥కదాచన స్తరీరసినేంద్రసశ్చసీత్యస్యామృచి-ఐంద్ర్యా
గార్హపత్యముపతిష్ఠతఇతి - అత్రసంశయః - కిమైంద్రాఇంద్రస్యోప
స్థానంకర్తవ్యం - ఉతగార్హపత్యస్యేతి - యదీంద్రాభిధానసామ
ర్థ్యరూపలింగంబలీయస్తదా ఇంద్రోపస్థానం- శ్రుతిబలీయస్త్వేగా
ర్హపత్యోపస్థానం - ఏవంహివినియోగక్రమశ్రుతిలింగయోశ్శబ్ద శ్రవ
ణాదేవయో వినియోగ శ్శ్రా వ్యతేసశ్రా వ్యతః - శ్రుతిశ్శ్రవణ మి
త్యర్థః - గార్హపత్యమితిద్వితీయాంతశ్రవణాదేవగార్హపత్యస్యో

దాధారాన్తరాన్విత ఇత్యనభిధేయ ఏవేత్యేవమాద్యపరిత్యాజ్యం స్యాత్॥
యది చ వాచ్యవాచకతా వ్యతిరేకేణ వ్యంగ్యవ్యంజకభావో నాభ్యుపేయ
తే తదా అసాధుత్వాదీనాం నిత్యదోషత్వం కష్టత్వాదీనామనిత్యదోషత్వ

పస్థానం ప్రతిప్రాధాన్యం గమ్యతే - ఐంద్ర్యాశ్చ తృతీయా శ్రుత్యా క
రణత్వం - ఏవంచ ఇంద్రప్రకాశన సామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశే
షత్వం బాధ్యతే- లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి - కింత్వింద్ర
ప్రకాశనమాత్రం కరోతి - తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణేంద్ర ఉపస్థాత
వ్య ఇతి శ్రుతిశ్శేషత్వ బోధికేతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వ బోధకం లింగం
ఝటితి స్వార్థబోధక శ్రుత్యా బాధ్యం॥ శ్లో ॥ మంత్రార్థం మంత్రతో
బుద్ధ్వా పశ్చాచ్ఛక్తిం నిరూప్య చ । మంత్రాకాంక్షావశేనేంద్రశేషత్వే
శ్రుతికల్పనం । శ్రుత్యా ప్రత్యక్షయా పూర్వం గార్హపత్యాంగతాంగ
తే । నిరాకాంక్షీకృతే మంత్రే నిర్మూలా శ్రుతికల్పనా । తేన దీర్ఘ
ప్రవర్తిన్యా శ్రుత్యా లింగస్య బాధనమితి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబో
ధకస్య లింగస్య ఝటితి స్వార్థబోధక శ్రుత్యా బాధ్యత్వాత్ ॥ ప్రత్యక్షే
చానుమానే చ యథా లోకే బలాబలం। శీఘ్రమందరగామిత్వాత్తథైవ
శ్రుతిలింగయోరితి లింగస్య దౌర్బల్యం॥ తథా లింగవాక్యవిరోధే లింగేన వా
క్యం బాధ్యం - యథా॥ స్యోనం తే సదనం కరోమి - ఘృతస్య ధారయా
సుశేవం కల్పయామి - తస్మిన్త్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ - వ్రీహీణాం మేధ సుమ
నస్యమాన ఇతి - హే పురోడాశ - తవ సమీచీనం స్థానం కరోమి - తచ్చ
ఘృతస్య ధారయా సుష్ఠు సేవితుం యోగ్యం కల్పయామి - హే వ్రీహిసార
భూత - త్వం సమాహితమనస్కస్సన్ సమీచీనే తస్మిన్నుపవిశేత్యర్థః-
అత్ర మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్ర
కాశన సామర్థ్య లింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం
బాధ్యతే - తస్యాః కృత్స్నస్యాపి మంత్రే సదనకరణప్రకాశన సామర్థ్యం పురో
డాశాసాదనప్రకాశన సామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయా
ఉభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్య

మితివిభాగకరణమనుపపన్నం స్యాత్॥ నచానుపపన్నం। సర్వస్యైవ విభ
క్తతయా ప్రతిభాసాత్॥ వాచ్యవాచకభావవ్యతిరేకేణ వ్యంగ్యవ్యంజకతా

వధానేన శ్రుత్యైకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ - నచసామ
ర్థ్యంకల్ప్యమితివాచ్యం - అసమర్థస్యవినియోగాయోగాత్ - అతఏ
వగంగాపదస్యతీరబోధవినియోగలక్షణారూపంసామర్థ్యంకల్ప్యతే-త
థావాక్యేనప్రకరణంబాధ్యం - యథాసాహ్నప్రకరణామ్నాతద్వాద
శోపసదాం ద్వాదశాహీనస్యేతివాక్యేనాహీనాంగత్వబోధకేనప్రకరణ
ప్రాప్తసాహ్నాంగత్వబాధాత్- ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపంప్రక
రణం- తస్యాఃప్రధానవాక్యైక వాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్పితాభి
స్స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగ సామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వ
యోఃక్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్ - తథాచప్రకరణేనసన్నిధిర్బాధ్యః-
యథా॥ రాజసూయప్రకరణేన తదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్య సోమ
యాగవిశేష సన్నిధిపాఠప్రాప్తంశునశ్శేపాఖ్యానాదే రభిషేచనీయశే
షంబాధిత్వాకృత్స్న రాజసూయశేషత్వమాపాదితం - సన్నిధేఃప్రక
రణవాక్యలింగ శ్రుతికల్పనేక్లృప్తప్రమాణాద్దుర్బలత్వాత్ - తథాసన్ని
ధినాసమాఖ్యాబాధ్యతే- తథాహి - పౌరోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శ
పూర్ణమాసకాండే ఆగ్నేయపురోడాశాది కర్మణాం క్రమేణమం
త్రాఆమ్నాతాః - తత్రదధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌశుంధధ్వం
దైవ్యాయకర్మణఇతి- మంత్రఆమ్నాతః- తత్రసమాఖ్యాబలేనాస్యమం
త్రస్యపురోడాశపాత్ర శుంధనశేషత్వంప్రాప్తం - సన్నిధినాబాధిత్వా
సాన్నాయ్యపాత్ర శుంధనశేషత్వమాపాద్యతే - పురోడాశసంబంధి
కాండంపౌరోడాశికమితిపౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత
మంత్రస్యపురోడాశసంబంధ సామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూ
పవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షిత్వేనదుర్బలత్వాత్ - ఏవంవి
రోధసతిశ్రుతిబాధితైవ- సమాఖ్యాబాధ్యైవ - మధ్యస్థానాంచతు
ర్ణాంతుపూర్వబాధ్యత్వం పరబాధ్యత్వంచేతి శ్రుతిలింగాది సూత్రా

శ్రయణేతువ్యంగ్యస్య బహువిధత్వాత్క్వచిదేవకస్యచిదేవౌచిత్యేనోప

ర్థః॥ శ్రుత్యాదీనాం లక్షణాని॥ ప॥ శ్రుతిశ్శబ్దోనపేక్షస్స్వా ర్థ దభిధా
తుంపదాంతరే । శ్రుతేస్సర్వార్థ సామర్థ్యం లింగమిత్యుచ్యతేబు
ధైః॥ పదబృందంమిళిత్వార్థం బ్రువద్వాక్యమితీర్యతే। ప్రధానవాక్య
మంగోద్ధాకాంక్షంప్రకరణంమతం ॥ స్థానంసమానదేశత్వం సమాఖ్యా
యౌగికంబలం । ఏతేషాంపారదౌర్బల్యంవిరోధేపూర్వపూర్వతః।అ
ర్థస్యవిప్రకర్షేణ విప్రకర్షస్తుకథ్యతే । పంచభిస్స్వాద్వ్యవహితా
సమాఖ్యాసన్నిధిఃపునః । చతుర్భిస్స్వాద్వ్యవహితా ప్రక్రియాతుత్రి
భిఃపునః । వాక్యంద్వాభ్యామనచైకేనలింగంస్యాత్తేరావలాశ్రుతిః॥ బాధ్యైవ
స్యాత్సమాఖ్యాతుబాధికైవశ్రుతిఃపునః । బాధ్యబాధకరూపేణలింగాదీ
నియథోచితమితి॥ అన్వితాభిధానవాదేపీతి- పదస్యపదార్థాంతరా
న్వితేస్వార్థశక్తింవదతోపిమతేప్రతీతి విప్రకర్షాద్విధేః తదంతికంరం
తుంగతాసీత్యేవంరూపస్యవ్యంగ్యత్వమంగీకరణీయం- కిముతాభిహితా
న్వయవాదఇతిభావః- కించేతి ॥ వ్యంజనానంగీకారే కురురుచిమితిపద
యోర్వైపరీత్యేతు రుచింకుర్వితివైపరీత్యేన యోజనేతుచింకుశబ్దస్యదే
శవిశేషే(స్త్రీ)త్వ వ్యంజకావయవ విశేషవాచకత్వే నాసదస్యార్థప్రతీ
తేఃదుష్టత్వమితిదోషోల్లాసే వక్ష్యమాణమనుపపన్నంస్యాత్ - అన్వితా
భిధానవాదేతస్యార్థస్య పదార్థాంతరావన్వితత్వే నాభిధావిషయ
త్వాభావాద్వ్యంజనావశ్యమంగీకార్యేత్యాహ॥ వైపరీత్యఇతి-రుచింకు
ర్వితిపదయోఃపౌర్వాపర్యవ్యత్యయఇత్యర్థః - అంతర్వర్తినివాక్యాం
తర్వర్తిని-రుచింకుర్వితిపదద్వయఇత్యర్థః - కథందుష్టత్వమితి- పదసం
ధానశ్లీలత్వలక్షణందుష్టత్వంకథం - నకథంచిదిత్యర్థః-తదుపపాదయ
తి-నహ్యత్రేతి-అసభ్యోర్థఇతి-(స్త్రీ)త్వవ్యంజకావయవరూపః - పదా
ర్థాంతరాన్వితోనభవత్యేవేతిభావః - అనభిధేయఏవేతి - అన్వితాభి
ధానవాదేపదార్థాంతరాన్వితస్యార్థఏవాభిధాయాస్స్వీకారాదితి
భావః - అపరిత్యాజ్యంస్యాదితి - వ్యంజనాయాశ్చానంగీకారాదితిభా

పద్యతఏవేయంవిభాగవ్యవస్థా॥కించ॥ ప॥ ద్వయంగతంసంప్రతిశోచనీయ
తాంసమాగమప్రార్థనయా కపాలినఇత్యాదావపినాక్యాదిపదవైలక్ష

వః-నన్వన్వితాభిధానవాద దోషత్వాభావేప్యభిహితాన్వయవాదేదో
షత్వంసిధ్యతీతి పరిత్యాజ్యత్వమేవేతిచేన్న - తన్మతేపిప్రకరణాదినాఅభి
ధాయానియమనాత్తత్ప్రతీతి రభిధయానసంభవతీతి వ్యంజనైవస్వీక
ర్తవ్యేత్యాహూతం- కించ- శక్తివ్యతిరేకేణవ్యంజనాఖ్య వ్యాపారానం
గీకారేఅసాధుత్వాదీనాం క్వాప్యననుకూలత్వేన నిత్యదోషత్వంశ్రుతిక
టుత్వాదీనాంశృంగారరసాననుగుణత్వేపి రౌద్రరసానుగుణత్వేన క్వచి
దేవదోషత్వమిత్య నిత్యదోషతాచేతియం వ్యవస్థానస్యాదితి దోషమా
హ॥ యదిచేతి॥ అసాధుత్వాదీనాంచ్యుతసంస్కృత్యాదీనాం- కష్టత్వా
దీనాంశ్రుతికటుత్వాదీనాం - వ్యంజనానంగీకారేరసస్య సర్వత్రాభిధే
యత్వేనాభిధాయాస్త్రాల్యాదితిభావః- నన్వనుపపన్నమేవవిభాగకరణమి
త్యాశంక్యనిరాకరోతి-నచేతి-తత్రహేతుమాహ-సర్వస్యైవేతి- శ్రుతిక
టుశబ్దప్రయోగసర్వస్యాపిప్రతిపత్తురుద్వేగస్యానుభవసిద్ధతయా శృం
గారరసాప్రతీతే రితి భావః ॥ వ్యంజనాఖ్యవ్యాపారాంగీకారే వ్య
వస్థా సిధ్యతీత్యాహ॥ వ్యంగ్యవ్యంజకతా శ్రయణేత్వితి - వ్యంగ్య
స్యబహువిధత్వాదితి - శృంగారాదిభేదేన బహువిధత్వాదిత్యర్థః-
క్వచిదేవకస్యచిదేవేతి ॥ శృంగారస్యవ్యంగ్యస్య మాధుర్యరూపగుణా
భివ్యక్తేరావశ్యకతయా తస్యచ సుకుమారవర్ణాధీనతయాచ తత్ర
శ్రుతికటుత్వం దోషాయ - రౌద్రేతుఓజోగుణోదీప్త్యాత్మకోభివ్యంజ
కః-తద్వ్యంజకత్వంచశ్రుతికటూనామేవేత్యనిత్యదోషత్వ ముపపద్యత
ఏవ-చమత్కారజననస్యకాదాచిత్కతయా అనిత్యదోషో ప్రయోజక
త్వాదితిభావః - కించఅమంగళరూపాశ్లీలదోషస్య క్వచిదనుగుణత్వేన
సర్వసమ్మతతయా అనిత్యదోషత్వ మభ్యుపగంతవ్యమేవేత్యాహ- కించే
తి-ద్వయమితి- ఉగ్రంతపశ్చరంతీం దేవీంప్రతితదభిప్రాయశోధనాయకప
టవటువేషధారిణశ్శివస్యోక్తిరియం- పినాకినస్సమాగమప్రార్థనయా

త్యైవకిమితికపాల్యాదిపదానాంకావ్యానుగుణత్వం॥ అపిచ॥ వాచ్యోర్థః
స్సర్వాన్ప్రతిపత్త్రూన్ప్రత్యేకరూపఏవేతినియతోసౌ ॥ నహిగతోస్తమ
ర్కఇత్యాదౌ వాచ్యోర్థః క్వచిదన్యథాభవతి॥ ప్రతీయమానస్తుతత్తత్ప్ర
కరణవక్తృప్రతిపత్త్రాదివిశేషసహాయతయానానాత్వంభజతే॥తథాచ
గతోస్తమర్కఇత్యత్రసంప్రత్యవస్కందనావసరఇత్యభిసరణముపక్రమ్య
తామితి।ప్రాప్తప్రాయస్తేప్రేయానితి। కర్మకరణాన్నివర్త్తామహఇతి।

సాసకలానందహేతుతయాప్రసిద్ధా - కాంతిమతీచంద్రమసః కలాచ-
అస్యలోకస్య జనస్యలోచనచంద్రికా - త్వంచేత్యుభయంసంప్రతి శో
చనీయతాంగతం - పూర్వంచంద్రకలైకైవ- ఇదానీంత్వంచేత్యర్థః- అ
త్రిదేవ్యాశయపరిజ్ఞానార్థంస్వాత్మగర్హణా ప్రస్తావేకపాలినఇతి ప
దమేవసర్వాకారేణ మంగళరూపాశ్లీలవ్యంజకతయా కావ్యాను గు
ణం-పినాకినఇతి పదంతు కార్యప్రకాశనేన ప్రకృతానను గుణమిత్యా
హ-పినాక్యాదిపదవైలక్షణ్యేనేతి - ఏవంచ-వ్యంజనానంగీకారేపదద్వ
యస్యాప్యభిధయాశివబోధకత్వస్యతుల్యత్వాద్వైలక్షణ్య ప్రతీతి ర్న
స్యాదితిభావః - కించ - వాచ్యవ్యంగ్యయోరేకత్వనానాత్వాది విరుద్ధధ
ర్మాధ్యాసాత్తయోర్భేదే తద్వ్యాపారయోరభిధా వ్యంజనయోర
పిభేదోవశ్యమాశ్రయణీయఇత్యభిధాతోవ్యంజనాభిన్నేత్యాహ - అపి
చేత్యాదినా- నియతత్వమేవదర్శయతి- నహీతి-గతోస్తమర్క ఇత్యా
దావితి - వాచ్యోర్థఃసూర్యాస్తమయరూపః - వ్యంగ్యేతద్వైలక్ష
ణ్యందర్శయతి -ప్రతీయమానస్త్వితి-నానాత్వమితి-నానారూపత్వమి
త్యర్థః - తద్దర్శయతి ॥ తథాచేత్యారభ్యతత్రతత్రప్రతిభాతీత్యం
తేన- సంప్రత్యవస్కందనావసరఇతి - చౌర్యప్రకరణసహాయోనేతి శే
షః - అభిసరణముపక్రమ్యతామితి - అభిసారికా విషయే - ప్రాప్త
ప్రాయస్తేప్రేయానితి - సాయంకృతసంకేతనాయికావిషయే- కర్మ
కరణాన్నివర్తామహఇతి - కర్మకరవక్తృకత్వే-సాంధ్యో విధిరుప
క్రమ్యతామితిమాణవకానాం ప్రతిపత్తృత్వే-దూరంమాగా ఇతిదూ

సాంధ్యోవిధిరుపక్రమ్యతామితి। దూరంమాగా ఇతి। సురభయోగృహం ప్రవేశ్యంతామితి। సంతాపోధునానభవతీతి। విక్రేయవస్తూనిసంహ్రియం తామితి। నాగతో మే ప్రేయానితీత్యాదిరనవధిర్వ్యంగ్యోర్థ స్తత్రతత్ర ప్రతిభాతి॥ వాచ్యవ్యంగ్యయోః శ్లేషేత్యాదౌ నిషేధవిధ్యాత్మనా॥ ప॥ మాత్సర్యముత్సార్యవిచార్యకార్యమార్యాస్సమర్యాదమిదంవదంతు। సేవ్యానితంబాఃకిముభూధరాణాముతస్మరస్మేరవిలాసినీనామ్॥ ఇత్యాదౌ సంశయే శాంతశృంగారయోరన్యతరనిశ్చయరూపేణ॥ ప ॥ కథమవనిపద

రగమనోన్ముఖస్యప్రతిపత్తృత్వే సురభయోగృహం ప్రవేశ్యంతా మితి గోపాలాదీనాం ప్రతిపత్తృత్వే - సంతాపోధునానభవతీతి తాపార్త విషయే-విక్రేయవస్తూని సంహ్రియంతామితి వణిగ్విషయే - నాగతో మే ప్రేయానితివిరహార్తవనితా వక్తృత్వే- ఏవంవాచ్యవ్యంగ్యయో స్సంఖ్యాభేదాద్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్యయోరితి - నిషేధవిధ్యాత్మనేతి- నవ్రునస్తస్యాధమస్యాంతికమితి నిషేధోవాచ్యః - తదంతిక మేవగతా సీతివిధిర్వ్యంగ్యః - తయోరాత్మనాస్వరూపేణేత్యర్థః - మాత్సర్య మితి- మాత్సర్యమసహనం- మత్సరోన్యశుభద్వేషేతద్వత్కృపణయో స్త్రిష్వితినైఘంటికవచనాత్ - ఉత్సార్యదూరీకృత్యస్మరేణమన్మథ వికారేణ-స్మేరాణాంమందహాసయుక్తానాం - విలాసినీనాంసహజవిలా సయుక్తయువతీనాం - అత్రవాచ్యప్రతీతేస్సంశయరూపత్వం - వ్యం గ్యప్రతీతేర్విరక్తశృంగారిరూపవక్తృభేదేన నిశ్చయరూపత్వమితిప్రతీతి వైచిత్ర్యాదపితయోర్భేదఇత్యాహ- సంశయఇతి -కిముతశబ్దాభ్యాం సంశయస్యైవజాయమానత్వాద్వాచ్యస్యసంశయ రూపత్వం - శాంత శృంగార్యన్యతరేతి - యదివిరక్తోవక్తాతదాభూధరసంబంధినాం సా నూనాంసేవ్యత్వ నిశ్చయరూపేణ - యదిశృంగారీవక్తాతదా కామినీ సంబంధినాంజఘనానాం సేవ్యత్వనిశ్చయరూపేణేత్యర్థః- కాలభేదా దపివాచ్యవ్యంగ్యయోర్భేదఇత్యాహ - కథమితి॥ హే అవనిప- నిశితఖ డ్గధారాదళనగళితశిరసాంవిద్విషాంలక్ష్మీః స్వీకృతేతి యత్ -అయం ద

ర్త్వా యస్మిన్జాతాసిధారా దళనగళితమూర్ధ్నాంవిద్విషాంస్వీకృతా శ్రీః॥ననుతవనిహతారేరప్యశోకింననీతాత్రిదివముపగతాంగైర్వల్లభా కీర్తిరేభిః॥ఇత్యాదౌనిందాస్తుతివపుషాస్వరూపస్య - పూర్వపశ్చాద్భావేనప్రతీతేఃకాలస్య॥ శబ్దాశ్రయత్వేనశబ్దతదేకదేశతదర్థవర్ణసంఘటనాశ్రయత్వేనచాశ్రయస్య - శబ్దార్థానుశాసనజ్ఞానేన ప్రకరణాది సహాయప్రతిభానైర్మల్యసహితేన తేనచావగమఇతినిమిత్తస్య ॥ బోద్ధృ

పక్షః కథం-కిమితిదృష్యసి - నిహతారేరపితవవల్లభాకీర్తిరుపగతాంగైరిత్యేభిశ్శత్రుభిః - త్రిదివంననీతాకిం - అత్రనిందావాచ్యా స్తుతిర్వ్యంగ్యేతిస్వరూపభేదః - ప్రథమంవాచ్యభూతనిందాప్రతీతిః - పశ్చాత్స్తుతిరితికాలభేదః - ఆశ్రయభేదాద్భేదమాహ-శబ్దేతి - శబ్దైకాశ్రయాఽభిధా- శబ్దతదేకదేశతదర్థవర్ణసంఘటనాశ్రయా వ్యంజనేతి వివేకః - సంఘటనారచనేత్యర్థః - ఆశ్రయభేదాద్వ్యంజనాభిన్నేతిభావః- తథావాచ్యప్రతీతౌవ్యంగ్యప్రతీతౌ నిమిత్తభేదాదభిధావ్యంజనయోర్భేదఇత్యాహశబ్దార్థానుశాసనేతి - శబ్దానుశాసనం వ్యాకరణం-అర్థానుశాసనంకోశాదికం - తయోర్జ్ఞానేనవాచ్య ప్రతీతిర్జాయతే - వ్యంగ్యప్రతీతిస్తుప్రకరణసహాయేన ప్రతిభానైర్మల్యేన చసహితేనయుక్తేన - తేనశబ్దార్థానుశాసనజ్ఞానేన-యద్వా-ప్రకరణవక్త్రాదిసహాయంయత్ప్రతిభానైర్మల్యం ప్రతిపత్తృబుద్ధివిశేషస్ఫురణం-తత్సహితేన॥ ఇతివాచ్యవ్యంగ్యయోర్నిమిత్తభేదః- కార్యభేదాదపితయోర్భేదమాహ॥ బోద్ధృమాత్రేతి॥ వాచ్యబోద్ధా బోద్ధైవోచ్యతే-వ్యంగ్యబోద్ధాతువిదగ్ధఇతివ్యపదిశ్యతే - తథా-వాచ్యోఽర్థః ప్రతీతిమాత్రకారీ-వ్యంగ్యోఽర్థశ్చమత్కారకారీతి వాచ్యవ్యంగ్యయోః కార్యభేదఇత్యర్థః - పూర్వోక్తసంఖ్యాభేదాచ్చభేదంస్మారయతి॥ గతోఽస్తమర్క ఇత్యాదావితి- ప్రదర్శితేనవయేనన్యాయేన- వాచ్యస్తావదేకః-వ్యంగ్యస్తుప్రకరణాదిసహాయతయా అనేకప్రకార ఇతివాచ్యవ్యంగ్యయోస్సంఖ్యాభేదః - విషయభేదాదపివాచ్యవ్యంగ్యయోర్భేదమా

మాత్రేవిదగ్ధవ్యపదేశయోఃప్రీతిమాత్రేచమతభృత్యోశ్చకారణత్వాత్తాత్ప-
ర్యస్య॥ గతో౽స్తమర్క ఇత్యాదౌ ప్రదర్శితేనైవసంఖ్యాయాః॥ ప॥ కస్స
వాణహియాదిరో సోదట్ఠూణప్పిఆఏసవ్వణంఅహరం। సబ్భమరపొమ్మఘా
యిణివారిఅవామెసహస్సుదాణిం॥ ఛా॥ కస్యవానభవతిరోషోదృష్ట్వా
ప్రియాయాస్సవ్రణమధరమ్। సభ్రమరపద్మాఘ్రాయిణివారితవామెసహ
స్వేదానీం॥ ఇత్యాదౌ సఖీతాటస్థ్యాదిగతత్వేనవిషయస్యభేదేపి యద్వ్యా

హ॥ కస్సవేతి॥ ఛా॥ కస్యవానభవేద్రోషోదృష్ట్వాప్రియాయాః సవ్రణ
మధరం। సభ్రమరపద్మాఘ్రాయిణివారితవామేసహస్వేదానీం॥ జారేణ
దష్టాధరాం కాంచిత్ప్రతిభర్తరిసమీపగతేతమజానతీవకస్యాశ్చి
ద్విదగ్ధాయా ఉక్తిః- వారితవామే- వారితాపివామేప్రాతికూల్యశాలిని- ప్రి
యాయాస్సవ్రణమధరందృష్ట్వా- కస్యవారోషోనభవతి- మూర్ఖస్యాపిభ
వత్యేవ- కింపునర్విదగ్ధస్య- ఇదానీంభర్తురుపాలంభంసహస్వేతివాచ్యం స
ఖీవిషయమేవ- వ్యంగ్యంతునాస్యాఅపరాధో౽స్తీతిభర్తృవిషయం - ప్రి
యాయాఏవాధరందృష్ట్వారోషోభవతినత్వప్రియాయాః - తథాచత్వ
యాఆనందోవిధేయ ఇతిసపత్నీవిషయం - భ్రమరేణదష్టాధరేయం న
ప్రియేణేతి - నత్వయాన్యఃకార్యఇతిసపత్నీవిషయం - అద్య యథా
కథంచిత్త్వయాయమపరాధస్సమాహితః - ఇతఃపరమేవంనకర్తవ్యమితి
సఖీవిషయం - ఇతఃపరమపియథేచ్ఛం విహర - పరిహరిష్యామీతిచసఖీ
విషయం - మయాతవాయమపరాధస్సమాహితః- భవత్యామద్విషయే
తూష్ణీమేవస్థితమితిసఖీవిషయంకథంచిదధునాసమాహితం - ఇతః పర
మేవంప్రకటతరోవినయస్త్వయానకార్యఇత్యుపపతివిషయం - త్వయా
యమపరాధఃపరిహర్తవ్యఇతిమాంప్రత్యుక్తేపియుక్త్యైవాయమపరా
ధస్సమాహితఇతిస్వవైదగ్ధ్యఖ్యాపనంసంఖ్యాదివిషయమిత్యాది విషయ
భేదఆదిశబ్దార్థః - ఏవంబహుధాభేదేపియద్యభేదస్తర్హి యత్రకు
త్రాపిభేదఏవనస్యాదిత్యతిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ తత్క్వచిదితి - నీలానీలా
దావితి - పీతాదిరాదిశబ్దార్థః- నీలపీతాదావపిభేదోనస్యాదిత్యర్థః-

కత్వంతత్క్వచిదపినీలానీలాదావభేదోనస్యాత్॥ఉక్తంహి॥అయమేవహిభే
దోభేదహేతుర్వాయద్విరుద్ధధర్మాధ్యాసఃకారణభేదశ్చేతి॥ వాచకా
నామర్థాపేక్షా వ్యంజకానాంతుతదనపేక్షత్వమపీతి॥ నవాచకత్వమేవ
వ్యంజకత్వం॥కించవాణీరకుడుంగేత్యాదౌప్రతీయమానమర్థం మభివ్యజ్య
వాచ్యస్వరూపఏవయత్రవిశ్రామ్యతితత్రగుణీభూతవ్యంగ్యే తాత్పర్యభూ
తోఽప్యర్థశ్శబ్దానభిధేయఃప్రతీతిపథమవతరన్కస్యవ్యాపారస్య విషయ

ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ॥ఉక్తంహీతి॥అయమేవేతి॥అయమేవభేదః - ప్ర
కృతఏకత్వనానాత్వాదివిరుద్ధధర్మాధ్యాసాద్భేదః - కారణభేదాచ్చ
భేదహేతుశ్చవర్తతఇతితాత్పర్యం - ఇతోఽపినవాచకత్వమేవవ్యంజకత్వ
మిత్యాహ - వాచకానామితి -అర్థాపేక్షేతి -అర్థవత్తామేవవాచ
కత్వమిత్యర్థః - వ్యంజకానాంతదనపేక్షత్వమితి - అర్థానపేక్షత్వ
మిత్యర్థః - నిరర్థకానాంవర్ణరచనాదీనామపివ్యంజకత్వదర్శనాది
తిభావః - ఇతిహేతోర్వాచకత్వమేవవ్యంజకత్వంనభవతీత్యర్థః- కించ -
వాచకత్వమేవవ్యంజకత్వమితివదతాయత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతి యత్ర
తాత్పర్యవిశ్రాంతి స్సశబ్దవాచ్యఇతి వ్యంగ్యతాత్పర్యవిశ్రాంతేర్వాచ్య
త్వంవ్యంగ్యస్యేతిహ్యభిమతం - తథాసత్య సుందరాఖ్య గుణీభూతవ్యం
గ్యోదాహరణేవాచ్యోపస్కారార్థంవ్యంగ్యమభివ్యజ్యపునశ్చమత్కా
రకారిణివాచ్యార్థఏవతాత్పర్యవిశ్రాంతేర్వ్యంగ్యస్యతాత్పర్యవిశ్రాంతి
స్థానత్వాభావేనాభిధావిషయత్వాసంభవాద్వ్యంజనావిషయత్వమభ్యు
పగంతవ్యమిత్యాహ॥కించేతి॥ప్రతీయమానమర్థంకృతసంకేతోఽలతాగృ
హంప్రవిష్టఇత్యేవంరూపమిత్యర్థః - వాచ్యస్వరూపఏవేతి-సీదంత్యం
గానీత్యేవంరూపే - తత్రగుణీభూతవ్యంగ్యఇతి-అసుందరాఖ్యఇత్యర్థః-
అతాత్పర్యభూతఇతి - తాత్పర్యంభూతఃప్రాప్తః - సనభవతీత్య తా
త్పర్యభూతః - తాత్పర్యవిశ్రాంత్యభూమిరిత్యర్థః - ప్రతీతి పథమవ
తరన్నితి - అన్యథాచమత్కారాభావాదితిభావః - కస్యవ్యాపారస్యే
తి. - వ్యంజనాభావేతత్ప్రతీతినిర్మూలాభవేదితిభావః - నన్వర్థానాం

తామవలంబతాం। నను రామోస్మి సర్వం సహ ఇతి॥ రామేణ ప్రియజీవితేన తు కృతం ప్రేమ్ణః ప్రియేనోచితమితి। రామోసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామిత్యాదౌ లక్షణీయోప్యర్థో నానాత్వం భజతే। విశేషవ్యపదేశహేతుశ్చ భవతి॥ తదవగమశ్చ శబ్దార్థాయత్తః॥ ప్రకరణా

న్తరసంకీర్తితవాచ్యరసధ్వన్యోస్సంకరోదాహరణే రామోస్మి సర్వం సహ ఇత్యత్ర- రామపదేన- రాజ్యభ్రంశపితృవియోగాదిరూపాతిక్లేశసహతయా పరోదాద్యుద్దీపనకృతపీడాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే॥ తథా॥ ప్రత్యాఖ్యానరుచేః కృతం సముచితం భీమేన తే రక్షసా సోఢం తచ్చ తథా త్వయా కులవధూర్ధత్తే యథాచోచితం- వ్యర్థం సంప్రతి బిభ్రతా ధనురిదం త్వద్వ్యాపదస్సాక్షిణా రామేణ ప్రియజీవితేన తు కృతం ప్రేమ్ణః ప్రియేనోచితమిత్యత్ర మాయాసీతాహననం శ్రుతవతో రామస్య ప్రలాపపరే పద్యే ప్రత్యాఖ్యానపరాయాస్తే - ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనమిత్యమరః- భీమేన స్త్రీవధేప్యకరుణేన రక్షసా రావణేన సముచితం కృతం - తవౌచిత్యసదృశం కృతమిత్యర్థః- తచ్చ హననం త్వయా తథా సోఢం - యథా కులవధూరన్యా పతివ్రతా- ఔచితీం ధత్తే శ్లాఘత ఇతి యావత్ - త్వద్వ్యాపదస్సాక్షిణా- వ్యర్థమేవ ధనుర్బిభ్రతా - స్వప్రాణరక్షణమాత్రపరేణ రామేణ తు - మయి తవ యత్ప్రేమ తదుచితం న కృతమిత్యర్థః - అత్ర రామపదేన కృత్రిమస్నేహత్వం లక్ష్యతే- తథా॥ రామోసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామిత్యాదౌ రావణం ప్రతి దూతవాక్యే రామపదేన సర్వాతిశాయిపరాక్రమశాలిత్వం లక్ష్యత ఇత్యేకస్మిన్నేవ రామపదే లక్షణీయస్యాప్యర్థస్య నానాత్వదర్శనాత్ ప్రతీయమానార్థనానాత్వం నవ్యక్తిసాధకం - తథా తాదృశలక్షణీయార్థావబోద్ధరి విదగ్ధవ్యపదేశశ్చ తుల్యః - తథా చ తాదృశలక్షణీయార్థావగమో వాచ్యవన్న కేవలం శబ్దాయత్తః కింతు శబ్దార్థాయత్తశ్చ - శక్యార్థప్రతీత్యనంతరమేవ తత్ప్రతీతేః ప్రకరణాదిసవ్యపేక్షశ్చేతి లక్ష్యమాణాతిరేకేణ వ్యంగ్యార్థాంగీకారే కారణం న పశ్యామ ఇతి శంకతే - నను రా

దిసవ్యాపేక్షశ్చేతి కోఽయం నూతనః ప్రతీయమానార్థో నామ। ఉచ్యతే॥ లక్షణీయార్థస్య నానాత్వేఽప్యనేకార్థశబ్దాభిధేయవన్నియతత్వమేవ॥ న ఖలు ముఖ్యేనార్థేనానియతసంబంధో లక్షయితుం శక్యతే॥ ప్రతీయమానస్తు ప్రకరణాదివిశేషవశేన నియతసంబంధోఽనియతసంబంధస్సంబంధి సంబంధో వా ద్యోత్యతే॥ నచ అత్తాతద్ధణిమజ్జ ఇత్యాదావవివక్షితాన్యపర వాచ్యధ్వనౌ ముఖ్యార్థబాధః॥ తత్కథమత్ర లక్షణా ॥ లక్షణాయామపివ్యం

మోస్తీత్యారభ్య కోఽయం నూతనః ప్రతీయ మానార్థో నామేత్యంతేన॥ పరిహరతి- ఉచ్యత ఇతి॥ లక్షణీయార్థస్య నానాత్వేపీతి - వ్యంజనా వ్యాపారస్య లక్షణావిషయవిలక్షణం విషయం దర్శయితుం శోధయతి- అనేకార్థేతి॥ అనేకార్థో యశ్శబ్దస్తదభిధేయస్యేవ - యథా అనేకార్థశబ్దస్థలే సంకేతగ్రహవిషయ ఏవ నియమేన ప్రతీయతే నాన్యః- తథా లక్షణీయార్థోఽపి ముఖ్యార్థనియత సంబంధ ఏవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః- నత్వనియతసంబంధోఽపీతి భావః- తదేతదాహ- న ఖల్వితి- గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ముఖ్యగంగాశబ్దార్థేన యథా తటం లక్ష్యతే న తథా పావనత్వాదిరనియతసంబంధో లక్షయితుం శక్య ఇత్యాశయః- ప్రతీయమానస్తు నియతసంబంధః- అనియతసంబంధశ్చేతి న లక్షణావిషయ ఇత్యర్థః - ముఖ్యార్థనియతసంబంధ ఏవ లక్షణా- ప్రతీయమానస్తు న తథేత్యాహ- ప్రతీయమానస్త్వితి- నియతసంబంధ ఇతి దృష్టాంతార్థం- యథా నియతసంబంధః ప్రతీయతే తథా అనియతసంబంధిసంబంధోఽపి- ఇదముక్తం భవతి- వ్యంగ్యస్య సర్వత్ర న లక్షణావిషయత్వం - అనియతసంబంధస్యాపి ప్రతీయమానత్వాత్ - అవివక్షితవాచ్యధ్వనౌ లక్షణావిషయత్వసంభవేఽపి వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనౌ ముఖ్యార్థబాధాభావేన లక్షణావిషయత్వాసంభవాదిత్యాహ- నచ అత్తాతద్ధేత్యాదినా- తత్కథమత్ర లక్షణేత్యంతేన॥ అత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావాత్కథం లక్షణేత్యర్థః- నను ముఖ్యార్థబాధ ఏవ సర్వత్ర న లక్షణాబీజం- కింతు తాత్పర్యానుపపత్తిరపి- ఏవం చ ప్రకృతే తాత్పర్యా

జనమవశ్యమాశ్రయితవ్యమితి ప్రతిపాదితం॥ యథాచసమయసవ్యపేక్షాభిధా। తథాముఖ్యార్థబాధాదిత్రయసమయవిశేషసవ్యపేక్షా లక్షణా॥ అతఏవాభిధాపుచ్ఛభూతా సేత్యాహుః ॥ నచలక్షణాత్మకమేవధ్వననం । తదనుగమేనతస్యదర్శనాత్ ॥నచతదనుగతమేవ। అభిధావలంబనే

నుపపత్త్యా లక్షణాసిద్ధిరిత్యతఆహ - లక్షణాయామపీతి॥ ప్రాక్ప్రతిపాదితమితి - ద్వితీయోల్లాసేలక్షణాద్వైవిధ్యంరూఢితః ప్రయోజనతశ్చేత్యుపపాద్య ప్రయోజన లక్షణాయాం పావనత్వాదిప్రతీతిః ప్రయోజనమితి తత్ప్రతీతిశ్చ వ్యంజనాంవినానసంభవతీతి ప్రతిపాదితమిత్యర్థః - కించ-యథాఅభిధాసంకేతసాపేక్షైవ అర్థం బోధయతి తథాలక్షణాపిముఖ్యార్థ బాధ సంబంధప్రయోజన సాపేక్షైవార్థం బోధయతి - ప్రకృతేతు తదభావేప్యర్థప్రతీతేర్వ్యంజనైవేత్యాహ - యథాచేతి ॥ అభిధాపుచ్ఛభూతాముఖ్యార్థ బాధాది సాపేక్షత్వాదేవాభిధామూలకత్వేనాభిధా పుచ్ఛత్వవ్యవహారస్సంగచ్ఛతఇత్యాహ॥ అతఏవేతి- యతోముఖ్యార్థబాధాదిసాపేక్షా అతఏవేత్యర్థః - అభిధాపుచ్ఛభూతేతి-అభిధానుసారిణీత్యర్థః - సా- లక్షణేత్యర్థః-కించ-అవివక్షితవాచ్యధ్వన్యాదౌలక్షణానుగమేనధ్వననదర్శనాన్న కేవలం లక్షణాత్మకత్వంధ్వననస్యేత్యాహ - నచలక్షణాత్మకమేవేతి - కుతఇత్యతఆహ-తదనుగమేనేతి - లక్షణానుసారేణేత్యర్థః - తస్యధ్వననస్యదర్శనాదితి - తత్రార్థాంతరసంక్రమిత వాచ్యోదాహరణేత్వామస్మీత్యాదావచ్మీతిపదస్యవచన విశేషేఉపదేశరూపేలక్షణా- వ్యంగ్యంత్వవశ్యానుష్ఠేయత్వం - ఉపకృతంబహ్విత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే అనుపకృతత్వాదౌలక్షణా - అపకారిణ్యపిమయాపరుషంనోక్తమితిస్వస్యమహత్త్వంవ్యంగ్యమిత్యాదిదర్శనాదిత్యర్థః - కించవివక్షితాన్యపరవాచ్యేఅభిధామూలత్వేనాపి వ్యంజనప్రతీతేర్నలక్షణానుగతత్వం- కుతోలక్షణాంతర్భావఇత్యాహ - నచతదనుగతమేవేతి - లక్షణానుగతమేవేత్యర్థః - కుతఇత్యతఆహ - అభిధావలంబనేనాపీతి-తస్యభా

నాపితస్యభావాత్॥ నచోభయానుసార్యేవ। అవాచకవర్ణానుసారేణా
పితస్యదృష్టేః॥ నచశబ్దానుసార్యేవ॥ అశబ్దాత్మకనేత్రత్రిభాగావలోక
నాదిగతత్వేనాపితస్యప్రసిద్ధేఃత్యభిధాతాత్పర్యలక్షణాత్మకవ్యాపారత్రి
యాతివర్తీధ్వననాది పర్యాయోవ్యాపారో నపహ్నవనీయఏవతత్రఅ
త్తాతద్ధణిమజ్జఇఇత్యాదావనియతసంబంధః॥ఛ॥ కస్సవాణహిఆఇరోసోఇ
త్యాదావనియతసంబంధః॥ఛ॥ విపరీఅరఏలచ్ఛీబ్బహ్మండట్ఠూణణాబికమళ
ద్ధం।హరిణోదాహిణణఅణంరసాణుఊలాఝత్తిఢకేఈ॥ఛా॥ విపరీతరతే
లక్ష్మీర్బ్రహ్మాణందృష్ట్వానాభికమలస్థం।హరేర్దక్షిణనయనంరసానుకూ

వాదితి-వివక్షితాన్యపరవాచ్యఇతి శేషః-ఉభయానుసారిత్వమపినకేవలమ
స్తీత్యాహ-నచోభయేతి-అవాచకవర్ణానుసారేణాపీతి- శబ్దానుసారి
త్వమేవనాస్తీత్యాహ నచశబ్దానుసార్యేవేతి-కుతఇత్యతఆహ - అశబ్దా
త్మకేతి॥శ్లో॥ ప్రీతేర్యోగాన్నతవదనయాసన్నిధానేగురూణాంబద్ధోత్కం
పస్తనపులకయామన్యుమంతర్నిగృహ్య। తిష్ఠేత్యుక్తఃకిమపిసతయాయ
త్సముత్సృజ్యబాష్పంమయ్యాసక్తశ్చకితహరిణీహారినేత్రత్రిభాగః- ఇత్య
త్రగురుజనమవధీర్యాపిసాభిలాషగర్భమంథరంవిలోకితవతీతివిప్రలంభో
ద్దీపనాత్-ఆదిశబ్దైరధోవక్త్రత్వకుచకంపనబాష్పలేశాదిగ్రహః తే-
వాచ్యార్థవ్యాపారస్తాత్పర్యం-అనపహ్నవనీయఇతి- ప్రమాణసిద్ధస్యా
పహ్నోతుమశక్యత్వాదితిభావః-కించాయంవ్యాపారోభిధాది వ్యాపార
త్రితయవిలక్షణఇత్యాశయేనసంబంధత్రయవిశిష్టఇత్యాహ- తత్రేతి- త
త్రితేషుసంబంధేషు-త్రితయం క్రమేణ దర్శయతి - అత్తాతద్ధేత్యాది
నా- అత్రవాచ్యసంబంధప్రత్యాయకత్వాదితిభావః - కస్సవేతి-అత్రాని
యతసంబంధః - అత్రముఖ్యార్థబాధాద్యభావాన్ముఖ్యేన నియతసం
బంధాభావాదితిభావః - సంబంధసంబంధేపిదర్శయతి- విపరీఅరఏఇ
తి॥ఛా॥ వపరీతరతేలక్ష్మీర్బ్రహ్మాణందృష్ట్వానాభి కమలస్థం। హరేర్ద
క్షిణనయనంరసాకులాఝటితిపిధత్తే ॥ హరేర్నాభికమలస్థం బ్రహ్మా
ణందృష్ట్వాలక్ష్మీర్హరేర్దక్షిణనయనంపిధత్త ఇత్యత్రసంబంధ సంబం

లాఘుకేతిపిధత్తే ఇత్యాదౌసంబంధిసంబంధః॥అత్రహరిపదేనదక్షిణనయ
నస్యసూర్యాత్మతావ్యజ్యతే॥తన్నిమీలనేనసూర్యాస్తమయః। తేనపద్మ
స్యసంకోచః।తతోబ్రహ్మణస్స్నానం।తత్రసతిగోప్యాంగస్యాదర్శనేన ని
ర్యంత్రణనిధువనవిలసితం॥ అఖండబుద్ధినిర్గ్రాహ్యోవాక్యార్థఏవవాచ్యో
వాక్యమేవవాచకమితియేత్వాహుః ॥ తైరప్యవిద్యాపదపతితైఃపదపదా
ర్థకల్పనాకర్తవ్యైవేతితత్పక్షేప్యవశ్యముక్తోదాహరణాదౌ విధ్యాది

ధ్వంసర్శయతి - అత్రేత్యాదినా-సంబంధస్యవ్యంగ్యార్థస్య సూర్యా
త్మతారూపస్య సంబంధోపరోవ్యంగ్యార్థ సూర్యాస్తమయరూపః-త
స్యచపద్మసంకోచరూపః - తత స్తస్మాత్- బ్రహ్మణస్స్నానరూపః- త
త్రసతిగోప్యాంగస్యాదర్శనేన నిర్యంత్రణం అప్రతిబద్ధం యన్నిధువనం
తస్యవిలసితరూపః - నిధువనంసంభోగః - విలసితంస్వాచ్ఛంద్య మిత్య
ర్థః-ఏవమభిధాలక్షణయోరదర్శనాత్తాభ్యాంభిన్నా వ్యంజనాంగీ కా
ర్యేతిభావః - సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యమేవవాచకం - అ
ఖండాకారేణవృత్తివిశేషేణవేద్యమద్వితీయం బ్రహ్మైవవాక్యార్థ ఇతి
యేవదంతి - అఖండబుద్ధిరఖండాకారవృత్తి స్తన్నిర్గ్రాహ్య స్తద్విషయ
ఇత్యర్థః - వాక్యార్థోబ్రహ్మరూపః - సఏవవాచ్యఇతివేదాంతినః- ఏ
వంచవాక్యార్థేశక్తింవదతాంతేషాం మతేవ్యంగ్యేపి శక్తిరేవేతి సమ
యః-నిరాకరోతి- తైరపీతి - అవిద్యేతి- అవిద్యాపదంపతితా ఇతిద్వితీ
యాశ్రితేతిద్వితీయాసమాసః - సంసార దశాంప్రాప్తైస్తైరపిపదపదా
ర్థవ్యుత్పత్తిరవశ్యావ్యేతా - అన్యథాసకలవ్యవహారోచ్ఛేద ప్రసం
గాదితితత్పక్షేపి నిశ్శేషేత్యాద్యుక్తోదాహరణేషువిధ్యాదివ్యంగ్య ఏవే
త్యంగీకార్యమితిభావః - అత్రకశ్చిద్వ్యక్తిఖండనవాదీవ్యాప్యవ్యాపక ప
రిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిస్సంభవతీత్యనుమానాదేవవ్యంగ్యప్రతీతేః కిం
వృత్త్యంతరకల్పనేనేతిప్రత్యవతిష్ఠతే - వాచ్యాదసంబంధం తావన్న
ప్రతీయఇత్యారభ్యవ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిరిత్యంతంపూర్వపక్షగ్రంథః- అ
సంబంధమితి- అనియతసంబంధస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - ఉభయత్ర

వ్యఙ్గ్యఏవ॥ వాచ్యాదసంబద్ధం తావన్నప్రతీయతే। యతఃకుతశ్చిద్యస్యక
స్యచిదర్థస్యప్రతీతిప్రసంగాత్॥ ఏవంచసంబంధాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభా
వోఽప్రతిబంధేఽవశ్యంనభవతీతివ్యాప్తత్వేననియతధర్మినిష్ఠత్వేనచ త్రిరూ
పాల్లింగాల్లింగిని జ్ఞానమనుమానంయత్తద్రూపః పర్యవస్యతి॥ తథాహి॥
ప॥ భమధమ్మిఅవిస్సద్ధంసోసుణఓఅజ్జమారిఓదేణ। గోలాణఈకచ్ఛకుడుం
గవాసిణాదరిఅసింహేణ॥ ఛా॥ భ్రమధార్మికవిస్రబ్ధంసశునకోద్యమా

హేతుమాహ- యతఃకుతశ్చిదితి - అప్రతిబంధేవ్యాప్త్యభావే- అవ
శ్యంనభవతీతి- ఏవంచనియతసంబంధస్యైవవ్యక్తిర్నాన్యస్యేతివ్యక్తివా
దినాపివక్తవ్యమితిభావః - తథాచానుమానేనఅన్యథాసిద్ధిం దర్శయ
తి-వ్యాప్తత్వేనేతిపక్షసత్త్వంసపక్షసత్త్వంచదర్శితం - నియత ధ
ర్మినిష్ఠత్వేనేతి విపక్షవ్యావృత్తత్వమితి త్రిరూపత్వేహేతుః- తద్రూ
పః అనుమానరూపః వ్యంగ్యవ్యంజకభావః పర్యవస్యతీత్యన్వయః- వా
చ్యార్థోఽలింగరూపః - వ్యంగార్థోఽలింగిరూపః - అత్రానుమాన
పదమనుమితిపరం - అన్యథాజ్ఞానానుమానపదయో స్సామానాధిక
రణ్యాసంభవాత్ - ఏవంచానుమానేవ్యంజనాయా అంతర్భావ ఇతి
భావః-స్వాభిమతంవ్యంగ్యప్రతీతేరనుమితిరూపత్వంధ్వనికారోక్తే ధ్వ
న్యుదాహరణేయోజయతి - తథాహీతి-భ్రమేతి॥ ఛా ॥ భ్రమధార్మి
కవిస్రబ్ధఃసశునకోద్యమారితస్తేన । గోదానదీ గచ్ఛకుడుం గవాసినా
దృప్తసింహేన॥ ఇదంగోదావరీతీరస్థ సంకేతనికుంజేషు కుసుమాద్య
ర్థంసంచరతః కస్యచిద్ధార్మికస్య భ్రమణనివారణతత్పరాయాస్స్వై
రిణ్యావచనం - హేధార్మిక- యస్తేభీతిమకరోత్సశునకః గోదావ
రీతీరనికుంజేవర్తమానేనతేనప్రసిద్ధేన - మయామిథ్యానోచ్యత ఇతి
ప్రసిద్ధతోక్తేర్లభ్యతే - దృప్తసింహేన - అద్యాస్మిన్దినేమారితః-
తతశ్శంకాంవినాభ్రమేతివాచ్యోర్థః- అత్రభ్రమేతిప్రాప్తకాలే-ప్రై
షాదిసర్గప్రాప్తకాలేషుకృత్యాశ్చేతిలోట్ - భ్రమణస్య ప్రాప్తః
కాలఇతియావత్ - అత్రహివ్యంగ్యత్వేనాభిమతంపరస్య గోదావరీ తీ

రితస్తేన।గోదానదీకచ్ఛకుడుంగవాసినాదృప్తసింహేన॥ అత్రగృహేశ్వ
నివృత్త్యాభ్రమణం విహితం గోదావరీతీరే సింహోపలబ్ధేరభ్రమణమను
మాపయతి॥యద్యద్భీరుభ్రమణం తత్తద్భయకారణనివృత్త్యుపలబ్ధిపూర్వ
కం గోదావరీతీరే సింహోపలబ్ధిరితి వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిః।అత్రోచ్యతే। భీ
రురపి గురోః ప్రభోర్వా నిదేశేన ప్రియానురాగేణాన్యేన చైవంభూతేన

రేన భ్రమితవ్యమిత్యభ్రమణం - తచ్చ గృహే శునక నివృత్త్యా విధీ
యమానేన గృహభ్రమణే నానుమానాదేవ సిద్ధ్యతీత్యాహ - అ
త్రగృహ ఇత్యారభ్య అభ్రమణమనుమాపయతీత్యంతేన - విహితం వా
చ్యమిత్యర్థః- గోదావరీతీరే మా భ్రమేత్యనుమానం గమ్యం - గోదావ
రీతీరం భీరుభ్రమణాయోగ్యం భయానకాక్రాంతత్వాదితి వా - శ్వభీరు
భ్రమణాయోగ్యం- సింహాక్రాంతత్వాదితి వా - సంప్రతిపన్నవ దిత్యను
మానం- సింహాక్రాంతత్వస్య చ భీరుభ్రమణాయోగ్యతా సాధకత్వం చ శు
నకభయాదపి భ్రమితుమశక్తస్య సింహసంచరణయోగ్యదేశే భ్రమణం
న సంభవతీతి-తథా చ యద్యద్భీరుభ్రమణయోగ్యం తత్తద్భయకారణర
హితం - యథా గృహమిత్యుక్తహేతు సాధ్యయోర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిప్ర
దర్శనపరమిత్యాహ - యద్యద్భీరుభ్రమణం తత్తద్భయకారణ నివృ
త్త్యుపలబ్ధిపూర్వకమితి- యథా గృహమితి దృష్టాంతోఽత్ర బోధ్యః - భీరు
భ్రమణయోగ్యతారూపవ్యాపక భయకారణవిరహరూప భయకారణ
వత్త్వాద్గోదావరీతీరం న భీరుభ్రమణయోగ్య మిత్యనుమానాదభిమతవ్యం
గ్యార్థసిద్ధిరిత్యాహ॥ గోదావరీతీరే చేతి- సింహోపలబ్ధిరితి॥ భయకా
రణరాహిత్యస్య భ్రమణయోగ్యతా వ్యాపకత్వాత్తద్విరహ రూపత్వా
త్సింహోపలబ్ధిరిత్యర్థః - వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా యద్వ్యాపకం భయకార
ణనివృత్త్యుపలబ్ధిరూపం తద్విరుద్ధస్య భయకారణాక్రాంతత్వస్యోపలబ్ధి
రితి భావః - అనుమానేనాన్యథాసిద్ధిం పరిహరతి॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ య
థానుమానేనోక్తార్థసిద్ధిర్న భవతి తథోచ్యత ఇత్యర్థః॥ సత్యపి భయ
కారణే భీరుభ్రమణ దర్శనాదనైకాంతికో హేతురిత్యాహ- భీరురపీ

హేతునాసత్యపిభయకారణే భ్రమతీత్యనైకాంతికో హేతుః॥ శునోబిభ్యదపిధీరత్వేనసింహాన్నబిభేతీతివిరుద్ధోపి॥గోదావరీతీరేసింహసద్భావః ప్రత్యక్షాదనుమానాద్వానసశ్చితం।అపితువచనాత్॥ నచవచనస్యప్రామాణ్యమస్తి।అర్థేనాప్రతిబంధాదిత్యసిద్ధశ్చ ॥ తత్కథమేవంవిధాద్ధేతో

రితి॥నిదేశేనప్రేరణేనేత్యర్థః- ప్రియానురాగేణేతి॥ ప్రియాయాం ప్రియస్యానురాగేణ ప్రియేపిప్రియాయాశ్చానురాగేణ వేత్యర్థః - అన్యేనేతి॥ ఏవంభూతేనేతి- శిధిలాభాదనిశ్చయరూపేణేత్యర్థః- సత్యపిభయకారణ ఇత్యనేనహేతోస్సత్వం ప్రతిపాదితం - భ్రమతీతిచ సాధ్యాభావప్రదర్శనమితిబోధ్యం- అనైకాంతికోహేతురితి- వ్యభిచారీత్యర్థః-ఏవంచగోదావరీతీరం భీరుభ్రమణాయోగ్యం భయానకాక్రాంతత్వాదిత్యయం హేతురనైకాంతికః వ్యభిచారం దర్శయతి-శునోబిభ్యదపీతి॥ శునకస్పర్శస్యనిషిద్ధతయాతస్మాద్బిభ్యదపి - సింహాన్నబిభేతి- తత్రహేతుః-ధీరత్వేనేతి-అత్రచసత్యపిసింహాక్రాంతత్వేష్వభీరుభ్రమణ దర్శనాత్సాధ్యాభావవ్యాప్తతయావిరుద్ధత్వమితిభావః-కించసింహాక్రాంతత్వాదితి హేతురసిద్ధశ్చ - గోదావరీతీర ఇతి॥ననిశ్చిత ఇతి ॥ వక్తురాప్తత్వసందేహేనాప్రామాణ్యశంకాకలంకితత్వాత్తజ్జన్యజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యం అసిద్ధశ్చేతి- సందిగ్ధాసిద్ధ ఇత్యర్థః-ఏతాదృశవిదగ్ధవాక్యాద్గోదావరీతీరే నభ్రమితవ్యమిత్యస్యాఆశయ ఇతివిదగ్ధైరేవానుభూయమానత్వాన్నానుమానశంకావకాశ ఇతిభావః- అనుమానేనవ్యంజనాన్యథాసిద్ధిర్నసంభవతీత్యుపపాదితమర్థముపసంహరతి - తత్కథమితి- ఏవంవిధాదితి- వ్యభిచారాదిదోషదుష్టత్వాదిత్యర్థః - హేతోఃకథంసాధ్యసిద్ధిరితి - అయమాశయః - గోదావరీతీరే సింహాభావేనిశ్చితేప్యేతాదృశవిదగ్ధవాక్యాత్తత్ర నభ్రమితవ్య మిత్యస్యాఃఆశయ ఇతివిదగ్ధైరనుభూయమానత్వాన్నానుమానశంకావకాశఇతి - తథానుమానేనచవ్యక్తేరన్యథాసిద్ధింవదతానిశ్శేషేత్యాదావపి చందనచ్యవనాదీని కార్యాణిస్వకారణముపభోగమనుమాపయంతీతివాచ్యం - తచ్చనసంభవతి- స్నానాదికా

స్యాన్యథాసిద్ధిః ॥ తథానిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ గమకతయా చందనచ్యు
వనాదీన్యుపాత్తాని॥ తానికారణాంతరతోఽపిభవంతి ॥ అతశ్చాత్రైవస్నా
నకార్యత్వేనోక్తానీతినోపభోగఏవప్రతిబద్ధానీత్యనైకాంతికాని॥ వ్యక్తివా
దినాచాధమపదసహాయానామేషాంవ్యంజకత్వముక్తం। నచాత్రాధమ
త్వంప్రమాణప్రతిపన్నమితికథమనుమానం॥ ఏవంవిధాదర్థాదేవంవిధోర్థ

రణాంతరతోఽపిసంభవేనవ్యాప్త్యభావాద్వ్యభిచారాద్వ్యంజనావశ్యక
త్వమిత్యాహ - నిశ్శేషచ్యుతేత్యాది - గమకతయాజ్ఞాపకతయేత్యర్థః-
కారణాంతరతోఽపి-స్నానాదిరూపకారణాంతరేణేత్యర్థః కారణాంత
రసాధారణ్యంచశ్లోకఏవనిబద్ధమిత్యాహ॥ అతశ్చేతి॥ యతఃకారణాంత
రసాధారణ్యమతఏవేత్యర్థః - నోపభోగఏవప్రతిబద్ధానీతి-నతత్రనియ
తానీత్యర్థః - అనైకాంతికానీతి॥ తతశ్చహేతువిధయా దూతీసంభో
గావబోధకత్వంనసంభవతీతిభావః - నన్వేవంనియతసంబంధాపరిజ్ఞా
నేవ్యంజకత్వమన్యస్యాప్యతిప్రసంగాదిత్యతఆహ - వ్యక్తివాదినాచే
తి॥ ఏవంచాధమపదసహాయానామేవచందనచ్యవనాదీనాంనియతసంబం
ధాభావేపివ్యంజకత్వాంగీకారాత్ - అతఏవసర్వత్రవక్త్రాదివైశిష్ట్య
జ్ఞానసహాయితయైవార్థానాం వ్యంజకత్వముక్తమితి నాతిప్రసంగో
వ్యక్తిపక్షఇతిభావః - నన్వధమపదార్థసహకారిణశ్చందనచ్యవనాదే
ర్యథావ్యంజకత్వంనైయత్యాత్తథానుమాపకత్వమపిస్యాదిత్యాశంక్య
నిరాచష్టే- నచాత్రేతి॥ అధమత్వమితి॥ ప్రమాణప్రతిపన్నం ప్రమాణని
శ్చితమితిభావః - అథచపదేనైవతన్నిశ్చయసంభవాత్కథమప్రతిపత్తి
రతఆహ- ప్రమాణేతి॥ ప్రత్యక్షాదేరసంభవాచ్ఛబ్దస్యచకుపితవక్తృక
త్వేనాప్రమాణత్వాదిత్యర్థః- కథమనుమానమితి॥ సందిగ్ధవ్యాప్తిపక్ష
ధర్మతాకేనాధమపదార్థేన నానుమానంసంభవతీత్యర్థః - నను
తాదృశేనవ్యక్తిర్వాకథమిత్యాశంక్యనిరాకరోతి - ఏవంవిధాదితి॥ సం
భావ్యమానాదిత్యర్థః-ఏవంవిధోర్థఇతి - దూతీసంభోగరూపోర్థ
ఇత్యర్థః-ఉపపత్త్యభావతుల్యత్వేపీతి - యుక్తిశూన్యత్వేపీత్యర్థః- వ్యం

ఉపపత్త్యనపేక్షత్వేపిప్రకాశతఇతివ్యక్తివాదినఃపునస్తదదూషణం॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే,ధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్య

సంకీర్ణప్రభేదనిర్ణయోనామ

పంచమోల్లాసః.

గ్యస్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయితయా సత్యాసత్యాదినిరూపణం వినైవ ప్రకాశతఇత్యర్థః - నానుమానమేవంవిధం - అతో వ్యంజనవ్యాపారః పృథగ్భూతఇతిభావః- ఏవంచానుభవబలేన సంభావ్యమానాదర్థాదేతాదృశార్థాంతరప్రతీతేరనుభవసిద్ధతయా అనిశ్చితత్వంవ్యంజనాసాధకమేవేత్యుపసంహరతి - ఇతివ్యక్తివాదినఇతి - అతిప్రసంగోపినాస్తి వ్యంజనస్య కార్యమాత్రనిర్వాహకతయైవ కల్పనాదర్థాంతరప్రతీతేరనుభావాభావేన తదాపాదనస్యాయుక్తత్వాదితిభావః - తత్ప్రమాణాప్రతిపన్నత్వమిత్యర్థః - అదూషణం-ఉపపన్నమిత్యర్థః॥

ఇతిశ్రీ కావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

పంచమోల్లాసః.

శుభమస్తు- అవిఘ్నమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే - వష్ఠోల్లాసప్రారంభః.

శబ్దార్థచిత్రంయత్పూర్వం కావ్యద్వయ ముదాహృతమ్। గుణప్రాధాన్యత స్తత్ర స్థితిశ్చిత్రార్థశబ్దయోః॥నతుశబ్దచిత్రేఅర్థస్యాచిత్రత్వం।అర్థచిత్రేవాశబ్దస్య॥తథాచోక్తం॥రూపకాదిరలంకార స్తస్యా

శ్రీ ర స్తు .

అథ కావ్యప్రకాశే - షష్ఠోల్లాసప్రారంభః.

అథావసరసంగత్యా కావ్యంసప్రభేదం ప్రదర్శయన్ప్రథమోల్లాసోక్తమనువదతి- శబ్దార్థచిత్రమితి - శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమపరంస్మృతమిత్యుక్త్వాశబ్దచిత్రం శబ్దగుణాలంకారయుక్తం - వాచ్యచిత్రమర్థగుణాలంకారయుక్తం - అవ్యంగ్యంస్ఫుటప్రతీయమానార్థరహితం - అపరమధమంకావ్యం - ద్వివిధముక్త్వోదాహృతమిత్యర్థః - నన్వేవంషష్ఠోల్లాసేకింవక్తవ్యమవశిష్యత ఇత్యాశంక్య తత్రానుక్తమత్రవక్తవ్యంచదర్శయతి - గుణప్రాధాన్యత ఇతి-తత్రశబ్దార్థయోశ్చిత్రార్థశబ్దయోర్గుణప్రాధాన్యతః- అర్థగుణాలంకారప్రాధాన్యే అర్థచిత్రత్వం - శబ్దగుణాలంకారప్రాధాన్యే శబ్ద చిత్రత్వమితిస్థితిః - ఏవంచశబ్దచిత్రేఅర్థస్యాచిత్రత్వం - అర్థచిత్రేశబ్దస్యాచిత్రత్వమిత్యాహ - నత్వితి-శబ్దస్యేతి-అచిత్రత్వమిత్యనుషజ్యతే- ఏవంచప్రథమోల్లాసేస్వచ్ఛందోచ్ఛలదిత్యాదౌయత్ర నార్థాలంకార స్తత్ర శబ్దచిత్రమితి - వినిర్గతంమానదమిత్యాదౌ యత్రార్థాలంకార స్తత్రనశబ్ద చిత్రమిత్యుక్తం - ఇహతుయత్రోభయోరపిస్థితి స్తత్రకథంవ్యవస్థేత్యాశంక్యాహ - శబ్దార్థగుణాలంకార ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యాంవ్యవస్థాప్రతిపాద్యత ఇతి - నచేయమపివ్యవస్థా పూర్వమేవ క్రియతాం కింతదర్థముల్లాసాంతరమారంభణీయ మితివాచ్యం - తత్ర

న్యైర్బహుధోదితః।నకాంతమపినిర్భూషంవిభాతివనితాముఖం॥రూప
కాదిమలంకారంబాహ్యమాచక్షతేపరే।సుపాంతిఙాంచవ్యుత్పత్తిం వా

కావ్యత్వైవిధ్యకథనమాత్రేణైవ ప్రస్తుతతయావ్యవస్థాకరణస్యానవ
సరగ్రస్తత్వాత్ - ఇహతు ప్రాప్తావసరతయా పూర్వోక్తానువాదేన
వ్యవస్థాక్రియతఇతినదోషః - అథవాఅర్థవతఏవశబ్దస్య కావ్యత్వంన
శబ్దమాత్రస్య - కాకవాశితాదేరపికావ్యత్వప్రసంగాత్ - అతోర్థ
ప్రాధాన్యాదర్థగతా ఏవరూపకాదయోలంకారాః - నానుప్రా
సాదయశ్శబ్దగతాః - అతోర్థచిత్రమేకమేవాధమంకావ్యం - నశబ్దచి
త్రమితికేచిన్మన్యంతే - అపరేతు- నార్థమాత్రస్య కావ్యత్వం శబ్దో
చ్చారణంవినాఅర్థమాత్రోపస్థితావపి కావ్యత్వప్రసంగాత్ - అతో
ర్థావచ్ఛిన్నశబ్దస్యకావ్యత్వాచ్ఛబ్ద ప్రాధాన్యేనశబ్దగతా అనుప్రా
సాదయఏవాలంకారా ఇతిమన్యంతే - తన్మతానుసారేణప్రథమోల్లా
సేఅర్థాలంకారవిహీనం స్వచ్ఛందోచ్ఛలదితిచ - శబ్దాలంకారవిహీ
నంవినిర్గతమితిచోదాహృతం - మతద్వయేపిపూర్వోక్తో ద్వివిధావిభా
గోనుపపన్నఇతిశంకానిరాసార్థః పునరారంభఇతిమనసినిధాయ త
న్మతద్వయంవివేచయితుమాహ - తథాచోక్తమితి - తత్రప్రథమ మ
ర్థస్యైవకావ్యత్వమితిపక్షముపక్షిపతి - రూపకాదిరితి- తస్యకావ్య
స్య-రూపకాదిః ఉపమాదిరాదిశబ్దార్థః - అన్యైరర్థ ప్రాధాన్య
వాదిభిః - అలంకారఃశోభావహఇతి బహుధా ఉదితఃకథితః - సర్వం
వాక్యంసావధారణమితిన్యాయేన రూపకాదిరేవాలంకారః - నాను
ప్రాసాదయఇత్యర్థః - నను కావ్యజీవితభూతరసానుగుణస్యశబ్దస్యా
ర్థస్యవా - కిమలంకారైఃప్రయోజనమిత్యాహ - నకాంత మపీతి-
యథావనితాముఖంస్వతస్సుందరమపి తాటంకాద్యలంకారాభావే నా
తివశోభతే - ఏవంనిరలంకారంకావ్యమపీతిభావః - అథశబ్దప్రాధా
న్యవాదినాంమతముపక్షిపతి - రూపకాదిమితి- పరేశబ్దప్రాధాన్యవాది
నః-బాహ్యమితి - కావ్యబహిర్భూతమిత్యర్థః - అశోభావహమి

చాంవాంఛంత్యలంకృతిమ్॥తదేతదాహుస్సౌశబ్ద్యంనార్థవ్యుత్పత్తిరీదృశీ॥శబ్దాభిధేయాలంకారభేదాదిష్టంద్వయంతునఃఇతి॥శబ్దచిత్రంయథా॥ ప్రథమమరుణచ్ఛాయస్తావత్తతఃకనకప్రభస్తదనువిరహోత్తామ్యత్తన్వీకపోలతలద్యుతిః।ఉదయతితతోధ్వాంతధ్వంసక్షమఃక్షణదాముఖే సరసబిసినీకందచ్ఛేదచ్ఛవిర్మృగలాంఛనః॥అర్థచిత్రంయథా॥ష॥ తెదృష్టిమా

త్యాశయః - శబ్దస్యైవకావ్యత్వాత్తద్గతాస్తేనన్మతేకావ్య శోభావహాః కేవేత్యాకాంక్షాయామాహ - సుపామితి - సుపాంసుబంతానాం తిఙాంతిఙంతానాంచ - వ్యుత్పత్తింతత్తద్రసానుగుణ తయానివేశనం- అనుప్రాసాదికమితియావత్ - అలంకృతింవాంఛంతి - తదేతదితి-తదేతత్సుబంతానాంతిఙంతానాంచ నివేశనమిత్యర్థః - సౌశబ్ద్యంసుశబ్దత్వం - అనుప్రాసాదిరూపమిత్యర్థః - అర్థాలంకారాన్నిరాకరోతి నార్థవ్యుత్పత్తిరితి- అర్థానామర్థాలంకారాణాం-రూపకాదీనాం- వ్యుత్పత్తిర్నివేశనం - ఈదృశీ-శబ్దాలంకారసదృశీ - నభవతి స్వమతందర్శయతి- శబ్దాభిధేయేతి-నశబ్దమాత్రమర్థమాత్రం వా కావ్యంపూర్వోక్తాతిప్రసంగాదేవ - కింతు-అర్థావచ్ఛిన్నశ్శబ్దః- శబ్దావచ్ఛిన్నోఽర్థశ్చ వినిగమనావిరహాత్ - తతశ్చశబ్దాలంకారా అనుప్రాసాదయః - అర్థాలంకారారూపకాదయశ్చ - కావ్యశోభావహత్వాదపేక్షితా ఏవేతిభావః - ద్వయం-శబ్దాలంకారనివేశనమర్థాలంకారనివేశనంచేతిద్వయమపినోస్మాకమిష్టం - ఏవంచనవిభాగానుపపత్తిరితిభావః॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి॥ ప్రథమమితి॥ అత్రోత్తరార్థేతతఇతిపదంసరసబిసినీత్యనేనాపిసంబధ్యతే - తతశ్చ- తతస్సరసబిసినీ కందచ్ఛేదచ్ఛవిర్మృగలాంఛనఃఉదయతీతిసంబంధః - అత్రవ్యంజనసామ్యాద్వృత్త్యనుప్రాస శ్శబ్దాలంకారః - తస్యచాద్యంతనిర్వాహకతయాప్రాధాన్యం - యద్యప్యత్రార్థాలంకారోఽప్యుపమావర్తతఏవ - తస్యచక్వచిదప్యరుణచ్ఛాయ ఇత్యాదౌ విచ్ఛేదాన్నాద్యంత నిర్వాహకత్వం - తతస్తస్యాప్రాధాన్యాత్ప్రధానేనవ్యపదేశో భవతీతిశబ్దచి

త్రపతితా అపికస్యనాంతఃక్షోభాయపక్ష్మలదృశామలకాఃఖలాశ్చ। నీచాస్సదైవసవిలాసమలీకలగ్నాయెకాలతాంకుటిలతామపినత్యజంతి ॥ యద్యపిసర్వత్రకావ్యేఽంతతోవిభావాదిరూపతయారసపర్యవసానం॥ తథా

త్రం - అర్థచిత్రముదాహరతి - తైదృష్టిమాత్రేతి-యేనీచాః- హ్రస్వాః అన్యత్రానుచ్చాశయాః - సవిలాసంసవిభ్రమం- అన్యత్రసహజాన్యాభినయంయథాతథా-సదైవ - అలీకలగ్నాః-లలాటలగ్నాః- అన్యత్రానృతోత్సుకాః-కాలతాంనీలతాం అన్యత్ర మలినతాంచ - కుటిలతాంవక్రతాం - అన్యత్రగూఢవిప్రియకారితామపి- యే - నత్యజంతి- తేపక్ష్మలదృశామలకాశ్చఖలాశ్చ- దృష్టిమాత్రపతితా అపికస్యాంతఃక్షోభాయనభవంతీతి- అత్రబహూనాంయుగపద్భావభాజాంగుంభస్సముచ్చయఇతిసంభావితయాగపద్యానాంనీచత్వాదీనాం గుంభనాత్సముచ్చయాలంకారః-సచశ్లేషపరిపోషితః-నీచాదిపదానామనేకార్థత్వాత్-సచాత్రప్రధానం-ఆద్యంతనిర్వాహకత్వాత్-అనుప్రాసస్తు సన్నపినాద్యంతనిర్వాహకః-అతోఽప్రధానం-తతశ్చపూర్వోక్తన్యాయేనార్థచిత్రమేవేదమితిబోధ్యం-నను శబ్దచిత్రోదాహరణే చంద్రోదయస్యోద్దీపన విభావస్యార్థచిత్రేకామినీలక్షణస్యాలంబనవిభావస్యచతదితరాక్షేపకత్వేనరసపర్యవసానమస్త్యేవ- కథమవ్యంగ్యస్యాధమ కావ్యస్యోదాహరణమితిశంకతే- యద్యపీతి॥ సర్వత్రేతి- శబ్దచిత్రేఅర్థచిత్రేచేత్యర్థః-అంతతోనియమేన-విభావాదిరూపతయేతి - శబ్దచిత్రోదాహరణేచంద్రోదయస్యోద్దీపన విభావత్వాత్ - అర్థచిత్రోదాహరణేచ కామినీరూపస్యాలంబనవిభావత్వాచ్చేత్యర్థః - రసపర్యవసానమితి- శృంగారరసపర్యవసానం- అస్తీతిశేషః- పరిహరతి- తథాపీతి-స్ఫుటస్యేతి- అస్ఫుటత్వంచవివక్షానారూఢత్వమేవ - అతఏవావ్యంగ్యమపరమిత్యధమ కావ్యలక్షణేఅస్ఫుటవ్యంగ్యత్వమితిమూలఏవవ్యక్తముక్తం - తథాహి-రసభావాదివిషయవివక్షావిరహేసతి - అలంకారనిబంధో యస్సచిత్రవిషయోమతఇత్యభియుక్తోక్తైః॥ కావ్యద్వయమితి శబ్దచిత్ర మర్థచిత్రం

ఽపిస్ఫుటస్య రసస్యానుపలంభాదవ్యంగ్యమేతత్కావ్యద్వయముక్తం - అత్రచశబ్దార్థాలంకారభేదాద్బహవోభేదాః ॥ తేచాలంకారనిర్ణయే నిర్ణేష్యంతే॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే- చిత్రకావ్యనిరూపణంనామ

షష్ఠోల్లాసః

చేతిద్వయమిత్యర్థః - కావ్యద్వయమితిన్యూనతావ్యుదాసాయ- నాధిక్యవ్యవచ్ఛేదాయ - శబ్దార్థాలంకారయోస్సామ్యే ఉభయచిత్రమపీతి బోధ్యం॥ ననుశబ్దార్థాలంకారాణాం బహుత్వాద్బహవోభేదాస్సంభవంతీతికథంకావ్యద్వయమిత్యుక్తిరిత్యాశంక్య దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితమత్రేత్యాశయేనాహ॥ అత్ర చేతి॥ అవాంతరభేదాస్తు అలంకారభేదనిర్ణయాదేవనిర్ణీతా భవిష్యంతీత్యత్రానుక్తిరితిభావః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

షష్ఠోల్లాసః

శ్రీరస్తు - శుభమస్తు

అథకావ్యప్రకాశే - సప్తమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవం కావ్యస్వరూపం నిరూప్య దోషాణాం సామాన్యలక్షణమాహ॥ ప॥ ముఖ్యార్థహతిర్దోషో రసశ్చముఖ్య స్తదాశ్రయాద్వాచ్యః। ఉభయోపయోగినస్స్యుశ్శబ్దాద్యాస్తేన తేష్వపిసః॥ హతిరపకర్షః। శబ్దాద్యా ఇత్యాద్యగ్రహణాద్వర్ణరచనే॥ విశేషలక్షణమాహ॥ ప॥ దుష్టం

శ్రీరస్తు - శుభమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే - సప్తమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవంధర్మిభూతకావ్యస్వరూపంనిరూప్యదోషగుణాలంకారాణామిత్యుక్తత్వాత్క్రమప్రాప్తత్వేన దోషస్వరూపంనిరూప్యతే - ముఖ్యార్థేతి - ముఖ్యార్థస్యహతిరపకర్షోదోషః-ముఖ్యతయోక్తరూపోరసఏవకావ్యవాక్యార్థ ఇతిసఏవముఖ్యః- తర్హివాచ్యేఽర్థేదోషోనస్యాదిత్యాహ - వాచ్యః - అర్థః - తదాశ్రయాత్తస్యరసస్యాశ్రయత్వాదిత్యర్థః ముఖ్యః - ఉపచారాన్ముఖ్యఇత్యర్థః - తర్హి శబ్దాదివిషయేషుతేష్వవ్యాప్తిరిత్యతఆహ - ఉభయేతి-శబ్దాద్యాః శబ్దవర్ణరచనాః - ఉభయోపయోగినఃవ్యంజకవాచకత్వాదినారసవాచ్యార్థయోరుపకారకాఇత్యర్థః - రసస్యైవదోషఃవాచ్యేశబ్దాదిషుచౌపచారికఇత్యాశయేనాహ- తేనేతి తేనహేతునా-సదోషః తేషుశబ్దాదిష్వపిభవతీతిశేషః - ఏవంసామాన్యలక్షణముక్త్వావిశేషలక్షణమాహేత్యాహ- విశేషలక్షణమితి - దోషాణామితిశేషః - శబ్దస్యపదవాక్యరూపత్వాద్వాక్యస్య పదారబ్ధత్వేన పదానాంచ వర్ణాత్మకతయా ప్రథమతో వర్ణదోషా వక్తవ్యా ఇతిప్రాప్తే పదదోషేష్వేవ వర్ణదోషాణాం యథాసంభవమంతర్భావ ఇత్యూహ్యం - శ్రుతికట్వాదితత్తత్సంజ్ఞమేవవిశేషలక్షణమూహ్యమిత్యాశయేనాహ- శ్రుతికట్వితి- నను

పదంశ్రుతికటుచ్యుతసంస్కృత్యప్రయుక్తమసమర్థం।నిహతార్థమను
చితార్థం నిరర్థకమవాచకం త్రిధాశ్లీలం।సందిగ్ధమప్రతీతం గ్రామ్యం
నేయార్థ మథభవేత్క్లిష్టమ్। అవిమృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్స
మాసగతమేవ॥శ్రుతికటు పరుషవర్ణరూపం దుష్టం। యథా ॥ అనం
గమంగళ గృహాపాంగ భంగితరంగితైః।ఆలింగితస్సతన్వంగ్యా కార్తా
ర్థ్యంలభతేకదా॥అత్ర కార్తార్థ్యమితి॥ చ్యుతసంస్కృతి।వ్యాకరణలక్ష
ణహీనః॥ యథా ॥ ఏతన్మంద విపక్వతిందుకఫల శ్యామోదరాపాం

శ్రుతికటుత్వాదీనాంలక్షణ పరత్వేవిభాగపరత్వాభావాల్లక్ష్యే నుపస్థి
తౌకథంలక్షణవాక్యార్థనిర్వాహ ఇతిచేదుచ్యతేయోగాభ్యాముభయోప
స్థితౌలక్ష్యలక్షణసంప్రత్యయసంభవఇతిబోధ్యం - శ్రుతికటుత్వం నామ
శ్రుత్యుద్వేగజనకతావచ్ఛేదకధర్మవత్త్వం - తచ్చపరుషవర్ణత్వం।ఉ
దాహరతి॥అనంగేతి అనంగస్యమంగళగృహభూతోయఅపాంగః కటా
క్షఃతస్యభంగిభిర్వైచిత్ర్యవిశేషైఃతరంగితైస్సంజాతతరంగైః - ఈక్ష
ణైరితి శేషః - యద్వాఅపాంగభంగీనాంతరంగీకరణైః - అథవాతరంగ
వదాచరణైఃకరణభూతైరుపలక్షితయా- తన్వంగ్యాఆలింగితస్సన్సఃఅ
స్మన్మిత్రం - కదాకార్తార్థ్యంకృతార్థతాంలభతేప్రాప్స్యతి - అ
త్రానంగమంగళగృహశబ్దస్యాతిమనోహరమదన మందిరరూపార్థపరత
యాఽశ్లీలదోషప్రతీతిశ్చ॥అత్రవ్యంగ్యశృంగారరసానుగుణరచనాయాంకార్తా
ర్థ్యమితిపదస్య శ్రుత్యుద్వేజకత్వాచ్ఛ్రుతికటుత్వం- ఏవమేవతత్రత
త్రాప్యేకైక దోషోదాహరణత్వేనోదాహృతేషు శ్లోకేషుదోషాంతరా
ణ్యపివిద్యంతఇతిదిక్ప్రదర్శనార్థమిహ దోషాంతరమపిదర్శితమితిద్ర
ష్టవ్యం - అత్రకదాశబ్దయోగాల్లభతఇత్యస్యవర్తమానార్థకస్య ల
టోభవిష్యదర్థతా- చ్యుతసంస్కృతిదోషం లక్షణపూర్వకమేవాహ-
చ్యుతసంస్కృతీత్యాది- వ్యాకరోతి- వ్యాకరణేతి - లక్షణంసూత్రంవ్యు
త్పాదనమితియావత్- ఉదాహరతి- ఏతన్మందేతి- పల్లీపతిపుత్ర్యనురా
గిణఃకస్యచిదుక్తిరియం- హేపల్లీపతిపుత్రి- ఏతత్పురోదృశ్యమానం - అప

డురప్రాంతం హంతపులిందసుందరకరస్పర్శక్షమం లక్ష్యతే। తత్పల్లీపతిపుత్రికుంజరకులం కుంభాభయాభ్యర్థనాదీనం త్వామనునాథతే కుచయుగం పత్రావృతం మా కృథాః॥ అత్రానునాథత ఇతి సర్పిషో నాథత ఇత్యాదావాశిష్యేవ నాథతేరాత్మనేపదం నియమితమాశిషి నాథ ఇతి॥ అత్ర తు యాచనమర్థః॥ తస్మాన్నాథతి స్తనేతి పఠనీయం॥ అప్రయుక్తం॥ తథా

బాపానహారమిత్యర్థః - మందవిపక్వమీషత్పక్వం యత్తింసుకఫలం స్ఫూర్జకఫలం తదివ శ్యామోదరమాపాండురప్రాంతంచ - శ్యామమధ్యం శేషవిస్తృతప్రదేశే సర్వత్ర పాండురం చేత్యర్థః - హంతేతి హర్షే - తదవలోకనాద్ధర్షః - పులిందసుందరస్యకరస్పర్శక్షమంచ యత్కుచయుగం లక్ష్యతే తత్కుచయుగం పత్రైరావృతమాచ్ఛాదితం మాకృథాః మా కుర్వితి కుంభానామభయాభ్యర్థనయా దీనం కుంజరకులం కర్తృ త్వామనునాథతే యాచతే - కుంభాభయమితి భావః - భిల్లాస్త్వత్కుచసందర్శనేన సంజాతరాగాస్త్వాం సేవమానాశ్చ్యుతవీర్యతయా కుంభాన్నభిందంతి అతస్తనాచ్ఛాదనం న కర్తవ్యమితి యాచనముపపన్నమేవేతి భావః - అత్ర వ్యాకరణసంస్కారలోపం దర్శయతి - అత్రేతి - ఆశిషి నాథ ఇత్యుపసంఖ్యానాదాశిష్యేవ స్వాభిలషితవస్త్వాశంసాలక్షణాయామాత్మనేపదస్య నియమితత్వాద్యాచ్ఞాయామాత్మనేపదప్రయోగో వ్యాకరణనియమరహిత ఇతి భావః - ఆశీరర్థప్రయోగప్రదర్శనపూర్వకం ప్రకృతభ్రాంతిం పరిహరతి - సర్పిష ఇతి - సర్పిషో నాథతే సర్పిరస్త్విత్యాశీరర్థత్వాదాత్మనేపదనియమః తర్హ్యత్రాప్యాశీరర్థ ఏవ భవత్వితి శంకామాహ - అత్ర త్వితి - ఏవమత్రాసాధుత్వజ్ఞానేన శాబ్దబోధవిఘటనాద్రసానుదయ ఏవ దూషకతాబీజం - శ్లోకస్య సరసత్వాత్పాఠం పరిష్కరోతి తస్మాదితి॥ అప్రయుక్తం లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శయతి - అప్రయుక్తమితి - తథా తాదృశరూపతయా అర్థప్రత్యాయకత్వేన కోశే ఆమ్నాతం కథితమపి కవిభిరేవం తద్రూపేణ నాదృతం న ప్రయుక్తం - కవిభిరితి బహువచనాత్కావ్యకారిణా కేనచిత్ప్రయుక్తత్వేపి బహుభిరప్ర

ఆమ్నాతమపి కవిభిర్నాదృతం॥ యథా॥ ప॥ యథాయం దారుణాచార
స్సర్వదైవవిభావ్యతే। తథామన్యే దైవతోస్యపిశాచో రాక్షసోథవా॥
అత్ర దైవత శబ్దో దైవతాని పుంసివేత్యామ్నాతోపి కేనచిన్న ప్రయుజ్య
తే॥ అసమర్థం॥ యత్తదర్థం పఠ్యతేన చాస్యతత్రశక్తిః। యథా ॥ ప॥
యావకరసార్ద్రపాద ప్రహారశోణితకచేన దయితేన। ముగ్ధాసాధ్వస
తరళావిలోక్య పరిరభ్యచుంబితాసహసా॥ అత్రశోణితశబ్దస్యరుధిరలక్ష

యుక్తత్వమేవదోషః- యథాయమితి- విభావ్యతేజ్ఞాయతే- అస్యదైవ
తఃఅధిష్ఠాత్రీదేవతా- పిశాచః- అథవారాక్షసఇతిమన్యే- అత్రయథాత
థాశబ్దయోః జ్ఞానస్యజ్ఞాపకభావోర్థః - ఏతస్య యమకాదావదో
షత్వాదనిత్యదోషత్వం - కవ్యనాదృతత్వ జ్ఞానాచ్చ రసాస్వాద ప్ర
కర్షవిఘాతోదూషకతాబీజం - అసమర్థం దర్శయతి - అసమర్థ
మితి-తస్యైవార్థమాహ - యత్తదితి-సార్థోయస్యతత్తదర్థం-ప
ఠ్యతే- ధాతుపాఠాదావితిశేషః - తత్రతస్మిన్నర్థే- అస్యశబ్దస్య- శ
క్తిర్వాచకత్వరూపా-నాస్తి - ఉదాహరతి- తీర్థేతి-తీర్థాంతరేషు
గంగావ్యతిరిక్తతీర్థేషు - హంతిగచ్ఛతి-హనహింసాగత్యోరితి హిం
సాయామేవాస్యశక్తిః - గమనేతుముఖ్యార్థానుపస్థితి దూషకతా
బీజం-అతఏవాస్యనిత్యదోషత్వం - అర్థనిహతార్థం- ఉభయార్థం-
యస్యసంప్రసిద్ధాప్రసిద్ధార్థ ద్వయవత్ తన్నిహతార్థం - నిహతా
ర్థేఏకస్మిన్నేవార్థేప్రసిద్ధిః - అసమర్థేతూభయత్రాపి ప్రసిద్ధిరిత్య
నయోర్భేదః - ఉదాహరతి . యావకేతి-యావకరసోఽలక్తద్రవః తే
నార్ద్రస్యపాదస్య ప్రహారేణ ప్రణయాపరాధప్రశమనార్థపాదపత
నకాలికవామపాదఘట్టనేనశోణితాశ్శోణవర్ణీకృతాః ఉజ్వలీకృతా ఇ
తియావత్ - తాదృశాఃకచాశ్శిరోరుహాయస్యతేన - పాదప్రహారేణ
రుధిరస్యాపి సంభవాద్రక్తయుక్తకచేనేత్యర్థేనోక్తార్థో నిహన్యత
ఇత్యన్వర్థతా - ఏతాదృశకచదర్శనాన్ముగ్ధాయాస్సాధ్వసతరళతా -
దోషస్వరూపంవివృణోతి- అత్రేతి- వ్యవధీయతేవిలంబ్యతే- వివక్షితా

జైవార్థేనోజ్జ్వలీకృతత్వరూపార్థోఽవ్యవధీయతే॥ అనుచితార్థం యథా॥ ప॥ తపస్విభిర్యాసుచిరేణలభ్యతే ప్రయత్నతస్సత్రిభిరిష్యతేచ యా। ప్రయాంతి తామాశు గతింయశస్వినో రణాశ్వమేధే పశుతాముపాగతాః॥ అత్రపశుపదం కాతరతామభివ్యనక్తీత్యనుచితార్థం ॥ నిరర్థకం॥ పూరణమాత్రప్రయోజనం॥ యథా॥ ఉత్ఫుల్లకమలకేసర పరాగగౌరద్యుతే మమహిగౌరి। అభివాంఛితం ప్రసిధ్యతుభగవతియుష్మత్ప్రసాదేన॥ అత్రహిశబ్దః। అవాచకం యథా॥ ప॥ అవంధ్యకోపస్య నిహంతు రాపదాం భవంతివశ్యాస్స్వయమేవ దేహినః। అమర్షశూన్యేన జనస్య

ర్థస్యవిలంబేనోపస్థితిర్దోషః - అస్యయమకాదావదోషత్వాదనిత్యదోషత్వం॥ అథానుచితార్థం- అనుచితః వివక్షితార్థతిరస్కారకోఽర్థోయస్మిన్ తత్ - ఉదాహరతి- తపస్విభిరితి - ఇష్యతే ప్రాప్యతే-రణఏవాశ్వమేధస్తస్మిన్ - పశుతాముపాగతాః-హతా ఇత్యర్థః- పశుపదాత్కాతర్యప్రతీతిః - కాతర్యే సతి రణాభిముఖ్యాభావాత్ హతా ఇతివచనాత్పశుపదం ప్రస్తుతచమత్కారభంజకం - ప్రతిపాదనీయవీరనిష్ఠకాతర్యం ధ్వనయతీతి తత్ప్రకర్షవిఘాతుకార్థత్వాత్ - అతఏవ ప్రకర్షవిఘాతోద్భావకతాబీజం - తస్మాన్నిత్యదోషోఽయం- అథ నిరర్థకం- పాదపూరణమాత్రే ఛందోభంగవారణపరం - ఉదాహరతి - ఉత్ఫుల్లేతి- యుష్మత్ప్రసాదేన మమాభివాంఛితం ప్రసిద్ధ్యత్విత్యన్వయః హేగౌరిభగవతీత్యేకవచన సంబోధనేపి వరప్రార్థన కాలే భక్త్యతిశయావిర్భావాద్యుష్మదితి బహువచనసమాసః కృతః - లక్ష్యేదేశే హిశబ్దస్యావధారణార్థత్వం కల్పయితుంశక్యతే - అత్రలోకేనైదృశః కృతః- అతోహిశబ్దః పూరణమాత్రప్రయోజనః - అనిత్యదోషోఽయం-అథావాచకం - అవాచకమితి- ఉదాహరతి- అవంధ్యేతి- విద్విషాదర ఇత్యత్రాదరోదర ఇతిద్వయం శ్వేతోధావతీతి వత్తంత్రేణైవోపాత్తం - ఆపదాందారిద్య్రరూపాణామిత్యర్థః - జంతునాఅదాత్రాపుంసా - జాతహార్దేనసతాజనస్యాదరోనభవతి-అమర్షశూన్యేన పుంసావిద్వి

జంతురాం నజాతహాదేన నవిద్విషాదః॥ అత్రజంతు పదముదార్యార్థే వివక్షితం॥ అత్రచనాభిధాయకం॥ యథా॥౯॥ హాధిక్సాకిల తామసీశశిముఖీ దృష్టామయాయత్ర సా తద్విశ్లేషరుజాంధకారితమిదం దగ్ధం దినం కల్పితమ్। కింకుర్మః కుశలేసదైవవిధురో ధాతా న చేత్తత్కథం తాదృగ్యామవతీమయో భవతి మే నో జీవలోకోఽధునా ॥ అత్ర దినమిత్ర ప్రకాశమయమిత్యర్థే అవాచకం॥ యచ్చోపసర్గార్థాంతరగతం॥ యథా॥ జంఘా

కాపిసతాం జనస్య దరోభయం న భవతి అత్రేతి ॥ అత్రైవోదాహరణాంతరమాహ - హాధిగితి - ప్రేయసీవిరహాతురస్య కస్యచిదుక్తిరియం - యత్రయస్మిన్నాలే- మయా శశిముఖీ సా ప్రియా దృష్టా - సా కిలతామసీ రాత్రిః- రాత్రిభాగస్య సంభోగసౌఖ్యోచితత్వాత్తద్దర్శనకాల ఏవ రాత్రిరిత్యర్థః - శశినస్సముద్భవే సతి తమస అయోగ్యత్వాత్ - ఏవం తస్యా విశ్లేషాద్యా రుక్ శోకః తయా అంధకారితం ఇదం కాల స్వరూపం దగ్ధం హాతం దినం ప్రకాశమయాం కల్పితం - అహర్భాగస్య సంభోగసౌఖ్యానుపయుక్తత్వాత్ విశ్లేషకాలఏవాహరిత్యర్థః - హాధిక్ -కింకుర్మః- ధాతా విధిః కుశలేవిషయే సదైవ విధురో వైరీ న చేత్ అధునా మే మమ జీవలోకః జీవితకాలః తాదృగ్యామవతీమయః ప్రేయసీ దర్శనానందానుభవానుగుణరాత్రిరూపః కథం నో భవతి - భవత్యేవేత్యర్థః- అత్రతమోయోగాద్రాత్రేస్తామసీత్వవత్ప్రకాశబహుళత్వాద్దివసశబ్దేన ప్రకాశమయత్వం వివక్షితమితి నవాచ్యం - తస్యాస్మిన్నర్థే సంకేతాభావాత్ - యచ్చేతి - యత్పదముపసర్గాదర్థాంతరప్రతిపాదకం - తదప్యవాచకమిత్యర్థః - ఉదాహరతి - జంఘేతి- కస్యచిద్భక్తస్య వచనం - జంఘాకాండమేవోరునాళం యస్య స తథోక్తః- నఖకిరణా ఏవ లసత్కేసరాళ్యః తాభిః కరాళో దంతురః వ్యాప్త ఇత్యర్థః - ప్రత్యగ్రాలక్తస్య తాతాలకలాక్షారంజనస్య ఆభాప్రసరా ఏవ కిసలయాని యస్య - మంజులమంజీరమేవ భృంగా యస్మిన్ అత ఏవ భవాన్యా నిజా భవానీ సంబంధినీ యాతనుస్తస్యాః స్వచ్ఛందయల్లా

కాంఘ్రోమునాళ్లోనఖకిరణలసత్కేసరాళీకరాళః ప్రత్యగ్రాలక్తకాభా
ప్రసరకిసలయో మంజుమంజీరభృంగః। భర్తుర్నృత్తానుకారే జయతి నిజ
తనుస్వచ్ఛలావణ్యవాపీసంభూతాంభోజశోభాం విదధదభినవో దండ
పాదో భవాన్యాః॥ అత్ర దధదిత్యర్థే విదధదితి॥ త్రిధాశ్లీలం। వ్రీడాజుగు
ప్సా మంగళవ్యంజకత్వాత్॥ యథా॥ సాధనం సుమహద్యస్య యన్నాన్య
స్య విలోక్యతే। తస్య ధీశాలినః కోన్యస్సహేతారాళితాం భ్రువమ్॥ ప॥ లీలా
తామరసాహతోన్యవనితానిశ్శంకదష్టాధరః కశ్చిత్కేసరదూషితేక్ష

వణ్యాంతదేవవాపీసరస్తత్సంభూతస్యాంభోజస్యశోభాం విదధత్ దధా
నః అభినవః అదృష్టచరత్వాన్నూతనః దండపాదః హస్తాదుత్క్షిప్తచరణః -
ప్రసహ్యోర్ధ్వీకృతః పాదో దండపాదోభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్ - భ
ర్తుః పరమేశ్వరస్య నృత్తానుకారే తాండవవిశేషానుకరణే జయతి సర్వో
త్కర్షేణ వర్తతే - అత్రేతి - విదధదితి - అవాచకమిత్యనువర్తతే॥
అథాశ్లీలమాహ - త్రిధేతి - వ్యంజకత్వాదిత్యత్ర ప్రకాశకత్వాదిత్య
ర్థః - ప్రకాశశ్చ జ్ఞాపనముత్పాదనంచ - తత్ర వ్రీడాజుగుప్సయోరు
త్పాదనం - అమంగళస్య జ్ఞాపనమితి వివేకః - ఉదాహరతి - సాధనమి
తి - ఆరాళితాం కోపకుటిలతాం - కః సహేత నకోపి సోఢుం శక్ను
యాత్ - అత్ర సాధనశబ్దేన సైన్యం వివక్షితం - పుంవ్యంజనం ప్రతీయతే -
అతో వ్రీడావ్యంజకం - అత్ర రాజవిషయభావప్రకర్షవిఘాతో దూషక
తాబీజం జుగుప్సాశ్లీలముదాహరతి - లీలాతామరసేతి - అన్యవనిత
యా నిశ్శంకం గాఢం దష్టాధరః కశ్చిన్నాయకః లీలాతామరసేన నాయి
కాకరకలితలీలారవిందేన ఆహతః అధర్ద్దంతక్షతమసోఢ్వా ముఖే తాడి
తస్సన్ అతథాభూతోపి కేసరదూషితేక్షణ ఇవ నేత్రే వ్యామీల్య స్థితః ఆసీ
దితి శేషః - అథ ముగ్ధా నాయికా దూషితేక్షణత్వవ్యామోహవతీ సతీ అ
ర్థాత్తన్నేత్రయోః - కుట్మలితాననేన వాయుం దదతీ నేత్రపతితకేస
రాపసరణార్థం ధమంతీ స్థితా - తత్ర తస్మిన్ సమయే సా నాయికా
భ్రాంత్యా సాపరాధాస్మీతి దూయమానచిత్తత్వప్రయుక్తదిగ్భ్రాంతి

ణ ఇవ వ్యాపీత్యనేన త్రేస్థితః। ముగ్ధా కుట్మలితాననేన దదతీ వాయు స్థితా
తస్యాసో భ్రాంత్యా ధూర్తతయాథవా నతిమృతే తేనా భవచ్చుంబితా॥
ప॥ మృదుపవనవిభిన్నో మత్ప్రియాయా వినాశాద్ఘనరుచిరకలాపో నిస్సప
త్నోద్య జాతః। రతివిలులితబంధే కేశపాశే సుకేశ్యాస్సతికుసుమసనాథే
కంహరేదేష బర్హీ॥ ఏషు సాధనవాయువినాశశబ్దా వ్రీడాదివ్యంజకాః॥
సందిగ్ధం యథా॥ ష॥ ఆలింగిత స్తత్రభవాం త్సాంపరాయే జయశ్రియా। ఆ
శీః పరం పరాం వంద్యాం కర్ణేకృత్వా కృపాం కురు॥ అత్ర వంద్యామితి

వశేనవా అథవా ధూర్తతయా సాపరాధేయం సమ్మర్దసహా భవతీతిధా
ర్త్యవశేన వానతిమృతే అపరాధాపనయనప్రయుజ్యమాన ప్రణామం
వినైవ అనిశం చిరం చుంబితా - అత్ర కుట్మలితాననత్వప్రయుక్తవాయు
దానస్యాపానవాయుదాన ప్రతీతేశ్శ్రోత్రీణాం జుగుప్సా జాయతే- అమం
గళాశ్లీలముదాహరతి - మృదుపవనవిభిన్న ఇతి- ఊర్వశీవిరహోన్మ
త్తస్య పురూరవస ఉక్తిరియం - మృదుపవనేన మందమారుతప్రసారేణ
విభిన్నః శ్లిష్టః- ఘనస్సాంద్రః రుచిరస్సుందరశ్చ కలాపః బర్హః యస్య సః-
మత్ప్రియాయాః ఊర్వశ్యాః వినాశాదదర్శనాత్ అద్యనిస్సపత్నో౽ప్ర
తిపక్షో జాతః - సుకేశ్యా ఊర్వశ్యాః కేశపాశే సతి తత్సన్నిధానాదిత్య
ర్థః - ఏషః పరిదృశ్యమానః బర్హీ కంహరేత్ కమాకర్షేత్ - తత్కే
శపాశే దృశ్యమానే విశిష్టబర్హం నకోపి పశ్యతీత్యర్థః - రతివిలులితబం
ధ ఇత్యనేన విస్తీర్ణత్వం కుసుమసనాథ ఇత్యనేన చంద్రకవిశిష్టపరిత్వం
ద్యోతాచ - అత్ర వినాశశబ్దో మరణం వ్యంజయన్ ప్రతిపాద్యస్యామంగ
ళం వ్యనక్తి- శ్లోకత్రయే అశ్లీలత్రయం దర్శయతి - ఏష్వితి॥ సందిగ్ధమితి-
అనిర్ధారితార్థకమిత్యర్థః - ఉదాహరతి - ఆలింగిత ఇతి - తత్రభ
వాన్ మహాప్రభావస్త్వం - సాంపరాయే యుద్ధే - వంద్యాం వందనీ
యాం ఆశీః పరంపరాం - కర్ణేకృత్వా కృపాం కుర్వితి వా - ఆశీః పరం
పరాకర్ణేకృత్వా బంద్యాం బిలాద్గృహీతాయాం మహిలాయాం కృపాం
కుర్వితి వా సందేహః - అత్ర వంద్యా- వందీతి సందిగ్ధత్వాత్ - ఏవృణో

కింహారహృత మహిలాయాం కింనమస్యామితిసందేహః। అప్రతీతం॥ య
త్కేవలే శాస్త్రే ప్రసిద్ధం॥ యథా॥ ప॥ సమ్యక్ జ్ఞాన మహాజ్యోతి ర్దళితా
శయతాజుషః। విధీయమాన మప్యేతన్న భవే త్కర్మబంధనమ్॥ అత్రాశ
యశబ్దో వాసనాపర్యాయో యోగశాస్త్రాదావేవ ప్రసిద్ధః॥ గ్రామ్యం॥
యత్కేవలే లోకే స్థితం। యథా॥ రాకావిభావరీకాంత సంక్రాంత ద్యుతి
తే ముఖమ్। తపనీయ శిలాశోభా కటిశ్చ హరతే మనః॥ అత్ర కటిరితి॥ నేయా

తి- అత్రేతి- అప్రతీతస్య లక్షణమాహ - యదితి - కేవలపదాచ్ఛాస్త్రాం
తరలోకయోర్వ్యావృత్తిః -ఉదాహరతి- సమ్యగ్జ్ఞానేతి- సమ్యగ్జ్ఞానం
తత్వజ్ఞానం తదేవాంతస్తమోనాశకత్వాన్మహాజ్యోతిః తేనదళితో నాశి
తః ఆశయో మిథ్యావాసనా యస్య తథాత్వజుషః పురుషస్య విధీయమా
నం క్రియమాణమపి ఎతత్ విహితనిషిద్ధరూపం కర్మ బంధనం బంధసంపా
దకం న భవేత్ - జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేర్జున ఇతి భ
గవద్వచనాత్ - క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఇతి
యోగశాస్త్రాదావేవ ప్రసిద్ధమాశయపదం - ఏవం శాస్త్రాంతరేప్యూ
హ్యం- గ్రామ్యస్య లక్షణమాహ- యదితి - ఉదాహరతి - రాకేతి- రా
కో విభావరీకాంతాత్పూర్ణః పూర్ణిమాచంద్రాత్సంక్రాంతా ప్రవిష్టా
ద్యుతిర్యత్ర తత్ - శ్లిష్టం స్పష్టం - అత్రేతి- కటిరితి - కటిరితి పదం గ్రా
మ్యం- అవ్యుత్పన్నత్వాత్ - అథ నేయార్థస్య లక్షణమాహ- కాశ్చిదితి-
నిరూఢా లక్షణాః కాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ - క్రియంతే సాంప్ర
తం కాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవ త్వశక్తిత ఇతి భట్టవార్తికం - అస్యార్థః -
కాశ్చిల్లక్షణాః నిరూఢాః రూఢియుక్తాః- తాశ్చ సామర్థ్యాత్ బోధకతా
రూపాత్ - అభిధానవత్- అభిధాతుల్యా ఇత్యర్థః - కాశ్చిల్లక్షణాః
సాంప్రతం క్రియంతే - సంబంధ ప్రయోజనోపస్థితివశాదితి శేషః - కా
శ్చిత్తు సంబంధాద్యభావే సతి వక్త్రా స్వాశక్తితో నైవ క్రియంతే - ఎవం చ ల
క్షణాహేతుభూత ముఖ్యార్థబాధస్య రూఢిప్రయోజనైకతరస్య ముఖ్యా
ర్థసంబంధస్య చోపస్థితిషు ఏకస్యాప్యభావే యా లక్షణా తద్విశిష్టం పదం నే

ర్థం।కాశ్చిన్నైవత్వశక్తితఇతియస్యప్రసిద్ధంలాక్షణికం॥యథా॥ శరత్కాలసముల్లాసి పూర్ణిమా శర్వరీప్రియమ్।కరోతి తేముఖంతన్వి చపేటాపాతనాతిథిమ్॥అత్రచపేటాపాతనేన నిర్జితత్వంలక్ష్యతే॥ అథసమాసగతమేవ దుష్టమితిసంబంధః।అన్యత్తు కేవలం సమాసగతంచ॥క్లిష్టం॥యత్రార్థ ప్రతిపత్తి వ్యవహితా॥యథా॥అత్రిలోచనసంభూత జ్యోతిరుద్గమభాసిభిః।సదృశం శోభతేఽత్యర్థం భూపాల తవచేష్టితమ్॥అత్రాత్రిలోచనసంభూతస్య చంద్రస్య జ్యోతిరుద్గమేన భాసిభిః కుముదైరిత్యర్థః॥అవిమృష్టః ప్రాధాన్యేనా నిర్దిష్టోవిధేయాంశోయత్రతత్ ॥ యథా॥మూర్ధ్నాముద్వృత్తకృత్తావిరళగళగళద్రక్తసంసక్తధారా ధా

యార్థమిత్యర్థః - నేయఃబుద్ధిబలాదాకృష్టవ్యోఽర్థోయస్మిన్ తత్- ఉదాహరతి - శరత్కాలేతి - హేతన్వి తేముఖంకర్తృశరత్కాలేసముల్లాసినంపూర్ణిమాశర్వరీప్రియంకర్మభూతం చపేటాపాతనస్య కరతలప్రహారార్పణస్యఅతిథింపాత్రభూతంకరోతి - అత్ర నిర్జితత్వలక్షణారూఢిప్రయోజనశూన్యేతినేయార్థతా - ముఖస్యకరతలాభావాత్ముఖ్యార్థబాధః - అత్రాశక్తవక్తృతత్వజ్ఞానాద్రసప్రకర్షబోధవిఘాతోదూషకతాబీజం - అథభవేత్క్లిష్టమిత్యత్రాథశబ్దః క్లిష్టాదిత్రయస్య సమాసగతత్వమేవస్థాపయతీత్యాశయేనాహ- అథేతి-సమాసగతమేవ - క్లిష్టాదిత్రయమితిశేషః-ఏవకారార్థమాహ- అన్యదితి- అన్యత్ శ్రుతికటుచ్యుతసంస్కృత్యాదితుకేవలం - పదగతమిత్యర్థః- సమాసగతంచ॥ క్లిష్టస్యలక్షణమాహ- యత్రేతి - అర్థప్రతీతేర్వ్యవధానాదృతేఅన్యస్య క్లేశస్యాభావాద్వ్యవధానమేవ క్లేశఇతిభావః॥ ఉదాహరతి- అత్రీతి - స్వయమేవవివృణోతి-అత్రేత్యాదినా॥ అవిమృష్టవిధేయాంశస్యఅన్వర్థతాందర్శయతిఅవిమృష్టఇతి - ప్రాధాన్యేనసాధ్యత్వేనేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- మూర్ధ్నామితి॥ వానరసైనికనిరుద్ధనగరస్యరావణస్యోక్తిరియం - నగరీరక్షణేప్రయాసఇతియత్ - ఏతత్- విశిష్టానాంమూర్ధ్నాం- ఏషాందోష్ణాంచ ఫలంకిమితిసంబంధః

తేశాంఘ్రిప్రసాదోపనతజయజగజ్జాతమిథ్యామహిమ్నామ్। కైలాసో
ల్లాసనేచ్ఛావ్యతికరపిశునోత్సర్పిదర్పోద్ధురాణాం దోష్ణాంవైషాంకి
మేతత్ఫలమిహనగరీరక్షణేయత్ప్రయాసః ॥ అత్రమిథ్యామహిమత్వం
నానువాద్యం। అపితువిధేయం॥యథావా॥ప॥ స్రస్తాంనితంబాదవలంబ
మానాపునఃపునః కేసరదామకాంచీమ్। న్యాసీకృతాంస్థాన విదాస్మరే
ణద్వితీయమౌర్వీ మివకార్ముకస్య॥అత్రమౌర్వీంద్వితీయామితి ద్వితీయ

అత్రకావ్యానుసంధానేనవశీకృత నిఖిలలోకస్యమమస్వపురీరక్షణం కియ
దిత్యాద్యర్థోక్తిరనుసంధేయా - కీదృశానాంమూర్ధ్నాం- ఉద్వృత్త
ముత్కటంయథాతథావృత్తేభ్యః అవిరళేభ్యశ్చగళేభ్యో గళతోరక్త
స్యసంసక్తధారాభిరవిచ్ఛిన్నధారాభి ర్ధౌతయోరీశాంఘ్ర్యోః ప్రసా
దేనోపనతాత్ప్రాప్తాత్ జయాజ్జగత్సుజాతోమిథ్యామహిమాయేషాం
తేషాం- కీదృశానాందోష్ణాం- కైలాసస్య ఉల్లాసనే ఉత్క్షేపణేయాఇ
చ్ఛాతస్యావ్యతికరస్యసంబంధస్య పిశునస్సూచకః ఉత్సర్పీచయోదర్ప
స్తేనోద్ధురాణాముత్కటానాం - యోజయతి-అత్రేతి. ఇహలంకాప
రిత్రాణాసామర్థ్యాన్మిథ్యా మహిమత్వంసాధ్యం - తచ్చబహువ్రీహావ
న్యపదార్థప్రధానే గుణీభూతమిత్యవిమృష్టవిధేయత్వం- పృథక్పదా
భ్యాంప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తంవిధీయతే - యథాపర్వతో వహ్నిమా
నితి- నచసమాసే- అన్యథావహ్నిమత్పర్వతఇత్యభిధానప్రసంగాత్॥స
మాసాంతరేప్యుదాహరతి- స్రస్తామితి॥ న్యాసీకృతాంనిక్షేపీకృతాం-
కార్ముకస్యమౌర్వీమాత్రేసిద్ధేద్వితీయత్వంవిధేయం - తచ్చసమాసె
నప్రతీయతఇత్యవిమృష్టవిధేయత్వం - ననువిశిష్టమేవద్వితీయ మౌర్వీత్వ
మాత్రేత్యంవిధీయతామితిచెన్న - విశేషణాంశస్య ద్వితీయత్వస్యప్రా
ధాన్యాసంభవాత్ - అనువాద్యమనుక్త్వాతు నవిధేయ ముదీరయేదిత్యు
క్తత్వాదుద్దేశ్యవిధేయ క్రమముపపాదయతి - అత్రమౌర్వీంద్వితీయా
మితి॥ బహువ్రీహిసమాసేపి పునరుత్తరపదార్థ ప్రధానతత్పురుష
యోగ్యవాక్యస్థప్రవృత్త్యర్థస్య తద్ధితభావప్రత్యయార్థవిశేషణత్వే గు

త్వముత్ప్రేక్ష్యః॥ యథాచ॥ వపుర్విరూపాక్షమలక్ష్యజన్మతా దిగంబరత్వే
నని వేదితం వసు। వరేషు యద్బాలమృగాక్షి మృగ్యతే తదస్తి కింవ్యస్తమపి
త్రిలోచనే॥ అత్రాప్రలక్షితాజనిరితి వాచ్యం। యథాచ॥ ఆనందసింధురతిచాప
లశాలిచిత్తసందానితైకసదనం క్షణమప్యముక్తా। యా సర్వదైవ భవతా
తదుదంతచింతా తాంతిం తనోతి తవ సంప్రతి ధిగ్ధిగస్మాన్॥ అత్రనముక్తేతిని

ణీభావోభవత్యేవేత్యాహ- వపురితి- తపస్యంతీం దేవీం ప్రతికపటవటువే
షధారిణః పరమేశ్వరస్యోక్తిః ॥ కన్యావరయతే రూపం మాతా విత్తం
పితా శ్రుతం। బాంధవాః కులమిచ్ఛంతి పక్వాన్నమితరేజనాఇతి॥ ప్రసిద్ధి
మనుస్మృత్యోచ్యతే - హే బాలమృగాక్షి వరేషు యత్కులరూపాదికం
మృగ్యతే కన్యాసంబంధిభిరితి శేషః - సమస్తం మాస్తు - వ్యస్తమేకమపీత్య
ర్థః- తదభావమేవప్రదర్శయతి- వపుర్విరూపాక్షమిత్యనేన వైరూప్యం- అ
లక్ష్యమనిర్దేశ్యం జన్మయస్య తస్య భావః అలక్ష్యజన్మతా - అలక్ష్యంజ
న్మేత్యర్థః- ఆభిజాత్యమప్యదృష్టమితిభావః- శిష్టం స్పష్టం- ప్రతిపాద్యాంశం
ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి- యథా వపురనూద్యవిరూపాక్షత్వం విహితం తథా జ
న్మానూద్య అలక్ష్యత్వం విధేయం- తచ్చ సమాసాన్న ప్రతీయతే॥ నఞర్థస్య విధే
యత్వేతస్యాప్యుత్తరపదార్థప్రధానేతత్పురుషే గుణీభావ ఏవ స్యాదిత్యా
హ- యథాచేతి- ఆనందేతి- నాయికాంతరాసక్తం పశ్చాద్విరహవిహ్వలం
నాయకం ప్రత్యంతర్గూఢామర్షాయాః కస్యాశ్చిదుక్తిరియం- ఆనందస్య సిం
ధుః మహానాశ్రయః - అత్యానందకరీత్యర్థః- అతిచాపలశాలినస్తవచి
త్తస్య సందానితం బంధనం తస్యైకసదనం ముఖ్యస్థానభూతా - యా
భవతా క్షణమప్యముక్తా నత్యక్తా - సంప్రతి తదుదంతస్య తద్వార్తా
యాశ్చింతా - తద్వార్తోత్కంఠేతి యావత్ - తవ తాంతిం గ్లానిం త
నోతి విస్తారయతి- అస్మాన్- తత్ప్రతీకారాక్షమానితి భావః ధిగ్ధిక్ - అకిం
చిత్కరా వయమతీవనింద్యా ఇతిభావః - అత్రాసమాసేన నఞో నిషేధో
విధాతవ్యః - అత్ర సమాసేన నిషేధస్యోపసర్జనత్వా దవిమృష్టత్వం.
యోజయతి - అత్రేతి విధేయః విధేయతా ప్రతీతియోగ్యసమభివ్యాహారే

షేధో విధేయః॥ ప॥ నవజలధరస్సన్నద్ధోయంనదృప్తనిశాచరస్సురధనురిదందూరాకృష్టంనతస్యశరాసనం। అయమపిపటుధారాసారోనబాణపరంపరాకనకనికషస్నిగ్ధావిద్యుత్ప్రియానమమోర్వశీ॥ ఇత్యత్రనఞర్థస్యవిధేయత్వమ్। నత్వముక్త తానువాదేనాన్యదత్ర కించిద్విహితమ్। యథా॥ ప॥ జుగోపాత్మానమత్రస్తోభేజేధర్మమనాతురః। అగృధ్నురాదదే సోర్థమసక్తస్సుఖమన్వభూత్ ॥ ఇత్యత్రాత్రస్తత్వాద్యనువాదేనాత్మ

ణ నిర్దేశ్య ఇత్యర్థః - తాదృశనిర్దేశః కుత్రకృత ఇత్యత్రాహ- యథేతి-నవజలధర ఇతి-ఊర్వశీవియుక్తస్య పురూరవస ఉక్తిరియం-అయంసన్నద్ధో వర్షోన్ముఖః నవజలధరః - దృప్తనిశాచరోన-ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం- అత్రసమాసరాహిత్యేన నిషేధస్య ప్రాధాన్యాన్నదోష ఇత్యాశయేనాహ-ఇత్యత్రేతి- అత్రనఞర్థస్య యథా విధేయత్వమితి యోజ్యం-నన్వత్రాముక్తేత్యత్రానువాదోస్తు కోదోష ఇత్యత్రాహ-నత్వితి- యద్యనువాదస్తర్హి కించిద్విధేయంస్యాత్ - నచతదస్తి-అతో నానువాదః- నఞర్థప్రతియోగినో ఽనువాదే విధేయాంతరం క్వదృష్ట మిత్యత్రాహ - యథేతి - జుగోపేతి- సదిలీపః - అగృధ్నురలోలుపస్సన్ - అసక్తః అకాముకస్సన్ - అత్రఅత్రస్తత్వాద్యనువాదపూర్వకమాత్మ గోపనాదియథావిహిత మిత్యనుషంగః - ఏవమముక్తతానువాదేన నకస్యచిదర్థస్యవిధానం - నన్వానందసింధుత్వాద్యనూద్యఅముక్తత్వం విధీయతామితిచేత్ - అత్రనిషేధస్యప్రాధాన్యాన్నఞ్ ప్రసజ్య ప్రతిషేధార్థో భవతి - నసమాసస్యపర్యుదాసః - తథాచోక్తంఅప్రాధాన్యం విధేర్యత్ర ప్రతిషేధప్రధానతా - ప్రసజ్యప్రతిషేధోసౌక్రియయా సహయత్రనఞ్ ప్రధానత్వంవిధేర్యత్ర ప్రతిషేధేఽప్రధానతా। పర్యుదాసస్సవిజ్ఞేయోయత్రోత్తరపదేననఞ్। ఇతి-పర్యుదాసేసమాసోయథా-అత్రస్తఇతి - నప్రసజ్యప్రతిషేధేనఞ్సమాసః - యథా - నదృప్తనిశాచరఇత్యాదౌ- తదుక్తంనఞర్థస్య విధేయత్వే నిషేధస్య విపర్యయేసమాసోనైవతేర్థస్యవిపర్యాసప్రసంగత ఇతి - తథా చాత్రా

గోపనాది॥విరుద్ధమతికృద్యథా॥సుధాకరకరాకారవిశారదవిచేష్టితః। అకార్యమిత్రమేకోసౌతస్యకింవర్ణయామహే॥అత్రకార్యం వినామిత్రమితివివక్షితం।అకార్యేషుమిత్రమితిప్రతీతిః॥ యథావా॥ చిరకాల పరిప్రాప్తిలోచనానందదాయినః। కాంతాకాంతస్య కురుతే సహసైవగళగ్రహమ్। అత్రకంఠగ్రహమితివాచ్యం॥తథా॥నత్రస్తంయదినామభూతకరుణాసంతాన శాంతాత్మన స్తేనవ్యారుజతా ధనుర్భగవతో దేవాద్భవానీపతేః।తత్పుత్రస్తు మదాంధతారకవధా ద్విశ్వస్యదత్తోత్సవ స్స్కంద స్స్కందఇవప్రియోహమథవాశిష్యః కథంవిస్మృతః॥ అత్రభవానీపతిశబ్దో

ముక్తేతి సమాసకరణాద్విధేయత్వా ప్రతీతేర్దుష్టత్వమితిబోధ్యం- విరుద్ధేతి - అత్రవిరుద్ధత్వంప్రతిపాద్యస్యాపకర్షబోధకార్థకత్వం - పదార్థస్యాతథాత్వేపిపదద్వయసమభివ్యాహారవశాత్తథావ్యంజకత్వం- తాదృశపదద్వయస్యచసమాసగతత్వైకపదత్వప్రాప్త్యాపద దోషతా।అసమస్తత్వేతువాక్యదోషతైవోదాహరిష్యతే - అను చితార్థేతుపదాంతరసమభివ్యాహారంవినాపి పదస్యైవతాదృశార్థ వ్యంజనేతి భేదః-ఉదాహరతి - సుధాకరేతి- అత్రాకారపదం సదృశార్థకం - విశారదం నిర్మలం. ప్రతిపాద్యాంశం స్వయమేవప్రతిపాదయతి - అత్రేతి- కార్యసఖపదయోస్సమభి వ్యాహారాద్విరుద్ధా మతిరుత్పద్యతే - ప్రపంచయతి - యథావేతి-గళగ్రహమాలింగనం - విశదయతి - అత్రేతి-అవిరుద్ధార్థయోగళగ్రహపదయోస్సమభి వ్యాహార వశాద్రోగవిశేషప్రతీతేః ప్రతిపాద్యస్యాపకర్షః - నత్రస్తమితి- శ్రీరామముద్దిశ్యపరశురామస్యోక్తిః - ధనుర్వ్యారుజతాభంజతాతేనరామేణ దేవాద్భవానీపతేర్నత్రస్తంయదినామ - మాభూయతాం త్రస్తేన - యదినామేతిసంభావనాయాం - కుతఏతత్సంభావ్యత ఇత్యత్రాహ - భూతకరుణేతి- స్కందఃకథంవిస్మృతః - అవిస్మరణేహేతుమదాంధేతి - అథవాస్కందఇవప్రియశ్శిష్యః అహం - స్కందఇవేతి ప్రియత్వేమదాంధఘాతిత్వేచదృష్టాంతః - అత్రేతి-పుంయోగాదాఖ్యాయా

భవాన్యాః పత్యంతరే ప్రతీతిం కరోతి॥ యథా॥ ప॥ గౌరపి యద్వాహనతాం ప్రాప్తవతస్సోఽపి గిరిసుతాసింహః । సవిధే నిరహంకారః పాయాద్వస్సోంఽబికారమణః॥ అత్రాంఽబికారమణ ఇతి విరుద్ధాం ధియముత్పాదయతి॥ శ్రుతికటు సమాసగతం యథా॥ సా దూరే చ సుధాసాంద్ర తరంగిత విలోచనా। బర్హినిర్హ్రాదనార్హోఽయం కాలశ్చ సముపాగతః॥ ఏవమన్యదపి జ్ఞేయం॥ అపాస్యచ్యుతసంస్కారమసమర్థం నిరర్థకం। వాక్యే

మితి జీవ్ - భవస్య పత్నీ భవానీ తస్యాః పతిరిత్యుక్తే పత్యంతర ప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్ - నచ భవానీపతిరిత్యత్ర పతిశబ్దేన భవ ఏవోచ్యత ఇతి వాచ్యం-వైయర్థ్యాత్ - నచ భవానీతి గౌరీశబ్ద పర్యాయ ఇతి వాచ్యం భవస్య పత్నీ భవానీతి వ్యుత్పత్త్యభావ ప్రసంగాత్ - గౌరితి యస్యాంబికారమణస్య వాహనతాం ప్రాప్తవతో గౌరపి సవిధే సమీపే సోఽపి హస్తిమేఘాదీనవలోక్య సంరంభకరత్వేన ప్రసిద్ధోఽపి నిరహంకారః సాధుః - భవతీతి శేషః - సోంఽబికారమణో వః పాయాత్ అత్రేతి - విరుద్ధాం విరుద్ధవిషయాం - మాతృసంభోగ కారిత్వ ప్రతీతి ర్విరుద్ధా నానార్థస్యాంబికాశబ్దస్య మాతృరూప ద్వితీయార్థ వ్యంజకతయా రమణపదార్థాన్వయవశాత్తత్ప్రతీతిః॥ క్లిష్టాదిత్రయస్య పదదోషత్వే సమాసగతత్వనియమః - అన్యేషాం త్వసమాసే సమాసే చ పదదోషత్వాదసమాసే తానుదాహృత్య సమాసేఽప్యుదాహర్తుమాహ శ్రుతికట్వితి- ఉదాహరతి - సేతి - సుధాసాంద్రే శైత్యాత్సుధావ్యాప్తే ఇవ స్థితే తరంగవచ్చంచలే విలోచనే యస్యాస్సా తథోక్తా - బర్హినిర్హ్రాదనస్య కేకావిజృంభణస్యార్హః కాలః వర్షాకాలశ్చ - అత్రమయూరకేకానుకూల ఇత్యర్థే బర్హినిర్హ్రాదనార్హ ఇత్యుక్తత్వాత్సమాసగతం శ్రుతికటుత్వం॥ ఏవం చ్యుతసంస్కృత్యాదిష్వపి సమాసగతత్వేనోదాహర్తవ్యమిత్యాహ- ఏవమితి॥ అపాస్యేతి - నవాక్యస్య చ్యుతసంస్కారత్వదోషః - పదద్వయస్యాయుగపద సాధుత్వాసంభవాత్ - సంభవేవా పదద్వయస్యాపి దుష్టత్వం - నచవాక్యస్యాసమర్థ

పిదోషాస్సంత్యేతేపదస్యాంశేపి కేచన। కేచనవృనస్సవాక్యక్రమేణోదా
హరణాని॥౫॥ సోఽధ్యైష్టవేదాంస్త్రిదశానయష్టపితౄనతాప్సీత్సమ
మంస్తబంధూన్। వ్యజేష్టషడ్వర్గమరంస్తనీతౌ సమూలఘాతం న్యవధీ
దరీంశ్చ॥౬॥ సరాతువోదుశ్చ్యవనోభావుకానాం పరంపరామ్। అనేడ
మూకతాద్యైశ్చ ద్యతుదోషైరసంమతాన్॥ అత్రదుశ్చ్యవనఇంద్రః।
మూకబధిరా అనేడమూకాః॥౭॥ సాయకసహాయబాహోర్మకరధ్వజని
యమితక్షమాధిపతేః। అబ్జరుచిభాస్వరస్తే భాతితరామవనిప శ్లోకః॥ అ

త్వం- వివక్షితాసిద్ధిప్రసంగాత్ - నాకివాక్యస్య నిరర్థకత్వంఉన్మ
త్తోక్తిత్వప్రసంగాత్॥ క్రమేణశ్రుతికట్వాదీనాంవాక్యేషూదాహరణా
ని- సఇతి- సదశరథఃఅధ్యైష్ట అధీతవాన్ - అయష్టపూజితవాన్- అతా
ప్సీత్ తర్పితవాన్- తృపతర్పణే - సమమంస్త సన్మానితవాన్- వ్యజై
ష్టవిజితవాన్- అరంస్తరతవాన్- రముక్రీడాయాం-సమూలఘాతం మూ
లహననేనసహితంయథాతథాఅరీంశ్చ - న్యవధీత్-హతవాన్ అత్రక్రి
యాకారకవ్యాప్తత్వాచ్ఛ్రుతికటుత్వంవాక్యదోషః- చ్యుతసంస్కృతి
మపాస్యక్రమప్రాప్తమప్రయుక్తంవాక్యగతముదాహరతి - సఇతి-
దుశ్చ్యవనఇంద్రః - వోయుష్మాకం-భావుకానాంమంగళానాం పరం
పరాం-రాతుదదాతు - రాదానే - అసంమతాన్శత్రూంశ్చఅనేడ
మూకతాద్యైర్దోషైః - ఖండనకరణభూతైరితిభావః - ద్యతుఖం
డయతు - మారయత్విత్యర్థః- అనేడమూకస్తువక్తుంశ్రోతుమశిక్షిత ఇ
త్యమరః - అత్రదుశ్చ్యవనాదిపదానామింద్రాదిపర్యాయత్వేపిమహాక
విభిరుపేక్షితత్వాదప్రయుక్తత్వంవాక్యదోషః॥ అసమర్థమపాస్య క్ర
మప్రాప్తం నిహతార్థంవాక్యగతముదాహరతి- సాయకేతి- హేఅవ
నిపతితవశ్లోకాయశః-భాతితరాం - కీదృశస్యతవ- సాయకః ఖడ్గస్తత్స
హాయబాహోః - మకరధ్వజేనసముద్రేణనియమితాయాః క్షమాయాః
పృథివ్యాఅధిపతేః- శ్లోకఃకీదృశః- అబ్జశ్చంద్రస్తస్యరుచిరివభాస్వరః అ
త్రేతి- పర్యాయావాచకాః. శరాద్యర్థతయా శరకామశఙ్ఖాంతిపద్మప

త్రసాయకాదయశ్శబ్దాః ఖగ్గాబ్ధిభూచంద్ర పర్యాయాశ్శరా ద్యర్థతయా ప్రసిద్ధాః॥ ప॥ కువింద స్త్వం తావత్పటయసి గుణగ్రామ మభితో యశో గాయంత్యేతే దిశిదిశి చ నగ్నా స్తవ విభో। శరజ్జ్యోత్స్నా గౌరస్ఫుటవికటసర్వాంగసుభగా తథాపి త్వత్కీర్తి ర్భ్రమతి విగతాచ్ఛాదనమిహ॥ అత్ర కువిందాదిశబ్దో ఽర్థాంతరం ప్రతిపాదయ న్నుపశ్లోక్యమానస్య తిర

ద్యార్థతయేత్యర్థః - తతః ఖగ్గాబ్ధిభూ చంద్రపద్యార్థాః శరకామశ్లోంతిపద్మపద్యార్థే నిహతా ఇతి నిహతార్థత్వం వాక్యదోషః- వాక్యగతమనుచితార్థముదాహరతి - కువిందఇతి- త్వం తావత్ కుం పృథివీం విందసి ప్రాప్నోషీతి కువిందః అతఏవ గుణగ్రామం స్వీయం గుణసమూహం అభితస్సర్వతః పటయసి పటుంకరోషి - హేవిభో ఏతే నగ్నాః స్తుతిపాఠకాః దిశిదిశి చ తవయశః గాయంతి - తథాపి శరజ్జ్యోత్స్నావద్గౌరం- స్ఫుటం- వికటం సుందరంచ - యత్సర్వాంగం తేన సుభగా మనోహరా త్వత్కీర్తిః ఇహ జగతి విగతాచ్ఛాదనమప్రతిరోధం యథాతథా భ్రమతి - అర్థాంతరప్రతిపాదనప్రకారస్తు - త్వం తావ త్కువిందస్తంతువాయః అతఏవ గుణగ్రామం తంతు సమూహం అభితః దైర్ఘ్యపరిణాహాభ్యాం పటయసి పటంకరోషి - హేవిభో ఏతే నగ్నాః దిగంబరాః దిశిదిశి చ తవ యశో గాయంతి - తథాపి తత్కీర్తి స్త్వదంగనా చ శరజ్జ్యోత్స్నావద్గౌరాణి స్ఫుటాని వికటాని సుందరాణి చ సర్వాంగాని తైస్సుభగా సతీ - వికటస్సుందరే ప్రోక్త ఇతి విశ్వః - విగతాచ్ఛాదనం యథాతథా భ్రమతీతి- అత్రేతి- ఉపశ్లోక్యమానస్య వర్ణ్యమానస్య రాజ్ఞః పరాభవప్రతిపాదనా ద్వాక్యస్యానుచితార్థత్వం - యథాశ్రుతార్థమాత్రే త్వసంబంధార్థత్వం మాభూదిత్యుపమాయాం పర్యవసానాత్ నచ కువిందాదిపదాత్ప్రథమం జాతివిశేషాద్యుపస్థితౌ నిహతార్థత్వమితివాచ్యం - ద్వయోరేకస్యావివక్షితత్వే తత్సంభవాత్ అత్ర ద్వయోరప్యర్థయో ర్వివక్షితత్వాత్ నచాత్రోపశ్లోకనార్హస్య రాజ్ఞః కువిందత్వేన నిందాప్రతిపత్త్యా విరుద్ధమతికృత్త్వమేవేతి వాచ్యం-

సాకారం వ్యక్తీత్యనుచితార్థం ॥ ప ॥ ప్రాభ్రభ్రాడ్విష్ణుధామాప్యవిష
మాశ్వః కరోత్యయమ్ । నిద్రాం సహస్రపర్ణానాం పలాయనపరాయ
ణామ్ ॥ అత్ర ప్రాభ్రవిష్ణుధామవిషమాశ్వనిద్రాపర్ణశబ్దాః ప్రకృష్టజల
దగగనసప్తాశ్వసంకోచపత్రాణామవాచకాః ॥ ప ॥ భూపతేరుపసర్పంతీ
కంపనా వామలోచనా । తత్తత్ప్రహరణోత్సాహవతీ మోహనమాద
ధౌ ॥ అత్రోపసర్పణప్రహరణమోహనశబ్దా వ్రీడాదాయిత్వాదశ్లీలాః ॥ ప ॥

పదార్థానౌచిత్యాభావే సత్యేవ పదద్వయసమభివ్యాహారవశాత్త
థా వ్యంజనేతద్విషయత్వాత్ - అత్ర తు తంతువాయాది పదార్థావి
వానుచితా ఇతి భేదాత్ ॥ నిరర్థకమపాస్య క్రమప్రాప్తమవాచకం వాక్య
గతముదాహరతి - ప్రాభ్రేతి - అయం విషమాశ్వః సప్తాశ్వసూర్యః - ప్రాభ్
భ్రైః ప్రకృష్టమేఘైః భ్రాజత ఇతి ప్రాభ్రభ్రాట్ ఏవంవిధం విష్ణుధా
మ ఆకాశం ఆప్య ప్రాప్య సహస్రపర్ణానాం సహస్రపత్రాణాం పద్మా
నాం నిద్రాం సంకోచం పలాయనపరాయణాం కరోతి - అత్రేతి - ప్రాభ్
భ్రాదిశబ్దానాం పదైకదేశావాచకత్వేప్య వాచకపదాంతర సాహచ
ర్యాద్వాక్యదోషతా - అత్ర ప్రాభ్రభ్రాడితి శ్రుతికటుత్వం చ ॥ వాక్య
గతం వ్రీడాశ్లీలముదాహరతి - భూపతేరితి - ఉపసర్పంతీ - వామే శత్రు
హననార్థం ప్రతికూలే లోచనే యస్యాస్సా - తేషు తేషు ప్రహరణేషు
ఆయుధేషు ఉత్సాహవతీ - భూపతేః కంపనా సేనా మోహనం మూ
ర్ఛాం - శత్రూణామితి శేషః - ఆదధౌ చకార - అత్రేతి - ఉపసర్పణం రి
రంసోద్యమః - ప్రహరణం జఘనతాడనవిశేషః - మోహనం సురతం - కం
పనా వేపథుమతీ - వామలోచనా సుందరేక్షణా నాయికా - వ్రీడాదా
యిత్వాదితి - శ్రోతువ్రీడోత్పాదకత్వాదిత్యర్థః ॥ వాక్యగతం జుగు
ప్సాశ్లీలముదాహరతి తేఇతి - యే షాంకవీనాం ఇతరైరుక్తస్యార్థ
స్యాభిధేయస్య గ్రహే గ్రహణే ప్రవృత్తిః - కించ యేషాం కవీనామితరసం
బంధినోర్థస్య ధనస్య గ్రహే వివయే ప్రవర్తనం అపానవాయునిర్గ
మనస్యోక్తౌ అన్యైర్వాంతముపేక్షితం - ఛర్దితం చ - ఉత్సర్గం శేషం తు

తేనైశ్వర్యాంతంసమశ్నంతిపరోత్సర్గంచభుంజతే। ఇతరార్థగ్రహేయేషాంకవీనాంస్యాత్ప్రవర్తనమ్॥అత్రవాంతోత్సర్గప్రవర్తనశబ్దాజుగుప్సాదాయినః॥ ప॥పితృవసతిమహం వ్రజామితాంసహపరివారజనేనయత్రమే।భవతిసపదిపావకాన్వయో హృదయమశేషితశోకశల్యకం॥అత్రపితృగృహమిత్యాదౌవివక్షితేశ్మశానాదిప్రతీత్యామమంగళార్థత్వం॥ ప॥సురాలయోల్లాసపరఃప్రాప్తపర్యాప్తకంపనః।మార్గణప్రవణోభాస్వద్భూతిరేష విలోక్యతామ్॥అత్రకిఽసురాదిశబ్దాదేవసేనాశరవిభూత్యర్థా ఉతమదిరాద్యర్థా ఇతి సందేహః॥ ప॥తస్యాధిమాత్రోపాయ

రీషంచ॥ అత్రేతి- జుగుప్సాదాయినః శ్రోతుర్జుగుప్సాజనకాః॥ అత్ర వాంతోత్సర్గపదాభ్యాంవాచ్యార్థేనైవ - ప్రవర్తనపదేనతు అధోవాయునిర్గమరూప వ్యంగ్యార్థేనేతిబోధ్యం॥ వాక్యగతమమంగళాశ్లీలముదాహరతి- పితృవసతిమితి-పతిగృహాక్లేశితాయాఃకస్యాశ్చిత్స్నుషాయాఉక్తిః- అహంతాం - పితృవసతింపితృగృహం - యత్రపావకైశ్శుద్ధైశ్శిష్టైరన్వయేయోగసతిమెహృదయం - అశేషితంనిశ్శేషితంనాశితమితియావత్ - శోకరూపంశల్యంయస్మిన్ తాదృశంభవతి- పితృవసతింశ్మశానభూమిం - యత్రప్రేతభూమౌ - పావకాన్వయేచితాగ్నిసంయోగసతిమెహృదయంనాశితదుఃఖగ్రంథిభవతి - అత్రేతి - మృత్యుప్రతీత్యావాక్యగతమమంగళం॥ వాక్యగతంసందిగ్ధముదాహరతి-సురేతి- రణరంగస్థఃకశ్చిద్రాజావర్ణ్యతే - సురాలయోల్లాసపరః - స్వర్గోత్సాహతాత్పర్యయుక్తః - మద్యశాలాసక్తశ్చ- ప్రాప్తపర్యాప్తకంపనః సంప్రాప్తసమగ్రసేనః సంప్రాప్తసంపూర్ణకంపశ్చ - మార్గణప్రవణఃబాణాసక్తః ధనాన్వేషణోత్సుకశ్చ - భాస్వద్భూతి స్సమగ్రైశ్వర్యఃభస్మోద్ధూళితశ్చ- అత్రేతి- వాక్యగతమప్రతీతముదాహరతి-తస్యేతి- కస్యచిన్నాయకస్యనాయికయా సహయోజనేకృతప్రయత్నం మిత్రంప్రతిమిత్రస్యోక్తిః - హేసఖే-అధిమాత్రోపాయస్య-అధికపరిమాణయత్నస్య-తీవ్రసంవేగతోజుషః - అతిసంభ్రమశాలినః- తస్యనాయి

స్య తీవ్రసంవేగతాజుషః। దృఢభూమిః ప్రియప్రాప్తౌ యత్నస్సఫలితస్స
ఖే॥ అత్రాధిమాత్రోపాయాదయశ్శబ్దా యోగశాస్త్ర మాత్రప్రయు
క్తత్వాద ప్రతీతాః॥ ప॥ తాంబూలభృతగల్లోయం తల్లంజల్పతి మాన
వః। కరోతిఖాదనం పానం సదైవతు యథాతథా॥ అత్రగల్లాదయశ్శ
బ్దా గ్రామ్యాః॥ ప॥ వస్త్రవైడూర్య చరణైః క్షతసత్వరజః పరా। నిశాం
పారచితా నేత్రయుద్ధం వేదయ సాంప్రతమ్॥ అత్రాంబరమణిపాదైః

కస్య ప్రియప్రాప్తౌ- ప్రియవస్తులాభే సతి- దృఢభూమిః- దీర్ఘకాలం నైరం
తర్యకృతః- సయత్నః ఫలితః - సఫలోభూత్ - పక్షే- హే సఖి- ప్రియప్రా
ప్తౌ- ఆత్మసాక్షాత్కారే సతి - అధిమాత్రోపాయస్య అధికతరయమా
ద్యుపాయస్య- తీవ్రసంవేగతాజుషః- ప్రబలవైరాగ్యశాలినః- తస్య యో
గినః- దృఢభూమిః - సర్వాత్మనా నిశ్చలః- సయత్న ఫలితః - మృదూ
పాయో మధ్యోపాయోఽధిమాత్రోపాయశ్చేతి త్రివిధా యోగినః ప్ర
త్యేకం మృదుసంవేగో మధ్యసంవేగస్తీవ్రసంవేగశ్చేతి త్రివిధా భూ
త్వా నవభేదా భవంతి- అత్రేతి॥ వాక్యగతం గ్రామ్యముదాహరతి॥ తాం
బూలేతి॥ తాంబూలేన భృతః పూర్ణః గల్లః కపోలో యస్య సః - గ
ల్లం సమీచీనం- అత్రేతి- గల్లభల్లశబ్దావపభ్రంశ గ్రామ్యౌ- ఖాదనపాన
శబ్దౌ తు పరస్పరసాహిత్యవశాదేవ సంస్కృత గ్రామ్యావితి బోధ్యం॥
వాక్యగతం నేయార్థముదాహరతి- వస్త్రవైడూర్యేతి - కశ్చన నాయ
కో నాయికాం నిద్రితాం బోధయతి- హే బాలే సాంప్రతం నిశాంపాఅచ
లాభూరిత్యర్థః- వస్త్రస్యాంబరస్యాకాశస్య- వైడూర్యం రత్నవిశేషో
మణిస్సూర్య ఇత్యర్థః- తస్య చరణాః పాదాః కిరణాః తైః- క్షతం సత్వరజసోః
పరం తమస్తమోగుణోఽంధకారో యస్యాం సా- తాదృశీ రచితా కృతా-
అతో నేత్రయోర్యుద్ధం యుగం ద్వంద్వం- వేదయ బోధయ ఉన్మీలయేత్యర్థః-
వివృణోతి- అత్రేతి- నాత్ర రూఢిః ప్రయోజనం వా॥ నేయార్థతేతి॥ అత్రావా
చకతా తు నాశంక్యా- వస్త్రాదిపదానామాకాశాదిశక్తత్వభ్రమబీజస్యైక
స్యాప్యభావేన తాదృశభ్రమోన్నయనాసంభవాత్ - పరంతు స్వార్థ

తతమాఅచలాధూః కృతానెత్రద్వంద్వబోధయెతినేయార్థతా॥ప॥ ధ మ్మిల్లస్యానకస్యప్రేషిత్యానికామంకురంగశాబాక్ష్యాః। రజ్యత్యపూర్వబంధ వ్యుత్పత్తేర్మానసంశోభామ్॥ అత్రధమ్మిల్లస్య శోభాంప్రేషిత్యాకస్యమాన సంసరజ్యతీతి సంబంధక్లిష్టత్వం॥ప॥ న్యక్కారోహ్యయమేవమెయదర యస్తత్రాప్యసౌతాపసస్సోప్యత్రైవనిహంతిరాక్షసకులం జీవత్యహో రావణః। ధిగ్ధిక్ఛక్రజితంప్రబోధితవతాకింకుంభకర్ణేనవాస్వర్గగ్రామ టికావలుంఠనవృధోచ్ఛూనైః కిమేభిర్భుజైః॥ అత్రాయమేవన్యక్కారఇ తివాచ్యం॥ఉచ్ఛూనత్వమాత్రంచానువాద్యం।నవృధాత్వవిశేషితం।అత్రైశ

వస్త్రాదివాచకాంబరాది శబ్దవాచ్యత్వ సంబంధే నాకాశాదా రూఢిప్రయోజనశూన్యాలక్షణైవేతివివేకః - సత్వరజసోః పశ్చాద్గళితత్వే నతమోగుణస్యాపి సత్వరజః పరశబ్దార్థత్వేనతద్వాచకతమ శ్శబ్దవాచ్యత్వస్య సంబంధస్యతిమిరె సత్వాత్ - వాక్యగతంక్లిష్ట ముదాహరతి-ధమ్మిల్లస్యేతి - అపూర్వాబంధవ్యుత్పత్తిబంధన చాతుర్యంయస్యతస్యధమ్మిల్లస్యకేశపాశస్య - శిష్టంవృత్తావేవస్పష్టీకృతమ్-అత్రేతి - అత్రానాసత్తికృతాక్లిష్టతా - వాక్యగతమవిమృష్టవిధేయాంశ ముదాహరతి - న్యక్కారఇతి-మందోదరీం ప్రతిరావణస్యోక్తిః - అయమేవ న్యక్కార స్తిరస్కారః - అరయఇతియత్ ప్రాగెకోప్యరి నాసీత్ ఇదానీంబహవఇతియత్ - తత్రతేష్వపిఅసావరిస్తాపసశ్శస్త్రానభిజ్ఞ ఇతి భావః సతాపసోపి - అత్రమత్సమీపఏవ- అహోఆశ్చర్యం- రావణో జీవతి -రావణస్యజీవద్దశాయామేవైవమభూదిత్యాశ్చర్యం-ధిగ్ధిచ్ఛక్రజిత మితిశక్రజితోనిందాతిశయః - తేనకింప్రయోజనమితిభావః - ప్రబోధితవతాప్రబోధనవతా ప్రబోధితేనేత్యర్థః - సోప్యకించిత్కరఇతిభావః-స్వర్గఏవగ్రామటికాస్వల్పగ్రామః - తస్యవిలుంఠనేనవృధోచ్ఛూనైః వృధోద్ధతైః - శత్రోర్భుజద్వయమేవమమతు బహవస్తథాపివైఫల్యమభూత్ - అత్రారాతిసద్భావమనూద్యన్యక్కారో విధాతవ్యః- వాచ్యాద్విపరీతావాక్యవృత్తిరిత్యవిమృష్టవిధేయాంశస్యవాక్యగతత్వం-త

ద్ధిరచనావిపరీతాకృతేతివాక్యస్యైవదోషోనవాక్యార్థస్య॥ యథావా॥
ప॥ అపాంగసంసంగితరంగితందృశోర్భ్రువోరరాళాంతవిలాసివేల్లనమ్। వి
సారిరోమాంచనకంచుకంతనోస్తనోతియోసౌసుభగస్తవాగ్రతః॥ అత్ర
యోసావితిపదద్వయమనువాద్యవిధేయార్థతయా వివక్షితమనువాద్య
మాత్రప్రతీతికృత్॥ తథాహి॥ ప్రకా॥- తత్ప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్త
చ్ఛబ్దోయచ్ఛబ్దోపాదానంనాపేక్షతే॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ కాత
ర్యంకేవలానీతిశ్శౌర్యంశ్వాపదచేష్టితం। అతస్సిద్ధింసమేతాభ్యాముభా

థాచోక్తం - అనువాద్యమనుక్త్వైవనవిధేయముదీరయేత్। నహ్యల
బ్ధాస్పదంకించిత్కుత్రచిత్ప్రతితిష్ఠతీతి॥ అతఏవవహ్నిమాన్పర్వత ఇ
తినప్రయుజ్యతే - అత్రపదేస్యవిమృష్టవిధేయాంశమాహ-ఉచ్చ్యానత్వ
మాత్రమితి - అత్రోచ్చ్యానత్వమాత్రముద్దిశ్యవ్యథాత్వంవిధేయం - త
స్యోద్దేశ్యవిశేషణత్వేన ప్రతిపాదవిమృష్టవిధేయత్వం - ననూద్దేశ్యవి
ధేయభావస్యార్థవిషయత్వాన్నవాక్యదోషత్వమిత్యత ఆహ - అత్ర
చేతి-క్వచిద్విధేయానుపస్థిత్యాపి తద్దోషత్వముదాహరతి - అపాంగే
తి. హేసుభగయస్తవదృశోఅపాంగ సంసర్గిఅపాంగసంబద్ధంతరంగి
తంతరంగవచ్చాంచల్యంతనోతి - అరాళాంతవిలాసి వక్రాంతశోభి-
వెల్లనంవిలసనంతనోతి - తనోః విసారిరోమాంచనరూపం - సర్వ
వ్యాపకత్వాత్కంచుకంచతనోతి - అసౌతవాగ్రతః - అస్తీతిశేషః-ప
శ్యేతివాక్యశేషః - అత్రయచ్ఛబ్దోనువాద్యార్థః - అదశ్శబ్దోవిధేయా
ర్థశ్చవివక్షితః-తదుభయంనసిద్ధ్యతి. యోసావితిసహోచ్చారణేనాను
వాద్యమాత్రప్రతీతిజనకత్వాత్ - విధేయాంశ ప్రతిపాదక తచ్ఛబ్దాను
పాదానేనసాకాంక్షత్వాదవిమృష్టవిధేయాంశత్వం - నచ యత్తదో
స్సాపేక్షత్వమేవసిద్ధం - ఏకైకప్రయోగదర్శనాదితిచేన్న - యత్తదో
ర్నిత్యాభిసంధానాత్ - తచ్ఛక్వచిచ్ఛాబ్దఃక్వచిదార్థమితివివేకః - అ
నుపాత్తస్యాపిసామర్థ్యాదేవలాభాత్ తదేవాహ-తథాహీతి- తత్ర
ప్రక్రాంతార్థముదాహరతి - కాతర్యమితి-కేవలాశౌర్యరహితా -

భ్యామన్వియమేష సః॥ ప॥ ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం సమాగమప్రా
ర్థనయా కపాలినః। కలా చ సా కాంతిమతీ కలావతస్త్వమస్య లోకస్య చ నే
త్రకౌముదీ॥ ప॥ ఉత్కంపినీ భయపరిస్ఖలితాంశుకాంతా తే లోచనే ప్రతిది
శం విధురే క్షిపంతీ। క్రూరేణ దారుణతయా సహసైవ దగ్ధా ధూమాంధితే
న దహనేన న వీక్షితాసి॥ యచ్ఛబ్దస్తూత్తరవాక్యగతత్వేనోపాత్తస్సామ
ర్థ్యాత్పూర్వవాక్యగతస్య తచ్ఛబ్దస్యోపాదానం నాపేక్షతే॥ యథా॥
ప॥ సాధు చంద్రమసి పుష్కరైః కృతం మీలితం యదభిరామతాధికే। ఉద్యతా

కాతర్యం అధీరత్వం - కేవలం నీతిరహితం - శౌర్యం శ్వాపదచేష్టితం -
వ్యాఘ్రాదిచేష్టితం - అతః సోఽతిథిః సమేతాభ్యాం సంయుక్తాభ్యాముభా
భ్యాం నీతిశౌర్యాభ్యాం సిద్ధిం కార్యసిద్ధిం - అత్రాతిథినామ్నో రాజ్ఞః
ప్రక్రాంతత్వాత్తద్వాచకస్తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షతే - ప్ర
సిద్ధార్థముదాహరతి - ద్వయమితి - అత్ర సేతి తచ్ఛబ్దశ్చంద్రకలాయాః
ప్రసిద్ధత్వాద్యచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షతే - అనుభూతార్థముదా
హరతి - ఉత్కంపినీతి - వాసవదత్తయా నిగళితాం సాగరికామైంద్రజా
లికదర్శితపురదాహదగ్ధత్వభ్రమేణ శోచతో వత్సరాజస్యోక్తిః - హే సా
గరికే ఉత్కంపినీ సోత్కంపా భయేన పరిస్ఖలితః అంశుకాంతో యస్యా
స్సా - తే మయా పూర్వ్వమనుభూతే లోచనే వహ్నిదర్శనాద్విధురే కాతరే
ప్రతిదిశం క్షిపంతీ ప్రసారయంతీ - ధూమాంధితేనేత్యవలోకనహే
తుః - అత్ర త ఇత్యనుభూతలోచనవిషయస్తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్దోపాదానం
నాపేక్షతే - ఏవం తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దానపేక్షామభిధాయ యచ్ఛబ్ద
స్యాపి విషయవిశేషే తచ్ఛబ్దానపేక్షామాహ - యచ్ఛబ్దస్త్వితి - సాధ్వితి - చం
ద్రమసి సతి పుష్కరైః పద్మైః సాధు కృతం - కుత ఇత్యాహ - అభిరామ
తాధికే అస్మిన్ సతి యన్మీలితం సంకుచితం జయిని చంద్రజయనశీలే కామినీ
ముఖే సతి ఉద్యతా తేన చంద్రేణ పునః సాహసమనుష్ఠితం - అత్ర యన్మీ
లితమిత్యుత్తరవాక్యస్థో యచ్ఛబ్దస్తచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షతే - తస్య
హేతుమాత్రకథనప్రవృత్తత్వాత్ - ప్రకృతే తేనేతి యోఽసావిత్యత్రా

జయినికామినీముఖే తేనసాహసమనష్ఠితం పునః॥ ప్రాగుపాత్తస్తు యచ్ఛ
బ్దస్తచ్ఛబ్దోపాదానంవినాసాకాంక్షః ॥ యథాత్రైవశ్లోకే॥ఆద్యపా
దయోర్వ్యత్యాసే ॥ ద్వయోరుపాదానేతునిరాకాంక్షత్వం ప్రసిద్ధం।
అనుపాదానేపి ద్వయమపిసామర్థ్యాత్క్వచి ద్గమ్యతే॥ యథా॥ ప॥
యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి తేకిమపి తాన్ప్రతినై
షయత్నః । ఉత్పత్స్యతేస్తిమమకోపిసమానధర్మా కాలోహ్యయం
నిరవధి ర్విపులాచ పృథ్వీ ॥ అత్రయ ఉత్పత్స్యతేతం ప్రతీతి ॥ఏవంచ

దశ్శబ్దసన్నిహితో యచ్ఛబ్దస్సాకాంక్షఏవేతినిసాధయిష్యన్నాహ - ప్రా
గుపాత్తస్త్వితి - పూర్వవాక్యోపాత్తఇత్యర్థః సాకాంక్షః నవాక్యా
ర్థపర్యవసాయీత్యర్థః - వ్యత్యాసఇతిమిలితం యదభి రామతాధి
కే సాధుచంద్రమసిపుష్కలైః కృతమిత్యేవంవిపర్యయఇత్యర్థః - అత్ర
హితత్సాధుకృత మిత్యుక్తావేవాకాంక్షానివృత్తిః - ఉభయోపాదా
నానుపాదానయో రేకమేవోదాహరణమాహ - యేనామేతి- భవ
భూతేరుక్తిరియం- యేనామయేకేచిత్ ఇహాస్మిన్గ్రంథేనోస్మాకం కిం
చిదీషదవజ్ఞాం తిరస్కారంప్రథయంతిప్రకటయంతి - తేకిమపిజానంతి-
నకిమపిజానంతీత్యర్థః - యద్వాకిమపి-అల్పమిత్యర్థః- అతస్తాన్ప్రతిప
షప్రకరణవిషయఃయత్నోన - తర్హికంప్రతీత్యత్రాహ- ఉత్పత్స్యత
ఇతి-అస్తీత్యనంతరంవాశబ్దోధ్యాహార్యః -తథాచ-ఉత్పత్స్యతేఅస్తివా
తంప్రత్యేషప్రయత్నః - ఉభయత్రప్రమాణం దర్శయతికాలోహీతి-
అత్రపూర్వార్ధేద్వయోరుపాదానం - ఉత్తరార్ధే ద్వయోరనుపా
దానంచవివృణోతి- అత్రేతి- యఉత్పత్స్యతేఅస్తివాతం ప్రతీతిద్వయో
రాక్షేపః - అనాక్షేపేతుపూర్వాపరార్ధయోస్సంబంధఏవనస్యాదితి
భావః॥ ఏవంపూర్వవాక్యోపాత్తస్యయచ్ఛబ్దస్య తచ్ఛబ్దసాకాంక్షత్వం
ప్రతిపాద్యప్రకృతేపిసాకాంక్షత్వమితిదర్శయతి - ఏవంచేతి - అత్రత
వోతియోసావిత్యత్రేత్యర్థః - నన్వదశ్శబ్దేనైవతచ్ఛబ్దాకాంక్షానివృత్తి
స్స్యాదిత్యత్రాహ - నచేతి-యచ్ఛబ్దసన్నిహితస్యాదశ్శబ్దస్యప్రసిద్ధార్థ

తచ్ఛబ్దానుపాదానేనాత్రసాకాంక్షత్వం॥ నచాసావితి తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ ప॥ అసౌ మరుచ్చుంబితచారుకేసరః ప్రసన్నతారాధిప మండలాగ్రణీః। వియుక్తరామాతురదృష్టివీక్షితో వసంతకాలో హనుమానివాగతః॥ అత్రహినతచ్ఛబ్దార్థప్రతీతిః॥ ప్రతీతౌవా॥ ప॥ కరవాలకరాళదోస్సహాయో యుధియోఽసౌ విజయార్జునైకమల్లః। యదిభూపతినాసతత్రకార్యే వినియుజ్యేత తతః కృతంకృతంస్యాత్॥ అత్రహిస ఇత్యస్యానర్థక్యంభవేత్॥ అథయది॥ ప॥ యోవికల్ప మిదమర్థమండ

త్వాత్తచ్ఛబ్దానుపాదానే సాకాంక్షత్వమిత్యవిమృష్టవిధేయాంశతేతిభావః॥ అదశ్శబ్దస్యతచ్ఛబ్దార్థాభావంప్రదర్శయితుముదాహరతి-అసావితి- కేసరావకుళవృక్షాః- పక్షేసటాః- వాయుపుత్రత్వాదితిభావః - ప్రసన్నస్యతారాధిపస్య చంద్రస్య మండలేనాగ్రణీఃశ్రేష్ఠః - అన్యత్రప్రసన్నస్యవాలివధాత్సుముఖస్య తారాధిపస్యసుగ్రీవస్యమండలేసైన్యేఅగ్రణీః- వియుక్తాభిరామాభిరాతురయాదృష్ట్యావీక్షితః - అన్యత్రవియుక్తేనరామేణ - అత్రాసావితినిర్దిశ్యమానత్వాత్కథంతచ్ఛబ్దార్థప్రతీతిః- తస్మాదదశ్శబ్దస్యతచ్ఛబ్దార్థానుపపత్తిరిత్యాహ- అత్రేతి - యద్యనయోరేకార్థత్వభ్రమస్తథాప్యభ్యుపగమ్యాపి బ్రూమఇత్యాహ - ప్రతీతౌవేతి - కరవాలేతి- యోఽసౌవీరఃయుధియుద్ధేవిజయాపరనామధేయోఽర్జునఇవఏకమల్లః - అసహాయశూరః- సఃభూపతినాతత్రకార్యేవినియుజ్యేతయదితతః - కృతంఅనేనకృతం కార్యం- కృతంసమ్యక్కృతంస్యాత్- అత్రేతి- అనర్థక్యంవైయర్థ్యంస్యాత్ - నన్విదంశబ్దస్యేవాదశ్శబ్దస్యాపితచ్ఛబ్దార్థత్వంభవతు - ఇదమేతదదసాంసమానయోగక్షేమత్వాదితిశంకతే - అథేతి - అత్రాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - యదీత్యస్యోత్తరత్రోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః - యోవికల్పమితి- భో ఈశయః పుమాన్ అవికల్పంనిస్సంశయం యథాతథానిఖిలమిదమర్థమండలంప్రమేయజాతం - భవద్వపుర్భవదభిన్నంపశ్యతి- నిత్యసుఖినః అస్యాత్ స్యేత్యర్థః-స్వాత్మపక్షపరిపూరితే స్వస్వరూపాంశభరితే - బ్రహ్మవిద్బ్ర

లంపశ్యతీశనిఖిలంభవద్వపుః। స్వాత్మపతుపరిపూరితేజగత్యస్యానిత్యసుఖినః
కుతోభయం॥ ఇతీదంశబ్దవదదశ్శబ్దస్తచ్ఛబ్దార్థమభిధత్తఇత్యుచ్యతే ॥ త
ర్హ్యత్రైవవాక్యాంతరేప్యుపాదానమర్హతి॥ నతుతత్రైవ॥ యచ్ఛబ్దస్య
వానికటస్థితః ప్రసిద్ధింపరామృశతి॥ యథా॥ యత్తదూర్జితమత్యుగ్రం
క్షాత్రంతేజోస్యభూపతేః। దీవ్యతాక్షైస్తదానేననూనంతదపిహారితం॥
ఇత్యత్రతచ్ఛబ్దః। ననుకథం॥ ప॥ కళ్యాణానాంత్వమిహమహతామీశిషే

ష్వేవభవతీతిశ్రుతేః-జగతి-కుతఃకస్మాజ్జనాద్భయం-నకుతోపీత్యర్థః- ద్వి
తీయాద్వైభయంభవతీతిభావః - ఇతీతి - ఉచ్యతేయది - తర్హీ
తి-వాక్యాంతరేపి- యచ్ఛబ్దతోవ్యవధానేనేతిబోధ్యం - అన్యథాతనో
తియోసావిత్యత్రాపియస్తనోతి అసావగ్రతఇతివస్త్వంతరే ఇష్టాపత్తి
సంభవాత్తదేవవ్యక్తీకరోతి - యచ్ఛబ్దస్యేతి- యచ్ఛబ్దనికటపతితస్య
తచ్ఛబ్దస్యాపిప్రసిద్ధార్థత్వంభవతి- కింపునరదశ్శబ్దస్యేతికైముతికన్యా
యమభిప్రేత్యోదాహరతి - యత్తదితిసహదేవంప్రతిభీమస్యోక్తిరియం-
అస్యభూపతేర్యుధిష్ఠిరస్యతత్ప్రసిద్ధమూర్జితంసమృద్ధం - అత్యుగ్రమతి
భయంకరంయత్క్షాత్రంతేజఃపౌరుషం - అభూదితిశేషః - తదపిహారి
తం- రాజ్యధనధాన్యాదిభిస్సాకం - పణీకృత్యానేనహారితం శకునినా
హృతమిత్యర్థః - అత్రయచ్ఛబ్దేనికటస్థస్యతచ్ఛబ్దస్యప్రసిద్ధార్థత్వం-అ
న్యథాపునస్తచ్ఛబ్దోపాదానమనర్థకంస్యాత్ - నన్వేవం- శృణోతిత
స్మాదపియస్సపాపభాగిత్యాదావపితచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధార్థస్స్యాదితిచేన్న-
యఇతివాక్యసమాప్తౌవిచ్ఛేదేనవ్యవధానాత్ - తనోతియోసావిత్యత్ర
తు సంధిగాయచ్ఛబ్దనివిష్టైకదేశత్వేనావిచ్ఛేదాత్ - యత్రయచ్ఛబ్ద
స్యక్రియాసంబంధస్తత్రతచ్ఛబ్దార్థోవిధేయత్వేనావతిష్ఠతే - శృణో
తితస్మాదపి యస్సపాపభాగితివత్ - అన్యత్రప్రసిద్ధార్థత్వమేవ॥ ప్రా
గుపాత్తోయచ్ఛబ్దస్తచ్ఛబ్దోపాదానం వినాసాకాంక్షఇతియదుక్తం త
స్యాభియుక్తప్రయోగే వ్యభిచారమాశంకతే-ననుకథమితి - అస్యతన్మై
ఇత్యుక్తమిత్యనేన సంబంధః- కళ్యాణానామీశిషే - కళ్యాణానిత్యదధీ

త్వంవిధత్సేపుణ్యాంలక్ష్మీమథమయిదృశందేహిదేవప్రసీద।యద్యత్పాపం
ప్రతిజహి జగన్నాథనమ్రస్యతన్మే భద్రంభద్రంవితరభగవన్భూయసే మం
గళాయ॥అత్రయద్యదిత్యుక్త్వాతన్మేఇత్యుక్తం।ఉచ్యతే॥ యద్యదితియేన
కేనచిద్రూపేణస్థితంసర్వాత్మకంవస్త్వాక్షిప్తం॥తథాభూతమేవతచ్ఛబ్దే
నపరామృశ్యతే॥ ప॥ కింలోభేనవిలంఘితస్సభరతోయేనైతదేవంకృతం
మాత్రా(స్త్రీ)లఘుతాంగతాకిమథవామాతైవమేమధ్యమా॥ మిథ్యైతన్మ
మచింతితంద్వితయమప్యార్యానుజోసౌగురుర్మాతా తాతకళత్ర మిత్య
నుచితంశంకేవిధాత్రాకృతమ్॥అత్రార్యస్యేతి తాతస్యేతిచవాచ్యం।నత్వ

నాసీత్యర్థః - కల్యాణానాంత్వమసిమహసాంభాజనంవిశ్వమూర్తే
ఇతిపాఠాంతరం - ప్రతిజహినాశయ-భద్రముత్తమం భద్రంమంగళం
వితర- సమాధత్తే- ఉచ్యతఇతి- తథాభూతమితి - తేనైవరూపేణ ప
రామృశ్యతఇత్యర్థః - తథాచాత్రవివక్షితయత్పదేన సామాన్యరూపే
ణోపస్థానాత్తేనైవరూపేణైకేనాపి తత్పదేన పరామర్శస్సంభవఇత్యు
క్తం- యదితువివక్షితయత్పదేనతత్తద్రూపేణ ప్రత్యేకవ్యక్త్యుపస్థాపనే
వక్తుస్తాత్పర్యం - తదైకేన తత్పదేనతత్తద్రూపేణ బోధయితుమసా
మర్థ్యాత్తత్పదవీప్సావశ్యం భావఇత్యభిప్రాయః - తథాచ- యం
యంవ్యతీయాయపతింవరాసా - ఇత్యత్రసనభూమిపాలఇతి - యాం
యాంప్రియఃప్రైక్షతకాతరాక్షీం సాసాహ్రియానమ్రముఖీబభూవేత్య
త్రసాసేతిచతత్పదవీప్సోపపత్తిః॥ అథసమాసైకదేశపదగతత్వేన వా
క్యగతత్వమభిప్రేత్యోదాహరతి - కింలోభేనేతి శ్రీరామవనవాసనియమ
నానంతరంలక్ష్మణస్యోక్తిః - సఃప్రసిద్ధఃభరతః లోభేనరాజ్యలాభలో
భేనేత్యర్థః - విలంఘితఃఆక్రాంతఃకిం - యేనభరతేన కర్త్రామా
త్రా ద్వారీకృతయా - ఏతద్రామవన ప్రేరణరూపంకర్మఏవం - వర
ప్రార్థనారూపేణకృతం - అథవామేమధ్యమామాతా కైకేయ్యేవ-
ఏతద్ద్వితీయస్యమిథ్యాత్వేహేతుమాహ - ఆర్యేతిఅసౌగురురార్యః ఆ
ర్యస్యశ్రీరామస్యఅనుజః - అత్రేతి- భిన్నపదోపస్థితస్యైవవిధేయత్వం-

నయోస్సమాసేగుణభావఃకార్యః ॥ ఏవంసమాసాంతరే వ్యుత్పత్త్యుదాహా ర్యం॥ప॥శ్రితక్షమారక్తభువశ్శివాలింగితమూర్ఛయః।విగ్రహాత్ పణా దద్య శేరతే తే గతాసుఖాః॥అత్రక్షమాదిగుణయుక్తాస్సుఖమాసతఇతి వివక్షితేహంతా స్తఇతివిరుద్ధార్థప్రతీతిః।పదైకదేశే యథాసంభవం క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥అలమితిచపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్ప రిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగనాయాః । ఇతియదిశతకృత్వస్తత్వమా లోచయామస్తదపినహరిణాక్షీంవిస్మరత్యంతరాత్మా॥అత్రత్వాదితి॥ య థావా॥ప॥ తద్గచ్ఛసిద్ధ్యైకురుదేవకార్యమర్థోయమర్థాంతరలభ్య

అనుజేఆర్యసంబంధమభిధాయానౌచిత్యకారిత్వాభావోవిధేయః- య త్రార్యసంబంధస్తత్రానౌచిత్యాయోగాత్ - నచవాక్యగతదోషప్రద ర్శనప్రస్తావేకథం సమాసగతావిమృష్టవిధేయాంశ ప్రదర్శనమిదంకృ తమితివాచ్యం ఏకవాక్యతాపన్నసమాస పదద్వయగతా విమృష్ట విధే యాంశద్వయస్యవాక్యగతత్వాత్- వాక్యగతంవిరుద్ధమతికృత్త్వముదా హరతి- శ్రితక్షమాఇతి - విగ్రహాత్ పణాద్యుద్ధవిగమాత్ దేహఖండ నాచ్చ- శ్రితక్షమాఃశాంతిమంతః - అన్యత్రభూమిపతితాః- రక్తాఅను రక్తాభువోభూగతజనాయేషాం - అన్యత్రరుధిరాధారభూతాః - శి వైఃకల్యాణైః - అన్యత్రశివాభిః- గతాసుఖాఃగతదుఃఖాః - అన్యత్రగ తాః - అసవఃఖానీంద్రియాణిచయేషాంశేరతేఆసతే॥ అత్రేతి- నచా యంప్రకాశితవిరుద్ధోఽర్థదోషఇతివాచ్యం - శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నై వవిరోధస్ఫురణాత్- పదస్యాంశేపికేచనేత్యేతదనుసృత్యోదాహరణ మాహపదైకదేశఇతి - పదైకదేశేశ్రుతికటుత్వముదాహరతి- అలమి తి- అంగనాయాస్సంగమేనఅలంకృతం - తత్రహేతూనాహ - చపల త్వంక్షణికత్వం - తస్మాత్ - స్వప్నశ్చిత్తవృత్తిమాత్రపరికల్పితాసృష్టిః మంత్రాదినాఅవిద్యమానార్థప్రకాశనం మాయా - యదియద్యపి- అత్రాసకృత్త్వాచ్ఛిరసః ప్రయోగశ్శ్రుతికటుః- ఉదాహరణాంతర మాహ-తదితి . మన్మథంప్రతిమఘవత ఉక్తిః - అర్థాంతరేణపార్వ

ఏవ । అపేక్షితే ప్రత్యయముత్తమం త్వాం బీజాంకురః ప్రాగుదయాది
వాంభః॥ అత్ర సిద్ధ్యా ఇతి లభ్యా ఇతి చ కష్టం ॥ యశ్చాప్సరోవిభ్రమమండనా
నాం సంపాదయిత్రీం శిఖరైర్బిభర్తి । బలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగా మ
కాలసంధ్యామివ ధాతుమత్తామ్ ॥ అత్ర మత్తాశబ్దః క్షీబార్థేన నిహతా
ర్థః॥ ౫॥ ఆదావంజనపుంజలిప్తవపుషాం శ్వాసానిలోల్లాసితప్రోత్సర్పద్వి
రహానలేన చ తతస్సంతాపితానాం దృశామ్। సంప్రత్యేవ నిషేకమశ్రుపయ
సా దేవస్య చేతోభువో భల్లానామివ పానకర్మ కురుతే కామం కురంగే
క్షణా॥ అత్ర దృశామితి బహువచనమనర్థకం । కురంగేక్షణాయా ఏక

తీపరమేశ్వర సంఘటనరూపేణ - ప్రత్యయం కారణం - అత్ర సిద్ధ్యై ఇతి
భ్యా ఇతి చ కటు - అత్ర ప్రకృత్యేకదేశాద్యకారభ్యాకారౌ శ్రుతికటూ - ప
దైకదేశే నిహతార్థముదాహరతి - యశ్చేతి - అత్రేతి - ధాతుమత్తా
శబ్దస్య మతుబాది ప్రత్యయద్వయరూపపదైకదేశో మత్తా - క్షీబా ఆస్వాది
తమదిరా - తద్వాచకత్వేన నిహతార్థత్వం - పదైకదేశే నిరర్థకము
దాహరతి - ఆదావితి - కురంగేక్షణా దృశామశ్రుపయసా నిషేకం చే
తోభువః భల్లానాం పానకర్మేవ కురుత ఇత్యన్వయః - శస్త్రః పం
కేనలిప్త్వాగ్నౌ సంతాప్య పయసి క్షిపేదితి పానకర్మస్వరూపం - సం
ప్రత్యేవ సంతాపనోవ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవ - అత్రేతి - ఈక్షణశబ్ద
స్య దృగ్వ్యాపారే ప్రయోగవత్ దృక్ఛబ్దస్య ప్రయోగాభావాదంజనలే
పాద్యఘటనాచ్చ దృక్ఛబ్దో వ్యాపారవాచీ న భవతి అస్మిన్నేవ శ్లోకే పదాం
తరే నిరర్థకత్వం దర్శయతి - అత్రైవేతి - క్రియాయా నిషేకలక్షణా
యా దృక్సంబంధమాత్రసారస్యాత్ కురంగేక్షణాయాస్సంబంధాభావేక
ర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలాభావాత్పరితజితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియా
ఫల ఇత్యత్రోక్తనిమిత్తఫలాభావాచ్చాత్మనే పదం నిరర్థకం - కర్త్ర
భిప్రాయే క్రియాఫలే ఇతి పాణినిసూత్రం - కర్తారమభిప్రైతీతి ప్రా
ప్నోతీతి వ్యుత్పత్త్యా కర్తృనిష్ఠే క్రియాఫల ఇతి తదర్థః - అత్ర తు కర్త్ర్యాం
కురంగేక్షణాయాం తదభావాదితి భావః - పాదపూరణమాత్రప్రయో

స్యాపేహోపాదానాత్॥నచ॥ప॥ అలసవలితైః ప్రేమార్ద్రార్ద్రైర్ము
హుర్ముకులీకృతైః క్షణమభిముఖైర్లజ్జాలోలైర్నిమేషపరాఙ్ముఖైః।
హృదయనిహితం భావాకూతం వమద్భిరివేక్షణైః కథయ సుకృతీ కో
ఽయంముగ్ధే త్వయాద్య విలోక్యతే॥ఇత్యాదివద్వ్యాపారభేదాద్బహుత్వం।
వ్యాపారాణామనుపాత్తత్వాత్॥ నచవ్యాపారేత్ర దృశ్ఛబ్దో వర్తతే॥
అత్రైవకుహుతఇత్యాత్మనేపదమనర్థకం॥ ప్రధానక్రియాఫలస్యకర్త్ర
సంబంధేకర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలాభావాత్॥ప॥ చాపాచార్యస్త్రిపు
రవిజయీ కార్తికేయో విజేయశ్శస్త్రన్యస్తస్సదనముదధిర్భూరియం
హంతకారః।అస్త్యేవైతత్ కిముకృతవతా రేణుకాకంఠబాధాం బద్ధస్ప
ర్ధస్తవ పరశునాలజ్జతే చంద్రహాసః॥ అత్రవిజేయ ఇతికృత్యప్రత్యయః
క్తప్రత్యయార్థే అవాచకః॥ప॥అతిపేలవమతిపరిమిత వర్ణంలఘుతర
ముదాహరతిశఠః। పరమార్థతస్సహృదయం వహతిపునః కాలకూట
ఘటితమివ॥అత్ర పేలవశబ్దః॥ప॥యః పూయతేసురసరిన్ముఖతీర్థసార్థ

జనంనిరర్థకమితి లక్షితం - తత్రపాదపూరణపదస్య ఛందోభంగవా
రణప్రయోజనకతయావ్యాఖ్యాతత్వాత్ - అత్రతు బహువచనాత్మనె
పదయోః పాదపూరణార్థత్వాభావేపినిరర్థకతా - అలసేతి- అల
సానిచతానివలితానిముగ్ధానిచతైః - యద్వాఅలసమలసత్వం తేన వలి
తైర్ముగ్ధైః - భావాకూతభావః-అత్రాలసత్వేనలోకోత్తరత్వం- స్తి
మితత్వేనప్రేమాధిక్యం - ముకుళితత్వేనలజ్జాతిశయః - ఆభిముఖ్యేనో
త్కంఠా-లోలత్వేనశంకా - నిమేషపరాఙ్ముఖత్వేనౌత్సుక్యాతిశయః
హృదయనిహితత్వేనగోపనీయత్వం- వమద్భిరిత్యనేన పరిపూర్ణత్వం-
సుకృతీత్యనేన తదవలోకనస్య పురుషార్థత్వంచేతి ప్రతిపద వ్యంగ్యా
ని- పదైకదేశగతమవాచకముదాహరతి - చాపాచార్యఇతి - భార్గ
వంప్రతిరావణదూతస్యోక్తిః - విజేయోవిజితః - హంతకారఃపూర్ణ
భిక్షా-ఏతత్ మాహాత్మ్యం - కిముకింతు-అత్రేతి - పదైకదేశేవ్రీడాశ్లీ
లముదాహరతి - అతిపేలవమితి - లఘుతరమతిమందస్వరం-సశఠః- అ

స్నానేనశాస్త్రపరిశీలనకీలనేన। సౌజన్యమానఖనిరూర్జితమూర్జితా
నాం సోయంవృశోఃపతతి కస్యచిదేవపుంసః॥అత్రపూయశబ్దః॥ప॥ విన
యప్రణయైకకేతనంసతతంయోఽభవదంగతాదృశః । కథమద్యసతద్వదీ
క్ష్యతాంతదభిప్రేతపదంసమాగతః॥అత్రప్రేతశబ్దః॥ కస్మిన్కర్మణిసా
మర్థ్యమస్యనోత్తపతేతరామ్। అయంసాధు చరస్తస్మా దంజలిర్బధ్య
తామిహ॥అత్రకింపూర్వం సాధురుతసాధుషు చరతీతిసందేహః॥ప॥ కి
ముచ్యతేస్యభూపాల మౌళిమాలా మహామణేః।సుదుర్లభం వచోబా

తేతి- పెలవశబ్దస్యభాషాంతరే వృషణవాచకత్వా ద్వ్రీడాజనకత్వం-
పదైకదేశేజుగుప్సాశ్లీలముదాహరతి - యత్రేతి సోఽయంజనః - కస్య
చిదేవ అధాఽత్పుణ్యవతః - నతుపాపస్య- పూయతేపూతోఽభవతి- కీ
లనేనస్థిరీకరణేన - ఊర్జితానామూర్జితంఅతితేజస్వీ- అత్రేతి-పూ
యశబ్దోవసావాచకః - శీర్ణరుధిరవాచీతికేచిత్ - తతో జుగుప్సావ
హత్వం - పదైకదేశేఅమంగళాశ్లీలముదాహరతి - వినయేతి- అంగ
హేసఖి! నయస్సతాచారః - ప్రణయః ప్రేమ- తయోరేకకేతనం ముఖ్య
స్థానం - అభవత్ - తాదృశఇదానీం-తస్యాస్సపత్న్యాఃఅభిప్రేత ప
దంఅభిలషితస్థానంసమాగతస్సన్- తద్వత్ పూర్వవత్ కథమీక్ష్యతాం-
విలోక్యతాం - అత్రేతి - ప్రేతశబ్దస్యామంగళార్థత్వం - పదైకదేశే
సందిగ్ధముదాహరతి- కస్మిన్నితి- అస్యపురుషస్యసామర్థ్యం కస్మిన్ కర్మ
మణినోత్తపతేతరాం - అతిశయేననప్రభవతి- ప్రభవత్యేవేత్యర్థః-
అయంసాధుచరః - తస్మాత్ ఇహజనేవిషయేఅంజలిర్బధ్యతాం - స్వ
కార్యసిద్ధయేఅయంప్రార్థ్యతామిత్యర్థః - అత్రేతి-సాధుచర ఇత్య
త్రభూతపూర్వేచరడితి-పూర్వంసాధురితివా - చరేష్టఇతిసాధుషు చ
రతీతివాసందిగ్ధార్థత్వాత్ - పదైకదేశేనేయార్థ ముదాహరతి -
కిముచ్యతఇతి- భూపాలానాంమౌళిమాలాయాః మహామణిభూతస్య
అస్యకించరితముచ్యతే - నకిమపివాగ్గోచరమిత్యర్థః-యస్యతేజః వచో
వాణైర్గీర్వాణైరపిసుదుర్లభం - అత్రేతి- గీశ్శబ్దోలక్ష్యతే- అత్రనరూ

క్తై స్తైజోయస్య విభావ్యతే॥అత్రవచశ్శబ్దేన గీశ్శబ్దోలక్ష్యతే॥ అత్రఖలు పూర్వపదంయావదుత్తర పదమపిపర్యాయ పరివర్తనంనక్షమతే।జలధ్యాదౌతూత్తరపదమేవ॥ బడబానలాదౌ పూర్వపదమేవ । యద్యప్యసమర్థస్యైవాప్రయుక్తాదయః కేచనభేదాః॥ తథాప్యస్యై రలంకారకారైర్విభాగేనదర్శితాఇతి భేదప్రదర్శనే నోదాహృతాన్యాఇతిచ విభజ్యోక్తాః॥ ప॥ ప్రతికూలవర్ణముపహతలుప్తవిసర్గం విసంధిహ

ఢినర్వాప్రయోజనమితినేయార్థతా - నన్వేవంగీశ్శబ్దైరిత్యాః స్యాదిత్యతఆహ- అత్రేతి- ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే- పూర్వపదంయావత్ - పూర్వపదమేవ - పర్యాయపరివృత్తింక్షమతఇత్యర్థాల్లభ్యతే - నోత్తరమపిపదం - నన్వేకైకపదపరివృత్తిః కుత్రవాభవతీత్యత్రాహ- జలధ్యాదౌత్వితి- ఉత్తరపదమేవ - పర్యాయపరివృత్తింనక్షమతఇత్యనువర్తతే - ఏతేనపూర్వపదంతు క్షమతఇతిబోధ్యం - నీరధిరంభోధిరిత్యాదిప్రయోగవశాత్ - బడబానలాదౌపూర్వపదమేవ- అత్రాపినక్షమతఇత్యేవ - ఉత్తరపదంక్షమతఏవ - బడబాగ్నిర్బడబావహ్నిరిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ - క్లిష్టాదిత్రయస్యసమాసగతత్వనియమాద్యథాసంభవంపదైకదేశేశ్రుతికట్వాది దోషానుదాహృత్యాసమర్థాంతర్భూతానామప్రయుక్తాదీనాం కథంపృథఙ్నిర్దేశ ఇత్యాశంక్యోపపత్తిం దర్శయతి- యద్యపీతి- అసమర్థత్వంనామవివక్షితార్థ ప్రతీతిశూన్యత్వమేవ - అత్రాదిశబ్దేనఅవాచకనిహతార్థయోర్గ్రహణం - భేదప్రదర్శనేనఅసమర్థాపేక్షయా వైలక్షణ్యప్రదర్శనేన - వస్తుతస్తు తేషాం తదంతర్భావఏవేత్యాశయః- అథవాక్యమాత్ర దోషానాహ- ప్రతికూలేతి- ఉపహతవిసర్గంలుప్తవిసర్గంచేతి దోషద్వయం-న్యూనపదమధికపదం కథితపదంచేతి దోషత్రయం - అపదస్థపదమపదస్థసమాసంచేతిదోషద్వయం - ప్రతికూలవర్ణమిత్యత్రవర్ణపదం సమాసస్యాప్యుపలక్షణం - తేనప్రకృతరసవిరోధిగుణవ్యంజకసమాసోపిప్రతికూలవర్ణోబోధ్యః - దూషకతాబీజసామ్యాత్ - వాక్యమేవ తద్దో

తవృత్తం । న్యూనాధికకథితపదం పతత్ప్రకర్షం సమాప్తపునరాత్త ॥
అర్ధాంతరైకవాచక మభవన్మతయోగమనభిహితవాచ్యం। అపదస్థప
దసమాసం సంకీర్ణం గర్భితం ప్రసిద్ధిహతం । భగ్నప్రక్రమమక్రమమ
మతపరార్థం చ వాక్యమేవ తథా॥ రసానుగుణత్వం వర్ణానాం వక్ష్య
తే । తద్విపరీతత్వం ప్రతికూలత్వం ॥ యథా శృంగారే॥ ప ॥ అకుంఠో
త్కంఠయా పూర్ణ మాకంఠం కలకంఠి మాం । కంబుకంఠ్యాః క్షణం
కంఠే కురు కంఠార్తి ముద్ధర। రౌద్రే॥ ప॥ దేశస్సోయమరాతిశోణిత

త్యత్ర తథా పదస్య దుష్టార్థకత్వం - తథా దుష్టమిత్యర్థః - ఏతత్పర్య
త్ర సంబధ్యతే- అత్రాపి యోగరూఢిభ్యాం లక్ష్యలక్షణభావ వ్యవస్థితిః -
వస్తుతో లక్ష్యతావచ్ఛేదకమేవ లక్షణం- వాక్యమేవేతి - ప్రతికూలవర్ణా
దిదోషా వాక్యేష్వేవ న పదాదిష్విత్యర్థః - వివక్షితరస విరుద్ధవర్ణ
యుక్తత్వం ప్రతికూలవర్ణత్వం - వక్ష్యతే-ఉత్తరోల్లాస ఇతి భావః-
ఉదాహరతి - అకుంఠేతి దూతీం ప్రతినాయకస్యోక్తిః - హే కలకంఠి
మధురవాణి-అకుంఠం అకుంఠయా అవిచ్ఛిన్నయా ఉత్కంఠయా ॥ శ్లో॥
సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీత్యభిమన్యతే । తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం స
సంకల్పాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధాః ఇత్యుక్తేచ్ఛా విశేషేణ - పూ
ర్ణం- మాం- క్షణం క్షణమాత్రమపి - కంబుకంఠ్యాః ప్రియతమాయాః
కంఠే కురు- కంఠాలింగనం దాపయేత్యర్థః-ఉత్కంఠారూపా మార్తిం
పీడాం ఉద్ధర అపనయ-రాగిత్వే లబ్ధవిషయే వేదనామహతీ చయా సంశోషణీ
చ గాత్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధా ఇత్యుక్త ప్రకారోత్కంఠా
త్రబోధ్యా-శృంగారే టవర్గస్య నిషిద్ధత్వాత్ప్రతికూలవర్ణత్వం రౌద్రే ప్రతి
కూలవర్ణత్వముదాహరతి-దేశ ఇతి-అమర్షోద్దీపితస్యాశ్వత్థామ్న ఉక్తి
రియం- కేశగ్రహః కేశగ్రహణరూపః - అహితానాం శత్రూణాం యా
ని శస్త్రాణ్యాయుధాని తేషాం ఘస్మరాణి భక్షకాణి - అత ఏవ గురూణి
దుర్భరాణి దుస్సహానీతి యావత్ - భాస్వంతి ప్రకాశయుక్తాని అస్త్రాణి
తాని పరశురామసంబంధీన్యేవ - అత్రేతి- రౌద్రరసోచిత వికటవర్ణ

జలైర్యస్మిన్ హ్రదాః పూరితాః క్షత్రాదేవ తథావిధః పరిభవస్తాతస్య కేశగ్రహః॥ తాన్యేవాహిత శస్త్రఘస్మర గురూణ్యస్త్రాణి భాస్వంతి మే యద్రామేణకృతం తదేవకురుతే ద్రోణాయనిః క్రోధనః॥అత్రవికటవర్ణత్వం దీర్ఘసమాసత్వంచోచితం॥ యథా॥ప॥ ప్రాగప్రాప్తనిశుంభశాంభవధనుర్ద్వైధావిధావిర్భవత్క్రోధప్రేరిత భీమభార్గవభుజస్తంభాపవిద్ధఃక్షణాత్।ఉజ్జ్వాలఃపరశుర్భవత్వ శిథిల స్త్వత్కంఠపీఠాతిథిర్యేనానేనజగత్సుఖండపరశు ర్దేవోహరః ఖ్యాప్యతే॥ యత్రతున క్రోధస్తత్రచతుర్థపాదాభిధానే తస్యైవశబ్దప్రయోగః॥ ఉపహతఓత్వంప్రాప్తోలుప్తోవా విసర్గోయత్రతత్॥ప॥ధీరోవినీతో నిపుణో వరాకారోనృపోఽత్రసః।యస్యభృత్యాబలోత్సిక్తాభక్తాబుద్ధిప్రభావితాః॥ వి

దీర్ఘసమాసంప్రదర్శయితుముదాహరతి - యథేతి - ప్రాగితి - శ్రీరామంప్రతిపరశురామస్యోక్తిః - నిశుంభోహింసానమనమితియావత్-భంగఇతికేచిత్ - ద్వైధావిధాద్వైధీకరణం - భీమోభయంకరః- అపవిద్ధోముక్తః - అశిథిలోదృఢః - విశిష్టః పరశుస్త్వత్కంఠపీఠే అతిథిర్భవతు - శిరోపవేశనస్యాతిథే రుచితత్వాత్కంఠే పీఠత్వరూపణం - పురాహరేణస్వపరశోరేకఃఖండోజామదగ్న్యాయదత్తఇతిప్రసిద్ధిః - అతఏవతస్యఖండపరశుత్వం - యత్త్వయాహరధనుః ఖండితం తత్పరశునా త్వమపి ఖండ్యస ఇతిప్రతీయతే - నన్వత్రాపి చతుర్థపాదేమసృణ వర్ణా ఇత్యతఆహ - యత్రత్వితి - తస్యైవమసృణవర్ణస్యైవేత్యర్థః - ఉపహతలుప్తవిసర్గరూపదోషద్వయమేకవాక్యేనవ్యాకరోతి - ఉపహతఇతి - ద్వయోరప్యేకముదాహరణమర్థద్వయేనాహ - ధీరఇతి-స్పష్టం- అత్రపూర్వార్ధేఉపహతిరుత్తరార్ధేవిసర్గలోపశ్చపూర్వార్ధే నైరంతర్యేణోత్వ ప్రాప్తవిసర్గత్వ ముత్తరార్ధేలుప్త బహువిసర్గత్వంచేతిబోధ్యం- అథవిసంధి దోషమాహ- విశబ్దోఽత్ర వైరూప్యార్థకః - వైరూప్యంచత్రిధా - త్రైవిధ్యం దర్శయతి- విశ్లేషఇత్యాదినా - విశ్లేషోనామప్రాప్తస్య సంహితాకార

సంధి॥ సంధేర్వైరూప్యం విశ్లేష అశ్లీలత్వం కష్టత్వంచ॥ ఆద్యం యథా॥ ప॥ రాజన్విభాంతి భవత శ్చరితాని తాని ఇందోర్ద్యుతిం దధతి యాని రసాతలాంతః। ధీదోర్బలే అతితతే ఉచితార్థవృత్తీ ఆతన్వతీ విజయసంపదమేషు భాతః॥ యథా వా॥ ప॥ తత ఉదిత ఉదార హార హారిద్యుతిరుచ్చైరుదయాచలాదివేందుః। నిజవంశ ఉదాత్తకాంతకాంతిర్బత ముక్తామణివచ్చకాస్త్యనఘః। సంహితాం న కరోమీతి స్వేచ్ఛయా సకృదపి దోషః ॥ ప్రగృహ్యాదిహేతుకత్వేన త్వసకృత్ ॥ ప॥ వేగాదుడ్డీయ గగనే చలండామరచేష్టితః । అ

స్యాభావః - సంధిరాహిత్యమితి యావత్ - విశ్లేషముదాహరతి - రాజన్నితి - హే రాజన్ భవతస్తాని చరితాని విభాంతి - యాని చరితాని రసాతలే అంతః - పాతాళమధ్యే వైశద్యాదిందోర్ద్యుతిం దధతి - తథా భవతో ధీదోర్బలే - ఏషు చరితేషు భాతః - కీదృశే ధీదోర్బలే - అతితతే అతివిస్తృతే - ఉచితార్థేషు సముచితకార్యేషు వృత్తిర్వర్తనం యయోస్తే - ఉచితానువృత్తీతి పాఠే - ఉచితా అనువృత్తిరనువర్తనం యయోస్తే - తథా విజయసంపదం విజయసమృద్ధిం ఆతన్వాతే - అస్యైవోదాహరణాంతరమాహ - తత ఇతి - తతస్తస్మాత్పురుషాత్ ఉదయాచలాదిందురివ ఉదితః సః ఉదారహారవతీ హారిణీ మనోహారిణీ ద్యుతిర్యస్య సః - ఇదమిందావపి యోజ్యం - నిజవంశే స్వకులే స్వోత్పాదకవేణువిశేషే చ - ఉదాత్తా మహతీ కాంతా కమనీయా చ కాంతిర్యస్య సః - ముక్తామణావపి యోజ్యమిదం - తత్ర విశేషమాహ - సంహితామితి - సంహితా సంధిః - ప్రాప్తిస్థలే బుద్ధిపూర్వకం సకృదప్యసంధికరణం దోషః - ప్రగృహ్యేతీతి - ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యం - అత్రాశక్తిసూచకత్వాభావేపి బంధపారుష్యేణాసకృద్విశ్లేషస్య దుష్టత్వం - అశ్లీలసంధిముదాహరతి వేగాదితి - కాచిద్దూతీ నాయకాధిష్ఠితం సంకేతస్థానం బోధయంతీ నాయికామాహ - అయం పత్త్రీ పక్షీ వేగాదుడ్డీయ గగనే చలన్ డామరముద్భటం చేష్టితం యస్య తాదృశస్సన్ ఉత్తపతే ఉత్తాపం గృహ్ణాతి - తతస్తస్మాత్ - అత్ర లండామ దేత్యత్ర లండా శబ్దస్య - రుచింకురు ఇత్యత్ర చింకు శబ్దస్య చ - క్రమే

యముత్తపతేపత్రీతతోత్రైవరుచింకరు॥ అత్రసంధావశ్లీలతా॥ ప॥ ఉర్వ్యసావత్రతర్వాళిమర్వంతేచార్వనవస్థితిః । నాత్రజ్యాయుజ్యతేగంతుంశిరోనమయతన్మనాక్॥ అత్రకృతేః కష్టత్వం॥ హతవృత్తం- హతంలక్షణానుసరణేప్యశ్రావ్యమప్రాప్త గురుభావాంతలఘురసానుగుణంచ వృత్తం యత్ర॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అమృతమమృతంకస్సందేహోమధూన్యపినాన్యథామధురమధికంచూతస్యాపి ప్రసన్నరసంఫలమ్। సకృదపిపునర్మధ్యస్థ స్సన్రసాంతర విజ్ఞోవదతు యదిహాన్యత్స్వాదుస్యాత్ప్రియా రదనచ్ఛదాత్ ॥ అత్రయదిహాన్య త్స్వాద్విత్యత్రాశ్రావ్యం॥ యథా॥ ప॥ జంపరిహారిదుంతీరఇమణంఅంపిణసుందరత్తణగుణేణ। అహణ

ణభాషాంతరే శిశ్నయోన్యంకురవాచకత్వాత్తస్యచ సంధివశాదుద్భూతత్వాదశ్లీలసంధితా॥ కష్టవిసంధిముదాహరతి - ఉర్వీతి - ఉర్వీమహీ యసీ- తర్వాళిస్తరుపంక్తిః- అత్రసంధౌశ్రుతికటువర్ణోత్పాదః॥ హతవృత్తముదాహర్తుం హతపదార్థం త్రివిధంవదన్వృత్తపదార్థం సమర్థయతి - హతమితివృత్తంఛందః- అత్రహతత్వమశ్రావ్యత్వం-తచ్చవచనయతిభంగరసానుగుణత్వాదినానాహేతుకం - వాపదాంతస్యేత్యనుశాసనవశాద్గురుత్వ మప్రాప్తమంత్యాక్షరం యస్యతత్- యతిభంగముదాహరతి - అమృతమితి- ద్వితీయామృతపదమత్ర మధురార్థకంనాన్యథా - మధూన్యేవ- రసాంతరవిత్రసేతరభేదజ్ఞః జనః మధ్యస్థస్సన్సకృదపివదత్విత్యన్వయః - ప్రియాయారదనచ్ఛదాత్ అన్యద్వస్తుయదిస్వాదుస్యాత్తద్వదత్విత్యర్థః - అమృతాదేర్మధురత్వేపితత్తుల్యస్వాదుత్వంనాస్తీతిభావః - అత్రవృత్తలక్షణలక్షితత్వేపియదిహాన్యదిత్యత్రసవర్ణదీర్ఘీకృతే యతిభంగాద్దుష్టత్వం షష్ఠైదశమేచ యతిరుచితా॥ ఆర్యాయాంగణవిశేషద్వయాసాన్నిధ్యకృతమశ్రావ్యత్వముదాహరతి - జౌపరిహారిఉమితి - యఃపరిహర్తుంతీర్యతే మనాగపి న సుందరత్వగుణేన - అథకేవలంయస్యదోషః ప్రతిపక్షైరపి ప్రతిపన్న ఇతిసంస్కృతం - తీర్యతేపార్యతే - సుందరత్వగుణేనహేతునా- మ

వరంజస్సదోసోపడిపక్ఖేహింపిపడిపణ్ణో॥ ఛా॥ యంపరిహర్తుంతీర్యతేమనాగపినసుందరత్వగుణేన । అథనపరంయస్యదోషఃప్రతిపక్షైరపిప్రతిపన్నః॥ అత్రద్వితీయతృతీయగణౌసకారభకారౌ॥ ప॥ వికసితసహకారతారహారిపరిమళగుంజితపుంజితద్విరేఫః । నవకిసలయచారుచామరశ్రీహరతిమునేరపిమానసంవసంతః॥ అత్రహారిప్రముదితసౌరభేతిపాఠోయుక్తః-యథావా॥ ప॥ అన్యాస్తాగుణరత్నరోహణభువఃకన్యామృదన్యైవసాసంభారాః ఖలుతేన్యఏవవిధినావైరేవసృష్టోయువా । శ్రీమత్కాంతిజుషాంద్విషాం కరతలాత్స్త్రీణాంనితంబస్థలాత్ దృష్టేయత్రపతంతిమూఢమనసాం మస్త్రాణి వస్త్రాణిచ॥ అత్రవస్త్రాణ్యపీతిపాఠే లఘురపిగురుత్వంభజతి॥ ప॥ హాన్నపహాబుధహాకవిబంధో విప్రసహస్రసమా

నాగల్పమపియః పరిహర్తుం నపార్యత ఇత్యన్వయః - అథేతిసముచ్చయే - యస్యదోషోపి కేవలంప్రతిపక్షైరేవప్రతిపన్నోనాస్మాభిః - అత్రేతి- హారిణంఇతిద్వితీయగణోంతగురుస్సకారపరిభాషితః - తీరఇఇతితృతీయగణోభకారపరిభాషితఆదిగురుః- అనయోస్సాన్నిధ్యేఅశ్రావ్యత్వం॥ అప్రాప్తగురుభావాంతలఘువృత్తముదాహరతి - వికసితేతి - వికసితస్య సహకార పుష్పభారస్య హారిణా మనోహరేణ పరిమళేన పుంజితగుంజితాః పరిపుష్టశబ్దా ద్విరేఫాయత్ర - నవకిసలయరూపస్య చారుచామరస్యశ్రియంహరతి . పాఠపరిష్కారేణదోషం ప్రకాశయతి- అత్రేతి - సహకారభారేహారిణోమనోహరాః ప్రముదితాఃసౌరభేగుంజితాశ్చద్విరేఫాయత్రేతి బహువ్రీహిః - తారేతి పాఠేతారఃఅధికః - హారీత్యత్రపాదాంతలఘోరికారస్యగురుత్వేనభావ్యం వాపదాంతస్యేతి పదాంతస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగాభావేపి గురుకార్యాక్షమత్వం - నచవాపదాంతసూత్రవైయర్థ్యం - తస్యద్వితీయచతుర్థపాదగోచరత్వాత్ - అతశ్చతుర్థపాదేప్యుదాహరతి- అన్యా ఇతి-గుణాఏవరత్నానితేషాం రోహణభువఃరత్నోత్పాదకపర్వతభూమయఇత్యారోపః - తాః కన్యాః అన్యాలోకవిలక్షణాః - ఏతేనతాసు

శ్రయదేవ । ముగ్ధవిదగ్ధసభాంతరరత్న క్వాసి గతః క్వ వయం చ బత త్రైతే॥ హాస్యరసవ్యంజకమేతద్వృత్తం॥ న్యూనపదం యథా॥ ప॥ తథాభూతాం దృష్ట్వా నృపసదసి పాంచాలతనయాం వనే వ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషితం వల్కలధరైః । విరాటస్యావాసే స్థితమనుచితారంభనిభృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు ॥ అత్రాస్మాభిరితి ఖిన్న ఇత్యస్మాత్పూర్వమిత్థమితి చ ॥ అధికపదం యథా॥ ప ॥ స్ఫటికాకృతినిర్మలః ప్రకామం ప్రతిసంక్రాంతనిశాతశాస్త్రతత్త్వః । అవిరుద్ధసమన్వితోక్తియుక్తిః ప్రతిమల్లాస్తమయోదయస్స కోపి॥ అత్రాకృతిశబ్దః॥ యథా వా॥ ఇదమనుచితమక్రమశ్చ పుంసాం యదిహ జరాస్వపి మాన్మథా వికారాః । యదపి చ న కృతం నితంబినీనాం స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా॥ అత్ర కృత

జాతానామపి లోకవిలక్షణత్వమితి భావః - మృత్ ఉపాదానకారణం-మైస్సంభారైః - రసాననుగుణవృత్తముదాహరతి - హేతి-అత్ర సర్వత్ర హాశబ్దః ఖేదే - ముగ్ధాయాస్సుందర్యాః విదగ్ధసభాయా అంతరే మధ్యే రత్నభూతకరుణరసోచితం పరిత్యజ్య హాస్యరసోచితవృత్తకథనం దోషః - న్యూనపదముదాహరతి - తథాభూతామితి- వ్యాఖ్యాతమిదం-అత్రేతి- న్యూనమితి యోజ్యం - అధికపదముదాహరతి- స్ఫటికేతి-ప్రతిసంక్రాంతం ప్రవిష్టం నిశాతం నిర్మలం చ శాస్త్రతత్త్వం యస్య సః-అవిరుద్ధాస్సరసాః సమన్వితాస్స సందర్భాశ్చ ఉక్తయో యుక్తయశ్చ యస్య స తాదృశః ప్రతిమల్లానాం ప్రతిభటానాం అస్తమయో నాశో యస్మాత్తాదృశ ఉదయో యస్య స తథోక్తః స పుమాన్ కోపి విలక్షణః-అత్రేతి-అధిక ఇతి శేషః- అత్రాకృతిపదేనాపి స్ఫటికస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ - ఉదాహరణాంతరమాహ - ఇదమితి- స్తనపతనావధి స్తనపతనోత్తరకాలావధికం జీవితం రతం వా న కృతమితి చ యత్ - అర్ధాద్విధాత్రా- తదప్యనుచితమిత్యర్థః - అత్రేతి-అధికమితి శేషః - దోషాంతరమాహ- కృతమితి - పూర్వార్ధే కృతపదాభావేనోత్తరార్ధే తత్కథనాత్ప్రక్రమభంగ ఇతి భావః- దోషాభావప్రతిపాదనాయాన్యథాపాఠం దర్శ

మితి॥ కృతంప్రత్యుతప్రక్రమభంగమావహతి॥ తథాచ॥ యదపిచనకురంగలోచనానామితిపాఠే నిరాకాంక్షైవప్రతీతిః॥ కథితపదంయథా॥ ప॥ అధికరతలతల్పంకల్పితస్వాపలీలాపరిమిళననిమీలత్పాండిమా గండపాళీః। సుతనుకథయకస్యవ్యంజయత్యంజసైవస్మరనరపతి లీలాయౌవరాజ్యాభిషేకమ్॥ అత్రలీలేతి॥పతత్ప్రకర్షంయథా॥ప॥ కఃకఃకుత్రనఘుర్ఘురాయితఘురీ ఘోరోఘురేత్సూకరః కఃకఃకఃకంకమలాకరంవికమలంకర్తుంకరీనోద్యతః। కేకేకానివనాన్యరణ్యమహిషా నోన్మూలయేయుర్యత స్సింహీస్నేహవిలాసబద్ధవసతిః పంచాననోవర్తతే॥ సమాప్తపునరాత్తంయథా॥ ప॥ క్రేంకారస్స్మరకార్ముకస్యసుఖతక్రీ

యతి- యదపిచేతి - కథితపదదోషమాహ - అధీతి-కరతలేకపోలం కృత్వాచింతయంతీంకాంచిత్ప్రతికస్యచిదుక్తిరియం - హేసుతనుతవగండపాళీగండదేశఃకస్యపురుషస్య - స్మరఏవనరపతిః వశీకృత నిఖిలలోకత్వాత్ తస్యనరపతిత్వంబోధ్యం - తస్యలీలా - కామిన్యుద్వేగజననక్రియా- తాంయోన్యఃకరోతి సతత్ప్రతినిధీభూతస్తస్యదీయేయౌవరాజ్యే అభిషేచ్యః - కస్యతాదృశాభిషేకం వ్యంజయతిఅంజసాతత్త్వతఃకథయ కేనత్వమాకృష్టాంతరంగేత్యాశయః - గండపాళీకీదృశీ- అధికరతలతల్పం-కరతలరూపతల్పే- కల్పితాస్వాపరూపాలీలాయయాతాదృశీ-యద్వా-స్వాపలీలయా యత్పరిమిళనంఘర్షణంతేన నిమీలన్ సంకుచన్ పాండిమావిరహజాతపాండుత్వం యస్యాస్తాదృశీ - కరతల పీడనాద్రిక్తిమోదయేనపాండిమ్నోనిమీలనమితిబోధ్యం - అత్రేతి-లీలేతి- కథితపదమితిశేషః - లీలాపదయో స్సన్నిధ్యాభావేనానుప్రాసస్యాప్యభావాద్దుష్టత్వం - పతత్ప్రకర్షముదాహరతి - పతత్ప్రకర్షమితి- బహుశఆరూఢస్య ప్రకర్షస్యపశ్చాద్వృక్షాగ్రాదివపతనం- కఃకఇతి- ఘుర్ఘురాయితా ఘుర్ఘురధ్వనికారిణీయాఘురీపోత్రం తయా ఘోరో భయంకరః - నఘురేన్నపశ్యేచ్చేత్ - అత్రసూకరాద్యభిధానే వికటబంధః- సతుసింహాభిధానేపతితః - సమాప్తపునరాత్తమాహ- వా

డాపికీనాం రవో ఝుంకారో రతిమంజరీమధులిహాం లీలాచకోరీధ్వనిః॥ త
న్వ్యాః కంచుళికాపసారణభుజాక్షేపస్ఖలత్కంకణ క్వాణః ప్రేమతనో

ర్వాక్యసమాప్తిజనితాన్వయబోధే పునస్తదన్వయః పదాంతరోపాదానం యు
క్తం- నిరాకాంక్షత్వేనాన్వయవిరోధాద్దుష్టత్వం - క్రేంకార ఇతి - కం
చిత్సఖీం ప్రతి కస్యచిత్సబహుమానమాళీ రుక్తిరియం - కంచుళి
కాయాః స్తనపిధానపటపుటవిశేషస్య - తద్గ్రంథేరిత్యర్థః- అపసా
రణేయో భుజాక్షేపః నివారణార్థం తన్వ్యాభుజప్రక్షేపస్తస్మిన్ స్ఖల
త్తాంచలతాం కంకణానాం క్వాణో ధ్వనివిశేషః వో యుష్మభ్యం ప్రేమ-
సంభోగబృంహణో తు విస్తారయతు- సానురాగసంభోగౌత్సుక్యం భూ
యాదిత్యర్థః - విశిష్టకంకణక్వాణం రూపకైర్విశినష్టి- స్మరకార్ము
కస్య- కంచుళికాపసారణానంతర భావి యుద్ధోద్ధృత చాపస్య -
క్రేంకారః టంకారః - తద్రూప ఇత్యర్థః - ఉద్దీపకత్వాతిశయా
దుత్తరత్రాప్యారోప పరంపరాబోధ్యా - సురతే యాః క్రీడాః
లీలాస్తా ఏవ పిక్యః పికాంగనాస్తాసాం రవస్తద్రూపః - యథా
కోకిలాంగనాలాపస్తథాయమప్యుద్దీపక ఇతి భావః - రతిమంజర్యస్సంభో
గవిచ్ఛిత్తివిశేషరూపపుష్పస్తబకా ఏవ మధులిహో భ్రమరాస్తేషాం ఝుం
కారస్తద్రూపః - యథా మధులిట్ ఝుంకారః కుసుమస్తబకవికాసవృ
ద్ధిం వ్యంజయతి తథాయం కంకణక్వాణోపి రతివిచ్ఛిత్తివిశేషాన్ప్రకటయతీ
తి భావః-లీలావిలాసా ఏవ చకోర్యస్తాసాం ధ్వనిర్నాదస్తద్రూపః - య
థా చంద్రికాపానమత్తానాం చకోరీణామాలాపరూపో ధ్వనిరుద్దీపకస్త
థాయమపీతి భావః - నవస్యోత్కటస్య వయసో యౌవనస్య లాస్యం తాం
డవం సంభోగవిజృంభణరూపం నాట్యం తస్మై వేణుస్వనః తానస్వనః- య
థా తానస్వరస్సంగీతనాట్య విశేషారంభకస్తథాయమపి నవవయోవి
లసనవిజృంభణవివర్ధమాన సంభోగచాతుర్యవిశేష సంధాయక ఇతి
భావః- అత్ర ప్రేమతనోతు వ ఇత్యంతే వాక్యసమాప్తిః రూప్యమాణత
యా విశేషణస్య వేణుస్వనస్యాన్వయార్థం తద్గతస్య క్వాణస్య విశేష్య

తువోనవఃయో లాస్యాయ వేణుస్వనః ॥ ద్వితీయార్ధే గతైకవాచకశేషం ప్రథమార్ధం॥ యథా॥ మసృణచరణపాతం గమ్యతాం భూస్సదర్భా విరచయ సిచయాంతం మూర్ధ్ని ఘర్మః కఠోరః। తదితి జనకపుత్రీ లోచనైరశ్రుపూర్ణైః పథి పథికవధూభిశ్శిక్షితా వీక్షితా చ ॥ అత్ర తదిత్యపరార్ధగతమేకమేవ వాచకం॥ అభవన్మతఇష్టో యోగస్సంబంధో యత్ర॥ యథా॥ యేషాం తాస్త్రిదశేభదానసరితః పీతాః ప్రతాపోష్మభిర్లీలాపానభువశ్చ నందనవనచ్ఛాయాసు యైః కల్పితాః। యేషాం హుంకృతయః కృతామరపతిక్షోభాః క్షపాచారిణాం తైః కింత్వత్పరితోష

స్యావృత్తేర్దోషాపత్తిః - అంత్యదోషోయం - వాక్యాంతరే తథాత్వాభావాత్॥ అర్థాంతరైకవాచకపదార్థం వివృణ్వన్ తద్దోషముదాహరతి - ద్వితీయార్ధేతి - ద్వితీయార్ధగతమేకం వాచకశేషం అప్రధానీభూతం వాచకపదం ప్రథమార్ధసంబంధి యత్ర తత్ - మసృణేతి - యద్యస్మాత్ భూస్సదర్భా దర్భాంకురయుక్తా తత్తస్మాత్ మసృణచరణపాతం మృదులపాదన్యాసం యథా తథా గమ్యతాం - యద్యస్మాత్ ఘర్మో గ్రీష్మాతపః కఠోరస్తీక్ష్ణస్తస్మాన్మూర్ధ్ని శిరసి చ సిచయాంతం చేలాంచలం విరచయేతి పథికవధూభిర్జనకపుత్రీ శిక్షితా - అశ్రుపూర్ణైర్లోచనైర్వీక్షితా చ - అత్ర తదిత్యర్థాంతరగతం - నిరాకాంక్షత్వాద్దూషణబీజం - అత్ర తదిత్యర్థాంతరగతమేకమేవ వాచకం - అభవన్మతయోగశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుదాహరతి - అభవన్నితి - అభవన్నవిద్యమానో మత ఇష్టో యోగస్సంబంధో యత్ర తత్ - నచావిమృష్టవిధేయాంశస్యాత్రాంతర్భావః తత్రాన్వయో భవత్యేవ పరంతు వైపరీత్యేన - అత్ర తు సంబంధబుద్ధిరేవ నాస్తి - యేషామితి - యేషాం క్షపాచారిణాం ప్రతాపోష్మభిః - త్రిదశేభదానసరితః పీతాశ్శోషితాః - ప్రవాదోచితం ప్రకృష్టవచనోచితం - సదసి కథనోచితం వా - కించిత్కృతం - అపితు కించిదపి న కృతమిత్యర్థః - తత్పరితోషకారీతి పాఠే ప్రవాదోచితం కించిత్ - తస్య రావణస్య పరితోషకారి కర్మ విహితమిత్యన్వయః - అత్ర యైరిత్యస్య విశే

షకారివిహితంకించిత్ప్రియావాచోచితం॥ అత్రగుణానాంచపరార్థత్వాద
సంబంధస్సమత్వాత్స్యాదిత్యుక్తనయేన యచ్ఛబ్దనిర్దేశ్యానామర్థా
నాంపరస్పరసమన్వయేనైరిత్యస్య విశేష్యాప్రతీతిరితి- ఉపాచారిభిరితి
పారేయుజ్యతేసమన్వయః॥ యథావా ॥ ౭ ॥ త్వమేవంసౌందర్యాస
చరుచిరతాయాఃపతిరతః కలానాంసీమానంపరమిహయువామేవ భజ
థః । అపిద్వంద్వందిష్ట్యాతదితి సుభగేసంవదతివామతశ్శేషంయత్స్యాత్

ష్యత్వేనతుపాచారిశబ్దార్థోవివక్షితః- నచతథాయోగఃప్రతీయతే- వి
భక్తిభేదాత్- యేషాంప్రతాపోష్మభిఃపీతాస్తేషాం - యైర్లీలోపాన
భువఃకల్పితాస్తేషాం- యేషాంహుంకృతయః కృతామరపతిక్షోభాస్తే
షామితిచ - క్రమేణయచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దార్థయోరేవాన్వయోస్తు - కింవిశే
ష్యాంతరేణేత్యతఆహ - గుణానాంచేతి॥శ్రుతిః ॥ అరుణయాపింగా
క్ష్యైకహాయన్యాగవాసోమంక్రీణాతీత్యత్రగుణానామారుణ్యాదీనాం క్ర
యణార్థతయాసమన్వయః- నత్వన్యోన్యం- గుణత్వేనసమత్వాత్- అ
తస్తన్న్యాయేనాత్రాపి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టానాం గుణానామన్యోన్యాన్వ
యాభావః - సమత్వేనవిశేషణవిశేష్యభావనిగమనాభావాత్- ఉపా
చారిభిరితిపాఠేతు సకలయత్పదప్రతిపాదితానాం తైరితితచ్ఛబ్దేన ప
రామర్శే తేషాంఉపాచారిత్వాన్వయాత్ - పరార్థత్వంనామ ప్ర
ధానాకాంక్షిత్వం - ఉపాచారిణామితిపాఠే యేషాంఉపాచారిణా
మితిఉపాచారిశబ్దార్థస్య విశేషణత్వం - విభక్తిభేదాదిత్యత్రఉపా
చారిణాం తైరితివిభక్తిభేదఇత్యభిప్రాయః - అత్రయేషాం హుంకృత
యఇత్యత్రైవతుపాచారిణామిత్యన్వయః- నపునతత్పూర్వపరితైర్యైరి
త్యత్రభిన్నవిభక్తికయోరభేదాన్వయోనిరాకాంక్షత్వాదిత్యాశయః॥క్వచి
న్న్యూనత్వనిబంధనంతదిత్యాహ-త్వమితి-త్వంఏవం-ఏవంవిధం - సౌంద
ర్యాయస్యాస్సాతథోక్తా-నిరుపమరూపా-సచతవపతిస్తురుచిరతాయాః
పతిః-అతోహేతోః యువామేవఇహజగతిపరమత్యంతంకలానాంచామరీ
ణాంసీమానంపర్యంతంపరాకాష్ఠాంభజథః-హేసుభగే-ఇతి-ఏవంవిధం-

జ్జితమిహాతదానీంగుణితయా ॥ అత్రయదిత్యత్రతదితితదానీ మిత్యత్ర యదేతిచనాస్తి - చేత్స్యాదితియుక్తః పాఠః॥యథావా ॥ సంగ్రామాంగణమాగతేనభవతా చాపేసమారోపితే దేవాకర్ణయ యేనయేనసహసా యద్యత్సమాసాదితమ్। కోదండేన శరాశ్శరైరరిశిరస్తేనాపిభూమండలం తేనత్వంభవతాచ కీర్తిరమలా కీర్త్యాచ లోకత్రయీ ॥ అత్రాకర్ణనక్రియాయాః కర్మత్వేకోదండం శరానిత్యాది ॥ వాక్యార్థస్య కర్మత్వేకోదండశ్శరాఇత్యాది ప్రాప్తం । నచయచ్ఛ

తత్ వాంయువయోర్ద్వంద్వందిష్ట్యాభాగ్యవశాత్సంవదతిసంవాదంగచ్ఛతి- అత్రాపిస్సంభావనాయాం-పరస్పరానురూపంభవతిఖల్వితియావత్- అతః పశ్చాత్ శేషం అవశిష్టంయత్స్యాత్ అర్థాదన్యోన్యానురాగాదికంయదాస్యాత్ తదానీమిహగుణితయా గుణసంపత్త్యాజితంస్యాత్- యత్రాకృతిస్తత్రగుణాఇతి గుణితాయాఉత్కర్షో భవతీతిభావః- అత్రఅతశ్శేషంయత్ తద్యదాస్యాత్తదానీం గుణితయాజితంస్యాదితి సంబంధఇష్టః - అతశ్శేషంచేత్స్యాదితిపాఠే చేచ్ఛబ్దస్య యదార్థత్వేనాకాంక్షాభావాదితిభావః॥ ఆకాంక్షావిరహేణతదుదాహరతి- సంగ్రామాంగణమితి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః - దోషంవివృణోతి-అత్రేతి- కోదండేన శరాఇత్యాదివాక్యం ప్రథమార్థేతదాకర్ణయేతి విధివాక్యాంతర్భూతంవా - యేనయేనేత్యుద్దేశవాక్యాంతర్భూతంవా- కేనకేనకింకిం సమాసాదితమిత్యాకాంక్షాయాం పృథగ్వాక్యంవా- ఆద్యేపికింపదార్థమాత్రస్యాకర్ణనంప్రతికర్మత్వం - ఉతపదార్థసముదాయభూతస్యవాక్యార్థస్య - ఆహోస్విత్ పరస్పరాన్విత పదార్థసముదాయస్యేతి వికల్ప్యాద్యందూషయతి - అత్రేతి- ఆకర్ణనక్రియాకర్మత్వేకర్మణిద్వితీయేతి ద్వితీయైవస్యాత్ - నతృతీయాదిః - ద్వితీయందూషయతి- వాక్యార్థస్యేతి- సముదాయస్యకర్మత్వేపి ప్రత్యేకమకర్మత్వాద్ద్వితీయానుపపత్తావపి ప్రాతిపదికార్థమాత్రస్యవివక్షితత్వాత్సర్వత్రప్రథమైవస్యాదితిభావః - నాపితృతీయః - కోదండేనాసా

బ్దార్థ స్తద్విశేషణం వా కోదండాది ॥ నచ కేనకే నేత్యాదిప్రశ్నః॥ య
థావా॥ చాపాచార్యస్త్రిపురవిజయీ కార్తికేయోవిజేయ ఇత్యాదా
భార్గవస్యనిందాయాం తాత్పర్యం ॥ కృతవతేతిపరశౌ సాప్రతీయతే ॥
కృతవత ఇతితు పారేమతయోగో భవతి ॥ యథావా ॥ ప ॥ చత్వారో
వయమృత్విజస్సభగవాన్ కర్మోపదేష్టాహరిః స్సంగ్రామాధ్వరదీక్షి
తో నరపతిః పత్నీగృహీతవ్రతా । కౌరవ్యాః పశవః ప్రియా పరిభవ క్లే
శోపశాంతిః ఫలం రాజన్యోపనిమంత్రణాయ రసతి స్ఫీతంయశో దుందు
భిః ॥ అత్రాధ్వరశబ్దస్సమాసె గుణీభూతఇతి నతదర్థస్సర్వైస్సంయు

దితాంశ్చరానాకర్ణయేత్యాది ప్రయోగప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం - ద్వితీ
యే కోదండాదిర్యచ్ఛబ్దార్థో వా యచ్ఛబ్దార్థ విశేషణంవా యచ్ఛబ్దా
ర్థవిశేష్యం వేతి వికల్ప్యాద్యందూషయతి - నచయచ్ఛబ్దార్థ ఇతి- కో
దండాదౌ యచ్ఛబ్దస్యసంకేతాభావాత్ - ద్వితీయందూషయతి- తద్వి
శేషణంవేతి - నచేత్యనుషజ్యతే- కోదండాదినా యేనయేనశరాదికం యు
ద్యత్సమాసాదితం తత్తదాకర్ణయేత్యుక్తే సమాకర్ణనీయాంతరా
భావేనఅసంగతత్వప్రసంగాత్ - నతృతీయః- ఉక్తదోషానుషంగాదె
వేతిద్రష్టవ్యం-తృతీయందూషయతి- నచేతి- శ్లోకేకేనకేనేతి ప్రశ్నాభా
వాదుత్తరార్థగత కోదండాదీనామాకాంక్షాభావాన్నాన్వయః- త
స్మాదభవన్మతయోగత్వం॥ వాచ్యార్థవ్యంగ్యార్థయోః మతయోగ
స్యాసంభవముదాహరతి- చాపాచార్యఇతి- వ్యాఖ్యాతమిదంపద్యం-మ
తయోగినఃపరశురామనిందాబోధరూపః - పరశావేతి- పరశావేవనిం
ద్యకర్మకారిత్వకథనాదితిభావః - తథాచఅభవన్మతయోగత్వం॥ స
మాసాసమాసయోరన్వయే నిరాకాంక్షతయా భవన్మత యోగమా
హ॥ చత్వారఇతి॥ యశఃప్రకాశకోదుందుభిర్యశోదుందుభిః-స్ఫీతంయ
థాతథా- రసతిధ్వనతి- దోషంవివృణోతి- అత్రేతి॥ సమాసేగుణీభూ
తస్యాధ్వరశబ్దస్యసర్వైః ఋత్విగాదిభిర్వివక్షిత స్సంబంధోనఘటత ఇ
త్యభవన్మతయోగత్వం - నసంబంధికపదార్థస్య సంబంధివిశేషణే వా

జ్యతే॥ తథా ॥ప॥ జంఘాకాండోరునాళో నఖకిరణలసత్కేసరాళీకరాళః ప్రత్యగ్రాలక్తకాభాప్రసరకిసలయో మంజుమంజీరభృంగః। భర్తుర్నృత్తానుకారే జయతి నిజతనుస్వచ్ఛలావణ్యవాపీసంభూతాంభోజశోభాం విదధదభినవో దండపాదో భవాన్యాః॥ అత్ర దండపాద గతా నిజతనుః ప్రతీయతే। భవానీసంబంధినీ తు వివక్షితా॥ అవశ్యవక్తవ్యం చానుక్తం యత్ర॥ యథా ॥ప॥ అప్రాకృతస్య చరితాతిశయైశ్చ దృష్టైరత్యద్భుతైరపహృతస్య తథాపి నాస్థా। కోఽప్యేష వీరశిశుకాకృతిరప్రమేయమాహాత్మ్యసారసముదాయమయః పదార్థః॥ అత్రాపహృతోఽస్మీత్యపహృతత్వస్య విధిర్వాచ్యః। తథాపీత్యస్య ద్వితీయవాక్యగతత్వేనైవోపపత్తేః॥ యథా వా ॥ప॥ ఏషోఽహమద్రితనయా ముఖప

న్వయోఽన్యత్ర తు మత్తోఽసావసంభవన్నేవ భవతీతి దర్శయతి-జంఘాకాండేతి వ్యాఖ్యాతమిదమపి॥ వివృణోతి-అత్రేతి- గుణభూతాయా అపి భవాన్యా నిజతనురితి సంబంధో వివక్షితః-స న ప్రతీయతే- దండపాదేనైవ ప్రధానేన తత్సంబంధప్రతిభాసనాత్ నిజతనుశబ్దయోః కర్తృపరత్వాదిత్యభవన్మతయోగత్వం॥ అనభిహితవాచ్యం వివృణ్వన్నుదాహరతి- అవశ్యమిత్యాదినా-అప్రాకృతస్యేతి॥ అప్రాకృతస్య యత్కించిత్కౌతుకానాం కృష్టస్య దృష్టైశ్చరితాతిశయైరపహృతస్య వశీకృతస్య- దృష్టైశ్చేతి చకారో భిన్నక్రమః - తేన శ్రుతత్వం సముచ్చీయతే - తథాపి మమ నాస్థా అనాదరః- తర్హి ఆస్థాభావాత్కిం సంభావయసీత్యత్రాహ- కోఽపీతి- వీరశిశురేవ వీరశిశుకః తస్యాకృతిర్యస్య సః- అప్రమేయోఽనుపమో యో మాహాత్మ్యసారాణాం సముదాయస్తన్మయః కోఽప్యనిర్వాచ్యః పదార్థః- అత్రాపహృతోఽస్మీతి పృథగ్వాక్యం కార్యం - అన్యథా త్వేకవాక్యతాయాం తథాపీత్యస్యానర్థక్యమేవ స్యాదిత్యనభిమతవాచ్యమేతత్॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఏషోఽహమితి- కందర్పస్యోక్తిరియం- అద్రితనయాయాః ముఖపద్మాజ్జన్మ యస్య స తథోక్తః పార్వతీముఖపద్మస్య కందర్పజనకత్వం తన్ముఖదర్శనానంతరం వరదానాదవగంతవ్యం- సురా

ద్యజన్మోఽప్రాప్తస్సురాసురమనోరథదూరవర్తీ । స్వప్నేఽనిరుద్ధఘట
నాధిగతాభిరూప్య లక్ష్మీఫలామసురరాజసుతాం విధాయ ॥ అత్రమ
నోరథానామపిదూరవర్తీత్యర్థోఽవాచ్యః ॥ యథాచ ॥ త్వయిని
బద్ధరతేః ప్రియవాదినః ప్రణయభంగపరాఙ్ముఖచేతసః । కమపరాధ
లవంమమపశ్యసిత్యజసిమానిని దాసజనంయతః ॥ అత్రాఽపరాధస్యలవ
మపీతివాచ్యం - అస్థానస్థపదంయథా ॥ ప్రియేణసంగ్రథ్యవిపక్ష సన్ని
ధానివేశితాంవక్షసిపీవర స్తనే । స్రజంనకాచిద్విజహౌ జలావిలాంవ
సంతిహిప్రేమ్ణిగుణానవస్తుని ॥ అత్రకాచిన్నవిజహావితివాచ్యం॥యథా
వా॥ ప ॥ లగ్నః కేళికచగ్రహశ్లథజటాలంబేననిద్రాంతరే ముద్రాంకశ్శి

సురమనోరథానామపిదూరవర్తీ - అతిదుర్లభసమాగమ ఇత్యర్థః-
ఏషాహంస్వప్నేఽనిరుద్ధేనశ్రీకృష్ణపౌత్రేణయాఘటనాతయా అధిగతం
ప్రాప్తం ఆభిరూప్యలక్ష్మ్యాస్సౌందర్యసంపదః ఫలంయస్యాస్సాతథోక్తా
ప్రాప్తస్సమాగతోఽస్మి-వివృణోతి-అత్రేతి॥ఉదాహరణాంతరమాహ-త్వ
యీతి-నాయికాంప్రతినాయకస్యోక్తిరియం- త్వయినిబద్ధారతిరనురా
గోయస్యతస్య-ప్రణయస్యప్రేమ్ణః భంగేవిషయే పరాఙ్ముఖంచేతోయస్య
తస్య- దాసజనం- మామిత్యర్థః- వివృణోతి- అత్రేతి- అన్యథాఅధి
కాపరాధప్రతీతిప్రసంగాత్-దూషకతాబీజమభిమతాప్రతీతిర్విరుద్ధప్రతీతి
శ్చ॥ అపదస్థపదముదాహర్తుమాహ-అపదస్థేతి-అపదస్థపదమపదస్థసమా
సంచేతివిభాగః - అపదస్థత్వంనామయోగ్యస్థానస్థత్వం-ఉదాహరతి-ప్రి
యేణేతి- జలక్రీడావర్ణనమిదం - జలావిలామపీత్యర్థోఽత్రద్రష్టవ్యః-
విపక్షస్యసపత్నీజనస్యసన్నిధావిత్యత్యాగహేతూక్తిః- అత్రేతి. నకా
చిద్విజహావితినిర్దేశేసర్వాఅపివిజహురితివిరుద్ధప్రతీతిః నఞ్పూర్వభా
విత్వేవిశిష్టనిషేధప్రతీతేః- కాచిన్నవిజహావిత్యుచ్యమానేత్వేకైవనజహావి
తిప్రతీయతే- ప్రియమాత్రస్యైవనిషేధాత్ ॥ ఉదాహరణాంతరమా
హ- లగ్నఇతి- కేళౌయః కచగ్రహః పార్వతీకృతపరమేశ్వరజటాగ్ర
హణంతేనశ్లథాశిథిలాజటాలంబాయస్యతేన - జటాభ్యశ్చ్యుతేనేతిభా

తికంఠేందుశకలేనాంతఃకపోలస్థలం । పార్వత్యా నఖలక్ష్మశంకితస
ఖీనర్మస్మితహ్రీతయా ప్రోన్మృష్టః కరపల్లవేన కుటిలా తామ్రచ్ఛవిః పాతు
వః ॥ అత్ర నఖలక్ష్మేత్యుక్తేః పూర్వం కుటిలా తామ్రేతి వాచ్యం॥ అస్థా
నస్థసమాసం యథా॥ ప॥ అద్యాపి స్తనశైలదుర్గవిషమే సీమంతినీనాం
హృది స్థాతుం వాంఛతి మాన ఏష ధిగితి క్రోధాదివాలోహితః । ప్రోద్య
ద్దూరతరప్రసారితకరః కర్షత్యసౌ తత్క్షణాత్ఫుల్లకైరవకోశనిస్సరద
లిశ్రేణీకృపాణం శశీ ॥ అత్ర క్రుద్ధస్యోక్తౌ సమాసో న కృతః॥ కవేరుక్తౌ తు

వః - శితికంఠస్య నీలకంఠస్యేందుశకలేన చంద్రఖండేన - నిద్రాంతరే ని
ద్రామధ్యే అంతఃకపోలస్థలం పార్వతీకపోలాభ్యంతరే లగ్నః అవతీర్ణః - కు
టిలా ఆతామ్రా చ్ఛవిర్యస్య స తథోక్తః అత ఏవ - నఖలక్ష్మేతి శంకి
తానాం సంజాతశంకానాం సఖీనాం నర్మస్మితేన నర్మోక్తిపూర్వక
మందహాసేన హ్రీతయా లజ్జితయా పార్వత్యా కరపల్లవేన ప్రోన్మృష్టః
ముద్రితః ముద్రాచిహ్నం వః పాతు రక్షతు - అత్రేతి - శంకాహేతోః
కుటిలత్వాదేస్తత్పూర్వముపాదానౌచిత్యాత్ - కార్యోత్పత్త్యనంత
రం కారణోపన్యాస వైయర్థ్యాదితి భావః॥ అస్థానస్థసమాసముదాహ
రతి- అద్యాపీతి - స్తనావేవ శైలదుర్గం తేన విషమే దురవగాహే సీమం
తినీనాం హృది ఏష మానః మమ శత్రుభూతః కోపగ్రంథిః అద్యాపి - ఇతః
పూర్వం తిష్ఠతు హాతకోయమితి భావః. ధిగితి నిర్భర్త్సనే - ఆలోహి
తః ఆతామ్రః- ప్రోద్యత్ దూరతరప్రసారితశ్చ కరః కిరణ ఏవ హస్తో య
స్య స తథోక్తః - ఫుల్లం వికసద్యత్కైరవకోశం కుముదకుట్మలం తదేవ ఖ
డ్గపిధానమితి శ్లిష్టరూపకం - తస్మాన్నిస్సరంతీ యా అళిశ్రేణీ సైవ కృపాణ
స్తం - మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇత్యుక్తత్వాదేవ
ముత్ప్రేక్షితం - క్రుద్ధో జనస్స్వాపరాధం హంతుం దూరాదేవ హ
స్తం ప్రసారయతీతి భావః - అత్రేతి పూర్వార్ధం క్రుద్ధస్య చం
ద్రస్యోక్తిః - సమాసో దీర్ఘసమాసః - తస్య క్రోధస్థాయికరౌ
ద్రరసనిష్ఠౌజోగుణవ్యంజకత్వేన క్రోధవ్యంజక వాక్యమేవ స్థానం - న

కృతః॥ సంకీర్ణం ॥ యత్రవాక్యాంతరపదానివాక్యాంతరమనుప్రవిశంతి॥యథా॥ప॥ కిమితినపశ్యసికోపంపాదగతంబహుగుణంగృహాణేమమ్। నను ముంచహృదయనాథం కంఠేమనసస్తమోరూపమ్॥అత్ర పాదగతం బహుగుణంహృదయనాథంకిమితినపశ్యసి । ఇమంకంఠేగృహాణ।మనసస్తమోరూపంకోపంముంచ ॥ ఏకవాక్యతాయాంతుక్లిష్టమితిభేదః॥ గర్భితం॥ యత్రవాక్యస్యమధ్యేవాక్యాంతరమనుప్రవిశతి॥ యథా॥ పరాపకారనిరతైర్దుర్జనైస్సహసంగతిః । వదామిభవతస్తత్వం నవిధేయాకదాచన ॥ అత్రతృతీయపాదోవాక్యాంతరమధ్యే ప్రవిష్టః॥ యథా

కవివాక్యమితిభావః అతోఽత్ర రసాపకర్ష హేతుత్వా ద్దుష్టత్వం-అథసంకీర్ణ ముదాహర్తుం స్వరూపంనిరూపయతి యత్రేతి - కిమితీతి- కవిరేవవివృణోతి- అత్రేతి- ననుక్లిష్టమేవేదమిత్యాశంక్యాహ - ఏకవాక్యతాయామితి- భిన్నవాక్యతాయాం సంకీర్ణమితిభావః॥ అథగర్భితస్వరూపంనిరూపయతి-యత్రేతి-ఉదాహరతి-పరాపకారేతి- అత్రవదామీతివాక్యాంతరంవాక్యమధ్యే ప్రవిష్టంసద్వాక్యార్థప్రతీతింస్థగయతీతి గర్భితత్వం-ఉదాహరణాంతరమాహ-లగ్నమితి - రాగోరుధిర లౌహిత్యమేవానురాగఇతిశ్లిష్టరూపకం - తేనావృతమంగంయస్యాస్తయా-యయాఅసియష్ట్యాఖడ్గలతయాస్త్రియాచ - అరీణాంశత్రూణాం కేశాంచిత్పురుషాణాంచ కంఠేసుదృఢమేవలగ్నంఛేత్తుమాలింగితుంచేతి భావః- కించేతిచార్థః- ఇహైవయాఅసియష్టిః మాతంగానాం గజానాంచండాలానాంచ ఉపర్యపిపతంతీసతీ పరపురుషైశ్శత్రుభిరన్యపురుషైశ్చదృష్టా - తస్యాం అసియష్టిరూపాయాం నాయికాయాం సక్తః- అయంరాజా కించిదపినగణయతి - తేనరాజ్ఞాభృత్యేభ్యోహం దత్తా- శ్రీనియోగాత్- ఇతిగదితుమివయస్య రాజ్ఞఃకీర్తిః- అంబుధిం శ్రియఃపితరం- గతా॥ అత్రేతి॥ కృతమితి - గర్భితంకృతమిత్యర్థః - నగణయతీత్యంతమేకంవాక్యం - తేనాస్మీత్యపరంవాక్యం- తన్మధ్యేపతితం విదితంతేస్త్వితికథంగర్భితమితివాచ్యం - తేనేత్యనేనతద్గణన పరామ

వా॥ ప ॥ లగ్నంరాగావృతాఙ్గ్యాసుదృఢమిహయథైవాసియష్ట్యారి కణ్ఠేమాతఙ్గానామపీహోపరిపరపురుషైర్యాచ దృష్టాపతన్తీ । తత్సక్తోయంనకించిద్గణయతివిదితంతేస్తుతేనాస్మిదత్తాభృత్యేభ్యః శ్రీనియోగాద్గదితుమివగతేత్యంబుధిం యస్యకీర్తిః ॥ అత్రవిదితంతేస్త్విత్యేత త్కృతమ్ ॥ ప్రత్యుతలక్ష్మీస్తతోపసరతీతివిరుద్ధమతికృత్ ॥ మఞ్జీరాది షురణితప్రాయంపక్షిషుకూజితప్రభృతి ॥ స్తనితమణితాదిసురతే మేఘాదౌగర్జితప్రముఖమ్॥ ఇతిప్రసిద్ధిమతిక్రాన్తం॥ యథా ॥ మహాప్రలయమారుతక్షుభితపుష్కరావర్తకప్రచణ్డఘనగర్జితప్రతిరవానుకారీముహుః । రవశ్శ్రవణభైరవస్థగితరోదసీకన్దరః కుతోద్య సమరోదధేరయమభూతపూర్వః పురః॥ రవోమణ్డూకాదిషుప్రసిద్ధోనతూక్తవిశేషణే సింహనాదే। భగ్నఃప్రక్రమఃప్రస్తావోయత్ర॥యథా॥ నాథేనిశాయానియతేర్నియోగాదస్తంగతే హన్తనిశాపియాతా।కులాఙ్గ

నాదేకవాక్యతాపన్నత్వాత్- ప్రసంగాద్దోషాన్తరమప్యాహ - ప్రత్యుతేతి॥ విదితంతేస్త్విత్యనేన స్వాపరాధేనాహంనాపసరామికిన్తు రాజకీయనైవేతిప్రతీయతే - భృత్యాశ్శ్రీమన్తఃకృతాఇతిభావః అతోలక్ష్మీస్తతోపసరతీతి స్తుతివిరుద్ధప్రతీతికృత్- ప్రసిద్ధిహతం ప్రతిపాదయితుంప్రసిద్ధిం తావద్దర్శయతి॥ మఞ్జీరేతి॥ మఞ్జీరాదిషుసంబన్ధిషుయశ్శబ్దస్తస్మిన్ రణితప్రాయంపదంప్రసిద్ధమిత్యర్థః - అత్రప్రాయపదం ప్రభృత్యర్థకం- తేనశిఞ్జితాదిపరిగ్రహః- ఏవముత్తరత్రాపి- తథా చరవపదమపి దుర్బలసంబన్ధిశబ్దఏవ ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య వీరాణాం సింహనాదేప్రసిద్ధ్యతిక్రాన్తం రవశబ్దం దూషయతి- మహాప్రలయేతి ॥ స్థగితోవ్యాప్తః - రోదసీకన్దరః భూమ్యన్తరిక్షాన్తరాళావకాశోయేనసతథోక్తః- శిష్టంస్పష్టం- భగ్నప్రక్రమముదాహర్తుం ప్రక్రమభంగంతావద్దర్శయతి॥ భగ్నఇతి॥ప్రారబ్ధఃపశ్చాద్భగ్నఃప్రక్రమోయత్ర- సోపిప్రకృతిప్రత్యయభేదాదనేకవిధః - తత్రప్రకృతిప్రక్రమభంగముదాహరతి॥ నాథఇతి॥నిశాయానాథేచన్ద్రే-నిశాపియాతేత్యత్రఅపి

నానాంహిదశానురూపంనాతః పరంభద్రతరం నమస్తి॥ అత్రగతఇతి
ప్రక్రాన్తేయాతేతిప్రకృతేః॥ గతానిశాపీతియుక్తః॥ నన్వైకం పదం
ద్విః ప్రయోజ్యంప్రాయేణేత్యస్తి। కథితపదందుష్టమితిచేత్ప్రాయోక్తేః
కథమేకస్యపదస్యద్విః ప్రయోగః॥ ఉచ్యతే॥ ఉద్దేశ్యప్రతినిర్దేశ్యతా
వ్యతిరిక్తోవిషయఏకపదప్రయోగనిషేధస్య। తస్యాంతువిషయేప్రత్యుతతత
స్యైవపదస్యసర్వనామ్నోవాప్రయోగంవినాదోషః॥ తథాహి॥ ఉదే
తిసవితాతామ్రస్తామ్రఏవాస్తమేతిచ। సంపత్తౌచవిపత్తౌచ మహతా
మేకరూపతా॥ అత్రరక్తఏవాస్తమేతీతి యదిక్రియేత। తత్పదాంతరప్ర
తిపాదితస్సఏవార్థోఽర్థాంతరతయేవ ప్రతిభాసమానః ప్రతీతింస్థగ
యతి॥ ప॥ యశోఽధిగంతుంసుఖలిప్సయావా మనుష్యసంఖ్యామతివర్తితుం
వా।నిరుత్సుకానామభియోగభాజాం సముత్సుకేవాంకముపైతిసిద్ధిః॥ అ
త్రప్రత్యయస్య। సుఖమీహితుంవేతియుక్తం॥ ప॥ తేహిమాలయమా
మంత్ర్యపునః ప్రాప్యచశూలినం। సిద్ధంచాస్మైనివేద్యార్థం తద్వి

శబ్దాంతమిత్యనువర్తతే- తథాహి - అతఃపత్యురదర్శనానుసరణాత్పర
మన్యత్- భద్రతరమతిభద్రంనసమస్తినసంభవతి॥ అత్రగతేతిగచ్ఛతిరూ
పాప్రకృతిఃప్రస్తుతా- తాంపరిత్యజ్యయాధాత్వంతరేణనిర్దేశాత్ప్రకృతి
ప్రయుక్తోయఃప్రక్రమభంగః- అత్రేతి॥ ప్రయోగాద్దోషఇతిభావః - ఉచ్య
తఇతి- పూర్వానువాదేనప్రస్తూయమానముద్దేశ్యం పశ్చాద్విధినోప
యుజ్యమానంప్రతినిర్దేశ్యం - తద్వతి- ఉద్దేశ్యప్రతినిర్దేశ్యభావవతి
తువిషయే- తస్యప్రక్రాంతస్యైవపదస్య సర్వనామ్నః - తత్పరామర్శిన
ఇత్యర్థః- అతోఽనాయందోషఇతిభావః- ఉక్తమర్థముదాహరణేన
స్పష్టయతి- ఉదేతీతి॥ అత్రపునఃప్రక్రాంతంతామ్రశబ్దంపరిత్యజ్య ర
క్తశబ్దప్రయోగాదనయోస్సాదృశ్యపరిమలాదిపదవాంతరభేదప్రతిభాస
నాత్॥ప్రత్యయప్రక్రమభంగముదాహరతి॥యశఇతి॥ అత్రప్రక్రాంతంతు
మున్ప్రత్యయంపరిత్యజ్య సుఖలిప్సయేతిమధ్యేసనఃప్రయోగాత్॥ సర్వ
నామప్రక్రమభంగముదాహరతి॥ తఇతి॥ అస్మాఇతిప్రక్రాంతస్యేదంశబ్ద

స్పృష్టాఃఖముద్యయాః॥ అత్రసర్వనామ్నః ॥ అనేనవిస్పృష్టా ఇతివాచ్యం ॥ మహీభృతః పుత్రవతోఽపిదృష్టి స్తస్మిన్నపత్యేనజగామతృప్తిం । అనంతపుష్పస్యమధోర్హిచూతే ద్విరేఫమాలాసవిశేషసంగా ॥ అత్రపర్యాయస్య॥ మహీభృతోఽపత్యవతోఽపీతియుక్తం ॥ సత్యపిపుత్రేకన్యారూపేపత్యేస్నేహాభూదితికేచిత్సమర్థయంతి ॥ ప ॥ విపదోఽభిభవంత్యవిక్రమంరహయత్యాపదుపేతమాయతిః । నియతాలఘుతానిరాయతేరగరీయాన్నపదంనృపశ్రియః ॥ అత్రోపసర్గస్యపర్యాయస్యచ ॥ త్వభిభవః కురుతేనిరాయతిమ్ । లఘుతాంభజతేనిరాయతిర్లఘుతాభాఙ్నపదం॥ ఇతియుక్తం॥ కాచిత్కీర్ణారజోభిర్దివమనువిదధేమందవక్త్రేం

స్యాతద్విస్పృష్టా ఇతిశబ్దప్రయోగాద్భంగః॥మహీభృత ఇతి।అత ప్రక్రాంతస్యపుత్రరూపస్యపర్యాయస్యాస్మిన్నపత్యేఇత్యుక్త్యాభంగః - కన్యాయాం-పుత్రశబ్దప్రయోగాభావాత్ - ప్రకారాంతరేణప్రకృతపాఠంసమర్థయంతి-పుత్రోత్పన్నే సత్యస్మిన్నపికన్యాలక్షణేఽపత్యేపిఅనురాగాతిశయోభూదిత్యపత్యశబ్దస్యవిశేషవివక్షాయాంవిశ్రాంతేరితిభావః॥ విపద ఇతి॥ఆయతిరుత్తరకాలఫలంకీర్త్యాదిః- రహయతిత్యజతి- శిష్టంస్పష్టం- అత్రేతి - అత్రవిపదఇత్యుపక్రమ్యాపదుపేతమితితదనుపాదానాదుపసర్గస - లఘుతేత్యుపక్రమ్యాగరీయానితిపర్యాయాంతరేణోపాదానాత్పర్యాయస్యచ- భంగఇతిశేషః- యుక్తంపాఠందర్శయతి- త్వభిభవఇతి- అభిభవఇత్యనేనోపసర్గభేదఃపరిహృతః- లఘుతాభాగిత్యనేన పర్యాయభేదోపిపరిహృత ఇతిబోధ్యం- వచనప్రక్రమభంగముదాహరతి- కాచిదితి - యుద్ధయాత్రాభిముఖానాం రాజ్ఞాంవిశ్లేషమసహమానా నానాంతఃపురాంగనానాంచేష్టావర్ణనమిదం- రజోభిఃధూపరాగైః కీర్ణావ్యాప్తాఅతఏవమందావక్త్రేందోర్లక్ష్మీశ్శోభాయస్యాస్సాతాదృశీకాచిన్నారీదివమంతరిక్షమనువిదధేఅనుచకార- ఆకాశమపితదారజోవృష్ట్యాకీర్ణంనిస్తేజస్కేందుబింబంచజాతమితిభావః- అశ్లీకాఃభావ్యమంగళసుచక దుఃఖావేశాచ్ఛోభాపహీనాఃఅతఏవోద్భ్రాంతసత్త్వాశ్చలితత్రై

ములక్ష్మీరద్రిశ్రీకాః కాశ్చిదంతర్దిశాఇవదధిరే దాహముద్భ్రాంతసత్త్వాః॥ శ్రీముర్వ్యా త్యాఇవాచార్యాః ప్రతిపద మపరాభూమి వత్కంప మానాః ప్రస్థానే పార్థివానామశివమితి పురోభావి నార్యః శశంసుః ॥ అత వచనస్య॥ కాశ్చిత్కాంచారజోభిరివ మనువిదధుర్మందవక్త్రేందు శోభా నిశ్రీకా ఇతి కంపమాపురితివ పఠనీయం ॥ గాహంతాంమహిషా నిపానసలిలంశృంగైర్ముహుస్తాడితం ఛాయాబద్ధకదంబకం మృగకులం రోమంథమభ్యస్యతు । విస్రబ్ధంక్రియతాంవరాహతతిభి ర్ముస్తాక్షతిః పల్వలే విశ్రాంతింలభతామిదంచ శిథిలజ్యాబంధమస్మద్ధనుః॥ అత్ర కారకస్య। విస్రబ్ధారచయంతుసూకరవరా ముస్తాక్షతిమిత్యదుష్టం॥౭॥ అకలిత తపస్తేజోవీర్యప్రథిమ్నియశోనిధావవితథమదాధ్మాతే రోషాన్మునావభి

ర్యాఃకాశ్చిత్ దిశఇవాంతర్దాహందధిరే- తదాదిశోప్యశ్రీకాః ఉద్భ్రాంతసత్త్వాః పాణినఃయాసుతాః తాదృశాస్సత్యః అంతర్దాహందధిరే- సమస్తప్రాణ్యభ్రమణందిగ్దాహశ్చాసీదితిభావః- అన్యానార్యఃవాత్యా ఇవప్రతిపదంభ్రముభ్రమంతిస్మ - తదావాత్యాఅపిప్రవృత్తాఇతి భావః- అపరానార్యఃభూమివత్కంపమానాబభూవుః- భూకంపోపిజాతఇతిభావః- పార్థివానాంప్రస్థానేప్రయాణకాలేఇత్యేవంప్రకారేణపురోభావిఅశివమమంగళంచశశంసుః- అత్రేతి- వచనస్య- భంగఇతిశేషః- కాచిదిత్యుపక్రమ్యకాశ్చిదితిపునఃప్రయోగాత్ - అత్రవాక్యానాం ప్రక్రాంతత్వాత్కంపమాపురితివక్తవ్యం- కారకక్రమభంగ ముదాహరతి- గాహంతామితి- శకుంతలాసక్తచిత్తస్యదుష్యంతస్యసేనానాయకంప్రత్యుక్తిరియం- అత్రేతి- కారకస్య- భంగఇతిశేషః - తృతీయాప్రయోగాత్ - క్రమభంగముదాహరతి- అకలితేతి - శాంభవధనుర్భంగమాకర్ణ్యాపతంతం పరశురామమాలోక్యాభిముఖమాగచ్ఛన్తంశ్రీరామస్యవచనమిదం- అకలితఃఅనిర్వచనీయఃతపస్తేజోవీర్యయోఃప్రథిమాప్రథుత్వంయస్యతస్మిన్- అవితథస్సఫలోయోమదోగర్వస్తేనాధ్మాతే భరితే- మునౌపరశురామేరోషాదభిధావతిసతి- శిష్టంస్పష్టం అత్రేతి- త

ధావతి॥ అభినవధనుర్విద్యాదర్పక్షమాయచ కర్మణే స్ఫురతి రభసా
త్పాణిః పాదోపసంగ్రహణాయచ ॥ అత్ర క్రమస్య । పాదోపసంగ్రహ
ణాయేతి పూర్వం వాచ్యం । ఏవమన్యత్రాప్యనుసర్తవ్యం । అవిద్యమా
నః క్రమో యత్ర॥ యథా ॥ ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం సమాగ
మప్రార్థనయా కపాలినః । కలా చ సా కాంతిమతీ కలావత స్త్వమస్య
లోకస్యచ నేత్రకౌముదీ ॥ అత్ర త్వంశబ్దానంతరం చకారో యుక్తః॥ య
థావా॥ శక్తిర్నిస్త్రింశజేయం తవ భుజయుగలే నాథ దోషాకర శ్రీర్వ
క్త్రే పార్శ్వే తథైషా ప్రతివసతి మహాకుట్టనీ ఖడ్గయష్టిః । ఆజ్ఞా సర్వ
గా తే విలసతి చ పునః కిం మయా వృద్ధయా తే ప్రోక్త్యేవేత్థం ప్రకోపాచ్ఛశిక
రసితయా యస్య కీర్త్యా ప్రయాతం ॥ అత్రేత్థం ప్రోక్త్యేవేతి న్యాయ్యః । త

పస్త్రేశోఽపి వ్యర్థ ఇతి మోహః యశోదయోశ్చ క్రమమనుసృత్య ప్రథమం పాదో
పసంగ్రహణకథనీయః- పశ్చాదభినవేత్యాది వక్తవ్యం - తద్వైపరీత్యా
త్క్రమభంగ ఇతి బోధ్యం- క్రమస్యేతి- ప్రక్రమభంగ ఇతి శేషః - క్రమ
శ్శబ్దార్థయోస్తితి ద్వివిధః- తత్ర శబ్దముదాహృత్యార్థోదాహరణీ
య ఇత్యాహ- ఏవమితి॥ అక్రమముదాహరతి - క్రమః పౌర్వాపర్యేణా
వస్థానం ద్వయమితి - అత్ర కలావతః కలా చ త్వం చేతి సముచ్చయాన్విత్యే
తచ్చైవ కరిత్యాదేతదక్రమం. నన్వపదస్థపదాదస్య కో భేదః - ఉచ్యతే-
ఆస్త్వన్యథా నయత్ర బుద్ధిజనకావధ్యంతరా పదస్థపదం- అస్య చా
దీనాం వ్యవహితపదార్థేష్వేవ సముచ్చయాదిద్యోతకతా- తదుక్తం-
అవ్యవహితవ్యవహితైః శబ్దా నిచ్ఛంతి చాదిభిః । సంబంధం తే హి స్వాం శ
క్తిముపదర్శ్య గతాంతర ఇతి॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- శక్తిరితి- నిస్త్రిం
శః ఖడ్గః- అన్యత్ర నిర్దయః- దోషాకరశ్చంద్రః దోషాధారభూతశ్చ- మ
హాకుట్టనీ మహాశంభలీ ఖడ్గయష్టిరేవ మహత్యా వశంవదత్వాత్ - మహత్యా స
న్మార్గప్రవర్తినీ చ- సర్వగా విస్తృత్యా వ్యాపినీ పక్షే అనేకపురుషోపభోగ్యా చ
వృద్ధయా సమృద్ధయా జరత్యా చ - అత్రేతి - ఇత్థం ప్రోక్త్యేవేతి వాచ్యం
ఇత్థం పదస్య ఇతి పదవదవ్యవహితపరామర్శకత్వాత్ - తదకరణా

ధా॥ లగ్నం రాగావృతాఙ్గ్యేత్యాదౌ॥ ఇతి శ్రీసయోగాదితివాచ్యం। అ
మతః ప్రకృతవిరుద్ధః పరార్థో యత్ర॥ యథా॥ ప॥ రామమన్మథశరేణ
తాడితా దుస్సహేన హృదయే నిశాచరీ। గన్ధవద్రుధిరచన్దనోక్షితా జీ
వితేశవసతిం జగామ సా॥ అత్ర ప్రకృతే రసే విరుద్ధస్య శృఙ్గారస్య వ్యఞ్జ
కోఽపరోఽర్థః॥ అథార్థదోషానాహ॥ అర్థోఽపుష్టః కష్టో వ్యాహత
పునరుక్తదుష్క్రమగ్రామ్యాః। సన్దిగ్ధో నిర్హేతుః ప్రసిద్ధివిద్యావిరు
ద్ధశ్చ॥ అనవీకృతః సనియమానియమవిశేషావిశేషపరివృత్తాః। సాకాం
క్షోఽపదయుక్తః సహచరభిన్నః ప్రకాశితవిరుద్ధశ్చ। విధ్యనువాదాయు
క్తస్త్యక్తపునఃస్వీకృతోఽశ్లీలః। దుష్ట ఇతి సంబధ్యతే॥ క్రమేణోదాహ
రణాని॥ ప॥ అతివితతగగనసరణిప్రసరణపరిముక్తవిశ్రమానన్దః॥ మ

దక్రమం॥ లగ్నం రాగావృతాఙ్గ్యేత్యత్ర కథితోదాహరణే శ్రీమం ద
శరాయతి- తథైః॥ అమతః పదార్థదోష ముదాహరణం తత్స్వ జ్ఞార్థ
మాహ- అమతఇతి- అమతః ప్రకృతస్య రసస్య విరుద్ధః విరోధిరసవ్యఞ్జ
కః పదార్థోఽన్యార్థః - రామమన్మథేతి- సా నిశాచరీ తాటకా అభి
సారికా చ- గంధవదతిసుందరాయాం ప్రశంసాయాం చ మతుప్ - రుధిరం
శోణితమేవచందనం- రక్తచందనం చ- జీవితేశో యమః ప్రియతమశ్చ- అ
త్రేతి- ప్రకృతః సోబీభత్సః- జైయా శృంగారబీభత్సావితి ద్వయో ర్విరో
ధాత్- రసాపకర్షోఽత్ర దోషః॥ అర్థదోషానితి - విభజ్య లక్షణ మిత్య
ర్థః- అర్థ ఇతి- ప్రసిద్ధివిరుద్ధో విద్యావిరుద్ధశ్చేతి దోషద్వయం- సనియ
మపరివృత్తోఽనియమపరివృత్తో విశేషపరివృత్తోఽవిశేషపరివృత్తశ్చేతి
దోషచతుష్టయం- విధ్యయుక్తోఽనువాదాయుక్తశ్చేతి దోషద్వయం- దు
ష్ట ఇతి సంబధ్యత ఇతి - పదదోషసూత్రస్థం దుష్టమితి పదం పరిణామేన
సంబధ్యత ఇతి బోధ్యం - అర్థస్తు క్వచిత్పదార్థః క్వచిద్వాక్యార్థశ్చే
తి వివేకః- అపుష్టదోషముదాహరతి- అతీతి- అతివితతాయా మతివిస్తృ
తాయాం గగనసరణౌ యత్ప్రసరణం సంచారస్తస్మిన్ పరిముక్తో విశ్ర
మానందో విశ్రాంత్యధీనానందో యేన తాదృశః - మరుతా వాయునా

దుల్లాసితసౌరభకమలాకరహాసకృద్రవిర్జయతి॥ అత్ర వితతత్వా
దయోऽనుపాదానేపి ప్రతిపాద్యమానమర్థంనబాధంతఇత్యపుష్టః॥సత్వ
సంగతః పునరుక్తో వా॥ ప॥ సదామధ్యేయాసామమృతరసనిష్యంద సర
సా సరస్వత్యుద్దామా వహతి బహుమార్గా పరిమళం॥ ప్రసాదంతా
ఏతా ఘనపరిచితాః కేనమహతాం మహాకావ్యవ్యోమ్నిస్ఫురితమధురా

ఉల్లాసితసౌరభాణాం కమలాకరాణాం హాసకృద్వికాసకారీ - అత్రే
తి- అత్రవితతత్వంగగనపదలభ్యమేవ సరణ్యాదికమప్రయోజకం - సత్వే
తి. సామగ్రీసత్వేవాన్వయస్యాపయుక్తత్వాన్నాసంగతః - శబ్దోపస్థి
తస్యపునశ్శబ్దేనానుపాదానాన్న పునరుక్తశ్చేతిబోధ్యం॥ వివక్షితశ్చా
ర్థోऽభిధానేపి యత్రనవ్యతి సోऽర్థదోషః॥ కష్టదోషముదాహరతి.
సుకావ్యస్తుతిఃక్రియతే- సదేతి- అమృతసదృశానాం రసానాం శృంగా
రాదీనాం నిష్యందేః స్ఫురణైః సరసా సహృదయ హృదయాహ్లాదినీ - ఉ
ద్దామా ప్రౌఢా బహుమార్గా- సుకుమారవిచిత్రమధ్యమాత్మక త్రి
మార్గా- సరస్వతీ కవితారూపా భారతీ - యాసాంకవీనాం మ
ధ్యే- సదాపరిమళంచమత్కారంవహతి - ఘనపరిచితా గంభీరకావ్యప
రిచితాః- స్ఫురితామధురాశ్చ మహతాం మహాకవీనాంతా ఏతారుచ
యః మహాకావ్యమేవవ్యోమ - తస్మిన్ - సాధారణకావ్యఇవ- ప్రసా
దం- ఝుడిత్యర్థబోధం- కేనయాంతు- కథంభజంతు- అన్యత్ర-అమృత
స్యజలస్య- యోరసః మాధుర్యం- తద్విశిష్టోయోనిష్యందస్తేన- సరసావ
తీకృతేంద్రియా- ఉద్దామా- అతివేగా- బహుమార్గా- త్రిపథగా- స
రస్వతీ- మందాకినీరూపామహానదీ॥ని॥ సరస్వతీసరిద్భేదే స్త్రీవాగ్దేవ
తయోరపి। స్త్రీరత్నే చాపగాయాంచేతి విశ్వః॥ యాసాంమాదిత్య
ప్రభాణాంమధ్యే - సదాపరిమళంసంబంధంవహతి- ఘనపరిచితామేఘ
చ్ఛన్నాః- స్ఫురితాస్స్ఫురణవిశిష్టాః- మధురారమ్యాశ్చ - మహతామా
దిత్యానాంతాఏతారుచయఃప్రభాః - మహాకావ్యప్రాయేవ్యోమ్ని -
ప్రసాదంప్రసన్నతాం- కథంయాంతు- మేఘచ్ఛన్నత్వాత్ప్రసాదోనభవ

యాంతుమేచయః॥ అత్రేయాసాంకవిరుచీనాం మధ్యే సుకుమార విచిత్ర
మధ్యమాత్మకత్రివర్గాభాంతీ చమత్కారంవహతి ॥ తాః కథం కా
వ్యపరిచితాః కథమితరకావ్యవత్ప్రసన్నాభవంతు । యాసామాదిత్యప్ర
భాణాంమధ్యే త్రిపథగావహతి తా మేఘపరిచితాః కథంప్రసన్నా భవం
త్వితిసంక్షేపార్థః॥౫॥ జగతిజయినస్తేతే భావానవేందుకలాదయః ప్ర
కృతిమధురాస్సంత్యేవాన్యే మనోమదయంతి యే । మమతుయదియం
యాతాలోకే విలోచన చంద్రికానయనవిషయం జన్మన్యేకస్సఏవ మ
హోత్సవః॥ అత్రేందుకలాదయోయం ప్రతిపస్పశప్రాయాస్సఏవ చం
ద్రికాత్వ ముత్కర్షార్థ మారోపయతీతి వ్యాహతత్వం కృత మను
మతమిత్యాహ॥ అత్రార్జునార్జునేతి భవద్భిరితిచోక్తే సఖీమకిరీటినా
మితి కిరీటిపదార్థః పునరుక్తః - యథావా ॥ ౫ ॥ అస్త్రజ్వాలావలీ

తీతిభావః॥ వ్యాహతదోష ముదాహర్తుమాహ॥ వ్యాహతో విరుద్ధః
అపకర్షార్థముపాత్తఏవ పునరుత్కర్షార్థముపాదీయత ఇతియా
వత్॥ జగతీతి॥ మాలతీముద్దిశ్య మాధవస్యోక్తిః - భావా ఉద్దీపన విభా
వాః- అన్యే మలయానిలాద్యాః- ఇయం మాలతీ- నయనవిషయం యాతేతి
యత్ -సఏవ మహోత్సవః- అత్రేతి॥ యం మాధవం ప్రతి- పక్షప్రాయా
నిరర్థకాః - సఏవ మాధవో మాలత్యా ఉత్కర్షార్థం చంద్రికా
త్వమారోపయతీతి వ్యాహతత్వం - యద్యపి చంద్రకలా చంద్రికయో
రైక్యం తథాపి చంద్ర కలాయాశ్చంద్రికాధారత్వేనా భేద ఇతి
భావః॥ అథపునరుక్తిః- అయంపదార్థవాక్యార్థభేదాద్ద్వివిధః - త
త్రాద్యముదాహరతి॥ కృతమితి॥ అశ్వత్థామ్నోవచనమేతత్ -కర్తా పా
ర్థః- అనుమంతా సాత్యకిః- అన్యే ద్రష్టారః - అర్జునార్జునేత్యాది
గద్యమేతచ్ఛ్లోకాత్పూర్వమస్తి - అర్జునార్జునేతి సంబోధ్య భవచ్ఛ
బ్దేసంబోధితస్యోపాదానాత్తదర్థకకిరీటిశబ్దేనాత్ర తస్య పునరుక్తిరితి
బోధ్యం॥ ద్వితీయముదాహరతి॥ అస్త్రేతి। ఔర్వాయమాణే - బడవాగ్ని
వదాచరతి- పాండవీకార్యాః-కృతవర్మా- అత్రేతి॥ పునరుక్త ఇతి శేషః ముష్టో

థే పతిబల జలధేరంతరౌర్వాయమాణే సేనానాథే స్థితే౽స్మిన్మమ పితరి గురౌ సర్వధన్వీశ్వరాణామ్। కర్ణాలం సంభ్రమేణ వ్రజ కృప సమరం ముంచ హార్దిక్య శంకాం తాతే చాపద్వితీయే వహతి రణధురం కో భయస్యావకాశః॥ అత్ర చతుర్థపాదవాక్యార్థః॥ ప॥ భూపాలరత్న నిర్దైన్యప్రదానప్రథితోత్సవ। విశ్రాణయ తురంగం మే మాతంగం వా మదాలసమ్॥ అత్ర మాతంగస్య ప్రాఙ్నిర్దేశో న్యాయ్యః॥ ప॥ స్వపితి యావదయం నికటే జనః స్వపిమి తావదహం కిమపైతి తే। తదపి సాంప్రతమాహర కూర్పరం త్వరితమూరుముదంచయ కుంచితమ్॥ ఏషో౽విదగ్ధః॥ మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమిత్యాది॥ అప్రకరణాద్యభావే సందేహః॥ శాంత

నుచితః లోకవిరుద్ధః శాస్త్రవిరుద్ధో వా క్రమో యస్మిన్నితి దుష్క్రమదోషస్య యోగనిర్వచనమ్- ఉదాహరతి। భూపాలరత్నేతి॥ నిర్దైన్యేతి- దైన్యనివర్తకం యత్ప్రదానం- తస్మిన్ ప్రథిత ఉత్సవో యస్య తస్య సంబుద్ధిః అత్రేతి॥ మాతంగస్య బహుమూల్యత్వేన తదలాభే తురంగప్రార్థనౌచిత్యం- అన్యథా కవేః పదార్థతారతమ్యానభిజ్ఞతాప్రసంగాత్ - యత్ర మాతంగానామేవ సులభత్వం న తత్ర తద్ధ్వంసత్వదోషో౽యమ్॥ అథ గ్రామ్యదోషముదాహరతి - గ్రామ్యో గ్రామ్యప్రభవో విదగ్ధోక్తిప్రతిపన్నారిరంసాదిః- తదుక్తం- స గ్రామ్యో యత్ర రిరంసాదిః పామరైర్యత్ర కథ్యతే। వైదగ్ధ్యవక్రిమకలితైవ వక్తవ్యాదిష్వితి- స్వపితీతి- జనో నాయికాపి శేషః - తవ నికటే స్వపితి తే కిమపైతి కిం గచ్ఛతి- తదపి తథాపి- కూర్పరం కఫోణిం - స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పరః ఇత్యమరః - ఆహర- రూపకమితి పాఠే దీనాదికం - ఆహర స్వీకురు ఏష ఇతి- ఏష పురుషః అవిదగ్ధః పామరోక్తిశీలః - అత ఏవ గ్రామ్యో౽యమిత్యభిధ్యా - అనిష్ఠో౽యం- పిటకపిటకాదిదూషకానాముక్తిషు వైస్యాదభావాత్ - సందిగ్ధముదాహరతి- మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమిత్యాది- అత్రేతి - ఆదిపదాద్బోధ్యాదిః- వక్తృభూతయోః శాంతశృంగారిణోరన్యతరనిశ్చయో వాక్యార్థగ్రహః - వివక్షితార్థానిశ్చయో దోషబీజం - అని

శృంగార్యన్యతరాభిధానేతునిశ్చయః॥ ప॥ గృహీతంయెనాసీఃపరిభవ
భయాన్నోచితమపిప్రభావాద్యస్యాసీన్నఖలుతవకశ్చిన్నవిషయః। పరి
త్యక్తంతేనత్వమసి సుతశోకాన్నతుభయాద్విమోక్ష్యేశస్త్రత్వా మహా
మపి యతస్స్వస్తిభవతే ॥ అత్రశస్త్రమోచనే హేతుర్నోపాత్తః ॥
ఇదంతేకేనోక్తం కథయకమలాతంకవదనే యదేతస్మిన్ హేమ్నః క
టకమితిధత్సేఖలుధియమ్। ఇదంతద్దుస్సాధ్యాక్రమణపరమాస్త్రంస్మృ

త్యవోషాయం - ప్రకరణాదివశేన నిశ్చయజ్ఞానోదయాత్ ॥ అ
ధనిహేతుః- ఆకాంక్షితహేత్వభిధానశూన్యః- ఉదాహరతి - గృహీ
తమితి- స్వాయుధంప్రత్యశ్వత్థామ్నఉక్తిరియం- హేశస్త్రమెనపిత్రా
నోచితంబ్రాహ్మణజాత్యనుచితమపిపరిభవభయాత్ శత్రుకర్తృక పరా
భవభీతేః- గృహీతమాసీః- అహమపియతస్త్వాంవిమోక్ష్యేతతః భవతే
స్వస్త్యస్తుఅత్రాకాంక్షితహేత్వభిధానశూన్యత్వం- అత్రేతి- నచపితు
స్తన్మోచనమేవస్వశస్త్రమోచనేహేతుః - తద్బోధకాభావాత్ - మ
హావీరస్యతస్యపరకృతశస్త్రత్యాగమాత్ర హేతుకశస్త్రత్యాగో నబు
ద్ధిమారోహతి - అనౌచిత్యాత్- యద్యపిశోకేనాప్యనుచితోపి ద్రోణ
కర్తృకశస్త్రమోచనే సుతశోకాదితి హేతురుక్తః - తథాద్రౌణిక
ర్తృకశస్త్రమోచనేపి పితృశోకాదితిహేతు ర్నోక్తః - ప్రసిద్ధివిరు
ద్ధోవిద్యావిరుద్ధశ్చేతి - లోకశాస్త్రయోర్యథాప్రసిద్ధంతద్విరుద్ధఇత్య
ర్థః- తత్రాద్యముదాహరతి- ఇదమితి- కాంచిన్నాయికాంప్రతికస్య
చిన్నాయకస్యోక్తిః- కమలస్యాతంకోయస్మాత్తత్ తాదృశంవదనంయ
స్యాస్తత్సంబుద్ధిః హేకమలభయదాయివదనే- ఏతస్మిన్వస్తునిహేమ్నః
కటకమితిధియాంధత్సఇతియత్ ఇదంతేతవకేనోక్తం- తత్సర్వథా- హే
మకటకంనభవతీత్యర్థః- కింతర్హికథ్యతామిత్యత్రాహ - తదిదంవస్తు
స్మృతిభువాకామేన-దుస్సాధ్యానాంపురుషాణామాక్రమణే వశీకరణే
పరమాస్త్రంముఖ్యాస్త్రభూతంప్రీత్యాతవకరకమలమూలే వినిహితం-
చక్రం- సైన్యంబలాఇత్యుక్తత్వాదితిబోధ్యం- అత్రేతి ॥ కేషాంచిదు

తిభువాతవప్రీత్యాచక్రం కరకమలమూలేవినిహితమ్। అత్రకామస్యచక్రిం లోకే అప్రసిద్ధం॥ ప ॥ ఉపపరిసరంగోదావర్యాః పరిత్యజతాధ్వగాస్సరణిమపరోమార్గస్తావ ద్భవద్భిరవేక్ష్యతామ్। ఇహహి విహితో రక్తాశోకఃకయాపిహతాశయా చరణ నలినన్యాసోదంచన్నవాంకురకంచుకః ॥ పాదాఘాతేనాశోకస్య పుష్పోద్గమః కవిప్రసిద్ధః॥ప॥ సుసితవసనాలంకారాయాం కదాచనకౌముదీమహసి సుదృశిస్వైరంయాంత్యాంగతో స్తమభూద్విధుః । తదనుభవతఃకీర్తిః కేనాప్యగీయత యేనసాప్రియగృహమగాన్ముక్తాశంకాక్వనాసిశుభప్రదః।అత్రామూర్తాపికీర్తిర్జ్యోత్స్నావత్ప్రకాశరూపాకథితేతిలోకవిరుద్ధమపి కవి ప్రసిద్ధేర్నదుష్టం॥ ప ॥ సదాస్నాత్వా నిశీథిన్యాంసకలంవాసరంబుధః । నానావిధానిశాస్త్రాణి వ్యాచష్టేచ శృణోతిచ॥ గ్రహోపరాగం వినా రాత్రౌ స్నానంధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం॥ ప ॥ అనన్యసదృశం యస్యబలం

దాహరణమాక్షిపతి- ఉపపరిసరమితి- హతాశయేతిప్రశంసాగర్భఉపాలంభః- పాదాఘాతేనేతి- నాంకురోద్గమఇతితేషామాశయః- తథాచసోపికవిప్రసిద్ధిసిద్ధఏవ- అంకురస్యకోరకాత్మకత్వేనపుష్పప్రాయత్వాన్నవిరోధఇతిభావః _ కవిప్రసిద్ధవిరుద్ధస్యైవోదాహరణమితి కేచిత్- లోకప్రసిద్ధేఃకవిప్రసిద్ధిరేవబలవతీత్యుదాహరతి-సుసితేతి- రాజస్తుతిరియం-హేరాజన్ కదాచనకౌముదీరూపేమహసి- సుసితావతిధవళౌ వసనాలంకారౌయస్యాస్తస్యాంసుదృశిసునయనాయాంస్వైరం మందం మందంయాంత్యాంప్రియవసతింప్రతిగచ్ఛంత్యాంసత్యాం- యేనభవత్కీర్తిగానేన- ముక్తాశంకాత్యక్తాంధకారభయాసతీ- క్వవిషయేశుభప్రదో నాసినభవసి- అత్రేతి- అమూర్తాయాఃకీర్తేర్ధావళ్యవైశిష్ట్యం లోకవిరుద్ధమపికవిప్రసిద్ధత్వాన్నదుష్టం - అతఉపపరిసరమిత్యుదాహరణమనర్హమిత్యాశయః - విద్యావిరుద్ధేధర్మశాస్త్రవిరుద్ధముదాహరతి- సదేతి- సకలంవాసరంసకలేపివాసరే- గ్రహోపరాగమితి- దివాకరకరైఃపూతందివాస్నానంప్రశస్యతే ॥ అప్రశస్తంనిశిస్నానం రా

బాహ్యాన్సమీక్ష్యతే। షాడ్గుణ్యానుస్మృతి స్తస్యసత్యంసానిష్ప్రయోజనా॥ఏతదర్థశాస్త్రవిరుద్ధం॥ప॥ విధాయదూరే కేయూర మనంగాంకనమంగనా। బభార కాంతేనకృతాంకరజోల్లేఖమాలికామ్॥అత్ర కేయూరపదేనఖక్షతంనవిహితం ॥ ప ॥ అష్టాంగయోగపరిశీలనకీలనేనదుస్సాధసిద్ధిసవిధంవిదధద్విదూరే। ఆసాదయన్నభిమతామధునావివేకఖ్యాతిం సమాధిధనమౌళిమణిర్విముక్తః॥వివేకఖ్యాతిః॥సంప్రజ్ఞాతః । పశ్చాదసం

హారస్యాత్రదర్శనాత్॥ఇతిధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం॥ అనన్యేతి- షడ్గుణాఏవషాడ్గుణ్యంతస్యానుస్మృతిరనుసరణం- ఏతదితి - అర్థశాస్త్రమాన్వీక్షికీదండనీతిశ్చ- యత్రత్రివర్గస్యపరస్పరానురోధేనోపయుక్త ఉపదేశః సాఆన్వీక్షికీ- యస్యాభగవాన్భార్గవఃప్రణేతా - యత్రపునరర్థకామప్రధానంలోకానువృత్తిమాత్రాయధర్మస్సాదండనీతిః - యస్యాభగవాన్బృహస్పతిఃప్రవక్తా - యత్రదండనీతౌశత్రువిజయస్యనయమూలత్వముక్తంతద్విరుద్ధమిదం- కామశాస్త్రవిరుద్ధముదాహరతి - విధాయేతి- అంగనానాయికా- కేయూరందూరేవిధాయ - కేయూరస్యతాదృశానందకరత్వాభావాత్పరిత్యజ్య - అనంగాంకనంకందర్పచిహ్నం- ఇదంకరజోల్లేఖమాలికావిశేషణం॥ కక్షేకరోరుజఘనస్తనపృష్ఠపార్శ్వే హృత్కంధరాసునఖరాన్సుఖహేతవస్స్యురితి కామశాస్త్రేకేయూరస్థానేనఖ క్షతంనవిహితమితితద్విరుద్ధమేతదిత్యాహ - అత్రకేయూరపదఇతి-యోగశాస్త్రవిరుద్ధముదాహరతి- అష్టాంగేతి- యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణా సమాధయోష్టాంగయోగాః- తేషాంపరిశీలనమభ్యాసః - తస్యకీలనంస్థిరీకరణంతేనదుస్సాధసిద్ధేర్మోక్షస్యసవిధఃప్రత్యాసన్నోయోగః అసంప్రజ్ఞాత లక్షణః- తంవిదూరేవిదధత్ విదధానః- తమనపేక్షమాణఇతియావత్ - సమాధిధనానాంయోగినాంమౌళిమణిఃఅగ్రగణ్యః - అభిమతామిష్టాంవివేకఖ్యాతింప్రకృత్యాదౌపురుషేశ్వరయోశ్చఅన్యత్వప్రతిపత్తిం ఆసాదయన్ప్రాప్నువన్ సన్ అధునావిముక్తోభూత్ - యోగశాస్త్ర సంప్రదా

పరిజ్ఞాత స్తతో ముక్తిః ॥ నతువివేకఖ్యాతా । ఏవంవిద్యాంత రైరపివిరుద్ధముదాహార్యం॥ప॥ ప్రాప్తాశ్శ్రియస్సకలకామదుఘా స్తతఃకింన్యస్తం పదంశిరసివిద్విషతాంతతఃకిం। సంతర్పితాఃప్రణయినోవిభవై స్తతః కిం కల్పంస్థితంతనుభృతాంతనుభి స్తతఃకిం॥అత్రతతఃకిమిత్యనవీకృతః। తత్తుయథా॥యదిదహత్యనలోత్రకిమద్భుతంయదిచగౌరవమద్రిషుకింతతః। లవణమంబుసదైవమహోదధేః ప్రకృతిరేవసతామవికారితా ॥ ప॥ యత్రానుల్లిఖితార్థమేవనిఖిలం నిర్మాణమేతద్విధేరుత్కర్షప్రతియోగికల్పనమపిన్యక్కారకోటిఃపరా । యాతాఃప్రాణభృతాం మనోరథగతీరుల్లంఘ్యయత్సంపద స్తస్యాభాసమణీకృతాశ్మసుమణే రశ్మత్వ మేవోచి

యంప్రతిపాదయతి- వివేకఖ్యాతిరితి- ప్రత్యాదావిత్యానోక్తరూపా- వివేకఖ్యాతిః - తతఃవితర్కవిచారవిద్యావిజ్ఞానానుసారీయోగస్సంప్రజ్ఞాతఃపశ్చాత్పరమవైరాగ్యజన్యోవిద్యాదిసంస్కారమాత్ర సన్నిహితోనివృత్తాంతఃకరణవృత్తిర్యోగ స్త్వసంప్రజ్ఞాతః - తతో మోక్షఇతియోగశాస్త్రక్రమె కేవలమైవవివేకఖ్యాత్యాముక్తిరితియోగశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్॥ఏవమితి॥ అనవీకృతముదాహరతి-యోనవత్వంనప్రాపితస్సోఽనవీకృతః- ఏకభంగినిర్దిష్టానేకార్థత్వమితియావత్- ప్రాప్తాఇతి - తత్త్వజ్ఞానంవినాసర్వమకించిత్కరమిత్యాశయః-అత్రేతి॥భంగ్యంతరాభావాదితిభావః - నచాత్రకథితపదత్వమెవేతివాచ్యం - పర్యాయాంతరప్రయోగేప్యేకరూపతాయామసాంకర్యాత్ ॥ నన్వసంకీర్ణోఽనవీకృతః కీదృగిత్యతఆహ-తత్తుయథేతి - యదీతి - అత్రకిమద్భుతమిత్యాదీనామెకార్థత్వేపిపర్యాయోపాదానాన్నవీకృతత్వం - తత్రతుతతఃకిమిత్యాదినాకిమద్భుతమితిప్రతీతేరనవీకృతత్వం॥ సనియమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహాపరివృత్తపదాన్వయాత్సనియమపరివృత్తాదిచతుష్టయంలభ్యతే - సనియమపరివృత్తో నామ - సనియమత్వేనవాచ్యోఽనియమత్వేనోక్తః - ఏవమగ్రేత్రితయమపియోజ్యం సనియమపరివృత్త ముదాహరతి - యత్రేతి. యత్రమణౌసతి విధేరేతన్నిర్మాణం అయం లోకసర్గః అనుల్లిఖ

తమ్॥ అత్రచ్ఛాయామాత్రమణీకృతాశ్మసు మణేస్తస్యాశ్మతైవోచితేతి స
నియమత్వం వాచ్యమ్॥ ప ॥ వక్త్రాంభోజం సరస్వత్యధివసతి సదా శోణ
ఏవాధరస్తే బాహుః కాకుత్స్థవీర్యస్మృతికరణపటుర్దక్షిణస్తే సముద్రః।
వాహిన్యః పార్శ్వమేతాః క్షణమపి భవతో నైవ ముంచంత్యభీక్ష్ణం స్వచ్ఛే
ఽంతర్మానసేఽస్మిన్కథమవనిపతే తేఽంబుపానాభిలాషః ॥ అత్రశోణ ఏవేతి

తార్థమనిదిష్ట ప్రయోజనమేవ - ఉత్కర్షస్య త్రాసాదిరాహి
త్యాద్యాభిజాత్యస్య ప్రతియోగికల్పనం సదృశవస్త్వంతర కల్పనమపి
పరా ఉత్కృష్టాన్యకాచ్కోటిః తిరస్కారాతిశయః- యస్యమణేస్సంప
దః మంగళత్వప్రభాబహుళత్వామూల్యత్వాదిసమృద్ధయః మనోరథగతీరు
ల్లంఘ్యయాతాః దూరం గతాః-మనోరథగోచరా అపి నభవంతీత్యర్థః- ఏ
వంవిధస్యతస్యమణేః - ఆభాసేనమణీకృతాః అమణయో మణయః కృతాః
యే అశ్మానస్తేషు అశ్మత్వమేవోచితం-సాధారణప్రస్తరత్వమేవయుక్తం-
యస్మాచ్చింతామణేః ప్రాకృతమణిమధ్యగణనాభవతీతిభావః- చింతామ
ణినికటేరత్నాంతరాణాం మణ్యాభాసత్వాత్ - అత్రచింతామణేరు
త్కర్షస్త్వితరమణీనా మపకర్షాభిధానేభవతి - అపకర్షశ్చ తే
షాం - ఛాయామాత్రేణమణీకృతాః నతుగుణాంతరైరితిమాత్రపదేన
భవతి - తదభావాత్సనియమ పరివృత్తిస్స్వం నచైవకారాత్తదర్థలా
భః- తస్యాపదస్థతయాఽసంబంధాత్॥ అనియమపరివృత్తిముదాహర
తి- వక్త్రేతి- సరస్వతీవాగ్దేవీసైవనదీ- తేఅధరశ్శోణఏవ- అరుణో నదవి
శేషశ్చ - కాకుత్స్థవీర్యస్య స్మృతికరణేపటుస్సమర్థః దక్షిణస్తే బా
హుస్సముద్రః రాజచిహ్నముద్రాయుక్తః - దక్షిణసముద్రోఽపి సేతు
బంధాదినా శ్రీరామపరాక్రమస్మారకః - వాహిన్యస్సేనానద్యశ్చ - అం
తస్స్వచ్ఛేమానసే చిత్తేసరోవరేచ-అత్రరాజావయవవర్ణనే అవధా
రణం వ్యర్థం - శోణఏవనతుశ్వేతః కృష్ణో వేతి గ్రామ్యత్వప్రతీతి ప్రసం
గేన శ్వేతత్వాది సంభావనాయా ఏవాభావాత్ - నదప్రసంగేప్యవధా
రణమయుక్తం - పిపాసుం ప్రతిశోణఏవ ననద్యంతరమితి నద్యంతరవ్యా

నియమేనవాచ్యః॥ ప ॥ శ్యామాంశ్యామలిమానమానయత భోస్సాం
ద్రైర్మషీకూర్చకైర్మంత్రం తంత్రమథప్రయుజ్య హరతశ్వేతోత్ప
లానాంరుచమ్। చంద్రంచూర్ణయతక్షణాచ్చకణశః కృత్వాశిలాపట్టకే
యేనద్రష్టుమహంక్షమేదశదిశ స్తద్వక్త్ర ముద్రాంకితాః ॥ అత్రజ్యో
త్స్నమితిశ్యామావిశేషోవాచ్యః॥ ప ॥ కల్లోలవెల్లితదృషత్పరుష ప్రహా
రైరత్నాన్యమూనిమకరాలయమావమంస్థాః । కింకౌస్తుభేన విహితో
భవతోననామయాచ్ఞాప్రసారితకరః పురుషోత్తమోపి॥ అత్రఏకేనకిం
నవిహితోభవతోననామేతిసామాన్యంవాచ్యం॥ ప ॥ అర్థిత్వే ప్రకటీ
కృతేపి నఫలప్రాప్తిః ప్రభోఃప్రత్యుతద్రుహ్యన్దాశరథిర్విరుద్ధచరితోయు
క్తస్తయాకన్యయా । ఉత్కర్షంచపరస్యమానయశసోర్విస్రంసనం

వృత్తేర్విరుద్ధత్వాత్ - తస్మాదనియమపరివృత్తత్వం ॥ విశేషపరివృత్త
ముదాహరతి- శ్యామామితి- స్వసుహృదంప్రతికస్యచి ద్విరహిణఉక్తిరి
యం - భోసఖాయఃశ్యామాంరాత్రిం- తంత్రమౌషధం- శిలాపట్టకే
కృత్వాక్షణాచ్చంద్రం కణశశ్చూర్ణయత - ఏవమకరణేత్వేభిరుద్దీప
కైరంధీభూతోహంద్రష్టుం నశక్నోమీతిభావః - అత్ర శ్యామాయా
శ్యామీకరణాసంభవాజ్జ్యోత్స్నమితివక్తవ్యం - తస్మాద్విశేష పరివృత్త
త్వం॥ సామాన్యపరివృత్తముదాహరతి - కల్లోలేతి-కల్లోలైర్మహా
తరంగైర్వెల్లితానాంక్షిప్తానాం దృషదాంపరుషప్రహారైః - యతో
భవతఃస్థానేపురుషోత్తమోపి యాచ్ఞయాప్రసారితః కరోయేన తా
దృశః - నవిహితఃకింనామ అపితువిహితః తథాచరత్నస్యాతిగౌరవసం
పాదకత్వాత్తదవమాననమనుచితమితిభావః - అత్రకౌస్తుభేనేతి విశే
షకథనేత్వన్యేషామనుపకారకత్వ మాపతతీతి విశేషోనవాచ్యః - తస్మా
త్సామాన్యపరివృత్తత్వం॥ అథసాకాంక్షః - పదార్థాన్వయాయ ప
దార్థాంతరసాకాంక్షఇత్యర్థః - ఉదాహరతి- అర్థిత్వఇతి-రావ
ణదూతస్యవచనమేతత్ ప్రభోఃబలాన్నేతుం సమర్థస్యరావణస్యనఫ
లప్రాప్తిః - ధనుర్భంగే రామేణైవ సీతాపరిణేతవ్యేతి నిశ్చితత్వాత్తస్య

చాత్మన స్త్రీరత్నంచ జగత్పతిర్దశముఖో దేవః కథం మృష్యతే॥ అత్ర
స్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితమ్ ॥ నహిపరస్యేత్యస్యే సంబం
ధోయోగ్యః ॥ ప॥ ఆజ్ఞాశక్రశిఖామణిప్రణయినీ శాస్త్రాణిచక్షుర్నవం
భక్తిర్భూతపతౌపినాకినిపదంలంకేతిదివ్యాపురీ। ఉత్పత్తిర్ద్రుహిణా
న్వయేచతదహోనేదృగ్వరోలభ్యతే స్యాచ్చేదేషనరావణఃక్వనుపునస్స
ర్వత్రసర్వేగుణాః ॥ అత్రస్యాచ్చేదేషనరావణఇత్యుత్తరార్ధవసమాప్యం ॥

తాప్రదానాంగీకారరూపఫలప్రాప్తిర్నహి - ప్రత్యుతవైపరీత్యేన -
ద్రుహ్యన్ తాటకాదివధేన ద్రోహంకుర్వన్ - విరుద్ధచరితః యజ్ఞరక్ష
ణాదివిరుద్ధవ్యాపారః దాశరథీరామః తయా మహారాజాభిలషితయా
కన్యయాయుక్తః - భవిష్యతీతిశేషః- పరస్యశత్రోరుత్కర్షణంచ - ఆత్మ
నస్స్వస్యమానయశసోఽపకర్షణంచ - స్త్రీరత్నంచత్యస్య పరస్యేత్య
నేనసంబంధోవివక్షితః - జగత్పతిర్దశముఖోదేవః కథం మృష్యతే క
థంక్షమతే- అత్రేతి- స్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితం - అత్రోపే
క్షితుమితిపదంవినా అన్వయానుపపత్తేః- అన్యథా స్త్రీరత్నం కథం మృ
ష్యతఇత్యనేనామర్షణార్థకేన అన్వయప్రసంగాత్ - స్త్రీరత్నేఅ
మర్షాభావాత్ - అతస్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితం- ననుప
రస్యస్త్రీరత్నమిత్యన్వయోస్తు తత్రామర్షసంభవా దిత్యతఆహ- నహీ
తి- జనితాన్వయత్వేన అత్యంతవ్యవధానేనచ నిరాకాంక్షత్వాత్ - దు
ష్టబీజ మభిధానాపర్యవసానం - అతోనిత్య దోషత్వం - నచైత
న్న్యూనపదం - న్యూనపదేహ్యధ్యాహార నిరపేక్షమన్వితతయా వా
క్యస్య పూర్ణత్వం - అత్రత్వధ్యాహారమంతరేణానన్వితత్వాద్వా
క్యస్యాపూర్ణత్వమితిభేదాత్॥ అపదముక్త ముదాహర్తుమా
హ - అపదముక్తత్వమస్థానముక్తత్వం అస్థానప్రయుక్తత్వమితి యా
వత్ - అపదయుక్తఇతిపాఠే- అపదే అస్థానే యుక్తిర్యోగో య
స్యేతి - తద్యోగేప్రకృతవిరుద్ధప్రతీతేర్దుష్టత్వం- ఉదాహరతి - ఆ
జ్ఞేతి - నవమిత్యనేన విషయగ్రహణాధిక్యం - రావణో జగదాక్రం

ప॥ శ్రుతేన బుద్ధిర్వ్యసనేన మూర్ఖతా మదేన నారీ సలిలేన నిమ్నగా। నిశా శశాంకేన ధృతిస్సమాధినా నయేన చాలం క్రియతే నరేంద్రతా॥ అత్ర శ్రుతబుద్ధ్యాదిభిరుత్కృష్టైస్సహచరితైర్వ్యసనమూర్ఖతయోర్నికృష్టయోర్భిన్నత్వం॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యేత్యత్ర విదితం తేఽస్త్విత్యనేన శ్రీస్తస్మాదపసరతీతి విరుద్ధం ప్రకాశ్యతే॥ ప॥ ప్రయత్నపరిబోధిత స్తుతిభిరద్య శేషే నిశామకేశవమపాండవం భువన మద్యనిస్సోమకమ్॥ ఇయం పరిసమాప్యతే రణకథాద్య దోశ్శాలినామపైతు రిపుకాననాతిగురురద్య భారో భువః॥ అత్ర శయితః ప్రయత్నేనబోధ్యస ఇతి విధేయం॥ యథావా॥ ప॥ వాతాహారపరైర్జగద్విషధరై రాశ్వాస్య నిశ్శేషితం తేగ్రస్తాఃపున

దకారీ - అత్రేతి - స్వాగ్రస్తేపన రావణ ఇత్యనేన రావణస్యాజ్ఞస్య ప్రతిపాదితేప్యను పునరిత్యాదినా న సమాధేయం - తథాచ॥ ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇత్యాదివద్రావణస్యాపి వరణీయత్వ ప్రసంగ ఇత్యార్థో దోషః॥ అథ సహచరభిన్నః- శ్రుతేనేతి- సమాధిర్ధర్మచింతా- అత్రేతి- వ్యసనమూర్ఖత్వయోః పరిహార్యతయాభిన్నత్వం - అథ ప్రకాశితవిరుద్ధః- ప్రకాశితో వివక్షితార్థస్య విరుద్ధో యేన స ప్రకాశితవిరుద్ధః - సహచరభిన్నే పదార్థస్యైవ తథాత్వం న వాక్యార్థస్యేతి భేదః- ఉదాహరతి లగ్నం రాగేతి- అత్ర విదితం తేస్త్వితి లక్ష్మీవాక్యేన తతశ్శ్రీరపసరతీతి విరుద్ధం ప్రకాశ్యత ఇతి ప్రకాశితవిరుద్ధత్వం- న చాస్య విరుద్ధమతికృతస్సకాశాదభేద ఇతి వాచ్యం- విరుద్ధమతికృతి శబ్దశక్తిమూలా విరుద్ధార్థప్రతీతిః- అత్రత్వర్థసామర్థ్యనిబంధనేతి భేదః- విధ్యనువాదాయుక్త ఇత్యత్ర విధ్యయుక్త అనువాదాయుక్తశ్చ- అయుక్తవిధిరయుక్తానువాదశ్చేతి వివేకః- విధ్యయుక్తముదాహరతి- ప్రయత్నేతి- అత్ర పరిబోధనస్యానువాద్యత్వం శయనస్య విధేయత్వం చోక్తం తదయుక్తం - యతశ్శయనమనూద్య పరిబోధనస్య విధేయత్వాత్- సుఖేన శయితశ్చిరాదుషసి బోధ్యసే మాగధైరితి యుక్తః పాఠ ఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ఏవం శబ్దా విధ్యనువాదావుక్త్వా- అథా

రభ్రితోయకణికా తీవ్రవ్రతైర్బర్హిభిః । తేపి క్రూరచమూరుచర్మవసనైర్నీతాః క్షయం లుబ్ధకైర్దంభస్య స్ఫురితం విదన్నపి జనో జాల్మో గుణానీహతే ॥ అత్ర వాతాహారాదిత్రయం వ్యుత్క్రమేణ వాచ్యం॥ ప ॥

అరేరామాహస్తాభరణభసలశ్రేణీశరణస్మర క్రీడావ్రీడాశమన విరహిప్రాణదమన। సరోహంసోత్తంసప్రచల దళనీలోత్పలసఖే సఖే దోహం

విధ్యనువాదావప్యుదాహరతి- వాతాహారేతి - అశ్యావిస్రంభం ప్రాపయ్యజగల్లోకః- అభ్రస్య మేఘస్య సంబంధినీ యా తోయకణికా జలబిందుః తత్పానమితి యావత్- సైవ తీవ్రవ్రతం యేషాం తైః- దంభస్య స్ఫురితం విజృంభణం విదన్ జానన్నపి జాల్మః అసమీక్ష్యకారీ మందబుద్ధిరితి యావత్- గుణానీహతే దాంభికేష్వితి శేషః- అత్రేతి- కృష్ణాజినధారిణో దాంభికాదనంతరమబ్భక్షకస్య విన్యాసోయుక్తః- తతో వాతాహారస్య - ఉత్తరోత్తరముత్కర్షకథనౌచిత్యాత్- జగన్నిశ్వసయితుం సర్పైర్వాతాహారతాస్వీకృతేతి తాన్గ్రసయితుమభ్రితోయకణికా తీవ్రవ్రతం బర్హిభిరాశ్రితమితి తాన్క్షయం నేతుం చమూరుచర్మవసనత్వం లుబ్ధకైరాదృతమితి చ వాచ్యం- తతో జగద్భక్షణాదికముద్దిశ్య వాతాహారాదివ్రతం విహితం స్యాత్- తథా అనభిధానాద్విధ్యనువాదాయుక్తత్వమితి బోధ్యం॥ అనువాదాయుక్తోఽయుక్తానువాదః- అయుక్తత్వంచ విధ్యననుగుణత్వం- ఉదాహరతి- అరేఇతి- భసలశ్రేణీనాం భ్రమరపంక్తీనాం శరణరక్షక- యద్వా ఆశ్రయభూత- మకరందదానాదితి భావః - శరణం గృహరక్షిత్రోరితి కోశః- స్మరక్రీడాయాం యా వ్రీడా లజ్జా తస్యాశ్శమననివర్తక - పంచబాణబాణత్వాదుద్దీపకత్వాచ్చ - విరహిణాం వియుక్తానాం ప్రాణదమన ఉద్దీపనాతిశయాత్ప్రాణఘాతుక- సరోహంసస్యరసశ్రేష్ఠస్య ఉత్తంస శిరోభూషణభూత- అత్రేతి- కథయక్వేందువదనేత్యస్యావిరోధాత్- విరహిప్రాణదమనస్య తత్కథనానౌచిత్యాత్ - ఏవం చ సఖేఇతి సంబోధనమప్యయుక్తం - ఉక్తదోషాదేవ - చంద్రముఖీపుత్రాస్తే కథయ అస్మత్ప్రాణాన్కిమితి దమయసీతి ప్రకారేణ విధిరేవోచితః-

మోహంశ్లథయకథయా క్వేందువదనా ॥ అత్రవిరహిప్రాణదమనేతి నా
నువాద్యం॥ లగ్నః రాగావృతాంగ్యేతి॥అత్రవిదితంతేస్త్విత్యుపసంహృ
తోఽపితేనేత్యాదినాపునరుపాత్తః॥ ప ॥ హంతుమేవప్రవృత్తస్య స్తబ్ధ
స్యవివరైషిణః । యథాశుజాయతేపాతోనతథాపునరున్నతిః ॥ అత్ర
పుంవ్యంజనస్యాపిప్రతీతిః ॥ యత్రైకోదోషః ప్రదర్శితస్తత్ర దోషాం
తరాణ్యపిసంతి ॥ తథాపితేషాంతత్రాప్రకృతత్వా త్ప్రకాశనం నకృ

నతువిరహిప్రాణదమనేత్యనువాదః- తస్మాదనువాదానౌచిత్యాదనువా
దాయుక్తత్వం- అథత్యక్తఃపునస్స్వీకృతః - పూర్వంత్యక్తోనంతరం
పునస్స్వీకృతఇత్యర్థః - వాక్యాంతరేణేత్యర్థాదాపతతి - తస్మి
న్నేవవాక్యార్థేవిశేషణాంతరోపాదానేసమాప్తపునరాత్తం - వా
క్యార్థాంతరోపాదానేతుత్యక్తఃపునస్స్వీకృతఇతిభేదః- ఉదాహరతి-
లగ్నమితి- అత్రవిదితంతేస్త్విత్యనేనవాక్యాంతపరియోజ్యేనాపిమధ్యేగ
ర్భీకృతేనవాక్యార్థఉపసంహృతోఽపిపునస్తేనాస్మిదత్తేత్యుపాత్తఇతి త్య
క్తఃపునస్స్వీకృతః- అథాశ్లీలః- అశ్లీలత్వంవ్రీడాదిబోధకత్వం- ఉదా
హరతి- హంతుమితి-హంతుంప్రహర్తుమేవ - అవధారణాన్నితిప్రవృ
త్తివ్యవచ్ఛేదః-అన్యత్రహననఃసురతప్రహారః-స్తబ్ధస్యఅలసస్య అన్యత్ర
దృఢస్య-వివరైషిణఃపరచ్ఛిద్రాన్వేషిణః - అన్యత్రస్త్రీవరాంగాభిలాషి
ణః-ఏవంవిధస్యపురుషస్య-పాతఃఅపచయః - ధాతుత్యాగజన్యసంకో
చశ్చఉన్నతిరుపచయః - ఉత్థానంచ-అత్రేతి - పుంవ్యంజనస్యపురుష
వరాంగస్య॥ దుష్టబీజంవైరస్యం- అతఏవానిత్యదోషోయం- శమకథా
దావతథాత్వాత్॥ యత్రేతి- అనంగ మంగళగృహేత్యాదౌ కాతార్
ధ్యమితిశ్రుతికటుత్వం ప్రథమంప్రతిపాదితం- తద్వదశ్లీలమప్యస్తి- అ
నంగస్యమంగళగృహమితి ప్రశస్తమదనమందిరప్రతీతేః - ఏవంతత్రతత్ర
దోషోదాహరణేషు దోషాంతరసద్భావేపి ప్రకృతదోషప్రదర్శనం కృ
తమితిబోధ్యం॥ ఏవందోషానుక్త్వాప్రతిపాదితానామేవదోషాణాంక్వ
చిద్విషయవిశేషేష్వదోషత్వం యథాసంభవం దిదర్శయిషుః ప్రథమ

తం॥ కర్ణావతంసాదిపదే కర్ణాదిధ్వనినిర్మితిః । సన్నిధానాదిబోధార్థం। అవతంసాదీని కర్ణాద్యాభరణాన్యేవోచ్యంతే ॥ తత్ర కర్ణాదిశబ్దాః కర్ణాదిస్థితిప్రతిపత్తయే॥ యథా ॥ప॥ అస్యాః కర్ణావతంసేన జితం సర్వం విభూషణమ్ । తథైవ శోభతేఽత్యంతమస్యాశ్శ్రవణకుండలమ్॥ ప ॥ అపూర్వమదిరామోదప్రమోదితదిశస్తతః । ఆయయుర్భృంగమధురాశ్శిగశ్శేఖరశాలినః ॥ అత్ర కర్ణశ్రవణశిరశ్శబ్దాస్సన్నిధానప్రతీత్యర్థం॥ప॥ విదీర్ణాభిముఖారాతి కరాళే సంగరాంతరే । ధనుర్జ్యాకిణచిహ్నేన దోష్ణా విస్ఫురితం తవ ॥ అత్ర ధనుశ్శబ్ద ఆరూఢత్వావగతయే॥ అన్యత్ర తు॥ ప॥ జ్యాబంధనిష్పందభుజేన యస్య వినిశ్శ్వసద్వక్త్రపరంపరేణ । కారాగృహే నిర్జితవాసవేన లంకేశ్వరేణోషితమాప్రసాదాత్ ॥ ఇతి కేవలజ్యాశబ్దః॥ప॥ ప్రాణేశ్వరపరిష్వంగవిభ్ర

మపుష్టస్యాదోషత్వమాహ- కర్ణావతంసేతి- కర్ణాదిధ్వని నిర్మితిః కర్ణాదిశబ్దోపాదానం- సన్నిధానాదిబోధార్థం- కర్ణాద్యవయవస్థితిప్రతిపత్త్యర్థం- వివృణోతి - అవతంసాదీనీతి - అన్యత్రావస్థితేష్వప్యవతంసాది శబ్దప్రయోగాత్కర్ణాది శబ్దప్రయోగః కర్ణాదావవస్థానప్రతిపత్త్యర్థమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- అస్యా ఇతి- అత్రావతంసస్య కర్ణస్థిత్యవస్థా కర్ణపదేనావగమ్యతే - తతో వర్ణనీయోత్కర్షః॥ శబ్దాంతరేష్వ్యుదాహరతి- అపూర్వేతి - భృంగైర్మదిరామోదా దృష్టైర్భ్రమరైర్మధురాదర్శనీయాః- అత్రేతి- క్రమేణోదాహరణేష్వితి శేషః॥ సన్నిధానాదీత్యత్రాదిశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుదాహరణాంతరమాహ- విదీర్ణేతి- విదీర్ణా విదారితా అభిముఖా యుద్ధాభిముఖా య అరాతయశ్శత్రవస్తైః కరాళే వ్యాప్తే- అభిముఖశబ్దేన విముఖాన్విముంచతీతి సూచ్యతే- ధనుష్యారోపితజ్యాప్రతీత్యర్థం ధనుశ్శబ్దగ్రహణం॥ ఆరూఢత్వావగతిరహితం స్థలం ప్రదర్శయతి- జ్యాబంధేతి - అత్రారూఢత్వావగతి ప్రయోజనాభావాత్కేవలజ్యా శబ్దప్రయోగః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ప్రాణేశ్వరేతి- హాసతాస్ఫురతా అత్ర పరేణేత్యుచ్య

మప్రతిపత్తిభిః । ముక్తాహారేణ హసతా హసతీవ స్తనద్వయమ్॥ అత్ర ముక్తానామన్యరత్నామిశ్రితత్వబోధనాయ ముక్తాశబ్దః॥ ప ॥ సౌన్దర్యసంపత్తారుణ్యం యస్యాస్తే తేచ విభ్రమాః । షట్పదాః పుష్పమాలేవ కాన్నాకర్షతి సా సఖే ॥ అత్రోత్కృష్టపుష్పవిషయే పుష్పశబ్దః । నిరుపపదో హి మాలాశబ్దః పుష్పస్రజమేవాభిధత్తే ॥ స్థితేష్వే తత్సమర్థనం।న ఖలు కర్ణావతంసాదివజ్జఘనకాఞ్చీత్యాది క్రియతే ॥ ప ॥ జగాద మధురాం వాచం విశదాక్షరశాలినీ మిత్యాదౌ క్రియావిశేషణత్వేపి వివక్షితార్థప్రతీతిసిద్ధౌ గతార్థస్యాపి విశేష్యస్య విశేషణదానార్థం ప్రయో

మానేత్వన్యైః పద్మరాగాదిభిర్మిశ్రితత్వశంకాస్యాత్తతశ్చ హసతీవ స్తనద్వయమిత్యసంగతం భవేత్ - తద్వ్యావృత్త్యర్థం ముక్తాశబ్దప్రయోగ ఇతి నాపుష్టార్థత్వం॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సౌందర్యేతి- యస్యాస్సౌందర్యసంపత్సౌందర్యసమృద్ధిశ్చ- తారుణ్యంచ- తే ప్రసిద్ధా విభ్రమాశ్చ తే అనుభూతాః- సా నాయికా- అత్రేతి- అత్ర మాలేత్యుచ్యమానేన నిర్గంధకుసుమనిర్మితాపి మాలాస్యాత్ - తతస్సుగంధిప్రసూనైరేవ నిర్మితా ప్రతీయతామిత్యాహ-అత్రోత్కృష్టేతి - ననుమాలాశబ్దోన్యత్రాపి రత్నమాలేత్యాది ప్రయోగదర్శనాదిత్యత ఆహ- నిరుపపద ఇతి- మాలాశబ్దః పుష్పమాలాయాం ముఖ్యః- అన్యత్రౌపచారిక ఇతి భావః-స్థితేష్వితి- స్థితేషు మహాకవిప్రయుక్తేష్వేవ ఏతత్సమర్థనం కృతం-న తు జఘనకాంచీత్యాది ప్రయోజ్యమితి భావః- స్థితత్వమనాది ప్రయోగవిషయత్వం- వామనేనత్వపుష్టస్యాపి విశేష్యస్య విశేషణదానార్థముపాదానముచితమన్యథా విశేషణానన్వయాదిత్యుక్తం - తదుదాహరణం నిరాకరోతి-జగాదేతి- జగాదేత్యనేన గతార్థస్య వాచమితి విశేష్యస్య మధురాం విశదాక్షరశాలినీ మిత్యాది విశేషణదానార్థం ప్రయోగః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం-తదసంగతం- విశేష్యపదవ్యతిరేకేణాపి క్రియావిశేషణత్వే వివక్షితార్థప్రతీతిసిద్ధేః॥ విశేషణదానార్థం విశేష్యప్రయోగాంగీకారేపి జగాదేత్యాద్యుదాహరణమనర్హం - కింతూదాహరణాంతరం

గః కార్య ఇతి న యుక్తముక్తం । యుక్తత్వే వా॥ ప॥ చరణత్రపరిత్రాణరహితాభ్యామపి ద్రుతమ్ । పాదాభ్యాం దూరమధ్వానం వ్రజన్నేష న ఖిద్యత ఇత్యాద్యుదాహార్యం॥ ఖ్యాతేర్థేఽనిర్హేతోరదుష్టతా॥ యథా॥ ప॥ చంద్రం గతా పద్మగుణాన్న భుంక్తే పద్మాశ్రితా చాంద్రమసీమభిఖ్యామ్। ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమవాప లక్ష్మీః॥ అత్ర రాత్రౌ పద్మస్య సంకోచో దివా చంద్రమసశ్చ నిష్ప్రభత్వం లో

వాచ్యమితి స్వయముదాహరతి- యుక్తత్వే వేతి- చరణత్రేతి- న ఖిద్యత ఇత్యఖేదం న ప్రాప్నోతి- అత్ర పాదవ్యతిరేకేణ వాహనాదినాపి మార్గగమనస్య సంభావితత్వాదధ్వానం వ్రజన్నిత్యుక్తత్వేఽపి భూయః పాదాభ్యామితి వక్తవ్యం- తద్విశేషణార్థం చరణత్రేత్యాది వక్తవ్యం- న చ పూర్వవదత్రాపి క్రియావిశేషణమితి వాచ్యం- వాహనాదినా గమనసంభవేన ఉక్తార్థస్యాప్రతీతేః అత ఏతదేవోదాహార్యం- న తు జగాదేత్యాదీతి భావః॥ నన్వత్ర క్రియావిశేషణత్వాభావేఽపి చరణత్రపరిత్రాణరహితాభ్యామితి కర్తృవిశేషణత్వేనైవ తదుపపత్తిరితి చేద్బ్రూమః- యస్య విశేషణస్య యద్గతత్వేన వక్తురన్వయోఽభిప్రేతస్తస్య ప్రకారాంతరేణ నిర్వాహే విశేష్యస్యాపుష్టత్వం- అన్యథా అతిప్రసంగాత్ - ఏవం చ పరిత్రాణాభావస్య పదగతత్వేనాన్వయోఽభిమతః- స చ కర్తృవిశేషణత్వే తత్సంభవ ఇత్యపుష్టార్థత్వాభావో యుజ్యతే- ఉక్తోదాహరణే తు వచనగతత్వేన తదన్వయో వివక్షితః - వాక్పదం వినాపి సంభవత్యేవ క్రియాయా అపి వచనరూపత్వాదితి న కించిదేతత్॥ అన్యే తు నివాతపద్మోదరసోదరాభ్యాం సాలోచనాభ్యామవలోకయంతీత్యుదాహరణమామనంతి నన్వత్రాపి నివాతపద్మోదరసోదరాక్షీతి కర్తృవిశేషణత్వేనోపపత్తిరితి చేన్న - అక్షిపదోపాదానమంతరేణ తథాత్వాత్- వస్తుతస్తు దృక్చక్షుఃకరణకమవలోకనం వివక్షితం- తస్య కర్తృవిశేషణత్వేఽప్యలాభాదితి తత్త్వం - కించ సోదరత్వమాత్రస్యాన్యవిశేషణత్వాయోగాత్॥ ఇదానీం నిర్హేతోరదుష్టత్వముదాహరతి- చంద్రమితి- స్పష్టం- అత్రేతి- న భుక్త ఇత్యత్ర భోగాభావే రాత్రౌ పద్మస్య సంకోచాదితి

కప్రసిద్ధమితినభుంక్తఇతి హేతుంనాపేక్షతే ॥ అనుకరణేతుసర్వేషాం। సర్వేషాంశ్రుతికటుప్రభృతీనాం దోషాణాం । యథా॥ మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాది కథయత్యయమ్। పశ్యైషచగవీత్యాహ సుత్రామాణంయజేతిచ॥ వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణఃక్వచిత్క్వచిన్నోభౌ॥ వక్తృప్రతిపాద్యవ్యంగ్యవాచ్యప్రకరణాదీనాంమహిమ్నాక్వచిద్దోషోపిగుణః॥ క్వచిన్నదోషోనగుణః। తత్ర వైయాకరణోదావక్తరిప్రతిపాద్యేవారౌద్రాదౌచ రసేవ్యంగ్యేకష్టత్వంగుణః ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ఫ॥ దీధీవేవీట్సమః కశ్చిద్గుణవృద్ధ్యోరభాజనమ్ । క్విప్ప్రత్యయనిభః క

హేతోరుపాదానంనాపేక్షితం- చాంద్రమసీమభిఖ్యాంనభుఙ్క్తఇత్యేతదపిదివాశశాంకస్యనిష్ప్రభత్వాదితి హేతుంనాపేక్షతే - లోకప్రసిద్ధత్వాత్॥ఏవంపదాదిదోషాణామపిక్వచిదదోషతేత్యాహ - అనుకరణేత్వితి- సర్వేషామిత్యస్యార్థమాహ - శ్రుతికటుప్రభృతీనామితి - అదుష్టతేత్యనుషజ్యతే- అనుకరణంనామశబ్దస్యతాద్రూప్యాభిధానం॥ ఏకస్మిన్నద్యేదోషత్రయముదాహరతి- మృగచక్షుషమితి . అత్రాద్రాక్షమితిశ్రుతికటు- గౌరితివక్తవ్యేగవీతినిర్దేశాచ్చ్యుతసంస్కృతి - సుత్రామాణమిత్యప్రయుక్తం- అత్రైతేషామనుకరణవశాదదుష్టతా- వక్త్రాదిమహిమ్నాదోషస్యాపిక్వచిద్దోషత్వాభావమాత్రం_ క్వచిద్గుణవ్యవహారోపీత్యాహ- వక్త్రాదీతి- వివృణోతి - వక్తృప్రతిపాద్యేత్యాది_ తత్రేత్యాది- బోద్ధవ్యఃప్రతిపాద్యః శ్రోతేతియావత్ - అతిశయేనవైయాకరణత్వప్రతీతేర్గుణత్వమితిభావః - క్రమేణోదాహరతి - దీధీవేవీడితి- కశ్చిత్పుమాన్దీధీవేవ్యోర్ధాత్వోస్సమః- యతఃగుణవృద్ధ్యోః అభాజనమనాస్పదం- గుణస్యాదేఙ్లక్షణస్య - వృద్ధేరాదైజ్లక్షణాయాశ్చ- దీధీవేవీటామితినిషేధాత్ - పురుషపక్షేగుణాశ్శౌర్యాదిః వృద్ధిస్సమృద్ధిః- కశ్చిత్పుమాన్క్విప్ప్రత్యయనిభః - యత్రయస్మిన్సన్నిహితేసతి తేగుణవృద్ధీనస్తః- సన్నిహితేపరతోవర్తమానేసతీత్యర్థః - క్విపిచేతినిషేధాత్ - [illegible]నసంయోగాదన్యస్యాపిగుణవృద్ధీనభవతఇత్యర్థః-

శ్చిద్యత్రసన్నిహితేన తే॥ ప ॥ యదా త్వామహమద్రాక్షం శబ్దవిద్యావి
శారదమ్। ఉపాధ్యాయం తదాస్మార్షం సమస్ప్రాక్షం చ సంమదమ్॥
ప ॥ అంత్రప్రోత బృహత్కపాలనలక క్రూరక్వణ త్కంకణ ప్రాయ
ప్రేంఖితభూరిభూషణరవై రాఘోషయంత్యంబరమ్ । పీతచ్ఛర్దిత
రక్తకర్దమఘన ప్రాగ్భార ఘోరోల్లస ద్వ్యాలోల స్తనభార భైరవవ
పుర్దర్పోద్ధతం ధావతి॥ వాచ్యవశాత్॥ ప ॥మాతంగాః కిము వల్గితైః
కిమఫలై రాడంబరైర్జంబుకాః సారంగా మహిషా మదం వ్రజథ కం శూ
న్యేథ శూరా న కే । కోపాటోప సముద్భటోత్కటసటా కోటేరిభా

అత్రకష్టత్వంగుణః - వైయాకరణస్య వక్తృత్వాత్ ॥ వైయాకరణే ప్రతి
పాద్యే కష్టస్య గుణత్వముదాహరతి - యదేతి- సంమదం సంతోషం సమ
స్ప్రాక్షం సంస్పృష్టవానస్మి- అత్ర శ్రుతికటుత్వంగుణః - వైయాకరణ
స్య ప్రతిపాద్యత్వాత్॥ రసవిశేషే తస్య గుణత్వముదాహరతి - అంత్రేతి-
అంత్రైర్నాడీభిః ప్రోతాని గ్రథితాని బృహత్కపాలాని నళకా జంఘాస్థీ
ని చ తాన్యేవ క్రూరం యథా తథా క్వణంతి యాని కంకణాని తత్ప్రాయా
ణి తద్బహుళాని ప్రేంఖితాని చంచలాని చ యాని భూరిభూషణాని తేషాం
రవైరంబరమాకాశమాఘోషయంతీ - పీతం సత్ ఛర్దితం వాంతం యద్ర
క్తం తస్య యః కర్దమః తస్య ఘనః సాంద్రః యః ప్రాగ్భారః అతిశయస్తేన
ఘోరయోః భయంకరయోః ఉల్లసతోరేవం ప్రకాశమానయోః వ్యాలో
లయోరతి చంచలయోశ్చ స్తనయోర్భారేణ భైరవం వపుర్యస్యాస్సా
తథోక్తా ఏవంవిధా ప్రాకరిణీ తాటకా దర్పేణోద్ధతం యథా తథా
ధావతి-అత్ర శ్రుతికటుదోషస్య గుణత్వం-రసవిశేషస్య బీభత్సస్య వ్యంగ్య
త్వాత్ ॥వాచ్యవశాత్తస్య గుణత్వముదాహరతి-మాతంగా ఇతి-వల్గితైః స్వ
చ్ఛీతాకారగతివిశేషైః-ఆడంబరైర్గర్జితైః కిం-ఆడంబరస్తూర్యరవే గజేం
ద్రాణాం చ గర్జితే ఇత్యమరః-అథేతి ప్రశ్నే- కథయతేత్యర్థః-శూన్యేశూ
న్యప్రదేశే-కే-నశూరాః సర్వేపి శూరా ఏవేత్యర్థః-కోపాటోపేన సముద్భ
టాస్సమున్నతా ఉత్కటా భయంకరాశ్చ సటాకోటయ స్సటాగ్రాణి

రేశ్వరై స్సింధుధ్వానినిహుంకృతే స్ఫురతియ త్తద్గర్జితంగర్జితమ్। అ
త్రసింహేవాచ్యేపరుషాశ్శబ్దాః॥ ప్రకరణవశాత్॥ యథా ॥ ప॥ రక్తా
శోకకృశోదరీక్వనుగతా త్యక్త్వానురక్తంజనం నోద్దృష్టేతి ముధైవచాల
యసికిం వాతాభిభూతంశిరః। ఉత్కంఠాఘటమానషట్పదఘటాసంఘ
ట్టదష్టచ్ఛదస్తత్పాదాహతి మంతరేణభవతః పుష్పోద్గమోయంకుతః॥ అ
త్రశిరోధూననేనకుపితస్యవచసి॥ క్వచిన్నీరసేనగుణోనదోషః॥ యథా॥
ప॥ శీర్ణఘ్రాణాంఘ్రిపాణీన్వ్రణిభిరపఘనైర్ఘర్ఘరావ్యక్తఘో
షాన్ దీర్ఘాఘ్రాతానఘౌఘైఃపునరపిఘటయత్యేక ఉల్లాఘయన్యః।

యస్య ఇభారేస్సింహస్య - సింధోస్సముద్రస్య ధ్వాన ఇవధ్వానో
యస్యతస్మిన్ హుంకృతేహుంకారేస్ఫురతిసతియద్గర్జితం భవతితత్గ
ర్జితంప్రశస్తగర్జితం- అత్రద్వితీయగర్జితపదంసఫలత్వపరం- అత్రే
తి-గుణఇతిశేషః॥ఏవం ప్రకరణవిశేషేగుణత్వం కోపాదిప్రస్తావేతదనుగు
ణత్వాత్- ఉదాహరతి- రక్తాశోకేతి-రక్తోఽరుణోఽనురక్తశ్చఅశోకో
వంజులశ్శోకాభావోదకశ్చ - తస్యసంబోధనం-సు-భోరక్తాశోక - అను
రక్తంజనంమామిత్యర్థః త్యక్త్వాకృశోదరీక్వగతా - తస్యవాయకం
పితశిరోదర్శనాత్పునరాహ-వాతేనవాయునా వాత వ్యాధినాచ అభి
భూతంశిరఃనోద్దృష్టేతిచాలయసికిం - ముధావ్యర్థమిత్యర్థః - కుతఇ
త్యతఆహ - తస్యాఃపాదాహతిమంతరేణభవతోయంపుష్పోద్గమః కు
తః- కీదృశః- ఉత్కంఠయాఘటమానాయా షట్పదఘటాతస్యాస్సంఘ
ట్టేననిబిడసంమర్దేన దష్టాఖండితాశ్ఛదాయస్యతాదృశః- అత్రప్రకృతే
నరక్తాశోకకర్తృకేణ శిరోధూననేనకుపితస్యకస్యచిద్రాగిణో న్మత్తస్య
వచనేఉత్కంఠేత్యాదౌశ్రుతికటుశబ్దప్రయోగోగుణః నదోషఇత్యాహ
అత్రేతి- పరుషవర్ణాఇతిశేషః- దోషోపిక్వచిద్గుణ ఇత్యుదాహృత్య
క్వచిన్నదోషోనగుణశ్చేత్యాహ-క్వచిదితి- నీరసేఅధమకావ్యే - శీర్ణే
తి- ఏకోఽసహాయోయస్సూర్యః - శీర్ణఘ్రాణాంఘ్రిపాణీన్కుష్ఠేన
విశీర్ణనాసాపాదహస్తాన్ - వ్రణిభిర్వ్రణయుక్తైః అపఘనైరవయ

ఘర్మాంశో స్తస్యాంతర్ద్విగుణఘనఘృణా నిఘ్నానిర్విఘ్నవృత్తే ర్దత్తార్ఘ్యాస్సిద్ధసంఘైర్విదధతుఘృణయ శ్శీఘ్రమంహోవిఘాతమ్॥ అత్ర యుక్తనిహతార్థౌ శ్లేషాదౌనదుష్టౌ॥ యథా ॥ప॥ యేనధ్వస్తమనో భవేనబలిజిత్కాయఃపురా స్త్రీకృతో యశ్చోద్వృత్తభుజంగహారవలయో గంగాంచయోఽధీధరత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరో హరఇతి స్తుత్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకర స్త్వాం సర్వ

వైరుపలక్షితాన్ - ఘర్ఘరఃవికృతస్వరయుక్తః అవ్యక్తశ్చ ఘోషోధ్వని ర్యేషాంతాన్ - అఘాఘైఃపాపపుంజైః జన్మాంతరీయైరితి శేషః - దీర్ఘాఘ్రాతాన్ అత్యంతాశ్లిష్టాన్ జనాన్ ఉల్లాఘయన్ అరోగాన్కుర్వత స్సన్ పునరపిఘటయతి తత్తదవయవైర్యోజయతి - అంతరంతఃకరణే ద్విగుణాఘనాచయాఘృణాదయా తన్నిఘ్నాతదధీనానిర్విఘ్నాచ వృత్తిర్వ్యాపారో యస్యతస్య - తస్యఘర్మాంశోస్సూర్యస్య ఘృణయః కిరణాః వోయుష్మాకంఅంహసాంపాపానాం విఘాతంనాశంశీఘ్రం విదధతుకుర్వంతు - అత్రరసరహితత్వాచ్ఛబ్దపారుష్యం గుణదోషకక్ష్యామతిక్రమ్యతాటస్థ్యేన వర్తతఇతినగుణోనదోషశ్చ॥ అప్రయుక్తనిహతార్థౌదోషౌ క్వచిదదుష్టావిత్యుదాహరతి - యేనేతి - నభవస్సంసారోయస్మాత్తేన భక్తముక్తిప్రదేనేత్యర్థః - యేనమాధవేన అనశ్శకటాసురః ధ్వస్తంపాతితం - యేనబలింజితవాన్బలిజిత్ కాయస్స్వశరీరంపురాస్త్రీకృతః అమృతాహరణేజగన్మోహినీరూపంప్రాపితః - కించేతిచార్థః యోమాధవఃఉద్వృత్తందర్పోద్ధతంభుజంగం కాళీయాఖ్యంహతవాన్ - రవేశబ్దబ్రహ్మణిలయోయస్య - యద్వా ఉద్వృత్తభుజంగస్యహారవః హాతిదీన స్వరఏవలయోయస్య - యఃఅగంగోవర్ధనాఖ్యంగిరింగాంభువంచ ఆదీధరత్ధృతవాన్ - అధారయదితిపాఠాంతరం - అమరాదేవాఃయస్యనామశశినంమథ్నాతీతిశశిమత్ రాహుస్తస్యశిరోహరఇతిచ స్తుత్యమాహుః అంధకానాంయాదవవిశేషాణాం క్షయకరోనివాసకరః యద్వా అంధకేషు క్షయంనివాసంకరోతీత్యంధకక్షయకరః - క్షినివాసగత్యోరితిధాతో రూ

దో మాధవః ॥ అత్ర మాధవపక్షే శశిమదంధకక్షయకర శబ్దావప్రయుక్తనిహతార్థౌ॥ అశ్లీలత్వం క్వచిద్గుణః॥ యథా॥ సురతారంభగోష్ఠ్యాం॥ తాంబూలదానవిధినా విసృజేద్వయస్యాం ద్వ్యర్థైః పదైః పిశునయేచ్చ రహస్యవస్త్వితి కామశాస్త్రస్థితిః॥ ప ॥ కరిహస్తేనసంబాధే ప్రవిశ్యాంతర్విలోడితే । ఉపసర్పన్ధ్వజః పుంసః సాధనాంతర్విరాజతే॥ శమకథాసు॥ ప ॥ ఉత్తానోచ్ఛూనమండూకపాటితోదరసన్నిభే। క్లేది

పం- సర్వదః సమస్తపురుషార్థప్రదః- మాధవో హరిస్త్వాం పాయాద్రక్షతు- ధ్వస్తః హతః మనోభవో మన్మథో యేన- యేన ఉమాధవేన హరేణ బలిజిత్ విష్ణోః కాయః పురేషు త్రిపురేషు విషయే అస్త్రీకృతః- యశ్చ ఉద్వృత్తా భుజంగా ఏవ హారవలయా యస్య సః - యః గంగామదీధరత్ -అమరాః యస్య శిరః శశిమత్ చంద్రయుక్తం - హర ఇతి స్తుత్యం నామ చాహుః - అంధకక్షయకరః అంధకాసురసూదనః స ఉమాధవస్త్వాం సర్వదా పాయాద్రక్షతు - అత్రేతి - శశిమదితి రాహావప్రయుక్తః - అంధకశబ్దస్య యాదవేభ్యోపి దైత్యవిశేషే - క్షయశబ్దస్య నివాసాదపి వినాశే ప్రసిద్ధిబాహుళ్యాన్నిహతార్థత్వం - తథాపి శ్లేషాలంకారాయ గృహీతత్వాదనయోరదుష్టత్వం॥ అశ్లీలమితి - సురతారంభాయ గోష్ఠితస్యాం- ఉదాహరతి- కరిహస్తేనేతి- తర్జన్యనామికే శ్లిష్టే మధ్యమా పృష్ఠతస్తయోః। కరిహస్త ఇతి ప్రోక్తః కామశాస్త్ర విశారదైరితిలక్షణలక్షితేన హస్తేన సంబాధే మదనమందిరే అంతః ప్రవిశ్య విలోడితే క్లేదితే సతి పుంసో ధ్వజః కామదండః సాధనాంతః స్త్రీవరాంగమధ్యే విరాజతే- ఉభయార్థైః పదైర్గోప్యమర్థం సూచయేదితి కామశాస్త్రస్థితౌ సత్యాం సంబాధే సైన్యసంమర్దే కరిహస్తేన కరికరేణ అంతః ప్రవిశ్య లోడితే క్షోభితే సతి ఉపసర్పన్ ప్రవిశన్ - పుంసః కస్యచిత్పురుషస్య ధ్వజః కేతుః సాధనాంతః సేనామధ్యే విరాజతే - ఇత్యనేన వాక్యేన వ్రీడాపరిహారార్థం వ్యవధీయతే॥ శమకథాస్వితి- శమాయ వైరాగ్యాయ యాః కథాస్తాసు- అశ్లీలం గుణ ఇత్యనుషజ్యతే- ఉదాహరతి- ఉత్తానేతి- ఉత్తా

నిస్త్రీవ్రణేసక్తి రక్రిమేః కస్యజాయతే॥ ప॥ నిర్వాణవైరదహనాః ప్రశమాదరీణాంనందంతుపాండుతనయాః సహమాధవేన । రక్తప్రసాధితభువఃక్షత విగ్రహాశ్చస్వస్థాభవంతుకురురాజసుతాస్సభృత్యాః॥ అత్రభావ్యమంగళసూచనం॥ సందిగ్ధమపివాచ్య మహిమ్నాక్వచి న్నియతార్థప్రతిపత్తింకృత్వైవవ్యాజస్తుతిపర్యవసాయిత్వే గుణః॥ యథా ॥ ప॥ పృథుకార్తస్వరపాత్రం భూషితనిశ్శేషపరిజనంభూప। విలసత్క

నశ్చఉచ్ఛూనశ్చయోమండూకస్తస్య ప్రాటితంవిదారితం యదుదరంతేన సన్నిభేక్లేదినిద్రవయుక్తేత్రిస్త్రీయః వ్రణేవ్రణసమానయోగక్షేమత్వాన్మదనమందిరేసక్తిరాసక్తిఃఅక్రిమేఃక్రిమివ్యతిరిక్తస్యకస్యజాయతే నకస్యాపిజాయతే- వ్రణేసక్తిఃక్రిమేరుచితైవేతిభావః - అత్రజుగుప్సాశ్లీలార్థస్యైవోద్దేశ్యత్వాద్గుణత్వం॥ క్వచిదమంగళాశ్లీలస్యశత్రువిషయేభవిష్యదమంగళసూచకతయాగుణత్వమిత్యుదాహరతి- నిర్వాణేతి - ప్రశమాత్కలహత్యాగాత్- అన్యత్రవినాశాత్- రక్తాఅనురక్తాఃప్రసాధితాఅలంకృతాచభూర్యైస్తేతథోక్తాః- రక్తేనరుధిరేణేత్యన్యత్ర - క్షతవిగ్రహానివృత్తయుద్ధాః - పక్షేఖండితశరీరాశ్చ- స్వస్మిన్నాత్మనిప్రకృతౌతిష్ఠంతీతిస్వస్థాః స్వస్థచిత్తాఃఅన్యత్రస్వర్గస్థాః- అత్రేతి - అత్రాశ్లీలంనదోషఇతిభావః॥సందిగ్ధమిత్యాది- వాచ్యమహిమ్నాఅభిధేయప్రభావేననియతస్యైకకోటికస్యార్థస్యప్రతిపత్తింకృత్వైవ - నకదాచిదప్యకృత్వేత్యవధారణార్థః - తస్యవక్ష్యమాణవ్యాజస్తుతి పర్యవసాయిత్వాద్గుణత్వమితిభావః- ఉదాహరతి-పృథ్వీతి-హేభూపఆవయోస్సదనం సమమితియత్సామ్యంతత్కిముభయోరైశ్వర్యాదాహోస్విద్దారిద్ర్యాదితిప్రథమతస్సందేహోపి రాజవేశ్మనినదారిద్ర్యం బ్రాహ్మణగృహేనైశ్వర్యమితినిష్కర్షః- తతశ్చేయంవ్యాజస్తుతిః - పృథూనికార్తస్వరస్యసువర్ణస్యపాత్రాణియస్మిన్తత్ - అన్యత్రపృథుకానాంశిశూనామార్తస్వరస్యదీనాలాపస్యపాత్రం - భూషితాఅలంకృతానిశ్శేషాస్సమస్తాఃపరిజనాయస్మింస్తత్తథోక్తం - అన్యత్రభువిఅనాస్తృతభూమావుషి

రేణుగహనం సంప్రతిసమమావయోస్సదనమ్ ॥ ప్రతిపాద్య ప్రతిపాద
కయోర్యోగ్యత్వేసత్యప్రతీతంగుణః॥ యథా ॥ప॥ ఆత్మారామావిహిత
మతయోనిర్వికల్పసమాధౌ జ్ఞానోత్సేకాద్విఘటితతమోగ్రంథయస్సత్త్వ
నిష్ఠాః । యంవీక్షంతేకమపితమసాంజ్యోతిషాంవాపరస్తాత్తం మోహాం
ధఃకథమయమముంవేత్తుదేవం పురాణం॥ స్వయఁవాపరామర్శే॥ య

ఊస్సుప్తాని శ్వేషపరిజనాయస్మిన్ - విలసద్భిఃకరేణుభిర్గజైర్గహ
నందురవగాహం- అన్యత్రబిలేషుసీదంతీతిబిలసత్కామూషకాఃకుత్సా
యాంకః- తత్సంబంధిభీరేణుభిర్గహనం - యద్వాబిలేషుసత్కావిద్య
మానారేణవస్తైర్గహనం - అత్రపృథుకార్తస్వరాదిశబ్దాస్సందిగ్ధా
అపిప్రకరణాద్విశేషప్రతీతేర్వ్యాజస్తుతిపర్యవసాయిత్వాద్గుణత్వమేవ ॥
ప్రతిపాద్యేతి- ప్రతిపాద్యోబోద్ధవ్యః- ప్రతిపాదకోవక్తా- తయోర్ద్వ
యోర్యోగ్యత్వేఅభిజ్ఞాత్వేసతిఅప్రతీతమప్రతీతాఖ్యదోషఃగుణఃభవతీతిశే
షః- ఉదాహ[illegible]తి- ఆత్మారామాఇతి- భీమస్యసహదేవంప్రత్యుక్తిః- ఆ
త్మనిచిదానందేఆరమంతేకృతకృత్యాస్సంతోరమంతీత్యాత్మారామాః- ని
ర్వికల్పేభేదసంసర్గప్రతిభాసశూన్యే- సమాధౌ - ధ్యేయేనసహైక
రూపతాపత్తిస్సమాధిస్తస్మిన్- జ్ఞానోత్సేకాత్ ఆత్మసాక్షాత్కారదా
ర్ఢ్యాత్ - విఘటితస్తమోగ్రంథిర్మిథ్యాజ్ఞానజన్యసంస్కారో యే
షాం తే - సత్త్వనిష్ఠాః సత్త్వగుణమాత్ర వ్యవస్థితాయోగినః - తా
దృశాఏవ విదంతీత్యత్ర హేతుమాహ - తమసాం జ్యోతిషాంవా ప
రస్తాదితి - తేషాం తేషాంచ బహిర్భూతమిత్యర్థః - కిమన్యాని
వాచ్యం యందేవం వీక్షంతే సాక్షాత్కుర్వంతి - మోహేనఅం
ధస్తత్త్వప్రతీతిశూన్యః అయందుర్యోధనః పురాణం ప్రకృతేరపి ప్రా
గ్వర్తమానం - తందేవంకథం వేత్తుజానాతు - అత్రనిర్వికల్పాదిశ
బ్దాయోగశాస్త్ర ప్రసిద్ధత్వా దప్రతీతాఅపి వక్తృబోద్ధవ్యయో స్త
దభిజ్ఞాత్వేన గుణత్వమేవ ॥ స్వయంవేత్యాది - పరామర్శే - స్వ
హృదయజన్య విమర్శవేలాయాం యదప్రతీతంతస్య గుణత్వమాహ-

ధా॥ ౫ ॥ షడధికదశనాడీచక్రమధ్యస్థితాత్మాహృదివినిహిత రూపస్సిద్ధి
దస్త్వద్విదాంయః ॥ అవిచలితమనోభిస్సాధకైర్మృగ్యమాణస్సజయతిప

షడితి- మాలతీమాధవేపంచమాంకప్రారంభే కపాలకుండలాఖ్యాయా
యోగిన్యాస్సూక్తిరియం- శక్తీనాంజ్ఞానేచ్ఛా క్రియోపలక్షితస్వభావ
పరిస్పందరూపాణాంనాథః ప్రయోక్తాఅతఏవతాభిః పరిణద్ధోవ్యాప్తః
విచిత్రవిశ్వపరిస్పందస్వతంత్రనిర్మాతేతియావత్ - యద్వాశక్తీనాం
బ్రాహ్మ్యాదీనాంనాథః అతఏవతాభిఃపరిణద్ధః స్వప్రాణేశ్వరబుద్ధ్యా ప్ర
ణయాద్వేష్టితః కాపాలికదర్శనప్రతిపాద్యోభూతనాథః జయతిసర్వో
త్కర్షేణప్రకాశతే-సర్వోత్కర్షో హి-జయతేరకర్మకస్యార్థః-
తేనచనమస్కారఆక్షిప్యతే- తాదృశస్యైవనమస్కార్యత్వాత్-కీదృశో
సావిత్యతఆహ- షడధికేతి- షడధికాదశషోడశయానాడ్యస్తాసాం య
చ్చక్రంమండలంపిండరూపం తస్యమధ్యం హృదయం తత్రస్థితఆత్మాస్వ
రూపంయస్యసః- నాడీనామనంతత్వేపి ప్రధాననాడీనామిడాదీనాంషో
డశసంఖ్యాకత్వాత్- షడధికదశేత్యుక్తం- ఇడాదయోనాడ్యస్తు॥ శ్లో ॥
ఇడాచపింగళాచైవ సుషుమ్నాచపరాస్మృతా। గాంధారీహస్తిజిహ్వా
చపూషావసువశాతథా । అలంబుసాకుహూశ్చైవ శంఖినీ దశమీ
స్మృతా । తాలుజిహ్వావిజిహ్వాచవిజయాకామదాపరా।అమృతాబహు
ళానామ నాడ్యోవాయుసమీరితాఇతి॥ అపరిమితసూక్ష్మనాడీ సహిత
ప్రధానషోడశనాడీ సమూహఏవరుధిరవసా మాంసాదిధాతు పరిపూ
రితంత్వగాచ్ఛన్నం పిండశబ్దవాచ్యంశరీరమితియోగమార్గః- యద్వాష
డధికదశనాడీనాం షోడశనాడీనాంచక్రం షోడశనాడ్యాత్మకం చక్రం
కంఠబిలవర్త్యనాహతాఖ్యంతత్రస్థితః - ఉపాసనావిశేషార్థం సం
నిధాపితఆత్మాస్వరూపంయస్య-తద్యథా- చక్రాణియోగశాస్త్రే॥శ్లోకః॥
చతుర్దళంస్యాదాధారేస్వాధిష్ఠానేచషడ్దళం। నాభౌదశదళోపేతం
సూర్యసంఖ్యదళంహృది । కంఠేస్యాత్ షోడశదళం భ్రూమధ్యే శీతిస
మ్మితం। సహస్రదళమాఖ్యాతంబ్రహ్మరంధ్రేతుపంకజం । ఏతానిసప్త

రిణద్ధశ్శక్తిభిశ్శక్తినాధః ॥ అధమప్రకృత్యుక్తిషు గ్రామ్యోగుణః॥ యథా॥ ప॥ ఫుల్లోక్కరంకలమకూరణిహం వహంది జేసిందువార విటవా మహావల్లహా దే। జె గాళిదస్సమహిసీదహిణో సరిచ్ఛా దేకించముద్ధవిఅఇలప్పసూణపుంజా॥ ఛా ॥ పుష్పోత్కరం కలమకూరసభం వహంతి యె సింధువారవిటపామమవల్లభాస్తే । యె గాళితస్యమహిషీదధ్నస్సదృశాస్తే కించముగ్ధవిచకిలప్రసూనపుంజాః ॥ అత్రకలమహూరమహిషీదధిశబ్దా గ్రామ్యాఅపివిదూషకోక్తౌ ॥ న్యూనపదం క్వచిద్గుణః॥ యథా॥ ప॥ గాఢాలిం

పద్మానిచక్రస్థానిప్రచక్షత ఇతి - నాడీచక్రాత్మకకమలానాం నాడ్యఏవదళాని- అనేనచాణురంగుష్ఠపరిమాణోవాజీవఇతితన్మతం - తద్విదాం తాదృగాత్మస్వరూపదర్శినాం యోగినాం హృదివినిహితం రూపం యస్య సః- తథావిధస్సక్సిద్ధిదః భుక్తిముక్తిప్రదః- తథా అవిచరితమనోభిః విషయాంతరపరిత్యాగేనస్వైకతానమనస్కైః స్వాధకైః స్వోపాసకైర్యోగిభిః మృగ్యమాణోన్విష్యమాణ ఇతి- అత్ర నాడీచక్రాదిపదానాం కేవలయోగశాస్త్రప్రసిద్ధత్వాదప్రతీతత్వమపిస్వాత్మవిమర్శనేనదుష్టత్వం - కింతు స్వయంద్రష్టవ్యతాయాం గుణత్వమేవ॥ అధమేత్యాది-అధమప్రకృతీనాం విదూషకాదినీచపాత్రాణాముక్తిషు- ఉదాహరతి - ఫుల్లోక్కరమితి - కర్పూరమంజర్యాం విదూషకస్యోక్తిరియం- యే సింధువారవిటపాః కలమకూరనిభం శాల్యన్నసదృశం పుష్పోత్కరం వహంతి తేమమవల్లభాః మనోహరాః - కించ యేనిర్జలస్య మహిషీదధ్నస్సదృశాస్తే సుందరమల్లికాపుష్పపుంజా అపిమమవల్లభాః- అత్రేతి - విదూషకోక్తౌగుణ ఇతి శేషః - తత్స్వభావతయా వైరస్యాభావేన హాస్యరసపర్యవసాయిత్వాద్గుణత్వమితిభావః- న్యూనపదస్యక్వచిద్గుణత్వమాహ- గాఢాలింగనేతి- గాఢాలింగనేనవామనీకృతౌ కుచౌ యస్యాస్సా ప్రోద్భిన్నః రోమోద్గమో యస్యాస్సా - గాఢాలింగనవామనీకృతకుచా చ సా ప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా చేతివిగ్రహః - సాంద్రః ఉత్కటః యః స్నేహరసః ప్రేమరస స్తస్యాతిరేకేణ అతిశయేనవిగళత్ స్రంసత్ కాంచీప్రదేశాంబరం యస్యాస్సా

గనవామనీకృతకుచ ప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా సాంద్రస్నేహరసాతిరేక
విగళత్ కాంచీప్రదేశాంబరా । మామామానదమాతిమా మలమితి
క్షామాక్షరాలాపినీ సుప్తా కిన్ను మృతా ను కిం మనసి మే లీనా విలీనా ను కిం॥
క్వచిన్న గుణో న దోషః॥ప॥ తిష్ఠేత్కోపవశాత్ప్రభావపిహితా దీర్ఘం
న సా కుప్యతి స్వర్గాయోత్పతితా భవేన్మయి పునర్భావార్ద్రమస్యా
మనః । తాం హర్తుం విబుధద్విషోఽపి న చ మే శక్తాః పురోవర్తినీం సా చా
త్యంతమగోచరం నయనయోర్యాతేతి కోఽయం విధిః ॥ అత్ర పిహితేత్యనం
తరం నైతద్యత ఇత్యేతైః పదైర్విశేషబుద్ధేరకరణాన్న గుణః ॥ ఉత్తరాప్ర

తథోక్తా మామేతి దైన్యే వీప్సా - మానద ఇతి సాభిప్రాయ సంబోధనం -
మానప్రద మానభంగద ఇతి చాభిప్రాయః - మామా అలం ఆసజ - మాం
మాతిపీడయ - అలమితి క్షామాక్షరాణి దీనాక్షరాణ్యాలపతీతి తథోక్తా-
నిశ్చలతామభిప్రేత్యాహ- సుప్తేతి- సుప్తిదశాయాం శ్వాససంతతిరుపల
భ్యత ఏవేత్యత ఆహ - మృతా ను కిమితి - మరణేఽపి బహిః పృథగుపలబ్ధి
స్స్యాదిత్యత ఆహ - మనసి మే లీనా కిం ను- అత్ర కిం న్విత్యనుషజ్యతే - జ
తుకాష్ఠవత్సంబంధో యః- లీనాయా అపి పృథగుపలబ్ధిర్భవేదిత్యత ఆహ
విలీనా కిం న్వితి- క్షీరోదకవన్మిశ్రణం విలయః - అత్ర మామేత్యనంతరమ
లమితి తత ఆసజేతి మాతీత్యనంతరం పీడయేతి చ న్యూనం- తథాపి సుఖాతిశ
య పారవశ్యాన్న్యూనపదస్య గుణత్వం। న్యూనపదమేవ క్వచిన్న గుణో న
దోష ఇత్యుదాహరతి- తిష్ఠేదితి- ప్రభావస్తిరోధానశక్తిః - తేన పిహి
తా సతీ తిష్ఠేదితి వితర్కం నిషేధతి - దీర్ఘమితి - ఏవముత్తరవితర్కేఽపి-
మయి పునరిత్యనేన నిషేధః- విబుధద్విషః అసురా అపి- విధిర్దైవం ప్రకా
రో వా- నైతద్యత ఇత్యేతైః పదైర్న్యూనైస్సద్భిర్విశేషార్థాప్రతీతే రక
రణాన్న గుణత్వం- దోషాభావమాహ - ఉత్తరేతి - దీర్ఘం న సా కు
ప్యతీత్యుత్తరా ప్రతిపత్తిః తిష్ఠేత్కోపవశాదిత్యాదికాం పూర్వాం ప్ర
తిపత్తిం బాధతే - నైతద్యత ఇత్యేతైః పదైర్వినాపి చిరకోపాభావకథనే
న కుపితా సతీ తిరోభూతేత్యేతద్బాధ్యత ఇతి న దోష ఇతి భావః - అత్ర

తిపత్తిః పూర్వాంప్రతిపత్తింబాధత ఇతి న దోషః ॥ అధికపదం క్వచిద్గుణః॥ యథా ॥ప॥ యద్వంచనాహితమతిర్బహుచాటుగర్భం కార్యోన్ముఖః ఖలజనః కృతకం బ్రవీతి॥ తత్సాధవో న న విదంతి విదంతి కింతు కర్తుం వృథా ప్రణయమస్య న పారయంతి ॥ అత్ర విదంతీతి ద్వితీయ మన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్॥ యథా వా॥ప॥ వదవద జితస్స శత్రుర్న హతో జల్పంశ్చ తవతవాస్మీతి । చిత్రంచిత్రమరోదీద్ధా హేతి పరం మృతే పుత్రే ॥ ఇత్యేవమాదౌ హర్షభయాదియుక్తే వక్తరి ॥ కథితపదం క్వచిద్గుణః ॥ లాటానుప్రాసే అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే విహితస్యాను వాద్యత్వే చ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ సితకరకరరుచిరవిభావిభాకరాకార ధరణి

పూర్వప్రతిపత్తేర్బాధ్యత్వముత్తరప్రతిపత్తే బాధకత్వంచ బోధ్యం॥ అధికపదదోషస్య క్వచిద్గుణత్వముదాహరతి - యదితి - ప్రణయం యాచ్ఞాం - శిష్టం స్పష్టం - అత్ర ద్వితీయ విదంతి పదమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థమభిహితమితి గుణత్వం - తదభావే సాధూనాం ఖలవాక్యాపరిజ్ఞానాదవైదగ్ధ్యప్రసంగ ఇతి భావః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - వదవదేతి - స శత్రుర్జితః వదవదేతి రాజ్ఞః ప్రశ్నః తవాస్మి తవాస్మీతి జల్పన్ న హత ఇతి సేనాపతేరుత్తరం - చిత్రంచిత్రం శరణాగతవత్సలత్వ మత్యాశ్చర్యావహమితి పునరపి రాజ్ఞ ఉక్తిః - అరోదీదిత్యాదికం సేనాపతేరుక్తిః - అత్ర పాదచతుష్టయేఽపి హర్షభయ విస్మయశోకానాం ప్రత్యాయకత్వేనాధికమపి వదేత్యాది పదం గుణ ఏవేత్యాహ - ఇత్యేవమాదావితి॥ శ్లో॥ విస్మయే చ విషాదే చ దైన్యే కోపే వధారణే । ప్రసాదనే తథా హర్షే వాక్యమేకం ద్విరుచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్ - వక్తరీత్యనంతర మధికపదం గుణ ఇతి శేషః॥ కథితపదదోషస్య క్వచిద్గుణత్వమాహ - కథితపదమితి - లాటానుప్రాసే కథితపదస్య గుణత్వముదాహరతి - సితకరేతి - హే విభాకరాకార సూర్యతుల్య - హే ధరణిధర - భూమండలాధిప - సితకరస్య చంద్రస్య కరవద్రుచిరా విభా కాంతిర్యస్తాదృశీ కీర్తిస్తవైవాస్తి - పౌరుషకమలా పౌరుషలక్ష్మీః సా ప్రసిద్ధా కమలా లక్ష్మీరపి తవైవాస్తి॥ అవధా

ధరకీర్తిః । పౌరుషకమలాకమలాసాపితవైవాస్తినాన్యస్య॥ ప॥ తళాజా అందే గుణాజళాదె సహిఅహేహింఘేయంది। రవికిరణానుగ్గహిదా ఇంహెూంతి కమళాఇకమళాఇ॥ ఛా॥ తదా జాయంతే గుణా యదా తే సహృదయైర్గృహ్యంతే । రవికిరణానుగృహీతాని భవంతి కమలాని కమలాని॥ ప ॥ జితేంద్రియత్వం వినయస్య కారణం గుణప్రకర్షో వినయాదవాప్యతే । గుణప్రకర్షేణ జనోనురజ్యతే జనానురాగప్రభవా హి సంపదః ॥ పతత్ప్రకర్షమపి క్వచిద్గుణః॥ యథా॥ ఉదాహృతే ప్రాగప్రాప్తేత్యాదౌ । సమాప్తపునరాత్తం క్వచిన్న గుణో న దోషః॥ యత్ర న విశేషణదానార్థం పునర్గ్రహణం । అపి తు వాక్యాంతరమేవ క్రియతే॥ య

రణార్థమాహ - నాన్యస్యేతి - అత్ర లాటానుప్రాససంపాదకతా కథితపదస్య గుణత్వం ॥ అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే కథితపదస్య గుణత్వముదాహరతి - తలా ఇతి - అత్ర ద్వితీయకమలపదం సౌరభాదిమత్త్వరూపార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యమితి కథితపదస్య గుణత్వం విహితస్యానువాద్యత్వే కథితపదస్య గుణత్వముదాహరతి- జితేంద్రియత్వమితి- అత్ర జితేంద్రియతయా వినయో విహితః పూర్వవాక్యే - స ఏవోత్తరవాక్యే గుణప్రకర్షావాప్తినిమిత్తతయా అనూద్యత ఇతి వినయాదేః కథితపదస్యాపి గుణత్వమితి బోధ్యం- పతత్ప్రకర్షస్యాపి క్వచిద్గుణత్వముదాహరతి- ఉదాహృతే ప్రాగప్రాప్తేత్యాదావితి- అత్ర చతుర్థపాదే పరశురామస్య పరమేశ్వరభక్తిః పతత్ప్రకర్షేణైవ వచసా ప్రతిపాదయితుం యోగ్యేతి వినయప్రకాశకత్వాత్పతత్ప్రకర్షస్య గుణత్వం - క్వచిత్సమాప్తపునరాత్తస్య గుణదోషాభావమాహ - సమాప్తేతి - నవవయోలాస్యాయ వేణుస్వన ఇత్యాదావివ విశేషణమాత్రోపాదానాయ పునర్గ్రహణం న కార్యం కింతు వాక్యాంతరమేవోపాదీయతే యత్ర తత్ర గుణదోషాభావ ఇతి యోజ్యం- ఉదాహరతి- యథేతి- భవత్త్వ శిథిలస్త్వత్కంఠపీఠాతిథిరితి వాక్యే సమాప్తే యేనానేన జగత్సు ఖండపరశుర్దేవో హరః ఖ్యాప్యత ఇతి వాక్యాంతరమేవోపాత్తం- న పునః పూర్వస్యైవ వాక్యా

థా॥ అత్రైవప్రాగప్రాప్తేత్యాదౌ । అపదస్థసమాసం క్వచిద్గుణః। యథా॥ ఉదాహృతే రక్తాశోకేత్యాదౌ॥ గర్భితంతత్రైవ॥ యథా॥ ప॥ హూమి అవహద్ధిదరెహూణిరంకుసోఅహవివేఅరవాఓవి । సివిణేవితు మమ్మి పుణోపత్తిహిచింతంణప్పముంసేమి॥ ఛా॥ భవామ్యపహస్తితరేఖో నిరంకుశోథవివేకరహితోపి। స్వప్నేపిత్వయిపునః ప్రతిహిచింతాంనప్రముంచామి ॥ అత్రప్రతిహీతిమధ్యేదృఢప్రత్యయోత్పాదనాయ ॥ ఏవమన్యద

ర్థస్యవిశేషణంకృతమితినదోషానగుణశ్చ॥ అపదస్థసమాసస్యక్వచిద్గుణత్వముదాహరతి- యథేతిరక్తాశోకేతి - అత్రశృంగారేటవర్గదీర్ఘసమాసానాచిత్యాదస్థానత్వం - శిరోధూననావలోకనేనకుపితస్యవచసిదీర్ఘసమాసానుగుణ్యాద్గుణత్వంచేతిబోధ్యం॥ గర్భితస్యక్వచిద్గుణత్వముదాహరతి- గర్భితమితి-తత్రైవ-క్వచిద్గుణఇత్యర్థః- హూమీతిఅపహస్తితరేఖఃదూరీకృతమర్యాదః- నిరంకుశోఽనర్గళః - వివేకరహితశ్చభవామి- తథాపిత్వయిపునస్స్వప్నేపిచింతాంనప్రముంచామి- ప్రతిహిజానీహీతిసఖీయంప్రతిసఖ్యురుక్తౌదృఢవిశ్వాసోత్పాదనాయోపాత్తస్యమధ్యేప్రతిహీత్యస్యయుష్మదపేక్షయావిభక్తియోగేనవాక్యత్వం-అస్యప్రీతిదార్ఢ్యాపాదనార్థత్వాద్గుణత్వం - చింతమిత్యత్రభత్తిమితి పాఠాంతరం- తస్యభక్తిమితిసంస్కృతం॥ యత్పాదపూరణాద్యర్థమనర్థకముదాహృతం । అదోషత్వంవిజానీయాత్తస్యాపియమకాదిషు । యోషితామతితరాంనఖలూనంగాత్రముజ్జ్వలతయానఖలూనం - అత్రఖలుశబ్దస్యానర్థక్యేపియమకానుషంగాదదోషత్వం ॥ పర్యాయేణద్వయోర్యత్రవాక్యప్రశ్నోత్తరాదిషు। సంకీర్ణంతు నదోషాయవాక్యంవాక్యవిదోవిదుః- యథా-బాలేనాథవిముంచమానినిరుషంరోషాన్మయాకింకృతంఖేదోస్మాసునమేపరాధ్యతిభవాంత్సర్వేపరాధామయి । తత్కింరోదిషిగద్గదేనవచసాకస్యాగ్రతోరుద్యతే నన్వేతన్మమకాతవాస్మిదయితానాస్మీత్యతోరుద్యతే- ఇత్యాదిషుస్వయంద్రష్టవ్యమిత్యాహ- ఏవమన్యదపీతి॥ ఏవంపదవాక్యార్థదోషాంత్సప్రపంచంనిరూప్యసంప్రతిరసదోష

విలక్ష్యముత్ప్రేక్ష్యం॥ ప ॥ వ్యభిచారిరసస్థాయి భావానాంశబ్దవాచ్యతా। కష్టకల్పనయావ్యక్తిరనుభావవిభావయోః ॥ ప్రతికూలవిభావాదిగ్రహోదీప్తిః పునఃపునః । అకాండేప్రథనచ్ఛేదా వంగస్యాప్యతివిస్తృతిః ॥ అంగినోఽననుసంధానం ప్రకృతీనాం విపర్యయః । అనంగస్యాభిధానంచరసదోషాస్స్యురీదృశాః ॥ స్వశబ్దోపాదానంవ్యభిచారిణోయథా॥ ప ॥ సవ్రీడాదయితానసేసకరుణా మాతంగచర్మాంబరే సత్రాసాభుజగేసవిస్మయరసా చంద్రేమృతస్యందిని ॥ సేర్ష్యా జహ్నుసుతావలోకనవిధౌ దీనాకపాలోదరే పార్వత్యానవసంగమ ప్రణయినీదృష్టిశ్శివాయాస్తువః ॥ అత్రవ్రీడాదీనాం॥వ్యానమ్రా దయితాననేముకుళితా మాతంగచర్మాంబరే సోత్కంపా భుజగేనిమేష రహితా చంద్రేమృతస్యందిని । మీలద్భ్రూస్సురసింధుదర్శనవిధౌమ్లానాకపాలోదర ఇత్యాదియుక్తం ॥ రసస్యస్వశబ్దేన శృంగారాదిశబ్దేన వావాచ్యత్వమ్ ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ ప ॥ తామనంగ జయమంగ

నిరూపణం ప్రతిజానీతే - వ్యభిచారీతి - వ్యభిచారిభావానాంరసానాంస్థాయిభావానాంచసామాన్యతోవిశేషతోవా స్వశబ్దవాచ్యత్వందోషః- వ్యభిచారిణస్స్వశబ్దోపాదానముదాహరతి - సవ్రీడేతి - మాతంగచమైకవాంబరంతస్మిన్విష మేసకరుణాసశోకా- సేర్ష్యాసాసూయా- నవసంగమేప్రణయినీప్రేమాతిశయవతీ-విస్మయస్యస్థాయిత్వేపిచమత్కారరాహిత్యేనోపచారాద్రసత్వం- అత్రేతి-శబ్దవాచ్యత్వమితిశేషః కరుణోరసోవిస్మయశ్చస్థాయీ - తథాపిప్రాచుర్యంవ్యభిచారిణామితితదుదాహరణత్వం- ఆస్వాదానుత్పత్తిర్దుష్టేబీజం - వ్యంజనాముఖేనైవతత్త్వాదితిప్రాంచః- అదుష్టంపాఠంవ్యావర్తయతి - వ్యానమ్రేతి - అత్రకార్యముఖేనవ్రీడాదీనాంప్రతిపాదనమితిచమత్కారః- రసస్యేతి-వాచ్యత్వమితి- దోషఇతిశేషః- ఉదాహరతి తామితి- అనంగజయస్యమంగళశ్రియం - సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాత్తజ్జయహేతుభూతమంగళశ్రీత్వం- కించిదుచ్చైఈషదుచ్చైభుజమూలేలోకితామవలోకితాం - అత్ర

శ్రియం కించిదుచ్చభుజమూలలోకితామ్ । నేత్రయోః కృతవతోస్య గోచరే కోప్యజాయతరసో నిరంతరః ॥ ప॥ ఆలోక్యకోమల కపోలత లాభిషిక్తవ్యక్తానురాగసుభగామభిరామరూపామ్ ॥ కోప్యేషబాల్యమ తివర్త్యవివర్తమానశ్శృంగారసీమని తరంగితమాతనోతి ॥ స్థాయినో యథా॥ప॥ సంప్రహారే ప్రహరణైః ప్రహారాణాం పరస్పరమ్ । ఝణత్కారైశ్శ్రుతిగతైరుత్సాహస్తస్య కోప్యభూత్ ॥ అత్రోత్సాహస్య॥ ప॥ కర్పూరధూళిధవళ ద్యుతిపూరధౌతదిఙ్మండలే శిశిరరోచిషి తస్య యూనః। లీలాశిరోంశుకనివేశవిశేషక్లృప్తివ్యక్తస్తనోన్నతిరభూ న్నయ

నిరంతరో రస ఇతి సామాన్యేన స్వశబ్దప్రయోగో దోషః - ఆలోక్యేతి - కోమలకపోలతలే అభిషిక్తస్థితః వ్యక్తః రోమాంచాదినా స్ఫుటశ్చ యోనురాగస్తేన సుభగాం - అభిరామరూపాం మనోజ్ఞసౌందర్యవిశేషాం యోషామాలోక్య - బాల్యమతివర్త్య అతిక్రమ్య వివర్తమానః తరుణ ఇత్యర్థః - ఏష కాముకః శృంగారస్యసీమని అవధౌ తరంగితం వేల్లనం ఆతనోతి - పశ్యకోప్యేష ఇతి పాఠాంతరం - అత్ర శృంగారేతి - విశేషణోపాదానం - స్థాయినస్స్వశబ్దవాచ్యత్వముదాహరతి - స్థాయినో యథేతి శబ్దైర్వాచ్యత్వమితి శేషః - ఉదాహరతి - సంప్రహార ఇతి - సంప్రహారే యుద్ధే - ప్రహరణైరాయుధైః - అత్రేతి - ఉత్సాహస్య - శబ్దవాచ్యత్వమితి శేషః - అనుభావస్యకష్టకల్పనయా వ్యక్తిముదాహరతి - కర్పూరేతి - శిశిరరోచిషి చంద్రే - కర్పూరధూళివద్ధవళేన ద్యుతిపూరేణ ధౌతం క్షాళితం - దిఙ్మండలం యస్య తాదృశే సతి - లీలాశిరోంశుకస్య నివేశవిశేషక్లృప్త్యా వ్యక్తా స్తనోన్నతిర్యస్యాస్సా - సా నాయికా అత్రేతి - ఉద్దీపనం స్తనోన్నతివ్యక్తిః - ఆలంబనగుణస్యాప్యుద్దీపనత్వాత్ - ఆలంబనం నాయికా - తద్రూపాః విభావాః - ఆలంబనోద్దీపనభేదేన ద్వివిధా అపీత్యర్థః - అనుభావాపర్యవసాయినః అనుభావాప్రతీత్యా ఆస్వాదాపర్యవసాయిన ఇత్యర్థః - తం దృష్ట్వైవ లీలాశిరోంశుకవిన్యాస విశేషక్లృప్తివ్యాజేన స్తనోన్నతిర్వ్యక్తీకృతేతి నాయికాదృష్టిప్రసారభుజాక్షేపాదిరూపా

నావనాసా॥ అత్రోద్దీపనాలంబనరూపాశ్శృంగారయోగ్యావిభావా అ
నుభావాపర్యవసాయినస్స్థితా ఇతి కష్టకల్పనా॥ ప ॥పరిహరతిరతింమ
తింలునీతేస్ఖలతితరాంపరివర్తతేచ భూయః ॥ ఇతిబతవిషమా దశా
స్యదేహంపరిభవతి ప్రసభంకిమత్రకుర్మః ॥ అత్రరతి పరిహారాదీనా
మనుభావానాం కరుణాదావపి సంభవాత్కామినీరూపోవిభావోయు
క్త్యాప్రతిపాద్యః॥ ప ॥ ప్రసాదేవర్తస్వప్రకటముదంసంత్యజరుషం ప్రి
యేశుష్యంత్యంగాన్యమృతమివతేసించతువచః ॥ నిధానంసౌఖ్యానాంక్ష
ణమభిముఖంస్థాపయముఖంనముగ్ధేప్రత్యేతుంప్రభవతిగతఃకాలహరిణః॥
అత్రశృంగారేప్రతికూలస్య శాంతస్యానిత్యతా ప్రకాశనరూపో విభా
వః॥ తత్ప్రకాశితోనిర్వేదశ్చవ్యభిచార్యుపాత్త ॥ ప ॥ ణిహుఅరమణ
మ్మిలోఅణపహమ్మిపడిదెగురూణంమజ్ఝమ్మి । సఅలపరిహారహిఅఆ
వణగమణం ఎవ్వమహఇవహుఆ॥ ఛా ॥ నిభృతరమణేలోచనపథే పతి
తేగురూణాంమధ్యే । సకలపరిహారహృదయావనగమనమేవ మహతివ
ధూః॥ అత్రసకలపరిహారవనగమనే శాంతానుభావా ॥ పుష్పాద్యాన
యనవ్యాజేనోపభోగార్థంవనగమనంచేన్నదోషః ॥ దీప్తిఃపునఃపున

నుభావాః కృచ్ఛ్రాదున్నీయంత ఇతికష్టకల్పనా॥ విభావస్యకష్టకల్పనయా
వ్యక్తిముదాహరతి- పరిహరతీతి- రతిమిచ్ఛాంపరిహరతి-మతిమధ్యవ
ధారణం- ఇతివిషమాదశా అస్యదేహం ప్రసభంపరిహరతి- అత్రపరిహ
రతీత్యాదౌనాయకస్యైవకర్తృత్వం॥ ప్రతికూలవిభావాదిగ్రహః-ప్రతి
కూలస్యప్రకృతరస విరోధిరసస్యవ్యంజకానాం విభావాదీనాముపాదా
నంతత్రవిభావవ్యభిచారిణావుదాహరతి - ప్రసాదఇతి - ప్రసాదేవర్త
స్వప్రసీద- ప్రత్యేతుంప్రత్యాయతుం. అత్రేతి - విభావఉద్దీపనవిభావఇ
త్యర్థః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తప్రతికూలానుభావగ్రహముదాహరతి- ణిహు
అరమణమ్మీతి- నిభృతరమణేపపతౌ- మహతివాంఛతి-అత్రేతి- శాంత
రసానుభావయో స్సకలవ్యాపారపరిత్యాగవనగమనయోరుపాదానం
తద్విరుద్ధశృంగారేదోషఇతిబోధ్యం॥ పునఃపునర్దీప్తిముదాహరతి-యు

ర్యథా॥ కుమారసంభవే రతిప్రలాపేషు ॥ అకాండే ప్రధనం యథా॥ వే
ణీసంహారే ద్వితీయేఽంకే అనేకసంక్షయే భానుమత్యా సహ దుర్యోధనస్య
శృంగారవర్ణనే॥ ఛేదో యథా॥ వీరచరిత్రే ద్వితీయేఽంకే రాఘవభార్గ
వయోర్ధారాధిరూఢే వీరరసే కంకణమోచనాయ గచ్ఛామీతి రాఘవ
స్యోక్తౌ । అంగస్యాప్రధానస్యాతివిస్తరేణ వర్ణనమ్॥ యథా ॥ హ
యగ్రీవవధే హయగ్రీవస్య । అంగినోఽననుసంధానం॥ యథా ॥ రత్నా
వళ్యాం చతుర్థేఽంకే బాభ్రవ్యాగమనే సాగరికాయా విస్మృతిః॥ ప్రకృత
యో దివ్యా అదివ్యా దివ్యాదివ్యాశ్చ । వీరరౌద్రశృంగారశాంతరసప్రధా
నా ధీరోదాత్తధీరోద్ధతధీరలలితధీరశాంతా ఉత్తమాధమమధ్యమాశ్చ॥

ఢతి- దీప్తిః పౌనఃపున్యేనైకస్మిన్వాక్యేన సంభవతీతి సర్గస్సర్వోప్యుదా
హృతః- తత్ర కరుణరసస్య పునః పునః ప్రకాశనం కృతం- తచ్చ శ్రోతౄణాం
వైరస్యకృత్- తథాచ ధ్వనికారః- పరిపాకం గతస్యాపి పౌనఃపున్యేన దీ
పనం। ప్రకాశనం రసస్యాస్య ద్విరోధాయేతి తద్విద ఇత్యదూషయత్॥ అ
కాండే ప్రథనముదాహరతి- యథేతి- ప్రధనం విస్తృతిః- వేణీసంహార ఇ
తి- అసమయే శృంగారస్యానౌచిత్యాద్దోషః॥ అకాండే ఛేదముదాహ
రతి- ఛేదో యథేతి- వీరచరిత్ర ఇతి- అకాండ ఏవ విచ్ఛిత్తిరకాండే చ ప్రశం
సనం। ఉద్దీపనప్రశమనే యథావసరమంతరేణ॥ అంగస్యాతివిస్తృతిము
దాహరతి- యథా హయగ్రీవవధ ఇతి- తత్ర ప్రధాననాయకస్య హరేర్వ
ర్ణనం విహాయాప్రధానస్య హయగ్రీవస్య వర్ణనమతివిస్తరేణ కృతం॥
అంగినోఽననుసంధానముదాహరతి - అంగినోఽననుసంధానం యథే
తి- రత్నావళ్యామితి- తత్ర బాభ్రవ్యాగమనే- బాభ్రవ్యాఖ్యస్య కంచుకిన
ఆగమనే సతి- సాగరికాయాః ప్రధానభూతాయా విస్మృతేరంగినోఽనను
సంధానం దోషః॥ అథ ప్రకృతీనాం విపర్యయం ప్రతిపాదయితుం ప్రకృతిప్ర
భేదాన్ప్రథమం ప్రతిపాదయతి- ప్రకృతయ ఇతి- దివ్యా ఇంద్రాదయః- అది
వ్యా మాధవాదయః- దివ్యాదివ్యాశ్శ్రీరామాదయః- ఏతే దివ్యాదయస్త్రివి
ధా అపి నాయకా ధీరోదాత్తాది భేదేన చతుర్విధా భూత్వా ఉత్తమమధ్య

మాతత్రరతిక్రోధశోకాద్భుతాన్యదివ్యోత్తమప్రకృతివద్దివ్యేష్వపి॥కింతు॥ రతిస్సంభోగశ్శృంగారరూపోత్తమదేవతావిషయానవర్ణనీయా। తద్వర్ణనంపిత్రోస్సంభోగవర్ణనమివాత్యంత మనుచితమ్॥ ప ॥ క్రోధంప్రభోసంహరసంహరేతియావద్గిరః ఖేమరుతాంచరంతి। తావత్సవహ్నిర్భవనేత్రజన్మాభస్మావశేషంమదనంచకార ॥ ఇత్యుక్తవద్భ్రుకుట్యాదివికారవర్జితస్సద్యః ఫలదః క్రోధస్స్వర్గపాతాళగమనసముద్రోల్లంఘనాదావుత్సాహశ్చదివ్యేష్వేవ । అదివ్యేషుతుయావదపదానంప్రసిద్ధముచితం వా తావ దేవోపనిబద్ధవ్యం॥ అధికంతునిబధ్యమానమసత్యప్రతిభాసేననాయకవద్వర్తితవ్యం నప్రతినాయకవ దిత్యుపదేశేన పర్యవస్యేత్॥దివ్యాదివ్యేషుతూభయథాపి-ఏవముక్తస్యౌచిత్యస్యదివ్యాదీనామివధీరోదాత్తాదీనా మప్యన్యథావర్ణనం విపర్యయః॥తత్రభవన్భగవన్నిత్యుత్తమేననాథమేనమునిప్రభృతౌనరాజాదౌ - భట్టారకేతి నరాజా

ధమభేదేనత్రివిధాభవంతీతిబోధ్యం - తత్రేత్యాది-దివ్యేష్వపీతి-వర్ణనీయానీతిశేషః- నపునర్మధ్యమాధమప్రకృతిషు - తత్రాపివిశేషమాహ-కింత్వితి॥ శ్లో॥ దష్టముక్తమధరోష్ఠమంబికా వేదనావిధుత పాణిపల్లవా । శీతలేననిరవాపయత్ క్షణం మౌళిచంద్రశకలేనశూలిన ఇత్యాదావివనవర్ణనీయేతిబోధ్యం- అత్యంతానౌచిత్యాదితిభావః॥ దివ్యేష్వేవవర్ణనీయంప్రతిపాదయతి- క్రోధంప్రభో ఇతి- అదివ్యేష్వితి-అదివ్యేషుతు- అపదానంమహత్కర్మ- అధికంత్వితి - మనుష్యేష్వనుచితాత్యుత్కటవర్ణనమసత్యత్వేన ప్రతిభాసమానం సద్రామాదివ ద్వర్తితవ్యం నరావణాదివదిత్యుపదేశేనపర్యస్యేత్- కావ్యస్య కాంతాసంమితోపదేశత్వాత్- దివ్యాదివ్యేషుత్వితి- ఉభయథాపి- దివ్యోపనిబద్ధవ్యమదివ్యోపనిబద్ధవ్యంచసముచితమిత్యర్థః - ఉక్తక్రమమన్యత్రాపిప్రతిపాదయతి- ఏవమితివిపర్యయఃతద్రూపోదోషఇత్యర్థః- ఏవమామంత్రణౌచిత్యలంఘనేపీత్యాహ-తత్రభవన్నితి - తత్రభవన్భగవన్నిత్యుత్తమేనద్విజాదినేత్యర్థః-వాచ్యమితిశేషః-నాథమేన-అధమేననవాచ్యం-ఉత్తమేనాపి

దౌ॥ పరమేశ్వరేతినమునిప్రభృతౌ॥ ప్రకృతివిపర్యయాపత్తేర్వాచ్యం॥ ఏవందేశకాలవయోజాత్యాదీనాం వేషవ్యవహారాదిసముచితమేవోపనిబద్ధవ్యం॥ అనంగస్యరసానుపకారకస్య వర్ణనంయథా॥కర్పూరమంజర్యాంనాయికయాస్వాత్మనాచ వసంతవర్ణనమనాదృత్యవందివర్ణితస్యరాజ్ఞఃప్రశంసనం। ఈదృశాఇతి॥ నాయికాపాదప్రహారాదినానాయకకోపాదివర్ణనం।ఉక్తంహిధ్వనికృతా॥ అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణమ్।ప్రసిద్ధౌచిత్యబంధస్తు రసస్యోపనిషత్పరేతి॥ఇదానీంక్వచిదదోషాఏతఇత్యుచ్యంతే॥ సూ॥ నదోషస్స్వపదేనోక్తావపి సంచారిణఃక్వచిత్॥ యథా॥ ఔత్సుక్యేనకృతత్వరాసహభువావ్యావర్తమా

మునిప్రభృతౌప్రయోజ్యం-రాజాదౌనప్రయోజ్యం- భట్టారకేతి-ఉత్తమేనైవానువర్తతే-భట్టారకేతి రాజాదావుత్తమేనవాచ్యం- అధమేనతుభట్టారకేతిరాజాదావపివాచ్యమేవేతిభావః-పరమేశ్వరేతీతి - మునిప్రభృతౌపరమేశ్వరేతి కేనాపినవాచ్యం - ప్రకృతివిపర్యయాపత్తేరితి హేతుః- ఏవమితి-స్వర్గాంగనాసుమానుషీవేషవర్ణనం- వసంతాదౌమేఘాదివర్ణనం- జరత్తాసుకామోద్వేగవర్ణనం - బ్రాహ్మణాదీనామనుచితకర్మాచరణవర్ణనం- ఇత్యాదినోపనిబద్ధవ్యమితిభావః - అనంగస్యాభిధానముదాహరతి - అనంగస్యేత్యస్యవివరణంరసానుపకారకస్యేతి- యథాకర్పూరమంజర్యామితి- తదాఖ్యాయాంనాటికాయామిత్యర్థః- నాయికయాస్వాత్మనాచ- కృతమితిశేషః - కారికాశేషంవ్యాకరోతి- ఈదృశాఇతి- అనౌచిత్యాదితి- ఉపనిషత్పరేతి - పరంరహస్యమిత్యర్థః- ఇదానీంక్వచిదదోషాఏతఇత్యుచ్యంతఇత్యభిధాయోక్తానాంరసదోషాణామపితత్రతత్రాదోషత్వందర్శయతి - నదోషఇతి- సంచారిణోవ్యభిచారిణః- నతురసభావయోరితిభావః - క్వచిత్ యత్రవిలక్షణోనుభావఇత్యర్థః- యత్రతదనుభావోన్యసాధారణస్తత్రేతిభావః- ఉదాహరతి- ఔత్సుక్యేనేతి- సహభువాస్వాభావికయా- అత్రేతి-ఔత్సుక్యశబ్దఇవేతి- యథౌత్సుక్యశబ్దస్సహసాసంచరణరూపానుభా

నాపోహ్యాతైస్తైర్బంధు వధూజనస్యవచనైర్నీతాభిముఖ్యంపునః॥
దృష్ట్వాగ్రేవరమాత్తసాధ్వసరసా గౌరీనవేసంగమే సంరోహత్పులకో
హరేణహసతా శ్లిష్టాశివాయాస్తువః॥ అత్రౌత్సుక్యశబ్దఇవ తదనుభా
వోనతథాప్రతీతికృత్॥ అతఏవదూరాదుత్సుకమిత్యాదౌ వ్రీడాద్యను
భావానాంవివలితత్వాదీనా మివౌత్సుక్యత్వానుభావస్య సహసాభిప్రస
రణాదిరూపస్య తథాప్రతిపత్తికారిత్వాభావాదుత్సుకమితికృతం॥ సం
చార్యాదేర్విరుద్ధస్య బాధ్యత్వోక్తిర్గుణావహా॥ బాధ్యత్వేనోక్తిర్నప
రందోషోయావత్ప్రకృతరసపరిపోషకృత్॥ యథా॥ క్వాకార్యంశశల
క్ష్మణఃక్వచకులమిత్యాదౌ॥ అత్రవితర్కాదిషూద్గతేష్వపి చింతాయా
మేవవిశ్రాంతిరితిప్రకృతరసపరిపోషః॥ ప॥ పాండుక్షామంవక్త్రంహృ

వప్రతీతికృత్తథాసహసాసంచరణాదిరూపోనుభావోనౌత్సుక్య మసంది
గ్ధం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- భయాదిసాధారణత్వాత్- అతశ్శబ్దేనత
దుపాదానంనదోషః- అతఏవేతి- దూరాదుత్సుకమిత్యాదౌవ్రీడాహ
ర్షకోపాసూయాప్రసాదానాంవ్యభిచారిణాంసంబంధినోయేనుభావా
శ్చక్షుషోవివలనస్మేరత్వారుణత్వకుంచితభ్రూణమనబాష్పాంబుపూర్ణ
త్వలక్షణాస్తేషాంయథావ్రీడాదివ్యభిచారిప్రకాశకత్వంనతథా సహసా
భిసరణాదిరూపస్యానుభావస్యౌత్సుక్యవ్యంజకత్వం - సామర్థ్యాభా
వాత్- అతఉత్సుకమితియుక్తమేవ- వ్యభిచార్యాదీనాంప్రతికూలానాం
బాధ్యత్వార్థముపాదానంనదోషః- పరంతుగుణఏవేత్యాహ- సంచా
ర్యాదేరితి- బాధ్యత్వేనేతి- ప్రకృతరసవిరుద్ధోపివ్యభిచార్యా ద్యనుభా
వః యదాబాధ్యత్వేననిబధ్యతేతదాప్రకృతరసస్యైవ ప్రాధాన్యమితిన
దోషః-ఉదాహరతి-క్వాకార్యమితి - అత్రేతి- అత్రపాదచతుష్టయేపివి
తర్కాదీనాంక్రమాత్పూర్వేషాముత్తరోత్తరేణతిరస్కార పురస్సరము
క్తైశ్చింతాయామేవ పర్యవసానాద్భావశబలతాముఖేనప్రకృతరసపరి
పోషకత్వాద్గుణత్వం-ననుబాధ్యత్వాభావేపివిరుద్ధయోఃక్వచిత్సమావేశో
స్తీతిధ్వనికారేణోక్తమిత్యాశంక్యాహ- పాండుక్షామమితిసరసంసస్వే

దయంసరసంతవాలసంచవపుః । ఆవేదయతీనితాంతం క్షేత్రియరోగం
సఖిహృదంతః॥ ఇత్యాదౌసాధారణత్వం పాండుతాదీనామితినవిరుద్ధ
త్వం॥ ప॥ సత్యంమనోరమారామా స్సత్యంరమ్యావిభూతయః। కింతు
మత్తాంగనాపాంగ భంగలోలంహిజీవితమ్॥ ఇత్యత్రాద్యమర్ధంబోధ్య
త్వేనైవోక్తం। జీవితాదప్యధికమపాంగభంగస్యాస్థిరత్వమితిప్రసిద్ధభం
గురోపమానతయోపాత్తం శాంతమేవపుష్ణాతి॥ నపునశ్శృంగారస్యా
త్రప్రతీతిః। తదంగాప్రతిపత్తేః॥ నతువినేయోన్ముఖీకరణ మత్రపరిహారః।
శాంత శృంగారయోర్నైరంతర్యస్యాభావాత్ । నాపికావ్యశోభాకర

దం- హృదంతఃహృదయమధ్యే - క్షేత్రేఽపరశరీరేచికిత్స్యః క్షేత్రియః-
అసాధ్యఇత్యర్థః- సచాసౌరోగశ్చక్షేత్రియరోగోరాజయక్ష్మా - ఉ
పపతిశరీరేణచికిత్స్యశ్చింతాదిశ్చ - తం - ఆవేదయతి - అత్రపాండు
త్వాదయోరోగతశ్చింతాతోపి భవంతీత్యేవం కరుణవిప్రలంభసాధార
ణాఇతినవిరోధః - అసాధారణత్వస్యైవ విరోధస్ఫూర్తికారత్వాత్ -
అతోధ్వనికారోక్తమసంగతమితిభావః - ధ్వనికారేణైవ క్వచిద్బాధ్య
త్వాభావే విరోధాంగీకృతస్తద్దూషయితుమాహ- సత్యమితి- అత్రేతి-
సత్యమిత్యర్ధాంగీకారాద్బాధ్యత్వేనైవ శృంగారవిభావాద్యుక్తం- జీ
వితాదితిప్రసిద్ధభంగురత్వసాధర్మ్యేణజీవితోపమానతయోపాత్తమస్థిర
త్వంకర్తృ- శాంతమేవపుష్ణాతి- నపునరితి- తదంగేతి - తస్యశృంగార
స్యయదంగంజీవితస్థైర్యాది- తస్యాప్రతీతేః- ఏవంచసతి విరోధలేశోపి
నాస్తీతిభావః- వినేయేతి- వినేయానున్ముఖీకర్తుం కావ్యశోభార్థం
వాతద్విరుద్ధరసస్పర్శస్తదంగానాం నదుష్యతీతిధ్వనికారోక్తపరిహార
ద్వయమధ్యాత్వాద్యందూషయతి - నత్వితి-వినేయాశ్శిష్యాః- తాన్ శృం
గారకథనేనోన్ముఖీకృత్యశాంతరసోపదేశఇతి పరిహారోనసంభవతీత్య
ర్థః-తత్రహేతుమాహ- శాంతేతి- ఏకస్యప్రరోచనాయామన్యస్యతా
త్పర్యేతయోర్నైరంతర్యంవాచ్యం- తన్నసంభవతి- విరుద్ధత్వేనోభయ
వినాశప్రసంగాత్ - ద్వితీయందూషయతి- నాపీతి-తత్రహేతుమాహ-ర

ణం॥ రసాంతరాదనుప్రాసమాత్రాద్వా తథాభావాత్॥ ౫॥ ఆశ్రయై
క్యే విరుద్ధో యస్స కార్యో భిన్నసంశ్రయః। రసాంతరేణాంతరితో నైరం
తర్యేణ యో రసః॥ వీరభయానకయోరేకాశ్రయత్వేన విరోధ ఇతి ప్రతిప
క్షగతత్వేన భయానకో నివేశయితవ్యః। శాంతశృంగారయోస్తు నైరం
తర్యేణ విరోధ ఇతి రసాంతరమంతరే కార్యం। యథా నాగానందే శాంత
స్య జీమూతవాహనస్య॥ అహో గీతమహో వాద్యమిత్యద్భుతమంతర్ని
వేశ్య మలయవతీం ప్రతి శృంగారో నిబద్ధః। న పరం ప్రబంధే। యావదేకస్మి

సాంతరాత్ శృంగారవ్యతిరిక్తాద్రసాత్ - తదభావే హ్యనుప్రాసమా
త్రాద్వా - మత్తాంగనాపాంగభంగేత్యాది రూపాదేవ వా తథాభా
వాత్ - కావ్యశోభాయాస్సద్భావాదిత్యర్థః॥ రసవిరోధపరిహారో
పాయమాహ- ఆశ్రయైక్య ఇతి- సామానాధికరణ్యేనావ్యవధానేన చ ద్వి
ధైవ రసానాం విరోధః- తత్ర పూర్వస్మిన్నాశ్రయభేద ఏవ పరిహారః_ తదు
క్తం- విరుద్ధైకాశ్రయో యస్తు విరుద్ధస్థానికో భవేత్। స హి భిన్నాశ్రయః
కార్యస్తస్యాదోషే హ్యదోషతేతి- నైరంతర్యేణ యో రసో విరుద్ధః స రసో
రసాంతరేణావిరోధినా రసేనాంతరితో వ్యవహితః కార్యః - తథా చో
క్తం - రసాంతరాంతరితయోరేకవాక్యస్థయోరపి - నివర్తతే హి రస
యోస్సమావేశే విరోధితా। వీరభయానకయోరితి - ప్రతిపక్షగతత్వేనే
తి- భయానక ఇత్యత్ర భయానకగ్రహణం కరుణస్యాప్యుపలక్షణం - నా
యకప్రభావాతిశయవర్ణనేన తత్ప్రతిపక్షాణాం భయస్యైవ శోకస్యాప్యు
చితత్వాత్- శాంతశృంగారయోరితి - బుద్ధిస్థత్వాదంతిమముదాహర
తి. యథా నాగానంద ఇతి- నాగానందాఖ్యే నాటకే- అద్యాపి దేహే
మమ మాంసమస్తీత్యం తేన గ్రంథేన పరార్థం స్వశరీర వితరణావధిర్జీ
మూతవాహనస్య శాంతో రసః- లయవతీవిషయశ్చ శృంగారో నిబద్ధః- త
న్మధ్యే నివేశితేన - అహో గీతమహో వాద్యమిత్యద్భుతరసేన విరోధశం
కా నివర్తితా - ప్రబంధ ఏవాయం విరోధపరిహారో నాన్యత్రేత్యాశం
క్యాహ- న పరం ప్రబంధ ఇతి - ప్రబంధే యావత్ప్రబంధ ఏవ - పరమ

న్నపివాక్యే సాంతరవ్యవధినా విరోధో నివర్తతే । యథా॥ప॥ భూ
రేణుదిగ్ధాన్నవపారిజాత మాలారజోవాసితబాహుమధ్యాః। గాఢం
శివాభిః పరిరభ్యమాణాం త్సురాంగనాశ్లిష్టభుజాంతరాళాః॥ సశోణి
తైః క్రవ్యభుజాం స్ఫురద్భిః పక్షైః ఖగానాముపవీజ్యమానాన్ । సంవీజి
తాశ్చందనవారిసేక సుగంధిభిః కల్పలతాదుకూలైః । విమానపర్యంకత
లేనిషణ్ణాః కుతూహలావిష్టతయా తదానీమ్।నిర్దిశ్యమానాన్ లలనాం
గులీభిర్వీరాస్స్వదేహాన్ పతితానపశ్యన్ ॥ అత్రబీభత్సశృంగారయో
రంతర్వీరరసో నివేశితః ॥ స్మర్యమాణో విరుద్ధోపి సామ్యేనాథవివక్షితః।
అంగిన్యంగత్వమాప్తౌయౌ తౌ నదుష్టౌ పరస్పరమ్॥ ప ॥ అయంసరశనో
త్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః । నాభ్యూరుజఘనస్పర్శనీవీ విస్రంసనః

త్యంతం- విరోధో ననివర్తతే- కింతు- ఏకస్మిన్నపివాక్యే- కులకరూ
పే- ఉదాహరతి- భూరేణుదిగ్ధానితి -రణరంగే శత్రూన్నిహత్య తైర్ని
హతాన్ దేవత్వం ప్రాప్తాన్వీరాన్వర్ణయతి - స్వదేహాన్ సద్యః కృ
త్తాన కబంధానిత్యర్థః - అత్ర వీరాణాం విమానారోహణాదినా మ
ధ్యే ఉత్సాహప్రతీతే వీరరసాభివ్యక్తిః విశిష్టకబంధవర్ణనే నాదౌ
బీభత్సః - లలనాంగుళి నిర్దేశే నాప్సరస్సంబంధాదగ్రే శృంగార
రసః - అత్రేతి - జ్ఞేయౌ శృంగారబీభత్సౌ తథావీర భయానకౌ।
హాస్యాద్భుతౌ తథా రౌద్రకరుణౌ వైరిణౌ మిథ ఇత్యుక్తత్వా ద్విరుద్ధయో
బీభత్సశృంగారయోరంతర్మధ్యే వీరరసనివేశేన విరోధః పరిహృత ఇతి
భావః॥ప్రకారాంతరేణ విరోధపరిహారమాహ- స్మర్యమాణ ఇతి - విరు
ద్ధోపిరసః కశ్చిదనుభూయమానేన రసేన స్మర్యమాణ ఏవాంగత్వం ప్రా
ప్నోతి స న దుష్ట ఇత్యేకః ప్రకారః- అథ విరుద్ధోపి రసః కశ్చిత్సామ్యేన వివక్షిత
స్సన్నంగత్వం ప్రాప్నోతి సోపి న దుష్ట ఇతి ద్వితీయః ప్రకారః- అంగిని పరిధా
నే విరుద్ధౌ యౌ రసావంగతాం ప్రాప్తౌ తావపి న దుష్టావితి తృతీయః ప్రకా
రః- అత్ర విరుద్ధ ఇతి దుష్టావితి చ పదద్వయం వచనపరిణామేనాన్వేతి - త
త్రాద్యముదాహరతి- అయమితి- విశిష్టస్స కరః అయమిత్యన్వయః- అత్ర

కరః॥ ఏతద్భూరిశ్రవసస్సమరభువిపతితం హస్తమవలోక్యతద్వధూరభి
దధౌ । అత్రపూర్వావస్థాస్మరణం శృంగారాంగమపి కరుణం పరిపోష
యతి॥ ౫ ॥ దంతక్షతాని కరజైశ్చవిపాటితాని ప్రోద్భిన్నసాంద్ర పుల
కేభవతశ్శరీరే ॥ దత్తాని రక్తమనసా మృగరాజవధ్వా జాతస్పృహై
ర్మునిభిరప్యవలోకితాని॥ అత్ర కాముకస్య దంతక్షతాదీని యథాచమ
త్కారకారణాని తథాజినస్య ॥ యథాపరశ్శృంగారీ తదవలోకనా
త్సస్పృహః । తద్వదేతద్దృశో మునయ ఇతి సామ్య వివక్షా॥ ౫ ॥ క్రామం

శృంగారస్యకథంస్మర్యమాణత్వమిత్యత ఆహ- ఏతద్భూరిశ్రవస ఇతి- ఏత
త్- వచనమితి శేషః-అభిదధౌ అభిహితవత్- అత్రస్మర్యమాణశ్శృంగార
స్యాంగత్వాత్ప్రతీయమానేన కరుణేన న విరుద్ధస్తత్పరిపోషకత్వాదిత్యాహ- అ
త్రేతి॥ ద్వితీయం ప్రకారముదాహరతి- దంతక్షతానీతి - బుభుక్షావశేన స
ద్యస్సముత్పన్నం స్వాపత్యమత్తుముద్యుక్తాయై సింహ్యై తదపత్య సంరక్ష
ణార్థం జీమూతవాహనవత్స్వశరీరసమర్పకం కంచిజ్జినం ప్రతికస్యచి
ద్వచనం- రక్తమనసా రుధిరాసక్తయా అన్యత్రానురక్తచిత్తయా మృగ
రాజవధ్వా సింహ్యా కయాచిదంగనయా చ - ప్రోద్భిన్నాస్సాంద్రాః పు
లకా యస్మింస్తస్మిన్ - పరపరిత్రాణహర్షేణాత్ర సాత్త్వికత్వాదస్య
త్ర పులకోద్గమః - జాతస్పృహైస్సస్పృహైః- స్వశరీరవ్యయేనాపి పర
పరిత్రాణదర్శనాద తాదృశానాం మునీనాం సస్పృహత్వం - మునిభిరపీ
త్యపిశబ్దేన కిముతాన్యైరితి సూచ్యతే- అత్రజినకర్తృకస్వశరీరవితరణేన
శాంతరసః శాంతశృంగారయోర్విరుద్ధత్వేపి సామ్యస్యావివక్షితత్వాన్న
దోష ఇత్యాహ - అత్రేతి- యథేతి- అపరశ్శృంగారీ దంతక్షతాదియుక్త
కాముకవ్యతిరిక్తః - తదవలోకనాత్కాముకదంతక్షతాద్యవలోకనా
ద్యథా సస్పృహః-తత్వత్-జితద్దృశః జినదంతక్షతాదివీక్షకాః॥ తృతీయం
ప్రకారముదాహర్తుమాహ- అంగినివిరుద్ధయోరసయోరంగత్వం ద్వి
ధా- తుల్యకక్ష్యతయా అపరస్యాంగభావాపత్త్యాచ - తత్రాద్యముదాహ
రతి-క్రామంత్య ఇతి- సదర్భత్వం తద్విశిష్టత్వేన తదాస్తరణేన చ - బాష్ప

త్యః క్షతకోమలాంగులిగళద్రక్తైస్సదర్భాస్థలీః పాదైః ప్రాపితయావకైరివపతద్బాష్పాంబుధౌతాననాః । భీతాభర్తృకరావలంబితకరాస్త్వచ్ఛత్రునార్యోధునా దావాగ్నిం పరితో భ్రమంతి పునరప్యుద్యద్వివాహా ఇవ ॥ అత్ర చాటుకె రాజవిషయా రతిర్వ్యా ప్రతీయతే తత్ర కరుణ ఇవ శృంగారోప్యంగమితి తయోర్నవిరోధః॥ యథా ॥ ఏహిగచ్ఛ పతోత్తిష్ఠ వదమౌనం సమాచర । ఏవమాశాగ్రహగ్రస్తైః క్రీడంతి ధనినోర్థిభిః॥ అత్రైహీతి క్రీడంతి గచ్ఛేతి క్రీడంతీతి క్రీడనాపేక్షయోర్గమనాగమనయోర్నవిరోధః॥ యథా ॥ ప॥ క్షిప్తో హస్తావలగ్నః ప్రసభమభిహతోప్యాదదానోంశుకాంతం గృహ్ణన్కేశేష్వపాస్తశ్చరణనిపతితో నేక్షితస్సంభ్రమేణ ॥ ఆలింగన్యోవధూతస్త్రిపురయువతిభిస్సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః కామీవార్ద్రాపరాధస్సదహతు దురితం శాంభవో వశ్శరాగ్నిః॥ ఇత్యత్ర పురరిపుప్రభావాతిశయస్య కరుణోంగం । తస్యతు శృంగారః । తథాపి న కరుణే విశ్రాంతిరితి తస్యాంగతైవ॥ అథవా ప్రాగ్యథా కా

పతనం భయేన ధూమేన చ - పునరప్యుద్యద్వివాహాః జాయమానవివాహా ఇవ- అత్ర రాజవిషయరతిభావే ప్రియవచనైః ప్రాధాన్యేన ప్రతీయమానే విరుద్ధయోరపి కరుణశృంగారయోరంగత్వేనావస్థానాదేకకార్యోద్యతయోస్తన్నిర్వాహణవ్యగ్రయోర్భటయోరివ విరోధో న దోషాయేతి భావః- అన్యోపకారకయోరవిరోధం దృష్టాంతేన ద్రఢయతి- ఏహీతి- పత ఉపవిశ - అత్ర గమనాగమనయోరుపవేశోత్థానయోర్వదనమౌనాచరణయోశ్చ విరుద్ధయోరపి క్రీడనోపకారకత్వాద్యథా విరోధో నాస్తి తథా న విరోధ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః- అత్ర యద్యపి రసౌ న స్తః- తథాప్యన్యోపసర్జనయోః పరస్పరం విరోధాభావ ఇత్యేతావన్మాత్రే దృష్టాంత ఇతి భావః- ద్వితీయం ప్రకారముదాహరతి - క్షిప్త ఇతి - అత్ర పరమేశ్వరప్రభావాతిశయస్య వాక్యార్థత్వేన ప్రాధాన్యాదీర్ష్యావిప్రలంభశృంగారః కరుణశ్చ న విధేయకోటిమధ్యాసాతే - అతో న తయోర్విరోధ ఇత్యంగాంగిభావోయుక్త ఇత్యాహ- అత్రేతి - యాదికరుణస్య శృంగారోంగం త

ముక ఆచరతిస్మ తథాద్యశరాగ్నిరితి శృంగారపరిపోషితేన కరుణేనైవ ముఖ్య
ఏవార్థః ఉపోద్బల్యతే॥ ఉక్తంహి॥ ప॥ గుణః కృతాత్మసంస్కారః ప్ర
ధానం ప్రతిపద్యతే॥ ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూయసి వర్తతే ఇతి
ప్రాక్ప్రతిపాదితరూపస్య రసస్య రసాంతరేణ న విరోధో నాప్యంగాం
గిభావో భవతీతి రసశబ్దేనాత్ర స్థాయిభావో లక్ష్యతే॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే దోషనిర్ణయో నామ
సప్తమోల్లాసస్సంపూర్ణః॥

హి కరుణస్యాంగిత్వమేవ స్యాదిత్యత ఆహ - తథాపీతి- తస్య కరుణస్య-
విశ్రాంత్యభావే హేతుమాహ- అథవేతి- యత ఇత్యస్మిన్నర్థే అథవేతిని
పాతః- యతః కారణాత్ శృంగారపరిపోషితేన కరుణేన ముఖ్యోర్థః పు
రరిపుప్రభావాతిశయ ఏవ ఉపోద్బల్యతే దృఢీక్రియతే- అతః కరుణరసే వి
శ్రాంత్యభావ ఇతి భావః - నను గుణానాంచ పరార్థత్వాదితి న్యాయా
త్కరుణశృంగారయోః పరస్పరమంగాంగిభావో న యుక్త ఇత్యాహ॥ ఉ
క్తం హీతి- గుణ ఇతి- గుణః అప్రధానః పదార్థః కృతాత్మసంస్కారః
కేనచిదుపోద్బలితస్సన్ ప్రధానమంగినం ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి - తథా
కృతాత్మసంస్కారః అప్రధానపదార్థః ప్రధానస్యాంగినః భూయసి
మహతి ఉపకార ఏవ వర్తత ఇత్యుక్తం హీతి సంబంధః - తతశ్శృంగార
పరిపోషితేన కరుణేన ముఖ్య ఏవార్థః ఉపోద్బల్యత ఇతి యుక్తమేవేతి భా
వః॥ నను ప్రోక్షితానాం వ్రీహీణాం పురోడాశయోగ్యత్వవద్విగళిత వే
ద్యాంతరే రసే రసాంతరస్యావకాశ ఏవ నాస్తి కో విరోధః కశ్చాంగాంగి
భావ ఇత్యత ఆహ - ప్రాగితి- అంగిన్యంగత్వమాప్తాయావిత్యత్ర రసశబ్దే
న స్థాయిభావో రత్యాదిర్లక్ష్యతే - స చాంగిత్వేనోదాహరణద్వయే ద
ర్శిత ఇతి భావః॥

ఇతిశ్రీ కావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం
సప్తమోల్లాసః॥

శ్రీరస్తు.

అథాష్టమోల్లాస ప్రారంభః.

ఏవం దోషానుక్త్వా గుణాలంకారవివేకమాహ॥ యే రసస్యాంగినో ధర్మాః శౌర్యాదయ ఇవాత్మనః॥ ఉత్కర్షహేతవస్తే స్యురచల స్థితయో గుణాః॥ ఆత్మన ఏవ శౌర్యాదయో నాకారస్య యథా తథా రసస్యైవ మాధుర్యాదయో గుణా న వర్ణానాం। క్వచిత్తు శౌర్యాదిసముచితస్యాకారమహత్త్వాదేర్దర్శనాదాకార ఏవాస్య శూర ఇత్యాదేర్వ్యవహారాదన్యత్రాశూరేపి వితతాకృతిమాత్రేణ శూర ఇతి-క్వాపి శూరేపి మూర్తిలా

శ్రీరస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే అష్టమోల్లాసప్రారంభః.

అథ గుణోల్లాసవ్యాఖ్యానమారభ్యతే- ఏవమిత్యాది - వివేకం భేదం వైలక్షణ్యమితి యావత్- తత్ర గుణలక్షణమాహ- య ఇతి- అంగినః ఆత్మభూతస్య- అచలస్థితయః అవ్యభిచారిస్థితయః సమవాయవృత్త్యా వర్తమానా ఇతి యావత్ - ఆత్మదృష్టాంతేన శబ్దార్థయుగళలక్షణం కావ్యం శరీరమివ- శ్రుతికటుత్వాదయో దోషాః పిత్తాదయ ఇవ- మాధుర్యాదయో గుణాః శౌర్యాదయ ఇవ - అనుప్రాసోపమాదయో లంకారాః కంకణకేయూరహారాదయ ఇవ - రస ఆత్మైవేతి ప్రతిపాదితం భవతి- నను మాధుర్యాదయో రసస్య గుణా ఇత్యసంగతం - వామనాదిభిర్వర్ణగుణత్వేన ప్రతిపాదితత్వాన్మధురా వర్ణా ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చేత్యత ఆహ- ఆత్మన ఏవేతి- నాకారస్యేతి - తర్హి కథం మధురా వర్ణా ఇత్యత ఆహ- క్వచిదితి- అవిశ్రాంతప్రతీతప్రతీతయో విచక్షణాః- రసపర్యంతావిశ్రాంత ప్రతీతయో రసావగాహిబుద్ధివిధురాః - యథా

ఘువమాత్రేణాశూర ఇత్యవిశ్రాంతప్రతీతయో యథా వ్యవహరంతి తద్వన్మధురాదిరసవ్యంజకసుకుమారాదివర్ణానాం మాధుర్యాది వ్యవహారప్రవృత్తేరమధురాదిరసాంగానాం వర్ణానాం సౌకుమార్యాదిమాత్రేణ మాధుర్యాదిమధురాదిరసోపకరణానాం తేషామసౌకుమార్యాదేరమాధుర్యాది చరసపర్యంతావిశ్రాంతప్రతీతయో వ్యవహరంతి॥ అత ఏవ మాధుర్యాదయో రసధర్మాస్సముచితైర్వర్ణైర్వ్యజ్యంతే ॥ నతు వర్ణమాత్రాశ్రయాః। యథైషాం వ్యంజకత్వం తథోదాహరిష్యతే॥ష॥ ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేఽంగద్వారేణ జాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయః॥ యే వాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యం రసం సంభవినముపకుర్వంతి తే కంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శరీరిణోఽప్యుపకారకా హారాదయ ఇవాలంకారాః। యత్ర తు నాస్తి రసస్తత్రోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితాః॥ క్వచిత్తు సంతమపి నోపకుర్వంతి॥ యథా॥ప॥ అపసారయ ఘనసారం కురు హారం దూర ఏవ కిం కమలైః । అలమల

శౌర్యాదయ ఆకారమాత్రాశ్రయా న భవంతి తథా మాధుర్యాదయోఽపి వర్ణమాత్రాశ్రయా న భవంతీత్యర్థః - అత ఏవేతి - వ్యవహర్తౄణాం భ్రాంతత్వాదేవేత్యర్థః- యథేతి- ఏషాం వర్ణానాం-ఉదాహరిష్యతే అస్మిన్నేవోల్లాస ఇతి శేషః - నను గుణనిరూపణైకతత్పరస్యాస్య కథమలంకారలక్షణోపక్షేప ఇత్యాశంక్య గుణాలంకారవివేకస్య వక్తవ్యత్వాత్తస్య చోభయస్వరూపపరిజ్ఞానపూర్వకత్వాదకాండేఽప్యలంకారలక్షణముపక్షిపతి- ఉపకుర్వంతీతి- సంతమితి వ్యాచష్టే-యత్ర త్వితి-జాతుచిత్ -న సర్వదా- సంతమపి నోపకుర్వంతీతి వక్ష్యమాణత్వాత్- జాతుచిదిత్యనేన రసావృత్తిత్వం చలస్థితిత్వం చ దర్శితం - రసస్యాసత్త్వే శబ్దద్వారేణోపకారస్థానముదాహరతి- అపసారయేతి- విరహతాపోపశమనార్థం శిశిరోపచారకారిణీం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యా ఉక్తిరియం- అలమలమిత్యవధారణే ద్విరభిధానం - అత్ర కేవలానుప్రాసరూపాలంకారశ్శబ్దాలంకారతయా వాచకముఖేన విప్రలంభశృంగారస్యోపకారీత్యాహ.

మాలీమ్లానాఙ్గైరితివదతిదివానిశంబాలా॥ ఇత్యాదౌవాచకముఖేన॥ ప॥ మనోరాగస్తీవ్రంవిషమివవిసర్పత్యవిరతంప్రమాథీనిర్ధూమంజ్వలతివిధుతఃపావకఇవ। హినస్తిప్రత్యంగంజ్వరఇవబలీయానితఇతోనమాంత్రాతుంతాతఃప్రభవతినచాంబానభవతీ॥ ఇత్యాదౌవాచ్యముఖేనాలంకారా

ఇత్యాదావితి॥ వాచ్యాలంకారస్యోపకారిత్వముదాహరతి- మనోరాగ ఇతి- లవంగికాంప్రతిమాలత్యాస్సంసృతాశ్రయణేనోక్తిరియం॥ శ్లో॥ వేశ్యానామప్సరసామంతఃపురికాసుచార్య్య మహిషీణాం। సంస్కృతమపియోగ్యంస్యాత్ప్రస్తావేనాగతం కించి-దిత్యుక్తత్వాన్మాలత్యాశ్చాంతఃపురికాత్వంతఃపాతః- తీవ్రంవిషమివ అవిరతమనవరతం విసర్పతిసర్వధాతుషువ్యాప్నోతి- ప్రమాథీతీవ్రః సద్యోవిపత్తికృత్ మాన్మథోమనోరాగః నిర్ధూమోధూమరహితః విధుతస్సంధుక్షితః పావకఇవజ్వలతి- గరీయాన్సాన్నిపాతికోజ్వరఇవ ప్రత్యంగం సర్వేష్వప్యవయవేషు ఇతఇతోంతర్బహిశ్చ- హినస్తిపీడయతి- తతోమాందుస్తరాదస్మాద్వ్యసనాత్త్రాతుంతాతోఽపత్యప్రేమపరవశోపితావన్నరక్షతి మనోరంజనప్రవణత్వాన్నప్రభవతి-నిరతిశయప్రేమనిఘ్నహృదయాపిభర్తృపరాధీనతయాంబాత్రాతుంనప్రభవతి-జనన్యపేక్షయాపి సహపాంసుక్రీడనాదిభిస్సమసుఖదుఃఖాస్స్వమనోనిర్విశేషాస్సఖ్యః తథాపిభవతీమద్విషయే అస్వతంత్రత్వాన్నరక్షణక్షమా- కింతుయదిరక్షణేక్షమస్స్యాత్సఏవైకోఽమృతసంజీవనౌషధిరివమాధవః-నచమమదుర్లభఏవేతిమరణమేవేదానీంశరణంనాన్యత్కించిదిత్యర్థః- అత్రవిషమివేత్యాదావుపమాలంకారోవిప్రలంభశృంగారస్యోపకారీత్యాహ- ఇత్యాదావితి - పూర్వశ్లోకాపేక్షయాఅలంకారావితిద్వివచనం - రసంవినాప్యలంకారసత్త్వం స్వచ్ఛందోచ్ఛలదిత్యాదౌచిత్రేద్రష్టవ్యం॥ సత్యపిరసేఅనుపకారకత్వం శబ్దాలంకారాదావాహ-చిత్తఇతి-జహుల్లట్టదీత్యస్యవిలసతీత్యర్థ ఇతి కేచిత్-సానాయికాగుణేషునఖిద్యతి-తవగుణభావనాయాంఖేదంనభజతీత్యర్థః- దిఙ్మఖేషువిసర్పతిదిఙ్ముఖేషువిసర్పణముద్భ్రమాత్- వనేక్రీడోద్యానే.త్వద్వి

రసముపకురుతః॥ప॥ చిత్తేవిహట్టదిణఖిజ్జదిసాగుణేసుసెంజ్జాఉటటదివిస
ప్పది దిమ్మహేసు । బోళంమ్మి వట్టదిప్ప వట్టదికవ్వబంధే ఝాణేన
తుట్టదిచిరంతరుణీపరట్టీ॥ ఛా॥ చిత్తేచమత్కరోతినత్రుట్యతిసాగుణేషుశ
య్యాసులుఠతివిసర్పతిదిఙ్ముఖేషు। వనేవర్త తేప్రవర్తతేకావ్యబంధధ్యా
నేనతుత్యతిచిరంతరుణీప్రగల్భా॥ఇత్యాదౌవాచకమేవ॥ప॥మిత్రేక్వాపిగ
తేసరోరుహవనేబద్ధాననేతామ్యతిక్రందత్సుభృంగరేషుపీక్ష్యదయితాస
క్తంపురస్సారసమ్।చక్రాహ్వేనవియోగినాబిసలతానాస్వాదితానోజ్ఝి
తావక్త్రేకేవలమర్గళేవనిహితాజీవస్యనిర్గచ్ఛతః॥ఇత్యాదౌవాచ్యమేవన

వ మేకావ్యబంధేప్రవర్తతే ప్రగల్భాయాంపరట్టీ ఇత్యాదౌవాచక మేవే
తి.అనుప్రాసాలంకారఉపకరోతీత్యనుషజ్యతే- ఉవర్గస్యశృంగారవిరోధి
త్వాదితిభావః - అర్థాలంకారస్యరసానుపకారకత్వముదాహరతి -
మిత్రఇతి - సూర్యాస్తమయవర్ణనం - మిత్రేసుహృదిసూర్యేచ - క్వా
పిఅలబ్ధవార్తాకం కంచనదేశంగతేసతి - మిత్రగమనేనప్రతికర్తుర
భావాద్విరహాసహత్వం - సరోరుహవనే-ఉద్బంధుభూత ఇతిభావః॥బ
ద్ధాననే- తద్దుఃఖాసహిష్ణుతయామూకీభూతే ముకుళితేచ తామ్యతిక్లి
శ్యతిశుష్యతిచ సతి - భృంగరేషుతత్సంబంధిషుక్రందత్సురుదత్సుపద్మము
కుళనాచ్ఛద్రాయమానేషుచసత్సు - దయితాయాంప్రియతమాయాంమా
సక్తంచిరంసోత్సుకమిత్యర్థః - సారసంతదాఖ్యంపక్షివిశేషం పురోగ్రే
వీక్ష్యేతికామోద్దీపనోత్కర్షః- వియోగినాసముపస్థితవియోగేనచక్రా
హ్వేనచక్రవాకేన - బిసలతా - ఇతోఽవ్యవహితపూర్వక్షణేగృహీ
తామృణాళలతా - నాస్వాదితాప్రియావిరహతాపాన్నచర్వితా -
నోజ్ఝితా - దుఃఖపారవశ్యాన్నపరిత్యక్తా - ఉభయత్రాపినఞర్థస్య
నశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః - కింతునిర్గచ్ఛతఃజీవస్యఅర్గళేవ - బ
హిర్నిస్సరంతంప్రాణంరోద్ధుం ప్రతిబంధికేవ - కేవలంవక్త్రేనిహి
తా॥ ఇత్యాదావితి - వాచ్యమేవ - ఉపకరోతీతిశేషః - అవధారణా
ర్థమాహ - నతురసమితినను కథం రసంనోపకరోతీత్యాశంక్యాహ-

తురసం।అత్రబిసలతాజీవంరోద్ధుంనక్షమేతిప్రకృతాననుగుణోపమా।ఏషగుణాలంకారవిభాగః।ఏవంచ।సమవాయవృత్త్యాశౌర్యాదయస్సంయోగవృత్త్యాతుహారాదయఇత్యస్తుగుణాలంకారాణాంభేదః।ఓజఃప్రభృతీనామనుప్రాసోపమాదీనాం చోభయేషామపిసమవాయవృత్త్యాస్థితిరితిగడ్డరికాప్రవాహేణైషాంభేదఇత్యభిధానమసత్॥యదప్యుక్తం॥ కావ్యశోభాయాఃకర్తారోధర్మాగుణాస్తదతిశయహేతవస్త్వలంకారాఇతి॥ తదపినయుక్తం॥యతః॥కింసమస్తైర్గుణైఃకావ్యవ్యవహారః।ఉతకతిపయైః॥ యది

అత్రేతి - జీవంరోద్ధుం నక్షమానోచితా - ఇతిహేతోః ప్రకృతాననుగుణాప్రకృత రసానుపకారిణీఉపమా - విప్రలంభశృంగారే ప్రాణనిర్గమస్యాపి వర్ణనీయత్వాత్ - అన్యథా ప్రేమాభావే పర్యవసానాదితిభావః - యథా మహాశ్వేతా సముత్కంఠితస్య పుండరీకస్య - యథాకాదంబరీసముత్సుకస్య చంద్రాపీడస్యచ విరహాసహిష్ణుతయాప్రాణనిర్గమోవర్ణితః తథాత్రాపిజీవనిర్గమఏవోచితః - నతత్ప్రతిబంధఇత్యాశయః - అతః ప్రకృతరసస్యాననుగుణోయముపమాలంకారః॥ సమవాయవృత్త్యైవగుణాలంకారాణాంస్థితిరితిమతందూషయితుమాహ-ఏవంచేతి-సమవాయవృత్త్యేతి-యథాశౌర్యాదీనాంగుణానాం సమవాయవృత్త్యాస్థితిః - తథామాధుర్యాదీనాంగుణానాంయథాహారాదీనామలంకారాణాం సంయోగవృత్త్యా స్థితి స్తథైవానుప్రాసోపమాదీనా మలంకారాణాంస్థితిరిత్యస్తు గుణాలంకారాణాంభేదఇత్యర్థః - ఓజః ప్రభృతీనామితి - ఉభయేషామపీతి - గుణానామలంకారాణాంచేత్యర్థః - గడ్డరికామేషీ - కాచిన్మేషీకించిత్ప్రయోజనమభిసంధాయస్వయూథాదగ్రతోగచ్ఛతి - ఇతరాస్తునిమిత్తమంతరేణతామనుగచ్ఛంతీత్యయం గడ్డరికాప్రవాహః - కేనచిదలంకారకారేణ కేనచిన్నిమిత్తేనగుణాలంకారభేదఉక్తఃసత్యన్యేతువిచారమంతరేణైవతద్భేదమవదన్నితిభావః - వామనమతంనిరాకరోతి - యదపీతి - కావ్యశోభాయాఃకావ్యవ్యవహారస్య - తదతిశయశ్చమత్కారవిశే

సమస్తైస్తత్రథమసమస్తగుణౌ గౌడీపాంచాలీవా రీతిః కావ్యస్యాత్మా॥ అథ
కతిపయైస్తత్॥ ప॥ అద్రావత్ర ప్రజ్వలత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్ల
సత్యేష ధూమ ఇత్యాదావోజః ప్రభృతిషు గుణేషు సత్సు కావ్యవ్యవహార
ప్రాప్తిః॥ న వా॥ ప॥ స్వర్గప్రాప్తిరనేనైవ దేహేన వరవర్ణినీ। అస్యా రదచ్ఛ
దరసో న్యక్కరోతితరాం సుధామ్॥ ఇత్యాదౌ విశేషోక్తివ్యతిరేకౌ గుణనిర
పేక్షౌ కావ్యవ్యవహారప్రవర్తకౌ॥ ఇదానీం గుణభేదమాహ॥ సూ॥ మాధు
ర్యౌజఃప్రసాదాఖ్యాస్త్రయస్తే న పునర్దశ॥ ఏషాం క్రమేణ లక్షణమాహ॥

షః - యదీతి - సమస్తైర్గుణైః కావ్యవ్యవహారో యదీత్యర్థః - తత్త్ర
హేతి - రీతిరాత్మా కావ్యస్యేతి తన్మతం - అసమస్తగుణేతి - ఓజఃకాం
తిమతీ గౌడీ - మాధుర్యసౌకుమార్యవతీ పాంచాలీ - గౌడీపాంచాలీ
వా రీతిః కథం కావ్యస్యాత్మేత్యాక్షేపః - గౌడీపాంచాల్యోస్సమస్తగుణా
భావాద్రీతిరాత్మా కావ్యస్యేతి లక్షణమవ్యాప్తిదూషితమితి భావః - అథే
తి ప్రశ్నే - కతిపయైః కావ్యవ్యవహారో యది - తత్రాహ - అద్రావితి - ఇత్యాదా
వితి - ఓజఃప్రభృతిషు - ఓజో౽త్ర పురుషవర్ణవిన్యాసః - ప్రభృతిపదాదర్థ
వ్యక్తిః - బహుత్వమవివక్షితం అతః కతిపయగుణసద్భావాత్ కావ్యవ్యవ
హారప్రాప్తిః - సంభవతీతి శేషః - తస్మాదకావ్యే కావ్యవ్యవహారప్రాప్తేర
తివ్యాప్తిరితి భావః - తదతిశయహేతవస్త్వలంకారా ఇతి నిరాకరోతి - స్వ
ర్గప్రాప్తిరితి - అనేన దేహేన వరవర్ణిన్యేవ స్వర్గప్రాప్తిః - అత్ర విశే
షోక్తిః - ఏకగుణహానౌ సామ్యదృఢీకరణం విశేషోక్తిరితి వామనోక్త
త్వాత్ - ద్వితీయార్ధే వ్యతిరేకః - ఏతౌ గుణనిరపేక్షౌ కావ్యవ్యవహారప్ర
వర్తకౌ న హీతి సంబంధః - అత్ర విశేషోక్తివ్యతిరేకయోర్మాధుర్యాదిగు
ణాపేక్షయైవ విద్యమానత్వాత్ కావ్యశోభాతిశయహేతవో౽లంకారా
ఇతి చ నిరస్తమితి భావః॥ ఏవం గుణాలంకారవివేకముక్త్వా సంప్రతి వామ
నాదిభిరుక్తం భేదప్రకారం దూషయితుం స్వాభిమతం గుణవిభాగమా
హ - ఇదానీమితి - మాధుర్యేతి న పునర్దశేతి వామనాదిమతనిరాకరణం -
ఏషాం త్రయాణాం మాధుర్యాదీనాం - ఆహ్లాదకత్వమితి - ద్రుతేః కారణ

ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యం శృంగారే ద్రుతికారణమ్। శృంగారే అర్థాత్సం
భోగే॥ ద్రుతిర్గలితత్వమివ। శ్రవ్యత్వం పునరోజఃప్రసాదయోరపి॥ కరుణే వి
ప్రలంభే తచ్ఛాంతే చాతిశయాన్వితం॥ అత్యంతద్రుతిహేతుత్వాత్॥ దీప్త్యా
త్మవిస్తృతేర్హేతురోజో వీరరసస్థితి॥ చిత్తస్య విస్తారరూపదీప్తత్వజన
కమోజః॥ బీభత్సరౌద్రరసయోస్తస్యాధిక్యం క్రమేణ చ॥ వీరాద్బీభత్సే త
తోపి రౌద్రే సాతిశయమోజః॥ శుష్కేంధనాగ్నివత్స్వచ్ఛజలవత్సహసై
వ యః। వ్యాప్నోత్యన్యత్ప్రసాదోసౌ సర్వత్రవిహితస్థితిః। అన్యదితి వ్యా
ప్యమిహ చిత్తం॥ సర్వత్రేతి సర్వేషు రసేషు సర్వాసు రచనాసు చ॥ గుణవృ

ణం- ద్రుతిశబ్దార్థమాహ- ద్రుతిర్గలితత్వమివ మనస ఇతి శేషః- గలిత
త్వమపి ద్వేషాదిజన్యకాఠిన్యాభావః - యద్వశేన నిర్వససుఖతైవ సం
పద్యత ఇతి యావత్- తదాహ్లాదకత్వం మాధుర్యమిత్యర్థః- తదుక్తం- గ
లితత్వమివాహ్లాదపదవ్యాహృతమేవ తత్। మాధుర్యం నామ శృంగారే ప్ర
రోహం గాహతే గుణ ఇతి - అర్థాత్సంభోగ ఇతి- విప్రలంభాత్వతిశయ
స్య వక్ష్యమాణత్వాత్- శ్రవ్యత్వమేవ మాధుర్యమితి వామనమతం నిరాక
రోతి- శ్రవ్యత్వం పునరితి- ఓజఃప్రసాదయోరపి శ్రవ్యత్వస్య విద్యమాన
త్వాత్ శ్రవ్యత్వమేవ మాధుర్యమితి వామనోక్తం మాధుర్యలక్షణమతి
వ్యాప్తిదూషితం స్యాదితి భావః - మాధుర్యం కింరసనిష్ఠమిత్యత్రాహ-కరు
ణ ఇతి- తత్ మాధుర్యమిత్యర్థః సంభోగాత్కరుణే- తతో విప్రలంభే- త
తోపి శాంతే అతిశయాన్వితమితి భావః - తత్ర హేతుమాహ- అత్యంతే
తి- ఓజోలక్షణమాహ- దీప్త్యేతి- దీప్తిరూపాయా ఆత్మవిస్తృతేశ్చిత్తవి
స్తారస్తస్యాః లక్షణం వ్యాచష్టే- చిత్తస్యేతి- ఓజోగుణాశ్రయభూతర
సానాహ - బీభత్సేతి - క్రమశబ్దార్థమాహ - వీరాదితి - ప్రసాదం
లక్షయతి - శుష్కేంధనాగ్నివదితి - అగ్నిర్యథా శుష్కమింధనం వ్యా
ప్నోతి - జలం యథా స్వచ్ఛం వస్త్రం వ్యాప్నోతీతి ప్రసాదస్య వ్యాపకతా-
అన్యశబ్దార్థమాహ- అన్యదితి- వ్యాప్యం వ్యాపనీయం - సర్వత్రేత్య
స్యార్థమాహ- సర్వత్రేతి- సర్వేషు రసేష్వాధేయత్వేన- సర్వాసు ర

త్త్వాత్పునస్తేషాంవృత్తిశ్శబ్దార్థయోర్మతా ॥ గుణవృత్త్యా। ఉపచారేణ।
తేషాంగుణానాం। ఆకారేశౌర్యస్యేవ। కుతస్త్రయ ఏవనదశేత్యాహ ॥ కే
చిదంతర్భవంత్యేషుదోషత్యాగాత్పరేశ్రితాః । అన్యేభజంతిదోషత్వం
కుత్రచిన్నతతోదశ॥ బహూనామపిపదానామేకపదవద్భాసనాత్మాయ
శ్శ్లేషోయశ్చారోహావరోహక్రమరూపస్సమాధిర్యాచ వికటవర్ణత్వల

చనాసువ్యంజకత్వేనచస్థితఇతిభావః- ననుమాధుర్యాది వ్యవహారశ్శబ్దా
ర్థయోశ్శ్రీయతేతత్కథంరసాదివిషయత్వమిత్యతఆహ - గుణవృ
త్త్యేతి- ఆకారఇతి- ఆత్మగుణోపిశౌర్యాదిరుపచారేణయథాశరీరేవ్యవ
హ్రియతేతథావ్యంజకే సుకుమారవర్ణాదౌతదుపచారఇతిభావః- కు
తస్త్రయఏవేతి - శ్లేషాదీనాముక్తలక్షణాదీనాం దురపహ్నవత్వాది
త్యాశంక్యాహ - కేచిదితి కేచిద్గుణాః - ఏషుమాధుర్యాదిషు- అంతర్భ
వంతిఅంతర్భావంప్రాప్నువంతి- ఇదముపలక్షణం- కేషాంచిదలంకా
రేష్వప్యంతర్భావస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - పరేగుణాః- దోషాణాం
త్యాగాత్- పారిశేష్యేణశ్రితాః- దోషాభావరూపమాత్రేణ స్వీకృ
తాఇత్యర్థః- అన్యేగుణాః దోషత్వంభజంతి కుత్రచి దుదాహరణేషు
దోషరూపతాం ప్రాప్నువంతి- తత స్తస్మాత్ దశ- వామనోక్తా దశగు
ణానభవంతీత్యర్థః - వామనాదిభిరుక్తాశ్శ్లేషాదయస్తు - శ్లేషఃప్రసా
దస్సమతామాధుర్యం సుకుమారతా । అర్థవ్యక్తి రుదారత్వమోజః
కాంతిసమాధయఇతి దశగుణాః- తత్రకేషాంచిదంతర్భావం దర్శ
యతి - బహూనామపీతి॥ శ్లో ॥ యత్రైకపదవద్భాంతి పదాఃసుబ
హూన్యపి । అనాలక్షిత సంధీని సశ్లేషః పరమోగుణః । ఆరోహం
త్యవరోహంతి క్రమేణయతయోహితత్ । సమాధిర్నామ సగుణః
పూతాతేన సరస్వతీ । వికటత్వంచ బంధస్య కథయంతి హ్యుదా
రతాం । శైథిల్య మోజసామిశ్రం ప్రసాదం చప్రచక్షతఇతి - శైథి
ల్యంనామసుకుమారాక్షరబాహుళ్యంశ్లేషాదీనాంచతుర్ణామోజస్యం
తర్భావః - దీప్త్యాత్మవిస్తృతి హేతుత్వాదితిభావః - పృథక్పదత్వ

గుణోదారతాయాశ్చౌజోమిశ్రితశైథిల్యాత్మా ప్రసాదస్తేషామోజస్యంతర్భావః॥ పృథక్పదత్వరూపం మాధుర్యం భంగ్యా సాక్షాదుపాత్తం। ప్రసాదేనార్థవ్యక్తిర్గృహీతా। మార్గాభేదరూపా సమతా క్వచిద్దోషః॥ తథా హి॥ మాతంగాః కిము వల్గితైరిత్యాదౌ సింహాభిధానే మసృణమార్గత్యాగో గుణః॥ కటుత్వగ్రామ్యత్వయోర్దుష్టత్వాభిధానాత్తన్నిరాకరణేనాపారుష్యరూపం సౌకుమార్యమౌజ్జ్వల్యరూపా కాంతిశ్చ స్వీకృతా॥ ఏవం న దశ శబ్దగుణాః॥ పదార్థే వాక్యరచనా వాక్యార్థే చ పదాభిధా॥

రూపమితి - బంధే పృథక్పదత్వం చ మాధుర్యముదితం బుధైరితి లక్షితం మాధుర్యం సాక్షాదుపాత్తం కంఠోక్తమిత్యర్థః - నను-ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యమితి భవన్మతాభిమతలక్షణం - బంధే పృథక్పదత్వం చేతి వామనాభిమతం - కథమనేన తస్య సాక్షాదుపాదానమిత్యత ఆహ - భంగ్యేతి - భంగ్యా పర్యాయేణ - పృథక్పదత్వనిబంధనో హ్యాహ్లాదో మతాంతరే మాధుర్యమస్మన్మాధుర్యాన్న ప్రవిష్టమేవేతి భావః - యత్రార్థవ్యక్తిహేతుత్వం సార్థవ్యక్తిస్స్మృతో గుణ ఇతి లక్షితా అర్థవ్యక్తిః ప్రసాదేంతర్భూతేత్యాహ - ప్రసాదేనేతి॥ శ్లో॥ ప్రతిపాదం ప్రతిశ్లోకమేకమార్గపరిగ్రహః। దుర్బంధో దుర్విభావశ్చ సమతేతి మతో గుణ ఇతి- తథా హీతి - మాతంగా ఇతి - అత్ర మార్గభేదస్యైవ రసావహత్వాదారబ్ధస్య మసృణవర్ణత్వస్య సింహాభిధానేప్యపరిత్యాగో దోషః - ప్రత్యుత తత్పరిత్యాగ ఏవ గుణః - మహాసత్త్వస్య సింహస్య వాచ్యత్వాదితి భావః - కటుత్వేతి - బంధస్యవిరతత్వం చ సౌకుమార్యమితి స్మృతం- ఔజ్జ్వల్యం కాంతిరిత్యాహురితి లక్షితే సౌకుమార్యకాంతీ కటుత్వగ్రామ్యత్వయోర్నిరాకరణాత్స్వీకృతే - అపారుష్యం నిష్ఠురాక్షరశూన్యత్వం - ఔజ్జ్వల్యం గ్రామ్యపదశూన్యత్వం - తథా చ దోషాభావ ఏవ తయోరనుప్రవేశ ఇతి భావః- ఏవమితి- ఏవముక్తప్రకారేణ శబ్దగుణా న దశ - కింతు త్రయ ఏవ - అంతర్భావాదిసద్భావాదితి భావః - ఏవం శబ్దగుణానామంతర్భావాదికముక్త్వా అర్థగుణానప్యంతర్భావయతి - పదార్థ ఇతి -

ప్రౌఢిర్వ్యాససమాసౌచ సాభిప్రాయత్వమస్య చేతి యా ప్రౌఢిరోజ ఇత్యుక్తం॥ తద్వైచిత్ర్యమాత్రం। న గుణః। తదభావేపి కావ్యవ్యవహారప్రవృత్తేః। అపుష్టార్థత్వాధికపదత్వానవీకృతత్వామంగళరూపాశ్లీలగ్రామ్యాణాం నిరాకరణేన సాభిప్రాయత్వరూపమోజోఽర్థవైమల్యాత్మా ప్రసాద ఉక్తివైచిత్ర్యరూపం మాధుర్యమపారుష్యరూపం సౌకుమార్యమగ్రామ్యత్వపురుదారతా చ స్వీకృతా॥ అభిధాస్యమానస్వభావోక్త్యలంకారేణ రసధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యాభ్యాం చ వస్తుస్వభావస్ఫుటత్వరూపార్థవ్యక్తిర్దీప్తరసత్వరూపా కాంతిశ్చ స్వీకృతా॥ క్రమకౌటిల్యానుల్బణత్వో

పదార్థే వాక్యరచనా యథా - లోచనే నైవ జానంతి లోకే యే కేచన ధ్వనిం। భుజంగా ఇవ తే కింతు వమంత్యమృతమానన్యై, రిత్యత్ర చక్షుశ్శ్రవో లక్షణే పదార్థే పూర్వార్థరూపం వాక్యం రచితం- ఏవమన్యదప్యూహ్యం॥ తదభావేపీతి - యదభావే కావ్యవ్యవహారస్యాసంపాతస్స గుణ ఇత్యంగీకారాత్- అపుష్టార్థత్వేతి- విశేషణానాం యత్సాభిప్రాయత్వం తదపుష్టార్థత్వపరిహారార్థమాశ్యతే - ఏవమగ్రేప్యూహ్యం-అపుష్టార్థత్వాదిదోషపంచకాభావే సాభిప్రాయత్వరూపౌజః ప్రభృతీనాం పంచానాం క్రమేణ స్వీకార ఇతి బోధ్యం- అభిధాస్యమానేతి- అభిధాస్యమానేన వక్ష్యమాణేన స్వభావోక్త్యలంకారేణార్థవ్యక్తిస్స్వీకృతా - ఉభయోరేకవిషయత్వాత్- రసధ్వనినా గుణీభూతవ్యంగ్యేన చ దీప్తరసాకారా కాంతిస్సంగృహీతా-క్రమేతి-క్రమస్య కౌటిల్యమతిక్రమః తస్యానుల్బణత్వమస్ఫుటత్వం- తస్మిన్నుపపత్తిర్యుక్తిస్తస్యా యోగస్సద్భావః తద్రూపా యా ఘటనా తదాత్మా- యథా దృష్ట్వైకాసనసంస్థితే ప్రియతమే పశ్చాదుపేత్యాదరా దేకస్యా నయనే పిధాయ విహితక్రీడానుబంధచ్ఛలః। ఈషద్వక్రితకంధరస్సపులకం ప్రేమోల్లసన్మానసా మంతర్హాసలసత్కపోలఫలకాం ధూర్తోఽపరాం చుంబతి- అత్ర పిహితనయనా మతిక్రమ్యాస్యాశ్చ లంబనాత్క్రమకౌటిల్యరూపః క్రమాతిక్రమః తస్యాస్ఫుటత్వం విహితనయనయా అభిజ్ఞాతత్వాత్ - తత్రో

పపత్తియోగరూపఘటనాత్మా శ్లేషోపి విచిత్రత్వమాత్రం । అవైషమ్యరూ
పా సమతా దోషాభావమాత్రం న గుణః॥ కః ఖల్వనున్మత్తోన్యత్ప్రస్తావేన్యద
భిదధ్యాత్॥ అర్థస్యాయోనేరన్యచ్ఛాయాయోనేర్వా యది న భవతి దర్శ
నం తత్కథం కావ్యమిత్యర్థదృష్టిరూపస్సమాధిరపి న గుణః॥ తేన నార్థ
గుణా వాచ్యాః। వాచ్యా వక్తవ్యాః। ప్రోక్తాశ్శబ్దగుణాశ్చ యే॥ వర్ణాస్స
మాసో రచనా తేషాం వ్యంజకతామితాః॥ కేకస్యేత్యాహ॥ మూర్ధ్ని వ
ర్గాంత్యగాస్స్పర్శా అటవర్గా రణౌ లఘూ। అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా
మాధుర్యే ఘటనా తథా॥ టఠడఢవర్జ్యాః కాదయో మాంతా శ్శిరసి నిజ
వర్గాంత్యయుక్తా స్తథా రేఫణకారౌ హ్రస్వాంతరితావితి వర్ణాః॥ స

పపత్తిరేవం క్ళ్ప్తే అనయా న జ్ఞాయత ఇతి యుక్తిః - క్రమాతిక్రమో వ్యక్త
ఏవ- ఏకదైవోభయానురంజనాత్- ఏవంవిధశ్లేషం వినాపి కావ్యవ్యవహా
రదర్శనాదేవంరూపశ్శ్లేషో వైచిత్ర్యమాత్రం - న గుణ ఇతి భావః- అ
వైషమ్యేతి - వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతస్య యావత్సమాప్తిస్తావత్తథైవ
వర్ణనమవైషమ్యం - తద్రూపా సమతా - తత్ర హేతుమాహ-
కఃఖల్వితి - అర్థస్యేతి - అయోనే స్స్వయముత్ప్రేక్షితస్య - అ
న్యచ్ఛాయాయోనేః అన్యచ్ఛాయాకల్పితస్య - తేనేతి - పరైరంగీకృ
తా అప్యర్థగుణా న వాచ్యాః - వాచ్యపదం వక్తుం శక్యార్థం - త
చ్చాసంబద్ధార్థమిత్యత ఆహ - వక్తవ్యా ఇతి - ప్రోక్తా ఇతి యే మా
ధుర్యాదయో హ్యుపచారేణ శబ్దగుణాః ప్రోక్తాః- వస్తుతో రసగు
ణా ఏవ - తేషాం గుణానాం వర్ణసమాసరచనాః వ్యంజకతాం జ్ఞాపక
తాం ఇతాః గతాః- కేకస్యేతి - కేవర్ణాదయః కస్య గుణస్య వ్యంజకా
[illegible]మాహ- మూర్ధ్నీతి- మూర్ధ్ని స్వశిరసి వర్గాంత్య
[illegible]యుక్తాః- అటవర్గాః టఠడఢరహితాః- టవర్గీయ
[illegible]యాంగీకృతత్వాత్- స్పర్శాః కాదయో మాంతాః-
రణౌ రేఫణకారౌ- లఘుత్వయుక్తౌ- ఏతే వర్ణాః- వ్యాకరోతి - టఠడ
ఢవర్జ్యా ఇతి- తథా శబ్దార్థమాహ- మాధుర్యవతీతి - వర్ణసాను

మాసాభావోమధ్యమస్సమాసో వేతిసమాసః॥ తథామాధుర్యవతీపదాం
తరయోగేరచనామాధుర్యస్యవ్యంజికా ॥ ఉదాహరణం॥ప॥అనంగరంగ
ప్రతిమంతదంగంభంగీభిరంగీకృతమానతాంగ్యాః । కుర్వంతియూనాంస
హసాయథైతాస్స్వాంతాని కాంతాపరిచింతితాని ॥ యోగఆద్యతృతీ
యాభ్యామంత్యయోః రేణతుల్యయోః। టాదిశ్శషౌవృత్తిదైర్ఘ్యం గుంఫ
ఉద్ధతఓజసి॥ వర్గప్రథమతృతీయాభ్యాం ద్వితీయచతుర్థయోస్త
థఉపర్యధయత్రవాయస్య కస్యచిత్తుల్యయోగస్తేనతస్యైవసంబంధః।ట
వర్గోఽధాణ్ణకారవర్జ్యః॥శకారషకారౌదీర్ఘసమాసోవికటాసంఘ

మార్యైలఘ్వపిపదాంతరయోగేనసౌకుమార్యలాభార్థంతథేత్యుక్తం-అ
నంగేతి॥ సామాన్యనాయికావర్ణనమిదం - అనంగస్యరంగోనృత్యస్థా
నంతత్ప్రతిమంతత్తుల్యం- సంభోగసంమర్దసహమిత్యర్థః - ఆనతాం
గ్యాః - స్తనభారాదీషన్నతగాత్ర్యాఃతదనుభూతసౌకుమార్యమంగం
భంగీభిఃలీలాభిఃతథాఅంగీకృతంతథాభంగియుక్తమిత్యర్థః-యథా- ఏ
తాభంగ్యాఃయూనాంస్వాంతానిమనాంసిసహసాఅతర్కితం కాంతాభి
స్స్వప్రియతమాభిః- పరిచింతితాని- తఏవంభూతానిజాతానీతివిమర్శ
యుక్తానీత్యర్థఃకుర్వంతి - తథేతిపూర్వేణాన్వయః - అత్రగకారత
కారౌస్పర్శవిశేషౌస్వశిరసినిజవర్గాంత్యౌఙకారనకారౌపరతఇతి త
యోర్మాధుర్యవ్యంజకత్వం॥ఓజోగుణవ్యంజకానాహ- యోగఇతి-అం
త్యయోఃస్వస్వాంత్యయోరిత్యర్థః- ఆద్యతృతీయాభ్యాంయోగః- తథా
చాద్యేనద్వితీయస్యతృతీయేనచతుర్థస్యచసంబంధఇత్యర్థః - అత్రా
ద్యత్వతృతీయత్వేభిన్నవర్గసాధారణేబోధ్యే- తేనభిన్నవర్గాద్యేనత
ద్భిన్నవర్గద్వితీయస్య - భిన్నవర్గతృతీయేన తద్భిన్నవర్గచతుర్థ
స్యచయోగోఽపిబోధ్యః - రేణరేఫేణయోగః - స్థాననిర్దేశాభావాద్వ
ర్ణస్యాధఉపర్యుభయత్రవాయోగోబోధ్యఃతుల్యయోర్యోగః - ఆద్య
స్యాద్యేనతృతీయస్యతృతీయేనయోగః - అత్రాపిభిన్నవర్గసాధారణ

టనౌజసః॥ యథా॥ మూర్ధ్నా ముద్వృత్తకృత్తేత్యాది॥ ప ॥ శ్రుతిమాత్రేణశబ్దానాం యేనార్థప్రత్యయోభవేత్ । సాధారణస్సమగ్రాణాం స ప్రసాదోగుణస్మృతః॥ సమగ్రాణాం రసానాం సంఘటనానాం సమాసానాం చ॥ యథా॥ ప ॥ పరిమ్లానం పీనస్తనజఘనసంగాదుభయతస్తనోర్మధ్యస్యాంతః పరిమిళనమప్రాప్యహరితమ్। ఇదం వ్యస్తన్యాసం ప్రశిథిలభుజాక్షేపచలనైః కృశాంగ్యాస్సంతాపం గదతిబిసినీపత్రశయనమ్ ॥ ద్యపిగుణపరతంత్రా స్సంఘటనాదయ స్తథాపి। వక్తృవాచ్యప్రబంధానా మౌచిత్యేనక్వచిత్క్వచిత్ ॥ రచనావృత్తివర్ణానా మన్యథాత్వమపీష్యతే । క్వచిద్వాచ్యప్రబంధానపేక్ష్యవక్త్రౌచిత్యాదేవరచనాదయః॥ యథా॥ ప ॥ మంథాయస్తార్ణవాంభః ప్లుతకుహరచలన్మందరధ్వానధీరః కోణాఘాతేషుగర్జత్ప్రళయ ఘనఘటాన్యోన్యసంఘట్టచండః । కృష్ణాక్రోధాగ్రదూతః కురుకులనిధనోత్పాత నిర్ఘాతవాతః కేనాస్మత్సింహనాదప్రతిరసితసఖో దుందుభిస్తాడితోయమ్॥ అత్రహీనవా

త్వం బోధ్యం- ఓజసః వ్యంజకా ఇతి శేషః- ఓజో గుణముదాహరతి- మూర్ధ్నాముద్వృత్తకృత్తేత్యాదీతి-వ్యాఖ్యాతమేతద్దోషోల్లాసే॥ ప్రసాదగుణవ్యంజకానాహ-శ్రుతీతి- యేనగుణేన - అర్థప్రత్యయః అర్థజ్ఞానం- ఉదాహరతి- పరిమ్లానమితి- పరిమిళనం సంఘర్షణం - అత్రశబ్దానాం ఝుడిత్యర్థప్రత్యాయనాన్ముఖ్యాత్ప్రసాదః - నను సంఘటనాదీనాం గుణవ్యంజకత్వేనతదధీనత్వం యుజ్యతే - క్వచిత్తు స్వాతంత్ర్యమపిదృశ్యతేతత్కథం ఘటత ఇత్యత ఆహ- యద్యపీతి - ఉపాధివశాత్క్వచిదేతేషామన్యథాత్వముచితమిత్యాహ - తథాపీతి॥ వక్తృవాచ్యప్రబంధానామితి॥ వక్త్రౌచిత్యాదన్యథాత్వముదాహరతి- మంథేతి - కోణైర్వాదనదండైః ఆఘాతేషు సత్సు- గర్జంతీయా ప్రళయఘనఘటా ప్రళయకాలమేఘబృందం తస్యా అన్యోన్యసంఘట్టేనైవచండః - కురుకులనిధనాయఉత్పాతరూపో నిర్ఘాతయుక్తో వాతః- తత్సదృశ ఇత్యర్థః- అత్రహీతి - వాచ్యస్య ప్రశ్నరూపత్వాత్ - వక్తా చేతి-వక్తుర్భీమసేనస్యధీరోద్ధతత్వాదుద్ధతార

ఛ్యంక్రోధాదివ్యంజకం॥ అభినేయార్థంచ కావ్యమితి తత్ప్రతిపాదకా ఉద్ధతా రచనాదయః॥ వక్తా చాత్ర భీమసేనః॥ క్వచిద్వక్తృప్రబంధానపేక్షయా వాచ్యౌచిత్యాదేవ రచనాదయః॥ యథా॥ ప్రౌఢచ్ఛేదానురూపోచ్ఛలనరయభవత్సైంహికేయోపఘాతత్రాసాక్రాంతాశ్వతిర్యగ్వలితరవిరథేనారుణేనేక్ష్యమాణమ్। కుర్వత్కాకుత్స్థవీర్యస్తుతిమివ మరుతాం కంధరారంధ్రభాజాం భాంకారైర్భీమమేతన్నిపతతి వియతః కుంభకర్ణోత్తమాంగమ్॥ క్వచిద్వక్తృవాచ్యానపేక్షయా ప్రబంధోచితా ఏవ తే॥ తథాహి ॥ ఆఖ్యాయికాయాం శృంగారేపి న మసృణవర్ణాదయః। కథాయాం రౌద్రేపి నాత్యంతముద్ధతాః। నాటకాదౌ రౌద్రేపి న దీర్ఘసమాసాదయః॥ ఏవమన్యదప్యౌచిత్యమనుసర్తవ్యం. ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే, గుణాలంకారభేదనియతగుణనిర్ణయో నామాష్టమఉల్లాసః.

చనాదయః॥ వాచ్యౌచిత్యాదుద్ధతత్వముదాహరతి- ప్రౌఢేతి - ప్రౌఢచ్ఛేదస్యానురూపో య ఉచ్ఛలనరయః తస్మాద్భవన్ యస్సైంహికేయోపఘాతత్రాసః తేనాక్రాంతైరశ్వైస్తిర్యగ్వలితః విరథో యస్య తేన - తాదృశేనానూరుణా ఈక్ష్యమాణం - కంధరారంధ్రభాజాం మరుతాం వాయూనాం భాంకారైః కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య వీర్యస్తుతిం కుర్వదివస్థితం- అతఏవభీమం- అత్ర వక్తా వైతాళికః- ప్రబంధస్తు నాటకం- పరంతు వాచ్యస్య తాదృశత్వాదుద్ధతా రచనాదయః- నాయకవక్తృకా కథా - తదన్యవక్తృకా త్వాఖ్యాయికా - నాటకాదావభినయసౌకర్యార్థం దీర్ఘసమాసాదయో నేష్యంతే- ముక్తకాదిష్వతిదిశతి- ఏవమితి - ఏకస్మిన్పద్యే వాక్యపర్యాప్తిర్ముక్తకం- ద్వయోస్సందానితకం- త్రిషు విశేషకం - చతుర్షు కలాపకం- తతః పరం చతుర్దశపర్యంతం కులకం - తేషు రసానుగుణ్యాద్రచనాదయః॥ ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం, అష్టమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే,నవమోల్లాసప్రారంభః.

గుణవివేచనేకృతేఅలంకారాః ప్రాప్తావసరాఇతిసంప్రతిశబ్దాలంకారానాహ॥ యదుక్తమన్యథావాక్య మన్యథాన్యేనయోజ్యతె। శ్లేషేణకాక్వావాజ్ఞేయా సావక్రోక్తిస్తథాద్విధా ॥ తథేతిశ్లేషవక్రోక్తిః కాకువక్రోక్తిశ్చ॥తత్రపదభంగశ్లేషేణయథా॥ప॥నారీణామనుకూలమాచరసిచేజ్జానాసికశ్చేతనోవామానాం ప్రియమాదధాతిహితకృన్నైవాబలానాంభవాన్॥ యుక్తంకింహితకర్తనం ననుబలాభావప్రసిద్ధాత్మ

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే * నవమోల్లాసవ్యాఖ్యానప్రారంభః.

ఏవంగుణనిరూపణం కృత్వాశబ్దాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే- గుణవివేచనేకృతఇతి- అలంకారాణాంప్రాప్తావసరత్వాత్తత్రశబ్దాలంకారాణాం ప్రాథమ్యేనాదౌవక్రోక్తిం లక్షయతి- యదుక్తమితి- ఉపకుర్వంతితంసంతమిత్యాదినాసామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాదిదంవిశేషలక్షణం - శ్లేషేణకాక్వావాఅన్యేనాన్యథాయోజ్యతే- ఉదాహరతి - నారీణామితి. పదభంగశ్లేషోదాహరణమిదం- నారీణామనుకూలం కార్యంఆచరసిచేజ్జానాసి- జ్ఞాతేతిలోకెవ్యవహ్రియసె - అరీణామనుకూలంనాచరసిచేజ్జానాసీత్యన్యథాయోజయన్నాహ - కశ్చేతనఇతి-కఃచేతనఃప్రాణీవామానాం ప్రతికూలానాం ప్రియమాదధాతి- వామానామితిపదమంగనాపరత్వేనాన్యథాకుర్వన్నాహ - హితకృదితి- భవాన్ అబలానాంస్త్రీణాంహితకృత్ హితకారీనైవ - అబలానామితిపదం బలాభావపరతయా హితకారివాచకంహితకృదితిపదం హితంకృంతతిఛినత్తీతిహితచ్ఛేదకపరతయాచయోజయన్నాహ- యుక్తంకిమితి-దుబల

నస్సామర్థ్యం భవతః పురందరమతచ్ఛేదం విధాతుం క్షతః॥ అభంగశ్లేషే
ణయథా॥ అహో లోకే నేదృశీ బుద్ధిర్దారుణాత్మవశమితా। త్రిగుణాశ్రయా
యతే బుద్ధిర్న తు దారుమయీ క్వచిత్॥ కాక్వా యథా॥ గురుజనపరతం
త్రయా దూరతరం దేశముద్యతో గంతుం। అళికులకోకిలలలితే సఖి నై
ష్యతి సురభిసమయేఽసౌ॥ వర్ణసామ్యమనుప్రాసః॥ స్వరవైసాదృశ్యేఽపి వ్యం
జనసదృశత్వం వర్ణసామ్యం॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోఽనుప్రాసః॥
ఛేకవృత్తిగతో ద్విధా॥ ఛేకా విదగ్ధాః। వృత్తిర్నియతవర్ణగతో రసవిష
యో వ్యాపారః॥ గత ఇతి ఛేకానుప్రాసో వృత్త్యనుప్రాసశ్చ॥ కింతయో
స్స్వరూపమిత్యాహ॥ సోఽనేకస్య సకృత్పూర్వః॥ అనేకస్య। అర్థాద్వ్యం
జనస్య సకృదేకవారం సాదృశ్యం ఛేకానుప్రాసః॥ ఉదాహరణం॥ తతోఽరు
ణపరిస్పందమందీకృతవపుశ్శశీ। దధ్రే కామపరిక్షామకామినీగండపాం

లవాచకం బలేత్యాదిపదమింద్రపరతయా యోజయన్నాహ- సామర్థ్య
మితి- అభంగశ్లేషేణ యథా అహో ఇతి- దారుణా భీషణా - అన్యత్ర దా
రుణేతి తృతీయాంతం పదం॥ కాక్వా యథేత్యుదాహరతి- గురుజనేతి- అ
సౌ ప్రియతమః- నైష్యతి నాగమిష్యతి- ఏవం నాయికయోక్తే సఖీ నైష్యతీ
త్యత్ర కాక్వనుసంధానేన ఏష్యత్యేవేత్యన్యథయతి॥ అథానుప్రాసం లక్ష
యతి- వర్ణసామ్యమితి- లక్షణం వివృణోతి- స్వరేతి- తస్య ద్వైవిధ్యం ద
ర్శయతి- ఛేకేతి- ఛేకానాం విదగ్ధానాం సంబంధీ- వక్తుర్వైదగ్ధ్యమా
త్రప్రత్యాయక ఇత్యర్థః - రసవిషయ ఇతి- స్వాశ్రయశబ్దప్రకర్షణేన
తద్వారా రసోపకారకత్వాద్రసస్థగుణవ్యంజకవర్ణఘటితత్వాద్వా గ
త ఇత్యుక్తిః- త్యర్థతద్వశాత్సంజ్ఞాసిద్ధిమాహ- ఛేకేతి- కింతయోస్స్వరూ
పమిత్యత్రాహ- సోఽనేకస్యేతి- ఛేకానుప్రాసముదాహరతి- తత ఇతి-
ప్రాతశ్చంద్రవర్ణనమిదం - అరుణస్య సూర్యస్య పరిస్పందేన చలనేన
మందీకృతం వపుర్యస్య- శశీ చంద్రః- కామేన మదనసంతాపేన పరిక్షామ
కామినీగండవత్పాండుతాం- దధ్రే దధార॥ వృత్త్యనుప్రాసస్వరూపం
నిరూప్య తముదాహరతి- ఏకస్యాపీతి- తత్రేతి- మాధుర్యేతి- మూర్ధ్నివ

డుతామ్॥ఏకస్యాప్యసకృత్పరః॥ ఏకస్య।అపిశబ్దాదనేకస్యవ్యంజనస్య। ద్విర్బహుకృత్వోవాసాదృశ్యంవృత్త్యనుప్రాసః॥ తత్ర॥ప॥ మాధుర్యవ్యంజకైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తుపరుషా॥ ఉభయత్రాపిప్రాగుదాహృతం॥ కోమలాపరైః॥ పరైశ్శేషైః ॥ తామేవకేచిద్గ్రామ్యేతివదన్తి॥ ఉదాహరణం॥ప॥అపసారయఘనసారం కురుహారం దూరఏవకింకమలైః । అలమలమాళిమృణాలై-రితివదతిదివానిశంబాలా॥ ప॥ కేషాంచిదేతావైదర్భీప్రముఖారీతయోమతాః । ఏతాస్తిస్రోవృత్తయోవామనాదీనాం మతేవైదర్భీగౌడీపాంచాల్యాఖ్యా రీతయోమతాఉచ్యంతే॥ శాబ్దస్తులాటానుప్రాసోభేదే తాత్పర్యమాత్రతః॥ శాబ్దశ్శబ్దగతోనుప్రాసశ్శబ్దార్థయో రభేదేప్యన్వయమాత్రభేదాల్లాటజనవల్లభత్వాల్లాటానుప్రాసః॥ తథాచ ॥ ప॥ అర్థాభేదేపదావృత్తిః ప్రవృత్త్యాభిన్నయేహయా॥ సవిద్వద్భిరనుప్రాసోలాటీయఇతికథ్యతే॥ ఏషపదానుప్రాసఇత్యన్యే॥ పదానాంసః।సఇతిలాటానుప్రాసః॥ ఉదా

గాఽంత్యగా ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితైర్వర్ణైర్వ్యక్తా- ఉపనాగరికా_నాగరికయోః సమితా-వృత్తిః- ఓజఃప్రకాశకైః వర్ణైర్వ్యక్తాతుయోగ ఆద్యతృతీయాభ్యామిత్యాదినిర్ణీతైర్వర్ణైరుపలక్షితాత్వీత్యర్థః- పరుషా- ఉభయత్రాపీతి- అనంగరంగప్రతిమమితిమూర్ధ్నా ముద్వృత్తేత్యాది చ- ఉపనాగరికాయాం పరుషాయాంచోదాహృతమిత్యర్థః- పరైః మాధుర్యౌజోవ్యంజకవ్యతిరిక్తైః ప్రసాదప్రత్యాయకైః- కేచిదుద్భటాదయః-కోమలాపాంచాలీ - ఉదాహరతి-అపసారయేతి-అత్రరేఫస్యలకారస్యచబహుకృత్వస్సాదృశ్యాద్వృత్త్యనుప్రాసః - ఉపనాగరికాపరుషాకోమలాఖ్యావృత్తయోనుప్రాసస్యాంగభూతాః - ఏతాసాంతిసృణాంవృత్తీనాం కావ్యాత్మభూతాభిర్వైదర్భ్యాదిభీరీతిభిః కేచిదేకత్వమాహుః - తదుపహాసార్థమాహ- కేషాంచిదితి - స్పష్టం - ఏవంవార్ణమనుప్రాసముక్త్వాశాబ్దమనుప్రాసమాహ - శాబ్దస్త్వితి- కథం పదానుప్రాసత్వమస్యేత్యతఆహ - పదానామితి - కదాచిత్పదానా

హారణం॥ ప ॥ యస్య చ సవిధే దయితా దవదహనస్తుహినదీధితిస్తస్య। యస్య చ సవిధే దయితా దవదహనస్తుహినదీధితిస్తస్య॥ పదస్యాపి॥ అపిశబ్దేన స ఇతి సముచ్చీయతే ॥ ఉదాహరణం ॥ వదనం వరవర్ణిన్యాస్తస్యాస్సత్యం సుధాకరః॥ సుధాకరః క్వను పునః కలంకవికలో భవేత్ ॥ వృత్తావన్యత్ర తత్ర వా॥ నామ్నస్సవృత్త్యవృత్త్యోశ్చ । ఏకస్మిన్ సమాసే భిన్నే వా సమాసే సమాసాసమాసయోర్వా నామ్నః ప్రాతిపదికస్య । నతు పదస్య సారూప్యం॥ ఉదాహరణం॥ ప ॥ సితకరకరరుచిరవిభా విభాకరాకారధరణిధరకీర్తిః। పౌరుషకమలా కమలా సాపి తవైవాస్తి నాన్యస్య ॥ తదేవం పంచధా మతః॥ ప ॥ అర్థస్యార్థాభిన్నానాం శబ్దానాం సాపు

మపి లాటానుప్రాసస్సంభవతీత్యర్థః- ఉదాహరతి-యస్యేతి-యస్య సవిధే సమీపే దయితా ప్రియతమా న విద్యతే తుహినదీధితిశ్చంద్రః దవదహనః- తద్వత్తాపకారీత్యర్థః - చస్త్వర్థః- యస్య తు సవిధే దయితా విద్యతే తస్య దవదహనోఽపి తుహినదీధివత్తాపనివర్తకః - అత్ర తాత్పర్య విషయస్య ఉద్దేశ్యవిధేయభావేన అన్వయభేదః - పదార్థానాం త్వభేదః- యస్యేత్యాద్యనేకపదానామయమనుప్రాసః- అతోఽన్వయమాత్రభేదోఽయమనుప్రాసః-న కేవలం బహూనామేవ పదానాం-అపి త్వేకస్యాపీత్యాహ-పదస్యాపీతి-ఉదాహరతి-వదనమితి-వరవర్ణిన్యాః వదనమేవ సుధాకరః . కళంకరహితశ్చంద్రః-కళంకేన వికలః వ్యాకులచిత్తః సుధాకరః క్వాప్యన్యత్ర భవేన్న-సమాసాదివిషయం త్రివిధం లక్షయతి వృత్తావితి - వివృణోతి- ఏకస్మిన్నిత్యాదినా - ప్రాతిపదికస్యేత్యనేన లుప్తవిభక్తికం పదం గృహ్యతే - కేవలస్య ప్రాతిపదికస్య ప్రయోగాభావాత్ - నత్వితి - పదస్య శ్రూయమాణవిభక్తికస్య - ఉదాహరతి - సితకరేతి - అత్ర కరశబ్దయోరేకత్ర సమాసే సాదృశ్యం - విభావిభాకరాకారేత్యత్ర విభాశబ్దయోర్భిన్నసమాసే - పౌరుషకమలాకమలేత్యత్రాద్యస్య కమలాశబ్దస్య సమాసే - ద్వితీయస్యాసమాస ఇతి త్రైవిధ్యం - తదేవం పంచధా మత ఇతి - పదవిషయస్య ద్వైవిధ్యస్యోక్తత్వాత్పంచవిధత్వం బోధ్యం॥ యమ

నర్శ్రుతిః॥ యమకం ॥ సమరసమరసోయమిత్యాదావేకేషామర్థవ త్త్వే । అన్యేషామనర్థవత్త్వే భిన్నార్థానామితి నయుజ్యతేవక్తుమి త్యర్థేసతీత్యాద్యుక్తం॥ నేతిసరోరస ఇత్యాదివైలక్షణ్యేన తేనైవక్రమే ణస్థితా॥ పాదతద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతాం॥ ప్రథమోద్వితీయాదౌ

కంలక్షయతి - అర్థేసతీతి - భిన్నాఅర్థాయేషాం తే అర్థభిన్నాస్తే షాం - వాహితాగ్న్యాదిత్వాత్పరనిపాతః - ఏతల్లాటానుప్రాసవ్యా వృత్త్యర్థం - తత్రార్థభేదాభావాత్ - అర్థఇత్యస్యప్రయోజన మాహ - సమరేతి - అర్థభిన్నానామిత్యేతావత్యుక్తే సమరసమర సోయమిత్యాదౌయమకంనస్యాదిత్యవ్యాప్తిప్రసంగః - యేనప్రాథమిక స్యైవసమరశబ్దస్యార్థవత్త్వంద్వితీయస్య సమఏకరూపోరసఃప్రీతి ర్య స్యేత్యర్థవత్త్వాభావాత్ - ఉభయోరర్థవత్త్వాభావేకథం భిన్నార్థ త్వమిత్యాశంకాయామర్థేసతీత్యుక్తం - స్మరామితాంస్మరామితామి త్యాదివద్యత్రద్వయోరర్థవత్త్వంతత్రైవతల్లక్షణం - నతుద్వయోర్ని రర్థకత్వలక్షణస్యయమకస్యాన్యతరనిరర్థకత్వలక్షణస్యయమకస్యవా- అతోనావ్యాప్తిః - అతఏవార్థేఅసతిసాపునశ్శ్రుతిర్యమకమితిలక్షణ ద్వయంసూచితం - అర్థవత్త్వాభావాదేవలాటానుప్రాసాద్వ్యావృ త్తిఃతథాచద్వయోరర్థవత్త్వం ద్వయోర్నిరర్థకత్వంఅన్యతరనిరర్థ కత్వమితిచత్రివిధంయమకం - స్మరామితాంస్మరామితామితి ద్వయో స్సార్థత్వం - దుహితరోహితరోపితమాగణమిత్యాదౌ హితరో హితరోఇతిద్వయోర్నిరర్థకత్వం - సమరసమరసోయమిత్యాదావన్య తరనిరర్థకత్వమితివివేకః - అనుగతలక్షణంతుస్వరవ్యంజన సముదాయ మాత్రపౌనరుక్త్యంయమకమితి - అత్రమాత్రపదేనఅర్థపౌనరుక్త్యా నపేక్షిత్వందర్శితం - సేత్యస్యప్రయోజనమాహస రోరస ఇత్యత్రఅ క్షరసామ్యేపిక్రమవ్యత్యయాన్నయమకం - యథాపూర్వంశ్రుతిస్తేనైవ క్రమేణపునశ్శ్రుతిశ్చేద్యమకం- పాదేతి- తద్యమకంపాదవృత్తి-పాదభా గవృత్తిచేతిద్వివిధం సత్పునరేకమనేకరూపతాంయాతి- తత్రపాదవృ

ద్వితీయస్తృతీయావౌ తృతీయశ్చతుర్థే ప్రథమస్త్రిష్వపీతి సప్త ॥ ప్రథమో ద్వితీయే తృతీయశ్చతుర్థే ప్రథమశ్చతుర్థే ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి ద్వేత దేవం పాదజం నవభేదం॥ అర్ధావృత్తిశ్శ్లోకావృత్తిశ్చేతి ద్వే ద్విధావిభక్తే పాదే ప్రథమాదిపాదాదిభాగః పూర్వవద్ద్వితీయాదిపాదాదిభాగేష్వంతభాగోంతభాగేష్వితి వింశతిభేదాః॥ శ్లోకాంతరే హి నభాగావృత్తిః॥ త్రిఖండే త్రింశత్ ॥ చతుఃఖండే చత్వారింశత్ ॥ ప్రథమపాదాదిగ

త్తి యమకస్యనామాన్యుచ్యంతే - ప్రథమ ఇతి- ప్రథమద్వితీయపాదయోరైక్యే ముఖ్యం యమకం- ప్రథమతృతీయపాదయోరైక్యే సందంశాఖ్యం- ప్రథమచతుర్థపాదయోరైక్యే ఆవృత్త్యాఖ్యం - ద్వితీయ తృతీయయోరైక్యే గర్భాఖ్యం- ద్వితీయ చతుర్థయోరైక్యే సందష్టాఖ్యం- తృతీయ చతుర్థయోరైక్యే పుచ్ఛాఖ్యం- చతుర్ణామైక్యే పంచాఖ్యం - ప్రథమ చతుర్థయో ద్వితీయతృతీయయోరైక్యే ప్రవృత్తాఖ్యం - ప్రథమద్వితీయయోస్తృతీయచతుర్థయోరైక్యే యుగాఖ్యం యమకం - అర్థేతి అర్థానాం పరస్పర వైలక్షణ్యే ప్యేకాక్షరత్వేన పూర్వాపరార్థయోరైక్యమర్థావృత్త్యాఖ్యం- సమానసవర్ణత్వేన శ్లోకావృత్త్యాఖ్యం-పాదవృత్తిభేదానేకాదశ ప్రదర్శ్య పాదభాగవృత్తి భేదాన్ప్రదర్శయతి- ద్విధావిభక్త ఇతి శ్లోకే- ప్రథమాదయశ్చ తే పాదాశ్చ ద్విధావిభక్తాస్తేషాం పూర్వవత్పాదయమకన్యాయేన ద్వితీయాదయశ్చ తేషామాదిభాగేష్వంతభాగః - ద్వితీయాదిపాదాంతభాగేషు చేతి గమ్యతే- ఏవం చత్వార ఆద్యంతభేదాః- ఆద్యంతయోస్సంబంధాశ్చతుర్దశ అర్థావృత్తిద్వయం చేతి వింశతిః- ప్రథమపాదాదిభాగద్వితీయపాదాదిభాగయోరైక్యే ఏకం యమకం- ప్రథమపాదాంత్యభాగద్వితీయపాదాంత్యభాగయోరైక్యే ద్వితీయం- ప్రథమపాదాదిభాగ ప్రథమపాదాంత్యభాగయోరైక్యే తృతీయం- ప్రథమపాదాదిభాగద్వితీయపాదాంత్యభాగయోరైక్యే చతుర్థం- ప్రథమపాదాదిభాగస్యాంత్యభాగతృతీయేనైక్యే పంచమం- ప్రథమపాదద్వితీయభాగస్య ద్వితీయపాదాదిభాగాపేక్షయా ఆద్యత్వేన

తాంత్యార్ధాదిభాగో ద్వితీయపాదాది గతాంత్యార్ధాదిభాగేనియ
మ్యత ఇత్యాద్యన్వర్థతానుసరణేనానేకభేదమంతాదికమాద్యంతకం॥త
త్సముచ్చయః॥ మధ్యాదికమాదిమధ్యం । అంతమధ్యంమధ్యాంతకం ।
తేషాంసముచ్చయః॥ తథాతస్మిన్నేవపాదేఆద్యాదిభాగానాం మధ్యా

తస్యచైతదపేక్షయాంత్యత్వేన తయోరైక్యేషష్ఠం- ద్వితీయపాదాదిభా
గస్యతృతీయపాదాంత్యభాగేనైక్యేసప్తమం- ప్రథమపాద ద్వితీయభా
గస్యచతుర్థభాగేనద్వితీయభాగస్య తృతీయభాగేనైక్యేఅష్టమం-ప్రథ
మభాగస్యద్వితీయభాగేన తృతీయభాగస్య చతుర్థభాగేన చైక్యేనవ
మం - ప్రథమద్వితీయభాగయోరేకాక్షరత్వేఅర్ధావృత్త్యాఖ్యందశమం
ఏవముత్తరార్ధేపిదశేతివింశతిః- నను శ్లోకావృత్త్యాభాగనిబంధనోభేదః కి
మితినోచ్యతఇత్యతఆహ- శ్లోకాంతరేహీతి- శ్లోకాంతరేవర్తమానస్య
భాగస్యాప్రతీయమానత్వేన చమత్కారకారిత్వాభావాదితిభావః- ప
దానాంత్రివిధావిభాగే ఉక్తప్రకారేణ సంబంధే త్రింశద్భేదాభవంతీ
త్యాహ- త్రిఖండఇతి- పాదానాంచతుర్ధావిభాగే చత్వారింశద్భేదా
భవంతీత్యాహ- చతుఃఖండఇతి- ఏవంశుద్ధభేదానభిధాయ భాగనిబంధ
నాంత్సంకరభేదానాహ- ప్రథమపాదాదీతి- ప్రథమపాద ఆదావే
షాంతేప్రథమపాదాదయః- ఏషుగతానిచతాన్యంత్యార్ధానిచ తేషా
మాదిభాగః- ద్వితీయపాదఆదౌ యేషాంతేషు గతానియాని తాన్యం
త్యార్ధాని- తేషామాదిభాగేయమ్యత ఇత్యర్ధానుసరణేనయమకం-
ప్రథమభాగతోంత్యోభాగః ద్వితీయపాదాది గతాదిభాగేయదాయమ్య
తేతదాఅన్వర్థాశ్రయణాదంతాదికంనామయమకం యదాపూర్వపూ
ర్వపాదాదిభాగఉత్తరపాదాంత్యభాగేయమ్యతే- తదాఆద్యంతకంనా
మయమకంతత్సముచ్చయఇతి- పూర్వపాదాంత్యభాగస్యోత్తరపాదాం
త్యభాగే - పూర్వపాదాదిభాగస్యఉత్తరపాదాంత్యభాగేయమనాత్త
యోరంతాదికాద్యంతకయోస్సముచ్చయోభవతి- ఏవంపాదమధ్యభాగ
స్యపాదాంతరాదిభాగేయమనాన్మధ్యాదికంనామయమకం- ఆదిభాగ

డిభాగేష్వనియతేచస్థానే ఆవృత్తిః త్రిప్రభూతతమభేదంత ఏతత్తాదృశ్యం
గదుభూతమితి వాస్యభావలక్షణంకృతం। దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ ప॥ స
న్నారీభరణో మాయమారాధ్య విధుశేఖరమ్ । సన్నారీభరణో మాయ
స్తత స్త్వం పృథివీంజయ॥ ప ॥ వినాయమేనో నయతా సుఖావినా వినా
యమేనోనయతాసుఖాదినా । మహాజనోదీయతమానసాదరం మహా

స్యమధ్యభాగ యమకవాదాదిమధ్యవామకం- తయోస్సముచ్చయః- ఆదిభా
గస్యమధ్యభాగయమనాదంతమధ్యం- మధ్యభాగస్యాంతభాగయమనా
న్మధ్యాంతకం తయోరేకస్సముచ్చయః- సర్వేషామేకస్సముచ్చయ ఇతిచ
త్వారస్సముచ్చయాః . ఇత్థం పాదాంతరభాగాపేక్షయా పాదభాగభే
దాః ప్రదర్శితాః- ఇదానీమేకస్మిన్నేవ పాదే భాగభేదానాహ- తద్ధేతి- అ
న్యభేదఃకిమితి న ప్రదర్శ్యత ఇత్యాహ- తదేతదితి - ప్రథమతృతీయయోరై
క్యే యమకముదాహరతి- సదితి- హే రాజన్ సతీ నారీ బిభర్తీతి సన్నారీ
భరణా- సావసాదమాచతాంయాతి సంబధ్నాతీతి యస్తం పార్వతీస
మేతం విధుశేఖరం చంద్రచూడమారాధ్య. తతస్త్వం సన్నా నష్టా అరీణా
మిభా గజా యస్మిన్ తాదృశో రణో యస్య సః అమాయో దంభరహిత
స్సన్ పృథివీంజయ- ప్రథమద్వితీయయో స్తృతీయచతుర్థయోశ్చైక్యే
యమకముదాహరతి. వినేతి- విః పక్షీ భేరుండసంజ్ఞః- అత్ర సామాన్య
వాచకస్యవిశేషపరత్వం - తేనభయంకరత్వాత్తత్సదృశేనేత్యర్థః- ఊ
నయతా ఊనం హీనం కుర్వతా - అసుఖావినా అసూన్ ప్రాణాన్ ఖండయ
తీతి తేన. భక్షయతీతి వా తథోక్తేన- ఏనో వినా అపరాధం వినా అనయతా
అప్రాపయతా- సుఖావినా సుఖాన్యత్తి నాశయతీతి తేన- యమేన యోగ
విషయే మహాంతమజం నుదతి హినస్తీతి మహాజనోదీ యద్వా మహానుత్స
వాన్ జంతి లుంపంతీతి యే మహాజాః దుర్జనాస్తాన్నుదతి క్షిపతీతి మహా
జనోదీ- అయం మహాజన ఉత్తమలోకః మానసాచ్చిత్తాత్- అరం శీఘ్రం-
యతమానానాం సాదమవసాదం రాత్యాదదాతీతి యథాతథా అదీ
యత అఖండ్యత- యమేన మహాజనశ్చలచిత్తః కృత ఇత్యర్థః- శ్లోకావృత్తి

జనోఽదీయతమానసాదరం ॥ ప ॥ సత్త్వారంభరతోఽవశ్యమవలంబితతారవమ్। సర్వదారణమానైషీ దావానలసమస్థితః॥ ప ॥ అనంతమహిమవ్యాప్త విశ్వాంవేధానవేదయాం । యాచమాతెవభజతె ప్రణతెమానవేదయామ్॥ప॥ యదానతోఽయదానతోఽనయాత్యయంనయాత్యయం । శివేహితాంశివేహితాంస్మరామితాంస్మరామితామ్॥ ప ॥ సరస్వతిప్ర

ముదాహరతి-సత్త్వారంభరతః సత్త్వప్రధానెష్వారంభెషుకార్యేషురతోఽభిరతః-అవశ్యంసర్వదా అవలంబితతారవోఽవిస్తృతాక్రోశోఽస్మిన్భవతియథాతథా-అవలంబితతారవం-సర్వేషాందారణోనాశకః యోఽమావోగర్వఃతమేషితుంప్రాప్తుంశీలవాన్ సర్వదారణమానైషీ - దావానలేనసమంసదృశంస్థితంస్థితిర్యస్యసః దావానలసమస్థితః - ఇత్యేకశ్లోకః - అన్యస్తు సతువర్ణనీయః పుమాంస్తు - అలసమాలస్యవిశిష్టం యథాతథాఅవానాగచ్ఛన్- అస్థీనితస్యతిఖండయతీత్యస్థితః - ఏవంవిధస్సన్- భరతోభారాత్సమూహాత్ - అవశ్యమవిధేయం - అవలంబితానివస్త్రత్వేనస్వీకృతానితారవాణివల్కలానియేనతత్ అవలంబిత తారవం- అరీణాంసమూహమారం- సర్వదానిత్యం- రణంయుద్ధం - అనైషీత్ అనీతవాన్ - ఖండయమకేషుద్వితీయపాదాంత్యభాగస్య చతుర్థపాదాంత్యభాగయమకముదాహరతి- అనంతేతి - వేధాఃబ్రహ్మా-అనంతేనమహిమ్నావ్యాప్తంవిశ్వంయయాతాం- యాంనవేద - యాచమాతాజననీవ - ప్రణతేనమ్రేమానవెమనుష్యేదయాంకృపాం భజతెప్రాప్నోతి- అథపాదేష్వాదిభాగానామంత్యభాగేషుయమకముదాహరతి యదితి- యస్యాదేవ్యాఆనతః ప్రణామాత్- అయంలోకః - అయస్యాశుభావహావిధేః దానతోవితరణాత్ - నయాత్యయంనీతివ్యత్యాసం-నయాతినప్రాప్నోతి- శివంశుభప్రదమీహితంయస్యాస్తాంశివేహారెహితామనుకూలాం- స్మరేణమదనవికారేణఅమితామపరిచ్ఛిన్నాం- అలౌకికశృంగారామిత్యర్థః- తాంగౌరీంస్మరామిచింతయామి-అథసర్వణాభేవముదాహరతి- సరస్వతీతి - హేసరస్వతిదేవి - క్షేత్రజ్ఞరూ క్షేత్రసర

సాదంమెస్థితించిత్త్రైసరస్వతి। సరస్వతికురుక్షేత్రేకురుక్షేత్రసరస్వతి॥౫॥
ససారసాకంందర్పేణ కందర్పేణససారసా।శరంనవానావిభ్రాణా నా
విభ్రాణాశరన్నవా॥౫॥మధుపరాజిపరాజితమానినీజన మనస్సుమనస్సురభిశ్రియమ్। అభృతవారితవారిజవిప్లవఃస్ఫుటితతామ్రితతామ్రవణంజ
గత్॥ ఏవంవైచిత్ర్యసహస్రైస్థితమన్యదున్నేయమ్॥ ౫ ॥ వాచ్యభేదే

స్వతిక్షేత్రంసరిదంతరంతదేవకురుక్షేత్రం తత్రసరస్వతినదీవిశేషభూతే-
మెమమచిత్త్రైమనస్యేవసరస్వతిసముద్రేస్థితం-స్వతి- సువ్యతిశయేన - స
రగచ్ఛ - ప్రసాదంకురు - అత్రప్రథమతృతీయపాదయోరాదిభాగః ద్వితీ
యచతుర్థపాదయోరంత్యభాగేయమ్యత ఇతిసాంకర్యం- అథార్ధద్వ
యేపిప్రథమాద్యభాగో ద్వితీయాంత్యభాగేప్రథమాంత్యభాగోద్వితీయా
దిభాగేచయమ్యత ఇత్యేతదుదాహరతి- ససారేతి - సారసైఃపక్షివిశే
షైస్సహవర్తతఇతిససారసా- శరంకాశంబిభ్రాణా- బిభ్రతీ- నవా
నికర్దమశోషణాన్నూతనాని అనాంసి శకటాని యస్యాంసానవానాః- వీ
నాంపక్షిణాంభ్రాణశ్శబ్దోనవిద్యతేయస్యాంసాఅవిభ్రాణా - సానభవ
తీతినావిభ్రాణా- నవానూతనా- శరత్- శరదృతుః - దర్పేణౌద్ధత్యే
న- కందర్పేణసాకం- ససారఆజగామ - ఏవంద్విఖండముదాహరణ
మభిధాయచతుఃఖండముదాహరతి- మధ్వితి - వారితానివారితాః వారి
జానాంకమలానాంవిప్లవాయస్మింతత్ తథోక్తం- స్ఫుటితానివికసితా
నిఅతఏవతామ్రాణి తతాని విస్తృతానిచఆమ్రవణానిచూతవనానియ
స్మింతత్ తథోక్తం- జగల్లోకః- మధుపానాంరాజిభిఃపంక్తిభిః పరా
జితంమానినీజనస్యమనోయాభిస్తాసాంసుమనసాంపుష్పాణాం సురభిశ్రి
యంసౌరభ్యలక్ష్మీంయద్వా - మధుపరాజిపరాజితమానినీజనమనసఃసు
మనసోయస్మింతత్- తథోక్తంసతీసురభిశ్రియంవసంతలక్ష్మీం అభృత
బభార- అత్రఖండచతుష్టయేషుద్వితీయఖండస్తృతీయఖండేయమ్యతే -
వాచ్యేతి- వాచ్యభేదేనార్థభేదేనభిన్నాశ్శబ్దాఃయుగపద్భాషణముచ్చా
రణంస్పృశంతీతితథోక్తాస్సంతఃశ్లిష్యంతిసశ్లేషః- సన్వేకరూపాణామ

నభిన్నాన్వయే యుగపద్భాషణస్పృశః। శ్లిష్యంతిశబ్దాశ్శ్లేషోసావక్షరా
దిభిరష్టధా॥ అర్థభేదేనశబ్దభేదఇతిదర్శనేకావ్యమార్గేస్వరోనగణ్య
తఇతిచనయేచవాచ్యభేదేనభిన్నా అపిశబ్దాయద్యుగపదుచ్చారణేనశ్లిష్యం
తిభిన్నంస్వరూపమపహ్నువతేసశ్లేషః॥ సచాక్షరపదలింగభాషాప్రకృ
తిప్రత్యయవిభక్తివచనానాంభేదాదష్టధా।క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ అ
లంకారశ్శంకాకరనరకపాలంపరిజనోవిశీర్ణాంగో భృంగీవసుచవృష
ఏకోబహువయాః। అవస్థేయం స్థాణోరపిభవతిసర్వామరగురోర్విధౌవ
క్రేమూర్ధ్నిస్థితవతివయంకేపునరమీ॥ప॥ పృథుకార్తస్వరపాత్రంభూ
షితనిశ్శేషపరిజనంభూప । విలసత్కరేణుగహనంసంప్రతిసమమావ
యోస్సదనం॥ భక్తిప్రహ్వవిలోకనప్రణయినీనీలోత్పలస్పర్ధినీ ధ్యానా

పిశబ్దానామనేకార్థాభిధానసామర్థ్యాదంగీకారాచ్ఛ్లేషశబ్దార్థస్య
శబ్దద్వయనిష్పన్నత్వనియమఃకథమిత్యతఆహ- అర్థేతి - అర్థభేదేన
హేతునాశబ్దానాంభేదఇతిదర్శనంతస్మిన్సతి- ననూదాత్తాదిస్వరవై
లక్షణ్యాత్భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యమాణానామనేకశబ్దానాంకథమేకదో
చ్చారణమిత్యాశంక్యవేదఇవనకావ్యేస్వరనియమఇత్యాహ - కావ్యమా
ర్గఇతి-వర్ణభేదాచ్ఛ్లేషముదాహరతి- అలంకారఇతి. శంకాకరః భ
యంకరంనరకపాలం- వక్రేఃధాబాలేచంద్రేప్రతికూలేదైవేచ - అత్ర
విధువిధిరిత్యుకారేకారయోశ్శ్లేషః - విధావితియౌగపద్యేనోక్తత్వా
త్పదశ్లేషముదాహరతి - పృథ్వితి - ప్రాగుదాహృతమేతత్ ॥ లిం
గశ్లేషముదాహరతి - భక్తీతి - నేత్రేతేకీదృశే - భక్తిప్రహ్వకర్మ
కవిలోకనప్రణయినీ- తనుస్తుభక్తిప్రహ్వకర్తృకవిలోకనప్రణయినీ - నే
త్రేతేకీదృశే- నీలోత్పలస్పర్ధినీ - సన్నివేశవిశేషేణనీలోత్పలస్పర్ధాకా
రే- తనుపక్షేనైల్యమాత్రేణ- నేత్రపక్షేనీతేఇతి- అన్యత్ర-ఈహితప్రా
ప్తయేనీతాఇతి- నేత్రపక్షేసుధీఇతిద్వివచనం - అన్యత్రసుధీరి
తి- నేత్రపక్షేతన్వతీఇతిద్వివచనం- అన్యత్రతన్వతీత్యేకవచనం-నేత్రపక్షే
కురుతామితిలోట్ప్రస్మైపదద్వివచనం-తనుపక్షేఆత్మనేపదైకవచనం-

లంబనతాంసమాధిరసిక్తై నీఃతెపిఃతప్రాప్తయే । లావణ్యస్యమహానిధీ రసికతాంలక్ష్మీదృశో స్తన్వతీయుష్మాకం కురుతాంభవార్తిశమనంనేత్రే తనువాఃహారేః॥ ఏషవచనశ్లేషోపి॥ప॥మహాదేసురసంధంమేతమవసమాసంగమాగమాహరణే । హరవహుసరణంతం చిత్తమోహమవసర ఉమెసహసా॥ అయంసర్వాణిశాస్త్రాణిప్రకృత్యాదిశ్లేషుచవక్ష్యతి । సామ

అత్రనపుంసకస్త్రీలింగయోశ్శ్లేషః - అయమేవద్వివచనైకవచనయోశ్శ్లేషోపిభవతి - సంస్కృతప్రాకృత భాషాశ్లేషముదాహరతి - సంస్కృతపక్షేపదచ్ఛేదః - మహాదే - సురసంధం-మే-తం-అవ- సమాసంగం-ఆగమాహరణే-హర - బహుసరణం-తం-చిత్తమోహం - అవసరే - ఉమే-సహసా-తదర్థస్తు - మహాదేఉత్సవప్రదే - హేఉమెగౌరి మెమమ - సురాణాందేవానాంసంధంసంధాప్రతిజ్ఞాతద్వ్రతభూతమిత్యర్థః - యద్వాసురాణాంసంధాప్రతిజ్ఞాయత్రతం - ఆగమానాం వేదశాస్త్రాణాంహరణేస్వీకారేతంప్రసిద్ధం - సమాసంగంఆసక్తిం- అవరతు - కించ - బహుసరణం - అధికప్రసరణం - బహువిషయవ్యాపినమితియావత్ - తంప్రసిద్ధం - చిత్తమోహం-అవసరేసముచితసమయే సహసాశీఘ్రం - హరఅపనయ - ప్రాకృతపక్షేపదచ్ఛేదస్తు - మహా - దేసు-రసం-ధమ్మే - తమవసం - ఆసం-గమాగమా - హర-ణే-హరవహు - సరణం-తం-చిత్తమోహం - అవసరఉ- మే-సహసా-అర్ధస్తు- హరవహు- హేగౌరి-తం-త్వం- సరణం-శరణం - మహా-మమ-ధమ్మే-ధర్మే - రసం-ప్రీతిం-దేసు-దేహి-ణే-అస్మాకం - తమవసం-తమోవశం- తమోగుణాధికామిత్యర్థః - ఆసం - ఆశాం - గమాగమా - సంసారాత్-హర-నాశయ-మె-మమ-చిత్తమోహం-సహసా-బలేన - అవసర ఉ - అపసరతు-మోహశబ్దస్యగుణాదిత్వాల్లీ బెగుణాధికాఇతి సూత్రేణపక్షేనపుంసకత్వం ॥ ప్రకృతిశ్లేషముదాహరతి - అయమితి - సామర్థ్యంకృంతతిచ్ఛినత్తీతిసామర్థ్యకృత్ - పక్షేసామర్థ్యంకరోతీతిసామర్థ్యకృత్ - ప్రకృతిప్రకృతయే - శ్లేషువిద్వత్సుచ - వక్ష్యతిధారయిష్య

ర్థ్యకృదమిత్రాణాం మిత్రాణాంచనృపాత్మజః ॥ ప ॥ రజనిరమణ
మౌళేః పాదపద్మావలోకక్షణసమయవరాప్తాపూర్వసంపత్సహస్రం।
ప్రమథనివహమధ్యేజాతుచిత్తేప్రసాదా దహముచితరుచిస్స్యాం నంది
తాసాతథామే॥ ప ॥ సర్వస్వంహరసర్వస్యత్వంభవచ్ఛేదతత్పరః । న
యోపకారసాంముఖ్య మాయాసితనువర్తనమ్॥ప॥ భేదాభావాత్ప్ర
కృత్యాదేర్భేదోపి నవమోభవేత్ ॥ నవమోపీత్యపిర్భిన్నక్రమః॥ ఉ
దాహరణం॥ప॥ యోసకృత్పరగోత్రాణాం పక్షచ్ఛేదక్షణక్షమః । శత

తి-కథయిష్యతిచ- సామర్థ్యకృదిత్యత్రక్విపికృంతతేఃకరోతేశ్చప్రకృత్యో
శ్శ్లేషః - వక్ష్యతీతిల్పృటివహతేర్వక్తేశ్చప్రకృత్యోశ్శ్లేషముదాహరతి-
రజనిరమణేతి-రజనిరమణమౌళేఃచంద్రశేఖరస్యపాదపద్మావలోకేనయః
క్షణసమయఉత్సవకాలస్తస్మిన్వరాప్తంవరశబ్దపూర్వంచ సంపత్సహ
స్రంయస్మిన్కర్మణి యథాభవతితథా-జాతుకదాచిత్ తేప్రసాదాత్
ప్రమథనివహమధ్యేప్రమథగణమధ్యే ఉచితరుచిరహంనందితా ఆనందీ
స్యాం - తథామేమమసాప్రసిద్ధానందినోభావోనందితాస్యాదిత్యాశం
సాయాం- అత్రోత్తమపురుషప్రథమపురుషయోఃప్రత్యయయోశ్శ్లేషః॥
సుప్తిఙ్ప్రత్యయయోశ్చశ్లేషముదాహరతి- సర్వస్వమితి- హేహర-త్వం
సర్వస్య-సర్వస్వంహర - త్వంభవచ్ఛేదతత్పరోభవ-నయోపకారసాం
ముఖ్యంనయ-ఆయాసోఽస్యాస్తీత్యాయాసి - తనువర్తనం-తను-విస్తార
య- యస్యానుగ్రహమిచ్ఛామితస్యవిత్తంహరామ్యహమితిన్యాయాదను
గ్రహంకుర్వితిభావః॥ఏవమష్టవిధాంశ్శ్లేషానుదాహృత్యనవమంకంచన
ప్రకారంప్రతిపాద్యోదాహరతి-భేదేతిభిద్యతేఽనేనేతిభేదోభేదకధర్మః
తస్యాభావాత్ - తథాచప్రకృత్యాదేర్యేభేదకాఃతేషామభావాత్నవ
మోపిభేదోభవేత్ - యఇతి - సవిబుధేంద్రోదేవేంద్రః - పండితప్ర
భుశ్చ - యఃఅసకృత్పరేషాముత్కృష్టానాంగోత్రాణాం పర్వతా
నాం - పక్షాణాంనతుతాంశ్ఛేదఏవక్షణ ఉత్సవఃతస్మిన్క్షమః - అ
న్యత్రపరగోత్రాణాంశత్రుకులానాం పక్షాణాంసహాయానాంచ్ఛేదక్ష

కోటిదతాం బిభ్రద్విబుధేంద్రస్య రాజతి ॥ అత్రప్రకరణాదినియమాభావాద్ద్వావప్యర్థౌ వాచ్యౌ ॥ ననుస్వరితాదిగుణభేదాద్భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాణాం తదభేదాదభిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాణాంచ శబ్దానాంబంధే అలంకారాంతరప్రతిభోత్పత్తిహేతుశ్శబ్దశ్లేషోర్థశ్లేషశ్చేతి ద్వివిధోప్యర్థాలంకారమధ్యేపరిగణితో న్యైరితికథమయంశబ్దాలంకారః ॥ ఉచ్యతే॥ ఇహదోషగుణాలంకారాణాం శబ్దార్థగతత్వేనయో విభాగస్సోన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ వ్యవతిష్ఠతే॥ తథాహి ॥ కటుత్వాదిగాఢత్వాద్యనుప్రాసాదయోప్యపుష్టార్థత్వాది ప్రౌఢ్యాద్యుపమాదయ

ణోత్తమః శతకోటింవజ్రం దదాత్యసురేషు పతీతి శతకోటిదః తస్యభావస్తత్తా తాం - అన్యత్రశతసంఖ్యాకాః కోటయః ధనానిశతకోటయః తాదదాతీతిశతకోటిదస్తస్యభావస్తత్తా తాంబిభ్రత్ - నన్వేకస్యార్థస్య వాచ్యత్వమన్యస్యవ్యంగ్యత్వమస్తు - కిమనేనశ్లేషోక్తిక్లేశేనేత్యతాహ - అత్రేతి- అర్థద్వయస్యాపివాచ్యత్వేనశ్లేషఏవాంగీకరణీయఇతిభావః॥ నన్విత్యాది - స్వరితాదిగుణభేదాత్ స్వరితోదాత్తత్వాదిగుణవైలక్షణ్యాత్- కేచిద్భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాః- తదభేదాత్- అన్యేఅభిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాశ్చ - ఉభయేషాంబంధే - యత్రపదభంగస్తత్రశబ్దశ్లేషః- యత్రనపదభంగస్తత్రార్థశ్లేషఃద్వివిధోప్యయముపమాదేరలంకారస్యప్రతిభాముత్థాపయతీత్యతోస్యార్థాలంకారత్వమపియుక్తం- నశబ్దాలంకారత్వమేవేత్యాశంక్యోచ్యతఇత్యాదినాసమాధత్తే- సామాన్యేనవాచ్యవ్యవహారేశబ్దార్థనిబంధనంవాచ్యం - యదనుగుణోయమత్రత్యోవిభాగఇత్యాశయేనాహ- ఇహేతి- ఇహాస్మిన్గ్రంథే - నకేవలమలంకారేష్వయంనియమఃకింతుదోషగుణయోరపీత్యాహ - దోషేతి-ఉద్దేశానుసారాద్దోషగుణాలంకారాణామిత్యుక్తం - యథాశ్రుతికటుత్వాదీనామన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవశబ్దార్థగతత్వేనవ్యవస్థాతథైవశ్లేషస్యాపీతిప్రతిపాదయితుమాహ - తథాహీతి - కటుత్వంశ్రుతికటుత్వంశాబ్దోదోషః - గాఢత్వంశాబ్దోగుణః - అనుప్రాసశ్శాబ్దోలంకా

స్తద్భావతదభావానువిధాయిత్వా దేవశబ్దార్థగతత్వేనవ్యవస్థాప్యం తే॥ ప॥ స్వయంచపల్లవాతామ్రభాస్వత్కరవిరాజితే త్యభంగశ్లేషః॥ ప్రభాతసంధ్యేవాస్వాపఫలలుబ్ధేహితప్రదేతి। సభంగశ్లేష శ్చేతి ద్వావపి శబ్దైకసమాశ్రయావితిద్వయోరపి శబ్దశ్లేషత్వముపపన్నం । నత్వాద్యస్యార్థశ్లేషత్వం॥ అర్థశ్లేషస్యతుసవిషయః । యత్రశబ్దపరివర్తనేపినశ్లేషత్వఖండనా॥ యథా ॥ప॥స్తోకేనోన్నతిమాయాతి స్తోకేనాయా

రః- ఏవమపుష్టార్థత్వమార్థోదోషః- ప్రౌఢిరార్థోగుణః- ఉపమాఅర్థోలంకారః-తత్తజ్జాతీయసంగ్రహార్థంసర్వత్రాదిపదప్రయోగః-ప్రౌఢిగాఢత్వయోర్గుణత్వంపరాభ్యుపగమేన-స్వమతేతుతయోరోజస్యంతర్భావాత్ - అతోద్భటీయమేవోదాహరణద్వయమేకస్మిన్నప్యేప్రదర్శయతి- స్వయమితి- గౌరీవర్ణనంప్రాకరణికం - గౌరీపక్షేపల్లవవదాతామ్రాభ్యాంభాస్వద్భ్యాంచకరాభ్యాంవిరాజితా- సంధ్యాపక్షేతుపల్లవవదాతామ్రైర్భాస్వతస్సూర్యస్యకరైఃకిరణైర్విరాజితేతి- అస్వాపఫలలుబ్ధేహితప్రదా - గౌరీపక్షే. సుఖనాప్తుంలబ్ధుంశక్యంస్వాపంతాదృశంనభవతీత్యస్వాపంయత్ఫలంమోక్షలక్షణంతస్మిన్ లుబ్ధానామాసక్తానామీహితంకాంక్షితంప్రదదాతీతితథోక్తా - అన్యత్రస్వాపేననిద్రారాహిత్యేనయత్ఫలంతత్రలుబ్ధవిషయేహితప్రదేతి - ఆగతేతిశేషఃఅత్రపూర్వార్ధేఅభంగశ్లేషః- ఉత్తరార్ధేసభంగశ్లేషః- అస్వాపేత్యత్రయత్పదైకపద్యంతదాఽంతోదాత్తత్వం- భిన్నపదత్వేతుపూర్వపదప్రకృతిస్వరేణాద్యుదాత్తత్వం గురుప్రయత్నత్వంచేతిశబ్దభేదాచ్ఛాబ్దత్వం- పూర్వార్ధేతుతదభావాదార్థత్వమిత్యతఆహ- నత్వితి-భాస్వత్కరశబ్దయోస్సూర్యకిరణశబ్దపరివర్తనేశ్లేషాభావఇత్యభిప్రాయః- తర్హ్యర్థశ్లేషస్యనవిషయస్తత్రాహ-అర్థశ్లేషస్యత్వితి-ఉదాహరతి-స్తోకేనేతి - తులాయాఃకోటేరగ్రస్య - అత్రస్తోకాది పదస్థానే స్వల్పాదిపదప్రయోగేపి నశ్లేషత్వహానిః - తథాచ స్వయాంచ పల్లవాతామ్రేత్యత్రాపి శబ్దాలంకారత్వేపి శ్లేషోపమయోః ప్రతీతత్వా త్సాంకర్యమితి

త్యర్థోగతిః । అహో సుసదృశీవృత్తి స్తులాకోటేఃఖలస్యచేతి॥ నచా యముపమా ప్రతిభోత్పత్తిహేతుశ్శ్లేషః । అపితుశ్లేష ప్రతిభోత్పత్తి హేతురుపమా॥ తథాహి ॥ యథా॥ప॥ కమలమివముఖం మనోజ్ఞమే తత్కచతితరామిత్యాదౌ గుణసామ్యే క్రియాసామ్యే ఉభయసామ్యే వా ఉ పమా తథా సకలకలం పురమేతజ్జాతం సంప్రతిసుధాంశుబింబ మివేత్యా దౌ శబ్దమాత్రసామ్యేపిసా యుక్తైవ॥ తథాహ్యుక్తం రుద్రటాపి ॥ నస్ఫుట మర్థాలంకారావేతావుపమాసముచ్చయౌ కింతు - ఆశ్రిత్యశబ్ద మాత్రం సామాన్యమిహాపిసంభవత ఇతి ॥ నచకమలమివముఖమిత్యాదిస్సా

భావః- సర్వత్ర శ్లేషస్యోపమా ప్రతిభోత్పత్తిహేతుత్వా చ్ఛ్లేషఏవనోప మా- శ్లేషస్యసర్వాలంకారాపవాదిత్వాదిత్యాహ- నచేతి- నకేవలం శ్లే షఉపమా ప్రతిభోత్పత్తిహేతుః - కింతూపమాపి శ్లేష ప్రతిభోత్పత్తి హేతురిత్యర్థః- ననుస్వయంచ పల్లవాతామ్రేత్యాదిషూపమాయాం అ ర్థాలంకారత్వేన శబ్దాలంకారత్వాభావాన్న సాంకర్యమిత్యాశం క్యోపమాయాశ్శబ్దాలంకారత్వం సాధయితుమాహ- తథాహీతి- కమ లమివేతి- మనోజ్ఞమితి- మనోజ్ఞత్వం గుణసామ్యం- కచదీప్తావితి ధాతోః కచతీతిదీప్తిః క్రియాసామ్యం- ఇతి యథాత్రోపమాయా అర్థాలంకార త్వంతథాన్యత్ర శబ్దాలంకారత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ- తథేతి- సకల కలంకలకలసహితం - సకలాస్సంపూర్ణాః కలాయస్మింస్తథోక్తం అత్రపురస్య చంద్రబింబస్యచ సకలకలత్వం శబ్దసామ్యం - నత్వర్థ సామ్యమితి శబ్దాలంకారత్వ మంగీకార్యమితిభావః- అత్రసమ్మతిమా హ - తథాహీతి - స్ఫుటమితి - ఇహాపిశబ్దాలంకారమధ్యేపి - ఉ పమాసముచ్చయౌ సంభవత ఇత్యన్వయః - ప్రాచుర్యా దర్థాలం కారావేవోపమాసముచ్చయౌ క్వచిచ్ఛబ్దమాత్ర సామ్యాత్తౌ శబ్దాలం కారావపిభవతః- పురంసుధాంశుబింబంచేతిపాఠే సముచ్చయాలంకా రోద్రష్టవ్యః- ననుమనోజ్ఞత్వాదిసాధర్మ్యరహితముపమావిషయోస్తు- మనోజ్ఞత్వాదిసాధర్మ్యప్రయోగేతు శ్లేషఏవేత్యాశంక్యాహ-నచేతి- క

ధారణధర్మప్రయోగస్యాస్య ఉపమావిషయ ఇతి వక్తుమయుక్తం ॥ పూ
ర్ణోపమాయా నిర్విషయత్వాపత్తేః॥ ప ॥ దేవత్వమేవ పాతాలమా
శానాం త్వం నిబంధనమ్ । త్వం చామరమరుద్భూమిరేకో లోకత్రయా
త్మకః । ఇత్యాదిశ్లేషస్య చోపమావివిక్తో విషయ ఇతి ద్వయోర్యోగసం
కర ఏవ। ఉపపత్తిపర్యాలోచనే తూపమాయా ఏవాయం వివిక్తో విషయః।
అన్యథా విషయాపహార ఏవ పూర్ణోపమాయాః స్యాత్ ॥ నచ అబిం

మలమివముఖమిత్యాదౌ స్సాధారణధర్మప్రయోగవిశిష్టస్య శ్లేషవిషయ
త్వే- దశమోల్లాసే ఉపమాభేదత్వేన ప్రతిపాదయిష్యమాణస్య పూ
ర్ణోపమాలంకారస్య నిర్విషయత్వం స్యాదితి భావః- నన్వస్యోపమా వి
షయత్వే శ్లేషస్య నిర్విషయత్వం స్యాదిత్యాశంక్య శ్లేషస్య వివిక్తం విష
యాంతరం దర్శయతి- దేవేతి- రాజ్ఞ ఈశ్వరస్య చ శ్లేషః- హే దేవ త్వమే
వాలం పాతా రక్షకః- పాతాలం- పాతాళలోకశ్చ- త్వమాశానాం మ
నోరథానాం నిబంధనం కరణభూతః- అన్యత్ర ఆశానాం దిశాం నిబంధనం
జ్ఞాపకం- భూలోక ఇత్యర్థః- సూర్యోదయేన దిఙ్నిబంధనాత్ - త్వం-
చామరసంబంధినో మరుతో వాయోః భూర్మిరాస్పదం- కించ- త్వమమ
రాణాం దేవానాం మరుతాం మరుద్గణానాం చ భూమిః స్థానం స్వర్గలో
కశ్చ- అతస్త్వమేకోఽపి లోకత్రయాత్మకః- ఇత్యాదిరితి- శ్లేషస్య చేతి చకా
రాదుపమాయా అపి శ్లేషాసంకీర్ణో విషయః ప్రదర్శిత ఇతి సూచితం -
అత్ర నోపమా- ఇవాద్యభావాత్- భాతతో వివిక్తో యం విషయః శ్లేషస్యేతి
భావః- ఏవముపమాశ్లేషయోర్భిన్నవిషయత్వాదనయోరేకత్ర సమా
వేశే తు సంకర ఏవ వక్ష్యమాణ లక్షణోఽలంకారః న పునరేక ఏవ - ఉపమా
లంకారః శ్లేషో వేత్యర్థః- ఏవం చ పల్లవాతామ్రేత్యాది స్సంకరాలంకా
రస్య విషయ ఇతి ప్రౌఢ్యా ప్రతిపాదితం- విచార్యమాణే తూపమాయా ఏవా
యం విషయ ఇతి ప్రతిపాదయితుమాహ - ఉపపత్తీతి - ఉపపత్తిర్యు
క్తిః- న కేవలముపమాలంకార ఏవైవం ప్రతిపాదయితుమయుక్తమిత్యాహ-
నచేతి- అబింద్వితి- ఇయమంగనా- గళల్లావణ్యస్య బిందుర్యస్యాస్సా

దుసుందరీనిత్యంగళల్లావణ్యబిందుకేత్యాదావిరోధప్రతిభోత్పత్తిహేతు
శ్శ్లేషః। అపితుశ్లేషప్రతిభోత్పత్తిహేతుర్విరోధః॥ నహ్యత్రార్థ
ద్వయప్రతిపాదకశ్శబ్దశ్లేషః। ద్వితీయార్థస్యప్రతిభాతమాత్రస్య ప్రరో
హాభావాత్ ॥ నచవిరోధాభాసఇవవిరోధశ్లేషాభాసశ్శ్లేషః॥ త
స్మాదేవమాదిషువాక్యేషుశ్లేషప్రతిభోత్పత్తిహేతురలంకారాంతరమేవ।
తథాచ॥ సద్వంశముక్తామణిః॥ నాల్పః కవిరివస్వల్పశ్లోకోదేవమహాన్భ
వాన్। అనురాగవతీసంధ్యాదివసస్తత్పురస్సరః। అహోదైవగతి

అబిందుసుందరీ- బిందురహితాచాసౌసుందరీచేతివిరోధః - పరిహారస్తు
అప్సుప్రతిబింబితఇందురబిందుస్తద్వత్సుందరీ - చాకచక్యంసాధర్మ్యం
బిందురాహిత్యంవ్యంగ్యం - అత్రశ్లేషప్రతిభోత్పత్తిహేతుత్వాద్విరో
ధాలంకారేణ శ్లేషోబాధ్యతఇతిభావః- అత్రహేతుమాహ-నహీతి- అ
త్రశ్లోకేఅబిందుశబ్దోభిధయా అర్థద్వయంనప్రతిపాదయతి- తత్రహే
తుర్ద్వితీయార్థస్యేతి - ద్వితీయార్థస్యబిందురాహిత్యరూపస్య వ్యం
జనవ్యాపారమాత్రగమ్యస్య ప్రరోహాభావాత్- అభిధావైచిత్ర్య లక్ష
ణాలంకారపర్యంతం ప్రసరణాభావాదిత్యర్థః- నను ద్వితీయార్థ
ప్రరోహాభావేప్యాభాసస్యాపిశ్లేషత్వమస్తు - విరోధాభాసస్య విరోధత్వ
వదిత్యాశంక్యాహ- నచేతి- ఆభాసతావ్యతిరేకేణ విరోధాలంకారా
భావాద్విరోధాభాసస్య విరోధత్వేపిశ్లేషాభాసస్యనశ్లేషత్వం- ఉభయా
ర్థప్రరోహస్యైవ శ్లేషాంగీకారాదితిభావః- ఏవమేవరూపకాలం
కారాదీనామపిశ్లేషోబాధ్యఇత్యుపసంహారవ్యాజేనాహ- తస్మాదితి. ఏవ
మాదిష్వితి-ఏవమాదిష్వితియదుక్తంతద్దర్శయతి - తథాచేతి- సద్వంశ
ద్వంశోఽన్వయఏవవంశో వేణువిశేషస్తస్యముక్తామణిరిత్యారోపః -
అత్రవంశశబ్దశ్లేషోముక్తామణిరూపకస్యాంగం- తస్మాదేకదేశవర్తిరూ
పకేణశ్లేషోబాధ్యతే- నాల్పఇతి- శ్లోకోయశఃపద్యంచ - అత్రశ్లేషోవ్య
తిరేకస్యోపకారకఇతివ్యతిరేకేణశ్లేషోబాధ్యతే - అనురాగవతీతి - అత్ర
నాయికాఅనురాగవతీ - తదనుకూలశ్చనాయకఇత్యప్రస్తుతార్థశ్చ గ

శ్చిత్రా తథాపి నసమాగమః ॥ ఆదాయచాపమచలంకృత్వాహీనంగు
ణంవిషమదృష్టిః ॥ యశ్చిత్రమచ్యుతశరోలక్ష్య మభాంక్షీత్తస్మై నమస్తస్మై ॥
ఇత్యాదావేకదేశవర్తిరూపకశ్లేషవ్యతిరేక సమాసోక్తివిరోధత్వముచి
తం॥ నతుశ్లేషత్వం॥ శబ్దశ్లేషఇతిరోచ్యతే॥ అర్థాలంకారమధ్యేచ ల
క్ష్యతఇతికోయంనయః॥ కించ॥ వైచిత్ర్యమలంకారఇతియఏవకవిప్రతి
భాసంరంభగోచరస్తత్రైవవిచిత్రతేతి సైవాలంకారభూమిః॥ అర్థశ్లే

మ్యమానఇతి ద్వయోరర్థయోర్వాచ్యత్వాభావా చ్ఛ్లేషస్సమాసోక్త్యా
బాధ్యతే- ఆదాయేతి- అచలంపర్వతంనిశ్చలంచ-అహీనంసర్పశ్రేష్ఠం-
హీనంవికలంచ- విషమాస్త్రిస్రోదృష్టయోయస్యసః - పక్షేవిషమాలక్ష్య
నిర్ధారణాసమర్థాదృష్టిర్యస్యసః అచ్యుతశరోహరిశరః - అగళిత
బాణశ్చ- ఇత్యర్థాంతరస్య ప్రతిభాతమాత్రత్వేన వాచ్యత్వాభావా
ద్విరోధాభాసేన శ్లేషోబాధ్యతే- ఇత్యాదావితి- ఉక్తోదాహరణేషుయ
థాసంఖ్యమిదమలంకారచతుష్టయం - ఏకదేశవర్తిరూపకం- శ్లేషేతి
వ్యతిరేకాదిత్రయాన్వితతయాశ్లేషవ్యతిరేకః - శ్లేషసమాసోక్తిః- శ్లేష
విరోధశ్చేతిబోధ్యం - ఉచితమితి- సశ్లేషత్వేనవ్యవహర్తుముచితమిత్య
ర్థః-నత్వితి-శ్లేషత్వం-కేవలశ్లేషత్వంతునోచితమిత్యర్థః - స్వయంచప
ల్లవాతాంమ్రేత్యాదౌ శబ్దశ్లేషోర్థాలంకార ఏవనశబ్దాలంకారఇతి క
స్యచిన్మతందూషయతి- శబ్దశ్లేషఇతి- శబ్దశ్లేషస్యార్థాలంకారత్వ కథ
నంవ్యాహతమితిభావః ననువ్యాహతం-శబ్దశ్లేషస్యా లంకారత్వాభా
వేనాన్యతోక్తత్వాదిత్యాశంక్యాహ-కించేతి-వైచిత్ర్యరూపస్యాలంకార
స్యవివక్షయాశబ్దస్యార్థస్యవా సంభవాత్స్వయంచ పల్లవాతాంమ్రే
త్యాదౌశబ్దఏవకవిప్రతిభాసంరంభగోచరఇతిశబ్దాలంకారత్వైవయుక్తేతి
భావః-ననునిరర్థకానాంశబ్దానాంశ్లేషౌచిత్యాభావాదర్థాలంకారత్వమే
వతేషాముచితమితిశంకతే-అర్థేతి-ప్రసంగేనయుక్త్యాదూషయతి - అను
ప్రాసాదీనామితి-తత్రైవ-అర్థముఖప్రేక్షకత్వేనేత్యర్థః- నన్వనుప్రాసగో
చరాణాంశబ్దానామర్థముఖప్రేక్షకత్వంకథమిత్యతఆహ-రసేతి-అలంకా

ముఖప్రేక్షకత్వమేతేషాం శబ్దానామితి చేదనుప్రాసాదీనామపి తథైవేతి తే
ష్వర్థాలంకారాః। కిం నోచ్యంతే॥ రసాదివ్యంజకస్వరూపవాచ్యవిశేషసవ్య
పేక్షత్వేహ్యనుప్రాసాదీనామలంకారతా॥ శబ్దగుణదోషాణామప్యర్థా
పేక్షయైవ గుణదోషతా॥ అర్థగుణదోషాలంకారాణాం శబ్దాపేక్షయైవ
స్థితిరితి తేపి శబ్దగతత్వేనోచ్యంతాం॥ విధౌ వక్త్రే మూర్ధ్ని త్యాదౌ వర్ణవిశ్లే
షేప్యేకప్రయత్నోచ్చార్యత్వే అర్థశ్లేషత్వం శబ్దభేదేపి ప్రసంజతీత్యేవ మా
దిస్వయం విచార్యం॥ తచ్చిత్రం యత్ర వర్ణానాం ఖడ్గాద్యాకృతిహేతుతా।
సన్నివేశవిశేషేణ యత్రన్యస్తా వర్ణాః ఖడ్గమురజపద్మాద్యాకార ముల్లాస
యంతి॥ తచ్చిత్రం కావ్యం కష్టం కావ్యమేతదితి దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే॥ ఉదా
హరణం॥ ప॥ మారారిశక్రరామేభముఖైరాసారరంహసా। సారారబ్ధస్త

రతా శబ్దాలంకారతేత్యర్థః- ఉక్తామువపత్తిమలంకార ఇవ గుణదోషయో
స్సంచారయతి- శబ్దేతి- శబ్దానాం గుణదోషా అర్థవివక్షయైవ ప్రవృత్తా ఇ
త్యర్థగతత్వేనైవోచ్యంతాం- అర్థానాం గుణదోషాలంకారాశ్చ శబ్దా
పేక్షయైవ ప్రవృత్తా ఇతి శబ్దగతత్వేనైవోచ్యంతామిత్యతిప్రసంగ ఇతి భా
వః- అతిప్రసంగాంతరమాహ- విధావితి- శబ్దభేదేపి విధుర్విధిరితి శబ్ద
యోర్భేదే సత్యపీత్యర్థః॥ చిత్రాలంకారం లక్షయతి- తదితి- యత్ర య
స్మిన్పద్యే- వర్ణానాం ఖడ్గాద్యాకృతిహేతుత్వం నఘటత ఇత్యాశంక్యో
క్తం సన్నివేశవిశేషేణేతి - లిపేరక్షరరచనావిశేషేణేత్యర్థః - ఉల్లాస
యంతి అనుస్మారయంతి- ఖడ్గబంధముదాహరతి- మారేతి - మారారి
హరః - శక్ర ఇంద్రః - రామాః పరశురామాదయః ఇభముఖో గజాన
నః- తైః- ఆసారస్య వేగవతో వర్షస్య రంహసా వేగేన- సారముత్కృ
ష్టం యథా తథా ఆరబ్ధస్తవో యస్యాస్సా - నిత్యం సర్వదా తేషామా
ర్తిహరణేషు మానవానాం భక్తానాం మాతా సంఘట్టేవలోకాపకారేణ
శ్రీస్సంపద్యేషాం మహిషాసురాదీనాం బాధితసంభ్రమా నిరస్తానం
దా- యద్వా సంఘట్టే యుద్ధే శ్రీర్యేషాం తేషాం యుద్ధరసికానాం బాధిత
సంభ్రమా సిరస్తభయా- మాన్యా నిఖిలలోకపూజ్యా- రామాణాం స్త్రీ

వానిత్యంతదాతిఃహారణక్షమా॥ మాతానతానాంసంఘట్టశ్రియాంబాధితసంభ్రమా। మాన్యాసనీమా రామాణాంశంమెదిశ్యాదుమాదిమా॥ ఖడ్గః॥ ప॥ సరలాబహూలారంభతరలావిబలారవా।వరలాబహులామందకరలాబహులామలా ॥ మురజబంధః॥ ప॥ భాసతేప్రతిభాసార రసాభాతాహతావిభా । భావితాత్మాశుభావాదె దేవాభాబతతేసభా॥ ప

ణాంసనీమా అవధిసహితా- ఆదిమా పురాతనీ - ఉమా పార్వతీ - మెమహ్యంశంసుఖందిశ్యాద్దద్యాత్॥ శ్లోకద్వయెనాన్వయోబంధశ్చ యోజ్యః॥ మురజబంధముదాహరతి- సరలేతి- శరద్వర్ణనమేతత్ - సరలాఅవక్రాఅనుకూలేతియావత్- బహుళ్వారంభైస్తరళానాం చంచలానాంఅళిబలానాంభ్రమరసంఘానామారవోయస్యాంసా - వరలాభిర్హంసీభిర్బహుళా- అమందాజాగరూకాఃకరలారాజానోయస్యాంసా - అబహులేశుక్లపక్షెఅమలానిర్మలా- ఏవంవిధాశరత్ప్రాప్తా ॥ పద్మబంధముదాహరతి- భాసతఇతి- హేప్రతిభాసారబుద్ధివిశేషేణశ్రేష్ఠ- రసేనప్రీతిరూపేణాభాతాశోభితా- హతాఅవిభాఅశోభాయయాసా-భావితఏకాగ్రీకృతఆత్మాహృదయంయస్యాంసా- వాదెవిషయె శుభా- దేవాభా- దేవసభాసదృశీ- తెసభాభాసతెబతేతిహర్షే॥ సర్వతోభద్రముదాహరతి- రసేతి- రసా-సారరసాసార-సా-ఆయతాక్ష - క్షతాయసా-సాతావాత-తవ- అతాసా-రక్షతః-తు-అస్తు- అతక్షుర - ఇతిపదవిభాగః- హేసారరసాసార- సారఉత్కృష్టోయోరసశ్శృంగారస్తస్యాసారవేగవద్వర్షభూత-రసికాగ్రసరేత్యర్థః- ఆయతాక్షవిశాలనేత్ర-సాతంసాశితమవాతమజ్ఞానంయేనతస్యసంబుద్ధిః-హేసాతావత- అతక్షర-అతక్ష్ణేణవృద్ధ్యారాతిదదాతీతితస్యసంబుద్ధిఃహేఅతక్షుర. హేరాజన్-రక్షతస్తవతు - సాప్రకృతారసాభూమిః - క్షతాయసా - క్షతఆయోధనాగమో యెషాంతాన్ శత్రూన్ సాతినాశయతీతి తథోక్తా - అతాసా - నాస్తితానః క్షయోయస్యాంసాతథోక్తా- అస్తు-రసా-సారరసా-సారసాయతాక్షేతివాపదవిభాగః॥ నన్వర్థభ్రమకాద

ద్మబంధః॥ ప ॥ రసాసారరసాసార సాయతాక్షక్షతాయసా । సాతావాతతవాతాసారక్షత స్త్వస్త్వతక్షర॥ సర్వతోభద్రం ॥ సంభవినోప్యన్యేభేదా శ్శక్తిమాత్రప్రకాశకాః।నతుకావ్యరూపతాం దధతీతి నప్రదర్శ్యంతే॥ ప ॥ పునరుక్తవదాభాసో విభిన్నాకారశబ్దగా । ఏకార్థతేవ । భిన్నరూపసార్థకానర్థకశబ్దనిష్ఠమేకార్థత్వేనేవముఖేభాసనంపునరుక్తవదాభాసః॥ సచశబ్దస్యసభంగా భంగరూపకేవలశబ్దనిష్ఠః॥ ఉదాహరణం॥ ప ॥ అరివధదేహశరీరస్సహసా రథిసూతతురగపాదాతః । భాతిసదానత్యాగ స్థిరతాయామవనితలతిలకః॥ చకాసంత్యంగనారామాః కౌతుకానందహేతవః । తస్యరాజ్ఞస్సుమనసో విబుధాఃపార్శ్వవర్తినః॥ తథాశబ్దార్థయోరయం॥ ఉదాహరణం ॥

యోన్యేపిశ్లేషాదాస్సంతికిమితినప్రదర్శ్యంతఇత్యతఆహ- సంభవినఇతి- పునరుక్తవదాభాసంలక్షయతి- పునరుక్తవదితి- విభజతే-సచేతి- సభంగశబ్దనిష్ఠః- అభంగశబ్దనిష్ఠశ్చేతిద్వివిధః- తత్రాద్యముదాహరతి - అరీతి - అరీణాం వధం దదాతీత్యరివధదా తాదృశీఈహాయేషాంతే తాదృశా యేశరిణో ధానుష్కాస్తా నీరయతి ప్రేరయతీతి తథోక్తః సహసాశీఘ్రంరథిభీరథికైఃసూతంప్రేరితంతురగపాదాతం యేనస తథోక్తః - సతాంమహాపురుషాణామానత్యాప్రణామేనఉపలక్షితః- స్థిరతాయాంవిషయేఅగఃపర్వతః- అవనితలతిలకోయంరాజాభాతి-అత్ర దేహశరీరయోః సారథిసూతయోః దానత్యాగయోర్నిరర్థకయోః పునరుక్తవదాభాసః- ద్వితీయముదాహరతి - చకాసంతీతి - సుమనసశ్శోభనహృదయస్యతస్యరాజ్ఞఃపార్శ్వవర్తినఃఅంగనేష్వారామాయేషాంతే- కౌతుకముత్సవవిశేషస్తద్రూపానందదాయినః - విబుధావిద్వాంసశ్చకాసంతి - అత్రాంగనారామయోఃకౌతుకానందయోర్నిరర్థకయోశ్చముఖేయత్పౌనరుక్త్యం - సుమనస్సమీచీన హృదయయోర్విబుధావిద్వాంసఇత్యనయోర్నిరర్థకయోరివఅభంగయోః పౌనరుక్త్యంచ- ప్రసంగాదుభయాలంకారత్వమప్యాహ- తథేతి- యథాశ

ప॥ తనువపురస్యాన్యోసౌకరికుంజర రుధిరరక్తఖరనఖరః। తేజోధామమ
హఃపృధుమనసామింద్రోహరిర్జిష్ణుః॥ అత్రైకస్మిన్పదేపరివర్తితేనా
లంకారఇతిశబ్దాశ్రయః । అపరస్మిన్పరివర్తితేపి నహీయతఇత్యర్థని
ష్ఠఇత్యుభయాలంకారోయం॥ *

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే శబ్దాలంకారనిర్ణయోనామ

నవమోల్లాసః.

వలస్యశబ్దస్యాలంకారతాతథోభయోరపీత్యర్థః - తన్వితి - తను
కృశంవపుర్యస్యసతాదృశోపిఅన్యూవిలక్షణః- కరికుంజరాణాంగజశ్రేష్ఠా
నాంరుధిరేణరక్తాఃఖరాశ్చనఖరాయస్యసతథోక్తః - తెజసాంధామస్థాన
భూతః- మహాఃపృధుమనసాంసత్వోద్రిక్తానాంఇంద్రశ్శ్రేష్ఠః - అసౌహ
రిస్సింహఃజిష్ణుర్జయశీలః- అత్రతనువపుషోః - తెజోధామమహసాం
ఇంద్రహరిజిష్ణూనాంచపౌనరుక్త్యం- అతోభయాలంకారత్వంకథమి
త్యాశంక్యాహ- అత్రైతి - ఏకస్మిన్పదఇతి-కుంజరహర్యాదావిత్యర్థః-
అపరస్మిన్నితి- కరిశబ్దప్రభృతావిత్యర్థః॥

ఇతిశ్రీ కావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

నవమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే ॥ దశమోల్లాసప్రారంభః.

అథాలంకారానాహ॥ సాధర్మ్యముపమాభేదే. ఉపమానోపమేయయోరేవ । నకార్యకారణాదికయోస్సాధర్మ్యం భవతీతితయోరేవసమానధర్మేణసంబంధఉపమా ॥ భేదగ్రహణమనన్వయవ్యవచ్ఛేదాయ॥ పూర్ణాలుప్తాచ॥ ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాముపాదానేపూర్ణా॥ ఏకస్యద్వయోస్త్రయాణాంవాలోపేలుప్తా॥ సాగ్రిమా ॥ శ్రౌత్యార్థీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా। అగ్రిమాపూర్ణా।యథేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతా

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే ॥ దశమోల్లాసవ్యాఖ్యానప్రారంభః.

సాధర్మ్యమితి - అస్యానేకాలంకారబీజభూతత్వాత్ప్రాఙ్నిరూపణమితిభావః - సాధర్మ్యమిత్యనేనైవోపమానోపమేయయోస్సిద్ధత్వాత్తయోస్సాధర్మ్యముపమా - యథేవాదీతి - యత్పరాయస్మిన్నిష్ఠాః- ఉపమానవిశేషణానిసాదృశ్యవిశిష్టవాచకాఇత్యర్థః - నసాదృశ్యప్రతిపాదనపటీయాంసఇతిభావః- తథాపీతి- శబ్దశక్తి మహిమ్నా శబ్దశక్తిసామర్థ్యేన- శ్రుత్యైవ- ముఖ్యవృత్త్యైవేత్యర్థః - షష్ఠీవదితి- అయంభావః ॥ రాజ్ఞఇత్యత్రగుణీభూతస్య రాజ్ఞో విశేషణభూతాషష్ఠీయథానుశాసనబలాత్ప్రధానభూతంసంబంధినంపురుషమాక్షిపతీతదుభయనిష్ఠంసంబంధమపిజ్ఞాపయతి-తథైవోపమాన విశేషణత్వేనధర్మివాచకతయా సదృశపరాఅపియథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తిసామర్థ్యాత్సాదృశ్యమపి బోధయంతీతి - ఏవంచ యథేవాది శబ్దానాం సాక్షాత్సాదృశ్యపరత్వా త్తత్ప్రయోగశ్రౌతీతిబోధ్యం విశ్రాంతిరితిసర్వ

ప్రతీతిరితియద్యప్యుపమానవిశేషణాన్యేతే ॥ తథాపిశబ్దశక్తిమహిమ్నా శ్రుత్యైవషష్ఠీవత్సంబంధంప్రతిపాదయంతీతితత్సద్భావే శ్రౌత్యుపమా॥ తథైవతత్రతస్యేవేత్యనేనవార్థే విహితస్యవతేరుపాదానే । తేన తుల్యమిత్యాదావుపమేయఏవ । తత్తుల్యమస్యేత్యాదౌచోపమానఏవ॥ ఇదంచతత్తుల్యమిత్యాదావుభయత్రాపి తుల్యాదిశబ్దానాంవిశ్రాంతిరితి సామ్యపర్యాలోచనయాతుల్యతా ప్రతీతిరితిసాధర్మ్యస్యార్థత్వాత్తుల్యాదిపదోపాదానేఆర్థీ ॥ తద్ధితేతేనతుల్యమిత్యాదినావిహితస్యవతేస్థితౌ ఇవేననిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతినిత్యసమాసఇవశబ్దయోగే సమాసగా ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ స్వవేష్మసమరేషుత్వాం విజయశ్రీర్నముంచతి। ప్రభావప్రభవంకాంతం స్వాధీనపతికాయథా॥ ప ॥ చకితహరిణలోలలోచనాయాః క్రుధితరుణారుణతారహారికాంతి।సరసిజమిదమాననంచతస్యాస్సమమితిచేతసిసంమదంవిధత్తే॥ ప ॥ అత్యాయతైర్నియమకారిభిరుద్ధతానాందివ్యైఃప్రభాభిరనపాయమయైరుపాయైః । శౌరిర్భుజైరివచతు

త్రసంబంధః - ఇవాదీనాం యత్ర శ్రూయమాణత్వం సతత్రైవవిశ్రాంతిః - కింతు ప్రతియోగిగతసంబంధాభిధానే - తుల్యాదీనాం తుతుల్యత్వనిర్వాహాయసామ్యమపేక్షణీయమిత్యార్థీ - తద్ధితఇతి-తద్ధితేఆర్థీత్యనుషజ్యతే -సమాసేశ్రౌతీమాహ-ఇవేనేతి - యథాశ్రౌతీ తథైవార్థ్యపిత్రివిధేతిషడ్విధాపూర్ణా- తత్రవాక్యేశ్రౌతీముదాహరతి-స్వవేష్మేతి- ప్రభావస్యప్రభవంజన్మహేతుంత్వాం - అత్రయథాపదప్రయోగాచ్ఛ్రౌతీపూర్ణోపమా-వాక్యేఆర్థీముదాహరతి-చకితేతి-చకితహరిణస్యేవలోలేలోచనేయస్యాస్తస్యానాయికాయాఃక్రుధికోపేసతితరుణారుణవద్బాలసూర్యవత్తారానిర్మలాహారిణీచకాంతిర్యస్యతత్ - అన్యత్రతరుణారుణేనతారాహారిణీచకాంతిర్యస్యతత్. ఆననంఇదంసరసిజంఅరవిందంచసమమితి ॥అత్రసమశబ్దప్రయోగాద్వాక్యే ఆర్థ్యుపమా॥సమాసేశ్రౌతీముదాహరతి-అత్యేతి-యోరాజా-ఉద్ధతానాం

ఖేరదస్సదాయోలక్ష్మీవిలాసభవనైర్భువనంబభార॥ ప ॥ అవితథమ
నోరథపథప్రథనేషు ప్రగుణగరిమగీతశ్రీః । సురతరుసదృశస్సభావానభి
లషణీయః క్షితీశ్వరనకస్య॥ ప ॥ గాంభీర్యగరిమాతస్యసత్యంగంగాభు
జంగవత్॥ దురాలోకస్ససమరేనిదాఘాంబరరత్నవత్॥ స్వాధీనపతికా
కాంతంభజమానాయథా లోకోత్తరచమత్కార భూస్తథాజనశ్రీ
స్త్వదాసేవనేనేత్యాదినా ప్రతీయమానేనవినాయద్యపి నోక్తైర్వైచి
త్ర్యం॥వైచిత్ర్యంచాలంకారః। తథాపినధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యవ్యవహా
రః ॥ నఖలువ్యంగ్యసంస్పర్శపరామర్శా దత్రచారుతాప్రతీతిః ॥ అపి
తువాచ్యవైచిత్ర్యప్రతిభాసాదేవ। రసాదిరూపస్తువ్యంగ్యార్థోఽలంకా

నియమకారిభిః-లక్ష్మీనివాసస్థానైరుపాయైస్సామాదిభిః-అధోభువనం -
అత్రభుజైరివేతిసమాసేశ్రౌత్యుపమా ॥ సమాసేఆర్థీముదాహరతి-అ
వితథేతి - అవితథమనోరథపథప్రథనేషు - సఫలమనోరథమార్గప్రసి
ద్ధేషు-అత్రసురతర సదృశఇతిసమాసేఆర్థ్యుపమా తద్ధితగాంశ్రౌతీమా
ర్థీంచోదాహరతి-గాంభీర్యేతి గంగాభుజవదిత్యత్రశ్రౌతీతద్ధితగా-నిదా
ఘాంబరరత్నవదిత్యార్థీతద్ధితగా ॥ నన్వేతత్పూర్వాపరగ్రంథ విరు
ద్ధం-యదుభయంచాదౌవ్యంగ్యస్యోదాహృతమేవ- ఇదానీమలంకారస్యో
దాహ్రియతే - యేనాలంకార్యాలంకారయో ర్వ్యాపార్యవ్యాపార
యోర్ధ్వనివాచ్యాలంకారయోశ్చస్పష్టోవిరోధః- చమత్కారశ్చాత్రధ్వ
నినాగుణీభూతవ్యంగ్యేనవాతదధీనత్వాదుక్తివైచిత్ర్యస్యతల్లక్షణత్వా
చ్చాలంకారాణామిత్యాశంక్యాహ-స్వాధీనపతికేతి - వైచిత్ర్యంచేతి -
ఉక్తివైచిత్ర్యమలంకారఇతినిశ్చయాత్ -తదుక్తం॥రసస్యాంగంవిభావాది
సాక్షాన్నిష్పాదకత్వతః ।తద్వైచిత్ర్యోక్తివపుషోఽలంకారాశ్చతదాశ్ర
యాఃఇతి-ధ్వనీతి - శృంగారాదిరసాపేక్షయాఅవాంతరవస్తుధ్వన్యపేక్ష
యాచధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యవ్యవహారోనభవతి - అత్రహేతుర్నఖల్వి
తి - నిరలంకారవ్యంగ్యతస్యవ్యంగ్యత్వాదేవచారుతా - నివ్యంగ్యేచా
లంకారేచారుత్వంనాస్తి - తత్రవ్యంగ్యంవిభూషణం - మృతాయామ

రాంతరంచ సర్వత్రావ్యభిచారీత్యగణయిత్వైవ తదలంకారా ఉదాహృ
తాః। తద్రహితత్వేన తూదాహ్రియమాణా నీరసతామావహంతీతి పూ
ర్వాపరవిరుద్ధాభిధానమితి న చోదనీయమ్॥ ప ॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే
స్యాచ్ఛ్రౌతీ తద్ధితే పునః। ధర్మః సాధారణః॥ తద్ధితే కల్పబాదావా
ర్థ్యేవ। తేన పంచధా॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ ధన్యస్యానన్యసామాన్యసౌజ
న్యోత్కర్షశాలినః। రమణీయం వచశ్చేత స్సత్యం తస్యామృతం యథా॥
ప॥ ఆకృష్టకరవాలోఽసౌ సాంపరాయే పరిభ్రమన్। ప్రత్యర్థిసేనయా దృ
ష్టః కృతాంతేన సమః ప్రభుః॥ కరవాల ఇవాచార స్తస్య వాగమృతోపమా॥

గణో బాహ్య ఇతి. ఫలం హారసంపదేత్యుక్తత్వాత్ - నన్వత్ర రసాదిలక్షణో వ్యంగ్యోఽస్త్యేవేత్యాహ - రసేతి - సర్వత్రావ్యభిచారీతి - సర్వకావ్యానువృత్తమిత్యర్థః - అగణయిత్వేతి - అగణనముపేక్షా - వ్యంగ్యస్యాప్యత్రసంభవాత్ - తద్రహితత్వేనేతి - విషయవిభాగమాత్రలాభాదుదాహ్రియమాణానచమత్కారాయ - గౌరివ గవయ ఇత్యుపమా - స్థాణుర్వా పురుషో వేతి సందేహః నేదం రజతమిత్యపహ్నుతిః - అద్రిరగ్నిమానిత్యనుమానం - ఆద్యం తాటకి తాపితి యథాసంఖ్యం - పుత్రేణ సహాగతః పితేతి సహోక్తిః - శ్వేతో ధావతీతి శ్లేష ఇత్యాదావచమత్కార ఇతి భావః - యద్యపి పంచమోల్లాసాదావవ్యంగ్యం చిత్రమిత్యుక్తం తథాపి స్వాధీనపతికేత్యాదావిద్యమానమపి వ్యంగ్యమనుదాహృతమితి న పూర్వోత్తర విరోధ ఇతి పూర్వాపరవిరుద్ధాభిధానమితి న శంకనీయం॥ లుప్తోపమాం విభజతే - తద్వదితి - తద్వత్ - పూర్ణోపమావత్ - ధర్మలుప్తా వాక్యగా సమాసగా తద్ధితగా చ - తత్ర శ్రౌత్యార్థీభేదేన ద్వైవిధ్యం - కల్పబాదావిత్యత్రాది శబ్దేన దేశ్య దేశీయర్ బహుచ్ ప్రత్యయా గ్రాహ్యాః - వాక్యే ధర్మలుప్తాం శ్రౌతీముదాహరతి - ధన్యస్యేతి హే చేతః - తస్య మహాపురుషస్య అమృతం యథా అమృతమివ వచః వాక్యం సత్యం నియమేన కరణీయం కర్తవ్యం - అత్ర మాధుర్యస్య సాధారణధర్మస్య లోపే యథా శ్రుత్యా శ్రౌతీత్వం॥ వాక్యే ధర్మలుప్తామార్థీముదాహరతి - ఆకృష్టేతి సాంపరాయే యుద్ధే

విషకల్పంమనోవేత్సియదిజీవసితత్సఖి॥౫॥ ఉపమానానుపాదానే వాక్య
గాథసమాసగా॥ ఉదాహరణం ॥ ౫ ॥ సఅలకరణపరివిస్సామసిరివిఅ
రణంసరసకవ్వస్స।ణదీసఇఅవాణసువ్వఇసరిసంఆసంసమేత్తేణ॥ ఛా॥ సక
లకరణపరివిశ్రామశ్రీవితరణంసరసకావ్యస్య। సదృశ్యతేఽథవానశ్రూయ
తేసదృశం ఆశంసామాత్రేణ॥ కవ్వస్సేత్యత్రకవ్వసమమితి సరిసమిత్యత్ర
ణూణమితిచపాఠేఽప్యైవసమాసగా॥ వాదేర్లోపేసమాసేసాకర్మణ

అత్రక్రౌర్యాదేస్సాధారణధర్మస్యలోపేఽర్థే - సమాసేధర్మలు
ప్తాంశ్రౌతీమార్థీంచ తద్ధితేత్యార్థీంచేతి తిస్రోఽప్యుదాహరతి - కర
వాలఇతి- తదేతద్వేత్సియదిజీవసి- తత్సమీపేతవజీవనమేవదుర్లభమితి
భావః- కరవాలఇవాచారఇత్యత్రైవశబ్దప్రయోగేనిత్యసమాసేశ్రుత్యా
శ్రౌతీత్వం- అమృతోపమేతిసమాసేఽర్థే- విషకల్పమితితద్ధితేఽర్థే- ఏ
వంధర్మలుప్తాః పంచోదాహృత్యద్వివిధాముపమానలుప్తామాహ-ఉ
పమానేతి- ఉపమానస్యానుపాదానేశ్రౌతీనాస్తి-యథేవాదిశబ్దానాం
తదర్థేవిహితస్యవతేశ్చ ఉపమానోపాదానమంతరేణ ప్రయోగాభా
వాచ్ఛ్రౌతీనసంభవతీతిభావః-వాక్యగాముపమానలుప్తాముదాహరతి-
సఅలేతి-సకలేతి- సకలేంద్రియవిశ్రాంతిసమృద్ధేర్వితరణంయస్మాత్తత్-త
థోక్తం- సరసకావ్యస్యసదృశంవస్తు ఆశంసామాత్రేణసదృశ్యతే అథ
వానశ్రూయతే- సరసకావ్యమేవంవిధంనాన్యదితిభావః- అత్రోపమా
నస్యైకస్యచి ద్విశిష్టస్యా నుపాదానాద్వాక్యే ఆర్థ్యుపమానలుప్తా -
ఉదాహరణలాఘవాయాత్రైవ పాఠభేదేన సమాసగామార్థీ ముప
మానలుప్తాందర్శయతి- కవ్వస్సేత్యత్రేతి- అస్మిన్పాఠే సరిసమిత్యనేన
పౌనరుక్త్యనివారణాయాహ- ణూణమితి- వాచకలుప్తాం షడ్విధా
మాహ- వాదేరితి- సార్థీ-సమాసే-ఉపమానాదాచారే - అధికర
ణాచ్చేతికర్త్రాధికరణయోర్విహితేక్యచి- కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి కర్తరి
విహితేక్యఙి-ఉపమానేకర్మణిచేతిచకారాత్కర్తరిచేతికర్మకర్త్రో
ర్విహితేణముళిచభవతీతి షట్ప్రకారాసమాసే వాచకలుప్తామార్థీ

ధారక్యచిక్యఙికర్మకర్త్రోర్ణములి వా ॥ వాశబ్ద ఉపమాద్యోతక ఇతి వాదేరుపమాప్రతిపాదకస్య లోపే షట్॥ కర్మణోఽధికరణాచ్చోత్పన్నే న క్యచా కర్తరి క్యఙా చ కర్మకర్త్రోరుపపదయోర్ణముళా చ భవేత్॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ తతః కుముదనాథేన కామినీగండపాండునా। నేత్రానందేన చంద్రేణ మాహేంద్రీదిగలంకృతా॥ తథా॥ అసితభుజగభీషణాసిపత్రో రుహరుహికాహితచిత్తతూర్ణచారః। పులకితతనురుత్కపోలకాంతిః ప్రతిభటవిక్రమదర్శనేయమాసీత్॥ప॥ పౌరం సుతీయతి జనం సమరాంతరేసావంతఃపురీయతి విచిత్రచరిత్రచుంచుః। నారీయతే సమరసీమ్ని కృపాణపాణేరాలోక్య తస్య చరితాని సపత్నసేనా॥ప॥ మృధే నిదాఘఘ

ముదాహరతి- తత ఇతి కామినీ గండపాండునేత్యత్ర ధర్మవాచకలుప్తా- ఉదాహరణాంతరమాహ- అసితేతి- ప్రతిభటవిక్రమస్య దర్శనే సత్యేయమేవంవిధా ఆసీత్- రుహరుహికయా కోపాతిశయేనాహితస్థాపితశ్చిత్తే తూర్ణచారశ్శీఘ్రగమనం యస్య సః - ఉద్గతా కపోలకాంతిర్యస్య సః- అసితభుజగభీషణాసిపత్ర ఇత్యత్ర అసితభుజగ ఉపమానం- భీషణత్వం సమానధర్మః- అసిపత్రముపమేయం- ఇవశబ్దలోపాత్సమాసే ఆర్థీ వాచకలుప్తా॥ కర్మాధికరణయోః క్యచి కర్తరి క్యఙి చార్థీం వాచకలుప్తాముదాహరతి- పౌరమితి- విచిత్రచరిత్రైర్విత్తో విచిత్రచరిత్రచుంచురసౌ రాజా పౌరం జనం సుతీయతి సుతమివాచరతీతి కర్మణి క్యచ్- వత్సలత్వాదితి భావః- సమరాంతరే యుద్ధరంగే అంతఃపురీయతి అంతఃపుర ఇవాచరతీత్యధికరణే క్యచ్ -నిర్భయత్వాదితి భావః- సపత్నసేనా నారీయతే నారీవాచరతీతి కర్తరి క్యఙ్ - భయాకులత్వాదితి భావః - కర్మణి కర్తరి చ ణముల్యార్థీం వాచకలుప్తాముదాహరతి - మృధ ఇతి - పరే శత్రవస్త్వాం రాజానం మృధే యుద్ధే - నిదాఘఘర్మాంశుమివ పశ్యంతీతి నిదాఘఘర్మాంశుదర్శమితి కర్మణి ణముల్ -సోఽవనీపతిః- పునః పార్థోఽర్జున ఇవ సంచరతీతి పార్థసంచారమితి కర్తరి ణముల్-ఏవం వాదిలుప్తాః షట్-ఇత్యేకలుప్తాస్త్రయోదశోదాహృతాః-పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-తల్లోప ఇతి-క్విప్సమాసగత్వా

మార్ంశిదర్శంపశ్యంతితంపరే । సపునఃపార్థసంచారం సంచరత్య
వనీపతిః॥ తల్లోపేప్యేవసమాసగా॥ తయోర్ధర్మవాద్యోః ॥ ఉదాహర
ణం॥ప॥సవితావిధవతివిధురపిసవితరతి తథాదివసంతియామిన్యః । యా
మినయంతిదినానిచసుఖదుఃఖవశీకృతేమనసి॥ప॥పరిపంథిమనోరాజ్యశతై
రపిదురాక్రమః। సాంపరాయేప్రవృత్తోసౌ రాజతేరాజకుంజరః ॥ ధర్మో
పమానయోర్లోపేవృత్తౌవాక్యేచదృశ్యతే॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ ఢుం

ర్థీద్వివిధా-ధర్మవాదిలోపేక్విబ్గాముదాహరతి-సవితేతి-సవితాసూర్యః
విధవతివిధురివాచరతి-సుఖవశీకృతత్వాన్మనసస్సంతోషేణతథోపలబ్ధిరితి
భావః-విధుశ్చంద్రోపిసవితరతిసవితేవాచరతి . దుఃఖవశీకృతత్వాన్మనస
స్సంతాపకరత్వేనోపలభ్యమానత్వాదితిభావః-యామిన్యోరాత్రయఃది
వసంతిదివసాఇవాచరంతి-సుఖపారవశ్యాత్సంతోషాతిశయేనప్రకాశమ
యత్వేనోపలభ్యమానత్వాదితిభావః దినానివాసరాశ్చయామినయంతి
యామిన్యఇవాచరంతి- దుఃఖవశాత్తమోమయత్వేనోపలభ్యమానత్వాది
తిభావః-సర్వప్రాతిపదికేభ్యఃక్విబ్వావక్తవ్యఇత్యాచారేక్విపిశీతలత్వాది
సమానధర్మలోపః.వాదిలోపోవ్యక్తఏవ-నన్వాచారేక్విపోవిధానాదా
చారరూపస్యసమానధర్మస్యసద్భావాత్కథంధర్మలోపఇతిచేత్సత్యం.
త్తప్రత్యయాప్రకృతిఃప్రత్యయార్థమపిబ్రూతఇతిన్యాయాత్ - తథా
పివాచకప్రత్యయలోపాద్వాచ్యలోపఇత్యుచ్యతే- యద్వాప్రకృతివ్యతిరి
క్తస్యధర్మవాచకస్యాప్రయోగధర్మలోపఇత్యదోషం - ధర్మవాది
లోపేసమాసగాముదాహరతి- పరిపంథీతి - పరిపంథినాంశత్రూణాం
మనోరాజ్యశతైర్మనోరథశతైరపిదురాక్రమఃదుఃఖేనాప్యాక్రమితుమశ
క్యః- సాంపరాయేయుద్ధేప్రవృత్తోవ్యాప్రియమాణః - రాజాకుంజరఇ
వేతిరాజకుంజరః - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇత్యుప
మితసమాసః॥పునరప్యన్యద్ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- ధర్మోపమాన
యోరితి - వృత్తౌసమాసే - ధర్మోపమానలోపవతీంసమాసగాము
దాహరతి- ఢుండుల్లంతో ఇతి- పుష్పాపచయేభ్రమంతంభ్రమరమా

ఢుల్లంతో మరిస్ససి హీ కంటఅకళిఆయికేఅఈవణాఇ । మాలఈకుసుమసరిసం భమర భమంతో ణప్పావసిహి॥ ఛా॥ భ్రమన్ మరిష్యసి కంటకకలితాని కేతకీవనాని। మాలతీకుసుమసదృశం భ్రమర భ్రమన్న ప్రాప్స్యసి॥ కుసుమేన సమమితి పాఠే వాక్యగా॥ క్వచిద్వాద్యుపమేయాసే॥ ఆసే నిరాసే। ఉదాహరణం॥ ప॥ అరాతివిక్రమాలోక వికస్వర విలోచనః। కృపాణోదగ్రదోర్దండ స్ససహస్రాయుధీయతి॥ అత్రాత్మా ఉపమేయః॥ త్రిలోపే చ సమాసగా ॥ త్రయాణాం వాదిధర్మోపమానానాం। ఉదాహరణం॥ ప॥ తరుణిమని కృతావలోకనా లలిత విలాసనిబద్ధ విగ్రహా। స్మరశరతతి దారితాంతరా మృగనయనా హరతే మునేర్మనః ॥ అత్ర సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా యదా సమాసలోపౌ భవత స్తదా। ఉదా

లోక్యైకస్యాశ్చిదుక్తిః - మాలతీకుసుమసదృశమిత్యత్ర సమాసే సౌరభాదిధర్మస్య తదుపమానస్య దర్శనాద్ధర్మోపమానలుప్తా ॥ లాఘవార్థమత్రైవ పాఠభేదేన వాక్యగామపి దర్శయతి - కుసుమేన సమమితి॥ పునరపి ద్విలుప్తాం ప్రతిపాదయతి క్వచీతి - వాద్యుపమేయయోరాసే లోపే- క్వచిత్క్యజంతే వాద్యుపమేయలుప్తా అధ్యుక్షమా - ఉదాహరతి- అరాతీతి- సహస్రాయుధం కార్తవీర్యమివాత్మానమాచరతీతి సహస్రాయుధీయతి- అత్రోపమానాదాచార ఇతి క్యచ్ - వాదయో న సంతి- ఉపమేయ ఆత్మాపి నాస్తి ఆచారస్సాధారణధర్మః - త్రిలుప్తాం ప్రతిపాదయతి- త్రిలోపే చేతి- ఉదాహరతి - తరుణిమనీతి - తరుణిమని తారుణ్యే సతి కృతమవలోకనం యయా సా తథోక్తా-లలితైర్విలాసైర్నిబద్ధః విగ్రహశ్శరీరం యస్యాస్సా తథోక్తా-స్మరస్య శరతతిభిర్దారితం విదారితమంతరమంతఃకరణం పరకీయం యయా సా తథోక్తా- అత్రేతి- సప్తమ్యంతోపమానవాచిని పూర్వపదే యస్య తస్య బహువ్రీహేరుత్తరపదస్య లోప ఇతి యేషాం పక్షస్తేషాం మతే మృగస్య నయనే ఇవ విశాలే నయనే యస్యాస్సా తథోక్తా ఇత్యుపమానేవ శబ్దవిశాలశబ్దానాం లోప ఇతి త్రిలోప ఇయముపమా- కేచిదాయుష్మాలిక ఇత్యుపమేయసాధారణ ధర్మవాచకలోపే

హరణం॥కూరస్యాచారస్యాయః శ్యామలతయాధ్యవసాయాదయః శ్యామలతే
నాస్వచ్ఛతీత్యాయః శ్యామలిక ఇత్యతిశయోక్తిః ॥ నతుక్రూరాచారోప
మేయతైక్ష్ణ్యధర్మవాదీనాంలోపె త్రిలోపఇయముపమా ॥ ఏవమేకో
నవింశతిర్లుప్తాః॥ పూర్ణాభిస్సహపంచవింశతిః । అనయేనైవ రా
జ్యశ్రీర్దైన్యేనేవమనస్వితా। మమ్లౌసాచవిషాదేన పద్మినీవహిమాంభ
సా॥ఇత్యభిన్నసాధారణధర్మా॥౯॥ జ్యోత్స్నేవనయనానందస్సురేవమ
దకారణం।ప్రభుతేవసమాకృష్టసర్వలోకానితంబినీ॥ఇతిభిన్నేవాతస్మిన్॥
ఏకస్యైవబహూపమానోపాదానే మాలోపమా॥యథోత్తరముపమే
యస్యోపమానత్వే పూర్వవదభిన్నధర్మత్వేభిన్నధర్మత్వేవా॥ ౯ ॥అ

త్రిలోపవతీముదాహరతి- తన్మతంనూషయితుమాహ-క్రూరస్యేతి- అ
ధ్యాజనోపాయరూపస్యక్రూరాచారోపమేయస్యాయఃశూలలక్షణే
నోపమానేనైవనిత్యాధ్యవసానాదతిశయోక్త్యలంకారః-నతు క్రూరాచా
రరూపస్యోపమేయస్య తైక్ష్ణ్యలక్షణస్యధర్మస్య వాదేశ్చలోపఇతిచిరం
తనవివక్షితాత్రిలోపవత్యుపమా- ఏవమితి- ధర్మలోపేపంచ- ఉప
మానానుపాదానేద్వే - వాదిలోపేసమాసేకర్మక్యచి ఆధారక్యచి
కర్తృక్యజికర్మణి ణముళికర్తృణముళిచేతిషట్ - ధర్మవాచకలోపె
క్విబ్సమాసగా చేతిద్వే- ధర్మోపమ నయోర్లోపె సమాసగావా
క్యగా చేతిద్వే- క్యచివాద్యుపమెయాసే ఏకా-త్రిలోపెసమాసగైకా-ఏ
వమేకోనవింశతిర్లుప్తాః- సూత్రేమాలోపమారశనోపమయో విశే
షాను క్తెర్బీజంవక్తుంద్వివిధాం మాలోపమాంరశనోపమాంచాహ -
అనయేనేతి- అత్రసర్వత్రమ్లానత్వలక్షణధర్మోనభిద్యతఇత్యాహ - ఇ
త్యభిన్నఇతి - ధర్మభేదె మాలోపమాముదాహరతి - జ్యోత్స్నే
తి- నయనానందః నేత్రానందభూతా ఏకస్యైవేతి మాలోపమాలక్ష
ణం- ఏకస్యైవోపమేయస్య - ధర్మభేదాభేదయో రశనోపమాలక్షణ
మాహ- యథోత్తరమితి- పూర్వపూర్వోపమేయభూతస్యోత్తరోత్తర
స్యోపాదానే- పూర్వవత్ మాలోపమావత్ భిన్నాభిన్నధర్మత్వేన ర

సవరతకనకవితరణ జలలవభృతకరతరంగితార్థితతేః। భణితిరివమతి
ర్మతిరివచేష్టా చేష్టేవకీర్తిరతివిమలా ॥ మతిరివమూర్తిర్మధురా
మూర్తిరివసభాప్రభావచితా । తస్యసభేవజయశ్రీశ్శక్యాజేతుంనృప
స్యనపరేషామ్ ॥ ఇత్యాదికారశనోపమాచనలక్షితా ॥ ఏవంవిధవైచి
త్ర్యసహస్రసంభవాదుక్తభేదానతిక్రమాచ్చ ॥ ఉపమానోపమేయ
త్వేకస్యైవైకవాక్యగే । అనన్వయః॥ ఉపమానాంతరసంబంధాభా
వోనన్వయః॥ ఉదాహరణం ॥ నకేవలంభాతినితాంతకాంతిర్నితంబినీ
సైవనితంబినీవ।యావద్విలాసాయుధలాస్యవాసాస్తే తద్విలాసా ఇవతద్వి
లాసాః ॥ విపర్యాసఉపమేయోపమాతయోః॥ తయోరుపమానోపమే
యయోః ॥ పరివృత్తిః॥అర్థాద్వాక్యద్వయే ॥ ఇతరోపమానవ్యవచ్ఛే
దపరా॥ఉపమేయేనోపమిత్యుపమేయోపమా॥ ఉదాహరణం॥ కమలేవ
మతిర్మతిరివకమలాతనురివవిభావిభేవతనుః। ధరణీవధృతిర్ధృతిరివధర
ణీసతతంవిభాతిబతయస్య॥ప॥సంభావనమథోత్ప్రేక్షాప్రకృతస్య సమేన
యత్ ।సమేనోపమానేన।ఉదాహరణం॥ప॥ ఉన్మేషంయోమమనసహతే

శనోపమాభవతి- ఉదాహరతి- అనవరతేతి- అనవరతకనకవితరణేయో
జలలవాస్తైర్భృతేన కరేణతరంగితా అర్థితతిర్యస్యతస్య- అత్రవైము
ఖ్యంసమానధర్మః- ధర్మభేదేతాముదాహరతి- మతిరితి- అత్రపవిత్ర్యే
కంమాధుర్యాదిధర్మోభిద్యతే॥ కారికాయామిత్యాదికా కిమితినల
క్షితేత్యత్రాహ- ఏవంవిధేతి- తర్హికథంతత్రదోషశంకేత్యత్రాహ-ఉ
క్తభేదేతి- సామాన్యలక్షణేనక్రోడీకారాదితిభావః॥ అథానన్వయః- ఉ
పమానోపమేయత్వేఇతి- ఉదాహరతి- నకేవలమితి- కేవలంసానితంబి
న్యేవనితంబినీవనభాతి - కింతుయావత్సాకల్యేనవిలాసాయుధస్యమన్మ
థస్యలాస్యస్యతాండవస్య వాసానివాసస్థానభూతాః తే అనుభూయమా
నాస్తస్యావిలాసాః తద్విలాసాఇవభాంతి॥ ఉపమేయోపమాం లక్షయ
తి-విపర్యాసఇతి- ఉదాహరతి-కమలేతి- స్పష్టం- ఉత్ప్రేక్షాంలక్షయతి-
సంభావనమితి- ఉదాహరతి॥ ఉన్మేషమితి-జాతివైరిపద్మత్వాజ్జాతివిరోధీ

జాతివైరీనిశాయామిందోరిందీవరదళదృశా తస్యసౌందర్యదర్పః । నీతశ్శాంతింప్రసభమనయావక్త్రకాంత్యేతిహర్షాల్లగ్నామన్యే లలితతనుతె పాదయోః పద్మలక్ష్మీః ॥ ప ॥ లింపతీవతమోఽంగానివర్షతీవాంజనం నభ ఇత్యాదౌ వ్యాపనాదిలేపనాదిరూపతయాసంభావితం ॥ ప ॥ ససందేహస్తుభేదోక్తౌ తదనుక్తౌచసంశయః॥ భేదోక్తౌయథా ॥ ప ॥ అయంమార్తాండఃకింసఖలుతురగైస్సప్తభిరితః కృశానుఃకింసర్వాః ప్రసరతిదిశోనైషనియతం । కృతాంతఃకింసాక్షాన్మహిషవహనోఽసావితి చిరం సమాలోక్యాజౌ త్వాం విదధతివికల్పాన్ప్రతిభటాః॥ భేదోక్తావి

యఇందుఃనిశాయాంమమ- పద్మలక్ష్మ్యా ఇత్యర్థః ఉన్మేషం అతిశయం నసహతేతస్యేందోస్సౌందర్యదర్పః అనయాఇందీవరదళదృశానాయికయావక్త్రకాంత్యాముఖశోభయా ప్రసభంబలాత్ శాంతింనీతః ఇతిహర్షాత్ పద్మలక్ష్మీః హేలలితతనుతె పాదయోర్లగ్నేతిమన్యే అత్రపాదశోభాయాఉపమేయభూతాయా ఉపమానభూతపద్మకాంత్యాత్మనాసంభావనమధ్యవసాయః-హర్షాదితిగుణోనిమిత్తం-సౌందర్యంచగుణః- ఏవం జాత్యుత్ప్రేక్షాదికముదాహర్తవ్యం-లింపతీతి - వ్యాపనాది-సంభావితమితిసంబంధః॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి- ససందేహఇతి-భేదోక్తౌవ్యావర్తకధర్మోక్తావిత్యర్థః - తదనుక్తౌచయస్సంశయ స్సతుసందేహస్సందేహాలంకారః-భేదోక్తావుదాహరతి- అయమితి-అయంఆజౌపరిదృశ్యమానఃమార్తాండస్సూర్యఃకిమితిసంశయః - నమార్తాండస్సప్తభిస్తురగైరితోఽయుక్తఃఖల్వితిభేదోక్తిః-అత్రవ్యావర్తకధర్మోక్త్యాసంశయితునిర్నిశ్చయోవ్యంగ్యఃఅతఏవాయం నిశ్చయగర్భఇతిబోధ్యం - ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం - తర్హ్యయంకృశానుఃకిం - ఏషకృశానుః నియతంనియమేన సర్వాదిశోనప్రసరతి - ప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వలనంహవిర్భుజఇత్యుక్తత్వాదితిభావః - అయంసాక్షాత్కృతాంతఃకిం - అసౌ కృతాంతఃమహిషవహనఃలులాయవాహనః-శిష్టంస్పష్టం - అత్రకవిప్రతిభోత్థాపితసంశయాత్స్థాణుత్వ పురుషత్వాద్యాసికసంశయస్యనాలంకా

త్యనేన న కేవలమయం నిశ్చయగర్భః యావన్నిశ్చయాంతోఽపి సందేహః స్వీకృతః॥ యథా॥ ప॥ ఇందుః కిం క్వ కళంకస్సరసిజమేతత్కిమంబు కుత్ర గతం। లలితసవిలాసవచనైర్ముఖమితి హరిణాక్షి నిశ్చితం పరతః॥ కింతు నిశ్చయగర్భ ఇవ నాత్ర నిశ్చయః ప్రతీయమాన ఇత్యుపేక్షితో భట్టోద్భటేన। తదనుక్తౌ యథా॥ ప॥ అస్యాస్సర్గవిధౌ ప్రజాపతిరభూచ్చంద్రో ను కాంతిప్రదశ్శృంగారైకరసస్స్వయం ను మదనో మాసో ను పుష్పాకరః। వేదాభ్యాసజడః కథం ను విషయవ్యావృత్తకౌతూహలో నిర్మాతుం ప్రభవేన్మనోహరమిదం రూపం పురాణో మునిః॥ ప॥ తద్రూపకమభేదో య ఉపమానోపమేయయోః॥ అతిసామ్యాదపహ్నుతభేదయోరభేదః॥ సమస్తవస్తువిషయం శ్రౌతా ఆరోపితా యదా॥ ఆరోప

రతేత్యత్ర ద్రష్టవ్యః॥ భేదోక్తావిత్యనేనేతి - నిశ్చయాంతం సందేహముదాహరతి - ఇందురితి - నిగదేనైవ వ్యాఖ్యాతం - కస్మాదుద్భటేనోపేక్షితోయమిత్యత్రాహ - కింత్వితి - వ్యజ్యమానవ్యతిరేకాదుపమానేభ్యశ్చ యేకశ్చమత్కార ఇత్యుద్భటాభిప్రాయః - భేదకధర్మానుక్తావుదాహరతి - అస్యా ఇతి. అత్ర నాయికారూపనిర్మాణే స్రష్టృత్వం చంద్రస్య మన్మథస్య మధుమాసస్య వేతి సంశయనివర్తకో ధర్మో న కశ్చిదుక్తః - వేదాభ్యాసజడత్వాదికం ప్రసిద్ధబ్రహ్మణశ్చంద్రమదనమధుమాసేభ్యో వైలక్షణ్యం - న తేషామన్యోన్యమితి మంతవ్యం - తతస్సంశయోపన్యాస ఏవ చారుతాముత్థాపయతి॥ రూపకం లక్షయతి - తద్రూపకమితి - అపహ్నుతావతివ్యాప్తివారణాయాతిసామ్యాదితి - ముఖం చంద్ర ఇతి సహప్రయుజ్యమానయోరపహ్నుతభేదయోస్సామ్యోత్కర్షాదభేదో రూపకమితి వివక్షితత్వాత్ ఏతత్సావయవం నిరవయవం పరంపరితం చేతి త్రివిధం. తత్రాద్యం సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివర్తి చేతి ద్వివిధం - ద్వితీయం కేవలం మాలారూపం చేతి ద్వివిధం - తృతీయం శ్లిష్టశబ్దనిబంధనం భిన్నశబ్దనిబంధనం చేతి ద్వివిధం సదేతదేవ ప్రత్యేకం కేవలం మాలారూపం చేతి ద్వివిధం భవతీత్యష్టవిధం రూపకం. సమస్తవస్తువిషయే రూపకే ద్వివచనస్యాప్యంగీకార్యత్వాద్బహు

విషయా ఇవారోప్యమాణా యదా శబ్దోపాత్తా స్తదా సమస్తాని వస్తూని విషయో యస్యేతి సమస్తవస్తువిషయం॥ ఆరోపితా ఇతి బహువచనమవివక్షితం॥ యథా॥ ప॥ జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళా బిభ్రతీ తారకాస్థీన్యంతర్ధానవ్యసనరసికా రాత్రికాపాలికీయమ్। ద్వీపాద్ద్వీపం భ్రమతి దధతీ చంద్రముద్రాకపాలే న్యస్తం సిద్ధాంజన పరిమళం లాంఛనస్య చ్ఛలేన॥ అత్ర పాదత్రయేంతర్ధాన వ్యసనరసికత్వమారోపిత ధర్మ ఏవేతి రూపకపరిగ్రహే సాధకమస్తీతి తత్సంకరాశంకా న కార్యా॥ ప॥ శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తత్। కేచిదారోప్యమాణాశ్శబ్దోపాత్తాః॥ కేచిదర్థసామర్థ్యావసేయా ఇత్యేకదేశవివర్తనాదేకదేశవివర్తి॥ యథా॥ ప॥ జస్స రణంతఉర ఏక రే కువ్వంతస్స మండలగ్గలఆం। రససమ్ముహీవి సహసా పరమ్ముహీ హోఇ రిఉసేణా॥ ఛా॥ యస్య రణాంతఃపురే కరే కుర్వతో మండలాగ్రలతామ్। రససంముఖ్యపి సహసా పరాఙ్ముఖీ

వచనమవివక్షితమిత్యుక్తం - సమస్తవస్తువిషయం సావయవముదాహరతి- జ్యోత్స్నేతి - జ్యోత్స్నైవ భస్మచ్ఛురణం భస్మోద్ధూళనం తేన ధవళా- రాత్రిరేవ కాపాలికీ యోగినీ - అత్ర ముద్రాపరిమళశబ్దౌ ప్రశంసార్థౌ- జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణమివేత్యుపమాయాం వా జ్యోత్స్నైవ భస్మచ్ఛురణమితి రూపకే వా- తస్మాద్రూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - న శుద్ధం రూపకమిత్యత ఆహ - అత్రేతి - అంతర్ధాన వ్యసనరసికత్వస్య చేతనధర్మత్వాత్ కాపాలిక్యామేవ ముఖ్యం న రాత్రావిత్యుపమానవకాశాత్తంకరాశంకా న కార్యేతి భావః - ఏకదేశవివర్తి రూపకస్య లక్షణమాహ- శ్రౌతా ఇతి- తే- ఆరోప్యమాణా ఇత్యర్థః- యస్మిన్ రూపకే- కేచిదారోప్యమాణాః- శ్రౌతాశ్శబ్దోపాత్తాః - కేచిదారోప్యమాణాః అర్థసామర్థ్యావసేయాః అర్థశక్తిలభ్యాః - ఏకదేశవివర్తీత్యన్వర్థసంజ్ఞం- ఉదాహరతి- జస్సేతి- యస్యేతి॥ రణ ఏవాంతఃపురం తస్మిన్- మండలాగ్రలతాయా ఏవ నాయికాయాః అంతఃపురే కరగ్రహణాద్రిపుసేనాయా ఏవ ప్రతినాయికాయాః శృంగారరససంముఖ్యా అపి లజ్జయా పరాఙ్ము

భవతి రిపుసేనా॥ అత్ర రణస్యాంతఃపురత్వమారోప్యమాణం శబ్దోపాత్తం మండలాగ్రలతాయా నాయికాత్వం రిపుసేనాయాశ్చ ప్రతినాయికాత్వమర్థసామర్థ్యాదవసీయత ఇత్యేకదేశవిశేషేణ వర్తనాదేకదేశవివర్తి। సాంగమేతత్॥ ఉక్తం ద్విభేదం సావయవమ్॥ నిరంగం తు శుద్ధం యథా॥ కురంగీవాంగాని స్తిమితయతి గీతధ్వనిషు యత్సఖీం కాంతోదంతం శ్రుతమపి పునః ప్రశ్నయతి యత్। అనిద్రం యచ్చాంతస్స్వపితి తదహో వేద్మ్యభినవాం ప్రవృత్తో౽స్యాస్సేక్తుం హృది మనసిజః ప్రేమలతికామ్॥ మాలా తు పూర్వవత్॥ మాలోపమాయామివైకస్మిన్నేవ బహవ ఆరోపితాః॥ యథా॥ ప॥ సౌందర్యస్య తరంగిణీ తరుణిమోత్కర్షస్య హర్షోద్గమః కాంతేః కార్మణకర్మ నర్మవచసాముల్లాసనావాసభూః। విద్యా వక్రగిరాం విధేరనవధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్క్రియా ప్రా

క్షిత్వమితి బోధ్యం- రసేన శౌర్యేణ అన్యత్ర రాగేణ - ఉక్తమితి - సావయవస్య భేదద్వయముదాహృతమిత్యర్థః-నిరవయవం శుద్ధముదాహరతి. కురంగీతి- యద్యస్మాదియం నాయికా గీతధ్వనిషు అర్థాన్నాయకస్య గానధ్వనిషు అంగాని స్తిమితయతి నిశ్చలయతి - శ్రవణౌత్సుక్యాదితి భావః- కాంతస్యోదంతం వార్తాం ప్రేమైవ లతికా ప్రేమలతికా తాం ప్రేమరూపాం లతికాం- అత్ర ప్రేమ్ణి లతికాత్వరూపణాత్కేవలత్వం- తదవయవరూపణాభావాన్నిరవయవత్వం చేతి బోధ్యం- నిరవయవస్య ద్వితీయభేదం లక్షయతి- మాలా తు పూర్వవదితి - లక్షణం వ్యాకరోతి మాలోపమాయామివేతి- ఏకస్మిన్నేవేతి. ఆరోపవిషయ ఇత్యర్థః - మాలారూపకముదాహరతి- సౌందర్యస్యేతి - కాంతేశ్శోభాయాః కార్మణకర్మ- కార్మణరూపం కర్మ- మూలకర్మ తు కార్మణమిత్యుక్తత్వాన్ముఖ్యకర్మభూతేత్యర్థః- నర్మవచసాం సాభిప్రాయసరసోక్తీనాం - ఉల్లాసనస్య ఉజ్జృంభణ ఆవాసభూః నివాసస్థానం- విద్యా. ఉపదేష్ట్రీ- అత్రైకస్యాం ప్రియాయాం తరంగిణ్యాదయో బహవ ఆరోపితాః- తస్మాన్మాలాత్వం- అంగారోపణాభావాన్నిరవయవత్వం చేతి బోధ్యం - తృతీయ

ణాః పంచశిలీముఖస్య లలనా చూడామణిస్స్యాత్ప్రియా॥ ప॥ నియతారో-
పణోపాయస్స్యాదారోపః పరస్య యః । తత్పరంపరితం శ్లిష్టే వాచకే
భేదభాజి వా॥ యథా॥ ప॥ విద్వన్మానసహంస వైరికమలాసంకోచదీప్ర
ద్యుతే దుర్గామార్గణనీలలోహిత సమిత్స్వీకారవైశ్వానర। సత్యప్రీ-
తివిధానదక్ష విజయప్రాగ్భావభీమ ప్రభో సామ్రాజ్యం వరవీర వత్సరశతం
వైరించముచ్చైః క్రియాః॥ అత్ర మానసమేవ మానసం- కమలాయాస్సం-
కోచ ఏవ కమలానామసంకోచః॥ దుర్గాణామమార్గణమేవ దుర్గా-
యామార్గణం॥ సమితాం స్వీకార ఏవ సమిధాం స్వీకారః॥ సత్యే ప్రీతిరే-
వ సత్యామప్రీతిః॥ విజయోరిపరిభవ ఏవ విజయోర్జునః॥ ఏవమారోప-
ణనిమిత్తో హంసాదేరారోపః॥ యద్యపి శబ్దార్థాలంకారోయ మిత్యు-

స్య లక్షణమాహ - నియతేతి - నియతారోపణముపాయః కారణం య-
స్య స తథోక్తః - ఏవంవిధః పరస్యోత్తరస్యారోపో యోస్తి తత్పరంపరితం-
తత్ వాచకే శబ్దే శ్లిష్టే వా భేదభాజి అశ్లిష్టే వా భవతీత్యర్థః- తత్ర శ్లిష్ట శ-
బ్దనిబంధనముదాహరతి- విద్వదితి- విదుషాం మానసమేవ మానసం సరో-
విశేష ఇత్యారోపః రాజ్ఞి హంసత్వారోపే నిమిత్తమితి లక్షణానుగతిః- హే
విద్వన్మానసహంస- వైరిణాం శత్రూణాం కమలా లక్ష్మీ స్తస్యాస్సంకో-
చ ఏవ కమలానామసంకోచో వికాస స్తస్య దీప్రద్యుతే సూర్య- దుర్గాణా-
మమార్గసిద్ధత్వమేవ దుర్గాయా మార్గణం తత్ర నీలలోహిత హర - స-
మితాం యుద్ధానాం స్వీకార ఏవ సమిధాం స్వీకార స్తత్ర వైశ్వానర - స-
త్యే ప్రీతి రేవ సత్యాం దక్షకన్యాయామప్రీతి స్తస్యా విధానే దక్ష - విజయో-
రిపరిభవ ఏవ విజయోర్జున స్తస్య ప్రాగ్భావే ప్రాథమికత్వే పూర్వజ-
త్వే చ భీమ- వరవీర- వీరాగ్రేసర- హే ప్రభో వైరించం వత్సరశతం - త-
త్పర్యంతం - సామ్రాజ్యం లక్షణలక్షితం సమ్రాట్త్వం ఉచ్చైరుత్కటం
క్రియాః కుర్యాః- ఏవమితి - రాజ్ఞి హంసాదేర్హంసత్వాదేరారోపః-
ఏవమారోపణం - విద్వన్మానసాదౌ మానసాద్యారోపణం నిమిత్తం కా-
రణం యస్య స తథోక్తః- యద్యపీతి - మానసమేవ మానసమితి శబ్దాలం-

క్తంవక్ష్యతేచ । తథాపిప్రసిద్ధ్యనురోధాదత్రోక్తం॥ ఏకదేశవర్తిహీ దమన్యైరభిధీయతే॥ భేదభాజియథా॥ ప॥ ఆలానం జయకుంజరస్య దృషదాంసేతుర్విపద్వారిధేః పూర్వాద్రిః కరవాలచండమహసో లీలోపధానంశ్రియః॥ సంగ్రామామృతసాగరప్రమథన క్రీడావిధౌమందరో రాజన్రాజతివీరవైరివనితా వైధవ్యదస్తేకరః ॥ అత్రజయాదేర్భిన్నశబ్దవాచ్యస్య కుంజరత్వాద్యారోపేకరస్యాలానత్వా ద్యారోపోయుజ్యతే॥ ప॥ అలౌకికమహాలోకప్రకాశితజగత్త్రయః। స్తూయతే దేవసద్వంశముక్తారత్నంనకైర్భవాన్॥ ప॥ నిరవధిచనిరాశ్రయంచ యస్యస్థితమనివర్తితకౌతుకప్రపంచం॥ ప్రథమఇహభవాం త్సకూర్మమూర్తి

〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰

కారత్వం- పరివృత్త్యసహత్వాదితిభావః - హంసేత్యత్రార్థాలంకారత్వం. తస్మాదుభయాలంకారత్వంశ్లిష్టపరంపరితస్యేతిబోధ్యం- అన్యైరుద్భటాదిభిః- అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనముదాహరతి- ఆలానమితి-జయఏవకుంజరస్తస్యాలానం బంధనస్తంభభూతః - విపదేవవారిధిస్తస్య - కరవాలఏవచండమహాస్సూర్యః- సంగ్రామఏవామృత సాగరస్తస్య ప్రమథనమేవక్రీడావిధిస్తస్మిన్ - అత్రమానసాది శబ్దవత్ శ్లిష్టశబ్దోనాస్తీతి భేదభాక్త్వం - అత్రేతి - కుంజరత్వాద్యారోపే సతీత్యర్థః - యుజ్యతఇతి పరంపరితలక్షణానుగతిః - మాలాపరంపరిరూపక ముదాహరతి - అలౌకికేతి - అలౌకికశ్చమహాంశ్చయఆలోకోజ్ఞానం సఏవప్రకాశః తేన ప్రకాశితంజగత్త్రయంయేన సతథోక్తః।సంశ్చాసౌవంశోఽన్వవాయస్స ఏవవంశోవేణువిశేషస్తత్రముక్తారత్నం-మౌక్తికరత్నభూతః అత్రకులస్యవేణుత్వారోపోవర్ణనీయస్యముక్తారత్నత్వారోపేనిమిత్తం॥ కేవలపరంపరితరూపకముదాహరతి-నిరవధీతి-అనివర్తితఃకౌతుక ప్రపంచోమహోత్సవపరంపరాయత్రతత్-అన్యత్రఅనివర్తితకౌతుకఃప్రపంచోయత్రతత్ - యస్యభవతస్స్థితంస్థితిః - నిరవధిపరంపరానుబంధిత్వా దవధిరహితం- ఆధారభూతత్వాదవధిరహితంచ నిరాశ్రయం పరోపష్టంభరహితం - అన్యత్రా

జయతి చతుర్దశలోకవల్లికందః॥ ఇతి చ మాలారూపకమపి పరంపరితం ద్రష్టవ్యం॥ ప॥ కిసలయకరైర్లతానాం కరకమలైః కామినాం మనో జయతి॥ నలినీనాం కమలముఖైర్ముఖేందుభిర్యోషితాం మదన ఇత్యాదిరశనారూపకం న వైచిత్ర్యవదితి న లక్షితం॥ ప॥ ప్రకృతం యన్నిషిధ్యాన్యత్సాధ్యతే సా త్వపహ్నుతిః॥ ఉపమేయమసత్యం కృత్వోపమానం సత్యతయా యత్స్థాప్యతే సా అపహ్నుతిః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ అవాప్తః ప్రాగల్భ్యం పరిణతరుచశ్శైలతనయే కలంకో నైవాయం విలసతి శశాంకస్య వపుషి। అముష్యేయం మన్యే విగళదమృతస్యందశిశిరే రతిశ్రాంతా శేతే రజనిరమణీ గాఢమురసి॥ ఇత్థం వా॥ ప॥ బత సఖి కియదేతత్పశ్య

ధారరహితం చ భవతి - ఇహ జగతి సభవాన్ చతుర్దశలోకా ఏవ వల్లయో లతాస్తాసాం కందః మూలభూతః ప్రథమః కూర్మమూర్తిస్స జయతి - అత్ర లోకానాం వల్లిత్వారోపః కందత్వారోపే నిమిత్తం। అత్ర వాచకోనశ్లిష్టః - ఇతి చేతి - అత్ర చకార ఉదాహరణ ద్వయ సముచ్చాయకః - అలౌకికమహాలోకేతి మాలాపరంపరితరూపకస్య నిరవధిచేతి కేవలపరంపరితరూపకస్య చోదాహరణమితి బోధ్యం - మాలాప్రస్తావాద్రశనారూపకముదాహరతి - కిసలయేతి - మదనో జగతాం మనో జయతి - కిసలయాన్యేవ కరాః కరా ఏవ కమలాని కమలాన్యేవ ముఖాని ముఖాన్యేవేందవ ఇతి రశనారూపకం॥ అపహ్నుతిం లక్షయతి ప్రకృతమితి - స్పష్టం - ఉదాహరతి - అవాప్త ఇతి - పార్వతీం ప్రతి పరమేశ్వరస్యోక్తిరియం - హే శైలతనయే పరిణతరుచః పరిపూర్ణప్రకాశస్య శశాంకస్య వపుషి ప్రాగల్భ్యం ప్రౌఢిం - అవాప్తః అయం పరిదృశ్యమానః పదార్థః విలసన్ కళంకో నైవ - రతౌ పురుషాయితేన శ్రాంతా - గాఢం యథా తథా ఆలింగ్యేతి శేషః అతిశీతలే అముష్యేందోరురసి శేత ఇతి మన్యే - భంగ్యంతరేణోదాహరతి - బతేతి - సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిన్నాయికాయా ఉక్తిరియం - బతేతి ఖేదే - హే సఖి ప్రియావిరహేణ ప్రియజనవియోగేన కృశే - రాగిణ్యశ్చ రాగిణశ్చ రాగిణః తేషాం లోకే సంఘే స్మరస్య వైరం

వైరంస్మరస్య ప్రియవిరహక్లేశస్మి న్నాగ్రిగిలోకేతధావా। ఉపవనసహకారోద్భాసిభృంగచ్ఛలేనప్రతివిశిఖమనేనో ట్టంకితంకాలకూటమ్॥ అత్రహీనసభృంగాణిసహకారాణి । అపితుసకాల కూటాశ్శరాఇతిప్రతీతిః॥ ఏవంవా॥ ప॥ అముష్మిన్లావణ్యామృతసరసినూనం మృగదృశస్స్మరశ్శర్వప్లుష్టః పృథుజఘనభాగేనిపతితః॥ యదంగాంగారాణాం ప్రశమపిశునానాభికుహరే శిఖాధూమస్యేయం పరిణమతిరోమావళివపుః॥ అత్రనరోమావళిః॥ అపితుధూమశిఖేయమితిప్రతిపత్తిః॥ ఏవమియంభంగ్యంతరైరప్యూహ్యా॥ ప॥ శ్లేషస్సవాక్యఏకస్మి న్యత్రానేకార్థతాభవేత్॥ ఏకార్థప్రతిపాదకానా మేవశబ్దానాం యత్రానేకోఽర్థస్సశ్లేషః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ ఉదయమయతేదిఙ్మాలిన్యం నిరాకురుతేతరాం

సురభిసమయే ఇత్యేతే మదాజ్ఞోల్లంఘనంకుర్వంత్యేతానద్యైవహన్మీత్యేవంరూపవిద్వేషం - కియదతిమహాదిత్యర్థః పశ్య- తథాహీతి- స్మరకృతకిరాతకృత్యమేవ ప్రతిపాదయతి - ఉపవనేత్యాదినా-సహకారాణిచూతకుసుమాని-ప్రతివిశిఖం-విశిఖేవిశిఖేప్రతివిశిఖం- అనేనమదనేనోట్టంకితందిగ్ధంకాలకూటంపశ్యేత్యనువర్తతే - పునరపి ప్రకారాంతరేణోదాహరతి - అముష్మిన్నితి-శర్వేణప్లుష్టోదగ్ధః స్మరః - తన్నేత్రాగ్నిజన్యసంతాపమసోఢ్వామృగదృశో నాయికాయా అముష్మిన్ పృథౌ విశాలే జఘనభాగేకటిపురోభాగఏవలావణ్యామృతసరసినిపతితః- యస్యస్మరస్య అంగాంగారాణాం అంగాగ్నికణానాం ప్రశమపిశునాని ర్వాణావస్థాసూచికా ఇయంధూమస్య శిఖానాభిరూపేకుహరేగర్తే రోమావళివపుః రోమరాజి రూపా పరిణమతి - అత్రేతి - శ్లేషం లక్షయతి - శ్లేషఇతి- ఉదాహరతి- ఉదయమితి- విభాకరస్సూర్యః-ఉదయంప్రాకట్యంఅయతేప్రాప్నోతి-దిశాంమాలిన్యంతమోవ్యాప్తిప్రయుక్తమలినత్వం - క్రియాస్స్నానాదికాః - స్వైరాచారప్రవర్తనానాం శాస్త్రోల్లంఘనేనానుచితాచారప్రచారాణాంకర్తనంచ్ఛేదనంనిరాకరణమితియావత్ - లసత్ తేజఃపుంజోయస్యసః- బతబతేతిసంతోషాతిశ

నయతినిధనం నిద్రాముద్రాంప్రవర్తయతిక్రియాః। రచయతితరాంస్వై
రాచారప్రవర్తనకర్తనం బతబతలసత్తేజః పుంజోఽపిభాతివిభాకరః॥అ
త్రాభిధాయా అనియంత్రణాద్ద్వావప్యర్థౌ వాచ్యౌ॥ ప॥ పరో
క్తిర్భేదకైశ్శ్లిష్టైస్సమాసోక్తిః॥ ప్రకృతార్థప్రతిపాదకేన వాక్యే
నశ్లిష్టవిశేషణమాహాత్మ్యాన్నతు విశేష్యస్యసామర్థ్యాదపి యదప్రకృత
స్యాప్యర్థస్యాభిధానంసా సమాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్స
మాసోక్తిః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ లహిఊణతుహబాహుప్ఫంసం జస్సఏ
సకోవిఉల్లాసో।జఅలచ్ఛీతుహవిరహేణహిజ్జదుసాహుదుబ్బలాణను॥
ఛా॥ లబ్ధ్వాతవబాహుస్పర్శం యస్యాస్సకోఽప్యుల్లాసః। జయలక్ష్మీ
స్తవవిరహేణభవేత్ఖలుదుర్బలానను॥ అత్రజయలక్ష్మీశబ్దస్యకేవలం
కాంతావాచకత్వంనాస్తి॥ నిదర్శనా॥ అభవద్వస్తుసంబంధఉపమాప
రికల్పకః॥ నిదర్శనందృష్టాంతకరణం॥ యథా॥ ప॥ క్వసూర్యప్రభవో
వంశఃక్వచాల్పవిషయామతిః। తితీర్షుర్దుస్తరం మోహాదుడుపేనా

యాద్విరుక్తిః-విభాకరఃతదాఖ్యఃకశ్చిద్రాజా- దిశా అన్యాశ్యమార్గ
ణమాలిన్యం.నిద్రాముద్రాంమాంద్యాతిశయం నిధనంనాశం - క్రియాధ
ర్మక్రియాః-స్వైరాఅనియతచారిణః తేషామాచారప్రవృత్తేఃకర్తనం॥
అత్రేతి అనియంత్రణాత్-ప్రకరణాద్యభావప్రయుక్తాదితిభావః-ద్వావపి
వాచ్యౌ-తస్మాచ్ఛ్లేషఏవేతిభావః॥సమాసోక్తింలక్షయతి- పరోక్తిరితి శ్లి
ష్టైస్సమాస్తైః-భేదకైర్విశేషణైః-పరస్యాప్రస్తుతస్యోక్తిః-విశేష్యస్యో
పమేయస్యప్రకృతార్థప్రతిపాదకేనేతి- ఉదాహరతి-లలాటణఇతి లబ్ధ్వే
తి-యస్యాజయలక్ష్మ్యాః-కోఽప్యుల్లాసః- అభూదితిశేషః-సాజయలక్ష్మీః॥
అత్రేతి-తవానాదరప్రయుక్తవిరహేణత్వత్తాంకాంతాకృశాజాతేతిపరో
క్తిః॥ అథనిదర్శనాంలక్షయతి - నిదర్శనేతిలక్ష్యనామనిర్దేశః- అభవ
దిత్యాదిలక్షణం- అభవన్నసంభావ్యమానఃవస్తునోఽర్థస్యసంబంధఃఉ
పమాపరికల్పకఃఉపమాపర్యవసాయీచేన్నిదర్శనేత్యన్వయః-ఉదాహ
రతి-క్వేతి-సూర్యఃప్రభవఃకూటస్థోయస్యసః॥ఉదాహరణాంతరమాహ-

స్మిన్నాగరమ్॥ అత్రోడుపేన సాగరతరణమివ మన్మత్యా సూర్యవంశవ ర్ణనమిత్యుపమాయాం పర్యవస్యతి॥ యథా వా॥ ప॥ ఉదయతి వితతో ర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమరుచౌ హిమధామ్ని యాతి చాస్తం। వహతి గిరిర యం విలంబిఘంటాద్వయపరివారితవారణేంద్రలీలాం॥ అత్ర కథమన్యస్య లీలామన్యో వహతీతి తత్సదృశీమిత్యుపమాయాం పర్యవసానం॥ ప॥ దో ర్భ్యాం తితీర్షతి తరంగవతీభుజంగమాదాతుమిచ్ఛతి కరేణ మృగాంక బింబం। మేరుం విలంఘయిషతి ధ్రువమేష దేవ యస్తే గుణాన్గదితుముద్య మమాదధాతి॥ ఇత్యాదౌ మాలారూపాప్యేషా ద్రష్టవ్యా॥ ప॥ స్వస్వహే త్వన్వయస్యోక్తిః క్రియయైవ చ సాపరా॥ క్రియయైవ స్వరూపస్యకార ణయోస్సంబంధో యదవగమ్యతే సాపరా నిదర్శనా। యథా॥ ప॥ ఉ న్నతం పదమవాప్య యో లఘుర్హేలయైవ స పతేదితి బ్రువన్। శైలశేఖరగ తః పృషద్గణో మందమారుతధుతః పతత్యధః॥ అత్ర పాతక్రియయా పత నస్య లాఘవే సత్యున్నతపదప్రాప్తిరూపస్యకారణస్య చ సంబంధః ఖ్యా ప్యతే॥ ప॥ అప్రస్తుతప్రశంసా యా సా సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా॥ అప్రాక రణికస్యార్థస్యాభిధానేన ప్రాకరణికస్యాక్షేపో ప్రస్తుతప్రశంసా॥ సా చ॥ ప॥ కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి। తదన్యస్య వచస్తుల్యే తుల్యస్యేతి చ పంచధా॥ తదన్యస్య కారణాదేః। క్రమేణోదాహరణా ని॥ ప॥ యాతాః కిన్న మిలంతి సుందరి పునశ్చింతా త్వయా మత్కృతే నో కా

ఉదయతీతి-స్పష్టం-అత్రేతి-మాలానిదర్శనాముదాహరతి- దోర్భ్యామి తి-తరంగవతీభుజంగం సముద్రం-అన్యాం నిదర్శనాం లక్షయతి-స్వస్వేతి-ల క్షణం వ్యాకరోతి-క్రియయైవేతి-ఉదాహరతి -ఉన్నతమితి - అధః పతతీతి యా పతక్రియా సా స్వరూపం- స్వకారణం తు లాఘవే సత్యున్నతపదప్రా ప్తిః-తయోరన్వయః స పతేదితి క్రియయైవ శుద్ధయా ఖ్యాప్యతే॥ అప్రస్తుతప్ర శంసాం లక్షయతి॥ అప్రస్తుతప్రశంసేతి - అప్రస్తుతస్య ప్రశంసా వర్ణనం- యా-సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా యది-సా అప్రస్తుతప్రశంసా- సేతి లక్ష్యనామని ర్దేశః॥ కారణనిబంధనాముదాహరతి-యాతా ఇతి-నిపతదేవ పీతం- అమం

ర్వాసితరాం కృశాసీ కథయత్యేవం సబాష్పమయి। లజ్జామంథరతార
కే నిపతత్పీతాశ్రుణా చక్షుషా దృష్ట్వా మాం హసితేన భావి మరణోత్సా
హస్తయా సూచితః ॥ అత్ర ప్రస్థానాతిగామితి వివృత్తోऽసీతి కార్యే పృష్టే కా
రణమభిహితం॥ప॥ రాజన్ రాజసుతా న పాఠయతి మాం దేవ్యోऽపి తూష్ణీం స్థి
తాః కుబ్జే భోజయ మాం కుమార సచివైర్నాద్యాపి కిం భుజ్యతే। ఇత్థం రా
జశుకస్తవారిభవనే ముక్తోऽధ్వగైః పంజరాచ్చిత్రస్థానవలోక్య శూన్యవల
భావేకైకమాభాషతే॥ అత్ర ప్రస్థానోద్యతం భవంతం జ్ఞాత్వా సహసైవ త్వ
దరయః పలాయ్య గతా ఇతి కారణే ప్రస్తుతే కార్యముక్తం॥ప॥ ఏతత్తస్య ము
ఖాత్కియత్కమలినీపత్రే కణం వారిణో యన్ముక్తామణిరిత్యమంస్త స జడ
శ్శృణ్వన్యదస్మాదపి । అంగుల్యగ్రలఘుక్రియా ప్రవిలయిన్యాదీయమానే
శనైస్తత్రోడ్డీయ గతోऽయమిత్యనుదినం నిద్రాతి నాంతశ్శుచా ॥ అత్రాస్థా
నే జడానాం మహత్త్వసంభావనా భవతీతి సామాన్యే ప్రస్తుతే విశేషః కథి
తః॥ప॥ సుహృద్వధూబాష్పజలప్రమార్జనం కరోతి వైరప్రతియాతనేన
యః । స ఏవ పూజ్యస్స పుమాంస్స నీతిమాంస్సుజీవితం తస్య స భాజనం శ్రి

గళసూచకత్వాద్ధృతమశ్రియేనతేన॥ కార్యనిబంధనాముదాహరతి- రా
జన్నితి - శత్రుపలాయనం కారణం-శుకవృత్తాంతలక్షణం కార్యముక్తం॥
విశేషనిబంధనాముదాహరతి - ఏతదితి-తస్య పురుషస్య ఏతజ్జడత్వం ముఖా
త్ప్రారంభాత్ప్రభృతి కియత్ నజానే-స జడః కమలినీపత్రే వారిణః కణం ము
క్తామణిరిత్యమంస్తేతి యత్ ఏతత్కియదిత్యన్వయః-అస్మాదన్యదపి శృణు -
శనైర్మందమాదీయమానే ముక్తామణిభ్రాంత్యా గృహ్యమాణే తత్ర వా
రికణే అంగుల్యగ్రాణాం లఘ్వ్యా క్రియా స్పర్శన క్రియా తయా ప్రవిలయ
తి సతి-అయం ముక్తామణిః ఉడ్డీయోత్ప్లుత్య గత ఇతి అనుదినమంతశ్శుచా అంత
శ్శోకేన న నిద్రాతి ఏతేనాహారోऽపి పరిత్యక్త ఇతి ప్రతీయతే- జడానాం స్వల్పే
మహత్త్వసంభావనా భవతీతి సామాన్యే ప్రస్తుతే ముక్తాఫలభ్రాంతి లక్ష
ణో విశేషోऽభిహితః॥ సామాన్యనిబంధనాముదాహరతి-సుహృదితి-వైరప్ర
తియాతనేన శత్రువధాద్వైరాపగమేన స పుమాన్ స ఏవ పురుషః శిష్టం స్ప

యః ॥ అత్రకృష్ణంనిహత్యనరకాసురవధూనాం యద్దుఃఖంశమయసీతి త్త్వమేవశ్లాఘ్యఇతివిశేషేప్రస్తుతేసామాన్యముదీరితం ॥ తుల్యేప్రస్తుతే తుల్యాభిధానేత్రయఃప్రకారాః ॥ శ్లేషస్సమాసోక్తిస్సాదృశ్యమాత్రం వాతుల్యాంతరస్యాక్షేపేహేతుః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ పుంస్త్వాదపిప్రవిచలేద్యది యద్యధోపియాయాద్యదిప్రణయనేన మహానపిస్యాత్। అభ్యుద్ధరేత్తదపివిశ్వమితీదృశీయం కేనాపిదిక్ప్రకటితాపురుషోత్తమేన ॥ ప॥ యేనాస్యభ్యుదితేనచంద్రగమితఃక్లాంతింరవౌతత్రతేయుజ్యేత ప్రతికర్తుమేవనపునస్తస్యైవపాదగ్రహః । క్షీణేనైతదనుష్ఠితంయదితతఃకిం లజ్జసేనోమనాగస్త్వేవం జడధామతాతుభవతో యద్వ్యోమ్నివిస్ఫూర్జతి॥ప॥ఆదాయవారిపరితస్సరితాంముఖేభ్యఃకింతావదర్జితమనేనదు

ష్టం-అత్రేతి॥ సారూప్యనిబంధనాయాఃప్రకారత్రయంప్రతిపాద్యప్రాథమికప్రకారభూతేనశ్లేషేణోదాహరతి - పుంస్త్వాదితి-శూరమానినః కస్యచిద్రాజ్ఞఉక్తిరియం- అయంపుమాన్ పుంస్త్వాదపిప్రవిచలేత్ యదిఅధఃపాతాళమపియాయాత్ యదివిచార్యమాణే-ప్రణయనేయాచనే సతినమహాన్ లఘురపిస్యాత్- తదపితథావిశ్వంలోకమభ్యుద్ధరేత్- ఇతీత్థంభూతాఇయందిక్ మార్గః కేనాపిలోకోత్తరేణపురుషోత్తమేన పురుషశ్రేష్ఠేనప్రకటితాప్రదర్శితా॥పక్షే పౌరుషాత్ప్రవిచలనం అమృతాపహరణసమయేస్త్రీరూపధారణం - కూర్మావతారేఅధోయానం- బలిబంధనోపక్రమేవామనత్వం- వరాహత్వేవిశ్వోద్ధరణం. అత్రకస్మింశ్చిత్సత్పురుషేప్రస్తుతేతుల్యస్యభగవతః ప్రశంసాశ్లేషేణకృతా ॥ సమాసోక్త్యాసారూప్యనిబంధనాముదాహరతి-యేనేతి- హేచంద్ర- పాదగ్రహఃపాదాభివందనం- కిరణగ్రహణంచ-క్షీణేనత్వయా ఎతత్తత్పాదగ్రహణంఅనుష్ఠితంయదితతః మనాగల్పమపినోలజ్జసే- ఎవమస్తు ఏతద్యుక్తమేవేత్యర్థః- యద్యస్మాత్ - జడధామతాశిశిరకిరణతా మందతేజస్త్వంచ-అత్రపాదగ్రహణాదావేవశ్లేషః-పురుషోత్తమపదఇవచంద్రరవిపదయోర్నశ్లేషః - తతస్సమాసోక్తిః ॥ సాదృశ్యమాత్రేణోదా

రణార్ణవేన । క్షారీకృతంచబడబావహ్నేహుతంచ పాతాళకుక్షికుహరే
వినివేశితంచ॥ ఇయంచ కాచిద్వాచ్యేప్రతీయమానార్థానధ్యారోపేణై
వ భవతి॥ యథా॥ ప॥ అబ్ధేరంభస్థగితభువనాభోగపాతాళకుక్షేః పో
తోయాయాదిహహిబహవోలంఘనేపిక్షమంతే। ఆహోరిక్తఃకథమపిభ
వేదేషదైవాత్తదానీంకోనామస్యాదవటకుహరాలోకనేప్యస్యకల్పః॥కా
చిదధ్యారోపేణైవ॥యథా॥ప॥కస్త్వంభోఃకథయామిదైవహతకంమాం
విద్ధిశాఖోటకంవైరాగ్యాదివవక్షిసాధువిదితంకస్మాదిదంకథ్యతే । వామే
నాత్రవటస్తమధ్వగజనస్సర్వాత్మనాసేవతేనచ్ఛాయాపిపరోపకారక
రిణీమార్గస్థితస్యాపిమే॥ క్వచిదంశేప్యధ్యారోపేణ॥యథా ॥ సోపూ
ర్వోరసనావిపర్యయవిధిస్తత్కర్ణయోశ్చాపలం దృష్టిస్సామదవిస్మృ
తస్వపరదిక్కింభూయసోక్తేనవా।సర్వంవిస్మృతవానసిభ్రమరహేయ

హరతి-ఆదాయేతి - స్పష్టం-అత్రాసద్వ్యయశీలస్య మహాధనస్యాయో
గ్యస్యపురుషాధమస్యప్రతీతిస్సాదృశ్యాద్భవతి ॥ ఇమాంభంగ్యంతరేణో
దాహరతి- అబ్ధేరితి-అబ్ధేస్సముద్రస్యఅంభసాస్థగితౌపూరితౌభువనాభో
గపాతాళకుక్షీ యేనతస్యతాదృశస్యసతః పోతస్తరణ్యాదిఃయాయాత్-
ఇహలోకే-బహవఃవాయుపుత్రాదయః-అదృష్టగాంభీర్యత్వాదితిభావః-
ఆహోఇతిపక్షాంతరే-ఏషోఽబ్ధిఃదైవాత్కథమప్యత్యంతంరిక్తఃజలరహి
తఃభవేచ్చేత్-అవటకుహరాలోకనేపిగర్తగర్భావలోకనేపి-లంఘనం
తుదూరాపాస్తమిత్యపిశబ్దార్థః-కోనామ-కోవా-కల్పస్సమర్థస్స్యాత్
నకోపీత్యర్థః-ప్రభోఃపరిపూర్ణత్వమేవోచితం- రిక్తత్వంతుమహతేన
ర్థాయేతితాత్పర్యం - అత్రవాచ్యేసముద్రే సర్వాప్యుక్తరూపాప్ర
క్రియాసంగచ్ఛతే॥ ఇమామేవప్రకారాంతరేణోదాహరతి - కస్త్వమి
తి - దైవహతకందైవవంచితం - అత్రాచేతనేనసహప్రశ్నోత్తరయోర
సంభవాద్వాచ్యస్యాసంభవే ప్రతీయమానస్యాధ్యారోపః॥ విచ్ఛిత్తివిశే
షేణోదాహరతి । సఇతి।రసనావిపర్యయస్యవిధిఃప్రకారః- అన్యత్రపై
శున్యం-కర్ణయోశ్చాపలముపజాపశుశ్రూషా - వారయతీవారణోని

ద్వారేణోభయస్యాప్యసావంతశ్శ్యాస్యకరోనిషేవ్యత ఇతి భ్రాంతిః కవేః ప్రహః॥ అత్ర సనావిపర్యయశ్శ్యాన్యకరత్వం చ భ్రమరస్యాసేవ్యత్వే న హేతుః॥ కర్ణచాపలం హేతుః। మదః ప్రత్యుత సేవనే హేతుః॥ ప॥ నిగీర్యాధ్యవసానంతు ప్రకృతస్య పరేణ యత్ । ప్రస్తుతస్య యదన్యత్వం యద్యర్థోక్తౌ చ కల్పనమ్। కార్యకారణయోర్యశ్చ పౌర్వాపర్యవిపర్యయః॥ విజ్ఞేయాతిశయోక్తిస్సా ॥ ఉపమానేనాంతర్నిగీర్ణస్యోపమేయస్య యదధ్యవసానం సైకా॥ యథా ॥ కమలమనంభసి కమలే కువలయే తాని కనకలతికాయామ్। సా చ సుకుమారసుభగేత్యుత్పాతపరంపరా కేయమ్ ॥ అత్ర ముఖాదికమలాదితయాధ్యవసితం ॥ యచ్చ తదేవాన్యత్వేనాధ్యవసీయతే సా పరా॥ యథా॥ ప॥ అణ్ణం లఉహత్తణఆం అణ్ణం విఅ కావి వత్తణచ్ఛాఆ। సామా సామణ్ణపఆవఇణో రిహచ్చిఅ ణ హోఇ॥ ఛా॥ అన్యల్లావణ్యం అన్యైవ కాపి వర్తనచ్ఛాయా । శ్యామా సామాన్యప్రజాపతే రేఖైవ న భవతి॥ యద్యర్థస్య యది శబ్దేన చేచ్ఛబ్దేన వోక్తౌ యత్కల్పన । అర్థాదసంభవినోర్థస్య సా తృతీయా॥ యథా॥ ప॥ రాకాయాం అకలంకం చేదమృతాంశోర్భవేద్వపుః। తస్యా ముఖం తదా సామ్యపరాభవమవాప్నుయాత్ ॥ కారణస్య శీఘ్రకారితాం వక్తుం కార్యస్య పూర్వముక్తౌ చతుర్థీ॥ యథా॥ హృదయమధిష్ఠితమాదౌ మాలత్యాః కుసుమచాపబాణేన। చరమం రమణీ వల్లభలోచనవిషయం త్వయా భజతా॥ ప్రతివస్తూపమా తు సా॥ సామాన్యస్య ద్విరేకస్య యత్ర వాక్యద్వయే స్థితిః॥ సాధారణో ధర్మ ఉపమేయవాక్య ఉపమానవాక్యే చ కథితపదస్య దుష్టతయాభిహితత్వాచ్ఛబ్దభేదేన య

షెధకః-అంతశ్శ్యావ్యకరోదానరహితహస్తః - అత్రేతి-అర్థాతిశయోక్తిం లక్షయతి-నిగీర్యేతి-అధ్యవసానమభేదప్రతిపత్తిః - తత్రాద్యాముదాహరతి-కమలమితి-స్పష్టం-అత్రేతి॥ యచ్చేతి-పూర్వోక్తసముచ్చాయకశ్చకారః - తదేవ ప్రకృతమేవ॥ ఉదాహరతి - అణ్ణం ఇతి-అన్యదితి-స్పష్టం - తృతీయాముదాహరతి - రాకాయామితి - సామ్యమపి పరాభవ ఏవ॥ చతుర్థీముదాహరతి - హృదయమితి- హారమణీవల్లభ-చరమం పశ్చాత్

దుపాదీయతే సా వస్తునో వాక్యార్థస్యోపమానత్వాత్ప్రతివస్తూపమా॥
యథా॥ దేవీభావంగమితా పరివారపదం కథం భజత్యేషా। న ఖలు పరిభోగ
యోగ్యం దైవతరూపాంకితం రత్నం। యదిదహత్యనలోఽత్ర కిమద్భుతం
యది చ గౌరవమద్రిషు కిం తతః। లవణమంబు సదైవ మహాంబుధేః ప్రకృతి
రేవ సతామవికారితా॥ ఇత్యాది ప్రతివస్తూపమా ద్రష్టవ్యా। ఏవమన్య
త్రాప్యనుసర్తవ్యం॥ దృష్టాంతః పునరేతేషాం దృష్టాంతప్రతిబింబనం॥
ఏతేషాం సాధారణధర్మాదీనాం దృష్టాంతో నిశ్చయో యత్ర స దృష్టాంతః॥
యథా॥ పా॥ త్వయి దృష్ట ఏవ తస్యా నిర్వాతి మనో మనోభవజ్వలితమ్। ఆలో
కే హి హిమాంశోర్వికసతి కుముదం కుముద్వత్యాః॥ ఏష సాధర్మ్యేణ వైధ
ర్మ్యేణ తు। పా॥ తవాహవే సాహసకర్మశర్మణః పాణిం కృపాణాంతిక
మానినీషతః। భటాః పరేషాం విశరారుతామగుర్వహంత్యవాతే స్థిరతాం
హి పాంసవః॥ ప॥ సకృద్వృత్తిస్తు ధర్మస్య ప్రకృతాప్రకృతాత్మనామ్॥

ప్రతివస్తూపమాం లక్షయతి ప్రతివస్తూపమా త్వితి- ఉదాహరతి- దేవీభావ
మితి- సైరంధ్రీభావం భజమానాం పాంచాలీం పశ్యతః పాండవస్యోక్తి
రియం- దేవీకృతాభిషేకాయామిత్యుక్తత్వాత్ - పరివారపదం పరిచారి
కాత్వం- దైవతరూపాంకితం దేవతారవచిహ్నితం- పరిభోగ ఉపభోగస్త
ద్యోగ్యం॥ అత్ర పరిభోగయోగ్యత్వాభావరూపమేకమేవ సామాన్యం వా
క్యద్వయే పృథగుపాత్తం॥ మాలారూపాం ప్రతివస్తూపమాముదాహర
తి- యదీతి- అత్రాద్భుతాభావః సాధారణో ధర్మః॥ దృష్టాంతం లక్షయ
తి- దృష్టాంత ఇతి - సాధారణధర్మాదీనామిత్యత్రాదిశబ్దేనోపమానో
పమేయయోర్గ్రహణం- దృష్టాంతప్రతిబింబనమిత్యత్ర దృష్టాంతం నిశ్చితం
ప్రతిబింబనం పరస్పరసాదృశ్యప్రతిపాదనమితి తాత్పర్యాత్॥ ఉదాహరతి-
త్వయీతి- అత్ర నిర్వాణస్య వికాసాత్మనా ప్రతిబింబనం॥ ఇదం సాధర్మ్యేణో
దాహరణం॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- తవేతి- సాహసకర్మణా శర్మ
యస్య తస్య- విశరారుతా మహింసకత్వం అత్ర దార్ష్టాంతికవైలక్షణ్యే
న దృష్టాంతాభిధానాద్వైధర్మ్యం॥ దీపకం లక్షయతి- సకృద్వృత్తిరితి -

సైవ క్రియాసు బహ్వీషు కారకస్య చ దీపకమ్ ॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణి
కానామర్థాదుపమేయోపమానాదీనాం ధర్మః క్రియాదిరేక వారమే
వ యదుపాదీయతే తదేకస్యైవ సమస్తవాక్యస్య దీపనాద్దీపకం॥ యథా॥
ప॥ కిపణాణం ధణం ణాఆణం ఫణామణీ కేసరాఇ సీహాణం । కులపా
లిఆణం విధణా కిదో చిప్పంది అముదాణం ॥ ఛా ॥ కృపణానాం ధనం నా
గానాం ఫణామణిః కేసరాస్సింహానాం । కులపాలికానామపి స్తనాః
కుతస్స్పృశ్యంతే అమృతానాం ॥ కారకస్య చ బహ్వీషు క్రియాసు సకృ
ద్వృత్తిర్దీపకం॥ యథా ॥ ఖిద్యతి కూణతి వెల్లతి విచలతి నిమిషతి విలో
కయతి తిర్యక్ । అంతర్నందతి చుంబితుమిచ్ఛతి నవపరిణయా వధూశ్శయ
నే॥ ప॥ మాలాదీపకమాద్యం చేద్యథోత్తరగుణావహమ్ । పూర్వే
ణ పూర్వేణ వస్తునా చేదుత్తరముత్తరముపస్క్రియతే తన్మాలాదీపకం॥
యథా॥ ప॥ సంగ్రామాంగణమాగతేన భవతా చాపే సమారోపితే
సంప్రాప్తే పరిపంథియోధనివహే సాంముఖ్యమాసాదితమ్ ॥ కోదండే
న శరాశ్శరైరరిశిరస్తేనాపి భూమండలం తేన త్వం భవతా చ కీర్తిరతులా
కీర్త్యా చ లోకత్రయమ్ ॥ నియతానాం సకృద్ధర్మస్సా పునస్తుల్యయో
గితా॥ నియతానాం ప్రాకరణికానామేవ వా । అప్రాకరణికానామే

సైవ సకృద్వృత్తిరేవ- ఆద్యముదాహరతి- కిపణాణం ఇతి-కృపణానామి
తి-స్పష్టం- అత్ర కృపణధనముపమేయం- నాగఫణామణ్యాదయ ఉపమా
నాని- అశక్యస్పర్శత్వం సాధర్మ్యం సకృదుపాత్తం- ఏవం కృపణాదీనా
మప్యమృతత్వం॥ ద్వితీయముదాహరతి- ఖిద్యతీతి-కూణతి సంకుచతి- వె
ల్లతి లుఠతి- నవః పరిణయస్సంగమో యస్యాస్సా- అత్ర బహ్వీషు క్రియా
సు వధూః కర్తృకారకమేకం ॥ మాలాదీపకం లక్షయతి- మాలాదీపక
మితి- ఆద్యం పూర్వముత్తరమనతిక్రమ్య యథోత్తరం గుణావహముప
స్కారకం చేన్మాలాదీపకం-ఉదాహరతి- సంగ్రామాంగణమితి - అత్రా
ద్యేన కోదండరూపవస్తునా ఉత్తరేషాం శరాణాం సాంముఖ్యాసాధన
క్రియాజననం- ఏవం శరాదిభిరరిశిరఃప్రభృతీనాం॥ తుల్యయోగితాం లక్ష

వా॥ క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ పాండుక్షామం వదనం హృదయం సర
సం తవాలసం చ వపుః । ఆవేదయతి నితాంతం క్షేత్రియరోగం సఖి హృ
దంతః॥ కుముదకమలనీల నీరజాలిర్లలితవిలాసజుషోర్దృశోః పురః కా।అ
మృతమమృతరశ్మిరంబుజన్మప్రతిహతమేక పదే తవాననస్య॥ ఉపమానా
ద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ సః ॥ అన్యస్యోపమేయస్య। వ్యతిరేక ఆధిక్యం।
యథా॥ ప ॥ క్షీణః క్షీణోఽపి శశీ భూయో భూయోఽభివర్ధతే సత్యమ్॥ వి
రమ ప్రసీద సుందరి యౌవనమనివర్తి యాతం తు ॥ ఇత్యాదావుపమాన
స్యోపమేయాదాధిక్యమితి యత్కేనచిదుక్తం తదయుక్తం ॥ యౌవనగ
తాస్థైర్యస్యాధిక్యం వివక్షితం ॥ హేత్వోరుక్తావనుక్తీనాం త్రయే సా
మ్యే నివేదితే॥ శబ్దార్థాభ్యామథాక్షిప్తే శ్లిష్టే తద్వత్త్రిరష్ట తత్ ॥ వ్యతి
రేక హేతురుపమేయగతముత్కర్ష నిమిత్తముపమానగతమపకర్షకా
రణం। తయోర్ద్వయోరుక్తిః । ఏకతరస్య ద్వయోర్వా అనుక్తిరిత్యను

యతి- నియతానామితి- ప్రథమాముదాహరతి- పాండ్వితి- సరసం సస్వే
దద్రవం- క్షేత్రియరోగం- క్షేత్రేఽస్మిన్ శరీరే చికిత్స్యం - అత్ర విప్రలం
భానుభావత్వేన ప్రకృతానాం పాండుక్షామవదనాదీనామావేదయతీ
త్యేకక్రియాన్వయః॥ వదనాదీనాం రోగావేదనరూపో ధర్మస్సకృదుపా
త్తః॥ ద్వితీయాముదాహరతి- కుముదేతి-ఏకపదే యుగపత్ - అత్రాప్ర
కృతానాం కుముదాదీనాం కేత్యాక్షిప్యమాణత్వం సకృదుపాదీయతే-
ఉత్తరార్ధే ప్రతిహతత్వం చ సకృదుపాత్తం॥ వ్యతిరేకం లక్షయతి-ఉప
మానాదితి- వ్యతిరేక ఆధిక్యం యత్ స ఏవ సః వ్యతిరేకాలంకారః- న్యూన
తాయా అపి వ్యతిరేకత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ- ఆధిక్యమితి. క
స్యచిదుదాహరణమాక్షిప్య స్వమతం వివరీతుమాహ- క్షీణః క్షీణ ఇతి-
విరమ- మానాదితి శేషః- యాతం యౌవనం తు అనివర్తి ॥ ఇత్యాదావి
తి- ఇత్థం విప్రతిపత్తిం నిరాకృత్య విభాగమాహ - హేత్వోరితి- తత్ర
స్మాత్ -త్రిరష్ట- చతుర్వింశతిః-ఏకతరస్య- ఉపమేయోత్కర్షకారణస్యో
పమానాపకర్షకారణస్య వేత్యర్థః- ద్వయోః-ఉపమేయోత్కర్షకా

్తిత్రయం। ఏతద్భేదచతుష్టయం ॥ ఉపమానోపమేయభావేశబ్దేనప్రతి
పాదితేఽర్థేనచక్రమేణోక్తాశ్చత్వార ఏతేభేదాః। ఆక్షిప్తేచౌపమ్యే
తావంతః।ఏవంద్వాదశ॥ ఏతేశ్లేషేపిభవంతీతిచతుర్వింశతిర్భేదాః। క్రమే
ణోదాహరణం॥ ప॥ అసిమాత్రసహాయస్య ప్రభూతారిపరాభవే।అ
న్యతుచ్ఛజనస్యేవనస్మయోఽస్యమహాధృతేః॥ అత్రైవతుచ్ఛేతిమహాధృతేరి
త్యనయోః పర్యాయేణయుగపద్వాఽనుపాదానేఽన్యద్భేదత్రయం॥ఏ
వమన్యేష్వపిద్రష్టవ్యం॥ అత్రేవశబ్దస్యసద్భావాచ్ఛాబ్దమౌపమ్యం॥ అసి
మాత్రసహాయోపిప్రభూతారిపరాభవే। నైవాన్యతుచ్ఛజనవత్సగర్వో
యంధృతేర్నిధిః॥ తుల్యార్థేవతిరిత్యార్థమౌపమ్యం॥ ప॥ ఇయంసు
నయనాదాసీకృతతామరసశ్రియా। ఆననేనాకలంకేన జయతీందుం క
ళంకినం॥ అత్రవాదితుల్యాదిపదవిరహే ఆక్షిప్తైవోపమా॥ ప॥ జితేం

రణౌపమానాపకర్షకారణయోర్వ్యత్యర్థః - శబ్దేన-ఇవాదినా- అ
ర్థేన-తుల్యాదినాచ ఆద్యముదాహరతి అసీతి- అత్రోపమేయే మహా
ధృతిత్వముత్కర్షహేతుః ఉపమానేతుచ్ఛత్వమపకర్షనిమిత్తం-అతో
హేత్వోరుక్తిః - నూనమన్యజనస్యేవనస్మయోస్యమహాధృతేరితిపాఠేఉ
పమానాపకర్షహేతోరనుక్తిః - అన్యతుచ్ఛజనస్యేవ నస్మయోస్య
మహీపతేరితిపాఠే ఉపమేయోత్కర్షహేతోరనుక్తిః- నూనమన్యజన
స్యేవనస్మయోస్య మహీపతేరితిపాఠే యుగపద్ధేత్వోరనుక్తిః- ఏవంశా
బ్దభేదాంశ్చతురోభిధాయ పాఠభేదేనార్థభేదానాహ- అసీతి- అస్మి
న్పాఠేహేత్వోరుక్తిరేకోభేదః - తుచ్ఛపదానుపాదానేద్వితీయః- మ
హాధృతిపదానుపాదానేతృతీయః ఉభయానుపాదానేచతుర్థః- ఆక్షే
పేణచతురోభేదానాహ-ఇయమితి-అకలంకేనేత్యుపమేయోత్కర్షహే
తోరుక్తిః - కళంకినమిత్యుపమానాపకర్షహేతోరుక్తిరితి హేత్వోరు
క్తిః - ఆననేనమనోజ్ఞేనజయతీందుకళంకినమితిపాఠేఉపమేయోత్క
ర్షహేతోరనుక్తిరితిద్వితీయః - ఆననేనాకళంకేనజయత్యమృతదీధితి
మితిపాఠేఉపమానాపకర్షహేతోరనుక్తిరితి తృతీయః - అననేన

క్రియతయా సమ్యగ్విద్యావృద్ధనిషేవిణః । అతిగాఢగుణస్యాస్య నాబ్జవ
ద్భంగురా గుణాః॥ అత్రైవార్థేఽవతిః॥ గుణశబ్దశ్శ్లిష్టః॥ ప॥ అఖండమండ
లశ్రీమాన్ పశ్యైష పృథివీపతిః। న నిశాకరవజ్జాతు కలావైకల్యమాగ
తః॥ అత్ర తుల్యార్థేఽవతిః॥ కలాశబ్దశ్శ్లిష్టః॥ యథా వా॥ ప॥ హరవన్న వి
షమదృష్టిర్హరివన్న విభో విధూతవితతవృషః । రవివన్న చాతిదుస్సహ
కరతాపితభూః కదాచిదసి॥ అత్ర తుల్యార్థేఽవతిః॥ విషమాదయశ్చ శ
బ్దాశ్శ్లిష్టాః॥ నిత్యోదితప్రతాపేన త్రియామామీలితప్రభః। భాస్వతా
నేన భూపేన భాస్వానేష వినిర్జితః॥ అత్ర హ్యాక్షిప్తైవోపమా। భాస్వ
తేతి శ్లిష్టః॥ యథా వా॥ ప॥ స్వచ్ఛాత్మతా గుణసముల్లసితేందుబింబం
బింబప్రభాధరమకృత్రిమహృద్యగంధమ్ । యూనామతీవ పిబతాం రజనీ
షు యత్ర తృష్ణాం జహార మధు నాననమంగనానామ్॥ అత్రైవాడెస్తుల్యాదీ

మనోజ్ఞేన జయత్యమృతదీధితిమితి పాఠే ఉభయానుక్తౌ చతుర్థః- ఏవం
ద్వాదశభేదానుదాహృత్య శబ్దాంశ్లిష్టాంశ్చతురో భేదానుదాహరతి-
జితేతి- గుణాస్సౌజన్యాదయః మృణాలసూత్రాణిచ - అర్థాంశ్చతు
రో భేదానుదాహరతి - అఖండేతి- కలావిద్యాశ్చంద్రకలాశ్చ ఉదా
హరణాంతరమాహ - హరవదితి-విషమా స్త్రిస్రో దృష్టయో యస్య సత
థోక్తః - విషమాపత్పాతినీదృష్టిర్యస్య సః- నాసివృషః వృషభాసురః-
సుకృతంచ- కరః కిరణో బలిశ్చ॥ నిత్యేతి- భాస్వత్త్వం పరపరిభవాసహ
త్వం సూర్యత్వం చేతి శ్లేషః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-స్వచ్ఛేతి- యత్ర
పురే మధుకర్తృ- రజనీషు అతీవ పిబతాం యూనాం తృష్ణాం పిపాసాం జ
హార- అంగనానామాననం తు తృష్ణాం పిపాసేచ్ఛాం న జహార- మధ్వాన
నం చ కీదృశమిత్యాహ - స్వచ్ఛాత్మతాగుణేన స్వచ్ఛస్వభావతారూప
గుణేన సముల్లసితమిందుబింబం యస్మిన్ తత్తథోక్తం- ఉభయత్ర సమమే
తత్-మధు కీదృశం- బింబస్య చంద్రప్రతిబింబస్య ప్రభాధారి- ఆననం తు-
బింబం బింబఫలం తస్య ప్రభేవ ప్రభా యస్య స తాదృశోఽధరో యస్య తత్- అ
కృత్రిమహృద్యగంధమిత్యపి సమం॥ అత్రైవాదేరితి- ఏవం శ్లిష్టభేదేషు ద్వా

నాంచపదానామభావేపి శ్లిష్టవిశేషణైరాక్షిప్తైవోపమా ప్రతీయత ఇత్యేవంజాతీయకాశ్లిష్టోక్తియోగ్యస్య పదస్యపృథగుపాదానేప్యేపి భేదాస్సంభవంతీతి తెప్యన మైవదిశా ద్రష్టవ్యాః॥ ప ॥ నిషేధోవక్తుమిష్టస్యయోవిశేషాభిధిత్సయా । వక్ష్యమాణోక్తవిషయస్స ఆక్షేపోద్విధామతః॥ వివక్షితస్య ప్రాకరణికత్వా దనుపసర్జనీభూతకార్యస్యావశ్యవక్తవ్యత్వమతిప్రసిద్ధత్వంవా । విశేషంవక్తుం నిషేధో నిషేధ ఇవ యః సవక్ష్యమాణ విషయ ఉక్తవిషయశ్చేతి ద్వివిధ ఆక్షేపః ॥ క్రమేణోదాహరణమ్ ॥ ప ॥ ఏహికింపికిఏవికఏణ ణిక్కిఅ భణామి అహం మహావా । అవిఆరి అకజ్జారంబఆరిణీమరఉణబణిస్సం॥ ఛా ॥ ఏహి కిమపి కస్యాపికృతేన నిష్కృపం భణామిఅహమధవా । అవిచారితకార్యారంభకారిణీస్మరత్వం నభణిష్యామి॥ ప ॥ జ్యోత్స్నా మౌక్తికదామచందనరసశ్శీతాంశుకాంతద్రవః కర్పూరంకదళీమృణాలవలయాన్యంభోజినీపల్లవాః । అంతర్మానసమాస్త్వయాప్రభవతా తస్యాస్స్ఫులింగోత్కర వ్యాపారాయభవంతి హంతకిమనే నోక్తేన నబ్రూమహే॥ ప॥ క్రియాయాః ప్రతిషేధేపిఫలవ్యక్తిర్విభావనా । హేతుభూతక్రియాయానిషేధేపి తత్ఫలప్రకాశనంవిభావనా॥ యథా ॥ కు

దశసుఅవశిష్టభేదాస్స్వయమూహ్యాఇత్యాహ-ఏవంజాతీయకాఇతి - దిశాదిత్యా॥ ఆక్షేపంలక్షయతినిషేధఇతి-లక్షణంవివృణోతి- వివక్షితస్యేతి - అనుపసర్జనీభూతంప్రధానీభూతంయత్కార్యంతస్యనిషేధఇవ- నిషేధఇవభాసమానఇత్యర్థః - యోనిషేధః॥వక్ష్యమాణవిషయముదాహరతి-ఏహీతి- ఏహీతి-నాయకంప్రతిదూత్యాఉక్తిరియం-నభణిష్యామీతివక్ష్యమాణవిషయః॥ ఉక్తవిషయముదాహరతి- జ్యోత్స్నేతి- ఆఇతిపీడాయాం - త్వయాఅంతర్మానసంమానసాభ్యంతరేప్రభవతాసతా- జ్యోత్స్నాదిశిశిరోపచారాఃతస్యాఃస్ఫులింగోత్కరస్యవ్యాపారాయఅతితాపాయభవంతి-హంతేతివిషాదే - అనేనోక్తేనకిం- కింప్రయోజనంనబ్రూమహే - ఇతఃపరమస్మాకంమధ్యేయాకాచిదపినబ్రవీతీత్యర్థః॥ వి

సుమితలతాభిరహతాప్యథ_త్తరుజమళికుళైరదష్టాపి । పరివర్తతేస్మ నలినీలహరీభిరలోలితాప్యఘూర్ణత సా ॥ విశేషో క్తిరఖండేషు కారణేషు ఫలావచః॥ మిళితేష్వపి కారణేషు కార్యస్యాకథనం విశేషో క్తిః॥ అను_క్తనిమిత్తా ఉక్త నిమిత్తా అచింత్యనిమిత్తా చ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ నిద్రానివృత్తా వుదితే ద్యుమణౌ సఖీజనే ద్వారపరంపరాప్తే । శ్లథీకృతాశ్లేషరసే భుజంగే చచాల నాలింగనతోంగనా సా ॥ కర్పూర ఇవ దగ్ధోపి శక్తిమాన్యో జనే జనే । నమోస్త్వవార్యవీర్యాయ తస్మై మకరకేతవే॥ సఏక స్త్రీణి జయతి జగంతి కుసుమాయుధః । హరతాపి తనుం యస్య శంభునా న బలం హృతమ్॥ యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః॥ యథా॥ ఏకస్త్రీ ధావసి చేతసి చిత్రమత్ర దేవ ద్విషాంచ విదుషాంచ మృగీదృ

భావనాం లక్షయతి - క్రియాయా ఇతి - ఉదాహరతి - కుసుమితేతి _ సావిరహిణీ - అహతా అతాడితాపి - అత్ర హననక్రియాయాః ప్రతిషేధః_ అథ_త్తరుజమితి ఫలవ్య_క్తిర్వ్యక్త్యైవ - అదష్టాపీతి క్రియా ప్రతిషేధః - పరివర్తతే స్మేతి ఫలవ్య_క్తిః - నలినీలహరీభిః నలినీ ప్రవాహైః అలోలితా అనాందోళితాపీతి క్రియా ప్రతిషేధః - అఘూర్ణతేతి ఫలవ్య_క్తిః - విశేషో క్తిం లక్షయతి - విశేషో క్తిరితి - ఉదాహరతి - నిద్రానివృత్తావితి - ద్యుమణౌ సూర్యే - సా అంగనా కామినీ ఆలింగనతో నచచాల - గాఢాలింగనం న తత్యాజేత్యర్థః - అత్ర నిద్రానివృత్త్యాదికారణసామగ్ర్యాం సత్యామప్యాలింగన పరిత్యాగలక్షణం కార్యం నోత్పన్నమితి విశేషో క్తిః ॥ పునస్సంభోగసముత్సుకత్వరూపనిమిత్తం నో క్తం॥ ఉ_క్తనిమిత్తాముదాహరతి - కర్పూర ఇతి - అత్ర శ_క్తిమ_త్త్వరూపకార్యస్యాభావం ప్రతి దాహలక్షణే కారణే సత్యప్యవార్యవీర్యత్వం నిమి_త్తము_క్తం॥ తృతీయాముదాహరతి - సఇతి - అత్ర తనుహరణరూపకారణే సత్యపి బలహరణరూపస్య కార్యస్యాను_క్తిః - తత్ర నిమి_త్తమచింత్యం - పరమేశ్వరప్రభావస్య నియోగపర్యనుయోగానర్హత్వాత్ ॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి - యథాసంఖ్యమితి - ఉదాహరతి - ఏక ఇతి - హే దేవరాజన్ - ఏకస్త్వం - త్రిధాత్రి

శాంచ। భీతించ సమ్మదరసంచరతించ యయుంజక్ శార్ఙ్గ్యేష్మణాచ వినయేన చలీలయాచ॥ సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థ్యతే। యత్ర సోర్థాంతరన్యాసస్సాధర్మ్యేణేతరేణ వా॥ సాధర్మ్యేణ వైధర్మ్యేణ వా సామాన్యం విశేషేణ। యత్సమర్థ్యతే విశేషో వాపి సామాన్యేన సోర్థాంతరన్యాసః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ నిజదోషావృతమనసామతిసుందరమేవ భాతి విపరీతమ్। పశ్యతి పిత్తోపహతశ్శశిశుభ్రం శంఖమపి పీతమ్॥ సుసితవసనాలంకారాయాం కదాచన కౌముదీమహసి సుదృశి స్వైరం యాంత్యాం గతోస్తమభూద్విధుః। తదను భవతః కీర్తిః కేనాప్యగీయత యేన సా ప్రియగృహమగాన్ముక్తాశంకా క్వ నాసి సుఖప్రదః॥ ప॥ గుణానామేవ దౌరాత్మ్యాద్ధురి ధుర్యో నియుజ్యతే। అసంజాతకిణస్కంధస్సుఖం స్వపితి గౌర్గళిః॥ అహో హి మే బహ్వపరాద్ధమాయుషా యదప్రియం వాచ్యమిదం మయేదృశమ్। త ఏవ ధన్యాస్సుహృదః పరాభవం జగత్యదృష్ట్వైవ హి యే క్షయం గతాః॥ విరోధస్సోవిరోధేపి విరుద్ధత్వేన యద్వచః॥ వస్తువృత్తేనావిరోధేపి విరుద్ధయోరివ యదభిధానం స విరోధః॥ జాతిశ్చతుర్భిర్జాత్యాద్యైర్విరుద్ధా స్యాద్గుణస్త్రిభిః। క్రియా ద్వాభ్యామపి ద్రవ్యం ద్రవ్యేణైవేతి తే దశ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అభినవనలినీకిసలయ

భిః ప్రకాశైః॥ అర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి- సామాన్యమితి- ఉదాహరతి - నిజేతి- అత్ర విశేషేణ సామాన్యం సమర్థితం సాధర్మ్యేణ సుసితేతి- అభిసారికాలోపి శేషః క్వేతి సామాన్యేన సాధర్మ్యేణ సమర్థ్యతే - యేన యశోగానేనేత్యర్థః- గుణానామితి ధుర్యః పుమాన్- కుత్సితో గళో స్యాస్తీతి గళీ- గళిర్బలాదాసంజితం యుగం పాతయతి యస్స గళీ - గౌర్వృషభః అసంజాతకిణస్కంధో యస్య స తాదృశస్సన్ అత్ర గుణానామితి సామాన్యం గళీతి విశేషేణ సుఖమితి వైధర్మ్యేణ ద్వారా సమర్థ్యతే ॥ అహో హీతి- అత్ర సుహృదం ప్రత్యప్రియ వచనం వివక్షువిశేషరూపః ధన్యా ఇతి సామాన్యేన అహమధన్య ఇతి వైధర్మ్యేణ సమర్థ్యతే ॥ విరోధాలంకారం లక్షయతి- విరోధ ఇతి- తత్రాద్యముదాహరతి - అభినవేతి-

మృణాలవలయాదిదవదహనరాశిః । సుభగకురంగదృశోఽస్యా విధివశత
స్త్వద్వియోగపరితాపే॥ ౬॥ గిరయోఽప్యనున్నతియుజో మరుదప్యచలోఽబ్ధ
యోఽప్యగంభీరాః । విశ్వంభరాఽప్యతిలఘుర్నరనాథ తవాంతికే నియతమ్॥
౮॥ యేషాం కంఠపరిగ్రహప్రణయితాం సంప్రాప్య ధారాధర స్తీక్ష్ణ
స్సోఽప్యనురజ్యతే చ కమపి స్నేహం పరాప్నోతి చ। తేషాం సంగర రంగస
క్తమనసాం రాజ్ఞాం త్వయా భూపతే పాంసూనాం పటలైః ప్రసాధనవిధి
ర్నిర్వర్త్యతే కౌతుకమ్॥ ౯॥ సృజతి చ జగదిదమవతి చ సంహరతి చ హేల
యైవ యో నియతమ్। అవసరవశతశ్శఫరో జనార్దనస్సోఽపి చిత్రమిదమ్॥
౮॥ సతతం ముసలాసంగాద్బహుతరగృహకర్మఘటనయా నృపతే। ద్వి
జపత్నీనాం కఠినాస్సతి భవతి కరాస్సరోజసుకుమారాః॥ ౬॥ పేశలమపి
ఖలవచనం దహతితరాం మానసం సతత్త్వవిదామ్। పరుషమపి సుజనవా
క్యం మలయజరసవత్ప్రమోదయతి॥ ౬॥ క్రౌంచాద్రిరుద్దామదృషద్ఘనో

అత్ర నలిన్యాదిజాత్యా దహనజాతిర్విరుద్ధా - విరహవేదనయా పరిహ్రియతే॥ జాత్యా విరుద్ధం గుణముదాహరతి - గిరయ ఇతి - అత్ర గిరిత్వాదిజాతిభిరనున్నతత్వాదిగుణా విరుద్ధాః- వర్ణనీయస్య మహాప్రభావతయా పరిహారః॥ జాత్యా విరుద్ధాం క్రియాముదాహరతి - యేషామితి- ధారాధరః ఖడ్గః- అత్ర ఖడ్గత్వజాత్యా అనురంజనక్రియా విరుద్ధా- పాంసుత్వజాత్యా మండనక్రియా చ విరుద్ధా - శత్రుజయేన సమాధీయతే - శ్లేషచ్ఛాయాఽప్యస్య సహకారిణీ॥ జాత్యా విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి - సృజతీతి - అత్ర శఫరత్వజాత్యా జనార్దనద్రవ్యం విరుద్ధం- జగద్రక్షణేన పరిహారః॥ గుణేన విరుద్ధం గుణముదాహరతి - సతతమితి - అత్ర కాఠిన్యగుణేన సౌకుమార్యగుణో విరుద్ధః- రాజవితరణాత్ సమాధీయతే॥ గుణేన విరుద్ధాం క్రియాముదాహరతి - పేశలమితి- అత్ర పేశలత్వగుణేన దాహక్రియా పారుష్యగుణేన ప్రమోదనక్రియా చ విరుద్ధా - ఖలోక్తేర్దుస్సహత్వాత్సుజనవచనస్య హృద్యత్వాచ్చ పరిహారః ॥ గుణేన విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి- క్రౌంచాద్రిరితి- శాతో వజ్రమితి కేచిత్- అభిజాతో మృదులః - అత్రక

యయంయన్మార్గణానర్గళశాతపాతే। అభూన్నృణాం భోజదళాభిజాత
స్సభార్గవస్సత్యమపూర్వసర్గః॥ ప॥ పరిచ్ఛేదాతీత స్సకలవచనానా
మవిషయః పునర్జన్మన్యస్మిన్ననుభవపదం యోనగతవాన్ । వివేకప్ర
ధ్వంసాదుపచితమహామోహగహనోవికారః కోప్యంత ర్జడయతిచ
తాపంచకురుతే॥ ప॥ అయంవారామేకోనిలయఇతిరత్నాకరఇతిశ్రితో
స్మాభిస్తృష్ణాతరళితమనోభిర్జలనిధిః । కఏవంజానీతేనిజకరపుటీకోట
రగతంక్షణాదేనంతామ్యత్తిమిమకరమాపాస్యతిమునిః॥ ప॥ సమదమతంగ
జమదజలనిష్యందతరంగిణీపరిష్వంగాత్। క్షితితిలకత్వయితటజుషిశంకర
చూడాపగాపికాళిందీ॥ ప॥ స్వభావోక్తిస్తుడింభాదేస్స్వక్రియారూ
పవర్ణనమ్॥స్వయోస్తదేకాశ్రయయోః రూపంవర్ణస్సంస్థానంచ। ఉ
దాహరణం॥ప॥ పశ్చాదంఘ్రీప్రసార్యత్రికనతివితతంద్రాఘయిత్వాంగ
ముచ్చైరాసజ్యాభుగ్నకంఠో ముఖమురసిసటాం ధూళిధూమ్రాంవి

మలదళివత్సౌకుమార్యగుణేనపర్వతరూపద్రవ్యంవిరుద్ధం- భార్గవస్య
గాఢప్రహారాత్సమాధీయతే॥ క్రియయావిరుద్ధాంక్రియాముదాహరతి-
పరిచ్ఛేదేతి - పునరన్యస్మిన్జన్మని- ఇయానేతావానిత్యవధారణాత్మ
కంజ్ఞానంపరిచ్ఛేద స్తదతీత స్తదవిషయః- తథాసకలవచనానాంఅభిధా
లక్షణాదిసర్వప్రకారశబ్దవ్యాపారాణాం - అత్రజడీకరణక్రియయా
తాపకరణక్రియావిరుద్ధా- ఔత్సుక్యాతిశయాత్పరిహారః॥క్రియయావిరు
ద్ధంద్రవ్యముదాహరతి- అయమితి- అత్రజలనిధిపానక్రియయాఅగస్త్య
రూపద్రవ్యంవిరుద్ధం - అగస్త్యస్యమహిమ్నాపరిహారః ॥ ద్రవ్యేణవిరు
ద్ధంద్రవ్యముదాహరతి- సమదేతి- అత్రగంగాకాళిందీద్రవ్యయోర్విరో
ధః॥మదోదకనీలిమ్నాపరిహ్రియతే॥స్వభావోక్తింలక్షయతి- స్వభావో
క్తిరితి - స్వయోః క్రియారూపయోః వర్ణనం - డింభాదేరిత్యనేన
స్వసంబంధిత్వావగమాత్కిం స్వశబ్దోపాదానేనేత్యాశంక్యాహ - స్వ
యోరితి- ఉదాహరతి - పశ్చాదితి - అత్రాంఘ్రిప్రసారణాంగదీ
ర్ఘీకరణ ముఖవక్షో లగనాదయ స్సంస్థానోక్తయః - ధూళిధూ

ఘూంయా । ఘాసగ్రాసాభిలాషా దనవరతచలత్ప్రోథతుండస్తురంగో
మందం శబ్దాయమానో విలిఖతి శయనాదుత్థితః క్ష్మాం ఖురేణ॥ ప॥ వ్యాజస్తు
తిర్ముఖే నిందా స్తుతిర్వా రూఢిరన్యథా॥ వ్యాజరూపా వ్యాజేన వా స్తుతిః॥
క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ హే త్వా త్వాముపరోధవంధ్యమనసాం మన్యేవ
మౌళిః పరో లజ్జామజ్జనమంతరేణ చరమామన్యత్ర నోదృశ్యతే। యస్త్యాగం
తనుతేతరాం ముఖశతైరేత్యాశ్రితాయాః శ్రియః ప్రాప్య త్యాగకృతావ
మాననమపి త్వయ్యేవ యస్యాః స్థితిః॥ ప॥ హే హేలాజిత బోధిసత్త్వవచ
సాం కిం విస్తరైస్తోయధే నాస్తి త్వత్సదృశః పరః పరహితాధానే గృహీత
వ్రతః। తృష్యత్పాంథజనోపకారఘటనా వైముఖ్యలబ్ధాయశోభారప్రో
ద్వహనే కరోషి కృపయా సాహాయ్యకం యన్మరోః॥ ప॥ సా సహోక్తిస్సహా
ర్థస్య బలాదేకం ద్వివాచకం। ఏకార్థాభిధాయకమపి సహార్థబలాద్యదు
భయస్యావగమకం సా సహోక్తిః। యథా॥ ప॥ సహ దిఅహణిసాహిం దీహ
రాసాసదండా సహ మణివలయేహిం బాప్పధారా గళంది। తుహ సుహఅ
విఓఏతిఏఉద్వేఅణ్ణీఏ సహ అదణులతా ఏదుబ్బళా జీవిదాసా॥ ఛా॥ సహ ది

మా ఇతి వర్ణస్యోక్తిః - చలత్ప్రోథతుండ ఇతి సంస్థానోక్తిః - శ
బ్దాయమానో విలిఖతీతి పదద్వయే క్రియోక్తిః॥ వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి-
వ్యాజస్తుతిరితి - ఉదాహరతి - హే త్వేతి - ఉపరోధేన దాక్షిణ్యేనవం
ధ్యం మనో యేషాం తేషాం మౌళిరగ్రణీః త్వాం హే త్వా త్వాం వినా పరో
నాస్తీతి మన్యే త్వద్విధః కోప దాక్షిణ్యరహితో నాస్తి- రమామంతరేణ చర
మన్యత్ర లజ్జాయాం మజ్జనం విలయః నిర్లజ్జత్వమితి యావత్ నోదృశ్యతే- యో
భవాన్ ముఖశతైర్బహుభిః ప్రకారైరేత్యాగత్య ఆశ్రితాయాః శ్రియస్త్యా
గం తరాం తనుతే॥ హే హేలేతి - శ్రీవృక్షః కేశవావాసో మాంగళ్యోశ్వ
త్థగర్భకః। నారాయణో బోధిసత్త్వ ఇత్యమరశేషః - సహోక్తిం లక్ష
యతి - సా సహోక్తిరితి - అర్థగ్రహణం సాకమిత్యాదిపర్యాయసంగ్ర
హార్థం - వాచకత్వం క్వచిదభిధాయకత్వం - క్వచిద్బోధకత్వం చేత్యా
హ - ఉభయస్యేతి - ఉదాహరతి - సహదివసేతి - స్పష్టం - దీర్ఘశ్వాసా

వసనిశాభిర్దీర్ఘాశ్శ్వాసదండాస్సహమణివలయైర్బాష్పధారాగళంతి। తవసుభగవియోగేపతస్యాఉద్విగ్నాయాస్సహచతనులతయాదుర్బలాజీవితాశా॥ శ్వాసదండాదిగతందీర్ఘత్వాదిశాబ్దం - దివసనిశాదిగతంతుసహార్థసామర్థ్యాత్ప్రతిపద్యతే॥వినోక్తిస్సావినాన్యేనయత్రాన్యస్సన్ననేతరః।క్వచిదశోభనఃక్వచిచ్ఛోభనః।క్రమేణోదాహరణం॥ప॥ అరుచిర్నిశయావినాశశీశశినాసాపివినామహత్తమః। ఉభయేన వినామనోభవస్ఫురితంనైవచకాస్తికామినోః ॥ ప ॥ మృగలోచనయావినావిచిత్రవ్యవహారప్రతిభాప్రభాప్రగల్భః। అమృతద్యుతిసుందరాశయోయంసుహృదాతేనవినానరేంద్రసూనుః॥ ప ॥ పరివృత్తిర్వినిమయోయోర్థానాంస్యాత్సమాసమైః।పరివృత్తిరలంకారః। ఉదాహరణం॥ ప ॥ లతానామేతాసాముదితకుసుమానాం మరుదసౌమతంలాస్యందత్వాశ్రయతిభృశమామోదమనఘమ్ । లతాస్త్వధ్వన్యానామహృశమాదాయసహసాదదత్యాధివ్యాధిభ్రమిరుదితమోహవ్యతికరమ్॥ అత్రప్రథమేర్ధేసమేనసమస్య ద్వితీయఉత్తమేనన్యూనస్య॥ ప॥ నానావిధప్రహారైర్నృపసంప్రహారేస్వీకృత్యదారుణతరాన్భవతఃప్రహారాన్। దృప్తారివీరవిసరేణవసుంధరేయం నిర్విఘ్నప్రలంభపరిరంభవిధిర్వితీర్ణా॥ అత్రన్యూనేనోత్తమస్య ॥ ప్రత్యక్షాఇవయద్భావాః క్రియంతేభూత

నాందండాకారత్వేనదండత్వరూపణం-వినోక్తింలక్షయతి- వినోక్తిరితి- యత్రాన్యఃఅన్యేనవినా - సద్రమ్యఃన- ఇతరఃఅరమ్యోన - ఉదాహరతి - అరుచిరితి - అరుచిఃరుచిరహితః - నశోభతఇత్యర్థః-మహత్తమఇతిరూపకం - గాఢాంధకారరూపేత్యర్థః ॥ మృగలోచనయేతి- పూర్వంస్త్రీమోహితస్సన్వ్యవహారాభిజ్ఞో నాభూత్ - దుష్టసుహృదాచదుర్బుద్ధిరభూత్- అధునాతాభ్యాంవినాశోభత ఇత్యర్థః - పరివృత్తింలక్షయతి- పరివృత్తిరితి- ఉదాహరతి- లతానామితి- అసమం అనధికం- నానేతి- నిర్విఘ్నప్రలంభపరిరంభవిధిస్సతీ-యుద్ధాభూమిస్త్వాం నముంచతీతిభావ దత్తేత్యర్థః॥ భావికంలక్షయతి- ప్రత్యక్షాఇవేతి - ఉ

భావినః । తద్భావికంభూతాశ్చభావినశ్చేతిద్వంద్వః । భావః కవేరభి
ప్రాయోత్రాస్తీతిభావికం॥ ఉదాహరణం ॥ ప ॥ ఆసీదంజనమత్రేతి
పశ్యామి తవలోచనే । భావిభూషణసంభారాం సాక్షాత్కుర్వేతవ
వాకృతిమ్ ॥ అత్రాద్యార్ధేభూతస్య । ద్వితీయేభావినోదర్శనం॥ కా
వ్యలింగం హేతోర్వాక్యపదార్థతా । వాక్యార్థతాయథా ॥ ప ॥
వపుఃప్రాదుర్భావాదనుమితమిదం జన్మనిపురాపురారేనక్వాపిక్షణమపి
భవంతంప్రణతవాన్ । నమన్ముక్తస్సంప్రత్యహమతనురగ్రేప్యనతిమానితీ
శక్షంతవ్యంతదిదమపరాధద్వయమపి॥ అనేకపదార్థతాయథా॥ప॥ప్ర
ణయసఖీసలీలపరిహాసరసాధిగతైర్లలితశిరీషపుష్పహననైరపి తామ్య
తియత్। వపుషివధాయతత్రతవశస్త్రముపక్షిపతః పతతశిరస్యకాండ
యమదండఇవైషభుజః॥ ఏకపదార్థతాయథా॥ ప ॥ భస్మోద్ధూళిన
భద్రమస్తుభవతే రుద్రాక్షమాలేశుభం హాసోపానపరంపరే గిరిసుతా
కాంతాలయాలంకృతే । అద్యారాధనతోషితేనవిభునా యుష్మత్సప
ర్యాసుఖా లోకోచ్ఛేదినిమోక్షనామనిమహః మోహేనిలీయామహే॥ ఏ

దాహరతి- ఆసీదితి - స్వభావేనైవనీలయోస్త్వల్లోచనయోఃకిమంజనే
నక్షిప్తాంజనేఇవలోచనే ప్రతిభాసాతేఇత్యర్థః - తవాకృతిరపిభూష
ణాభావేపిరామణీయకం పుష్ణాతి - అతోభూషణమపినధార్యమితిభా
వః- కావ్యలింగంలక్షయతి-కావ్యలింగమితి - యత్రకార్యరూపోహేతు
ర్వాక్యార్థస్థిత్యావావిశేషణద్వారేణ పదార్థస్థిత్యావాలింగత్వేనభి
ధ్యతేతత్కావ్యలింగం॥ఉదాహరతి - వపురితి - మహాదేవంప్రతిభక్త
స్యోక్తిరియం॥ ప్రణయేతి - ఇష్టదేవతాబల్యుపహారార్థం మాలతీం
హంతుముద్యుక్తాదఘోరఘంటాత్తామాకృష్యాఘోరఘంటంప్రతి మా
ధవస్యోక్తిరియం - అకాండాదకస్మాన్నిపాతితయమదండఇవ॥అత్రశస్త్రో
పక్షేపలక్షణో హేతుఃపతతిభుజఇత్యేతత్పదద్వయార్థతయాపరిణతః-
కావ్యలింగేకారకో హేతుః - అనుమానాలంకారేతుజ్ఞాపకః॥భస్మోద్ధూ
ళనేతి-స్పష్టం ॥ ఉదాహరణత్రయేపియథాక్రమం సమన్వయమూహా -

వ్యపరాధద్వయే పూర్వాపరజన్మనోరనమనమ్। భుజపాతేశస్త్రోపక్షే
పః। మహామోహేసుఖాలోకాచ్ఛేదిత్వంచ యథాక్రమ ముక్తరూపా
హేతుః॥ పర్యాయోక్తంవినావాచ్య వాచకత్వేన వస్తుయత్॥ వాచ్య
వాచకభావవ్యతిరిక్తేన అవగమనవ్యాపారేణ యత్ప్రతిపాదనం తత్ప
ర్యాయేణభంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్తం॥ ఉదాహరణం॥ యం
ప్రేక్ష్యచిరరూఢాపిసివాసప్రీతిరుజ్ఝితా। మదేనైరావణముఖా మా
నేనహృదయేహరేః॥ అత్రైరావణశక్రౌమదమానవిముక్తౌ జాతావితి
వ్యంగ్యమపిశబ్దేనోచ్యతే। తేనయదేవోచ్యతే తదేవవ్యంగ్యం నతదోచ్య
తే॥ యథా॥ గవిశుక్లేచలతిదృష్టేగౌశ్శుక్లశ్చలతీతివికల్పోయదేవదృష్టం
తదేవవికల్పయతి - నతుయథాదృష్టంతథా॥ అభిన్నాసంసృష్టత్వేన దృ
ష్టం భేదసంసర్గాభ్యాంవికల్పయతి॥ ఉదాత్తంవస్తునస్సంపత్॥ సంప

పశ్యేతి॥ పర్యాయోక్తంలక్షయతి - పర్యాయోక్తమితి - ఉదాహరతి -
యమితి - అత్రకార్యముఖేనరావణస్య స్వర్గవిజయలక్షణప్రభావోవ
ర్ణితః-అత్రభంగ్యంతరేణకథనంకథమిత్యతఆహ - అత్రేతి నను వ్యంగ్య
మపిశబ్దేనోచ్యతఇతివ్యాహతమిత్యతఆహ - తేనేతి- వ్యంగ్యాపేక్షయా
ప్రకారాంతరేణాభిధానసంభవాత్ - నతస్యైవతత్రైవవిచ్ఛిత్త్యావా
చ్యత్వంగమ్యత్వంచేత్యాచక్ష్మహే- తర్హి కథమిత్యుక్తేశౌర్యాదిద్వా
రేణవాచ్యత్వం స్వసామగ్ర్యావ్యంగ్యత్వం చేత్యభిధానాన్నవ్యాహతిరితి
భావః ఏతద్దృష్టాంతేనద్రఢయతి- యథేతి- దృష్టఇతి-నిర్వికల్పకతయేతి
శేషః - అవికల్పకతయా యథాగవాదికం దృష్టం తథైవ చైత్రాది
ప్రభూతా నవికల్పయతి నపునర్యథాదృష్టం తథైవ వికల్పయితుమ
ర్హతి - వికల్ప్యావికల్ప్యయోరవైలక్షణ్యప్రసంగాత్ - ననువికల్ప్య
మానత్వమవికల్ప్యమానత్వంచకథమేకస్యేత్యతఆహ - అభిన్నేతి - అ
వికల్పావస్థాయాం శుక్లాదినా యదభిన్నం అసంసృష్టం వికల్పోప్యశ్లే
ఖాద్భిన్నంచతదేతద్వికల్పవేలాయాం భేదేనసంసర్గేణచ వికల్పయతి
త్రిప్రకారభేదాత్ప్రక్రుతేపి నవ్యాహతిరితిసుష్ఠూక్తం - ఉదాత్తం లక్ష
యతి - ఉదాత్తమితి - ఉదాహరతి - ముక్తాఇతి- స్పష్టం॥ అథార్దితి-

త్సమృద్ధియోగః। యథా॥ ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగళితా స్సంమార్జనీభిర్హృతాః ప్రాతఃప్రాంగణసీమ్ని మందరచల ద్బాలాంఘ్రిలాక్షారుణాః। దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కేళీశుకా యద్విద్వద్భవనేషుభోజనృపతే స్తత్త్యాగలీలాయితమ్॥ మహతాంచోపలక్షణం। ఉపలక్షణమంగభావః। అర్థాదుపలక్షణీయేఽర్థే। ఉదాహరణం॥ప॥ తదిదమరణ్యంయస్మిన్ దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివస న్బాహుసహాయ శ్చకారరక్షః క్షయంరామః॥నచాత్ర వీరరసః । తస్యేహాంగత్వాత్॥ ప ॥ తత్సిద్ధిహేతావేకస్మి న్యత్రాన్య త్తత్కరంభవేత్॥ సముచ్చయోఽసౌ॥ తస్యప్రస్తుతస్యఏకస్మింత్సాధకేస్థితే సాధకాంతరాణి యత్రసంతిససముచ్చయః॥ యథా॥ ప॥ దుర్వారాస్స్మరమార్గణాః ప్రియతమోదూరేమనోఽప్యుత్సుకం గాఢంప్రేమనవంవయోఽతికఠినాఃప్రాణాఃకులంనిర్మలమ్। స్త్రీత్వంధైర్యవిరోధిమన్మథసుహృత్కాలఃకృతాంతోఽక్షమోనోసఖ్యశ్చతురాఃకథంనువిరహస్సోఢవ్యఇత్థంశఠః । అత్రవిరహసహత్వంస్మరమార్గణాఏవకుర్వంతి । తదుపరిప్రియతమదూరస్థిత్యాద్యుపాత్తం । ఏషఏవసముచ్చయస్సద్యోగేఽసద్యోగేసదసద్యోగేచ పర్యవస్యతీతినపృథగ్లక్ష్యతే । తథాహి॥ప॥కులమమలినంభద్రామూర్తిర్మతిశ్శ్రుతిశాలినీభుజబలమలంస్ఫీతాలక్ష్మీఃప్రభుత్వమఖండితమ్। ప్రకృతిసుభగాహ్యేతేభావాఅమీభిరయంజనోవ్రజతిసుతరాందర్పం రాజంస్తఏవతవాంకుశాః ॥ అత్రసతాంయోగః । ఉక్తోదాహరణేత్వసతాం

అర్థప్రాప్తావనర్థపరిహారేచ ప్రవృత్తామహాంతః- తేషాంవర్ణనీయేఽర్థేఅంగభావఉదాత్తాలంకారః - ఉదాహరతి-తదితి - అత్రారణ్యేవర్ణనీయే శ్రీరామచరితమంగత్వేనవర్ణితం తతోవీరరసాశ్రయస్యశ్రీరామస్యాప్యంగత్వం॥ సముచ్చయంలక్షయతి - తత్సిద్ధిహేతావితి - ఉదాహరతి - దుర్వారాఇతి - అక్షమఃమారణేఽశక్తః - కులమితి - తేకులాదయఏవతవ అంకుశాఃదర్పనివారకాఇత్యర్థః - అత్రనిష్కలంకత్వేనశోభనస్యకులస్యమూర్త్యాదిభి శ్శోభనాంతరైర్యోగస్సద్యోగః ॥

యోగః॥ శశీదివసధూసరో గళితయౌవనాకామినీసరో విగతవారిజంము ఖమనక్షరంస్వాకృతేః। ప్రభుర్ధనపరాయణస్సతతదుర్గతిస్సజ్జనో నృపాంగణగతఃఖలో మనసిసప్తశల్యానిమే॥ అత్రశశినిధూసరే శల్యేశల్యాంతరాణీతిశోభనాశోభనయోగః ॥ సత్వన్యోయుగపద్యా గుణక్రియాః। గుణౌచగుణాశ్చగుణాః । క్రియేచక్రియాశ్చక్రియాః ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ విదళితసకలారికులంతవబలమిదమభవదాశువిమలంచ। ప్రతిబలముఖానినరాధిపమలినానిచతానిజాతాని ॥ ప ॥ అయమేకపదేతయావియోగఃప్రియయాచోపనతస్సుదుస్సహో మే। నవవారివహోదయాదహోభిర్భవితవ్యంచనిరాతపర్ధిరమ్యైః॥ప॥ కలుషంచతవాహితేష్వకస్మాత్సితపంకేరుహసోదరశ్రిచక్షుః। పతితంచమహీపతీంద్రతేషాంవపుషిప్రస్ఫుటమాపదాంకటాక్షైః ॥ ధునోతిచాసింతనుతేచకీర్తిమిత్యాదేశ్చ కృపాణపాణిశ్చభవాన్రణక్షితౌససాధువాదాశ్చ సురాస్సురాలయే । ఇత్యాదేశ్చదర్శనాద్వ్యధికరణ ఇత్యేకస్మిన్ దేశఇతిచనవాచ్యం। ఏకం

శశీతి - అత్రశోభనస్యశశినోశోభనేనదివసధూసరత్వేనయోగః - ఏవముత్తరత్రాపి సదసద్యోగస్సమున్నేయః॥ నచదుర్వారాఇత్యాదావపి సదసద్యోగఇతివాచ్యం - శస్త్రాదివత్స్మరమార్గణాదీనాం సతతశోభనత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్॥ సత్వన్యఇతి - అన్యస్సముచ్చయఇత్యర్థః॥ గుణసముచ్చయముదాహరతి - విదళితేతి- అత్రవైమల్యమాలిన్యగుణయోర్యౌగపద్యం॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి - అయమితి - అత్రవియోగోపనతిక్రియాయాభవనక్రియాయాశ్చ యౌగపద్యం॥ గుణక్రియాసముచ్చయముదాహరతి - కలుషమితి - అత్రకాలుష్యగుణస్యఆపతత్కటాక్షపాతక్రియాయాశ్చయౌగపద్యం॥సమానాధికరణేదేశభేదేచసముచ్చయదర్శనాద్వ్యధికరణఏవేతి ఏకస్మిన్దేశఏవేతిచనవాచ్యమిత్యాహ - ధునోతీతి - అత్రాసిధూననక్రియాయాఃకీర్తితననక్రియాయాశ్చయౌగపద్యేసామానాధికరణ్యం - కృపాణేతి - అత్రకృపాణపాణిత్వగుణస్యసాధువాదక్రియాయాశ్చయౌగపద్యేదేశభేదః॥ పర్యాయాలంకారంలక్ష

క్రమేణానేకస్మిన్పర్యాయః । ఏకం వస్తు క్రమేణానేకస్మిన్వస్తుని భవతి క్రియతే చ యస్స పర్యాయః । క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ నన్వాశ్రయస్థితిరియం తవ కాలకూట కేనోత్తరోత్తరవిశిష్టపదోపదిష్టా। ప్రాగర్ణవస్య హృదయే వృషలక్ష్మణోఽథ కంఠేఽధునా వససి వాచి పునః ఖలానామ్॥ యథావా॥ బింబోష్ఠ ఏవ రాగస్తే తన్వి పూర్వమదృశ్యత । అధునా హృదయేఽప్యేష మృగశాబాక్షి లక్ష్యతే॥ రాగస్య వస్తుతో భేదేఽప్యేకతయాఽధ్యవసితత్వాదేకత్వమవిరుద్ధమ్ ॥ శ్రోణీబంధస్త్యజతి తనుతాం సేవతే మధ్యభాగః పద్భ్యాం ముక్తాస్తరళగతయస్సంశ్రితా లోచనాభ్యామ్। ధత్తే వక్షః కుచసచివతామద్వితీయం చ వక్త్రం త్వద్గాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యౌవనేన ॥ తం తాణం సిరిసహోఅరరఅణాహరణమ్మి హిఅఅమేకరసం । బింబాహరే పిఆఅ ణివేసిఅం కుసుమబాణేణ॥ ఛా ॥ తత్తేషాం శ్రీసహోదరరత్నాభరణే హృదయమేకరసమ్। బింబాధరే ప్రియాయా వినివేశితం కుసుమబాణేన॥ అన్యస్తతోఽన్యథా ॥ అనేకమేకస్మిన్క్రమేణ భవతి క్రియతే చ యత్సోఽన్యః పర్యాయః। క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ మధు

యతి - ఏకమితి - ఉదాహరతి - నన్వితి-నను భోః కాలకూట- ప్రాక్ అర్ణవస్య హృదయే-అథ కంఠే - అధునా ఖలానాం పిశునానాం వాచి-హృదయాత్కంఠే - కంఠాన్ముఖస్థిత్యా ఉత్తరోత్తరవిశిష్టతా - కలికాలప్రవఖలబాహుళ్యాదధునేత్యుక్తం - అత్రైకస్య కాలకూటస్య క్రమేణానేకత్రస్థితికథనాత్సమన్వయః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - బింబోష్ఠ ఇతి- రాగః రక్తిమా అనురాగశ్చ॥ రాగస్యేతి॥ ద్వితీయముదాహరతి - శ్రోణీబంధ ఇతి - కుచసచివతాం కుచసద్వితీయతాం- తం తాణమితి-తత్తేషామితి - శ్రీసహోదరరత్నమమృతం కౌస్తుభశ్చ - తదాకర్షణోద్యతానాం తేషామసురాణాం ఏకరసం ఏకానురాగం హృదయం తత్తదా మోహినీరూపప్రియాయా బింబాధరే కుసుమబాణేన వినివేశితం - రత్నాహరణోద్యమముపేక్ష్య తద్గతహృదయా బభూవురితి భావః - ప్రకారాంతరం లక్షయతి - అన్య ఇతి - ఉదాహరతి - మధురిమేతి - మధురిమ్ణామ

రిమరుచిరంవచఃఖలానామమృతమహో ప్రథమంపృథువ్యనక్తి। అథకథ
యతి మోహహేతురంతర్గతమివహాలహలంతదేవభూయః॥ప॥తద్గేహం
నతభిత్తిమందిరమిదంలబ్ధావకాశందివ స్సాధేనుర్జరతీనదంతికరిణా మే
తాఘనాభాఘటాః । సక్షుద్రోముసలధ్వనిఃకలమిదం సంగీతకంయోషి
తామాశ్చర్యందివసైర్ద్విజోయమియతీం భూమింపరాంప్రాపితః ॥ అ
త్రైకస్యైవహానోపాదానయోరవివక్షితత్వాన్నపరివృత్తిః ॥ అనుమా
నంతదుక్తంయత్సాధ్యసాధనయోర్వచః ॥ పక్షధర్మాన్వయవ్యతిరేక
త్వేన త్రిరూపోహేతుస్సాధనమ్।ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదోవ్యాపకసా
ధ్యత్వం। యథా॥ ప॥యత్రైతాలహరీచలాచలదృశో వ్యాపారయంతి
భ్రువంయత్తత్రైవపతంతిసంతతమమీమర్మస్పృశోమార్గణాః । త
చ్చక్రీకృతచాపసంజితశరప్రేంఖత్కరఃక్రోధనో ధావత్యగ్రతఏవశాస

ధురంఖలానాంవచఃకర్తృప్రథమమాదౌపృథుఅమృతంవ్యనక్తిఅహో -
అథపశ్చాత్ మోహస్యహేతుఃకారణం తత్ఖలవచఏవఅంతర్గతంహాల
హలంకథయతి ప్రకటయతీవ - అత్రానేకమమృతంవిషంచఏకస్మిన్ఖల
వచనేభవతి॥ ద్వితీయముదాహరతి - తదితి - తత్పూర్వదృష్టం- ఇదమ
ద్యతనంమందిరందివస్స్వర్గాల్లబ్ధావకాశం స్వర్గసదృశమిత్యర్థః -
యద్వాస్వర్గవ్యాపిశిఖరం - దివసైఃకతిపయైర్దినైరిత్యర్థః - భూ
మిముత్కర్షం - ప్రాపితఃదైవేనేతిశేషః - అత్రానేకంగేహాదికమేక
స్మిన్ద్విజేకృతం॥ అనుమానంలక్షయతి - అనుమానమితి - సాధ్యసాధనే
వివృణోతి - పక్షేతి - పక్షధర్మాన్వయవ్యతిరేకాణాం భావఃపక్ష
ధర్మాన్వయ వ్యతిరేకత్వంతేన - వ్యాప్యస్యసందిగ్ధ సాధ్యవద్వృత్తి
త్వంపక్షధర్మతా - యత్సత్త్వే యత్సత్త్వమన్వయః - యదభావే
యదభావోవ్యతిరేకః - తేషాంభావస్తత్త్వంతేన - ధర్మిణిపక్షేఅ
యోగవ్యవచ్ఛేదఃఅయోగాభావః- వ్యాపకస్యసాధ్యత్వంవ్యాపకసాధ్య
త్వం- ఉదాహరతి- యత్రేతి - అత్రమార్గణపాతస్సాధనం-స్మరస్య
శాసనధరత్వంసాధ్యం - ఏతదుభయమేకస్మిన్నేవయోషిద్భ్రూపేధర్మి

నఘర స్సత్యంతదాసాంస్మరః ॥ సాధ్యసాధనయోః పౌర్వాపర్య వికల్పేనకించిద్వైచిత్ర్య)మితివతధాదర్శితమ్ । విశేషణైర్యత్సాకూతైరుక్తిః పరికరస్తుసః ॥ అర్థాద్విశేష్యస్య । ఉదాహరణం॥ప ॥ మహాజనోమానధనాధనార్చితాధనుభృతస్సంయతిలబ్ధకీర్తయః । నసంహతాస్తస్యనభిన్నవృత్తయః ప్రియాణివాంఛంత్యసుభిస్సమీహితుమ్॥ యద్యప్యపుష్టార్థస్యదోషతాభిధానాత్తన్నిరాకరణేనపుష్టార్థస్యస్వీకారః । తథాప్యేకనిష్ఠత్వేనబహూనాంవిశేషణానామేవముపన్యాసేవైచిత్ర్యమిత్యలంకారమధ్యేగణితః ॥ వ్యాజోక్తిశ్ఛద్మనోద్భిన్న వస్తురూపనిగూహనమ్॥ నిగూఢమపివస్తునోరూపంకధమపి విభిన్నం కేనాపి వ్యపదేశేనయదపహ్నూయతే సావ్యాజోక్తిః । నచైషాపహ్నుతిః । ప్రకృతాప్రకృతోభయనిష్ఠస్య సామ్యస్యేహాసంభవాత్ । ఉదాహరణం॥ప॥ శైలేంద్రప్రతిపాద్యమాన గిరిజా హస్తోపగూఢోల్లసద్రోమాంచాది విసంష్ఠులాఖిలవిధి వ్యాసంగభంగాకులః। హాశైత్యంతుహినాచలస్య కర

ణివర్తతే- సాధ్యసాధనయోఃక్రమోచ్చారణేవ్యుత్(-)మోచ్చారణేవా వైచిత్ర్యాభావఇత్యాహ- సాధ్యేతి ॥ పరికరంలక్షయతి - విశేషణైరితి- అర్థాదితివిశేష్యస్య- ఉక్తిరితిపూర్వేణాన్వయః- ఉదాహరతి-మహాజనఇతి-మహాజనస్త్వేసతి ప్రభోర్వాంఛితం పూరయితుం శక్యమిత్యాకూతం- మానధనత్వేనయుద్ధాదపలాయితత్వం - ధనార్చితత్వేనతత్కార్యానుపేక్షకత్వం- సంయతిలబ్ధకీర్తయ ఇత్యనేనరణేకర్మక్షమత్వంనసంహతాఇత్యనేనప్రత్యేకంకార్యకరణసామర్థ్యం - నభిన్నవృత్తయఇత్యనేన పరస్పరమైమత్యే నకార్యవిఘాతుకత్వాభావః॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి-వ్యాజోక్తిరితి-ఉదాహరతి- శైలేంద్రేతి-శైలేంద్రేణహిమవతాప్రతిపాద్యమానాయాగిరిజాయాఃపార్వత్యాఃహస్తోపగూఢేనహస్తస్పర్శేనఉల్లసతారోమాంచాదినా రోమాంచవేపథుభ్యాంవిసంష్ఠులాఖిలవిధేః విభిన్ననిఖిలవైవాహికవిధానస్య యో వ్యాసంగః అనుష్ఠానంతస్యభంగేన ఆకులఃవ్యగ్రః - తుహినాచలస్య కరయోః శైత్యం శి

యోరిత్యూచివాంత్సస్మితం శైలాంతః పురమాతృ మండలగణై ర్దృష్టోవతాద్వశ్శివః ॥ అత్రపులకవేపథూసాత్వికతయా ప్రసృతా శైత్యకారణతయా ప్రకాశితత్వాదపలపిత స్వరూపావ్యాజోక్తిం ప్రయోజయతః॥ కించిత్పృష్టమపృష్టంవాకథితం యత్ప్రకల్ప్యతే। తాదృగన్యవ్యపోహాయ పరిసంఖ్యాతుసాస్మృతా॥ ప్రమాణాంతరావగతంవస్తుశబ్దేనప్రతిపాదితం ప్రయోజనాంతరాభావాత్సదృశవస్త్వంతరవ్యవచ్ఛేదాయయత్పర్యవస్యతిసాభవేత్పరిసంఖ్యా । అత్రచకథనం ప్రశ్నపూర్వకం తదన్యథాచపరిదృష్టం । అత్రోభయత్రవ్యపోహ్యమానస్య ప్రతీయమానతావాచ్యత్వంచేతిచత్వారోభేదాః। క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ కిమాసెవ్యంపుంసాంసవిధమనవద్యంద్యుసరితః కిమేకాంతేధ్యేయంచరణయుగళంకౌస్తుభభృతః। కిమారాధ్యంపుణ్యం కిమభిలషణీయంచ కరుణాయదాసక్త్యాచేతోనిరవధికముక్త్యైప్రభవతి॥ ప॥ కింభూషణం సుదృఢమత్రయశోనరత్నం కింకార్యమార్యచరితం సుకృతంనదోషాః । కించక్షురప్రతిహతంధిషణానసేత్రంజానాతికస్త్వదపరస్సదసద్వివేకమ్॥ప॥ కౌటిల్యంకచనిచయే కరచరణాధరతలేషురాగస్తే। కాఠిన్యంకుచయుగళే

తత్వంహాదుస్సహం- ఇత్యూచివానుక్తవాన్- శైలాంతఃపురేణమేనాదీభిఃమాతృమండలేనసప్తమాతృకాదిభిః గణైఃప్రమథైశ్చ సస్మితందృష్టశ్శివః॥ పరిసంఖ్యాంలక్షయతి - కించిదితి-లక్షణంవ్యాకరోతి- ప్రమాణాంతరావగతమితి - భేదచతుష్టయం క్రమేణోదాహరతి - కిమాసేవ్యమితి - ఇదంప్రశ్నపూర్వకకథనేవర్జనీయస్యప్రతీయమానతాయాముదాహరణం - మేషుగంగాతటాదిష్వాసక్త్యా - అత్రకిమితి ప్రశ్నానంతరం గంగాతటంసేవ్యమిత్యుపనిబద్ధం- నకామినీసేవ్యేతిప్రతీయతే-చరణయుగళం- నతుధనం-పుణ్యం నపాపమితిప్రతీయతే- కరుణేతినహింసేతి గమ్యతే॥ ప్రశ్నపూర్వకకథనే వర్జనీయస్యవాచ్యతాముదాహరతి-కింభూషణమితి-స్పష్టం- అప్రశ్నపూర్వకకథనేవర్జనీయస్య ప్రతీయమానత్వముదాహరతి - కౌటిల్యమితి - కచనిచయే-నవాచినమనసిచ- కరా

తరళత్వంనయనయోర్వసతి॥ ప॥ భక్తిర్భవేనవిభవేవ్యసనం శాస్త్రేన
యువతికామాస్త్రే। చింతాయశసి నవపుషిప్రాయః పరిదృశ్యతే మహా
త్మామ్॥ప॥ యథోత్తరంచేత్పూర్వస్య పూర్వస్యార్థస్య హేతుతా।త
దా కారణ మాలాస్యాత్॥ ఉత్తరముత్తరం యథోత్తరం॥ ఉదాహ
రణం॥ జితేంద్రియత్వం వినయస్యకారణం గుణప్రకర్షో వినయాదవా
ప్యతే। గుణప్రకర్షేణజనోనురజ్యతే జనానురాగప్రభవాహిసంపదః॥
హేతుమతాసహహేతోరభిధాన మభేదతో హేతురితి హేత్వలంకారో
నలక్షితః। ఆయుర్ఘృతమిత్యాది రూపోహ్యేషనభూషణతాంకదాచి
దర్హతి। వైచిత్ర్యాభావాత్॥ ప॥ అవిరళకమలవికాసస్సకలాళిమద
శ్చకోకిలానందః। రమ్యోయమేతిసంప్రతిలోకోత్కంఠాకరఃకాలః। ఇ
త్యత్రతుకావ్యరూపతాం కోమలానుప్రాసమహిమ్నైవ సమామ్నాసి
షుః। నతుహేత్వలంకారకల్పనయేతి పూర్వోక్తంకావ్యలింగమేవ హే
తుః॥ క్రియయాతుపరస్పరం। వస్తునోర్జ్యాజనేన్యోన్యం। అర్థయోరేక
క్రియాయోగెనపరస్పరం కారణత్వేసత్యన్యోన్యం నామాలంకారః। ఉ
దాహరణం॥ ప॥ హంసాణంసరేహింసిరీసారిజ్జఅహసరాణం హంసే
హిం। అణ్ణోణ్ణంఎఅఎదెఅప్పాణం ణవరంగురుఅంతి॥ ఛా॥ హంసా

దీప్త్వితి - నపరపురుషే - కుచయుగళఇతి - నావయవేషునయనయో
రితి - నస్వభావఇతిప్రతీయతే॥ అప్రశ్నపూర్వకథనేవర్జనీయస్య వా
చ్యత్వముదాహరతి - భక్తిరితి-యువతిరేవకామాస్త్రంతస్మిన్॥ కార
ణమాలాంలక్షయతి- యథోత్తరమితి-ఉదాహరతి - జితేంద్రియత్వమి
తి-స్పష్టం॥ హేతుహేతుమతోరభేదముదాహృత్యాలంకారతాంపరిహ
ర్తుమాహ - అవిరళేతి - అత్రావిరళకమలవికాసాదిభిఃకార్యైస్సహ
కారణస్యవసంతకాలస్యాభేదేనాభిధానంనాలంకారతామావహతి-స
మామ్నాసిషురభిదధుః - పూర్వాలంకారికాశేషః - అన్యోన్యాలం
కారంలక్షయతి - క్రియయాత్వితి - ఉదాహరతి-హంసాణంఇతి- హంసా
నామితి - సార్యతేప్రసార్యతే - ఆత్మానంనగరయంతినగురూకుర్వంతి॥

నాంసరోభిర్నిస్సార్యతే అథసరసాంహంసైః । అన్యోన్యమేవప్రీతే ఆత్మానంనపరంగణయంతి । అత్రోభయేషామపి పరస్పరం జనకతామిథర్నిస్సారతాసంపాదనద్వారేణ - ఉత్తరశ్రుతిమాత్రతః । ప్రశ్నస్యోన్నయనం యత్రక్రియతేతత్రవాసతి । అసకృద్యదసంభావ్య ముత్తరం స్యాత్తదుత్తరం॥ ప్రతివచనోపలంభాదేవ పూర్వవాక్యం యత్రపరికల్ప్యతేతదేకంతావదుత్తరం। యథా॥ ప॥ వాణిజ్జఅహత్థిదంతాకత్తోఅహ్మాణంవఘ్ఘకిత్తీఓ। జావలులిఅఅల అముహీఘరమ్మి పరిసక్కఇసుణ్హా॥ ఛా॥ వాణిజికహస్తిదంతాః కుతోస్మాకంవ్యాఘ్రకృత్తయశ్చ। యావల్లులితాలకముఖీగృహేపరిష్వక్కతిస్నుషా। హస్తిదంతవ్యాఘ్రకృత్తీనాం మహార్ఘమూల్యైస్తైః ప్రయచ్ఛేతిక్రేతుర్వచనమమునావాక్యేనసమున్నీయతే। నచైతత్కావ్యలింగం। ఉత్తరస్యతాద్రూప్యానుపపత్తేః। నహిప్రశ్నస్యప్రతివచనం। జనకోహేతుః। నాపీదమనుమానం- ఏకధర్మి

ఉత్తరాలంకారంలక్షయతి - ఉత్తరశ్రుతీతి-ప్రథమముత్తరముదాహరతి - వాణిజ్జఅఇతి-వాణిజకేతి-జరద్వ్యాధస్యోక్తిరియం - పరిష్వక్కతీతి దీవ్యతే - స్వపుత్రస్యజాయాయామాసక్తచిత్తతయావ్యాఘ్రాదిహననమసంభావితమితిభావః - నచైతదితి - తత్రహేతుమాహ - ఉత్తరస్యేతి - తాద్రూప్యంప్రశ్నరూపత్వం తస్యానుపపత్తేః - ప్రశ్నోన్నాయకస్యతాద్రూప్యం కావ్యలింగలక్షణమిత్యభిధానాత్-కావ్యలింగోదాహరణేఅపరాధద్వయం కుతఇతిప్రశ్నస్యపూర్వాపరజన్మనోరనమనాదిత్యుత్తరం - అనమనస్యైవాపరాధరూపత్వా దుత్తరస్యతాద్రూప్యోపపత్తిఃకావ్యలింగే - అత్రతునతథేతిభావః - భేదేహేత్వంతరమాహ - నహీతి - ఉత్తరాలంకారేప్రతివచనాదేవ ప్రశ్నోన్నయనాన్నిబద్ధస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనంనాస్తీత్యర్థః - కావ్యలింగేతుప్రశ్నోత్తరయోర్విద్యమానత్వాదితిభావః - పునశ్చహేతుమాహ - జనకఇతి- కావ్యలింగేహేతుర్జనకః - అనమనస్యాపరాధజనకత్వాత్ - ఉత్తరాలంకారేతుజ్ఞాపకోహేతురితిభావః - తర్హ్యనుమానాలంకారోస్త్విత్యత

నిష్ఠతయా సాధ్యసాధనయోరనిర్దేశాదిత్య లంకారాంతర మేవోత్తర మితిసాధీయః। ప్రశ్నాదనంతరం లోకాతిక్రాంతగోచరతయా యదసంభావ్యరూపం ప్రతివచనంస్యాత్తదపరముత్తరం। అనయోశ్చసకృదుపాదానాన్నచారుతాప్రతీతిరిత్యసకృదిత్యుక్తం । ఉదాహరణం॥ కావిసమాదెవ్వగఈకింలబ్ధం జంజణోగుణగ్గాహీ। కింసొక్ఖంసుకళత్తంకిందుఃఖంజంఖలోలోఓ॥ కావిషమాదైవగతిః కింలబ్ధంయజ్జనోగుణగ్రాహీ - కింసౌఖ్యంసుకళత్రంకిందుఃఖం యత్ఖలోలోకః॥ ప్రశ్నపరిసంఖ్యాయామన్యాపోహఏవతాత్పర్యం॥ ఇహతువాచ్యే విశ్రాంతిరిత్యనయో ర్వివేకః॥ ప॥ కుతోపిలక్షితస్సూక్ష్మో వ్యథోన్యస్మైప్రకాశ్యతే। ధర్మేణకేనచిద్యత్ర తత్సూక్ష్మంపరిచక్షతే॥ కుతోప్యాకారాదింగితాద్వా - సూక్ష్మస్తీక్ష్ణమతిసంవేద్యః॥ యథా॥ ప॥ వక్త్రస్యందిస్వేదబిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వాభిన్నంకుంకుమంచాపికంఠే। పుంస్త్వంతన్వ్యావ్యంజయంతీవయస్యాస్మిత్వాపాణౌఖడ్గలేఖాంలిలేఖ॥ అత్రాకృతిమాలోక్యకయాపివితర్కితం పురుషాయితమసిలతాలేఖనవైదగ్ధ్యా దభివ్యక్తిముపనీతం॥ పుంసామెవకృపాణపాణితాయోగ్యత్వాత్॥ యథావా॥ సంకేతకాలమనసం విటంజ్ఞాత్వావిదగ్ధయా । హాసన్నేత్రార్పితాకూతం లీలాపద్మం నిమీలితమ్॥ అత్రజిజ్ఞాసిత స్సంకేతకాలః కయాపి విదగ్ధయేంగితమాత్రేణ విదితో నిశాసమయ శంసినాకమలనిమీలనేన లీలయా ప్రతిపాదితః॥ఉత్తరోత్తరముత్కర్షోభవేత్సారఃపరావధిః।పరఃపర్యం

ఆహ-నాపీతి-అనుమానాలంకారేసాధ్యసాధనయోరేకధర్మనిష్ఠత్వం - అత్రతునతథా - సాధీయఃసాధుతరముత్తరముక్తమితిబోధ్యం॥ద్వితీయస్యలక్షణంవివృణోతి - ప్రశ్నాదనంతరమిత్యాదినా - ఉదాహరతి- కావిసమేతి - కావిషమేతి - స్పష్టం-ప్రశ్నపరిసంఖ్యోత్తరయోర్వైలక్షణ్యమాహ - ప్రశ్నపరిసంఖ్యాయామితి॥ సూక్ష్మంలక్షయతి - ఉదాహరతి-వక్త్రస్యందీతి-స్పష్టం - ఉదాహరణాంతరమాహ-సంకేతేతి - హాసద్భావ్యంవికసద్భావ్యం నేత్రాభ్యామర్పితస్సూచిత ఆకూతోయస్మిన్న్

తథాగోవధిర్యస్య । తస్యధారాధిరోహితయాతత్రైవోత్కర్షస్యవి
శ్రాంతేః।ఉదాహరణం॥ప॥ రాజ్యేసారంవసుధావసుధాయామపిపురుపు
రేసౌధమ్।సౌధేతల్పంతల్పేవరాంగనానంగసర్వస్వమ్॥ భిన్నదేశతయా
త్యంతంకార్యకారణభూతయోః । యుగపద్ధర్మయోర్యత్ర ఖ్యాతి
స్సాస్యాదసంగతిః॥ ఇహయద్దేశంకారణం తద్దేశమేవకార్యముత్పద్య
మానందృష్టం। యథాధూమాది । యత్రతుహేతుఫలభూతయోరేవ
ధర్మయోః కేనాప్యతిశయేననానాదేశతయాయుగపదవభాసనమ్।సా
తయోస్స్వభావోపపన్న పరస్పరసంగతిత్యాగాదసంగతిః ॥ ఉదాహ
రణం॥ ప ॥ జస్సఅవణోతస్స అవెఅణాబణఇతంజణో అళిఅం।దంత
ఖండంకవోళేవహు ఏవెఅణాసపత్తీణం॥ ఛా ॥ యస్యచవ్రణస్తస్యచ
వేదనాభణతి తజ్జనోఽలీకం । దంతక్షతంకపోలేవధ్వావేదనాస పత్నీ
నాం॥ ఏషాచవిరోధబాధినీ । నవిరోధః॥ భిన్నాధారతయైవ ద్వయోరి
హావిరోధితాయాః ప్రతిభాసాత్ ॥ విరోధేతువిరోధిత్వమేకాశ్రయ ని
ష్ఠమనుక్తమపిపర్యవసితం ॥ అపవాదవిషయపరిహారేణోత్సర్గస్య వ్యవ

మణెయథాభవతితథా॥ సారంలక్షయతి-ఉత్తరోత్తరమితి-ఉదాహర
తి-రాజ్యఇతి-అనంగస్యసర్వస్వంసర్వవైభవరూపా॥ అసంగతింలక్షయ
తి-భిన్నదేశతయేతి-ఇహేతి-యోదేశోయస్యతద్యద్దేశం॥ ఉదాహరతి-జ
స్సేతి - యస్యేతి-స్పష్టం-అత్రవిరోధాలంకారత్వప్రసక్తింనిరాకరోతి-
ఏషాచేతి - విరోధస్యబాధినీబాధికా - అత్రసపత్నీనామీర్ష్యాతిశ
యస్యవ్యంగ్యత్వాదితిభావః - నవిరోధఃనేయంవిరోధాలంకారఇత్య
ర్థః - వైలక్షణ్యంప్రతిపాదయతిభిన్నాధారతయైవేతి - ఇహాసంగ
త్యలంకారే - ద్వయోఃకార్యకారణయోః - భిన్నాధారతయైవవిరోధి
తాయాఃప్రతిభాసాత్ - విరోధేవిరోధాలంకారేతు - అనుక్తమపీ
తి ఏకాశ్రయత్వ ఏవవిరోధాన భిన్నాశ్రయత్వేఇత్యనుక్తమపీత్యర్థః-
అపవాదేతి - ఉత్సర్గాపవాదౌ సామాన్యవిశేషౌ - అపవాదరూ
పోయోవిషయస్తస్మాత్పరిహారేణ - విరహతాపాదిరూపేణ పరిహా

స్థితేః। తథా చైవం నిదర్శితం॥ ప॥ సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాం
తరయోగతః॥ సాధనాంతరోపకృతేన కర్త్రా యదక్లేశేన కార్యమార
బ్ధం స సమాధీయతే స సమాధిః॥ ఉదా ॥ప॥ మానమస్యా నిరాకర్తుం పా
దయోర్మే పతిష్యతః। ఉపకారాయ దిష్ట్యేదముదీర్ణం ఘనగర్జితమ్॥
సమో యోగ్యతయా యోగో యది సంభావితః క్వచిత్। ఇదమనయోః శ్లా
ఘ్యమితి యోగ్యతయా సంబంధస్యనియామితి విషయమధ్యవసానం చేత్తదా
సమో నామాలంకారః ససద్యోగే౽సద్యోగే చ। ఉదా॥ ప॥ ధాతుశ్శి
ల్పాతిశయనికషస్థానమేషా మృగాక్షీ రూపే దేవో౽ప్యయమనుపమో దత్త
లజ్జస్స్మరస్య। జాతం దైవాత్సదృశమనయోస్సంగతం యత్తదేతచ్ఛృం
గారస్యోపనతమధునా రాజ్యమేకాతపత్రమ్॥ ప॥ చిత్రం చిత్రం బత బ
త మహచ్చిత్రమేతద్విచిత్రం జాతో దైవాదుచితఘటనా సంవిధాతా వి
ధాతా। యన్నింబానాం పరిణతఫలస్ఫీతిరాస్వాదనీయా యచ్చైతస్యాః
కబళనకళాకోవిదః కాకలోకః॥ క్వచిద్యదతివైధర్మ్యాన్న శ్లేషో ఘ
టనామియాత్। కర్తుః క్రియాఫలావాప్తిర్నైవానర్థశ్చ యద్భవేత్।
గుణక్రియాభ్యాం కార్యస్య కారణస్య గుణక్రియే। క్రమేణ చ విరుద్ధే య
త్స ఏష విషమో మతః॥ ద్వయోరత్యంతవిలక్షణతయా యదనుపపద్యమా
నతయైవ యోగః ప్రతీయతే। యచ్చ కించిదారభమాణః కర్తా క్రియా
యాః ప్రణాశాన్న కేవలమభీష్టం తత్ఫలం లభతే యావదప్రార్థితమప్య

రోక్తేరితి భావః - తథా చేతి - సర్వస్మిన్నపి విరోధోదాహరణే ఏకాశ్ర
యఏవ విరోధో దర్శిత ఇత్యర్థః-సమాధ్యలంకారం లక్షయతి - సమాధి
రితి - ఉదాహరతి - మానమితి-అత్ర మాననిరాకరణం కార్యం- పాద
పతనరూపకారణేన తస్మిన్నారబ్ధే సతి ఘనగర్జితేన తత్సుకరం జాతం -
తస్యోద్దీపకత్వాత్॥ సమాలంకారం లక్షయతి - సమ ఇతి - సద్యోగ ఉ
దాహరతి - ధాతురితి - శిల్పాతిశయస్య నిర్మాణకౌశలస్య నికషస్థా
నం పరీక్షాస్థానం॥ అసద్యోగ ఉదాహరతి - చిత్రమితి విస్మయేతి హర్షే
చ వీప్సా॥ విషమం లక్షయతి-క్వచిదితి - అతివైధర్మ్యాదత్యంతవైల

వర్ణనం విషమమాసాదయేత్। తథా। సత్యపి కార్యస్య కారణరూపా-
నుకారే యత్తయోర్గుణౌ చ క్రియే చ పరస్పరవిరుద్ధతాం వ్రజతస్స సమవి
పర్యయాత్మా చతూరూపో విషమః । క్రమేణోదాహరణాని॥ శిరీషాదపి
మృద్వంగీ క్వేయమాయతలోచనా । అయంక్వచకుకూలాగ్ని కర్కశో
మదనానలః॥ సింహికాసుతసంత్రస్తశ్శశశ్శీతాంశుమాశ్రితః। జగ్రసే
సాశ్రయం తత్ర తమన్యస్సింహికాసుతః॥ ప ॥ సద్యః కరస్పర్శమవాప్య
చిత్రం రణే రణే యస్య కృపాణరేఖా । తమాలనీలా శరదిందు పాండు
యశస్త్రిలోకాభరణం ప్రసూతే॥ప॥ ఆనందమమందమిమం కువలయద
ళలోచనే దదాసి త్వమ్ ॥ విరహస్త్వయైవ జనితస్తాపయతి తరాం శరీరం
మే ॥ అత్రానందదానం శరీరతాపేన విరుధ్యతే । ఏవం॥ప॥ విపులేన
సాగరశయస్య కుక్షిణా భువనాని యస్య పపిరే యుగక్షయే । మదవిభ్ర
మాసకలయా పపే పునస్స పురస్త్రియైకతరయైకయా దృశా॥ ఇత్యాదౌ

క్షణ్యాత్ - శ్లేషస్సంబంధ ఇత్యర్థః - ఘటనాం నేయాదితియత్ - చ
త్వారి రూపాణి యస్య సః॥ ఉదాహరతి-శిరీషాదితి- అత్ర నాయికామద
నాలయోర్యోగోఽనుచితత్వేనైవ క్వేయమిత్యనేన ప్రతిపాదితః॥ కర్తుః క్రియే
త్యాదికముదాహరతి - సింహికేతి - సింహికాసుత సింహస్తస్మాత్సం
త్రస్తస్సన్ - సింహికాసుతస్సైంహికేయః ॥ కార్యకారణయోర్గుణ
విరోధముదాహరతి - సద్య ఇతి-అత్ర కారణస్య ఖడ్గస్య గుణో నీలిమా -
కార్యస్య యశసో గుణః పాండుత్వం॥ తయోః క్రియావిరోధముదాహరతి-
ఆనందమితి - అత్ర కారణస్య నాయికాయాః కార్యమానందదానం క్రి
యా - నాయికాకార్యస్య విరహస్య తాపనక్రియా విరుద్ధా ॥ ఏవమి
తి - ఏవం సతీత్యర్థః - విపులేనేతి - పపిరే పీతాని సకృష్ణః మదవిభ్ర
మైరసకలయా అసమగ్రయా ఏకయా పురస్త్రియా ఏకతరయా దృశా పపే పీ
తః ఆక్రాంతః వశీకృత ఇతి యావత్ - ఇత్యాదావితి- యథాయోగం - కవి
ప్రౌఢోక్తి చాతుర్యానుగుణ్యేనాపీత్యర్థః ॥ అధికాలంకారం లక్షయతి-
మహతోరితి- మహతోః ఆధేయాధారయోః ఆశ్రయాశ్రయిణోః ఆధారా

వపివిషమత్వం యథాయోగమవగంతవ్యం॥ ప॥ మహతోర్యన్మహీయాంసావాశ్రితాశ్రయయోః క్రమాత్ । ఆశ్రయాశ్రయిణౌ స్యాతాం తనుత్వేప్యధికం తు తత్॥ ఆశ్రిత ఆధేయః । ఆశ్రయస్తదాధారః । తయోర్మహతోరపి విషయే తదపేక్షయా తనూ అప్యాశ్రయాశ్రయిణౌ ప్రస్తుతవస్తు ప్రకర్షవివక్షయా యథాక్రమం యదధికతరతాం వ్రజతస్తదిదం ద్వివిధమధికం నామ॥ క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ అహోవిశాలం భూపాల భువనత్రితయోదరమ్ । మాతిమాతుమశక్యోపి యశోరాశిర్యదత్ర తే॥ ప ॥ యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతి యస్యాం సవికాసమాసత । తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విషస్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః ॥ ప్రతిపక్షమశక్తేన ప్రతికర్తుం తిరస్క్రియా॥ యా తదీయస్య తత్స్తుత్యై ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే ॥ న్యక్కృతిపరమపి విపక్షం సాక్షాన్నిరసితుమశక్తేన కేనాపి యత్తమేవ ప్రతిపక్షముత్కర్షయితుం తదాశ్రితస్య తిరస్కరణం తదనీకప్రతినిధి తుల్యరూపత్వాత్ప్రత్యనీకమభిధీయతే ॥ యథా నీకేఽభియోజ్యే తత్ప్రతినిధి భూతమపరం మూఢతయా కేనచిదభియుజ్యతే తథేహ ప్రతియోగిని విజేయే తదీ

ధేయా తనుత్వేపి మహీయాంసౌవర్ణనావశాన్మహత్తరౌ స్యాతాం తద్యథాక్రమం ద్వివిధోధికాలంకారః - తత్ర తనుభూతస్యాశ్రయస్యాశ్రితాపేక్షయా మహత్త్వముదాహరతి- అహో ఇతి - మాతి అవకాశం లభతే - అత్ర యశోరాశిరాశ్రితో మహత్త్వేన కవినా వివక్షితః - తదపేక్షయా తనోర్భువనత్రితయోదరస్య మహత్త్వం- తనుభూతస్యాశ్రితస్యాశ్రయాపేక్షయా మహత్త్వముదాహరతి- యుగాంతేతి- న మముః నావకాశం లేభిరే - కైటభద్విషః కీదృశస్య యుగాంతకాలే ప్రతిసంహృతాః స్వోదరే ప్రవేశితా ఆత్మానో యేన తాదృశస్య - అత్రాశ్రయస్తను మహాన్- తదపేక్షయా తన్వీనాం ముదాం మహత్త్వం వర్ణితం॥ ప్రత్యనీకం లక్షయతి - ప్రతిపక్షమితి లక్షణం వివృణోతి - న్యక్కృతిపరమితి- న్యక్కృతిస్తిరస్కారః- అభియోజ్యే అభియోగార్హే - ఉదాహరతి-

యోన్యోపిధీయత ఇత్యర్థః॥ ఉదా ॥ ప ॥ త్వంవినిర్జిత మనోభవ రూపస్సాచసుందరభవత్యనురక్తా।పంచభిర్యుగపదేవశరైస్తాం పీడయత్యతితరాంసచకామః॥ యథావా ॥ యస్యకించిదపకర్తుమక్షమః కాయనిగ్రహ గృహీతవిగ్రహః । కాంతవక్త్ర సదృశా కృతింకృతీరాహురిందు మధునాపిబాధతే ॥ ఇందోరత్రతదీయతా సంబంధిసంబంధాత్॥ ప॥ సమేనలక్ష్మణావస్తువస్తునా యన్నిగూహ్యతే । నిజేనాగంతునావాపి తన్మీలిత మితిస్మృతం ॥ సహజమాగంతుకంవా కిమపిసాధారణం యల్లక్షణంతద్ద్వారేణ కించిత్తేనచి ద్వస్తువస్తుస్థిత్యైవబలీయస్తయా తిరోధీయతే తన్మీలితమితి ద్విధాస్మరంతి ॥ క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ అపాంగతరలేదృశౌమధురవక్రవర్ణాగిరోవిలాసభరమంథరాగతిరతీవకాంతంముఖమ్ । ఇతిస్ఫురితమంగకేమృగదృశస్స్వతోలీలయాతదత్రనమదోదయః కృతపదోపిసంలక్ష్యతే ॥ అత్రదృక్తారళ్యాదికమంగకస్య స్వాభావికమ్ । సాధారణంచమదోదయేన ॥ తత్రాప్యేతస్యదర్శనాత్ ॥ ప ॥ యేకందరాసునివసంతి సదాహి

త్వమితి-స్పష్టం- ఉదాహరణాంతరమాహ - యస్యేతి - కాయనిగ్రహేణగృహీతవిగ్రహఃస్వీకృతవిరోధః- రాహుఃయస్యశ్రీకృష్ణస్యకించిదప్యపకర్తుమక్షమస్సన్ కాంత.సుందరంయద్వక్త్రంశ్రీకృష్ణముఖంతత్సదృశాకృతిమిందుం॥ఇందోరితి - సంబంధిసంబంధాదితి - శ్రీకృష్ణసంబంధితద్వక్త్రంతత్సాదృశ్యరూపసంబంధాదిత్యర్థః॥మీలితంలక్షయతి- సమేనేతి - నిగూహ్యమానస్యయల్లక్ష్మచిహ్నంతత్సమేననిగూహకస్యలక్ష్మణానిజేనాగంతుకేనవా వస్తుయన్నిగూహ్యతేతన్నిగూహనమేవనిజాగంతుకత్వభేదాద్ద్వివిధోమీలితాలంకారః- సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి. అపాంగేతి - అత్రాంగకేమదోదయఃకృతంపదంస్థానంయేనతాదృశోపినసంలక్ష్యతే - మదోదయాస్త్వత్రమదిరాపానజన్యాః - తత్కార్యాణ్యాగంతుకదృక్తారళ్యాదీనిలీలాస్ఫురణేతిరోహితానీతిభావః॥ ఆగంతుకేనసహజతిరోధానముదాహరతి- యేకందరాస్వితి- స్పష్టం-

హిమాద్రేస్త్వత్పాతశంకితధియో వివశాద్విషస్తే । ప్రత్యంగముత్పులక
ముద్వహతాం సకంపం తేషామహో బత భియాం న చ కోఽప్యభిజ్ఞః । అ
త్రైతుసామర్థ్యావసితస్య శైత్యస్యాగంతుకతయా తత్ప్రభవయోరపి
కంపపులకయోస్తాద్రూప్యం సమానతా చ । భయేపి తయో రుపలక్షిత
త్వాత్ ॥ ప॥ స్థాప్యతేఽపోహ్యతే వాపి యథాపూర్వం పరంపరమ్ । విశేష
ణతయా వస్తు యత్ర సైకావలీ ద్విధా ॥ యత్ర పూర్వం ప్రత్యుత్తరస్య వ
స్తునో వీప్సయా విశేషణభావేన స్థాపనం నిషేధో వా సంభవతి సా ద్విధా
బుద్ధైరేకావలీతి భణ్యతే ॥ క్రమేణోదాహరణే ॥ ప॥ పురాణి యస్యాం స
వరాంగనాని వరాంగనా రూపపురస్కృతాంగ్యః । రూపం సముద్దీపిత స
ద్విలాస మస్త్రం విలాసాః కుసుమాయుధస్య ॥ ప॥ న తజ్జలం యన్న సుచా
రుపంకజం న పంకజం తద్యదలీనషట్పదమ్ । న షట్పదోఽసౌ కలగుంజితో న
యో న గుంజితం తన్న జహార యన్మనః ॥ పూర్వత్ర పురాణాం వరాంగనా
స్తాసామంగవిశేషణముఖేన రూపం తస్య విలాసాస్తేషామస్త్రత్వమిత్య
మునా క్రమేణ విశేషణం విధీయతే । ఉత్తరత్ర నిషేధేప్యేవమేవ యోజ్యం ॥
యథానుభవమర్థస్య దృష్టే తత్సదృశే స్మృతిః । స్మరణం ॥ యః పదా
ర్థః కేనచిదాకారేణ నియతో యదా కదాచిదనుభూతో భూత్సకా
లాంతరే స్మృతిబోధాధాయిని తత్సమానే వస్తుని దృష్టే సతి యత్తథైవ స్మ
ర్యతే తద్భవేత్స్మరణం ॥ యథా ॥ నిమ్నానాభివివరేషు యదంభః ప్లావితం చ
లదృశాం లహరీభిః । తద్భవైః కుహరుతైస్సురనార్యస్స్మారితాః స్సురతకం
రరుతానామ్ ॥ యథా వా ॥ ప॥ కరజుఅగహిఅజసోఅధణముహావిణివేశి

అత్రేతి - సామర్థ్యం హిమాద్రిపదలభ్యం - తేనావసితస్య ప్రాప్తస్య ॥
ఏకావళీం లక్షయతి- స్థాప్యత ఇతి- అపోహ్యతే నిషిధ్యతే- స్థాపనముదా
హరతి- పురాణీతి- యస్యాం నగర్యాం పురాణి గృహాణి- అపోహముదా
హరతి- నేతి- వ్యాకరోతి- పూర్వత్రేత్యాదినా ॥ స్మరణం లక్షయతి- య
థానుభవమితి- లక్షణం వ్యాకరోతి- యః పదార్థ ఇత్యాదినా ॥ ఉదాహ
రతి- నిమ్నేతి- లహరీభిస్తరంగైః- ప్లావితం ప్రవేశితం- కుహరుతైః కు

అలఅహారవుడస్స। సంభరిఅపంచఅణ్ణస్సణమో కణ్ణస్సరోమంచఆణం॥ ఛా॥ కరయుగగృహీతయశోదా స్తనముఖవినివేశితాధరపుటస్య। సంభృతపాంచజన్యస్యనమః కృష్ణస్య రోమాంచానామ్॥ భ్రాంతిమాంస్తత్సంవిత్తిస్తత్తుల్యదర్శనే॥ తదిత్యప్రాకరణికంనిర్దిశ్యతే। తేనసమానమర్థాదిహప్రాకరణికమాశ్రియతే। తథావిధస్యదృష్టాసత్యాంయదప్రాకరణికతయా సంవేదనంసభ్రాంతిమాన్॥ నచైషరూపకం। ప్రథమాతిశయోక్తిః। తత్రవస్తుతోభ్రమస్యాభావాత్। ఇహచార్థానుగమేనసంజ్ఞాయాః ప్రవృత్తేస్తస్యస్పష్టమేవప్రతిపన్నత్వాత్। ఉదా॥ ప॥ కపోలేమార్జారః పయఇతికరాన్లేఢి శశినస్తరుచ్ఛిద్రవ్యాప్తాన్బిసమితి కరీసంకలయతి। రతాంతేతల్పస్థాన్ హరతివనితాప్యంశుకమితి ప్రభామత్తశ్చంద్రోజగదిదమహోవిభ్రమయతి॥ ప॥ ఆక్షేపఉపమానస్యప్రతీపముపమేయతా। తస్యైవయదివాకల్ప్యతిరస్కారనిబంధనా। అస్యధురం సుతరాముపమేయమేవవోఢుం ప్రౌఢమితికైమర్థ్యేన యదుపమానమాక్షిప్యతే। యదపిచతస్యైవోపమానతయా ప్రసిద్ధస్యోపమా

హనుహేత్యవ్యక్తానుకరణధ్వనిభిః - ఉదాహరణాంతరమాహ-కరజుఅఇతి - కరయుగేతి - యదా స్తన్యపానార్థంకరద్వయేనయశోదాయాస్తనసంగృహీతత్వాత్తస్మిన్నధరపుటనివేశనంకృతంతదాపాంచజన్యధారణపూరణస్మృత్యాశ్రీకృష్ణస్యరోమాంచాబభూవురితిభావః॥భ్రాంతిమదలంకారంలక్షయతి - భ్రాంతిమానితి - తత్తుల్యస్యప్రాకరణికస్యదర్శనేసతి-తత్సంవిత్తిఃఅప్రాకరణికజ్ఞానం-భ్రాంతిమాన్- లక్షణంవ్యాచష్టే-తదిత్యాదినా - తథావిధస్యప్రాకరణికస్యేత్యర్థః - ఇహచేతి-చస్త్వర్థః - ఇహభ్రాంతిమదలంకారేతు - అర్థానుగమేనఅర్థానుసారేణసంజ్ఞాయాఃభ్రాంతిమానిత్యాఖ్యాయాః - తస్యభ్రాంతిరూపార్థస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కపాలఇతి - కపాలేపాత్రవిశేషే-వ్యాప్తానితిశేషః - లేఢింవిహాతి_విభ్రమయతీవిశేషణభ్రమయుక్తంకరోతి।ప్రతీపంలక్షయతి- ఆక్షేపఇతి- లక్షణంవ్యాచష్టే - ఆస్యేత్యాదినా-

నాంతరవివక్షయా నాదరార్థముపమేయభావః కల్ప్యతేతదుపమేయ
స్యోపమాన ప్రాతికూల్యాదుభయరూపంప్రతీపం। క్రమేణోదాహర
ణం॥ ప ॥ లావణ్యౌకసి సప్రతాపగరిమణ్యగ్రేసరేత్యాగినాం దేవత్వ
య్యావనీభరక్షమభుజే నిష్పాదితేవేధసా। ఇందుః కింఘటితః కిమేషవిహి
తః పూషాకిముత్పాదితం చింతారత్నమహోముధైవకిమమీ సృష్టాః కు
లక్ష్మాభృతః॥ ప॥ ఏహి దావసుందరికణ్ణందాఊణసుణుఅవఅణిజ్జం। తు
జ్ఝముహేణకిసోఅరిచందో ఉపమిజ్జఇజణేణ॥ ఛా॥ ఏహితావత్సుందరి
కర్ణందత్వాశృణువచనీయమ్।తవముఖేనకృశోదరిచంద్ర ఉపమీయ
తేజనేన॥ అత్రముఖేనోపమీయమానస్య శశినస్స్వల్పతరగుణత్వా దు
పమిత్యనిష్పత్త్యావఅణిజ్జపదాభివ్యక్తైస్తిరస్కారః ॥ క్వచిత్తునిష్పన్నై
వోపమితిక్రియా నాదరేణనిబంధనం। యథా॥ ప ॥ గర్వమసంభావ్యమి
మంలోచన యుగళేన కింవహసి ముగ్ధే।సంతీదృశాని దిశిదిశి సరస్సు
ననునీలనళినాని॥ ఇహోపమేయతా కరణమేవోత్పలానామనాదరః ।
అనయైవరీత్యా యదసామాన్య గుణయోగా న్నోపమానభావమప్య
నుభూతపూర్వం । సహతే। తస్యతత్కల్పనాయామపిభవతిప్రతీపమితి
ప్రత్యేతవ్యం।యథా॥ ప॥ అహమేవగురుస్సుదారుణానామితిహాలాహ
లమాస్మతాతదృప్యః । ననుసంతి భవాదృశాని భూయోభువనేస్మి
న్వచనానిదుర్జనానామ్ । అత్రహాలాహలస్యోపమానత్వ మసంభా
వ్యమేవోపనిబద్ధం॥ ప ॥ ప్రస్తుతస్యయదన్యేన గుణసామ్యవివక్షయా।
ఐకాత్మ్యంబోధ్యతే యోగాత్తత్సామాన్య మితిస్మృతమ్॥ అతాదృశ
మపితాదృశతయా వివక్షితం యత్ప్రస్తుత పదార్థేన సంపృక్తమ
పరిత్యక్త నిజగుణమేవతదేకాత్మతయా నిబధ్యతే తత్సమానగుణసం

ఉపమానాక్షేపరూపంప్రతీపముదాహరతి-లావణ్యేతి-ఓకసిస్థానభూతే
శిష్టంస్పష్టం-అత్రముధైవసృష్టాఇత్యుపమానాక్షేపః-ద్వితీయముదాహర
తి-ఏహీతి-వచనీయమపవాదం-భంగ్యంతరేణోదాహరతి-గర్వమితి ॥ స్ప
ష్టంపునరప్యుదాహరతి-అహమేవేతి-అత్రేతి॥సామాన్యంలక్షయతి- ప్రస్తు

బంధాత్సామాన్యం । ఉదా॥ ప ॥ మలయజరసవిలిప్తతనవో నవహారలతావిభూషితాస్సితతరదంతపత్రికృత వక్త్రరుచో రుచిరామలాంశుకాః । శశభృతి వితతధామ్ని ధవళయతి ధరామవిభావ్యతాంగతాః। ప్రియవసతిం ప్రయాంతిసుఖమేవ నిరస్తభియోభిసారికాః॥ అత్రప్రస్తుత తదన్యయో రన్యూనాతిరిక్తతయా నిబద్ధం ధావళ్యమేకాత్మతాహేతుః । అతఏవ పృథగ్భావేన నానయోరుపలక్షణం । యథావా॥ ప॥ వేత్రత్వచాతుల్యరుచాంవధూనాంకర్ణాగ్రతో గండతలాగతాని।భృంగాస్సహేలంయదినాపతిష్య న్కోవేదయిష్యన్నవచంపకాని॥ అత్రనిమిత్తాంతరజనితాప్రతీతిః ప్రథమ ప్రతిపన్న మభేదంనవ్యుదసితుముత్సహతే ॥ ప్రతీతత్వాత్।తస్యప్రతీతేశ్చ బాధాయోగాత్॥ ప॥ వినాప్రసిద్ధమాధారమాధేయస్య వ్యవస్థితిః । ఏకాత్మాయుగపద్వృత్తిరేకస్యానేకగోచరా । అన్యత్ప్రకుర్వతఃకార్యమశక్యస్యాన్యవస్తునః। తథైవకరణంచేతివిశేషస్త్రివిధస్స్మృతః॥ ప్రసిద్ధాధారపరిహారేణయదా

తస్యేతిలక్షణంవివృణోతి అత్రాదృశమపీత్యాదినా-ఉదాహరతి-మలయజేతి-దంతపత్రంనామగజదంతనిర్మితకర్ణాభరణవిశేషః- అవిభావ్యతామవ్యక్తతాం-అతఏవనిరస్తభియస్సత్యః॥ఉదాహరణాంతరమాహ- వేత్రత్వచేతి- కర్ణాగ్రతఃకర్ణపురోభాగేగండతలమాగతానినవచంపకానిప్రతిభృంగాస్సహేలంసోత్సాహంనాపతిష్యన్యది-కఃఅవేదయిష్యతే-కపోలయోర్నవచంపకానిసంతీతినివేదయితుంనకోపిశక్నుయాదిత్యర్థః-ననుచంపకానాంభ్రమరవిరోధిత్వాత్కథంతత్ప్రసార ఇత్యాశంక్యాహ- నాపతివ్యన్నితి- ఏతేనచంపకసమీపపర్యంతమాపతనంవివక్షితం- నతుతేషునిపతనమితిబోధ్యం- అత్రేతి- ప్రతీతిర్భేదప్రతీతిః - ప్రతీతత్వాత్ అభేదస్యేతిపరిణామేనానువర్తతే- తస్యభేదస్యేత్యర్థః- భేదప్రతీతావివక్షితాయాం- వేత్రత్వచాతుల్యరుచామితివిశేషణవైయర్థ్యాద్బాధాయోగఇతిభావః- విశేషాలంకారంలక్షయతి- వినేతి- త్రివిధానాంవిశేషాణాంలక్షణంప్రత్యేకశోవివృణ్వన్నుదాహరతి- ప్రసిద్ధేత్యాదినా - ప్రథమము

ఖేయస్యవిశిష్టాస్థితిరభిధీయతే సప్రథమోవిశేషః॥ ఉదా ॥ప॥దివమప్యు పయాంతానామాకల్పమనల్పగుణగణాయేషామ్। రమయంతిజగంతిగిరః కథమివకవయోనతేవంద్యాః॥ ఏకమపివస్తుయదేకే నైవస్వభావెనయుగ పదనేకత్రవర్తతే సద్వితీయః॥ ఉదా ॥ప॥సావసఇత ర్ఝుహి అఏఅచ్చి సుసాఅసావఅణేసు । అహ్మారిసాణంసుందరఅవఆసోక్కిద్ధ పావాణం॥ ఛా॥ సావసతితవహృదయెఅక్ష్ణోస్సాచసావచనేషు । అస్మాదృశానాం సుందరఅవకాశః కుత్రపాపానాం। యదపికించిద్రభసేనారభమాణస్తై నైవయత్నేనాశక్యమపికార్యాంతర మారభతేసోపరోవిశేషః ॥ ఉదా హరణం॥ ప ॥ స్ఫురదద్భుతరూపముత్ప్రితాపజ్వలనంత్వాం సృజతా నవద్యవిద్యమ్। విధినాసస్పృజెనవోమనోభూర్భువి సత్యంసవితా బృహ స్పతిశ్చ॥ యథావా॥ ప ॥ గృహిణీసచివస్సఖీమిథఃప్రియశిష్యాలలితేక లావిధౌ।కరుణావిముఖేనమృత్యునాహరతాత్వాం వదకింనమేహృతమ్॥ సర్వత్రచైవం విధఃవిషయేఅతిశయోక్తిరేవప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే। తాం వినాప్రాయేణాలంకారత్వాయోగాత్ ॥ అతఏవోక్తం॥ప॥ సైషాస ర్వైరపిప్రోక్తాహ్యనయార్థోఽవిభావ్యతే। యత్నోస్యాంకవినాకార్యః

దాహరతి- దివమితి - యేషాంకాళిదాసాదినాంకవీనాంఅనల్పాగుణగ ణాయాసుతాస్తథోక్తాఃగిరోవాచాగ్రంథరూపాః॥ ద్వితీయముదాహ రతి - సావసఇఇతి - సావసతీతి - నాయకంప్రతినాయికాయాఉక్తిః- యదపీతి- అపికించ-యత్కించిత్కార్యమిత్యర్థః- రభసేనహర్షేణ- ఉదాహరతి- స్ఫురదితి- స్ఫురదిత్యాదివిశేషణత్రయంక్రమెణత్రిష్వపియో జ్యం- నవపదమపితథైవ॥ఉదాహరణాంతరమాహ- గృహిణీతి- మిథో రహసి- కలావిధౌ- కళాశాస్త్రాదివిమర్శే - హేఇందుమతిత్వాంహర తామృత్యునామెమత్సంబంధికింనహృతం - సర్వమపిహృతమెవేత్యజస్య విలాసోక్తిః॥ననూక్తేష్వలంకారోదాహరణేషుప్రాయేణతత్రతత్రాతిశ యోక్తిస్ఫురతీత్యాశంక్యతాదృశవిషయెప్రాణభూతాయాస్తస్యాస్స్ఫు రణేవనకాచిత్క్షతిరితిసమాధత్తే - సర్వత్రేత్యాదినా ॥ తద్గుణంలక్షయ

కో౽లంకారో౽నయావినేతి॥ ప ॥ స్వముత్సృజ్యగుణంయోగా దత్యుజ్జ్వల
గుణస్యయత్ । వస్తుతద్గుణతామేతిభణ్యతే సతుతద్గుణః॥వస్తుతిరస్కృ
తనిజరూపం కేనాపిసమీపగతేన ప్రగుణయాస్వగుణసంపదోపరక్తం త
త్ప్రతిభాసమేవయత్సమాసాదయతి సతద్గుణో నామాలంకారః । త
స్యాప్రకృతస్యగుణో౽త్రాస్తీతి।యథా॥ ప ॥ విభిన్నవర్ణా గరుడాగ్ర
జేనసూర్యస్యరథ్యాః పరితస్స్ఫురంత్యా । రత్నైఃపునర్యత్ర రుచా రు
చంస్వామానిన్యిరేవంశకరీరనీలైః ॥ అత్రరవితురగాపేక్షయా గరుడా
గ్రజస్యతదపేక్షయాచహరిన్మణీనాం ప్రగుణవర్ణతా॥ప॥ తద్రూపా
ననుసారశ్చేదస్యచస్యా దతద్గుణః ॥ యదితదీయవర్ణసంపత్త్యా మతి
యోగ్యాయామిదమస్యగుణం నగృహ్ణీయాత్తదాభవేదతద్గుణో నామా
లంకారః॥ఉదా॥ ప ॥ దవళో౽సిజజ్జవిసుందరతహావితుఏమహరంజి అం
హిఅఅం॥ రాఅభరిఏవిహిఅపసుహఅ అవిణిహిఓ ణరత్తో౽సి॥ఛా॥ ధవళో
సియద్యపిసుందరతథాపి త్వయామమరంజితం హృదయమ్ । రాగభరి
తేపిహృదయేసుభగవినిహితో౽న రక్తో౽సి ॥ అత్రాతిరక్తేనమనసాసంపృ
క్తో౽పినరక్తతాముపగత ఇత్యతద్గుణః । కించతదిస్యాప్రకృతం।అస్యేతిచ

తి- స్వమితి- లక్షణంవ్యాకరోతి- వస్త్విత్యాదినా - ప్రగుణయామహ
త్యా- స్వగుణసంపదా- స్వస్యసమీపగతవస్తునఃగుణసమృద్ధ్యా - గుణో
త్రశుక్లాదిః- ఉపరక్తంరంజితంసత్ - తత్ప్రతిభాసంతత్సరూపతామేవ-
సమాసాదయతీతియత్॥ఉదాహరతి విభిన్నేతి-రైవతకవర్ణనమేతత్-
అత్రేతి॥అతద్గుణంలక్షయతి- తద్రూపేతి- లక్షణంవ్యాకరోతి - యదీతి-
యోగ్యాయాంఅనురూపాయామపి- ఇదంప్రకృతివస్తు॥ ఉదాహరతి- ద
వళో౽సిఇతి- ధవళో౽సేతి- నాయకంప్రతినాయికాయావక్రోక్తిః రాగా
నురాగౌరక్తిమాచ॥ప్రకారాంతరేణాతద్గుణలక్షణం యోజయతి - కించే
తి - తదిత్యప్రకృతం - తద్రూపాననుసారఇతిలక్షణఘటకీభూతతచ్ఛబ్ద
స్యాప్రకృతార్థకత్వమిత్యర్థః - అస్యేతీతి - అస్యేత్యస్యప్రకృతప
రత్వం- తేన- తథాసతీత్యర్థః- ప్రతిపత్తవ్యంజ్ఞాతవ్యం - ఉదాహర

ప్రికృతమత్రనిర్దిశ్యతే॥ తేనయదప్రకృతస్యరూపం ప్రకృతేనకుతోఽపిని
మిత్తాన్నానువిధీయతేసోఽతద్గుణఇతి ప్రతిపత్తవ్యం॥యథా॥ గాంగమం
బుసితమంబుయామునం కజ్జలాభ ముభయత్రమజ్జతః। రాజహంసత
వనైవశుభ్రతాచీయతే నచనచాపచీయతే॥ యద్యథాసాధితం కేనా
ప్యపరేణతదన్యథా। తథైవతద్విధీయేత సవ్యాఘాతఇతిస్మృతః॥ యే
నోపాయేనయదేకేనోపకల్పితం తస్యాన్యేనజిగీషతయా తదుపాయక
మేవ యదన్యథాకరణం ససాధితవస్తువ్యాహతి హేతుత్వాద్వ్యాఘా
తః॥ఉదా॥ దృశాదగ్ధంమనసిజం జీవయంతిదృశైవయాః। విరూపాక్షస్య
జయినీ స్తాస్త్సువేవామలోచనాః॥ స॥ సైషాసంసృష్టిరేతేషాం భేదేన
యదిహస్థితిః॥ ఏతేషాంసమనంతరమేవోక్తస్వరూపాణాం యథాసం
భవమన్యోన్యనిరపేక్షతయాయదిహశబ్దభాగఏవార్థవిషయఏవోభయ
త్రాపివాఅవస్థానంసైకార్థసమవాయస్వభావాసంసృష్టిః॥ తత్రశబ్దా
లంకారసంసృష్టిర్యథా॥ స॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమరసంభ్ర
మసంభృతశోభయా। చలితయా విదధేకలమేఖలాకలకలోఽలకలోల

తి - గాంగమితి - అత్రరాజహంసముపదిశ్యాస్య సన్నిహితపురుషగుణ
గ్రహణవిముఖం కంచిత్కశ్చిద్వర్ణయతి - రాజహంసస్య సంబోధ్య
త్వేన ప్రకృతత్వ మితినాశంకనీయం - తథాసతి - యేనాస్యభ్యుది
తేన చంద్రగమితః క్లాంతింరవౌతత్రత ఇత్యాద్య ప్రస్తుత ప్రశంసో
దాహరణేషు చంద్రాదీనాంసంబోధ్యత్వేన ప్రస్తుతత్వాదనుదాహరణ
త్వాపత్తేః - నచీయతేచగాంగాంబుమజ్జనాదుపచయమపినప్రాప్నోతి-
నాపచీయతేచ యామునాంబుమజ్జనాదపచయమపి నప్రాప్నోతికింతుత
థైవాస్తఇత్యర్థః॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి - యదితి-వ్యాకరోతి-యేనో
పాయేతి - ఉదాహరతి - దృశేతి- దృశైవజీవయంతి-తద్దృష్టిపాతస్య
తదుద్దీపకత్వాదితిభావః॥ఏవంశబ్దాలంకారానర్థాలంకారానప్యుక్త్వా
తత్సంసృష్టింలక్షయతి - సైషేతి-ఏకస్మిన్నర్థేసమవాయస్సంబంధస్స్వ
భావోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి - వదనే

దృశాస్త్వయా॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ లింపతీవతమో౽ఙ్గాని వర్షతీవాఞ్జనంనభః। అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్నిష్ఫలతాంగతా॥పూర్వత్రనిరపేక్షౌయమకానుప్రాసౌ సంసృష్టింప్రయోజయతః ॥ ఉత్తరత్రతుతథావిధే ఉపమోత్ప్రేక్షే ॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ ప॥ సోణద్ధిఏద్ధగ్గామేజోసహిమహమహంతలావణ్ణం। తరుణాణంహిఅఅఊలింపరిసంకంతంణివారేఇ॥ఛా॥ సనాస్తిఅత్రగ్రామేయస్సఖిమమమహాలావణ్యమ్। తరుణానాంహృదయోలూటింపరిశంకాంతాం నివారయతి॥ అత్రానుప్రాసోరూపకంచాన్యోన్యానపేక్షేసంసర్గంభజతః॥ సంసర్గశ్చతయోరేకత్రవాక్యే ఛందసివాసమవేతత్వాత్ ॥ ప ॥ అ

తి - అలకేషుతచ్ఛలనాచ్ఛలితేషుకుంతలేషు లోలేభ్రమరభ్రాంత్యాచంచలేదృశౌయస్యాస్త్వయా॥ అత్రపూర్వార్ధేఽనుప్రాసః - ఉత్తరార్ధేయమకం - లకలోలకలోఇతినిరర్థకస్వరవ్యంజన సముదాయద్వయావృత్తేః॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి - లింపతీతి - నిష్ఫలతాంగతా - తమోవ్యాప్తేర్విషయగ్రహణాశక్తత్వాదితిభావః॥ పూర్వత్రేతి - వదనసౌరభేత్యాద్యుదాహరణఇత్యర్థః - ఉత్తరత్రోత్తరశ్లోకేతు - తథావిధేనిరపేక్షేఇత్యర్థః॥శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి - సోణద్ధిఇతి-సనాస్తీతి-సఖీంప్రతినాయికాయాఉక్తిః॥ హేసఖిఅత్రగ్రామేసపురుషోనాస్తి - యఃపురుషఃమమ-మహాలావణ్యామేవ- తరుణానాంయూనాం- హృదయోలూటిం- లావణ్యస్యోద్దీపకత్వేనసంతాపకరత్వాదులూటిత్వేనరూపణం - తాంప్రతి- తామనుభూయమానాంపరిశంకాంనివారయతి - పాణిగ్రహణేనలావణ్యావైఫల్యశంకాంపరిహరతి-సఇతిపూర్వేణాన్వయః-మహాలావణ్యం హృదయోలూటిమితివ్యస్తరూపకం - అత్రేతిణకారమకారహకారాదేరేకైకస్యావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః- మహాలావణ్యామేవహృదయోలూటిమితివ్యస్తరూపకం - తేఉభేఅప్యత్రసంసర్గంభజతః॥ సంసర్గశ్చేతి - ఛందసిపద్యేవాసమవేతత్వాత్ - సంబంధిత్వాత్॥సంకరంలక్షయతి - అవిశ్రాంతిజుషామితి

విశ్రాంతిజుషా మాత్మన్యంగాంగిత్వంతు సంకరః ॥ ఏతఏవయత్రా
త్మన్యానాసాదితస్వతంత్రభావాః పరస్పర మనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకతాం
దధతిసఏషాంసంకీర్యమాణస్వరూపత్వాత్సంకరః॥ ఉదా॥ ప ॥ ఆత్తైసీ
మంతరత్నైమరకతనిహ్నుతె హేమతాటంకపత్రె లుప్తాయాంమేఖలా
యాంఝుడితిమణితులాకోటియుగ్మే గృహీతె । శోణంబింబోష్ఠకాంత్యా
త్వదరిమృగదృశామిత్వరీణామరణ్యే రాజన్గుంజాఫలానాంస్రజఇతిశబరా
నైవహారంహరంతి ॥ అత్రతద్గుణమపేక్ష్య భ్రాంతిమతాప్రాదుర్భూ
తం తదాశ్రయేణ తద్గుణస్సచేతసాం ప్రభూతచమత్కృతి నిమిత్త
మిత్యనయోరంగాంగిభావః । యథావా॥ ప॥ జటాభాభిర్భాభిః కర
ధృతకలంకాక్షవలయోవియోగివ్యాపత్తేరివకలితవైరాగ్యవిశదః । పరి
ప్రేంఖత్తారాపరికరకపాలాంకితతలే శశీభస్మాపాండుఃపితృవనఇవవ్యో

ఏతఏవేతి - ఏతేపూర్వోక్తాఅలంకారాఏవ - అనుగ్రాహ్యమంగీ-
అనుగ్రాహకమంగం - ఉదాహరతి - ఆత్తఇతి - ఇత్వరీణాంచరంతీ
నాం-తులాకోటియుగ్మేనూపురద్వంద్వే - స్రజస్సరాఇతి-అత్రేతి-అలం
కారమాత్రస్యచమత్కృతినిమిత్తత్వాత్సంకరస్యప్రభూతచమత్కృతిని
మిత్తత్వముపపన్నమేవేతిబోధ్యం ॥ ఉదాహరణాంతరమాహజటేతి -
ప్రభాతవర్ణనమిదం - అత్రశశినోయోగినస్సమాధిరభిధీయతె - జటా
నామాభవాభాయాసాం తాభిః జటాతుల్యాభిఃభాభిఃకిరణైరుపలక్షితః ।
కరఃకిరణఏవకరోహస్తఇతిశ్లిష్టరూపకం-కళంకఏవాక్షవలయోరుద్రాక్ష
మాలా - కరధృతఃకలంకాక్షవలయోయేనసతథోక్తః - వియోగివ్యా
పత్తేరివరాత్రౌకృతాద్వియోగివిహింసనాదివతజ్జనితపాపాదివేతియా
వత్ - కలితంప్రాప్తం యద్వైరాగ్యం విరక్తతాతదేవవైరాగ్యంవి
రాగతాతేనవిశదః నిర్మలాంతఃకరణఃధవళశ్చ - భస్మనాఆపాండుః
భస్మోద్ధూళితవిగ్రహః - భస్మవదాపాండుశ్చ- ఏవంభూతశ్శశీచంద్రః-
యోగీతిచగమ్యతె - పరితఃప్రేంఖన్ యస్తారాపరికరః నక్షత్రకలాపఃక
పాలానీవతైరంకితంవ్యాప్తంతలంయస్మిన్ తస్మిన్ - వ్యోమ్నిపితృవనే

మ్మిచరతి॥ ఉపమారూపకముత్ప్రేక్షా శ్లేషశ్చేతి చత్వారో౽త్రపూర్వవదంగాంగితయాప్రతీయంతే ॥ కలంకఏవాక్షవలయ ఇతిరూపకపరిగ్రహే కరధృతత్వమేవసాధకం ప్రమాణతాంప్రతిపద్యతే । అస్యహిరూపకత్వేతిరోహితకలంకరూపమక్షవలయమేవముఖ్యతయావగమ్యతే।తస్యైవకరగ్రహణయోగ్యతయాసార్వత్రికప్రసిద్ధేః।శ్లేషచ్ఛాయయాతుకలంకస్యకరధారణమసదేవప్రత్యాసత్త్యాఉపచర్యయోజ్యతే ॥ శశాంకేనకేవలంకళంకస్యమూర్త్యైవోద్వహనాత్ । కలంకో౽క్షవలయఇవేత్యుపమాయాంకలంకస్యోత్కటతయాప్రతిపత్తిః। నచాస్యకరధృతత్వంతత్త్వతో౽స్తీతిముఖ్యైవ్యుపచారఏవశరణంస్యాత్॥ ఏవంరూపశ్చసంకరశ్శబ్దాలంకారయోరపిదృశ్యతే । యథా॥ ప॥ రాజతితటీయమభిహతదానవరాసాతిపాతిసారావనదా । గజతాచయూథమవిరతదానవరాసాతి

శ్మశానఇవచరతి - అత్రోపమారూపకోత్ప్రేక్షాశ్లేషాశ్చత్వారో౽లంకారాఅంగాంగిభావమాపన్నా ఇతిప్రతిజ్ఞాయవివృణోతి- కళంకఏవాక్షవలయఇత్యాదినా - అసత్ అవిద్యమానమేవేత్యర్థః- ప్రత్యాసత్త్యా- కలంకాక్షవలయయోరభేదకల్పనమేత్యర్థః - ఉపచర్య-గౌణత్వేనాంగీకృత్య- యోజ్యతే- అత్రహేతుమాహ-శశాంకేనేతి॥ మూర్త్యైవకళంకస్వరూపేణైవేత్యర్థః ॥ ఏవమర్థాలంకారాణామంగాంగిభావసంకరముదాహృత్యశబ్దాలంకారయోరప్యుదాహరతి- రాజతీతి- రాజతి- తటీ- ఇయం-అభిహతదానవరాసా- అతిపాతిసారావనదా - గజతా- చ- యూథం-అవిరతదానవరా- సా- అతిపాతి-సారా- వనదా- ఇతిపదవిభాగః- పర్వతతటీంవర్ణయతి - అభిహతో నాశితో దానవానాం రాసః క్రీడాయస్యాంసాతథోక్తా- అతిపాతీతీవ్రవేగః అతఏవసారావఆరావయుక్తోనదోయస్యాంసాతథోక్తా - ఏతాదృశీఇయంతటీసానువిశేషః రాజతిప్రకాశతే- కించేతిచార్థః - అవిరతేనసంతతేనదానేనమదేనవరాశ్రేష్ఠా- సాప్రసిద్ధా-సారాబలవత్తరా- వనమరణ్యంద్యతిఖండయతీతివనదా- ఏతాదృశీగజతాగజసమూహః యూథంస్వయూథం- అ

పాతి సారావనదా॥ అత్ర యమకమనులోమప్రతిలోమశ్చ చిత్రభేదః పా
దద్వయగతౌ పరస్పరాపేక్షౌ ॥ ఏకస్య చ గ్రహే న్యాయదోషాభావాదని
శ్చయః । ద్వయోర్బహూనాం వాలంకారాణామేకత్ర సమావేశేఽపి వి
రోధాన్న యత్ర యుగపదవసానసంభవః । నచైకతరస్య పరిగ్రహే సా
ధకం తదితరస్య వా పరిహారే బాధకమస్తి । యేనైకతర ఏవ పరిగృహ్యేత
స నిశ్చయాభావరూపో ద్వితీయస్సంకరః । సముచ్చయేనైవ సంకరస్యా
క్షేపాత్॥ ఉదా॥ జహ గంభీరో జహ రఅణణిబ్భరో జహ అ ణిమ్మలచ్ఛాఓ
తా కిం విహిణా సో సరసపాణిఅ జ్జో జలణిహీ ణ కిదో॥ ఛా ॥ యథా గంభీ
రో యథా రత్ననిర్భరో యథా చ నిర్మలచ్ఛాయః। తత్కిం విధినా స సర
సపానీయో జలనిధిర్న కృతః॥ అత్ర సముద్రే ప్రస్తుతే విశేషణసామ్యాద
ప్రస్తుతార్థప్రతీతేః కిమసౌ సమాసోక్తిః । కిమథైరప్రస్తుతస్య ముఖేనక
స్యాపి తత్సమగుణతయా ప్రస్తుతస్య ప్రతిపత్తేరియమప్రస్తుతప్రశంసేతి సం
దేహః॥ యథా వా ॥ నయనానందదాయీందోర్బింబమేతత్ప్రసీదతి।
అధునాపి నిరుద్ధాశమవకీర్ణమిదం తమః॥ అత్ర కిం కామస్యోద్దీపకః కాలో

తి పాతి సుస్థిరశ్శుతి॥ యోజయతి- అత్రేతి - పాదద్వయగతౌ-ద్వితీయచతు
ర్థపాదస్థితౌ- పరస్పరాపేక్షౌ త్వనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావవేవ ॥ త
థాహి - దానవేత్యాదికం ద్వితీయచతుర్థచరణద్వయం యమకవిశిష్టం-
తత్రైవ ప్రతిలోమపాఠశ్చేతి చిత్రాలంకారః- ఏకఘటకైకవర్ణపరావృ
త్త్యాఽపరస్య భంగ ఇత్యతః పరస్పరమనుగ్రహః॥ సందేహసంకరస్య లక్షణ
మాహ- ఏకస్యేతి- అనిశ్చయస్సందేహరూపః - చేతి సముచ్చాయకేన
సంకర ఇతి లక్ష్యవాచకాక్షేపః- శిష్టం స్వయం వ్యాకృతం॥ ఉదాహరతి- జ
హ ఇతి- యథేతి- అత్రేతి-సందేహః-న్యాయదోషయోరభావాత్॥ ఉదా
హరణాంతరమాహ - నయనేతి - ప్రసీదతి-ఉదయకాలికరక్తిమత్యాగే
న ప్రసన్నం భవతి - నిరుద్ధా ఆశాదిశో యేన తత్తథోక్తం ఇదం తమః అధు
నాపి అవకీర్ణం - విశీర్ణం న భవతీత్యర్థః॥ సందేహం వివృణోతి - అత్రే
త్యాదినా॥ ఉపమారూపకయోః ప్రత్యేకం సాధకబాధకద్వారా చత్వా

వర్తతఇతి భంగ్యంతరేణాభిధానాత్పర్యాయోక్తం । ఉతవదనస్యేం
దుబింబతయా అధ్యవసానాదతిశయోక్తిః । కింవైతదితివక్త్రేందిర్ది
శ్యతద్రూపారోపవశాద్రూపకం।అద్వైతయోస్సముచ్చయవివక్షయాదీప
కం।అథవాతుల్యయోగితా। కిముప్రదోషసమయేవిశేషణసామ్యాదానన
స్యావగతౌసత్యాంసమాసోక్తిః।ఆహోస్విన్ముఖవైమర్త్యప్రస్తావాద
ప్రస్తుతప్రశంసేతిబహూనాంసందేహాదయమేవసంకరః।యత్రతున్యా
యదోషయోరన్యతరస్యావతారస్తత్రైకతరస్యానిశ్చయాన్నసంశయః ॥
న్యాయస్యసాధకత్వమనుకూలతా॥దోషస్యాపిబాధకత్వంప్రతికూలతా।
తత్ర।సౌభాగ్యంవితనోతువక్త్రశశినో జ్యోత్స్నేవహాసద్యుతిరిత్యత్రము
ఖ్యతయావగమ్యమానహాసద్యుతిర్వక్త్ర ఏవానుకూల్యంభజత ఇత్యుప
మాయాస్సాధకం।శశినితునతథాప్రతికూలేతినరూపకం । ప్రతీతస్యాపి
బాధనేతు - వక్త్రేందౌతవసత్యయం యదపరశ్శీతాంశురభ్యుద్గత ఇత్య
త్రాపరత్వమిందోరనుగుణం॥ నవక్త్రస్యప్రతికూలమితిరూపకస్యసాధక
తాంప్రతిపద్యతే । నతూపమాయాబాధకతాం॥ప॥రాజన్నారాయణం
లక్ష్మీస్త్వామాలింగతినిర్భరమిత్యత్ర పునరాలింగనముపమాంనిగస్యతి|

రోనిర్ణాయకప్రకారాః - యథా - ఉపమాయాస్సాధనం - నరూప
కస్యబాధనం - కింతుతాటస్థ్యమిత్యేకః - రూపకస్యసాధనం నోపమా
యాదూషణం - కింతుతాటస్థ్యమితిద్వితీయః - ఉపమాయాదూషణం-
నరూపకస్యసాధనం - కింతుతాటస్థ్యమితితృతీయః - రూపకస్యదూ
షణం - నోపమాయాస్సాధనం - కింతుతాటస్థ్యమితిచతుర్థః- తత్రా
ద్యముదాహరతి - తత్రేతి-తత్రచతుర్ణాంమధ్యే - సౌభాగ్యమితి- ము
ఖ్యతయేతి-హాసస్యోపమేయధర్మత్వాన్ముఖ్యతేతి భావః - శశినిత్వితి
నతథా - అనుకూల్యంనభజత ఇత్యర్థః - తత్రహేతుమాహ-ప్రతికూ
లేతి - ఇతినరూపకం-ఏవంప్రకారేణ రూపకబాధకంనభవతీత్యర్థః
కింతుతాటస్థ్యమితిభావః॥ ద్వితీయముదాహరతి - వక్త్రేందావితి- అ
నుగుణమితి - వక్త్రేందోరేకస్యవిద్యమానత్వా దపరత్వంశీతాంశోస్స

సదృశం ప్రతిపరప్రేయసీప్రయుక్తస్యాలింగనస్యాసంభవాత్॥ పాదాంబుజం భవతు వో విజయాయ మంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాః ఇత్యత్ర మంజీరశింజితమంబుజే ప్రతికూలమసంభవాదితి రూపకస్య బాధకం। న తు పాదేనుకూలమిత్యుపమాయాస్సాధకమభిధీయతే। విధ్యుపమర్దినో బాధకస్య తదపేక్షయోత్కటత్వేన ప్రతిపత్తేః। ఏవమన్యత్రాపి సుధీభిః పరీక్ష్యం। స్ఫుటమేకత్ర విషయే శబ్దార్థాలంకృతిద్వయమ్। వ్యవస్థితం చ। అభిన్నే చ పదే స్పష్టతయా యదుభావపి శబ్దార్థాలంకారావ్య

ముచితమితి భావః - నేతి-వక్త్రస్య ప్రతికూలమితి రూపకస్య సాధకతాం న ప్రతిపద్యతే కింతు ఇందోరనుగుణమితి రూపకస్య సాధకతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యన్వయః-న తూపమాయా ఇతి- ఏతేనోపమాయా బాధకతా తు నాస్తీత్యర్థః-కింతు తాటస్థ్యమితి భావః॥ తృతీయముదాహరతి- రాజన్నితి-సర్భరమాలింగతీత్యనేన పునరాలింగనం వివక్షితమితి భావః ఇతః పూర్వం గాఢాలింగనాభావః ప్రతీయతే-ఉపమానిరాసస్య హేతుమాహ- సదృశమితి-ఉపమాయాం నారాయణసదృశమిత్యర్థాత్తత్సదృశం రాజానం ప్రతి ప్రేయస్యా నారాయణప్రియతమయా ప్రయుక్తస్య కృతస్యాలింగనస్యాసంభవాత్ ఏతేన న రూపకస్య సాధనం-కింతు తాటస్థ్యమితి భావః॥ చతుర్థముదాహరతి- పాదాంబుజమితి- మంజీరశింజిత రూపకబాధకమభిధీయతే- అంబుజే ప్రతికూలత్వేనాసంభవాత్ - పాదేనుకూలమిత్యుపమాయాస్సాధకం నాభిధీయత ఇత్యన్వయః - కింతు తాటస్థ్యమితి భావః - ననుమంజీరశింజితమంబుజే ప్రతికూలమితి రూపకబాధకం- పాదేనుకూలమిత్యుపమాసాధకమిత్యుభయోస్సాధకబాధకయోర్విద్యమానత్వాదానుకూల్యప్రయుక్తసాధకత్వాదేవోపమాసిద్ధిరస్త్విత్యత ఆహ- విధ్యుపమర్దిన ఇతి- విధ్యుపమర్దినో రూపకవిధిభంజకస్య మంజీరశింజితప్రకృత్యాల్పలక్షణస్య బాధకస్య తదపేక్షయా పాదానుకూలతాలక్షణసాధనాపేక్షతయా ఉత్కటత్వేన విధ్యుపమర్దిత్వజనితాధిక్యేన పరిజ్ఞానాత్సాధకమకించిత్కరమితి భావః- అర్థైకవాచకానుప్రవిష్టసంకర

వస్థాసమాసాదయతస్సోప్యపర ఏకవాచకానుప్రవిష్టస్సంకరః॥ ఉదా॥ ప॥
స్పష్టోల్లసత్కిరణకేసరసూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికమథో దివసారవిందం।
శ్లిష్టాష్టదిగ్దళకలాపముఖావతారబద్ధాంధకారమధుపావళి సంచుకోచ॥
అత్రైకపదానుప్రవిష్టౌ రూపకానుప్రాసౌ॥ తేనాసౌ త్రిరూపః పరికీర్తితః॥ తదయమనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకతయా సందేహేనైకపదప్రతిపాద్యతయా చ వ్యవస్థితత్వాత్ త్రిప్రకార ఏవ సంకరో వ్యాకృతః। ప్రకారాంతరేణ తు వక్తుం న శక్యః। ఆనంత్యాత్తత్ప్రభేదానాం ఇతి ప్రతిపాదితాశ్శబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రైవిధ్యజుషోఽలంకారాః। కుతః పునరేష ప్రతినియమః। యదేతేషాం తుల్యేపి కావ్యశోభాతిశయహేతుత్వే కశ్చిదలంకారశబ్దస్య కశ్చిదర్థస్య కశ్చిచ్చోభయస్యేతి చేదుక్తమత్ర। యథా కావ్యే దోషగుణాలం

స్యలక్షణమాహ- స్ఫుటమితి- లక్షణం వ్యాకరోతి- అభిన్నే చేతి- ఉదాహరతి- స్పష్టోల్లసదితి- సాయంకాలవర్ణనం- అథో అనంతరం దివసావసానే వారవిందం సంచుకోచ సంకుచితమభూత్- కీదృశం దివసారవిందమిత్యాకాంక్షాయామాహ - స్పష్టం యథా తథా ఉల్లసంతః సాయంకాలీనత్వాత్స్ఫుటం ప్రకాశమానాః కిరణా ఏవ కేసరా యస్యాం సా తథోక్తా- సూర్యబింబమేవ విస్తీర్ణకర్ణికా సూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికా - తాదృశీ సూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికా యస్మిన్ తత్తథోక్తం - శ్లిష్టాః సాయంకాలే సంకుచితత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి భావః- తథావిధా అష్టదిశ ఏవ దళకలాపస్తస్య ముఖే అవతారః ప్రవేశస్తస్మాద్బద్ధః సంకోచవశాద్రుద్ధః యోఽంధకారస్స ఏవ మధుపావళిర్భ్రమరపుంజో యస్మిన్ తత్తథోక్తం॥ యోజయతి- అత్రేతి- రూపకానుప్రాసౌ ఏకపదానుప్రవిష్టౌ- సమస్తపదస్యైకత్వాదేకవాచకానుప్రవేశ ఇతి బోధ్యం - అత్ర కిరణేషు కేసరత్వారోపస్సూర్యబింబే కర్ణికాత్వారోపస్య నిమిత్తమితి పరం పరితరూపకం- తథా చైవైకస్య రేఫసకారాదేరసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాస ఇతి వివేకః॥ కుత ఇతి - ప్రతితో నియమః ప్రతినియమః- యథేతి- తాదృశశబ్దసత్త్వే శబ్దాలంకార ఇత్యన్వయః - తాదృశశబ్దాభా

కారాణాంశబ్దార్థోభయగతత్వేనవ్యవస్థాయామన్వయవ్యతిరేకావేవప్రభవతః।నిమిత్తాంతరస్యాభావాత్। తతశ్చయోఽలంకారోయద్భావాభావావనువిధత్తేసతదలంకారోవ్యవస్థాప్యతఇతి। ఏవంచయథాపునరుక్తవదాభాసఃపరంపరితరూపకంచేత్యుభయోర్భావాభావానువిధాయితయాఉభయాలంకారౌ। తథాశబ్దహేతుకాలంకారార్థాంతరన్యాసప్రభృతయోపిద్రష్టవ్యాః। అర్థస్యతత్రైవవైచిత్ర్యముత్కటతయాప్రతిభాసతఇతితేవాచ్యాలంకారమధ్యేవస్తుస్థితిమనపేక్ష్యైవలక్షితాః।యో

వేశబ్దాలంకారాభావఇతివ్యతిరేకః- ఇత్యన్వయవ్యతిరేకౌ- ఏవమర్థస్యోభయోశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌబోధ్యౌ- తతశ్చేతి- యద్భావాభావౌ-యస్యశబ్దస్య- అర్థస్య- ఉభయోశ్చభావాభావౌ - సద్భావాభావావితిసామాన్యోక్తిః - అనువిధత్తేఅనుసరతిసతదలంకారఇతివ్యవస్థాప్యతఇత్యన్వయః- ఏవంచేతి- పునరుక్తవదాభాసఇతి- తనువపురితిపునరుక్తవదాభాసోదాహరణే హరిశబ్దేపర్యాయపరివర్తితేసతిసింహాదిపదానాముభయవాచకత్వాభావాత్సింహాదిశబ్దావాపే - నాలంకారతేతిశబ్దాశ్రయత్వం - కరిశబ్దముద్వాప్యగజ శబ్దావాపేపి నాలంకారతాహానిరిత్యర్థాశ్రయత్వ మిత్యుభయాలంకారత్వం పునరుక్తవదాభాసస్య-పరంపరితరూపకంచేతి - విద్వన్మానసహంసేతిపరంపరితరూపకోదాహరణేపిమానస సమిదాదిశబ్దానాంపరివర్తనేనాలంకారతేతి శబ్దాశ్రయత్వంనీలలోహితవైశ్వానరాదిపదానాం పరివర్తనేపినాలంకారతాహానిరిత్యర్థాశ్రయత్వమిత్యుభయా లంకారత్వం పరంపరితరూపకస్య - తథేతి-శబ్దహేతుకాలంకారాశ్చఅర్థాంతరన్యాసప్రభృతయశ్చేతిద్వంద్వః- స్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛేత్యాదిషుకేవలశబ్దాలంకారాః-నిజదోషావృతమనసామిత్యాదిషూదాహృతాఅర్థాంతర న్యాసాదయః కేవలార్థాలంకారాఇత్యర్థః - నన్వర్థాంతరన్యాసప్రభృతిష్వపిశబ్ద వ్యతిరేకేణార్థా దర్శనాత్తత్రాపిశబ్ద వైచిత్ర్యమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ - అర్థస్యేతి - తత్ర అర్థాంతరన్యాస ప్రభృతిషు

లంకారో యదాశ్రితస్స తదలంకార ఇతి కల్పనాయామన్వయ వ్యతిరేకావ వశ్యమాశ్రయితవ్యౌ । తదాశ్రయణమంతరేణ విశిష్టస్యాశ్రయాశ్రయి భావస్యాభావాదిత్యలంకారాంతరాణాం యథోక్తనిమిత్తఏవ పరస్పర వ్యతిరేకో జ్యాయానితి ॥ ఏషాం దోషా యథాయోగం సంభవంతోఽపి కేచ న। ఉక్తేష్వంతర్భవంతీతి న పృథక్ప్రతిపాదితాః ॥ యథానుప్రాసస్య ప్రసిద్ధ్యభావో వైఫల్యం వృత్తివిరోధ ఇతి యే త్రయో నర్థాః । తే చ ప్రసిద్ధివిరుద్ధతామపుష్టార్థతాం ప్రతికూలవర్ణతాంచ యథాక్రమం నాతిక్రమంతి । తత్స్వభావత్వాత్। క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ చక్రీ

అర్థస్యైవ వైచిత్ర్యముత్కటతయా అతిశాయితయా తదాశ్రయణమితి - తయోరన్వయ వ్యతిరేకయోరాశ్రయణం - విశిష్టస్యవిలక్షణస్యఆశ్రయాశ్రయిభావస్య - శబ్దస్య-అర్థస్య - ఉభయోశ్చాశ్రయత్వం- అలంకారాణామాశ్రయిత్వం - తస్యాభావాదాశ్రయితవ్యావితి పూర్వేణాన్వయః- యథోక్తంనిమిత్తం శబ్దార్థోభయప్రాధాన్యరూపంయస్య సతాదృశఏవ పరస్పరవ్యతిరేకః పరస్పరభేదః జ్యాయాన్మహాన్ శ్రేష్ఠ ఇతి యావత్- ఇతిహేతో స్త్రైవిధ్యజుషోఽలంకారా ఇతి నియమః॥ అథాలంకారదోషాన్దిదర్శయిషుః కారికామవతారయతి- ఏషామితి- ఏషాముల్లాసద్వయప్రతిపాదితానామలంకారాణాం దోషాస్సంభవంతోఽపి- కేచనకతిచిద్దోషాః- యథాయోగం - ఉక్తేషు దోషోల్లాసప్రతిపాదితేషు- దోషేషుఅంతర్భవంతీతి హేతోఃపృథక్- పృథగుదాహరణైర్నప్రతిపాదితానదర్శితాః- నను కేషామలంకారదోషాఃకథమంతర్భవంతీత్యాశంక్య దిక్ప్రదర్శనార్థమాహ - యథేత్యాదినా - అనర్థాః దోషా ఇత్యర్థః- తే చేతి-నాతిక్రమంతిప్రసిద్ధ్యభావస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధతాయాం - వైఫల్యస్యాపుష్టార్థతాయాం - వృత్తివిరోధస్య ప్రతికూలవర్ణతాయాంచ యథాక్రమమంతర్భావాత్- తత్ర హేతుమాహ - తత్స్వభావత్వాదితి - తత్సంబంధీస్వభావో యేషాం తేషాం భావః తస్మాత్ - ఉక్తమంతర్భావం విశదయితుముదాహరతి- చక్రీతి-

చక్రాలపంక్తిం హరిరపి చ హరక్ ధూర్జటిర్ధూర్ధ్వజాంతానక్షం నక్షత్రనాథోఽరుణమపి వరుణః కూబరాగ్రం కుబేరః । రంహస్సంఘః సురాణాం జగదుపకృతయే నిత్యయుక్తస్య యస్య స్తౌతి ప్రీతిప్రసన్నోఽన్వహమహిమరుచేస్సోఽవతాత్స్యందనో వః । అత్ర కర్తృకర్మప్రతినియమేన స్తుతిరనుప్రాసానురోధేనైవ ప్రతిపాదితా । న పురాణేతిహాసాదిషు తథా ప్రతీతేతి ప్రసిద్ధివిరోధః ॥ పణితమణిరమణమందిరమానందస్యందిసుందరేందుముఖి । యది సల్లీలోల్లాసిని గచ్ఛసి తత్కిం త్వదీయం మే ॥ ప ॥ అనణురణన్మణిమేఖలమవిరతశింజానమంజుమంజీరమ్ । పరిసరణమరుణచరణే రణరణకమకారణం కురుతే ॥ అత్ర వాచ్యస్య వివిచ్యమానస్య న కించిద

చక్రీ విష్ణుః జగదుపకారాయ నిత్యయుక్తస్య బద్ధదీక్షస్య యస్య స్యందనస్య చక్రసంబంధి వామరాణాం పంక్తిం స్తౌతి- ఇదమగ్రే యచ్ఛబ్దాన్వయే కర్తృకారకషష్ఠ్యా స్యేతి - హరిరింద్రోఽపి హరీనశ్వాన్ ధూర్జటిః హరః ధురం స్యందనపురోభాగం ధ్వజాంతాంశ్చ - ధూః స్త్రీక్లీబే యానముఖమిత్యమరః - నక్షత్రనాథః అక్షం చక్రమధ్యరంధ్రం- అథాక్షమింద్రియే నా ద్యూతాంగే కర్షే చక్రే వ్యవహారే కలిద్రుమకే ఇత్యమరః-వరుణః అరుణమనూరుమపి - కుబేరః కూబరస్య యుగంధరస్యాగ్రం- కూబరస్తు యుగంధరః ఇత్యమరః - సురాణాం సంఘః రంహః వేగం స్తౌతి రంహస్తరసీ ఇత్యమరః - ప్రీత్యా సూర్యాధిష్ఠితత్వప్రయుక్తానందేన ప్రసన్నః అహిమరుచేః స్యందనః అన్వహమహరహః- వో యుష్మానవతాద్రక్షతు- అత్రేతి- పురాణేతి- న ప్రతీతా న ప్రసిద్ధా- ఇతి ప్రసిద్ధివిరోధః ప్రసిద్ధ్యభావ ఇత్యర్థః- అనుప్రాసే వైఫల్యముదాహరతి- పణితేతి- ప్రియవసతిం ప్రయాంతీం నాయికాం ప్రతి కస్యచిద్విలాసినో నర్మోక్తిరియం - ఆనందస్యంది సుందరమిందుసదృశం చ ముఖం యస్యాస్తత్సంబుద్ధిః - సతీభిస్సరసాభిర్లీలాభిరుల్లసనశీలే- హే సుందరి - పణితాః స్తుతాః మణయో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ప్రణుతపణితపనితానీత్యమరః - రమణస్య మందిరం ప్రతిగచ్ఛసి యది తత్కిం - న జానే ఇతి శేషః- అనణు అనల్పం యథా తథా రణంతీ మణిమేఖలా యస్మింస్తత్తథోక్తం- అవిరతం యథా తథా శింజానౌ మంజుమంజీరౌ యస్మింస్తత్తథోక్తం- పాదాంగదం తులాకోటిర్మంజీరో నూపురోఽస్త్రియామిత్యమరః - ఏతాదృశం త్వదీయం పరిసరణం కర్తృ హే అరుణచరణే అకారణం

పి చారుత్వం ప్రతీయత ఇతి పరిస్ఫుటార్థతైవానుప్రాసస్య వైఫల్యం॥ అకుం
ఠోత్కంఠమిత్యాది। అత్ర శృంగారే పరుషవర్ణాడంబరః పూర్వోక్త
యా రీత్యా విరుద్ధ ఇతి పరుషానుప్రాసే ప్రతికూలవర్ణతైవ వృత్తివిరోధః।
యమకస్య పాదత్రయగతత్వేన యమనమప్రయుక్తత్వం దోషః। యథా॥
భుజంగమస్యేవ మణిస్సదంభా గ్రాహావకీర్ణేవ నదీ సదంభాః। దురంతతాం
నిర్ణయతోఽపి జంతోః కర్షంతి చేతః ప్రముఖే సదంభాః॥ ఉపమాయాము
పమానస్య జాతిప్రమాణగతం న్యూనత్వమధికత్వం వా తాదృశీ అనుచి
తార్థత్వం దోషః॥ ధర్మాంశ్రయే తు న్యూనతాధికత్వే యథాక్రమం హీ
నపదత్వమధికపదత్వం చ న వ్యభిచరతః। క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ చండా

కారణం వినాపి మేరణరణకం భీతిం కురుతే - శ్లోకద్వయస్యాప్యేకవాక్య
తా-వైఫల్యం యోజయతి - అత్రేతి॥ వృత్తివిరోధముదాహరతి - అకుం
ఠోత్కంఠమిత్యాది- అత్రేతి-పూర్వోక్తయా- మూర్ధ్ని వర్గాంత్యా
గా ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితయేత్యర్థః॥ యమకస్యేతి- పాదద్వయే పా
దచతుష్టయే క్వచిదేకపాదే వా యమకేన భావ్యం॥ ఉదాహరతి- భుజం
గమస్యేతి - సత్ విద్యమానమంభః చాకచక్యరూపం యస్మిన్ స తథో
క్తః - భుజంగమస్య మణిశ్శిరోరత్నమివ - సంతి మాధుర్యాదిభిః ప్రశ
స్తాన్యంభాంసి యస్యాం సా తథోక్తా - గ్రాహైరవకీర్ణా వ్యాప్తా న
దీవ - సదంభాః దంభయుక్తాః పురుషాః - ఏతేషాం సంగతిర్దురంతే
తి నిర్ణయతః సమ్యగ్జానతోఽపీత్యర్థః-జంతోః ప్రాణివిశేషస్య - కిము
తాజానతామిత్యపిశబ్దార్థః - చేతశ్చిత్తం ప్రముఖే ప్రారంభే కర్షం
తి ఆకర్షంతి - క్రమేణ విమర్శే సతి నాక్రష్టుం శక్నుయురితి భావః దంభస్య
స్ఫురితం విదన్నపి జనో జాల్మో గుణానీహత ఇత్యుక్తత్వాత్ - పాదత్రయే
యమనమప్రయుక్తాన్నాన్యద్దూషణమితి నిష్కర్షః - ఉపమాయామితి-
తాదృశీ జాతిప్రమాణగతేత్యర్థః- అనుచితార్థత్వం దోషః - అనుచి
తార్థత్వరూపో దోష ఇత్యర్థః - ధర్మాంశ్రయే త్వితి - న్యూనతాధిక
త్వే- ఉపమానస్యేత్యనువర్తతే - ఉపమానస్య జాత్యాగతం న్యూనత్వ
ముదాహరతి- చండాలైరితి- అత్ర యుష్మాభిరితి సంభావితానాముపమే
యభూతానాం చండాలైరివేత్యుపమానస్యానుచితత్వా జ్జాత్యాగతం
న్యూనత్వమనుచితార్థత్వేంతర్భవతీతి బోధ్యం-ప్రమాణాగతం న్యూనత్వ

త్తైరివయుష్మాభి స్స్వాహాసంపరమంకృతమ్॥వహ్నేస్స్ఫులింగఇవభానుర యంచకాస్తి॥ప॥అయంపద్మాసనాసీన శ్చక్రవాకోవిరాజతే । యుగాదౌభగవాన్వేధావినిర్మితుస్సరివప్రజాః ॥ పాతాళమివనాభిస్తే స్తనౌక్షితిధరోపమౌ। వేణీబంధఃపునరయంకాళిందీపాతసన్నిభః। అత్రచండాలాదిభిరుపమానైః ప్రస్తుతోర్థోర్త్యర్థమేవకదర్థితఇత్యనుచితార్థత్వం। సమునిర్లాంఛితో మౌంజ్యాకృష్ణాజినపటంవహన్ । వ్యరాజన్నీలజీమూతభంగాశ్లిష్టఇవాంశుమాన్ ॥ అత్రోపమానస్య మౌంజీస్థానీయాస్తటిల్లతిణోధర్మః కేనాపిపదేన నప్రతిపాదితఇతి హీనపదత్వం ॥ ప॥సపీతవాసాః ప్రగృహీతశార్ఙ్గో మనోజ్ఞభీమం వపురాపకృష్ణః। శతహ్రదేంద్రాయుధవాన్నిశాయాం సంసృజ్యమాన శ్శశినేవమేఘః॥ అత్రోపమేయస్య శంఖాదేరనిర్దేశే శశినోగ్రహణ మతిరిచ్యత ఇత్యధికపదత్వం। లింగవచనభేదోప్యుపమానోపమేయయో స్సాధారణం చెద్ధర్మమన్యరూపంకుర్యాత్తదైకతరస్యైవ తద్ధర్మసమన్వయావగతేస్స

ముదాహరతి-వహ్నేరితి-స్పష్టం-ఉపమానస్యజాత్యాగతామధికతాము దాహరతి-అయమితి-స్పష్టం॥ప్రమాణాగతామధికతాముదాహరతి-పాతాళమివేతి- అత్రోపమానభూతానాంపాతాళాదీనాముపమేయభూతనాభిప్రభృతిభ్యోప్రమాణాధికతావ్యక్తతరైవ॥ అత్రేతి - అనుచితార్థత్వం॥ ఉదాహరణచతుష్టయమపియథాక్రమమనుచితార్థత్వముదాహృత్యచమాత్రేయేతున్యూనతాధికత్వయోరంతర్భావముదాహరతి-సమునిరితి- నీలజీమూతస్యభంగేనఖండేనాశ్లిష్టః - అత్రేతి - హీనపదత్వమితి - ఉపమానస్యాంశుమతోధర్మన్యూనతా - హీనపదత్వేంతర్భవతీతిభావః॥సపీతవాసాఇతి - మనోజ్ఞంచతద్భీమంచమనోజ్ఞభీమం- శతహ్రదావిద్యుత్ - ఇంద్రాయుధమింద్రధనుఃతద్వాన్-అత్రేతి- ఉపమేయస్యశ్రీకృష్ణస్య - సంబంధినః-శంఖాదేరనిర్దేశేసతిశశినఃఉపమానధర్మస్యేత్యర్థః - గ్రహణమతిరిచ్యతఇతిఅధికపదత్వం- అధికపదత్వేంతర్భవతీతిభావః ॥ లింగవచనభేదస్యదుష్టత్వేన భగ్నప్రక్రమేంతర్భావఇత్యాహ-లింగవచనభేదోపీతి - అత్రాపిఃపూర్వోక్తసముచ్చాయకః॥ లింగభేదోవచనభేదశ్చేత్యర్థః - లింగభేదేవచనభేదేవాసాధారణధర్మస్తావదుపమానోపమేయయోరేకతరస్య సమలింగత్వమేవనిర్దిష్టో

విశేషణస్యైవ తస్యోపమానత్వముపమేయత్వంచవా ప్రతీయమానేనా
విధర్మేణప్రతీయత ఇతిప్రక్రాంతస్యార్థస్య స్ఫుటమనిర్వాహాదస్యభగ్న
ప్రక్రమరూపత్వం। యథా॥ప॥సీతేరత్నమివచ్యుతాసికరతోధిజ్ఞ్మందభాగ్య
స్యమే॥సక్తవోభక్షితాదేవశుద్ధాఃకులవధూరివేతి। యత్రతునానాత్వే
పిలింగవచనయోస్సామాన్యాభిధాయిపదమన్యస్వరూపమాపద్యతేన త
త్రతద్దూషణావతారః॥ ఉభయత్రాప్యస్యానుగమక్షమస్వభావత్వాత్।
యథా॥ప॥ గుణైరనర్ఘైః ప్రథితోరత్నైరివమహార్ణవః।తద్వేషోసదృశో
న్యాభిస్స్త్రీభిర్మధురతాభృతః । దధతేస్మపరాంశోభాంతదీయావిభ్ర
మాఇవేతి। కాలపురుషవిధ్యాదిభేదేపినతథాప్రతీతిరస్ఖలితరూపతయా

భవతి- తథాసతిసాధారణంధర్మం అన్యరూపంఏకతరస్యైవాన్వయ
యోగ్యంకుర్యాద్యదితదా సధర్మోయదన్వయయోగ్యస్తత్రైవ తద్ధ
ర్మాన్వయావగమాత్తద్ధర్మవిశిష్టస్యైవోపమానత్వముపమేయత్వం
వాప్రతీయమానేనవ్యంగ్యేన ధర్మాంతరేణైవప్రతీయత ఇతి ప్రక్రాంత
స్యార్థస్యోపమారూపస్యస్ఫుటమనిర్వాహాత్ అస్యలింగవచనభేదస్యే
త్యర్థః భగ్నప్రక్రమరూపత్వం - భగ్నప్రక్రమేంతర్భావ ఇతిభావః-
తత్రలింగభేదముదాహరతి - సీతేఇతి-అత్రచ్యుతిస్సాధారణధర్మః చ్యు
తేత్యుపమేయసమలింగతయా తత్రాన్వేతి-నోపమానే - అతశ్చ్యుత
మితి-తత్రాన్వయో వక్తవ్యః - వచనభేదముదాహరతి - సక్తవ ఇ
తి- సక్తవః భర్జితయావనాళచూర్ణవిశేషః - అత్రశుద్ధత్వంసాధా
రణధర్మః - శుద్ధాఇతిబహువచనంకులవధ్వాంశుద్ధేత్యేకవచనమితి వ
చనవైకృతేనకస్యాచిదేవశుద్ధత్వలక్షణ ధర్మ సమన్వయావగతే శ్శుద్ధ
త్వరూపవిశేషణశూన్యస్యోపమేయత్వం నఘటత ఇతి తస్యోభయత్రాన్వ
యేనభావ్యం-తచ్చక్వచిదుచ్యతేక్వచిత్ప్రతీయత ఇతిప్రతీతిపరిస్ఖలనాద్వచ
నభేదః ప్రక్రమభంగప్రవాంత ర్భవతీతి భావః - సాధారణ ధర్మ
స్యాన్యథాకరణేసిదోషత్వమాహ - యత్రత్వితి-అన్యస్వరూపం- ఉ
పమానోపమేయాభ్యాంవిలక్షణస్వరూపమిత్యర్థః - తత్ర హేతుమా
హ- ఉభయత్రాపీతి- ఉదాహరతి- గుణైరితి- గుణశబ్దఃపుంలింగః- ర
త్నశబ్దోనపుంసకలింగఇతిగుణానాం రత్నానాంచలింగభేదేపితృతీయాం
తతయాతిరోధానాల్లింగభేదోత్రప్రక్రమభంగోనభవతీతిభావః॥వచనభే

విశ్రాన్తిమాసాదయతీత్యసావపి భగ్నప్రక్రమతా। యథా॥ ప॥ అతిథిం నామ కాకుత్స్థాత్పుత్రమాప కుముద్వతీ। పశ్చిమాద్యామినీయామాత్ప్రసాదమివ చేతనా। అత్ర చేతనా ప్రసాదమాప్నోతి న పునరాపేతి కాలభేదః॥ ప॥ ప్రత్యగ్రమజ్జన విశేషవివిక్తమూర్తిః కౌసుంభరాగరుచిర స్ఫురదంశుకాంతా। విభ్రాజసే మకరకేతనమర్చయంతీ బాలప్రవాళవిటపీ ప్రభ

దస్యాప్యదోషత్వముదాహరతి- తద్వేష ఇతి- అన్యాభిః స్త్రీభిరసదృశః అనుపమ ఇత్యర్థః- మధురతయా భృతో భరితః- తస్యాః వేషః - పరాంశోభాం దధతే స్మ- దధ ధారణ ఇత్యేకవచనం - విభ్రమపక్షే అసదృశ ఇతి మధురతాం బిభ్రతీతి మధురతాభృత ఇతి చ బహువచనత్వం- తథా దధతే స్మేతి దధాతేర్బహువచనం- అత్ర వేషస్య విభ్రమాణాం చ వచనభేదేऽపి విశేషణబలాత్ప్రతీతిసిద్ధౌ నైవ వచనభేదో న ప్రక్రమభంగ ఇతి భావః॥ పునశ్చోపమాదోషాణాముక్తదోషాంతర్భావమేవ ప్రతిపాదయతి - కాలేతి - కాలోऽతీతవర్తమానాదిః- పురుషాః ప్రథమమధ్యమోత్తమాఖ్యాః అత్ర వృత్తప్రవర్తనాత్మకో విధిః - ఏవం జాతీయక ఉపమానగతోऽర్థ ఆదిశబ్దార్థః- తేషాం భేదేऽపి- అపిః సముచ్చయార్థః- తథా ప్రతీతిః- కాలపురుషాదిభేదే యా ప్రతీతిర్భవతి సా ప్రతీతిరిత్యర్థః- అస్ఖలితరూపతయా అభిన్నరూపతయా విశ్రాంతిం నాసాదయతి కింతు స్ఖలితరూపతయా విశ్రాంతిమాసాదయతి- ఇతి హేతోః అసావపి - కాలపురుషవిధ్యాదిభేదోऽపి భగ్నప్రక్రమతయైవ వ్యాప్తః- భగ్నప్రక్రమస్యాంతర్భవతీత్యర్థః- కాలభేదముదాహరతి- అతిథిమితి - కుముద్వతీ తదాఖ్యా కుశపత్నీ కాకుత్స్థాత్ కుశాత్ అతిథిం నామ అతిథిమితి ప్రసిద్ధం పుత్రమాప- కథమివ - చేతనా జ్ఞప్తిః - పశ్చిమాదంతిమాత్ యామిన్యా రజన్యా యామాత్ప్రహరాత్ ప్రసాదమివ - తత్పూర్వస్యాం యామే తావత్పర్యంతం నిద్రితత్వాచ్చేతనాయాః ప్రసాదాభావ ఇతి భావః॥ అత్రేతి- సర్వేషాం చేతనాద్యాపి ప్రసాదమాప్నోతీతి వర్తమానకాలః- అతస్త్యాజ్యః కాలభేద ఇత్యాహ- అత్రేతి- పురుషభేదముదాహరతి- ప్రత్యగ్రేతి - కామదేవమర్చయంతీం కాంచిన్నాయికాం ప్రతి కస్యచిద్విలాసినో వచనం - ప్రత్యగ్రేణాభినవేన మజ్జనవిశేషేణ అభ్యంగస్నానేనేత్యర్థః - వివిక్తా నిర్మలా మూర్తిర్యస్యాః సా తథోక్తా - అన్యత్ర ప్రత్యగ్రమజ్జనాత్ తాత్కాలికోన్మజ్జనాత్

వాలతేవ। అత్ర లతావిభ్రాజతేత్వం విభ్రాజస ఇతి సంబోధ్యమాననిష్ఠస్య
పరభాగస్య సంబోధ్యమానవిషయతయా వ్యత్యాసాత్పురుషభేదః॥
గంగేవ ప్రవహతు తే సదైవ కీర్తిరిత్యాదౌ చ గంగా ప్రవహతి న తు ప్రవ
హత్విత్యప్రవృత్తప్రవర్తనాత్మనో విధేరేవం జాతీయకస్యార్థస్యోప
మానగతస్యాసంభవాద్విధ్యాదిభేదః॥ నను సమానసముచ్చరితం ప్రతీ
యమానం వా ధర్మాంతరముపాదాయ పర్యవసితాయాముపమా
యాముపమేయస్య ప్రకృతధర్మాభిసంబంధాన్న కించన కాలభేదాద్య
స్తి। యత్రాప్యుపాత్తేనైవ సామాన్యధర్మేణోపమావగమ్యతే। య
థా॥ యుధిష్ఠిర ఇవాయం సత్యం వదతీత్యత్ర యుధిష్ఠిర ఇవ సత్యవాద్య

విశేషేణ వివిక్తామూర్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా- పునః - కౌసుంభరాగేణ
రుచిరం అత ఏవ స్ఫురత్ యదంశుకం తేన అంతా రమ్యా- అన్యత్ర కౌసుంభ
రాగవత్ రుచిరాస్స్ఫురంతశ్చ యే అంశవః కాంతయస్తైః కాంతా మనో
హారిణీ- మకరకేతనం- వసంతోత్సవకాలే కామదేవమర్చయంతీ - అ
న్యత్ర మకరకేతనం సముద్రం స్వకాంతివిశేషేణ ప్రకాశయంతీత్యర్థః-బా
లాత్వం ప్రవాళవిటపపరిభవావిద్రుమశాఖోత్పన్నా బాలా లతేవ విభ్రాజ
సే- యోజయతి- అత్రేతి- పరభాగస్య గుణోత్కర్షస్య ॥ విధిభేదము
దాహరతి- గంగేతి-అప్రవృత్తప్రవర్తనాత్మా విధిః- విధిరత్యంతమప్రా
ప్తావిత్యుక్తత్వాత్- స గంగాయాం న సంభవతి- తస్యా నిత్యప్రవృత్త
త్వాత్- ఏవం జాతీయకస్య॥ ఏతాదృశస్య- ఉపమానగతస్య అర్థస్య ధ
ర్మరూపస్య-అసంభవాద్విధ్యాదిభేదః- భగ్నప్రక్రమదోషాన్నాతిరిచ్య
త ఇతి భావః - తర్హి సర్వోపి సర్గబంధాదివ్యవహార ఉత్పన్నస్సాన్నిత్యాది
త్యాలంకారికం కవిరాక్షిపతి- నన్విత్యాదినా అర్థావగమాదిత్యంతేన-
సాక్షాదుచ్చరితస్య ప్రతీయమానస్య వా ధర్మస్య న వైషమ్యం-తన్మాత్రో
పాదానేప్యుపమాయాః పరిసరణాత్-తతస్సామాన్యేనోపమాయాం పరి
పూర్ణాయాం యథోచితకాలాన్వయ ఇతి కోయం కాలభేద ఇత్యాక్షే
పార్థః-రైపోషం పుష్ణాతీతి వదతి- రాధనం తత్కారణకపోషణేన పుష్ణాతీత్య
ర్థః॥ ఆక్షేపమభ్యుపగమ్య సమాధత్తే- సత్యమితి-స్థితేష్వితి-ఇదంత్వయా
ప్రతిపాదితమిత్యర్థః- ప్రస్తుతేతి - సచేతసస్సహృదయా ఏవ॥ పునర
ప్యుపమాదోషయోరంతర్భావమేవాహ - అసాదృశ్యాసంభవావితి

యంసత్యంవదతీతిప్రతిపత్స్యామహే॥ సత్యవాదీసత్యంవదతీతిచ పౌన
రుక్త్యంనాశంకనీయం॥ రైపోషంపుష్ణాతీతివత్। యుధిష్ఠిరవత్సత్యవద
నేన సత్యవాద్యయమిత్యర్థావగమాత్। సత్యమెవైతత్। స్థితేషుప్ర
యోగేషుసమర్థనమిదం। నతుసర్వదానిరవద్యం। ప్రస్తుతవస్తువ్యాఘా
తాదితిసచేతసఏవాత్రప్రమాణం। అసాదృశ్యాసంభవావప్యుపమాయా
మనుచితార్థతాయామేవపర్యవస్యతః। యథా॥ గ్రథ్నామికావ్యశశి
నంరుచిరార్థరశ్మిమిత్యత్ర కావ్యస్యశశినా అర్థానాంచరశ్మిభి స్సా
ధర్మ్యం కుత్రాపినప్రతీతమిత్యనుచితార్థత్వం॥ నిపేతురాస్యాదివత
స్యదీప్తా శ్శరాధనుర్మండలమధ్యభాజః। జాజ్వల్యమానా ఇవవారిధా
రా దినార్ధభాజఃపరివేషిణోర్కాత్॥ ఇత్యత్రాపిజ్వలంత్యోవారిధా
రాస్సూర్యమండలాన్నిష్పతంత్యోనసంభవతీత్యుపనిబధ్యమానోర్థో
నౌచిత్యమేవపుష్ణాతి॥ ఉత్ప్రేక్షాయామపి సంభావనం ధ్రువమిత్యేవ
యఏవవక్తుముత్సహంతే। నయథాశబ్దోపి। కేవలస్యాస్య సాధర్మ్యం
ప్రతిపాదయితుంపర్యాప్తత్వాత్తస్యచాస్యామవివక్షితత్వాదితితత్రేక్ష

అసాదృశ్యముదాహరతి - గ్రథ్నామీతి - స్పష్టం॥ అసంభవముదాహ
రతి - నిపేతురితి - ధనుర్మండల మధ్యభాజః - చక్రీకృతచా
పమధ్యస్థితాత్ - తస్యాస్యాస్ముఖాదివ - అత్రాపీతి - ఉత్ప్రే
క్షాయామపీతి - అస్యయథాశబ్దస్యార్థః - తస్యచ సాధర్మ్యస్యచ -
ఉదాహరతి - ఉద్యయావితి - మేచకోత్పలంనీలోత్పలం - ముకులంసత్ ఉ
ద్యయౌ. ఉత్థితమభూత్ - కీదృశమివ - నారీలోచనచాతుర్యాత్ శంకా-
పరాజయభయం - తయాసంకుచితంయథా - సంకుచితమివ॥ ఉత్ప్రే
క్షామూలస్యార్థాంతరన్యాసస్యాప్యనుచితార్థత్వమేవేత్యాహ - ఉ
త్ప్రేక్షితమితి - ఉత్ప్రేక్షితంవస్త్విత్యర్థః - నిరుపాఖ్యా నివర్త్తుమి
నుచితాప్రఖ్యాస్ఫూర్తిర్యస్యతత్ - నిరుపాఖ్యప్రఖ్యం- తత్సమర్థనా
యేతి-అస్యార్థాంతరన్యాసస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- దివాకరాదితి-
యోహిమాద్రిః॥ తస్యాఉత్ప్రేక్షాయాస్సమర్థనాయాంవిషయే- య
త్నఃవ్యర్థఏవ॥ అథసమాసోక్తిదోషాంతర్భావమాహ - సాధార
ణేతి - అనుక్తముప్యుపమానవిశేషంప్రకాశయతి - పరోక్తిర్భేదకై
శ్శ్లిష్టై స్సమాసోక్తిరితి తల్లక్షణాత్ - తస్యోపమానస్య - అనుపాదే

క్తిరస్యేత్యవాచకత్వం దోషః। యథా॥ ప॥ ఉద్యయౌ దీర్ఘికాగర్భాన్ముకులం మేచకోత్పలమ్ । నారీలోచనచాతుర్యశంకాసంకుచితం యథా॥ ఉత్ప్రేక్షితుమపి తాత్త్వికేన రూపేణ పరివర్జితత్వాత్। నిరుపాఖ్యప్రఖ్యం। తత్సమర్థనాయ యదర్థాంతరస్యోపాదానం తదాలేఖ్యమివ గగనతలేత్యంతమసమీచీనమితి నిర్విషయత్వమేతస్యానుచితార్థతైవ। యథా॥ ప॥ దివాకరాద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివాభీతమివాంధకారమ్। క్షుద్రేపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వముచ్చైశ్శిరసాం సతీవ॥ అత్రాచేతనస్య తమసో దివాకరాత్త్రాస ఏవ న సంభవతీతి కుతస్తత్ప్రయోజితమద్రిణా పరిత్రాణమ్ । సంభావితేన తు రూపేణ ప్రతిభాసమానస్య న కాచిదనుపపత్తిరవతరతీతి వ్యర్థ ఏవ తత్సమర్థనాయాం యత్నః। సాధారణవిశేషణవశాదేవ సమాసోక్తిరనుక్తమప్యుపమానవిశేషం ప్రకాశయతీతి తస్యాత్ర పునరుపాదానే ప్రయోజనాభావాదనుపాదేయతాయాం యదుపాత్తం తదపుష్టార్థత్వం పునరుక్తతా వా దోషః। యథా॥ ప॥ స్పృశతి తిగ్మరుచౌ కకుభః కరైర్దయితయేవ విజృంభితతాపయా। అతనుమానపరిగ్రహయా స్థితం రుచిరయా చిరయా దినశ్రియా॥ అత్ర తిగ్మరుచేః కకుభాం చ యదా సదృశవిశేషణవశేన

యతాయాం సత్యాం॥ ఉదాహరంతి-స్పృశతీతి - తిగ్మరుచౌ సూర్యే దక్షిణనాయకే చ - కకుభః దిశః నాయికాశ్చ- కరైః కిరణైః హస్తైశ్చ స్పృశతి సతి స్పర్శశ్చ స్వభావేన - ఆనుకూల్యజిజ్ఞాసయా చేతి బోధ్యం విజృంభితః అతిశయితః తాపః ఆతపప్రయుక్తౌష్ణ్యం అన్యత్ర సంతాపః - అతనుమహాన్ మానపరిగ్రహః యస్యాస్తయా - అత్ర మానో నాడికాధిక్యం - అన్యత్ర మానః ఈర్ష్యాకృతకాలుష్యం - రుచిరయా విమలయా- అన్యత్ర సౌందర్యయుక్తయా- చిరయా దినశ్రియా గ్రీష్మదినలక్ష్మ్యా దయితయేవ స్థితం- భావే క్తః- అత్ర సమాసోక్తేరపుష్టార్థత్వమాహ- అత్రేతి-సదృశవిశేషణమనుకూలవిశేషణం - తద్వశేన-తచ్చ స్పృశతీతి స్పర్శనరూపం- వ్యక్తేర్లింగస్య విశేషః స్త్రీపుంలింగభేదః తత్పరిగ్రహేణ చ- నాయికా చ నాయకశ్చ నాయకౌ తయోః భావస్తత్తా తయా- వ్యక్తిః ప్రతీతిః- భవతీతి శేషః- తదేతి-ప్రతినాయికాత్వేన - వ్యక్తిరిత్యనువర్తతే- కిం-కిం ప్రయోజనమిత్యర్థః॥ నను యథా దయితే దయితాం స్పృశతి

వ్యక్తివిశేషపరిగ్రహేణచ నాయికతయావ్యక్తిః। తథా గ్రీష్మదివసశ్రీ
యోపి ప్రతినాయికాత్వేనభవిష్యతీత్యతః కిందయితయేతి స్వశబ్దోపా
దానేన। శ్లేషోపమయోస్తుసవిషయః। యత్రోపమేయస్యోపాదానమం
తరేణసాధారణేష్వేవవిశేషణేషు తథాప్రతీతిః॥ యథా ॥స్వయంచప
ల్లవాతామ్రభాస్వత్కరవిరాజితేత్యాదావప్రస్తుతప్రశంసాయామప్యు
పమేయముపమానతయైవవిభాతి। నపునఃప్రయోగేణసమర్థనీయం।
యథా॥ ప ॥ ఆహూతేషువిహంగమేషుమశకోనాయాత్పురోవార్యతే
మధ్యేవాధురివావసంస్తృణమణిర్ధత్తేమణీనాంరుచిమ్। ఖద్యోతోపినక
ల్పతే ప్రచలితుంమధ్యేపితేజస్వినాంధిక్సామాన్యమచేతసం ప్రభుమివా
నామృష్టతత్వాంతరమ్। అత్రాచేతనస్యప్రభోరప్రస్తుత సామాన్యాద్వా

సతితత్సపత్న్యాదోషోభవతి - తథారవాక్రైః కకుభఃస్పృశతి :
తాదృశసమయేదినశ్రియోపితాపోభవతీతి శ్లేషోయమిత్యపాదే[...]
దయితయేతి పదమిత్యాశంక్యాహ- శ్లేషేతి - శ్లేషోపమయోస్తు[సవిష]
యఃనాయమితిభావః - సకఇత్యత్రాహ- యత్రేతి- ఉపమేయస్యో[పా]
దానమంతరేణ- ఉపమేయస్యస్వశబ్దోల్లేఖనంవినా- నతథాప్రతీతిః - త
థాప్రతీతిర్నభవతి - యథాస్వయంచ పల్లవాతామ్రేత్యాదౌ ప్రతీతి
ర్భవతి॥ అప్రస్తుతప్రశంసాయాముపమేయస్యోపమానీకరణ మపుష్టా
ర్థత్వంపునరుక్తత్వంచ॥ ఉదాహరతి - ఆహూతేష్వితి- విహంగమె
షువిహాయసాగచ్ఛత్సుప్రాణివిశేషేషు ఆహూతేషుసత్సు- హేవిహం
గమాఆగచ్ఛతేత్యాకారితేషుసత్స్విత్యర్థః - పురోగ్రే ఆయానా
గచ్ఛన్ మశకః నవార్యతేననివార్యతే - అస్యాపి విహంగమత్వా
దితిభావః-తృణమణిర్నీచమణిః-కాచాదిః-మధ్యేవాధుర్యగ్రేవా-అధా
స్మణీనాం-వసంత్సన్ప్రసారితస్తిష్ఠంత్సన్నిత్యర్థః- మణీనామమూల్యర
త్నానాంరుచింధత్తేకిమితికాకుః-నధత్తఇత్యర్థః-క్రయవిక్రయవెలాయాం
కాచఃకాచోమణిర్మణిరిత్యుక్తత్వాన్మూల్యంనధత్తఇతిభావః-మధ్యేవారిధి
వావసన్నితిపాఠాంతరం।తథాతత్రోత్పన్నత్వప్రత్యయోత్పాదనార్థంస్థా
పితోవసన్నపివాసన్నిత్యర్థః- తెజస్విగణానాయాం-ఖద్యోతోపి- తెజస్వ్యపీ
త్యపిశబ్దార్థః తెజస్వినాంసూర్యాదీనాంమధ్యేప్రచలితుమపిసకల్పతెనస
మర్థోభవతి- యద్వా-అపికించ-కించేత్యపిశబ్దార్థః- సామాన్యంధిక్-

రేణాభివ్యక్తైరయుక్తమేవపునఃకథనం॥తదేవమలంకారదోషాః॥యథా
సంభవమన్యేప్యేవంజాతీయకాఃపూర్వోక్తాయామేవజాత్యామంతర్భా
వితానపృథక్ప్రతిపాదనమర్హంతి॥౪॥ ఇత్యేషమార్గోవిదుషాంవిభిన్నో
ప్యభిన్నరూపః ప్రతిభాసతే యత్। నతద్విచిత్రంయదముత్ర సమ్యగ్వి
నిర్మితాసంఘటనైవహేతుః॥ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే,

అలంకారనిర్ణయోనామదశమోల్లాసః,

సమాప్తోయంగ్రంథః.

మంగళమస్తు.

సామాన్యంనింద్యమిత్యర్థః- ప్రకృతార్థమేవదృష్టాంతత్వేనప్రతిపాదయతి- అచేతనమజ్ఞం-ప్రతిపజ్జప్తిచేతనాఇత్యమరః.యద్వా- అచేతసమితిపాఠాంతరం- అచేతసంఅసహృదయమిత్యర్థః - అతఏవానామ్నష్టతత్వాంతరంఅవిమృష్టయాథార్థ్యం- ప్రభుమివ-ధిక్-ఏవంవిధఃప్రభుర్యథానింద్యస్తథాసామాన్యంనింద్యమిత్యర్థః- యోజయతి - అత్రేతి- పునఃకథనమయుక్తమేవ- అతఏవాపుష్టార్థత్వంపునరుక్తత్వం చేతిబోధ్యం- తదితి-పూర్వోక్తాయాందోషోల్లాసప్రతిపాదితాయాం జాత్యాం దోషజాత్యాం అంతర్భావయోగ్యతయా పృథక్ప్రపంచనమనౌచిత్యామేతిభావః॥ ననుప్రాచీనమతోల్లంఘనేనవిరచితోయంగ్రంథోఽప్రమాణమేవస్యాదిత్యాశంక్యాహ-ఇతీతి - విదుషాంధ్వనికారాదీనాం- విభిన్నైఃకీర్ణోపిఅభిన్నరూపఃఏకత్రసంకలితఃప్రతిభాసతఇతియత్ - తన్నవిచిత్రం- యద్యస్మాత్ - యాదృశేనగ్రంథసందర్భేణ - వికీర్ణంప్రమేయజాతంసంకలయ్యప్రతిపాద్యతేతాదృశోగ్రంథసందర్భః కృతఇతి నాప్రామాణికఇతిభావః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం దశమోల్లాసః.

సంపూర్ణః.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.